CAMIL PETRESCU

O P E R E

II

Ediție îngrijită de
AL. ROSETTI
și
LIVIU CĂLIN
Note și variante de
LIVIU CĂLIN

SCRIITORI ROMÂNI

EDITURA MINERVA
București, 1979

NOTĂ ASUPRA VOLUMULUI II

Cu romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* se deschide secţiunea de proză din cuprinsul ediţiei de faţă. Textul volumului reproduce cu fidelitate pe cel al ultimei ediţii a romanului apărute în timpul vieţii autorului (Editura de stat pentru literatură şi artă, 1955). Cîteva erori de tipar perpetuate în ediţiile următoare au fost restabilite cu ajutorul primei ediţii, omisiunile unor rînduri fiind menţionate şi la capitolul de variante.

Notele de la finele volumului constituie un dosar al opiniilor critice privind *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, de la apariţie pînă în contemporaneitate.

Variantele sînt rezultatul confruntării dintre prima ediţie (1930) şi ultima apărută sub directa supraveghere a autorului (1955). Măruntele intervenţii în textul ediţiilor intermediare nu le-am semnalat separat, ele fiind prezente, alături de alte intervenţii mai importante, în textul ultimei ediţii. Fărîmiţarea modificărilor efectuate de la o ediţie la alta ar fi prezentat dezavantajul reconstituirii dificile în corp compact a totalităţii intervenţiilor, care dezvăluie, după opinia noastră, o realitate artistică, şi anume faptul că autorul *Ultimei nopţi de dragoste, întîia noapte de război*, în pofida atitudinii sale subliniat polemice faţă de calofilie, era deosebit de exigent cu scrisul său, pînă la detaliu. Aparatul critic la următoarele volume ale ediţiei de faţă va face şi mai evidentă această realitate artistică.

În corpul variantelor nu am înregistrat diferenţele de punctuaţie şi alte elemente care ţin de ortografie. Nu am înregistrat, de asemenea, nici în textul ediţiei noastre, nici în capitolul de variante, alternanţele unor forme de limbă ivite la ultima ediţie (coloare-culoare, disperare-desperare etc.).

Pentru sprijinul constant şi competent la definitivarea lucrării noastre aducem redactorului Editurii Minerva, Margareta Feraru, cele mai vii mulţumiri.

LIVIU CĂLIN

ULTIMA NOAPTE DE DRAGOSTE, ÎNTÎIA NOAPTE DE RĂZBOI

CARTEA ÎNTÎIA

LA PIATRA CRAIULUI, ÎN MUNTE

În primăvara anului 1916, ca sublocotenent proaspăt, întîia dată concentrat, luasem parte, cu un regiment de infanterie din capitală, la fortificarea văii Prahovei, între Buşteni şi Predeal. Nişte şănţuleţe ca pentru scurgere de apă, acoperite ici şi colo cu ramuri şi frunziş, întărite cu pămînt ca de un lat de mînă, erau botezate de noi tranşee şi apărau un front de vreo zece kilometri.

În faţa lor, cîteva dreptunghiuri de reţele şi „gropi de lup“ erau menite să sporească fortificaţiile noastre. Toate capetele acestea de tranşee, risipite ici-colo, supraveghind şoseaua (?) de pe boturi de deal, nu făceau, puse cap la cap, un kilometru. Zece porci ţigăneşti, cu boturi puternice, ar fi rîmat, într-o jumătate de zi, toate întăriturile de pe valea Prahovei, cu reţele de sîrmă şi cu „gropi de lup“ cu tot. (Gropile astea de lup erau nişte gropi cît cele pe care le fac, jucîndu-se, copiii în nisip, iar în fund aveau bătut cîte un mic ţăruş, ascuţit apoi ca o ţeapă în sus.) După socotelile Marelui stat-major român din 1916 — adică din timpul bătăliei de la Verdun — duşmanul care venea la atac avea să calce, din nebăgare de seamă, în aceste gropi şi să se împungă în ţepi, fie în talpă, fie în spate. Despre „valea fortificată“ a Prahovei vorbea cu respect toată ţara: Parlamentul, partidele politice şi presa. Ca să nu poată fi văzute din tren aceste realizări misterioase,

vagoanele nu circulau decît cu perdelele trase, sau, dacă nu erau perdele, cu geamurile mînjite cu vopsea albă, iar de la Sinaia, pe fiecare culoar, erau santinele cu baioneta la armă.[1]

La 10 mai, în același an, eram mutat în regimentul XX, care, de un an și mai bine, se găsea pe frontieră, deasupra Dîmbovicioarei în munți, tot pentru acoperire și fortificații. Aci, aceeași glumă: cîteva sute de metri de tranșee-jucării erau menite să ilustreze principiile tactice ale armatei române de neînvins. Frontul de acoperire al batalionului nostru se întindea pe vreo zece-cincisprezece kilometri de frontieră, către vama Giuvala în dreapta, iar spre stînga pînă la domul alb, de piatră, al culmii Piatra Craiului. Noi „fortificasem" însă, cu trei sute de metri de tranșee, ca mai sus, dar fără gropi de lup, numai bătătura de iarbă verde dintre căsuța care ne slujea de popotă și căsuța unde locuia comandantul de batalion. Firește că dacă vreun nefericit s-ar fi rătăcit pe aci „să vadă" întăriturile noastre, ar fi fost arestat și probabil executat ca un spion.

În realitate, vremea se trecea cu instrucție într-o poiană mai mărișoară, cu asalturi eroice, care nu erau departe de jocurile de copii din mahalaua Oborului, cînd ne împărțeam în români și turci, și năvăleam urlînd unii într-alții. Știu bine că în acest timp se dădeau asigurări în Parlamentul țării că „sîntem bine pregătiți", că în doi ani de neutralitate „armamentul a fost pus la punct", iar anumite persoane își luau răspunderea afirmării că sîntem gata „pînă la ultimul nasture, pînă la ultimul cartuș", iar cu știința luptei pînă la cucerirea oricărei poziții, fie ea socotită ca inexpugnabilă.

Pentru ceilalți, poate că această vilegiatură militară n-ar fi fost prea mult dezagreabilă. Camarazii

[1] E perfect adevărat că în timpul luptelor de mai tîrziu, nici unui comandant de companie nu i-a trăsnit prin cap să ocupe aceste tranșee, care parodiau în mic satele lui Potemkin, mai ales că nemții nu s-au simțit obligați să vie pe șosea, ca să poată fi vînați cu pușca, ci au ocupat dealurile împădurite negru și clăbuceturile cu pășuni verzi-gălbui.

erau oameni cumsecade, care își credeau la necaz. Prînzurile și cinele luate laolaltă, în odăița scundă a popotei, treceau potolit, între mîncăruri de birt mic, tărăgănate convorbiri despre amărăciunile concentrării prea îndelungate, despre intrigile de la comanda regimentului, despre cele mai bune sfaturi pentru pregătirea murăturilor și a borșului, menite să fie trimise prin scrisori acasă, și, în zile mai de seamă, despre partidele politice ale țării, cînd cei care citeau gazeta în fiecare zi aveau prilej să strălucească prin comunicări inedite.

Pentru mine însă această concentrare era o lungă deznădejde. De multe ori seara, la popotă, era destul un singur cuvînt ca să trezească răscoliri și să întărîte dureri amorțite. E îngrozitoare uneori această putere a unei singure propozițiuni, în timpul unei convorbiri normale, ca să pornească dintr-o dată măcinarea sufletească, așa cum din zecile de combinații cu șapte litere ale unui lacăt secret, una singură deschide spre interior. În asemenea împrejurări, nopțile mi le petreceam în lungi insomnii, uscate și mistuitoare.

La drept vorbind însă, în astă-seară nu atît discuția, care nu mai era o simplă aluzie, m-a aruncat în halul acesta de răscolire, ba era chiar prea directă ca să mai fie atît de otrăvitoare, cît încercarea neizbutită, pe lîngă comandantul batalionului, de a obține o permisie la Cîmpulung.

„Popota“ unde sîntem acum e într-o odaie mică, sătească, mai sus decît toate satele românești din munte. E abia mai mare ca o colibă, văruită în alb, cu două paturi înguste la perete, acoperite cu velințe vechi, și care acum ne slujesc și drept scaune de masă. O lampă de „gaz“ dă o lumină gălbuie, aproape la fel de leșinată ca a vinului, din paharele mari de apă, de dinainte. Masa e, firește, de brad, ca la cîrciumile de drum mare și acoperită cu pînză țărănească. Cum fiecare ofițer are tacîmul lui de acasă, ales cu dinadins de proastă calitate, „că se pierde“, avem dinainte o împerechere de farfurii, cuțite și pahare, adunate parcă de prin bîlci. Toți cei paisprezece ofițeri ai batalionului de acoperire sîntem îngrămădiți aci și, în aștep-

tarea cafelelor, se continuă, fără ca nimeni să se sinchisească de fumăria în care ne găsim, discuția începută odată cu masa și iscată de o gazetă adusă de la aprovizionare.

Întîmplarea e între cele obișnuite, iar discuția e la fel cu toate discuțiile literare, filozofice, artistice, politice, militare, religioase ale oamenilor care, în saloane, în restaurante, în tren, în sala de așteptare a dentistului, „își spun părerea lor" cu convingerea neînduplecată și matematică cu care larvele își țes în jur gogoși.

Un proces dezbătut la Curtea-cu-jurați din București a sfîrșit printr-o achitare, pătimaș comentată. Un bărbat din așa-zisa societate bună și-a ucis nevasta necredincioasă și a fost absolvit de vină de către judecătorii lui.

Căpitanul Dimiu, comandantul batalionului, un soi de flăcău ardelean, fără să fie din Ardeal, voinic, cu mustața bălaie, regulată ca insigna de pe șapca chiferistă, ceva mai mare însă, aproba fără codire hotărîrea juraților...

— Domnule, nevasta trebuie să fie nevastă și casa, casă. Dacă-i arde de altele, să nu se mărite. Ai copii, ai necazuri, muncești ca un cîine și ea să-și facă de cap?... Ei, asta nu... Dacă eram jurat, și eu îl achitam.

Căpitanul Dimiu e un conformist. Întîrziat mult în grad, om cu rosturi gospodărești, nu și-ar permite să poarte la vîrsta lui chipiu franțuzesc, moale, turtit, așa cum poartă căpitanii tineri, ci a rămas la modelul „Regele Carol I", înalt, rigid ca de carton (că așa și era), teșit la spate numai.

Mai surprinzător părea că opinia contrară era susținută de căpitanul Corabu, tînăr și crunt ofițer, cu școală germană, justițiar neînduplecabil, „spaima regimentului". Acum era de nerecunoscut. Păstra asprimea frazei scurte, dar sentimentele acestea de apărător al dragostei nu i le bănuise nimeni, niciodată.

— Cu ce drept să ucizi o femeie care nu te mai iubește? N-ai decît să te desparți. Dragostea-i frumoasă tocmai pentru că nu poate cunoaște nici o

silnicie. E preferință sinceră. Nu poți să-mi impui să te iubesc cu sila.

Căpitanul Floroiu, puțintel, delicat și cu fața blondă-șters, îmbătrînită înainte de vreme, era de aceeași părere.

— Cum poți să ai cruzimea să siluiești sufletul unei femei? Dreptul la dragoste e sfînt, domnule... Da, da.. și aci lungea mult, cu capul întors a necaz, în profil, pe cei doi „a". Îți spun eu... oricînd... unei femei trebuie să-i fie îngăduit să-și caute fericirea.

Și toți ceilalți, tineri sau mai bătrîiori, lăsînd ca discuția să fie dusă cum se cuvine de către superiori, erau, dealtfel, de aceeași părere.

Aș fi vrut totuși să spun și eu două vorbe. Simplismul convins al acestei discuții mă făcea să surîd nervos, căci se suprapunea celor înveninate din mine, ca în revistele ilustrate prost, unde roșul cade alături de conturul negru. Dar fiindcă vorbeam încet, nu eram auzit, și cum începeam fraza, cîte o voce mai puternică mi-o lua cu hotărîre și pasiune înainte.

Ar fi drept să arăt că nu numai în saloane, în tren, la restaurant se discuta așa. În literatură, de pildă, și în teatru era același lucru. Nu numai romanele, dar toate piesele așa-zise bulevardiere, mult la modă pe atunci, nu proclamau decît „dreptul la iubire", și în privința asta erau noi și revoluționare, față de piesele care proclamau în vremuri prăfuite: Ucide-o !... Îndeosebi era jucat pe toate scenele din lume un tînăr francez, ale cărui eroine „poetice", elocvente, cu părul despletit și umerii goi, într-un decor de lux și muzică, își căutau „fericirea" trecînd peste orice, tîrîte de patimă. Femeile din toate capitalele plîngeau, înduioșate pînă la mistuire de neînțelegerea bărbaților brutali din piesă, incapabili să simtă frumusețea sublimă a iubirii.

Cum teatrul, mai cu seamă prin dialogul lui, care trebuia să dea „iluzia vieții" (presărat doar cu vorbe de spirit ici și colo), se obligase să dea deci imaginea exactă a publicului și a convorbirilor lui, publicul, la rîndul său, împrumuta din scenă fraze și formule gata și astfel, în baza unui principiu pe care, prin analogie, l-am putea numi al mentalităților comunicante, se

stabilise o adevărată nivelare între autori și spectatori:

— Nu știu, domnule — filozofă cu resemnare căpitanul Dimiu, stînd mare, dar cuminte ca o fată, la masă — mie mi se pare că nevasta nu trebuie să-și facă de cap... mai e și obrazul omului în joc. Și dădu ordonanței șervetul împăturit cu grijă și chibzuială. Surîd călduț căpitanului, și pentru că are dreptate, și pentru că am nevoie de bunăvoința lui. Pîndesc cu suflet de slugă momentul să-i cer o favoare.

— Domnule căpitan — căci căpitanul Floroiu era ceva mai nou în grad decît comandantul de batalion — admiți dumneata, te rog spune, admiți dumneata să ucizi o femeie care-ți declară că nu te poate iubi? Ei, cum vine asta?

— Nu știu cum vine, dar eu aș achita pe cel care și-a omorît nevasta din pricină că ea și-a părăsit bărbatul și copiii.

Am surîs din nou mieros și aprobator. Știu cît plictiseau pe camarazii mei aceste încercări care adulmecau bunăvoința comandantului, dar era peste puterile mele. Mă oferisem în ajun să execut cu plutonul o săpătură pe care alții nu o izbutiseră, și această ofertă a mea îi dezgustase. Înțelegeam limpede, ca prin sticla asta, dar ce puteam face? În mine era o foială de șerpi, care ajungea deasupra numai într-un surîs, înseriat vieții militărești.

Am crezut acum că e momentul propice și — în șoaptă bîlbîită, jucîndu-mă cu furculița și cuțitul, să nu trădez emoția de moarte care mă gîtuia — i-am repetat cererea din ajun.

— Domnule căpitan... știți... vă rugasem... am la Cîmpulung... Trebuie să fiu mîine seară acolo. Știți, azi am aranjat cu serviciul...

Îmi pluteau vorbele nesigure, dezarticulate, ca aeroplanele de hîrtie albă, pe care le aruncă, prin cameră, copiii, jucîndu-se.

S-a întors spre mine cu un aer de negustoreasă acră și plictisită:

— Domnule sublocotenent — cu un „domnule“ trîntit — ți-am spus că nu se poate, nu o dată, de zece

ori. Nu se poate, şi nu se poate... Aici nu sînt nici eu de capul meu.

Am devenit livid şi am surîs ca un cîine lovit, cerînd parcă scuze că înghit puneri la punct atît de grave.

Dar peste cîteva clipe m-a cuprins o ură amară şi seacă împotriva tuturor. Prostia pe care o vedeam mi-a devenit insuportabilă, pripit, ca o încălzire şi o iritaţie a pielii pe tot corpul. Nu aşteptam decît să izbucnesc... Pîndeam un prilej, o cotitură de frază sau un gest, ca să intervin cu o aruncătură de grenadă. Totdeauna, insuccesul mă face în stare să comit, după el, o serie interminabilă de greşeli, ca un jucător la ruletă, care, încercînd să se refacă, mizează mereu în contratimp: de două-trei ori pe rînd roşu şi trece apoi pe negru, tocmai cînd acesta nu mai iese, revine, şi aşa la nesfîrşit, cu îndîrjire. Sînt în stare să fac faţă, cu un sînge rece neobişnuit, chiar întîmplărilor extraordinare, pot transforma însă mici incidente în adevărate catastrofe, din cauza unui singur moment contradictoriu.

Eram acum destul de lucid ca să-mi dau seama că sînt aproape în pragul unei nenorociri, căci în asemenea împrejurări consiliile de război sînt, ca şi regulamentele, necruţătoare şi dau pedepse absolut disproporţionate — douăzeci de ani de muncă silnică pentru o palmă dată superiorului, de pildă — dar în acelaşi timp mă simţeam evadat din mine însumi, căzut ca pe un povîrniş prăpăstios.

— Corabule, ascultă-mă ce-ţi spun... Asta-i părerea mea cel puţin. Cum? admiţi dumneata ca să... că aşa vine, nu-i aşa? — şi aci întoarse capul ca să găsească măcar o aprobare iniţială, dar nu mi-a întîlnit decît privirea tăioasă — în sfîrşit, nu-i aşa? ca să-şi lase casa şi copiii, să-ţi spună „alivoar, stimabile" şi tu să nu-i rupi picioarele?... Ba să faci şi pe delicatu! „Noroc şi să fie de-a bună, cucoană."

— Domnule căpitan — căci Corabu nu numai că era cu mult mai nou, dar îi era acum şi subaltern — eu vă întreb încă o dată: Admiteţi dumneavoastră dragoste cu sila? Dacă o femeie zice „nu-mi mai placi...

să ne despărţim"... Poţi dumneata să spui: „nu... eşti condamnată pe toată viaţa, n-ai drept să divorţezi..." Da?

— Ei bine, dacă e vorba de o despărţire în regulă, atunci e altceva, fireşte. Eu nu vorbesc de divorţ... eu zic de femeia care-şi înşală bărbatul.

Am intervenit nervos şi aproape şuierat... Atît de viu şi ca mimică, încît toţi s-au întors spre mine.

— Nu, nici atunci.

Şi am reluat mai scăzut, demascîndu-mi premeditarea, acum cînd toţi mă priveau uimiţi.

— Discuţia dumneavoastră e copilăroasă şi primară. Nu cunoaşteţi nimic din psihologia dragostei. Folosiţi un material nediferenţiat.

Dacă aş fi spus asta ca opinie obiectivă, oamenii ar fi acceptat-o, poate, dar era în tonul meu, în ostentaţia neologismelor, o nuanţă de jignire şi dispreţ, încît toţi m-au privit miraţi, nedeprinşi cu atitudini atît de puţin milităreşti, iar căpitanul Corabu, întărîtat, dar stăpînindu-se, s-a întors spre mine cu un fel de mică solemnitate acră de magistrat.

— Cum, domnule, dacă o femeie zice: „nu mai vreau", dumneata zici: „ba da, să vrei?" Hăi?

— Dacă e vorba de o simplă împreunare, da... are drept să zică: nu mai vreau... Dar iubirea e altceva. Iar dacă nu ştiţi ce e, puteţi, cu noţiunile dumneavoastră cumpărate şi vîndute cu toptanul: „aşa am auzit... aşa vînd" să dezbateţi toată viaţa, că tot nu ajungeţi la nimic. Şi privindu-i dispreţuitor: Discutaţi mai bine ceea ce vă pricepeţi.

Au tresărit toţi şi apoi au rămas încremeniţi de nedumerire, ca şi cînd din tavan s-ar fi desprins, şi ar fi căzut în mijlocul mesei, peste farfurii şi pahare, o cobra încolăcită şi împăiată. Izbucnirea mea era nelalocul ei, vulgară, fără temei, între oamenii aceştia care vorbeau obişnuit după masă, dar musteala otrăvitoare din mine trebuia să răzbească. M-am sculat brusc şi am ieşit băţos ca dintr-o plină şedinţă, mereu în uimirea tuturor.

M-a ajuns în prag, ca un cuţit în inimă, şuierătoare şi groaznică, vocea căpitanului Corabu:

— Sublocotenent Gheorghidiu...

Şi în aceeaşi clipă am auzit un rotogolit de tacîmuri, căderea unui scaun şi am înţeles că, turbat, căpitanul Corabu sărise în mijlocul odăii.

Am încremenit o clipă cu spatele la ei şi am gîndit: sînt pierdut... liniştit şi simplu, cum poate fi un medic care ar constata că are cancer. Ştiam că mai lovise un ofiţer.

M-am întors dintr-o dată cu tot corpul şi am făcut un pas înspre mijlocul odăii. Căpitanul Corabu, care, înfipt în picioare şi mult mai voinic decît mine, mă aştepta, a înlemnit cu mîna ridicată cînd a văzut pumnul meu crispat, gata să lovească. Mă simţeam alb, cu tot sufletul în aşteptare şi liniştit ca un cadavru. Era, dealtfel, un fior în întreaga încăpere, care a făcut să nu mai respire nimeni. Căpitanul mi-a întîlnit privirea şi a rămas ca o linie. Cred că mi-a văzut în ochi privelişti de moarte, ca peisajele lunare. Au înţeles toţi că sînt hotărît să răspund şi apoi să mă omor. Niciodată n-am fost lovit ca bărbat şi cred că n-aş putea îndura asta. Dealtfel, mai ajunsesem de două ori poate, în viaţa mea, pînă în acest prag. Ba, copil chiar, era să fiu sfîşiat de un buldog, care se năpustise asupra mea, dar i-am întîlnit într-o fulgerare privirea, şi a încremenit pe loc, ca şi mine, alb atunci, ca şi azi, probabil. Niciodată simt că n-aş putea face asta cu voinţă, ca un exerciţiu. Cred mai curînd că această privire e ca o punte supremă de la suflet la suflet, de la element la element.

Am ieşit palid mereu, în tăcerea obosită şi întinsă.

În săliţa mică, aproape să mă lovesc de ordonanţele care scoteau tacîmurile...

— Domnule sublocotenent, la noapte compania noastră dă trei posturi!

Era plutonierul Raicu, care aştepta să terminăm masa.

— Lasă-mă în pace, şi am ieşit în luminişul de iarbă şi lună. E în mine acum o deznădejde mistuitoare, care numai la gîndul că trebuie să mă duc acasă îmi îngroaşă vinele gîtului. Simt nevoia să alerg, să umblu pe poteci. Nu ştiu ce să fac şi mă ispiteşte, ca

o șoaptă seacă, gîndul să plec totuși la Cîmpulung, acolo unde se aleg firele norocului meu. Un îndemn de prudență îmi spune însă că aș zădărnici poate totul, printr-o greșeală de impulsiv.

Orișan mă ajunge din urmă, îngrijorat, și mă întreabă de aproape:

— Gheorghidiule, ascultă, ce e cu tine?

Îmi ia brațul, dar caut să ocolesc răspunsul.

— Nimic.

— Ascultă, mă, ce a fost ieșirea de adineauri?

Nu mint deloc, firește, cînd, abia reținîndu-mă, continuu și acum o fierbere, nejustificată de temperatura locului și a momentului și deci retorică pentru spectator sau pentru cel ce nu se recunoaște în întîmplare.

— M-a scos din sărite atîta sărăcie de spirit într-o discuție. Cu noțiuni primare, grosolane, cu înțelesuri nediferențiate. Ce știu ei despre dragoste, de vorbesc interminabil? Platitudini, poncife din cărți și formule curente... Dogme banale, care circulă și care țin loc de cugetare.

— Dar... și rămîne în gol, căci simte, acum abia, că lămuririle sînt din altă „clasă" decît i se păruse izbucnirea insolentă de adineauri.

Și totuși el nu bănuiește nici acum, nu poate da la o parte perdeaua care-mi acoperă sufletul, ca să știe ce răni sînt acolo, cît de mult această izbucnire a mea e un istovitor și amar „pro domo". Nu-l las să mă întrerupă măcar.

— Ce-i o iubire, ca s-o faci regulă casnică? A se șterge pe picioare la ușă... a nu-și înșela bărbatul... așa cum vrea Dimiu. Cine ar putea respecta asemenea regulament de serviciu interior al conjugalității? Dar infinit mai superficială încă e formula lui Corabu. Cum? se pot despărți așa de ușor doi amanți? Un bandaj aplicat prea multe zile pe o rană și se lipește de ea de nu-l poți desface decît cu suferințe de neîndurat... dar două suflete care s-au împletit... au crescut apoi laolaltă? Dacă admiți că o căsnicie e o asociație pentru bunul trai în viață, e rușinos, firește, să protestezi atunci cînd e dizolvată. Dar cum să primești

formula de metafizică vulgară că iubirea sufletească e o conjugare de entităţi abstracte, care cînd se desfac se regăsesc în aceeaşi formă şi cantitate ca înainte de contopire: doi litri de apă şi sare, puşi la distilat, dau un litru şi jumătate de apă şi o jumătate de litru de sare; amesteci iar şi iar ai doi litri de apă şi sare? A crede că iubirea sufletelor e o astfel de combinare simplistă înseamnă, fireşte, a discuta ca toată lumea, prosteşte... O femeie îşi dă sufletul şi pe urmă şi-l reia intact. Şi de ce nu? Are drept să ia înapoi exact cît a dat.

Fără să vreau, înfierbîntat încă de propria mea izbucnire, de tot ce mocnisem în suflet, strîng furios braţul lui Orişan, care la început a încercat nedumerit să mă întrerupă şi care acum, înţelegînd, ca la lumina unei torţe, că e vorba de sentimente refulate, sugrumate îndelungă vreme, tace, ascultîndu-mă, pe poteca luminată de lună, sub cerul înalt, aci, între culmi de munţi.

— O iubire mare e mai curînd un proces de autosugestie... Trebuie timp şi trebuie complicitate pentru formarea ei. De cele mai multe ori te obişnuieşti greu, la început, să-ţi placă femeia fără care mai tîrziu nu mai poţi trăi. Iubeşti întîi din milă, din îndatorire, din duioşie, iubeşti pentru că ştii că asta o face fericită, îţi repeţi că nu e loial s-o jigneşti, să înşeli atîta încredere. Pe urmă te obişnuieşti cu surîsul şi vocea ei, aşa cum te obişnuieşti cu un peisaj. Şi treptat îţi trebuieşte prezenţa ei zilnică. Înăbuşi în tine mugurii oricăror altor prietenii şi iubiri. Toate planurile de viitor ţi le faci în funcţie de nevoile şi preferinţele ei. Vrei succese ca să ai surîsul ei. Psihologia arată că au o tendinţă de stabilizare stările sufleteşti repetate şi că, menţinute cu voinţă, duc la o adevărată nevroză. Orice iubire e ca un monoideism, voluntar la început, patologic pe urmă.

Îţi construieşti casa pentru o femeie, cumperi mobila pe care a ales-o ea, îţi fixezi deprinderile cum le-a dorit ea. Toate planurile tale de viitor pînă la moarte sînt făcute pentru doi inşi. A plecat de acasă, şi eşti necontenit îngrijorat să nu i se întîmple ceva... Te străpunge ca un stilet orice aluzie despre ea şi eşti

nebun de fericire cînd, după greutăți materiale și umilințe uneori, ai izbutit să-i faci o surpriză care s-o uimească de plăcere. Ei bine, într-o zi vine femeia aceasta și-ți spune că toate astea trebuie să înceteze pînă mîine la ora 11,35, cînd pleacă la gară. Shylock n-a avut curajul să taie din spatele unui om viu exact livra de carne la care avea dreptul, căci știa că asta nu se poate. Totuși, femeia crede că din această simbioză sentimentală, care e iubirea, poate să-și ia înapoi numai partea pe care a adus-o ea fără să facă rău restului. Nici un doctor nu are curajul să despartă corpurile celor născuți uniți, căci le-ar ucide pe amîndouă. Cînd e cu adevărat vorba de o iubire mare, dacă unul dintre amanți încearcă imposibilul, rezultatul e același. Celălalt, bărbat sau femeie, se sinucide, dar întîi poate ucide. Dealtminteri așa e și frumos. Trebuie să se știe că și iubirea are riscurile ei. Că acei care se iubesc au drept de viață și de moarte, unul asupra celuilalt.

Orișan nu vede că-mi sînt ochii plini de lacrimi în întuneric, dar fără îndoială simte asta din deznădejdea înmuiată a vocii mele. Tace, alături de mine, îndelung, din delicatețe... Abia tîrziu mă întreabă cu sfiiciune:

— Suferi, Gheorghidiule?

Nu răspund nimic, căci aș izbucni în hohote nervoase. Mușchii feței îmi sînt contractați.

Mă duce apoi pînă acasă. În prag, nu mă mai pot stăpîni.

— Dacă mîine seară nu-mi dă drumul pentru două zile, dezertez.

Pleacă fără să spuie o vorbă, dar ghicesc în strîngerea de mînă o nedumerire, o prietenie descurajată parcă.

DIAGONALELE UNUI TESTAMENT

Eram însurat de doi ani și jumătate cu o colegă de la Universitate și bănuiam că mă înșală.

Din cauza asta, nici nu puteam să-mi dau examenele la vreme. Îmi petreceam timpul spionîndu-i prieteniile, urmărind-o, făcînd probleme insolubile din interpretarea unui gest, din nuanța unei rochii și din informarea lăturalnică despre cine știe ce vizită la vreuna dintre mătușile ei. Era o suferință de neînchipuit, care se hrănea din propria ei substanță. Ne luasem din dragoste, săraci amîndoi, după *rendez-vous*-uri din ce în ce mai dese pe sălile Universității și după lungi plimbări pe jos, prin toate cartierele pavate cu asfalt ale capitalei, care erau și cele mai singuratice, pe atunci. După nunta noastră, care a fost într-un anumit fel tăinuită, mi-a murit un unchi considerabil bogat, a cărui avere împărțită în cinci părți de nepot a putut să însemne pentru fiecare o adevărată răsturnare socială.

Cînd zic „tăinuită" e un fel de a vorbi, căci eram major și din familia noastră nimeni nu m-ar fi putut opri. Mama trăia destul de greu, din pensia rămasă de pe urma tatălui meu, dimpreună cu surorile mele, dar cred că nu m-ar fi împiedicat niciodată să mă însor după voia inimii, deși, în general, cei care s-au căsătorit din dragoste împiedică pe copiii lor să facă același lucru. Rude apropiate nu aveam decît doi unchi,

fraţii tatei. Cel mai mare, imens de bogat şi aprig de avar, se dezinteresa cu totul de noi, ca să nu fie nevoit, cine ştie, să se înduioşeze şi să ne ajute. Celălalt, deputatul, cunoscut ca om de spirit şi excelent orator, făcuse, pare-se, cîndva, cîteva glume pe socoteala mamei (o poreclise, de pildă, „văduva douairieră", şi porecla o supărase nu numai prin aluzia la moştenirea încurcată lăsată de tata, cît pentru că era de o asonanţă ridiculă) şi de atunci — de ani de zile — nu mai aveam nici un soi de relaţii. De aceea, tăinuită însemna că amînasem, deşi căsătoriţi civil, să întemeiem o gospodărie, pînă ce şi eu şi ea ne vom fi luat licenţa, căci cei o sută cincizeci de lei, pe care-i primeam ca funcţionar la Senat, unde mă numise un fost prieten al tatei, nu ne-ar fi ajuns să trăim. Pînă atunci nu aveam decît situaţia mărturisită de logodnici. Situaţie prea delicată într-adevăr, dar la care ajunsesem datorită felului pasionat al nevestei mele. Ea locuia încă la mătuşa ei, unde mai locuia, de asemeni, în pensiune, o colegă de Universitate, prin care o cunoscusem şi care-mi plăcuse mult mai mult, căci era oacheşă, iar mie nu-mi plăceau deloc blondele. Şi totuşi ajunsesem aci, soluţie care, dealtfel, pe prietenă o lăsa destul de indiferentă. Era atîta tinereţe, atîta frîngere, atîta nesocotinţă în trupul bălai şi atîta generozitate în ochii înlăcrămaţi albaştri, că a trecut biruitoare. Lungile convorbiri, acasă, în salonaşul cu divane acoperite cu scoarţe şi mormane de perne, deveniseră şi pentru mine — e drept, mult mai tîrziu — o nevoie sufletească. Dealtminteri, era această fată un continuu prilej de uimire. Mai întîi prin neistovita bunătate pe care o risipea în jurul ei. Făcea toate lucrările mătuşii ei, care era institutoare, prăpădea puţinii bani în cadouri pentru prietene, iar pe colega ei bolnavă a îngrijit-o luni de zile ca o soră de caritate, cu o abnegaţie fără margini, de adolescentă. Pe cînd eu căutam să ascund oarecum dragostea noastră, ea ţinea s-o afişeze cu ostentaţie, cu mîndrie; încît, deşi nu-mi plăcea, începusem totuşi să fiu măgulit de admiraţia pe care o avea mai toată lumea pentru mine, fiindcă eram atît de pătimaş iubit de una dintre cele mai frumoase stu-

dente, și cred că acest orgoliu a constituit baza viitoarei mele iubiri. Să tulburi atît de mistuitor o femeie dorită de toți, să fii atît de necesar unei existențe, erau sentimente care mă adevereau în jocul intim al personalității mele. De unde pînă aci, toate femeile bune, care treceau în trăsuri și echipaje luxoase, mă tulburau prin voluptatea cu care îmbiau pe oricine, în treacăt — și pe care mi-ar fi împărtășit-o, cine știe, în anumite condiții și mie — femeia aceasta începuse să-mi fie scumpă tocmai prin bucuria pe care eu i-o dădeam, făcîndu-mă să cunosc astfel plăcerea neasemănată de a fi dorit și de a fi eu însumi cauză de voluptate.

Amețind totul, această iubire înflorea fără seamăn, cum înfloresc sălbatic, în luna mai, nimfele lujerilor de crin.

Cu ochii mari, albaștri, vii ca niște întrebări de cleștar, cu neastîmpărul trupului tînăr, cu gura necontenit umedă și fragedă, cu o inteligență care irumpea, izvorîtă tot atît de mult din inimă cît de sub frunte, era, dealtfel, un spectacol minunat. Izbutea să fie adorată de camarazi, băieți și fete deopotrivă, căci înfrumuseța toată viața studențească. Știau toți orele ei de cursuri și i se prețuia prezența, ca unei adevărate vedete, fragile și mici, pe vastele culoare. Făcea totul cu pasiune. Uneori isprăvile ei țineau de miracol. Cînd am început să studiez filozofia din timpurile mai noi și mai ales problema spațiului și timpului, am simțit nevoia să audiez un an de zile un curs de matematici superioare, făcut de un profesor savant, de reputație europeană. Și ea, care nu urma decît franceza și româna, care avea oroare de matematici — fusese de două ori corigentă din cauza lor — numai ca să fim împreună, mă însoțea și asculta acum, o oră pe săptămînă, serioasă și cuminte ca un cățeluș, principiile generale ale calculului diferențial. Partea năzdrăvană era că, deși în linii generale nu înțelegea nimic desigur, după curs punea surprinzătoare întrebări despre unele detalii (și cum întreba de pasionat...). Nu mai vorbesc că nu lipsea nici de la cursul de enciclopedia filozofiei, unde afla noutăți despre viața celulară. Dealtfel, în scurtă vreme, a trebuit să ne mutăm împreună, pentru

că nu mai puteam sta nici cîteva ceasuri despărțiți unul de altul. Era o gospodărie boemă, cu prieteni și prietene, tineri, cu sărbători mici improvizate, pline de veselie și de neprevăzut. Mîndria de a oferi o „masă" lua proporții de eveniment, care cerea preocupări de o săptămînă, excursia la Moși și ștrengăria de a ne da în călușei, de a mînca floricele și a bea un țap de bere, era... orgie. Bucuria nevesti-mi, cînd — știind aniversările prietenilor noștri — le pregătea mici daruri, surprize, era tot atît de mare ca a lor. A fost poate vremea cea mai frumoasă din căsnicia noastră.

De Sfîntu Dumitru, unchiul cel atît de bogat și de avar a oferit o masă mare rudelor. Au fost celălalt frate al lui, cu nevasta și băiatul, mama, sora mea cea mare cu bărbatul ei, cea mai mică, nemăritată încă, și eu cu nevastă-mea. Cine ar fi putut să lipsească de la acest prînz anual, cînd speranțele moștenirii erau atît de întemeiate?

Unchiul Tache locuia pe strada Dionisie, într-o casă veche, mare cît o cazarmă, fără să primească pe nimeni, mai avar și mai ursuz încă, de cînd era atît de bolnav. Propriu-zis nu locuia decît într-o cameră, care-i slujea și de birou și de dormitor și de sufragerie, ca astfel să nu mai cheltuiască cu lumina și încălzitul, căci era foarte friguros. Era îngrijit de bătrînul Gligore, a cărui nevastă, Tudora, era și jupîneasă, și bucătăreasă.

Masa era pusă acum în sufrageria cea mare și bogată ca în zilele tinereții. Era un lux prăfuit și întunecat parcă, fiindcă mobila era lăcuită castaniu și se stacojise, iar scaunele, reci și înalte. Unchiul Tache, cu un șal pe umeri, sta în fruntea mesei, dar mai mult se uita la noi, căci nu mînca decît cartofi fără sare și macaroane la tavă. Deputatul era, firește, în vervă și într-adevăr era amuzant. Cred că mama nu putea să-l sufere și avea o părere proastă despre el, cu totul pe nedrept. E și adevărat că era foarte temut ca „gură rea", iar colegii lui spuneau despre el:

— Ascultă-mă pe mine, e mai bine să fii prieten cu Nae Gheorghidiu, decît dușman.

Era unul dintre puținii membri ai partidului liberal simpatizat nu numai de opoziție, dar chiar de gazetele de seară democrate pînă la socialism, căci „nu era sectar". N-avea opinii exclusive, ci era cu lenevie sceptic, amabil și împăciuitor în principii. Fără să fie popular, era una dintre figurile bucureștene, socotit printre „intelectualii de rasă".

— Ei, Nae, ce se aude, intrați sau nu intrați în război?

N-am înțeles bine dacă prin acest „intrați", în loc de „intrăm", unchiul Tache înțelegea să lase doar partidului liberal problema intrării în acțiune, sau folosea persoana a doua numai pentru că el se și considera mort.

— Nene Tache — căci deputatul era mai tînăr cu cincisprezece ani — de ce să intrăm, cînd putem avea Ardealul fără război? Înțelegi dumneata ce formidabilă situație va avea România cînd, la încheierea păcii, vom prezenta nota noastră, avînd la spate o armată intactă de opt sute de mii de oameni? Cine să îndrăznească să te refuze? Puterile, care pînă la sfîrșit se vor fi măcinat unele pe altele, ajunse la istovire? Ionel Brătianu o fi știind el ceva... că nu degeaba e șef de partid. Dealtfel, eu am încredere în steaua României... în politică nimic nu se poate realiza decît prin încredere.

— Și atunci?

— Și atunci... stăm cu arma la picior și așteptăm.

Respectul pe care toți îl aveau pentru unchiul Tache era impresionant. Toată lumea căuta să-l mulțumească, să-i ghicească, de se poate, intențiile. Era acum — așa uscat, negricios, cu mustața mare — cu adevărat șeful familiei. N-aș putea spune însă că nouă, celorlalți, deputatul nu ne-a plasat cîteva ironii, care nu au supărat deloc pe bătrîn. Am impresia că nici unul, nici celălalt nu l-au iubit pe tata. Găseau amîndoi — ei, care făcuseră avere — că fusese nepractic și neserios. Profesor universitar, fost secretar general, publicist apreciat, murise după o viață foarte agitată, încă tînăr, lăsînd bruma de avere încărcată de datorii. Nu-i putuseră ierta că s-a însurat cu o femeie săracă

şi cred — după bunăvoinţa distinsă cu care au acceptat pe nevastă-mea — că nici mie nu-mi iertau asta. Dealtfel, către sfîrşitul mesei a şi venit vorba despre tata...

Deputatul, cu o amabilitate de unchi galant, a întrebat-o pe nevastă-mea dacă şi ea urmează filozofia. Nu ştiu de ce, intimidată sau înţelegînd că mă întovărăşeşte pe mine la curs, i-a răspuns afirmativ.

— Aşadar — şi parcă surîdea — studiaţi amîndoi filozofia? Răspică domol silabele cuvîntului filozofie.

— ! ? Da...

— Ciudat... De obicei amorul e cel care duce la filozofie... — şi încă şi mai ironic — şi ce filozofie! La dumneavoastră văd că drumul a fost dimpotrivă... filozofia v-a condus la amor. Rostea „amor" cu gura rotundă, de parcă ar fi fost numele cremei de curăţat nasturi.

Toţi au început să zîmbească, numai pentru că au văzut că unchiul Tache se amuză.

— Ceea ce vă doresc sincer e să nu reveniţi vreodată la filozofie. Ar fi dureros. Mai rămîne să faci politică, tot în felul în care a făcut-o bietul Corneliu, care, dacă nu mă-nşel, era şi el tot filozof. Şi întorcîndu-se, cu obrajii aproape căzuţi, ras de tot, către figura uscată şi negricioasă: Nene Tache, orice ai spune, e fermecătoare naivitatea să crezi că tu poţi îndrepta o ţară.

Fierbeam de nemulţumire, căci mi-era penibil să aud vorbindu-se cu atîta uşurinţă despre tata, dar parcă eram şi eu înrîurit de sfiala îngrijorată a celorlalţi în faţa unchiului de care depindea viitorul nostru.

— Îşi cheltuia leafa de profesor universitar ca să scoată gazete, mîrîia cu acreală bogătaşul, căruia cheltuiala îi făcea rău, chiar la alţii şi chiar după ani de zile.

— A, în privinţa asta, nene Tache, nu mă împac deloc cu dumneata. Corneliu era un entuziast, şi Nae îşi mîngîia grav şi ironic reverul hainei. Iscălea cu acelaşi entuziasm un articol de gazetă ca şi o poliţă. Mie îmi plac şi mi-au plăcut totdeauna entuziaştii... de la distanţă. Vreau să-ţi spun, de pildă, că n-aş

vrea să fiu deloc copilul unui entuziast, şi de cîte ori pronunţa cuvîntul entuziast, îl dansa cu surîsuri, spre bucuria bătrînului inginer şi antreprenor, care lucrase toată viaţa numai cu cifre.

O priveam pe nevastă-mea, cerîndu-i parcă iertare şi ea îmi surîdea împăciuitoare şi inteligentă.

— Drept să-ţi spun, n-am pomenit un om care să fi avut mai puţin noţiunea banului ca el. De ce crezi că nu mi-a vorbit o jumătate de an? Scosese o gazetă, nu ştiu cum îi spunea, şi mi-a trimis-o şi mie. De cetit n-o ceteam, că nu mă interesau bazaconiile pe care le scria el acolo...

— A, nu... nene Tache, nu se poate spune că bazaconiile susţinute de Corneliu nu erau amuzante, şi, turnîndu-şi anume cu încetineală în pahar, deputatul surîdea perfid. Cel puţin pe mine mă amuzau enorm discuţiile de principii.

— ...dar împacheta în ea Gligore ghetele, cînd mi le ducea la cîrpit. Într-o zi mă pomenesc cu o carte poştală a administraţiei, ca să plătesc abonamentul. Am crezut că e o glumă. Peste vreo lună, altă carte poştală. Ei, m-am necăjit şi am dat poruncă să dea gazeta înapoi, la poştă. Cînd, mă întîlnesc cu Corneliu. Că de ce n-am plătit abonamentul? Cum asta? „Abonamentul pentru gazetă"... De ce să plătesc? Ţi-am cerut-o eu? Mi-ai trimis-o pentru că ai vrut... nu mai vrei... nu mi-o mai trimite... Şi din cauza asta nu mi-a mai vorbit o jumătate de an. A... altfel, ca şi Ştefan cel Mare, „de felul lui era iute la mînie", după cum ne spune Ureche.

Afară de ai mei (care au zîmbit numai), ceilalţi au rîs zgomotos, amuzaţi de acest „joc" spiritual, care mi s-a părut stupid.

Masa era surprinzător de bogată, totuşi toţi mîncau puţin, de teamă să nu facă proastă impresie unchiului.

— Ei, Ştefane, dacă tată-tău ar fi fost ceva mai strîngător, dacă n-ar fi risipit atît... v-ar fi lăsat şi vouă să trăiţi altfel decît trăiţi (va să zică, deşi avea aerul că ignorează, ştia că trăim în dificultate, cînd părea că pluteşte pe deasupra). Dealtfel, îi semeni leit. Acum văd că te-ai însurat şi tu tot din dragoste.

— Unchiule dragă — i-am spus, fără să îmi pot tescui în mine nemulţumirea — drept să-ţi mărturisesc, am cam început să mă împac cu ideea că tata n-a agonisit avere, ca să ne lase moştenire. Căci moştenirile acestea nu sînt totdeauna fără primejdie. De cele mai multe ori, părintele care lasă avere copiilor le transmite şi calităţile prin care a făcut averea: un obraz mai gros, un stomac în stare să digereze şi ouă clocite, ceva din sluţenia nevestei luate pentru averea ei, neapărat o şiră a spinării flexibilă ca nuiaua (dacă nu cumva rahitismul nevestei milionare n-a înzestrat-o cu cocoaşă rigidă ca o buturugă). Orice moştenire e, s-ar putea zice, un bloc.

Mai ales cu paranteza ştiam eu, şi ştiau toţi, la ce fac aluzie.

A fost o consternare. Uscat şi negru, unchiul Tache a devenit parcă şi mai uscat. S-a închis în el fără să spună o vorbă. Singurul care era vesel, deşi eu pe el îl ţintisem, căci el era însurat cu o sluţenie şi avea un copil urît, era unchiul Nae. Mă şi vedea dezmoştenit, cel puţin pe mine, dacă nu şi pe toţi ai mei. Chiar mama şi surorile — deşi fusese vorba despre tata — nu se simţeau parcă aşa de bine. În faţa mea am întîlnit însă ochii umezi de emoţie şi admiraţie ai nevestei mele şi un surîs trimis ca o promisiune de sărut. Singuri noi riscam, cu voie bună, o moştenire, şi ea se dovedea astfel atît de frumos dezinteresată, ca să apărăm memoria unui om.

Deputatul a început să facă exces de zel în dragoste, ca să-i arate fratelui mai bătrîn că se desolidarizează de o atitudine atît de obraznică şi că e şi el de părere că nu e nimic de făcut din şi pentru băiatul lui Corneliu. Dar toate drăgălăşeniile au rămas de prisos. Bătrînul avar rămînea încruntat. Dealtfel, s-a şi sculat numaidecît la sfîrşitul mesei şi ne-a dat mîna să i-o sărutăm, deopotrivă de rece cu toţi nepoţii. Celor bătrîni abia le-a întins degetele uscate. Deputatul era livid. Abia am ajuns în stradă, că nu aveam trăsuri, şi, izbucnind, s-a apropiat de mine parcă gata să mă ia de piept.

— Bine, domnule, cum poți să faci una ca asta? Nemaipomenit... Auzi dumneata, noi nu știm cum să-l mai ținem pe maniacul ăla pe vîrful degetelor și poftim... dumneata îi întorci rînza pe dos.

L-am privit scurt și fără echivoc.

— Te rog să iei notă că n-am de dat nici o explicație.

— Dar nu-i vorbă numai de dumneata aici, domnule, nu-ți dai seama? Dumneata știi că pe capul nebunului stau toată ziua fel de fel de escroci... Ba că să lase averea școlii, ba spitalelor, ba dracu mai știu eu cui?... Nimic din omul reputat, spiritual, nu mai era în izbucnirea asta de nenorocit... Dacă ne dezmoștenește pe toți? Și se plîngea întinzînd brațele ca o invocare: Ce gafă, domnule, ce gafă!

Am luat brațul nevesti-mi și m-am întors spre el.

— Te rog să iei notă că mie îmi place să vorbesc oricînd despre frînghii. Cu atît mai rău pentru cei care au spînzurat în casă. În orice caz, o să mai stăm de vorbă numai după ce vei căuta în dicționar și vei pricepe ce înțeles are cuvîntul gafă. Căci era evident dobitoc și nu cunoștea înțelesul cuvîntului gafă, care presupune neapărat lipsa de intenție în a nemulțumi sau jigni pe cineva.

Era aproape de miezul nopții și cerul luminos, ca într-o înaltă noapte de toamnă senină. La colțul străzii Batiște, fără să se sinchisească de cineva, nevastă-mea mi-a dat, cu buze moi, sărutul făgăduit la masă. L-a prelungit ca să treacă în el o bună parte din sufletul ei înduioșat de admirație.

Peste douăzeci de zile unchiul Tache era dus la cimitir, cu pompă mare și austeră, de către rudele îngrijorate toate. Deputatul era însă mai curînd vesel. Mă bătea cordial pe umeri.

— Nu știu, amice, dacă să-ți prezint sau nu mulțumiri în numele rubedeniilor. Să vedem mai întîi testamentul. În orice caz ești epatant. Și prezentîndumă unui mic grup de domni bătrîni, în negru, care însoțeau la groapă pe prietenul cu care, desigur, nu se văzuseră de mult: Domnilor, la vîrsta dumneavoastră nu vă sfătuiesc să-l invitați la masă. Nu dă greș, garantat.

Unii au zîmbit: Nae ăsta e incorijibil. Mie îmi era silă să-i spun măcar o vorbă.

— Dacă testamentul e bun, trebuie să-ți brevetezi neapărat sistemul. Dar, încă o dată, mi-e teamă ca nu cumva testamentul să ne facă vreo surpriză.

Testamentul conținea într-adevăr o surpriză. Printr-un codicil, datat cu ziua de 27 octombrie, mie mi se lăsa o quotitate dublă decît oricăruia dintre ceilalți moștenitori. Deputatul spiritual nu mai pricepea nimic, mai ales că era încă o altă măsură care i se părea lui că îl nedreptățește profund. Averea se împărțea, după o serie de legate deosebite, în trei părți. Două ne reveneau nouă și una lui. Între legatele deosebite, era și cel cuvenit mie: o vilă în împrejurimile Parisului, pe care unchiul o locuise, pe cînd stătea acolo, și pe care, în urmă, o cumpărase.

Bineînțeles că în casa noastră a fost o jale retroactivă. Abia după ce s-a știut conținutul testamentului, mama și surorile au început să-l plîngă, așa cum se cuvenea, pe unchiul Tache: Nimeni nu l-a cunoscut. A strîns pentru noi etc.

Totuși, n-am putut să-mi iau întreaga parte de moștenire cuvenită. Unchiu-meu a descoperit, după cîteva zile de meditație, că testamentul a fost greșit interpretat.

Am avut o discuție întărîtată, vie, dar a fost neînduplecat.

— Ascultă, unchiule, de ce crezi dumneata că testamentul a fost greșit interpretat?

— Citește și dumneata și vezi.

— Ba, tocmai că văd... și mi se pare clar. Două sînt aliniatele care ne privesc... nu? Să le citim...

— Să le citim, și-și trecea mîinile amîndouă prin păr, cu privirea într-altă parte, greoi, cu obrajii mari, căzuți.

— „După ce se vor extrage legatele deosebite, restul se va împărți în trei părți. Două se cuvin familiei fratelui meu Corneliu Gheorghidiu, iar una familiei fratelui meu Nicolae Gheorghidiu. La rîndul lor aceste părți se vor împărți în mod legal, cea dintîi cumnatei

și copiilor ei, iar cealaltă lui Nicolae jumătate și copilului lui jumătate". Pînă aici e clar, nu?

— Clar, de ce să nu fie clar, dar ia caută mai departe codicilul, și acum își zgîria, nervos și preocupat, podul palmei, cu coada tocului.

— „Las anume nepotului meu preferat, Ștefan, casa mea, cu parcul și cu biblioteca și tot ce cuprinde, din Bd. Daumesnil 119 bis, Paris, s-o stăpînească și s-o folosească în amintirea mea."

— Ei?

— Cum ei, unchiule, cum ei? Las „anume..." vezi, „anume"? nepotului meu favorit, deci „favorit".

— Da... Și cu ochii mari verzi, rătăciți, nu privea pe nimeni. Dar toți îl urmăreau nedumeriți.

— Va să zică îmi constituie legat deosebit.

— A, nu... Nu, nicidecum un legat deosebit... E o dorință a dumitale să fie legat deosebit, dar nu e... N-am ce să-ți fac.

Cu capul mare, puhav, ras de mustăți, cu ochii împungiți și tulburi, unchiu-meu bătea aprig și ritmic cu degetele-n masă. Respira greoi, îngînîndu-se: Nu... nu... văd de unde ai scos-o dumneata.

Nu eram supărat, căci eram convins că nu pricepe și de aceea stăruie:

— Domnule, scrie aici: „las anume..."?

— Scrie... Și încruntat, cu gura mare și buzele groase, mototolite de mînie, bătea mereu cu degetele-n birou, ca într-o tobă.

— Scrie aci „nepotului meu favorit, Ștefan"?

— Scrie și asta...

— Scrie mai sus că legatele deosebite se scad din total?

— O fi scriind, dar ăsta nu-i legat deosebit. A mutat, ca o concluzie, energic, tocul de pe masă.

Adevăru-i că toți erau tot așa de surprinși de atitudinea unchiului ca și mine.

— Atunci ce rost are, după dumneta, codicilul ăsta?

Era tot numai nervi și încăpățînare, deosebit pînă la răsturnare de filozoful blazat și amabil pe care îl

ştia lumea. Sufletul îi tremura ca o floretă întinsă de o mînă întărîtată şi fricoasă.

— Codicilul spune numai că în partea cuvenită dumitale să intre casa din Bd. Daumesnil. Nu că ţi se cuvine peste quotitate.

Am fost pur şi simplu uimit. Dar mînios nu eram.

— Cum, unchiule, cînd acolo scrie „las anume", adică: las îndeosebi?

— Tocmai pentru că scrie „anume...". Dacă n-ar fi scris „anume" atunci ai fi avut dreptate, evident.

Mama, surorile, toţi cei de faţă erau surprinşi pînă la nedumerire de noua interpretare şi cred că toţi, în sinea lor, au repetat: au dreptate cei care-l cred fenomenal de deştept pe Nae ăsta.

Pe cît de neliniştit era el (tremura aproape şi nu ştiu de ce, pentru că în momentul cînd vorbeam nu avea să se decidă nimic), pe atît de calm eram eu. Cred că mi-am apărat totdeauna foarte abil interesele, cu multă voinţă, dar niciodată cu pasiune şi cu panică.

— Ce crezi dumneata că l-a îndemnat pe unchiul Tache să-mi lase casa?

— Ca s-o păstrezi în amintirea lui... Scrie acolo... n-ai văzut şi dumneata? şi-mi arătă, vag, copia testamentului.

— Bun... de acord... va să zică nu mi-o lasă, în voia mea, să mă folosesc de ea... aproape că îmi impune s-o păstrez... Dar casa e aproape cît jumătate din quotitatea celorlalţi... Ce mi-ar rămîne mie atunci? Ca să o pot valorifica aşa cum vreau?

— Nu ştiu — şi privea înverşunat în podea — dar se vede că a ţinut „anume" — şi apăsă cuvîntul — ca să cadă în lotul dumitale casa... pentru că erai favorit.

Am început să rîd.

— Ciudat mod de favorizare acesta de a-mi înjumătăţi partea cuvenită.

— Nu mă priveşte. Eu atîta ştiu, că fac proces.

E adevărat că tocmai dorinţa unchiului Tache de a preciza punînd pe acest „anume" ducea la confuzie, ceea ce nu mi se părea tocmai surprinzător, căci ştiam că adesea excesul de precizare duce la confuzii — e asta una din ciudăţeniile logicii — şi, dealtfel, cred că,

de pildă, Kant intenționat recurge la prea mari precizări, care-l fac uneori așa de greu de citit.

Deputatul era din ce în ce mai descompus de îngrijorare și mînie. Se plimba prin casă agitat, invocînd anapoda devotamentul, cinstea, spiritul lui de sacrificiu. Era de o disperare penibilă. Îl priveam liniștit, ca pe un obiect de studiu, netulburat de teama de a pierde mai bine de o jumătate milion aur — deși îmi dădeam seama ce însemna asta în viața mea. Semăna în clipa asta cu filozoful sceptic și detașat de lucruri, cu blazatul care nu lua în serios nici o catastrofă, nici o dramă, pe care îl știau cititorii gazetelor tot atît de puțin cît seamănă cu portretul dăruit de o actriță admiratorilor ei fotografia instantanee făcută pentru pașaport.

Peste cîteva zile a și început acțiunea juridică. Spre nedumerirea mea îndurerată, mama și surorile mele au trecut de partea lui și au pornit acțiuni paralele.

Dar asta n-a fost ultima surpriză a acestui testament. Nevastă-mea, cu ochii ei albaștri și neprihăniți, a intervenit în discuție cu o pasiune și o îndîrjire de care nu o credeam în stare. Riposta indignată, amenința, cu un fel de maturitate care mă jignea oarecum.

— Fată dragă, te rog nu mai interveni... lasă-mă pe mine să mă descurc singur.

Mă privea uimit, și decolorată.

— Cum asta? Dar nu vezi că toți vor să te înșele... Pentru că ești prea bun...

Aș fi vrut-o mereu feminină, deasupra discuțiilor acestea vulgare, plăpîndă și avînd nevoie să fie ea protejată, nu să intervină atît de energic, interesată.

— Nu te înțeleg deloc, dragul meu; la ședințele de seminar, la Universitate, discuți cu patimă și te cerți cu toată lumea, pentru că susține că niște celule, acolo, mor sau nu, iar aci, cînd discuți cu ei, te lași atît de moale.

Mă cuprindea o nesfîrșită tristețe văzînd că nici femeia asta, pe care o credeam aproape suflet din sufletul meu, nu înțelegea că poți să lupți cu îndîrjire și fără cruțare pentru triumful unei idei, dar în același

timp să-ţi fie silă să te frămînţi pentru o sumă, fie ea oricît de mare, să loveşti aprig cu coatele.

Am ştiut, mai tîrziu, că aveam o reputaţie de imensă răutate, dedusă din îndîrjirea şi sarcasmul cu care-mi apăram părerile, din intoleranţa mea intelectuală, în sfîrşit.

Toţi, judecînd după ei înşişi, aveau aerul să spună: dacă atunci cînd n-are vreun interes material e atît de pătimaş, ce trebuie să fie atunci cînd îi sînt interesele ameninţate?

Am consultat doi dintre cei mai reputaţi membri ai baroului, care mi-au spus că dreptatea e de partea mea şi că voi cîştiga negreşit procesul. Între timp, ca să-şi justifice cel puţin ei înşişi pornirea împotriva mea, ai mei, toţi de acord cu unchiul, mă decretau lacom, egoist, lipsit de caracter şi povesteau împrejurări din viaţa mea care ar fi justificat asemenea opinie. Ne-am întîlnit cu prilejul parastasului şi abia de am schimbat cîteva vorbe tot timpul. La ieşirea din biserică le-am spus că accept propunerea lor. Diferenţa, la drept vorbind foarte importantă pentru mine, împărţită în cîteva părţi, era pentru ei fără prea multă însemnătate; totuşi, cînd le-am comunicat vestea, a fost o bucurie lipsită de orice urmă de bun-simţ. M-au îmbrăţişat cu toţi, chiar unchiul, mi-au spus, parcă plîngînd de satisfacţie, că întotdeauna m-au ştiut om de inimă, că e un gest pe care nu-l vor uita. Inert, ca un manechin, şi dezgustat, mă lăsam sărutat de buze fade, iar ei erau aşa de plini de bucuria lor, că nici nu băgau de seamă dezgustul meu. Cred că erau acum tot atît de sinceri ca şi atunci cînd mă calomniau. Un proverb e de părere că dacă vrea să-şi înece cîinele, ţăranul spune că e turbat. Mult mai exact ar fi adevărul acesta formulat însă aşa: Cînd ţăranul are interes să-şi înece cîinele, începe să se convingă, din ce în ce mai mult, că e turbat. E greşit să socoţi că la firile mediocre inteligenţa rămîne deasupra intereselor. La origină (Bergson are neîndoios dreptate) inteligenţa n-a fost decît un mod practic, un instrument de adaptare la mediu, un mijloc pentru apărarea intereselor. La imensa majoritate a oamenilor ea a rămas şi azi acelaşi lucru. Ei nu pricep

decît ceea ce au interes să priceapă. Ceea ce le contrazice interesele le contrazice fundamental și inteligența. În afară de un număr infim de perverși — dacă or fi existînd cu adevărat — nimeni nu poate face răul, dacă inteligența lui nu-i primește asta. Numai că această inteligență e un consilier extrem de servil la cei neevoluați și, asemeni curtenilor lași, justifică orice. Lupul crede sincer că mielul îi tulbură apa, și despotul, care ucide mii de oameni, o face pentru că e crîncen convins că altminteri va fi ucis el.

Iată ce gîndeam cînd cei din jurul meu nu mai conteneau cu laudele. Deputatul ne-a invitat pe toți la o masă mare, de împăcare. Nevastă-mea, care din cauza discuțiilor devenise odioasă tuturor celorlalți, acum, cînd a aflat de hotărîrea mea, era nemîngîiată și-i ura pe toți. Deși îmi dădeam seama că face asta în bună parte din dragoste pentru mine, totuși aș fi vrut-o altfel. Abia a primit invitația la masă.

A fost o mare și penibilă sărbătoare de familie. Flori pe masă, mici daruri, surprize pentru fiecare sub tacîmuri; o pereche de butoni banali pentru mine, o brățară meschină pentru nevastă-mea, daruri care nu mi-au făcut nici o plăcere, căci nu erau dovada nici unui sentiment. Erau doar o introducere prost acoperită.

Deputatul a fost într-o vervă care a stîrnit hohote de rîs. Deși nu făcuse decît o vagă Facultate de drept, avea o avere frumușică, parte luată ca zestre, ca, de pildă, casa și o vie la Buzău, parte datorită politicii, căci era în vreo cîteva consilii de administrație. Avea reputația că e și un spirit al realităților, că nu lupta cu morile de vînt. Afară era un viscol care troienise străzile, oprise circulația tramvaielor și zgîlțîia ferestrele. Înăuntru era cald, era lumină multă, șampanie, iar senzația de bucurie pentru toți se găsea sporită de plăcerea de a fi într-un interior atît de agreabil și negreșit ospitalier.

După masă, prietenosul meu unchi ne-a luat, pe mine și pe cumnatu-meu, cu el în birou, a cerut cafele și lichioruri.

— Ia mai veniți încoace — și se lăsă intenționat greu în fotoliul de piele — că acolo a început să miroasă a chiloți năduşiţi de damă. Mi-era penibil, dar ăsta era un „spirit" în genul lui, care făcea furori prin lumea politică și mai ales în saloanele bucureştene.

Şi aprinzîndu-și țigara groasă de foi:

— Ascultă, ce aveți de gînd să faceți voi cu banii pe care i-aţi moştenit?

Cumnatu-meu l-a privit surprins de acest atac bruscat:

— Nu ştiu, să vedem...

— Daţi-i încoa să vi-i țin eu.

Mi-era o silă imensă, căci știam că sub aparența teatrală de franchețăă se ascund intenții precise.

Şi văzînd că noi sorbim lichior din păhărele, fără să dăm urmare chestiunii, se decise să treacă la detalii.

— Am o fabrică de metalurgie...

— Unchiule, eu mă gîndeam...

— Ce te gîndeai? Las' că te-am văzut eu. N-ai spirit practic... Ai să-ți pierzi averea (cel puţin să rămînă în familie, avea aerul să spună). Cu filozofia dumitale nu faci doi bani. Cu Kant ăla al dumitale și cu Schopenhauer nu faci în afaceri nici o brînză. Eu sînt mai deştept ca ei, cînd e vorba de parale.

Cumnatu-meu rîdea amuzat. I-am privit umerii largi:

— Unchiule, eu mă gîndeam să nu mă încurc în afaceri. Cred că averea pe care o am îmi ajunge să trăiesc modest.

— Vorbești prostii — și-i sticleau ochii mari verzi — nimeni n-are de ajuns, niciodată! Ce știi tu? Cum crezi că se ține o femeie ca nevastă-ta? Cu ciorapi de sfoară, cum ai ţinut-o pînă acum?

Această integrare a nevestei mele în seria celorlalte femei mi-era de neîndurat. Ştiam că pentru ea n-au absolut nici o importanță asemenea fleacuri, că datorită frumuseții ei ar fi putut avea o viață oricît de luxoasă și că a preferat totuşi viața alături de mine. O vedeam făcînd sacrificii pentru mine, nu părăsindu-mă pentru o pereche de ciorapi.

Dar cum înțelegea că tot ezităm, a schimbat tonul.

— Și, pe urmă, mai e o chestiune... Ca să vă arăt că tot eu mă gîndesc mai mult la interesele voastre, și întorcîndu-se către servitoare, pe care o sunase, o întrebă neaoș de tot, așa în prelungire, dacă e cafea ce i-a dat să bea sau alt lichid, greu de numit în scris. M-am gîndit la voi. Nu se știe cînd intrăm în război...

— E vorba să intrăm într-adevăr? întrebă neliniștit cumnatu-meu, căci știa că partidul lui unchiu-meu e pentru rămînerea în neutralitate.

— Mă rog nu se știe, poate că azi, poate că mîine... poate că nu intrăm deloc... Trebuie să vă asigurați în orice caz. Deocamdată, unul dintre voi ar fi mobilizat pe loc, ca director al întreprinderii. Ce tăceți așa? A? Domnule filozof, ai aerul că n-ai vrea să fii mobilizat pe loc, ca să scapi de război?

Nu vream să se declare războiul, dar nici o secundă n-aș fi conceput posibilitatea de a fi mobilizat pe loc.

— Nu țin să fiu chiar așa departe de front.

S-a ridicat, enervat, cu gura coclită de dispreț sincer:

— Ascultă, dragă, mie-mi vinzi castraveți de-ăștia cît dovlecii?... Hî? Ai vrea să mergi la război, ai? Spune-i-o lui Kant ăla al dumitale, că poate o crede. Eu, nu. Și a plecat indignat în sufragerie.

Am vorbit apoi cu cumnatu-meu despre trenurile înzăpezite, despre luptele din Apus etc., dar gîndul îmi era paralel.

Eu cu nevastă-mea am fi vrut să plecăm din țară, și să ne stabilim fie la Paris, fie la Berlin, pe care îl preferam din cauza preocupărilor mele în filozofie. Din pricina războiului—care, dealtfel, adusese înapoi în țară chiar pe cîntăreții, artiștii, studenții, absolvenții, bonvivanții rătăciți pe aiurea, unii plecați încă de pe acum zececinsprezece ani — nu mai putea fi vorba de străinătate. Schimbare a fost, pot spune, deci, numai în faptul că închiriasem un apartament foarte încăpător și destul de curat, prin cartierul străzii Teilor, pe care — deși îmi aveam imobilizată jumătate din avere la Paris — îl mobilasem mulțumitor. Un dormitor mare, cu odaia de baie în majolică, un salonaș mic pentru ea, un birou

pentru mine ne-au oferit un prilej de preocupări timp de două-trei săptămîni. Era pentru mine o bucurie nespusă s-o văd în fiecare zi uimită de schimbarea cea nouă, contemplîndu-și „sufrageria ei" ca un copil blond și pasionat.

Peste vreo săptămînă i-am spus, așa în treacăt (și ca de o enormitate), despre propunerea unchiului deputat. Spre mirarea mea, în loc să rîdă, a devenit serioasă. Pe deasupra, ideea de afaceri o interesa. Am primit propunerea unchiului.

Cum însă și eu aveam toată încrederea în puterea mea, ca un om care pleacă la drum știut periculos pentru că se simte în stare să se apere, n-aveam prea multă grijă. Mai mult mă nemulțumea pasiunea cu care nevastă-mea discuta afacerile și atenția matură cu care cîntărea totul. Evident că era în această putere ceva din pasiunea care o făcuse să asculte un curs întreg de calcul diferențial, tot pentru mine; nu e mai puțin adevărat însă că în acest interes al tinerei mele neveste pentru afaceri, vedeam vechiul instinct al femeilor pentru bani. Ca o tigroaică vag domesticită, în care se deșteaptă pornirea atavică, atunci cînd, culcată cu capul pe pieptul dresorului și-i linge mîna, dînd de sînge, îl sfîșie pe imprudent, tot așa aveam impresia că întîmplarea cu moștenirea trezise în femeia mea porniri care dormitau latent, din strămoși, în ea.

Altfel, viața noastră, cum am spus, nu se schimbase decît foarte puțin ca deprinderi.

Cînd către ora unu, auzea trăsura oprindu-se la poartă, ea sărea în sus de pe covor, unde croia, tolănită alături de croitoreasa cu ziua (tot aceea pe care o avea și la mătușa ei), alerga în rochia ușoară de casă, care-i descoperea umărul cu rotunjimi de măr alb, și striga, bătînd din palme copilăroasă, luîndu-mi pachetele:

— Nu-mi spune, lasă-mă: compot de California, heringi cu vin... mreană afumată, iar ai luat *cointreau*? și *schweizer*? e a treia zi cînd iei mereu de prisos... Ei, dar *pâté de foie gras*? Cu ochii vii de cățeluș întrebător: Și *pâté de foie gras*?

— Nu e acolo? făceam eu cu o mirare ipocrită. Să știi că l-am uitat în trăsură.

Suna... striga...

— Anico... Anico... aleargă după trăsură... că a uitat domnu un pachet.

— Draga mea, cum să mai prindă acum trăsura? că a plecat... Îi știu însă numărul.

— Ei, nu, că ești revoltător... Și cît ți-am spus să ai grijă de *pâté de foie gras* (asta era adevărat).

Pe urmă își aruncă ochii distrați pe celălalt pachet...

— Ce-ai mai luat? și silabisea cu greu. Ernst Mach... *Erkenntnniss und Irrtum*... Jerusalem... *Lehrbuch der Psychologie*. Ți-a executat Alcalay comanda? serios?... Și ea, care nu le citea, era încîntată pentru că știa că le aștept nerăbdător.

Așa o doream, răzvrătind, fermecător lacomă, pachetele de la băcănie și în același timp privind cu sfială pachetul cu cărți, pe care ea nu le citea, dar știa cel puțin că prețuiau mult, ba chiar le frecventa și se interesa de ele, cu politețea cu care saluți și întrebi de sănătate pe domnul important pe care-l respecți, dar în a cărui companie te plictisești.

— Acum ia-ți-le pe toate și fugi în birou, la tine pe divan... Citește pînă la ora două și jumătate în liniște... că abia atunci mîncăm.

Credeam că n-am auzit bine și întrebam speriat:

— La două, fată dragă?

— La două jumătate... două și jumătate... Azi e ziua lui Gore și i-am invitat pe toți la masă. După prînz nu are nimeni curs. Pînă iese de la minister... pînă se bărbierește și se tunde... că i-am spus că nu-l primesc la masă nebărbierit și netuns... L-am mai prevenit că dacă vine și azi nespălat... îl bag în baie cu sila... Să vezi că țin focul aprins.

— Dragă, dar la două și jumătate? Sînt mort de foame.

— Da? Apucă de aici cu dinții! și-mi întinde mănușa de piele pe care o aruncasem pe masă.

— Cum o să mușc din mănușă?

— Ei, atunci nu ești chiar așa de periculos. A... că era să uit... I-am luat lui Gore un protofel... stai să ți-l arăt, și cînd vedea că admir monograma aurită din colț, rîdea iluminată de plăcere. Nu-i așa că-i frumos? Știi, pierdea hîrtiile și banii prin toate buzunarele și spunea că dacă are bani n-are portofel, iar dacă își cumpără portofel... nu mai are ce pune în el. Hai, fugi în birou.

Peste o jumătate de oră venea lîngă căpătîiul divanului, liniștită și gravă ca un procuror preocupat.

— Ce-i asta?

— Ce să fie? un pachet... a, da... pachetul cu *pâté de foie gras*.

— Ziceai că l-ai uitat în trăsură?

— Se vede că l-am uitat în antreu, cînd m-am dezbrăcat.

— Așa, va să zică glumești pe socoteala mea? și își înșfăca mînuțele în părul meu.

O prindeam de braț ca să nu tragă prea tare, se zbuciuma să scape și cînd luneca jos pe covor, rochia ridicată în cădere lăsa să se vadă cele două coapse albe tari, care mă înfiorau între paralelele jartierelor de mătase. Nu se lăsa cu una cu două și lupta reîncepea, căci punea uneori în acest chef de pedeapsă o înverșunare de panteră tînără care se joacă.

Asta ne-a fost viața în iarna aceea. Eram mereu cu vechii prieteni, care, săracii, erau delicioși de îndrăzneală și sfială în același timp, toată lumea ținînd să-mi placă mai ales mie, căci altfel nevastă-mea, la cea mai mică mutră a mea, dizgrația numaidecît pe oricine. Mergeam la teatru numai la piesele jucate mult, despre care auzeam că sînt bune (nu la toate premierele, cum făceam mai tîrziu, cînd am devenit mondeni). Cred că un fel de pudoare burgheză și vag intelectuală ne făcea să trăim îmbelșugat dar modest. Căci sentimentul care-l împiedică pe căpitanul Dimiu să puie chipiu modern franțuzesc e mai mult general. Nu toți tinerii au curajul să puie monoclu sau să-și radă mustățile, de pildă. Li-e teamă de ridicolul primului moment, cum, dealtfel, eu însumi, deși mi se spunea că mă prinde mult pălăria tare, și uneori demonul vulgar din

mine mă ispitea, n-aş fi avut curajul s-o pun pe stradă. E un flagrant delict de *futilitate* şi *bluff*. Te gîndeşti totdeauna la cei ce nu te-au văzut aşa, şi te întrebi ce-or să zică de schimbare, în loc să ţii socoteală că sînt mai mulţi cei ce nu te vor şti decît sub noua înfăţişare.

Începusem să caut ca din scrisori şi din amintirile altora să-mi reconstitui întrebătoarea fiinţă sufletească a omului care influenţase, prin incomparabila lui danie, întreg destinul vieţii mele. Între nedumerirea dispreţuitoare pe care mi-o inspirase felul lui de a trăi şi sentimentul imens de recunoştinţă şi de emoţonată dragoste pe care i-l purtam acum, era un gol pe care nu numai sentimentalismul, dar şi logica voiau să-l umple. Mă gîndeam dacă şi eu vreodată voi putea schimba destinul unui om şi-mi răsăreau dinainte ochii albaştri şi obrazul oval al nevestei mele, înflorit într-un surîs. „Destinul tău, fată dragă, e şi va fi schimbat prin mine“, îmi spuneam singur, rămînînd îndelung cu privirea fixă.

Atît de mare era reputaţia de om de afaceri şi de spirit practic a unchiului nostru, încît, cu toate că toţi îl ştiau periculos, s-a hotărît să se adune suma de un milion jumătate, două la nevoie, în familie, ca să concurăm la licitaţia fabricii de metalurgie. Era proprietatea unui supus francez, mobilizat cînd venise rîndul contingentului lui, care trebuia să lichideze urgent, căci avea şi plăţi de făcut şi nici n-avea încredere în administrator. Înconjurată cu teren mare, în apropierea unei gări, cu linie de garaj pînă în uşa atelierelor, putea fi evaluată la vreo trei milioane. Poate mai mult. Unchiul meu era sigur că o va lua cu un milion şi jumătate: „Am eu socotelile mele“.

Socotelile lui au ieşit însă prost, căci s-a ivit un concurent extrem de periculos în persoana unuia Tănase Vasilescu Lumînăraru, fost poate într-adevăr negustor de lumînări şi care ajunsese la fabrica de aramă pe calea fabricilor de clopote. Ştiau unul de altul că vor fi concurenţi şi s-a încins între ei o luptă înverşunată.

Deputatul l-a chemat pe Lumînăraru acasă.

— Ascultă, mă Lumînărarule, mă, nu găsești că ești cam nespălat pe picioare, ca să-mi tulburi mie apa?

— Coane Nae, asta-i negustorie. Ești negustor... sînt negustor. Ce pot eu să fac dacă asta-i negustoria? răspundea, mascat de ochelari negri, Lumînăraru.

Unchiu-meu era, atunci cînd interesele îi erau amenințate, aprig, fără cruțare, mobilizat cu toate forțele sufletești, ca o fiară atacată. Știa că reputația lui de gură rea intimidează, și abuza de asta, ca acele animale care secretează mirosuri scîrboase ca să se apere. Pe urmă a trecut la amenințări directe.

— Ai să-ți muști mîinile, Lumînărarule, ai să te dai cu capul de toți pereții.

— Am mai văzut eu multe, coane Nae.

— Am să te pun să fluieri franțuzește, băiete, și să săruți mîna feciorului din casă.

Lumînăraru a oferit două milioane cinci sute de mii, și unchiu-meu, cu toate că își dădea seama acum că uzina face mai mult de patru milioane, s-a oprit. S-a cam rîs la Cameră de acest duel și s-au făcut, de data asta, spirite pe socoteala lui. Lumînăraru i-a trimis la club o carte de vizită în care, protector, l-a asigurat de bunăvoința lui oricînd în viitor.

Dar peste douăzeci și opt de zile, șase invitați la masă ai deputatului au asistat la o scenă impresionantă în felul ei, amintind de întîmplările de acum o sută și mai bine de ani, pe aici prin porturile de la gurile Dunării.

Lumînăraru, plîngînd, fără rușine de el însuși, implora pe Nae Gheorghidiu să nu-l nenorocească, promitea, jura, amintea de copiii lui etc., etc.

Ieftin bonom, „filozof" de rînd și lăsător, Lumînăraru, după ce depusese un milion și jumătate de lei, urma ca pînă la ultima zi a termenului legal de o lună să depună restul. Deputatul, care pîndea, îi face sîmbătă poprire la bancă pentru o sută de mii de lei, depunînd garanția de cincizeci de mii de lei. Prin urmare, depozitul Lumînărarului era în întregime lovit de indisponibilitate. Nu mai avea timp să consemne suta de mii de lei, licitația era anulată, un milion și jumă-

tate, vărsat deja, pierdut, căci nu mai avea drept să se prezinte la noua licitaţie.

Din partea unchiului era o infamie, căreia el vrea să-i dea aer de farsă, cum făcea de obicei. Nefericitul concurent a fost pus să servească cu şorţ alb, în locul feciorului, nişte gustări celor invitaţi, şi pe urmă a semnat un contract de asociaţie cu Nae Gheorghidiu.

În cercurile parlamentare s-a făcut haz îndestul de această întîmplare şi mulţi dintre cei care mai rezistau au căzut acum de acord că într-adevăr Nae Gheorghidiu e unul dintre cei mai deştepţi şi mai periculoşi oameni din ţara românească. Mai ales că în acelaşi timp mai dăduse, la o masă de la bufetul Camerei, un răspuns, pe care toţi îl găseau extrem de spiritual. Invita, în glumă, pe un deputat opozant să se înscrie în partidul liberal, ca să-şi asigure viitorul politic.

— Fugi de-aici... Ce-s nebun?... Să duc oala de noapte a lui Ionel Brătianu? Căci spiritul de disciplină în partidul liberal a fost totdeauna proverbial.

Nae Gheorghidiu l-a privit lung, uimit, şi pe urmă, cu un joc de scenă de bătrîn actor de provincie:

— Să duci oala de noapte a lui Brătianu? şi-l măsura mereu dispreţuitor, din cap pînă în picioare. Pe urmă, cu mîndrie: Mă, oala de noapte a lui Brătianu o duce conu Alecu (important membru al partidului), eu o duc pe-a lui conu Alecu şi tu, dacă vii în partid, o s-o duci pe-a mea. Şi în hohotele de rîs ale tuturor: Cum crezi tu?... Ăsta-i partid serios, cu ierarhie, mă, nu glumă.

Era „încă una de-a lui Nae Gheorghidiu"...

Cînd am luat fabrica în primire, s-a hotărît ca Luminăraru să fie directorul ei tehnic (înţelegi, îmi spunea unchiu-meu, am dat o dublă lovitură: avem şi fabrica şi un specialist), ajutat de cumnatu-meu, iar mie mi s-a dat, mai mult de formă, conducerea biroului comercial. La început, Tănase Vasilescu Lumînăraru mi-a făcut o bună impresie. Cu veşnicii lui ochelari negri, cu secretarul nelipsit după el, inspectînd necontenit, controlînd, angajînd şi concediind, mi se părea un adevărat noroc şi pentru fabrică. Mai ales grija meticuloasă cu care controla pe contabil, răbdarea cu

care examina coloanele de cifre, cu niște ochelari de șapte dioptrii, păstrați în birou, că la el purta alții. În toate buzunarele avea, dealtfel, ochelari. Mai tîrziu am aflat însă că e un prea pasionat jucător de curse. Era cunoscut de toată lumea în incinta tribunei și jucătorii așteptau să vadă ce joacă el, ca să se orienteze. Dealtfel, foarte bogat, în primăvară a cumpărat și un grajd de cai de curse.

Pe la sfîrșitul lui februarie, unchiu-meu a început să organizeze un fel de banchete la el acasă, invitînd colegi parlamentari, oameni de bancă și demnitari influenți.

Firește, pentru prosperitatea întreprinderii, femeile mai tinere și mai frumoase din familie erau savant distribuite, ca să fie alături de cei a căror bunăvoință trebuia să fie captată. Familiaritățile erau îngăduite cu indulgență și se numeau atenție, amabilitate, deputatul însuși le încuraja, creînd, prin limbajul lui neocolit, atmosfera necesară. Bineînțeles că nevastă-mea era momeala cea mai prețioasă. Eu credeam că înnebunesc privind spectacolul.

La a treia masă n-am mai putut răbda. Trecuserăm din salon în sufragerie și chiar în această trecere el o adusese pe nevastă-mea, ținîndu-i umerii părintește cu amîndouă mîinile, atingîndu-i, fără să vrea parcă, sînii, iar totul avea aerul să spună bătrînului secretar general, lîngă care trebuia să stea ea, că și el și-ar putea permite aceeași familiaritate. Nevastă-mea, pasionată mereu după afaceri, platonic măcar, ca un chibiț fără parale la bacara, nu avea aerul să observe aceste manejuri, sau nu le da importanță, jucînd, cu o bunăvoință care mă plictisea, jocul lui unchiu-meu.

Către sfîrșitul mesei, convivii deveniseră bine dispuși, făceau glume, se ciocneau pahare, cu urări anapoda. Secretarul general și-a întins mai întîi amîndouă brațele pe spătarul scaunului lui, a spus glume la urechea nevestei mele, i-a pus apoi mîna pe braț și a sfîrșit prin a îmbrățișa, deocamdată, spătarul scaunului ei. Unchiu-meu părea încîntat de cum merg lucrurile. Din recunoștință pe jumătate, dar și din dorința de a o pune și mai mult în valoare, o bătea ușor pe obraz ca pe un copil și ea surîdea cu drăgălășenie, căci, drept

mărturisind, nu-i mai era deloc antipatic acest unchi. El însă, în clipa asta, a întîlnit privirea mea ca o pîlpîire fixată și s-a zăpăcit, fără să se observe însă, căci era lume prea multă la masă, iar atmosfera, încărcată de larmă, flori și senzualitate. Pînă la sfîrșitul mesei au fost între noi schimburi de priviri ca o luptă mută. Era vădit tulburat cînd a venit la mine, în birou, și m-a întrebat cu plictisit dezgust:

— Ce erau mutrele alea, domnule? Ei, drăcia dracului, ce te strîmbai așa? Mai au și alții neveste. Ce, era să ți-o răstoarne acolo pe masă? Ca de obicei, el spusese cuvintul nerușinat. Am crezut că-l voi lovi, însă respectul familial, de cînd, mic, îi sărutam mîna, a biruit. Dar la alte mese, eu și nevastă-mea n-am mai venit. Știu că lucrurile acestea nu sînt pentru alții vinovate. De cele mai multe ori femeile știu bine, din prima clipă, că nu vor da din ele nimic mai mult decît surîsul, atingerea de mînă, o vagă pipăire pe sub masă. Mie procedeul mi se pare mai dezgustător însă chiar decît prostituarea completă. Căci adaugă jocului murdar și trișajul, tragerea pe sfoară, ca să folosesc cuvîntul vulgar cerut aici și încă nici pe cel mai vulgar. Mi-e penibil să obțin cel mai neînsemnat sprijin datorită nevestei mele, și chiar cînd, de pildă, din cauza ei, nu mi se face și mie decît loc în compartimentul de tren plin, și tot parcă iau o doctorie.

Cred că ea nu dădea nici o însemnătate jocurilor deputatului, căci, după ce se terminau discuțiile de afaceri, era cea dintîi care, plictisită, îmi făcea semne să plecăm acasă, dornică să se tolănească goală pe cuvertură și chiar jos pe covor, ca o mare pisică.

Afacerea cu uzina a fost însă dezastruoasă. În primul rînd, odată cu proprietarul, care era într-adevăr foarte priceput, plecase și unul dintre ingineri, supus francez și el, fără care totul funcționa anapoda. Toată energia lui Lumînăraru, toată stăruința aprigă — și cînd era vorba de interesele lui era fără pereche de aprig — a lui unchiu-meu, n-au dus la nimic. Prea marea severitate a lui Lumînăraru a făcut să plece și unul dintre contramaiștri, poate cel mai bun, care a declarat că nici un ceas nu mai stă sub conducerea

„unui astfel de dobitoc, care nu se pricepe la nimic", și a ieșit trîntind ușile. Pe urmă nu s-a mai găsit materie primă, căci începuse s-o adune Ministerul de Război. A trebuit să se facă o comandă de vreun milion de lei în Germania. Nae Gheorghidiu a făcut încă o dată dovada că e deștept. Uzina saxonă nu vindea decît predat în gara ei, și toate stăruințele reprezentantului bucureștean au fost de prisos. S-a hotărît ca în momentul cînd cumnatu-meu va da, împreună cu direcția comercială a uzinei, o telegramă că vapoarele încărcate au pornit, fabrica noastră să semneze un cec reprezentantului la București. A fost singura concesie făcută.

Cînd s-a primit telegrama însă, Nae Gheorghidiu era la Cameră și a rugat la telefon pe reprezentantul care-i vorbea să treacă a doua zi pe la birou.

— O zi nu-i nimic, nu-i așa, domnule Ziegler?

— Vai de mine, domnule deputat. Se poate?...

A doua zi a venit la birou, la ora anunțată, dar lipsea Lumînăraru și eu nu aveam procură să iscălesc alături de el.

Domnul Ziegler a început să-și șteargă nervos ochelarii, a întrebat unde poate fi domnul codirector...

— Unde să fie? După femei... nu-ți închipui ce porc bătrîn e Lumînăraru ăsta... mă rog, dacă a fost în tinerețe țîrcovnic?

Domnul Ziegler zîmbește, la al doilea spirit al domnului Nae rîde... Acesta a cîștigat partida.

— Ei, ai văzut, domnule, că te enervaseși degeaba? Cînd îți spuneam eu... că nu e nimic. O zi, două, de întîrziere...

Domnule Ziegler regretă că a fost ieri puțin cam nervos, cînd oamenii sînt așa de cumsecade, se gîndește că va mai face afaceri și se scuză amabil.

— Dar, domnule deputat... nici un moment... vai de mine... știți numai... așa-i comerțul. Tocmai avem și noi plăți de făcut lui Siscovitz... am primit ordinul centralei.

— Lui Siscovitz? chiar lui?

— Da ... și știți cum sînt ovreii? nu mai scapi de ei.

— Pardon, Siscovitz susține că e numai pe jumătate ovrei ...

— !?

— Păi, zice că de vreme ce e căsătorit cu o femeie botezată, el e numai pe jumătate ovrei. După ce toţi rîd, Nae Gheorghidiu îi oferă ţigări nepuse în comerţ „Alexandra“ şi îl întreabă pe creditor, cu o voce duioasă:

— Ai copii, domnule Ziegler?

— Am, domnule deputat, am doi băieţi şi-o fată, răspunde modest, dar căptuşit cu mîndrie, cel întrebat.

— Bravo, să-ţi trăiască... Mari?

— Fata-i la institut, la Viena, e în clasa şasea, dar face şi pianul...

— A, îi place muzica, bravo... Are talent?

— Profesorul Sauer spune că va obţine mari succese dacă se va ocupa de aproape... Are simţul muzicalităţii...

— Bravo... Ce plăcut lucru e să ai o fată care să ştie să cînte la pian. Vezi dumneata, domnule Ziegler, eu cred că nimic nu înalţă pe om mai mult ca muzica. În vremurile astea materialiste, cînd omul se gîndeşte numai la stomac, e un dar de la Dumnezeu... Dar, băieţi ai?

— Sînt, aici la şcoala evanghelică, unul într-a treia, iar altul într-a cincea. Bucuros, domnul Ziegler, care ascultase cu ochii înduioşaţi şi elogiul muziici, dă o mulţime de detalii despre capacitatea sportivă şi despre talentele fiilor lui.

Tîrziu de tot revine la obiectul apropiat al vizitei şi îşi exprimă oarecare temere cu privire la vamă.

— Ei, cu vama... aranjăm noi, spune aşa, într-o doară, Nae Gheorghidiu...

— Aţi fost la Ministerul de Finanţe? Aţi aranjat?

— Nu... da facem şi noi ca ţăranul din anecdotă...

— ! ?

— Nu ştii ce-a făcut ţăranul din anecdotă? Îl întreabă vameşul, bănuitor: „Ce-ai în sac?“ „Păi, ce să am? Nutreţ pentru iepuri...“ „Nutreţ pentru iepuri hai?“ „Da, nutreţ pentru iepuri.“ „Ia dăsfă sacul“, iar cînd ţăranul desface sacul, vameşul dă de tutun. Se uită la el ameninţător.: „Hai? nutreţ pentru iepuri e

ăsta? D-asta mănîncă iepurii?“ Da țăranul de colo, ridicînd din umeri: „Treaba lor, eu asta le dau să mănînce...“

Și urmează încă alte întrebări, alte anecdote.

Dar, dezastru: din vorbă în vorbă, a trecut timpul și casierul a plecat, cecurile sînt închise în casa lui specială (domnul Ziegler e uimit, căci n-a mai pomenit asta), dar domnii sînt atît de binevoitori... Totuși reprezentantul se simte dator să-i anunțe că va telegrafia la vamă să se oprească transportul.

Ziua următoare abia îl poate prinde pe Nae Gheorghidiu la telefon, acasă, în timpul prînzului. Deputatul e indignat pînă la cutremurare.

— Bine, domnule, pentru numele lui Dumnezeu, nici să mănînc în liniște, ca omul, nu mă lași? Îmi stă peștele-n gît și dumneata vrei să-ți vorbesc la telefon! Și i-a trîntit aparatul în agățător.

A doua zi veni telegrama de la Berlin că exportul aramei a fost interzis, iar transporturile rechiziționate în drum. Suma de un milion era salvată. Ca să nu fi făcut drumul la Berlin degeaba, cumnatu-meu a adus un mare transport de mosoare.

Eram tot mai mult amenințați să închidem uzina, mai ales că acum greul cădea pe mine.

Băiatul deputatului era bolnav, avea o tuberculoză a intestinelor sau așa ceva, iar din cauza asta tatăl lui nu se dezlipea de lîngă pat, decît ca să se ducă la doctori și să-i implore să vie la alte ore decît cele hotărîte, „că e grav“.

Lumînăraru începea muncile la moșie, căci eram la începutul lui martie, și venea din ce în ce mai rar pe la uzină. În ultimul timp începuse să publice într-o mare gazetă economică o serie de articole, despre valută și devize, care desigur îi luau timp și mai mult. Făcea profeții sumbre despre viitoarea scădere a tuturor valutelor.

În felul lui nu era lipsit de culoare acest Lumînăraru. Călca mărunt, deși era lat în spate, și avea mustață, lipitoare neagră pe buza groasă.

— Păi bine, domnule Vasilescu, dacă profeția dumitale nu s-o împlini?

— Nu s-o împlini și pace. O să mă omoare cineva? Totul e să ai și tu o părere acolo, că dacă se adeverește, pe urmă toți strigă: iată, Lumînăraru a avut dreptate. Dacă nu se împlinește, toți uită... Cînd însă n-ai nici o părere, nici nădejde să fii socotit profet nu poți să ai. Dacă iei bilet la loterie, nu e sigur că ai să cîștigi... dar dacă nu iei, e sigur, negreșit sigur, domnule Gheorghidiu, că nu cîștigi. D-aia m-am înscris într-un partid... Poate că n-o să izbutesc nimic... Ce are a face? Să fii înscris acolo... nu se știe.

Într-un fel, tipul începuse să-mi fie simpatic. Într-o zi, neliniștit de soarta întreprinderii, ba chiar destul de amărît, căci peste cîteva zile închiderea fabricii era de neînlăturat, i-am spus privindu-l în ochi:

— Mi se pare că n-am făcut nici o afacere cu fabrica, domnule Lumînăraru.

Și competintele meu, simplu:

— Mi se pare și mie.

Am tresărit ca ars, căci o confirmare a unui astfel de specialist mi se părea definitivă.

— Cum? Chiar sîntem amenințați cu lichidarea?

— De, eu știu? Mi se pare că ne-am cam încurcat... Așa sînt afacerile... a ieșit rău. Dacă ieșea bine... nu era bine?

— Cum asta: „dacă ieșea bine... nu era bine"?

— Așa, cum îți spun... ia cetește drăcia asta, că n-am ochelarii la mine, și-mi întinse o hîrtie adusă de servitor.

— Societatea tramvaielor ne întreabă dacă-i putem livra, în termen de două săptămîni, o tonă de nituri de aramă și două tone de sîrmă. Și am așteptat întrebător. Ei, ce zici?

— Cum: ce zic? De unde să știu eu?

Am rămas trăsnit... Dar asociatul meu era într-unul din acele goluri sufletești cînd, după o încordare prea lungă, personalitatea e incapabilă de cel mai mic efort, simțea venind lichidarea, sau ce, nu mai știu, destul că m-a privit lung, surîzînd, și pe urmă, ghicind parcă în ochii mei o corectitudine fără margini, ca un cîine în ochii stăpînului, cînd înțelege mai sigur de orice asigurare, gîndul prietenos, s-a uitat lung la mine și și-a scos ochelarii.

— Domnule Gheorghidiu, îți fac o mărturisire, dar te rog să nu o spui la nimeni. Habar n-am de uzină, de durboren, de stosmașine, cum le mai spune... În viața mea n-am...

Eram uluit.

— Cum, în viața dumitale...? Ce vrei să spui? Păi n-ai avut o fabrică de clopote? Cum ți-ai cîștigat averea?

A zîmbit larg și obosit parcă de digestie, jucîndu-se, așa, cu tamponul de pe masă.

— N-am avut nici o fabrică... Am avut o prăvălie de obiecte bisericești în piața mare... Asta-i tot ce am avut.

Mi se pare de necrezut.

— Și atunci, de ce ai luat uzina asta...?

— De ce să n-o iau? Nu-i o afacere?

— Dar dacă nu te pricepi?

— Ei asta-i, dacă nu mă pricep. Dar n-am avut și fabrică de săpun, n-am și acum tipografie, de tipăresc cărți, n-am cumpărat și cincizeci de vagoane de pește sărat, la Galați? Parcă la alea m-am priceput? Așa-s afacerile... unele ies... altele nu ies. Dar bilet de loterie trebuie să iei. Și-a pus, căci acum asta îi devenise tic, iar, ochelarii negri. Ei, dacă nu pleca inginerul, nu proprietarul... așa-i că mergea?

Nu pot să-mi adun mințile...

— Dar bine, domnule, dacă nu te pricepi? Mă miram încă... știam însă că într-adevăr, între altele, e și, așa gros, directorul unui institut de editură.

Și-a scos, cu un gest suspendat o clipă, ochelarii negri și, puțin enervat:

— Ești un copil, nu te supăra, domnule Gheorghidiu, că ți-o spun. Ce înseamnă aia, să te pricepi? Cine poate să prevadă totul...? Cine putea să prevadă că Germania va opri arama, chiar cînd făceam noi transportul? Dacă mai întîrzia ordinul o zi, cinci milioane cîștigam la comanda noastră. Așa... Dacă oprirea venea a doua zi, putea să se închidă de zece ori uzina, că noi vindeam arama... Negustorul care face socoteli și prevederi nu-i negustor, căci nimeni nu poate prevedea totul. Și dacă nu prevezi totul, e tot degeaba. Mergi la poștă, nu socoți pașii, mergi... Asta-i ca la curse. Parcă

acolo cunosc caii? Că nu le pot pronunţa uneori nici numele... Joc aşa la întîmplare şi cîştig... pe cînd cei care pretind că se pricep, vorba vine, pierd.

Intră, cu şapca în mînă, un contramaistru.

— Domnule... (şi nu ştia ce titlu să-i dea), s-a oprit frezmaşina.

Lumînăraru deveni grav şi sever:

— Cum s-a oprit?

— Nu ştiu ce are... trebuie să...

— Cum s-a oprit, domnule...? Ce păziţi acolo? Vă pricepeţi şi voi ca nişte cizmari. Irimescu a văzut-o?

— Domnul inginer e plecat în oraş... nu ştiu.

— Bravo, domnule, bine stăm... va să zică s-a oprit durboru şi domnu inginer se plimbă în oraş?

— Nu durboru, domnu... frezmaşina.

— A, frezmaşina — şi îngînîndu-se — frezmaşina, bravo! O să vă dau pe toţi afară, că nu sînteţi buni de nimic. Va să zică eu trebuie să mă ocup şi de fleacurile astea... că n-am altceva de făcut? Să amendezi oamenii de la maşină cu leafa pe-o zi. Hai, pleacă. Şi, bondoc, a luat un aer napoleonian.

— Domnule...

— Hai, fugi de aici, am terminat.

Şi după ce a ieşit contramaistrul, bonom:

— Ai văzut? Mă bagă pe mine în chestii de astea? De unde vrei să mă pricep eu?

Eram uluit, ca în faţa unui scamator rar.

— Păi atunci de ce ai amendat pe lucrători...?

— Cum, de ce? Ca să aibă grijă... las' că amenda nu strică niciodată... sînt mai cu grijă. Să se ştie că sînt stăpîn aici.

Mi-e imposibil să-mi pot reveni.

— Dar e nedrept, domnule Vasilescu, să amendezi nişte oameni care poate nici nu sînt vinovaţi.

— Domnule Gheorghidiu, nu mă învăţa dumneata pe mine. Românul trebuie să creadă totdeauna că e vinovat... numai aşa are grijă. Lasă, că banii tot îi ia înapoi... le dau bacşişuri mari din cînd în cînd. Şi privindu-mă cu un val de dragoste, fără ochelari: Domnule Gheorghidiu, lasă-mă... că ştiu eu ce fac... în astea nici dracu nu se pricepe ca mine...

Sună telefonul și el l-a lăsat înadins să-l ridic eu.

— Păi spuneai că nu te pricepi? Alo... da... alo...

Surîde, uimit, cu lipitoarea neagră deasupra gurii.

— Cum nu mă pricep? Nu mă pricep la mașinile lor, acolo... nu știu toate dichisurile cum vin... dar cînd e vorba de clenciuri de astea în afaceri, nu mă bate nici dracu... Dar uite, domnule, că Ulguz (era secretarul lui) nu mai vine.

La telefon era inginerul Irimescu, care telefona de la o bancă din oraș. Lumînăraru îl chemă la aparat.

— Domnule inginer, te rog nu te supăra... dar dumneata știi ce se întîmplă aici? Știi că frezmașina s-a oprit? Că stau lucrătorii degeaba?... Nu-nu-nu. Frezmașina... asta nu e fleac. Nu-i așa... Ce vrei...? Eu să mă ocup de toate? Am și eu altele pe cap... Așa, te rog, vino imediat, și agăță aparatul, scoase o havană și, după ce mă învălui din nou într-o privire de dragoste, cu o emoție neașteptată, ca de homosexual, îmi mîngîie încet mîna: I-adevărat, domnule Gheorghidiu, că dumneata știi atît de multă carte? Eram profund înduioșat și nu știam de ce... Era parcă un mister, care dădea o altă altitudine unei situații care părea simplă.

Abia tîrziu, poate peste un an, am aflat, în împrejurări pe care n-am locul să le povestesc aci că Tănase Vasilescu Lumînăraru, om de douăzeci de ori milionar în aur, nu știa carte, nu știa decît să semneze... și că boala de ochi era numai un truc, ca să ascundă această infirmitate intelectuală. Atunci am înțeles de ce e nelipsit de lîngă el secretarul, și de ce omul acesta se mișcă, în lumea afacerilor, atît de greu, jucînd comedia cu o abilitate aproape genială, ca să înșele absolut pe toată lumea.

Acum mă mulțumeam numai să-l privesc, captiv al emoției lui.

— Oi fi știind eu carte... dar, uite, că-mi pierd banii din cauza dumitale... Mă gîndesc să mă retrag.

Mi-a mîngîiat mîna mai departe, cu ochi buni.

— Nu-i pierzi, domnule Gheorghidiu... nu-i pierzi... De ce să te retragi...? La urma urmelor, dacă nu merge afacerea asta... încercăm alta... mai vedem noi... Nu-i vorbă, că aș vrea o altfel de afacere cu dumneata...

Să știi că dacă vrei să scrii vreo carte, să mi-o dai mie s-o tipăresc... Vreau să tipăresc cărțile dumitale.

Peste vreo două zile țineam acasă la unchiu-meu un fel de consiliu, căci oprirea transportului de aramă din Germania ne amenința să închidem fabrica. Dar nu era chip să vorbim cu Nae Gheorghidiu. Aproape zi și noapte la căpătîiul băiatului, devenise el însuși parcă bolnav: palid, cu obrajii grei și nervos, cu ochii tulburi.

Nicușor, fără sînge, de părea numai o mască albită pe fața de pernă albă, clătina, din cînd în cînd, capul din cauza febrei și atunci părintele, alături, tresărea tot:

— Dragul meu, spune ce ai... ce te doare? Mai iei puțină limonadă...? Copilul, recunoscător, îl privea lung, deznădăjduit și buzele arse încercau să murmure ceva, pe urmă nu era decît clătinatul capului, cu ochii sticloși, feriți.

Nae Gheorghidiu era parcă alt om... Nu numai că nu mai făcea nici un spirit, dar era mișcat cînd noi arătam interes bolnavului, asculta, cu răsuflarea oprită, orice sfat absurd pe care i-l dădeam, pe urmă arăta că a încercat, sau că, după doctor, e altceva.

În ultimul timp, mai ales, scriitorii au speculat adevărul că nu există oameni „numai buni", sau „numai răi", că doar în melodramă se întîlnesc astfel de varietăți extreme. Și s-a ajuns la o confuzie de trăsături morale, în care arbitrarul și întîmplarea joacă rolul esențial. Un asemenea scriitor ar fi fost înclinat să vadă în durerea deznădăjduită a lui Nae Gheorghidiu nuanță de bunătate și dovadă de suflet. Nu era decît exasperarea sentimentului părintesc pentru progenitură, lipsită de orice semnificație morală deosebită.

O explicație, în ordinul specific psihologic, a acestei bunătăți ar fi că oamenii ceilalți nu există pentru noi decît în măsura în care le cunoaștem dorințele, preferințele, nădejdile, actele și atitudinea în decursul vieții. Cum, însă, cei mai mediocri dintre părinți nu cunosc ca indivizi în lume — nu au reprezentarea lor efectivă — decît pe copiii lor (pe care i-au văzut crescînd), e probabil că de aceea îi iubesc numai pe ei. Bunătatea adevărată cere neapărat inteligență și imaginație.

Sînt, dealtfel, gesturi și acte de pseudobunătate, care nu sînt decît variații periferice și nu îndreptățesc nici o concluzie. E chiar un soi de bunătate care seamănă la culoare cu cea adevărată, ca albina cu viespea, dar sînt la fel de deosebite. Cînd țărănimea unui sat oriental iese, cu donițe de apă și cu codri de pîine, înaintea unui convoi de ocnași, cei care vorbesc de frumusețea sufletului țărănesc văd aci o pildă incontestabilă de bunătate și omenie. Mai mult chiar, e lăudată și ostilitatea pe care cei de pe la porțile caselor o arată gardienilor „lipsiți de inimă", care păzesc pe ocnași. Dar dacă se întîmplă ca în aceeași noapte să fie prins într-un grajd din sat vreun hoț de cai, tot satul tabără pe el și-l sfîșie fără milă. Femeia asasinată, copilul zdrobit de ocnașii duși în convoi erau din altă lume, de departe, dar calul, vezi bine, e din satul lor, al lor.

Alte specii, tot așa de false, sînt în general bunătatea celor amabili și indulgenți, a imensei majorități a oamenilor săraci, a chefliilor generoși, a poeților triști, a romancierilor, duioși, a cititorilor sentimentali. Mai ales sentimentalismul e un indice scăzut de tot, nu departe de perversiune (dacă aceasta o fi existînd) pe scara morală. În afară de conștiință, totul e o bestialitate. Și sînt nenumărați oameni care, în bucuriile, în tristețile, în surîsurile, în pasiunile lor, în ideologia, în generozitatea, în dragostea, în indulgența lor, în gingășia lor, sînt numai bestiali.

După ce am aruncat cîte-o privire cu compătimire înspre patul bolnavului, am ieșit și l-am așteptat pe unchiu-meu în birou. A venit numai după ce băiatul a ațipit puțin. Discuția a fost lungă și plină de reproșuri jalnice din toate părțile. Gheorghidiu părea înmuiat și absolut cu totul altul decît cel obișnuit, chiar cînd discuta afaceri. Parcă și aci făcea apel la compătimirea celorlalți. Nu părea să existe soluție, cînd Lumînăraru aruncă, așa într-o doară, că la Galați a văzut un depozit de fierărie și arămărie veche.

— Dragii mei, nu s-ar putea să cumpărăm noi depozitul ăla?... Ei, dragă Lumînărarule... tu, Ștefane, puiule, ce zici? La Galați, zici? Nu? Am acolo un prieten avocat... Vasile Stănescu, str. Domnească 26 bis...

Dați-i o telegramă din partea mea să se intereseze ce e cu depozitul... Dar și eu cred că e al statului. Dacă răspunsul e afirmativ, Ștefane, du-te mîine la minister și obține aprobarea lui. Îl luăm la prețul zilei. În trăsură, Lumînăraru e gînditor, întreabă aproape absent de ce s-o fi strîns lume în fața Cercului Militar și pe urmă, uitînd de toate întîmplările parcă, și de cînd servise țuica în șorț de lacheu, murmură înduioșat:

— E om de inimă, domnule. Ai văzut ce prăpădit era?

Nae Gheorghidiu era într-adevăr de nerecunoscut. Abia a doua zi, cînd ne-a venit răspunsul, a redevenit o clipă el cel de totdeauna. Mi-a spus să mă duc imediat cu cererea la minister.

Am trecut prin vreo două birouri de așteptare, pline de lume de tot soiul... Bătrîni uscați, femei tinere, cucoane grase și mustăcioase, domni cu înfățișare respectabilă așteptau, unii trîntiți în fotolii, alții pe scaune, destui în picioare. Unui domn, care mi-a confirmat că e șeful de cabinet, i-am spus că vreau să intru la ministru și m-a poftit politicos să aștept. Ceva comun tot avea mulțimea asta pestriță. Un fel de așteptare nervoasă, care provoacă ticuri, un fel de febră în privirea abătută, care te face să te crezi în sala de așteptare a unui medic celebru de boli nervoase. Cînd ieșea cineva dinăuntru, toți se ridicau în picioare, dar șeful de cabinet făcea semn numai celui indicat. Un domn gras, cu cioc, a stat înăuntru, fără să se sinchisească de cei de afară, peste o oră. În timpul acesta, ceilalți duceau nervoși mîinile prin păr, schimbau locul pe scaun, unii întrebau cîte ceva pe șeful de cabinet, citeau vreo hartă sau vreunul din numeroasele avizuri. Eram sigur că atunci cînd domnul cel gras și cu cioc va ieși, va fi linșat. După cîtva timp a venit unul înalt și elegant, care, după ce și-a spus numele șefului și a explicat că este grăbit, a fost introdus cel dintîi. Îmi ziceam că, orice s-ar întîmpla, niciodată n-aș avea ineleganța să trec peste atîta lume care așteaptă. Și chiar am stat pînă la două după-amiază, lăsînd să treacă mulți noi-veniți și mistuindu-mă de uimire că există, dincolo de ușă, un om care poate tolera spectacolul acestei așteptări. Mai tîrziu am aflat că unii miniștri înadins adună atîția

nenorociți în sala de așteptare, ca să dea impresia că au resort important și că au ajuns departe în viață. De aceea ei amînă, ca profesioniștii care vor să pară că au clienteală, cît mai mult, lasă să se îngrămădească lumea, și încă de pe scara automobilului, cînd sosesc, se întreabă cu îngrijorare dacă e plină sala de așteptare. Cînd i-am spus lui unchiu-meu că n-am putut intra, s-a crucit...

— Cum, domnule, ai stat două ore acolo, așteptînd? Cum, nu i-ai spus șefului de cabinet cine ești? Asta-i extraordinar. Cît e ceasul? Nouă și jumătate.... Du-te, imediat, la ministru acasă.

— Acum, la ministru acasă? Surîdeam, crezînd că glumește.

— Du-te imediat! și fierbea de enervare.

— Dar cum asta, unchiule? O fi omul la masă... Se poate una ca asta?

— Ce masă, domnule? Lasă-mă cu masa-n pace acum. Mi-e copilul bolnav, că m-aș duce eu... Stai să telefonez.

A telefonat și ministrul i-a spus să mă duc imediat acolo. Aștepta lume și la el acasă, dar o altă lume decît cea de la minister. Nu era nici o grabă. Într-un hol și un salon cu lumina gălbuie ca de candelă, cu mobila bogată, dar comună, deși erau ici-colo portrete de familie și fotografii, se discuta scăzut politică, se spuneau anecdote. Erau, după cîte am înțeles, parlamentari, ziariști, lume de afaceri importantă. Se vorbea și despre război, dar mai puțin. Cînd m-am întors cu aprobarea, era unsprezece și jumătate.

Cum a văzut hîrtia, Nae Gheorghidiu a examinat, pe gînduri, semnătura, a fumat și a trîntit înfundat, în scrumiera de alamă, mucul de țigară. Pe urmă a cerut un număr la telefon. Nici nu putea măcar să stea în fotoliul adînc de piele cafenie, ci telefona din picioare. Ușile erau cu oglinzi, împărțite în mici careuri, totul încadrat în muchii aurite (casa trebuie să fi fost construită de vreun alt parvenit, dar aleasă apoi anume de unchiu-meu) și astfel îl priveam de două ori: o dată în picioare, greoi, aprig, sigur de el și combativ, iar a doua oară răsfrînt, fărîmițat de careurile oglinzilor din ușă,

într-o multiplicitate de imagini tăiate, fără formă, lucioase şi iuţi. Nu putea obţine numărul şi s-a întors spre mine autoritar, deşi sacoul larg îi atîrna.

— Te duci imediat la Vasile Marinescu, secretarul general, şi-i spui că-l rog să-mi lucreze mîine, neapărat, hîrtia.

— Dar mîine e duminică, unchiule, nu se lucrează la minister.

— Taci din gură, că ştiu eu ce spun. Nu mă-nvăţa tu pe mine... Luni trebuie să avem, la 9 dimineaţa, hîrtia gata...

— Eu nu văd cum... Şi pe urmă, acum? Aproape de miezul nopţii?

—Miezul nopţii? Acum se rezolvă, băiete, afacerile serioase la noi... ziua nu vin la minister, ca să aştepte acolo, decît nenorociţii care cer cîţiva poli ajutor, şi strîmba buzele groase a scuipat.

— Şi pe urmă, ce înseamnă o zi întîrziere?

— Nu trebuie să pierzi nici o zi. Dacă mai află şi alţii de depozit? Hei, băiete, cum crezi tu că se mănîncă o pîine în ţara românească?

Nu era întîia oară cînd îl auzeam spunînd asta şi nici nu era singurul om care o spunea. Atît de deseori am auzit exclamaţia asta, încît am impresia, falsă desigur, că în ţara mea pîinea e supremul scop al oricui şi măsurătoarea tuturor valorilor sufleteşti. „Vreau să mănînc şi eu o pîine" (şi nimic altceva). „A mîncat pîine în casa mea." „Dă-i şi lui, acolo, o pîine." Idealul fiecăruia pare să fie, cu exclusivitate, să cîştige cît mai multe pîini, izbînda în viaţă şi-o apreciază după numărul de pîini de care dispune. Iar maximum de altruism constă în satisfacţia „de a da şi altuia să mănînce o pîine de pe urma ta" (dar nu mai multă, „că se obrăzniceşte"). Ţară a grîului şi a foamei cronice în trecut, trăieşte şi acum sub obsesia pîinii, care eclipsează oricare alte preocupări ale conştiinţei, orice drame în zona superioară. Tragediile sînt aci în gradul „luptei pentru existenţă", căci viaţa, infinit mai uşoară ca în Apus pentru cei mediocri, ca şi pentru canalii, e neînchipuit de grea pentru oamenii de merit şi pentru cei care vor să rămînă cinstiţi, decît oriunde, în lume. Dealtfel, am aflat, în

altă împrejurare, un fapt care îmi confirmă și mai mult această falsă impresie: în loc să răspundă la o polemică științifică a unui coleg al său, un savant localnic l-a vestit că are „să-l facă să se predea prin foame" și a manevrat așa încît a izbutit.

Firește că viața ar fi atroce în asemenea societate. Din fericire, compatrioții noștri, în măsura în care toată observația ar putea fi adevărată, par să fie, ca toți orientalii, de un vulgar și aprig senzualism. Ceea ce nu se poate obține pe cale sufletească și de constrîngere a conștiinței, se obține ușor prin femei, care, dacă știu să se refuze și să manevreze cu trandafirul roșu, nu cunosc refuzul. Situații se fac și se desfac prin femei, nu iubite, ci dorite. Nu e aci numai o nuanță, ci o deosebire fundamentală. Ceea ce un profesor universitar nu poate obține după umilitoare audiențe, obține o actriță într-o convorbire telefonică de un minut. Mai au același succes cei influenți, care pot practica dictonul: „*Do ut des*"; exact: dă-mi, dacă vrei să-ți dau și eu. Ca unchiu-meu, care, pierzîndu-și încrederea în mine, a încercat iar la telefon. De data aceasta a izbutit să obțină numărul dorit.

— Casa domnului secretar general Vasile Marinescu? Da? Da-da-da, aici eu sînt... Puiule dragă, uite ce te rog. Am obținut pentru fabrica noastră o aprobare de aramă veche de la Galați... Mulțumesc... mulțumesc... Dar uite ce te rog... ești drăguț, bravo... uite, am nevoie să mi se lucreze chiar mîine hîrtiile... de... da, am nevoie de ele luni de dimineață... Puiule dragă, te rog foarte mult... Ce-are a face? Cheamă pe cineva... e un șef de birou Mișoiu, sau nu știu cum naiba îi mai zice, cheamă-l pe el... În zece minute, hîrtiile sînt gata... Ei, asta-i... nu-i nimic... îi găsim noi adresa. Ce-are a face? Îi dai data de azi, ultima la ieșiri, și mi-o iscălești dumneata chiar mîine... Sper să nu mă refuzi. E, hai, copăcel... copăcel... Am eu omul meu care face toate... dă-mi numai aprobarea dumitale... Bun... bravo... mulțumesc... Așa... sărutări de mîini doamnei... cînd veniți la noi la masă?

A așezat, învingător, receptorul pe aparat. I s-au luminat ochii groși, de obicei de un verde congestionat,

iar obrajii mari și căzuți erau acum bine sprijiniți de gură, pe care lipsa mustății o vădea și mai goală în surîsul ei de satisfacție.

A fost pentru mine un nou prilej de nedumerire și reflecțiune. Mi s-a părut izbitor contrastul dintre încrederea senină cu care acest om privea destinele comunității (viitorul apropiat al țării nu-i da nici o umbră de îngrijorare, indulgența lui pentru greșelile împotriva statului era foarte mare și nici o măsură de prevedere nu i se părea necesară, deși era un om politic și ar fi trebuit să aibă simțul răspunderii), și faptul că era, cu toate acestea, continuu neliniștit de soarta afacerilor lui personale, bănuind pe oricine, neîncrezîndu-se în abstracții și numărînd pe degete, de două ori de fiecare dată, îngrijorat de orice posibilitate de eșec, gata, ca o fiară, să reprime, fără crutare, orice amenințare cît de vagă. Nu știu dacă am dreptate să trag concluzia că oamenii problemelor mari sufletești sînt tocmai dimpotrivă: neliniștiți de calea destinelor care li s-au încredințat și față de vinovații mari, atunci cînd e vorba de soarta colectivității; fără indulgență, dar optimiști, neglijenți și iertători, atunci cînd e vorba de interesele lor personale. Această constatare ar pune poate puțină ordine în frica pe care o au scriitorii de a nu vedea pe unii „prea în negru, iar pe alții prea în roz". Negreșit, oamenii sînt și buni și răi, dar e necesar să se precizeze în ce împrejurări. Trei nule puse înaintea cifrei una sau după ea, nu înseamnă același lucru.

Totuși a fost nevoie să mă duc din nou la ministru. În sălile de așteptare cred că era aceeași lume din ajun. Șeful de cabinet al secretarului general a venit cu mine și a cerut să fiu introdus cît de repede. Aceste situații excepționale îmi sînt cu adevărat insuportabile. Aveam impresia că mi s-a uscat pielea. Negreșit, sînt nemăsurat de orgolios, dar, hotărît, asta ca personalitate sufletească numai: ca personalitate socială mă simt într-o situație falsă și nesigură cînd mă salută prea respectuos chiar un servitor. Parcă merg în călcîie. Împing neliniștea asta atît de departe, se vede, însă, încît aș putea să mă plîng de cele mai multe ori, și pe drept

cuvînt, de exagerata familiaritate și lipsă de stimă socială care mi se arată.

Din punctul lui de vedere, Nae Gheorghidiu a avut dreptate. Luni a venit un referat de la Galați, anunțînd că un localnic se oferea să cumpere arămăria cu un preț mult mai ridicat decît cel dat de fabrica noastră, dar era prea tîrziu, hîrtiile erau semnate.

Peste vreo săptămînă, în preajma Paștilor, am făcut un aranjament cu ceilalți și, cu toate că nevastă-mea insista să rămîn, am ieșit din asociație.

E TOT FILOZOFIE...

Îmi dădea o impresie de echivoc: mă simţeam în mîna celor doi oameni, care luau necontenit aere grave şi atitudini importante, ca în mîna unui medic, care-ţi aplică aparate şi face încercări cu tine, fără să spuie exact ce vrea, pretinzîndu-ţi, destul de nejustificat, absolută încredere. Dealtfel, mi-e greu să merg imediat în spatele cuiva, cu obligaţia să calc exact în urmele lui.

Mai ales că în timpul acesta munca mea la Universitate mă pasiona şi fără îndoială că a fost cea mai rodnică din viaţa mea. Chiar în a doua jumătate a lui april am avut o lucrare de seminar, care a fost o adevărată lecţie despre *Critica raţiunii practice*. Profesorul, foarte serios şi foarte pretenţios, obişnuia să lase pe catedră pe studentul care expunea lucrarea, iar el trecea în rîndul auditorilor, în prima bancă. Noutatea era acum că, spre deosebire de toţi colegii mei, care-şi citeau lucrările, eu vorbeam, timp de o oră, despre tema dată, fără altceva dinainte decît o pagină cu note.

Negreşit, *Critica raţiunii practice*, excesiv dogmatică, prezintă mult mai puţine greutăţi decît aceea a *raţiunii pure*, chiar în textul kantian, ba încă, ţinînd seama mai mult de sală decît de profesor, căutasem să ocolesc cît mai mult dificultăţile metafizice. Nevastă-mea a fost pînă seara gravă şi tăcută. Faptul că fusesem tratat de profesor cu atîta deferenţă măsurată, că timp

de o oră fusesem pe catedră obiectul privirilor unei săli pline, în care erau și cîteva studente, frumoase, necunoscute nouă, de la altă facultate probabil, sfiala admirativă cu care eram felicitat de colegi și de roiul de fete care mă înconjurase, la sfîrșitul orei lîngă catedră, o intimidaseră.

S-a rezemat de brațul meu, caldă și îngîndurată. Aveam de făcut cumpărături și simțeam nevoia să schimb oboseala în joc și destindere. Am fost cu trăsura după-masă la Șosea, pînă dincolo de vila Minovici. A vorbit în timpul plimbării puțin și părea mereu preocupată. Numai cînd a fost în patul jos și larg, ghemuită între pernele albe, după obiceiul ei, a șoptit, parcă mai mult pentru ea: „Uf... și filozofia asta!" Spunea „uf, și filozofia asta!" cu un fel de ciudă, cum ar fi spus: „uf, rochia asta!" sau „uf, pantoful ăsta!" care o strînge.

— Dar ce-ți face filozofia, fată dragă?

— Nu pricep nimic... nimic, și-i erau ochii mari și albaștri, încruntați de necaz.

— Cum, acum, după ce ai audiat aproape doi ani cursuri de filozofie, constați că nu pricepi nimic?

— Lasă-mă-n pace... niciodată n-am priceput nimic... ce naiba vor toți filozofii aceștia?

— Să-i iubești tu... cred că nimic mai mult... Așa o fată slută ca tine...

— Ascultă, vorbesc serios acum... Te rog foarte mult...

— Ei, cum vorbești serios, draga mea, dacă vrei să știi ce vor filozofii?

Lumina lămpii, strînsă și răsfrîntă de abajur, îi poleia rotunzimile albe, în culcușul patului cu perne mari, pătrate, de olandă parcă scrobită.

— Ascultă, ți-a trecut vînătaia pe care ți-ai făcut-o la genunchi, cînd te-ai lovit de scaunul căzut ieri? și i-am ridicat cămășuța spumoasă de pe genunchi, ca să văd.

Și-a tras-o nervoasă la loc.

— Lasă asta și răspunde la ce te întreb.

— Cum, dragă, vrei să știi serios ce vor filozofii?

— Da... și era gravă ca un copil care cere luna sau pasărea de aur...

— Nu ştiu...

— Cum nu ştii? Atunci de ce vorbeşti la Universitate?

— Ce vrei să fac? Vorbesc şi eu aşa...

— Dar lumea de ce spune că ştii?

— Spune cineva enormitatea asta?

— Lasă-mă-n pace, că nu vrei să-mi spui, şi albastrul ochilor i s-a întunecat, buza de jos, umedă, i s-a răsfrînt a ciudă.

Aş fi vrut s-o sărut, aşa îmbufnată şi copilăroasă ca o cadînă.

— Fată dragă... zău dacă ştiu.

— Spune ce ştii... Ce-ai vrut să spui azi cînd a spus „nelinişte metafizică"?

M-a mirat că a reţinut expresia, dar pare-se că a frapat-o ca pe excursionişti un obiect de curiozitate colorată, în muzeu.

— Nelinişte metafizică? şi o priveam adînc în ochi... Nelinişte metafizică e să priveşti o femeie în ochii mari.

— Ei, nu...

— ...Să simţi că lumea e fără margini, că sîntem atît de mici, că frumuseţea are pete şi e trecătoare, că dreptatea nu se poate realiza, că nu putem şti niciodată adevărul. Să fii, din cauza asta, trist... să iubeşti florile şi să zîmbeşti cînd vezi oameni ca Nae Gheorghidiu, care nu bănuie nimic şi îşi au socotelile lor.

Genele lungi se întind uşor ca o mirare peste apa albăstrie dintre ele.

— Nu putem şti adevărul? Cum? dreptatea nu se poate realiza? şi ascultînd în ea, o clipă, pe urmă: frumuseţea are pete şi e trecătoare?

— Da, fată dragă, adevărul nu-l putem şti niciodată, niciodată... dreptatea nu se poate realiza pe lume... iar frumuseţea are pete şi e trecătoare... Aşa, ca pata asta, de deasupra genunchiului tău...

— Ei, eşti revoltător, mîrîia, păcălită în aşteptarea ei.

— Iar acum două săptămîni ai avut şi un guturai de nu avea nimeni curajul să te sărute, iar nasul ţi-era

inform și roșu... Ba încă ar putea fi și mai rău, zi Doamne ferește... ai putea fi bolnavă de stomac, de pildă...

— Ah, taci cu prostiile... spune-mi mai bine ce e filozofia...

— Tare mi-e teamă că dacă nu ți-o conveni nici ea, o să-i spui „să tacă" și filozofiei. Voi femeile...

— Te rog... nici un „voi femeile"... eu sînt eu... eu nu sînt „femeile".

Am tras-o de nas, s-a apărat ca de o albină cu palma... și pe urmă iar a luat mutra întrebătoare.

— Stai întîi să îndrept abajurul, ca să-ți fie capul în lumină... Nu pot suferi să-ți vorbesc, fără să-ți văd ochii. Îmi dă „neliniștea metafizică", și întorcînd lampa cu abajur mare, verde, de citit seara, am scăldat-o în lumină. Cu formele ei calde și vii, era ca o bucurie a serii.

— Ah... iar începi... credeam că ai devenit serios, și trase de urechile de dantelă puișorul de puf.

— Dragă, filozofii, ca toți copiii, au vrut să știe la început „cine a făcut lumea?".

— Cine s-o facă? Dumnezeu...

— Da? Ai uitat întrebarea: dar pe Dumnezeu cine l-a făcut, tăticule?

— ! ?... se miră cu ochii măriți și gura micșorată.

— Sigur. Îndeosebi, ei ar fi vrut să știe ce se întîmplă cu omul după moarte... Dacă există suflet... și dacă sufletul e muritor. Au văzut însă curînd că aci dezlegare nu poate să fie și, modești, dîndu-și seama că nu pot cunoaște nimic de dincolo, au căutat să cunoască mai bine lumea de dincoace, lumea asta în care trăim. Negreșit, mai toți au făcut și metafizică religioasă, dar cei mai mulți, și în principalul operei lor, s-au întrebat ce e lumea...

— Ce să fie? și era mîrată că filozofii și-au pus o întrebare atît de simplă.

— Ce? ți se pare așa de ușor de răspuns?

— ! ?

— Dragă fată, încă de la început s-a văzut că nici întrebarea asta nu are un răspuns limpede. De trei mii de ani — și, poate, mai demult — gînditorii caută

dezlegare: Ce este lumea? Ce putem cunoaşte din ea? Cei care au încercat un răspuns se numesc filozofi, iar ansamblul răspunsului lor, un sistem de filozofie. De aceea, în centrul filozofiei stă aşa-zisa teorie a cunoaşterii. Motru, de pildă, e profesor de logică şi de teoria cunoaşterii.

Pare enervată, deziluzionată, îşi ridică uşor cămăşuţa albă pe umerii rotunzi şi cruzi.

— Dar bine, cu această cunoaştere a lumii nu se ocupă ştiinţa? Ce mai e nevoie de o teorie a cunoaşterii? E mirată, aşa cum se miră profanii că filozofia se ocupă de lucruri care lor le par excesiv de simple, căci nimic nu pare mai simplu decît o axiomă. Aşa cum elevii, care urmează matematicile superioare, se miră că li se cere să demonstreze că $3\times7 = 7\times3$.

— E cu totul altceva, fată urîtă... Dealtfel, cei mai mulţi filozofi au tăgăduit posibilitatea ştiinţei.

— Ei, cum asta? întreabă, nevinovată...

— Ei spun că, în afară de ce e formal şi nu al realităţii, în afară deci de matematici şi de ce se leagă de ele: geometria, mecanica şi fizica, în genere, nu putem cunoaşte nimic sigur. „Sigur", înţelegi?

— Şi cum asta? Dar medicina?

— De medicină nici nu mai vorbim. Indicaţiile ei se bat în cap şi determină mode. Unii cred că de două mii de ani n-a făcut nici un progres, în afară de chirurgie, care e tehnică pură. Medicina nici astăzi nu poate vindeca un guturai măcar şi ai văzut că eu a trebuit să aştept două săptămîni pînă să te pot săruta ca lumea...

— Ah! şi-mi dă mînioasă cu puişorul de puf în cap.

— A recomandat, zeci de ani, duşurile reci pentru cei nervoşi şi acum le condamnă, găsindu-le omorîtoare mai ales pentru cei nervoşi, de le-a înlocuit cu cele scoţiene. A recomandat o jumătate de veac mîncărurile fierte mult, cu grijă, şi azi le recomandă aproape crude, să nu li se piardă vitaminele. A recomandat operaţia de apendicită, pe urmă a combătut-o, a recomandat medicaţia intensă, ca să revie pe urmă la stimulente şi iar să se întoarcă. Am citit zilele trecute că un medic e de părere că apa murdară de rîu e mai bună de băut, tocmai pentru că are bacterii, necesare orga-

nismului, şi e deci împotriva filtrării. Ba se pare că unii medici sînt şi împotriva aeraţiei camerei de dormit, pentru ca să nu se consume oxigen în timpul somnului şi odihna să fie deci completă şi citează cazul păsărilor, care dorm cu pliscul sub aripă. A fost un principiu: „digerăm cu picioarele mai mult decît cu stomacul" şi acum unii recomandă siesta liniştită, după pilda animalelor care se odihnesc după masă. Tuberculoşilor li s-a recomandat, cu pasiune, aerul cel mai tare al munţilor şi, după ce au murit cu sutele şi miile acolo, au fost coborîţi, ceilalţi, mai jos. Dealtfel, mulţi se întreabă dacă nu cumva cea mai teribilă dintre boale, aceea a cancerului, nu e un rezultat al excesului de medicamentaţie, dovedind astfel că nu cîştigăm nimic, că, în schimbul unei aparente îndreptări, ne loveşte mai rău, mai cumplit. S-a observat, în orice caz, că populaţiile care ignorează medicina trăiesc mai sănătos şi mai mult decît cele care la tot pasul aleargă după doctori. Asta ca să-ţi dau un exemplu. Aşa cu toate... De istorie ce să mai vorbesc? Ai văzut cum îşi bate joc Anatole France de ea. Dealtminteri, filozofii nu se gîndeau numai la medicină, ci la tot ce poate fi obiect de ştiut. Nu putem cunoaşte nimic cu adevărat.

— Tot nu pricep... cum nu putem cunoaşte?

— Ascultă, să te întreb altfel. Cum cunoaştem noi lumea?

— Prin simţuri...

— Foarte bine... dar simţurile sînt înşelătoare:

> Urechea te minte şi ochiul te-nşală...
> Ce-un secol ne zice, ceilalţi o dezic...

Culoarea nu e a lucrurilor... e a ochiului nostru... Daltoniştii văd verde în loc de roş. Dacă toţi am fi daltonişti, toate lucrurile roşii ar fi verzi, ochiul suferă de atîtea ori, dealtfel, de halucinaţie... urechea de asemeni... „mi s-a părut că m-a strigat cineva", pipăitul înşală, simţul interior înşală... Cei cărora li s-a amputat piciorul se vaietă încă uneori că-i doare unghia de la deget. Lucrurile n-au nimic al lor: nici formă, nici culoare, nici sunet. Dealtfel, n-ai văzut şi în somn cum ne înşală simţurile? Trăieşti în vis tocmai ca în viaţă. Soarele

te arde, iarba e umedă, gheaţa rece, vezi ce nici n-ai gîndi, cîştigi saci cu bani de aur. Ba chiar bănuieşti că eşti în vis şi îngrijorat, cauţi să verifici, te pipăi. Dar te convingi că e realitate. Pentru orice gînditor adevărat a rămas stabilit că nu putem avea nici o încredere în simţuri. Totul e relativ. Născiorul dumitale pare un nas de Cyrano pe lîngă o cîrnă adevărată.

— Ascultă... şi iar îşi arată ameninţătoare dinţii albi, dintre care doi din faţă, de sub buza roşie de sus, puţin mai laţi, ca două minuscule petale, îmbietoare, de floare de cireş.

— Cine ar bănui că alămiul părului dumitale e făcut cu ajutorul ceaiului... ? Pe toţi îi înşală.

— Ah! şi a început indignată să dea cu picioarele şi pumnii în mine, arătîndu-mi şuviţe de păr auriu din creştet: Uite... uite.

— Dragă, mă laşi sau nu să fac filozofie?

— Dacă spui infamii?

— Ce infamii? Astea sînt infamii? Vezi că dacă nu stai liniştită, vai de chica dumitale alămie. Şi, după ce s-a potolit puţin: Îmi spui uneori că mă iubeşti. Şi eu trebuie să cred asta... deşi ştiu că e ceva foarte relativ... Cine ştie... ?

Mă priveşte cu ochi mari de copil furios.

— Ai spus că faci acum numai filozofie...

— Dar ce? Crezi că asta nu-i filozofie? Să ştiu dacă mă iubeşti sau nu? (Cînd îmi dau seama acum cît de puţin bănuiam ce sens profund avea să aibă într-o zi această afirmaţie pentru mine, ce înnebunitoare problemă fără soluţie avea să-mi puie, cît aveam să-mi repet întrebarea la nesfîrşit, îmi vine să surîd melancolic de seninătatea cu care glumeam atunci, cum ar glumi, fără să ştie nimic, cei al căror tren a şi pornit pe o linie pe care alt tren vine dimpotrivă.)

— Nu te iubesc deloc... continuă.

— Dar sub aparenţă, s-au întrebat filozofii, nu e nimic absolut, nimic care să reziste oricărei analize? Şi fiecare a propus cîte ceva. Fiecare a avut un sistem al lui. Primii filozofi greci mai cunoscuţi au emis teorii oarecum simple. Pentru Tales din Milet, dacă ai căuta şi ai căuta, ai vedea că esenţa, absolutul, este apa.

Ea se transformă în toate lucrurile care sînt pe lume. Pentru Heraclites, care nu vedea decît mişcare şi transformare, dimpotrivă: esenţa, absolutul, era focul, un foc mai pur însă. Alţii, mai vechi, crezuseră că e pămîntul, alţii aerul. De fapt, toţi înţelegeau prin aceste „principii" ceea ce ştiinţa modernă înţelege prin „energie", care, transformîndu-se în orice, creează lumea existentă. Deci, vechii filozofi greci erau nişte fizicieni. Erau, dealtfel, şi buni matematicieni. Pytagora chiar credea că numărul e singura realitate în lume. Căci aparenţele ar fi înşelînd, dar numărul nu înşală niciodată, 3+4 fac oricînd şapte. Alţii au găsit că mişcarea e absolută. Zenon credea că, singur, repaosul. Dar să trecem peste aceşti primi filozofi, căci toţi au dreptate, dar toţi exagerează.

— Ascultă, nu pricep.

— Ei, mereu nu pricepi... Şi pe urmă, surîzînd: Un filozof nu trebuie priceput, căci asta e imposibil. Dealtfel, filozofii toţi se declară, de trei mii de ani încoace, unii pe alţii ininteligibili. Şi dacă ei nu se înţeleg... atunci cum vrei să-i înţelegi tu?... Aşa cum eşti... Şi o privesc cu o prefăcută desconsiderare.

E foarte atentă şi nu ia în seamă nimic.

— Bine, dar nici profesorul nu-i înţelege?

— Nici el, nici nimeni. Un sistem de filozofie e un sistem frumos sau nu e nimic. Nu uita că el e un mare profesor de istoria filozofiei. Un istoric memorizează. El expune pe rînd sistemele, nu le explică. Căci, în general, aceste sisteme sînt capodopere de logică şi metodă. Numai dacă le admiţi însă punctul de plecare, adică tocmai cel care e declarat, în genere, ininteligibil. Filozofii şi nebunii sînt cei mai mari adepţi ai logicii. Dacă admiţi unui nebun că el e de sticlă, atunci totul decurge cum nu se poate mai normal. Se fereşte de tine ca să nu se spargă, se spală cu grijă ca să fie mereu limpede, îşi studiază greutatea, speră să devie sonor, şi aşa mai departe. Dealtfel, după primii filozofi greci, au urmat sofiştii, care au împins îndoiala pînă la ultimele consecinţe. Dacă nimic nu e adevărat, atunci se poate afirma orice. Totul e să fie frumos exprimat. Dacă „omul e măsura lucrurilor" şi, oricît

s-ar trudi, nu descoperă decît minciuna, atunci să aleagă cel puțin minciunile agreabile. Cum vezi, ei sînt strămoșii autorului tău favorit, Anatole France, care afirmă și el că orice idee se poate susține, că adevărul nu poate fi aflat și că singurul lucru care ne rămîne de făcut e să căutăm frumosul și agreabilul. Iar în locul unui filozof, el preferă o statuetă sau, și mai bine, o femeiușcă frumoasă ca o statuetă... Cu toate că nu împărtășesc convingerile lui, cu toate că ai sînii atît de urîți, uite, uneori privindu-te, simt și eu că are puțină dreptate.

S-a înfășurat de necaz, toată, de la picioare pînă sub bărbie, cu plapuma cu atlazul ivoriu, ca un copil în fașă.

— Foarte bine, spune mai departe.

— Spun, dacă dai iar plapuma deoparte.

— Dar să spui... auzi? și e mereu copilăroasă ca o cadînă.

— Spun. Dar pe scurt acum, că, uite, se face ziuă.

O privesc cercetător. Sînt singur acum, după miezul nopții, în tot cuprinsul pămîntului, al stelelor, al nemărginirii albastre, cu femeia aceasta, goală pe alba piramidă a pernelor, sub lumina lămpii.

— Ce-are a face că-i tîrziu...? spune.

— Ei bine, au urmat, lăsînd deoparte pe cei mai puțin însemnați, timp de aproape două mii de ani, o serie de mari filozofi, care, indignați de atitudinea sofiștilor (căci aceștia, găsind că simțurile înșală, tăgăduiau totul), au căutat dacă nu există un alt mijloc, mai sigur, de aflat adevărul. Și au găsit că rațiunea e un bun instrument și că ea ne poate ajuta să descoperim cîteva adevăruri absolute. Socrate a găsit că binele e ceva absolut. Platon a ajuns la concluzia că ideile nu sînt supuse schimbării. Animalul se naște, crește, moare; dar ideea de animal, speța, rămîne undeva, departe, în aer, în cer; Aristotel găsea că rămîne sigură activitatea, cine nu se mișcă e mort ca un tablou pe perete, activitatea e o certitudine. Descartes găsea că sigură e îndoiala, deci cugetarea — și de aci deducea existența sigură a lumii. Spinoza, încă mai raționalist decît ceilalți, ajungea la concluzia că sigură e substanța, adică Dumnezeu, și tot ce există nu sînt decît moduri

și forme ale substanței. E panteismul exprimat cu aproximație în literatură, în ideea nu că Dumnezeu e în toate, ci că e toate: floare, pom, munte, om, gîndire; Leibniz, tot pe calea rațiunii, găsea că absolut certă e existența substanței active, a monadelor adică, un fel de mici suflete din care ar fi făcută lumea. Aceștia au fost raționaliștii principali, căci i-am lăsat deoparte pe mulți, între care și pe religioși: Plotin din Alexandria, pe filozofii și sfinții creștini: sfîntul Augustin, sfîntul Anselm, sfîntul Bernard, sfîntul Toma d' Aquino și alții. Dormi cu ochii deschiși sau asculți?

Stă rezemată în cot:

— Spune înainte... Și avea brațul alb și gol.

— Așadar, timp de două mii de ani, aceștia și discipolii lor au căutat, îngroziți de nesiguranța simțurilor, să găsească sprijin în rațiune sau în credința în Dumnezeu. A venit însă școala filozofică englezească, știi că englezii sînt oameni practici, și a afirmat că nimic nu putem ști decît tot prin simțuri. Rațiunea nu duce decît la vorbe goale. Unul dintre acești englezi, Roger Bacon, și după el altul, François Bacon, peste trei veacuri, ne îndeamnă să ne întoarcem la natură și să nu credem decît ceea ce se poate controla. Ei sînt părinții științei moderne. Ceilalți englezi, care au filozofat, s-au mulțumit să tăgăduiască valoarea virajului rațiunii. Locke afirmă contrariul celor ce se susținuse două mii de ani. Numai prin simțuri putem cunoaște ceea ce e de cunoscut, prin experiență. Înainte de experiență sufletul e *„tabula rasa"*. Totul vine prin simțuri. Episcopul Berkeley trage concluzia că dacă totul nu există decît cîtă vreme e cunoscut prin simțuri, atunci tot ce nu e cunoscut nu există; și cum cunoașterea e un act spiritual, spiritul e totul, deci materia nu există și senzațiile sînt provocate de spiritul cel mare: Dumnezeu, așa cum sufletul provoacă și trăiește visele. Viața și materia sînt numai un vis al spiritului. David Hume tăgăduiește spiritul și revine, într-o formă nouă, la vechiul scepticism al sofiștilor. Nimic nu există în realitate. Totul e numai relativ la noi și se reduce la legile asociației ideilor. Nici numărul, nici cauza, nimic nu există, afară de ceea ce aduc simțurile

și care, firește, nu are nici o valoare științifică. Tot un englez, și încă față bisericească, filozoful Thomas Reid, a combătut această filozofie a iluziei, spunînd , între altele, și o anecdotă care a avut mare succes la vremea ei. „Mă întîlnesc, zilele trecute, cu bunul meu prieten, John să-i spunem. Era foarte amărît. « Dar, John, ce s-a întîmplat cu dumneata? »... « Sînt amărît. Mi-a înnebunit băiatul cel mare »... « Arthur? Ei, nu mai spune... cel care studia filozofia la Oxford? »... « Tocmai el. A venit acum de sărbători acasă. Firește că am gătit o masă bogată și, emoționat, l-am întrebat ce a învățat acolo, la Universitate... » « Multe, tată, și lucruri pe care nici nu le bănuiești. Am învățat, de pildă, că nimic nu există, că totul e o creație a simțurilor noastre. Culoarea asta roșie a vinului nu există în realitate, tată, e o creație a ochiului meu, paharul însuși e o creație a simțurilor mele, masa, cu tot ce e pe ea; uite, mîna mea e și ea creație a simțurilor mele. Tot ce mă înconjoară e o creație a simțurilor mele. Dumneata însuți, tată, ești o creație a simțurilor mele »... Cînd am auzit asta, mi s-a făcut rău. M-am ridicat furios în picioare și i-am spus, cuprins de mînie: « Bine, ticălosule, că vinul și paharul și masa or fi creația simțurilor tale... poate... nu știu. Dar să-mi spui mie că eu sînt o creație a simțurilor tale, cînd știu bine că eu te-am făcut pe tine?... Asta e prea-prea. Ieși afară din casa mea și du-te la filozofii tăi »."

Rîde amuzată cu dinții ca miezul unui fruct roșu.

— Episcopul ăsta avea dreptate...

— Te cred că-i dai dreptate... Totdeauna episcopii au fost de acord cu femeiuștile frumoase. Dar acum am obosit... Dealtfel, am ajuns la Kant, care e cel mai mare dintre toți. El i-a împăcat pe cei două mii de ani de raționalism — adică de împăcat nu i-a împăcat, dar a găsit calea adevărată — cu empirismul științific al englezilor. El a spus: nici rațiunea singură, nici simțurile singure nu pot oferi un adevăr sigur. Rațiunea singură o ia razna, simțurile singure sînt moarte. Lumea cea adevărată, care ne stîrnește impresiile, n-o cunoaștem. El i-a zis lumii aceleia „lucru în sine",

numen. Numenul, acest miez al lucrurilor, nu-l poate cunoaște nimeni. Cînd vrea să ajungă la noi, el ia forma dictată de simțuri și se organizează așa cum cere rațiunea noastră. Cînd acest numen vrea să intre în cetatea minții noastre, el trebuie să se supuie formalităților necesare, să îmbrace un anumit costum, să păstreze obiceiurile și prescripțiile. Rațiunea nu poate ști nimic din ceea ce e în afară de zidurile cetății, dar garantează pentru ordinea și siguranța celor dinăuntru. Prin urmare, și după Kant, lumea pe care o vedem e un vis al fiecăruia din noi, dar un vis care se formează după anumite reguli, nu așa la întîmplare, după regulile „casei" adică ale sensibilității, ale judecății și ale rațiunii.

Un vis al morții-eterne e viața lumii-ntregi...

Iată, fată dragă, filozofia, explicată, atît cît s-a putut, ca s-o înțeleagă și o proastă mică, așa ca tine...

S-a întărîtat ca o pisică în culcușul de olandă albă.

— Iar începi?

— Ei, atunci, poftim, retractez: o proastă mare.

— Ascultă, să nu mă scoți din sărite... Spune-mi mai bine acum altceva. Dacă lumea care există e un vis al fiecărui om, după reguli stabilite, cum se face că toți oamenii visează după aceleași reguli?

O privesc cu o nemaipomenită mirare.

— Zău că nu ești chiar așa de proastă.

S-a înfuriat, vrea să-mi prindă mîna ca să mi-o muște.

— Zău că nu glumesc... Asta s-au întrebat și ceilalți filozofi, citind pe Kant. El spusese că există o „conștiință în genere". Dar, se vede că e prea puțin... Pe tine te mulțumește această afirmație, căci pe confrații tăi într-ale filozofiei nu...

N-am apucat să termin fraza, căci m-am pomenit cu amîndouă pernele de puf și dantelă în cap.

— Dragă fată, nu mai știu cum să mă înțeleg cu tine... Dacă-ți spun...

Mă întrerupe poruncitor.

— Stai, acum vino aproape și-mi răspunde la o întrebare.

Iau o mutră supusă, cu ipocrizie, și aștept.

— Da ?

— Cine era o fată blondă și uscată ?...

— Care?

— Una urîtă... după lucrare, cînd tu vorbeai cu profesorul, cîțiva băieți și vreo două fete discutau despre tine. Asta se lăuda că te cunoaște... Un băiat spunea și el că ați făcut liceul împreună.

— Cine, frate ?

— Ei, cum cine ? Una... blondă și urîtă. Era în capul băncii a cincea.

Nu știu nimic, dar spun la întîmplare:

— Care, aia din capul băncii a cincea... ? A...! blonda... aia cu gura frumoasă...?

Strîmbă din buze.

— Da, frumoasă, dacă era vopsită ca o paparudă.

Am înțeles și joc mai departe, cu mutra cea mai convinsă:

— A, știu acum. E o fostă metresă a mea...

Mă privește o clipă uimită, cu sprîncene circomflexe.

— Mizerabile, și se năpustește asupra mea cu pumnii.

— A, da... frumoasă fată... ce gură avea...

M-a împins cu picioarele afară din pat și, ca să nu cad, a trebuit să cobor.

— Dragă, avea o gură caldă și lacomă...

Strigă la mine mînioasă:

— Taci... n-auzi, taci...

Și, lăudăros, din mijlocul dormitorului:

— Lacomă... dragă... Aia știa să sărute, nu ca tine.

Aruncă acum cu pernele în mine, strigînd în genunchi, în mijlocul patului:

— Nu mă interesează... taci... nu vreau să aud... era slută.

— Cînd te strîngea în brațe... niște brațe, cu adevărat colaci de salvare...

Vrea să-mi arunce cartea de pe mescioară în cap, dar sar mai înainte, o prind în brațe și o culc în pat. I-am fixat umerii în olanda albă a așternutului, petrecîndu-i mîna stîngă pe sub talie, arcuindu-i astfel pieptul cu sînii mici. Îi prinsesem amîndouă mîinile, căci cu cotul îi apăsam brațul stîng, iar cu degetele îi încleș-

tasem brațul celălalt aproape de umăr. Corpul îi era de sub sîni în jos liber și gol tot, dar nu putea să scape din prinsoare, cu toată truda ei de zvîrlugă. În felul acesta gura îi era în voia mea, căci stam în genunchi și aveam și brațul drept cu totul liber. N-o sărutam. Îmi apropiam numai buzele de colțul gurii ei și așteptam. Se smucea, arunca picioarele căutînd să mă lovească, dar totul era de prisos. Cămășuța i se adunase spre gît. O întrebam ironic :

— Tot mai vrei să dai oamenilor cu cărțile în cap? și-i conturam, abia atingîndu-le cu gura, buzele moi și cărnoase, iar cînd înfiorat le simțeam întredeschiderea și respirația caldă de floare, mă depărtam de ele și mă apropiam ușor de urechiușe. Își răsucea mijlocul, se vînzolea opintindu-se în călcîie, făcînd ca o punte arcuită din trupul ei oferit tot unui zenit al voluptății, vădind goală, floarea de mătase palidă din mijloc, în lumina cristalină crudă a lămpii.

— Mai ești afurisită ?

Nu vrea să vorbească și, amărîtă, avea aerul să spuie că scapă ea din strînsoare și are să-mi arate mie.

Era vînjos și viu trupul, în toată goliciunea lui de femeie de douăzeci de ani, tare, dar fără nici un os aparent, ca al felinelor. Pielea netedă și albă avea luciri de sidef. Toate liniile începeau, fără să se vadă cum, așa ca ale lebedei, din ocoluri. Sînii robuști, din cauza mîinii mele petrecute pe sub talie, prelungeau grațios, ca niște fructe oferite, coșul pieptului, ca sub ei, spre pîntec, căderea să fie bruscă. Picioarele aveau coapsele tari, abia lipite înăuntru cînd erau alături, lung arcuite în afară, din șold la genunchi, ca și cînd feminitatea ei ar fi fost între două paranteze fine, prelungi. Cu toată înverșunarea împotrivirii, mi-am apropiat gura de a ei, dar cînd am simțit-o moale și bună, ca un miez bun de fruct, i-am dat dintr-o dată drumul și-am sărit în mijlocul dormitorului, ca de frica unui șarpe.

S-a ridicat înfuriată, aprigă, în genunchi și în aceeași clipă mi-a zburat în cap cartea... și de abia am avut timp să mă feresc, căci flaconul cu apă de colonia de

pe masă a zburat şi el, prăbuşind în spatele meu o etajeră cu vasul de flori cu tot, făcîndu-se cioburi.

Dacă mă lovea, nu ştiu ce s-ar fi putut întîmpla. M-ar fi desfigurat, poate m-ar fi ucis chiar. Era fără îndoială un paroxism, o undă de nebunie în furia ei, căci avea în joc aceeaşi frenezie ca animalele din junglă. Niciodată n-o iubeam atît de mult ca în asemenea clipe şi ar fi putut să mă omoare, dar la ispita asta n-aş fi renunţat. E ceea ce n-am întîlnit niciodată la altă femeie, această impresie de a te juca pasionat cu o panteră întărîtată. Am prins-o din nou în braţe, şi cînd mi-a simţit gura apăsată în plin, cald, pe a ei, s-a destins toată, s-a înmuiat ca o cîrpă, şi-a trecut braţul după gîtul meu şi a rămas atîrnată de gura mea.

Scăpat din strînsoarea sărutului ei, mi-am plimbat buzele de-a lungul taliei cu răsuciri molcome, mi-am lipit urechea şi obrazul de pîntecele neted şi catifelat, ca o petală de trandafir galben, ascultînd înăuntru viaţa femeii, în ovarele ei, ca o sevă, atent cum ascultă medicul pieptul celui pe care îl examinează. A prins să se frămînte iarăşi, se frîngea ca o pîine a iubirii trupului tînăr, era lînced albă, şi cu ochii închişi peste durerea dospită din ea, oferind între dinţi, întinsă, garoafa însîngerată a buzelor. Eu priveam ochii îndoliaţi, care vegheaseră nopţi de-a rîndul deasupra patului prietenei bolnave, mîna palidă care scotea din camera suferindei ligheanul cu pansamente murdare schimbate, aceeaşi mînă palidă care copia zeci şi zeci de pagini pentru mătuşă. Am prins să caut în tot trupul acesta de prinţesă dornică sufletul, floarea gîndului şi a loialităţii. Tăcut, voinţa dintre noi creştea, se exaspera ca sacadele unui spasm. Îmi gîngurea numai, deodată învăpăiată şi năvalnic rumenită, năucit şi cald în ureche, vorbe fără şir: „Dacă nu... Viaţa mea... dacă nu..."

Pînă la minunea din urmă a îmbrăţişării.

Nu mult după lucrarea de seminar, am întîlnit, într-o după-amiază, la Şosea, pe cînd eu şi nevastă-mea ne plimbam pe jos, pe Anişoara, o verişoară de-a mea, măritată cu un proprietar de moşie de pe lîngă Ciulniţa. Era în primele zile de mai, mugurii plesneau în suluri

mici de frunze, dar ramurile copacilor se vedeau încă mai negre. Primăvara scotea lumea la soare ca pe șopîrle... Aleile erau zvîntate și soarele tăia sectoare luminoase, proaspete, în toate părțile. Anișoara trimisese mașina înainte, la rondul doi, și ea venea acum pe alee încet, pe jos, frumusețe mlădioasă, brună.

Pe vremea cînd eram săraci nu ne vedeam aproape deloc cu această verișoară, care era foarte „mondenă", trăia larg de tot, căci avea casă mare în București. Era una dintre acele femei elegante despre care, fie pe stradă, fie la teatru, toată lumea întreba numaidecît cine e. Avea obraji cu limpezimi de ou de porțelan, ochii negri, mari ca niște clasice migdale, sprîncenele drese, subțiri și ușor ridicate spre tîmple. Nasul, mult depărtat de gură, dar legat de ea printr-un suav șănțuleț, abia lămurit, era tot așa de fin și sigur desenat ca și buzele, cum îi erau, dealtfel, toate trăsăturile, și dădea o ușoară semeție întregii figuri. Un *grain de beauté* totuși, în stînga, deasupra gurii înroșite închegat, îmbia cu oarecare familiaritate. De aproape de tot însă, tăriei accentuate a trăsăturilor îi corespundea o frăgezime prea molatică, nesigură, a cărnii, ca la floarea crescută la întuneric. Probabil din cauza nopților nedormite, sau, cine știe, era poate bolnavă.

Acum a descoperit-o parcă pe nevastă-mea: „Zău, e încîntătoare... Ia uite ce drăguță... Ei nu, zău..." Nevastă-mea era fericită și surîdea ca o școlăriță, gîdilată în orgoliul ei că place unei femei atît de pretențioase. Ele între ele, femeile, sînt foarte simțitoare la aceste preferințe. A urmat o serie de invitații reciproce și pe urmă nu ne-am mai despărțit aproape nici o zi, mai ales cînd a venit, după ce a terminat muncile, și bărbatul Anișoarei, Iorgu. A fost o schimbare rapidă ca topirea zăpezii albe pe cîmp. Am devenit și mondeni. Sărbători în familii de cunoscuți, invitații la conacuri de prieteni, la restaurante de seară și grădini de vară, dansuri, deveniseră preocupări cotidiene. Au fost, în luna mai, cîteva „grandioase" bătăi de flori la Șosea, între rondul întîi și hipodrom, la care am luat, bineînțeles, parte, în automobilul ascuns sub liliac, trandafiri și garoafe al Anișoarei. Sufeream, ca supus

unui tratament dureros, cu fiecare prilej din acesta, dar nevasta își descoperise în angrenajul de lux posibilități noi, așa cum unii își descoperă într-o zi talente nebănuite și, mai ales, descoperă în fiecare zi prilejuri noi și diferite să și le exerciteze. O rochie nouă, un pantof fin, o pălărie, o masă cu invitați eleganți, care altora li se păreau aproape la fel sau fără nuanțe prea evidente, aveau între ele pentru nevastă-mea deosebiri categorice, așa ca în reclama din vitrina farmaciilor, în care o mînă extrem de fină e alăturată de alta cojită și buboasă: înainte și după întrebuințarea cremei X.

De vechile prietenii nu mai putea fi vorba. Nu numai că n-ar fi fost suficient de bine îmbrăcați pentru localurile în care mergeam acum, dar n-ar fi avut nici posibilitățile materiale. Cînd mergeam înainte, în grup, plăteam eu nota totdeauna, bineînțeles, dar acum nici eu, din cauza costului mare, n-aș fi putut s-o fac. Dealtminteri, aceste despărțiri devin inevitabile prin gabaritul cheltuielilor. Cînd se ridică gradul de altitudine, unii rămîn fatal jos, indiferent de sentimente.

Aproape chiar din această vreme, nevastă-mea a început să se ocupe cu superioritate și de ținuta mea. Știam că la Universitate trec printre studenții „bine". Eram înalt și elegant, dar e adevărat că nu-mi făceam decît cîte un costum de haine, pe care-l purtam pînă se uza și pe urmă îl înlocuiam cu altul. Cravată, de asemeni, cumpăram alta numai cînd cea de la gît era mototolită de-a binelea. Bineînțeles că și ghetele le pingeleam cît timp cizmarul socotea că se pot pingeli cuviincios. Dar cum eram subțire, cum cumpăram obiecte pe care le credeam bune, n-aveam nici un motiv să fiu îngrijorat. La început, nevastă-mea s-a mulțumit să-mi calce hainele, să-mi aranjeze mai bine nodul de la cravată și să-mi puie, în fiecare zi, o batistă mai fină, în buzunarul de sus al hainei. Pe urmă mi-a cumpărat trei cravate noi și o jumătate de duzină de batiste fine de olandă. O stînjenea parcă neatenția mea în îmbrăcăminte. E drept că într-o după-amiază am observat și eu deosebirea dintre mine și dansatorii care veneau la Anișoara. Întîia dată mi-am dat seama că o cămașă nu se poate pune și a treia zi. Aveam, pe urmă, manșetele

prea largi și cu colțurile sucite în afară, pe cînd „dansatorul" pe care-l priveam avea manșetele bine întinse, mici, care prindeau mîinile ca niște cătușe de mătase. Și pe cînd ghetele mele aveau o ușoară tendință să-și ridice boturile, ale lui erau întinse și parcă noi. Era tuns parcă de cinci minute, pieptănat lins. Părea nesfîrșit mai curat și mai îngrijit ca mine, cu toată baia mea din fiecare zi. Peste vreo două zile nevastă-mea, cu oarecare stînjenire, mi-a dat un sfat căruia i-am ghicit resortul interior.

— N-ar fi bine să-ți comanzi, azi sau mîine, două costume noi? Căci hainele, dacă le porți cu rîndul, se păstrează mai bine... zău, Ștefane... Și iar: Nu mai purta și tu cărți în buzunarele hainei.

— Fată dragă, o să am de lucru cu probele...

— N-are a face, și, uite, acum vine vara... N-ar fi bine să-ți comanzi trei cămăși de *soie-écrue*? Ba poate n-ar fi rău dacă ți-ai face o jumătate de duzină chiar...

Am înțeles că în sufletul ei se petreceau comparații care nu-mi erau favorabile și că suferea, fără să spună, din cauza asta.

Simțeam că nici nu era singura inferioritate pe care mi-o găsea. Pare-se că snobii, pe care ea îi admira acum, aveau un stil al lor, pe care eu nu-l aveam, vedeam cum zi de zi femeia mea se înstrăina, în preocupările și admirațiile ei, de mine.

Viața mi-a devenit curînd o tortură continuă. Știam că nu mai pot trăi fără ea. Ca o armată care și-a pregătit ofensiva pe o direcție, nu mai puteam schimba baza pasiunii mele. Era în toate planurile mele. În toate bucuriile viitorului. La masă, la miezul nopții în grădina de vară, în loc să ascult ce-mi spunea vecinul sau vecina, trăgeam cu urechea, nervos, să prind crîmpeie din convorbirile pe care nevastă-mea le avea cu domnul elegant de alături de ea. Nu mai puteam citi nici o carte, părăsisem Universitatea. Într-o zi, am găsit pe masa ei o scrisoare netrimisă încă, adresată unui domn la Bîrlad. Am desfăcut-o cu grabă și cu silă de mine însumi: „Coane Costică, ar fi trebuit să vii aci... dar asta costă și, după sfatul deputatului,

m-am adresat unui contencios. Trebuie să aştepţi însă şi nu te supăra dacă v-am trimis eu, înainte, 180 lei, pensia pe prima lună. Te pun în frigare şi pe d-ta şi pe coana Sofica, dacă nu mi-i înapoiaţi cînd luaţi pensia etc."...

În casa Anişoarei, obişnuit acolo, cunoscusem un vag avocat, dansator, foarte căutat de femei, pe care le învăţa, chiar pe cele mai reputate ca dansatoare, un dans nou, la modă: tango. Era uimitoare docilitatea cu care ele, atît de frumoase şi calde, bune de îmbrăţişat, executau în braţele lui mişcările pe care le dicta, răbdarea cu care refăceau de zece ori un pas, ca şi autoritatea plictisită cu care le făcea observaţii. Venise şi el de prin cabaretele Parisului, adus de război, şi forma, cu noi şi alte vreo trei-patru perechi tinere, „banda noastră", cum spuneau, cu oarecare orgoliu, femeile.

Evident, mă întreb uneori dacă eu nu-mi fac singur această suferinţă, dacă nu cumva, prin excepţie, oricine vorbeşte despre dragoste n-ar trebui să se îndoiască şi să evite să vorbească în numele celorlalţi — ba cred că niciodată n-ar trebui să folosească, vorbind, persoana a treia — pentru că sentimentele pe care le încearcă sînt incomunicabile, vorbele cu care sînt etichetate nu corespund aceluiaşi conţinut şi, chiar dacă e vorba de acelaşi conţinut, intensitatea şi durata sentimentului pot fi nesfîrşit de felurite, căci unul poate suferi atroce că nevasta lui prinde pe sub masă mîna vecinului, pe cînd altul ia asta drept o nuanţă fără importanţă, încît oricine iubeşte e ca un călător, singur în speţa lui pe lume, şi nu are drept decît doar să bănuiască aceleaşi sentimente şi la alţii, cîtă vreme nu corespunde cu ei decît prin mijloace atît de imperfecte de comunicare, cum e cuvîntul. Îmi ziceam că văd poate prea mult rău acolo unde nu e. De pildă, cu una dintre acele formule simpliste şi stupide, mi se spune de către cei din jurul meu că sufăr atîta numai din cauză că „sînt gelos". Vor să spună că fără nici un motiv temeinic, mai mult dintr-un fel de structură vicioasă sufletească, neconformă cu normalul şi realitatea. E încă una din formulele acelei enormităţi care e concepţia metafizică

a dragostei, formulă care nu explică în realitate nimic, cum, de pildă, altă formulă metafizică, folosită acum cîteva zeci de decenii, nu explica în fizică nimic și totuși era folosită cu furie: „Natura are oroare de vid".

Nu, n-am fost nici o secundă gelos, deși am suferit atîta din cauza iubirii.

Iată, de pildă, această întîie zi cînd a început neliniștea mea, din cauza lui G. ... Anișoara, care într-un fel avea mania excursiilor „în bandă", a căror promiscuitate mie îmi făcea silă, a hotărît ca de Sfîntul Constantin și Elena (cădea acum într-o sîmbătă, iar luni era o altă sărbătoare) să facem o excursie de trei zile la vie, la niște prieteni comuni, la Odobești, cu automobilele unora dintre ei. De la început m-a enervat urcarea în automobile. De vreo două-trei ori ne aranjasem în cele trei mașini și de două-trei ori ne-au schimbat, căci era cineva important care nu se simțea bine plasat. În realitate, femeile căutau să se găsească la un loc cu bărbații care le interesau, iar cînd nu izbuteau de la început, stricau totul, sub pretexte dintre cele mai neserioase. Partea dezagreabilă era că urcam și coboram fără să știm de ce, iar asta ni se comunica simplu de către cei îmbufnați și inițiați sumar.

— Iar ne dăm jos? Dar ce e, frate, nu se mai termină?

Aci răspundeau ridicături din umeri plictisite, ale celor care se aranjaseră bine și acum se temeau să nu li se strice socotelile.

Cea mai mare surpriză a fost pentru mine că nevastă-mea însăși, foarte ascultată din cauza frumuseții ei, și a cărei participare constituia un fel de motiv de succes pentru excursie, era aceea care a deranjat de două ori pe toată lumea, ca să izbutească să-l aibă în mașina noastră pe G., dansatorul abia cunoscut cu două săptămîni înainte. Eram obișnuiți, de doi ani de zile de cînd ne iubeam, să considerăm cu indiferență tot restul lumii, să ne simțim bine oriunde sîntem împreună și mai ales singuri, în mult prelungite convorbiri, sfîrșite adeseori în voluptate. Un drum, o expoziție de tablouri ne plăcea mult mai mult dacă ne puteam comunica și verifica reciproc impresiile. Cînd eram în

lume și nu puteam vorbi unul cu altul, simple surîsuri sau priviri lungi explicau pentru noi situația, caracterizau momente, ca în baza unei înțelegeri atît de statornicite despre lume și a unei obișnuințe de a comunica atît de perfecte, încît vorbele erau oarecum de prisos. Socoteam că și această excursie va fi o voluptuoasă incursie în viața celorlalți, în folosul nostru, al amîndurora, și iată că, de la început, stăruia să aibă în intimitatea noastră un dezagreabil intrus. Așa credeam numai, în prima clipă, dar am înțeles mai tîrziu, mai mult mort, că intrusul, în patima apropierii lor, eram eu.

Din întîia clipă, firește, preferința ei neocolită, neascunsă și lacomă, a pus între mine și acest domn, venit pe un drum necunoscut trecutului nostru, o senzație de stînjenire. El știa ce vrea ea, eu știam de asemeni, și mai ales amîndoi știam unul despre altul că știm (și probabil și ea la fel) și nici o mărturisire nu ar fi avut nimeni curajul să facă. Am exagerat, evident, politețea, în exces de vorbărie, ca să mă arăt cu prisosință binecrescut.

— Dar nu... dar nu... poftiți... de ce nu...? Stau foarte bine... nu, nu mă deranjează. Dumneavoastră? A... bun atunci ... perfect... Tu stai bine? (nevastă-mea era la mijloc între noi doi). A... atunci foarte bine, va fi o călătorie foarte frumoasă... Avem o vreme minunată, de mai, nici prea cald, nici prea răcoare... Cînd ajungem? Da? Tocmai la unu? Să sperăm atunci că nu o să avem nici o pană de motor.

Pe drum, nevastă-mea n-a trăit decît prezența lui. Toate comentariile le-a făcut numai pentru el sau cu el. Avea o voce ușor emoționată — la început am crezut că din cauza soarelui și aerului înrourat al dimineții și al cîmpului — și releva cele mai neînsemnate nimicuri ale drumului, cu exclamații. Dacă mașina era să calce un cîrd de gîște, ea scotea un fel de interjecție ușoară, vreun A! care pornea însă din toată intimitatea ei de femeie și vrea să spuie cu totul altceva decît spunea. Dacă era o casă cu pridvor frumos, ea arăta în grabă: Ai văzut? căci în timpul acesta mașina trecuse. Plouase puțin în ajun și nu aveam acum fir de

praf ca să ne tulbure privirile, dar începutul de nelămurire era înăuntru. Nu îmbrăcaserăm nici halaturile de dril, nu pusesem nici coifurile de cîrpă și nici ochelarii. Rezemată de noi doi, nevastă-mea era de o voie bună primăvăratică. Brațul sting îi era petrecut peste brațul meu, drept în față, de i-l simțeam, de la cot pînă sus la închietura omoplatului, și în același timp îi simțeam toată talia, parcă și cu viața organelor din ea, cum poate se simte seva în copaci, căci antebrațul meu era ușor sprijinit pe șoldul ei. Desigur că și el sta tot la fel.

Tot fiindcă nu era praf, mașinile mergeau una lîngă alta, luîndu-se din cînd în cînd, la întrecere, și atunci preaplinul de viață al celor care treceau înainte se manifesta în interjecții biruitoare, în saluturi cu mîinile și batistele.

După Valea Călugărească, una dintre mașini a avut o pană și ne-am oprit cu toții pentru ca stăpînii și conducătorii să repare răul în grabă. Am întîrziat totuși aproape un ceas. Nevastă-mea a vrut să aibă ramuri dintr-un măr înflorit, puțin mai în devale de unde eram noi, iar el s-a oferit să i le rupă. S-au dus amîndoi și ea și-a umplut brațele cu ramuri, de părea, blondă și cu ochii albaștri, o icoană împodobită. Plăcerea lor trecea nepăsătoare peste faptul crud de a sluți un pom. S-a lăsat fotografiată apoi, căci el era „asortat" cu tot soiul de nimicuri, ca un snob la curse, și, firește, „aparatul" nu lipsea.

N-am putut să nu bag de seamă, de sus de unde eram, plăcerea cu care ea se lăsa sprijinită toată de el, cînd au urcat rîpa iar, pînă în șosea, după ce mașina a fost reparată. După Buzău, am înțeles că nu mai putem fi la ora mesei la Odobești și ne-am hotărît să prînzim la Rîmnicu-Sărat. Și aici, după ce ne-am așezat cu toții, nevastă-mea a găsit că ar fi mult mai bună altă masă, așezată mai în fundul grădinii. Și ne-am sculat toată lumea, ca să ne mutăm lîngă ea, căci din pricină că întîrziase puțin să se spele pe mîini și să se pudreze, locul lîngă G. i-l luase alta. Firește că eu îi rezervasem locul lîngă mine, dar a trebuit să fac la fel cu ceilalți. Acum erau amîndoi alături, iar eu, cam la colț, între un domn bătrîn și o doamnă urîtă. Fiecare credem că

femeia care ne iubește are, păstrate pentru noi, anumite mici gesturi de mîngîiere și frumusețe, gesturi cărora noi le dăm un anume înțeles și ne e o suferință crîncenă să vedem că le are și pentru altul. E stupid, dar faptul că ea a gustat din felul lui de mîncare cu poftă — și ea știa ce vie plăcere îmi face mie acest gest, căci îmi dădea poftă de mîncare chiar dacă eram bolnav — m-a abătut cu totul. Am surîs în dreapta și în stînga însă, făcînd dureroase sforțări, ca să nu se bage de seamă că dau importanță unor asemenea nimicuri, căci ar fi atras atenția și comentariile tuturor. Dealtfel, cred că lumea le dă importanță numai atunci cînd observă că și bărbatul le dă, fiindcă pe ea numai „drama" o interesează.

La sfîrșitul mesei au cerut singuri clătite și acest gest, făcut în comun, era la ei atît tendința de a se distinge ca adevărată pereche, cît mai ales un soi de educație a simțurilor, în vederea unei mari pasiuni. În genere, în toate gesturile unor amanți care se apropie e un fel de intenție de corespondență, nemărturisită dar evidentă, ca o convenție între cei care își scriu, fără să se cunoască, își dau un *rendez-vous* (el o floare albastră la butonieră, ea alta la fel la piept).

Am ajuns la Odobești pe la 4 după-amiază abia, căci masa s-a prelungit îndestul. A fost și acolo, se înțelege, o problemă a distribuirii camerelor, căci am fost împărțiți toți musafirii în trei familii deosebite. Am trecut un timp prin adevărate minute de groază. Au căutat, cred, să fie iar cît mai aproape, dar eu am izbutit, fără să am aerul, să locuim deosebit. Auzisem de scandaluri, cînd, noaptea, femeia a trecut în camera vecină, la un domn și mă gîndeam ce ar deveni situația mea jalnică de la prînz, ridicată încă, la o potență înzecită, a doua zi, după o astfel de întîmplare. Sînt clipe cînd ura și dezgustul meu pentru femei devin atît de absolute, că socotesc că de la oricare dintre ele te poți aștepta la orice. Astfel ca, într-o excursie, s-o descoperi în camera unui domn, nu mai mi se pare imposibil, cu toată oroarea pe care mi-o inspiră o asemenea infamie, ori de unde ar veni, iar o iubire de aproape doi ani nu mi se pare deloc o piedică pentru o

femeie, care, cînd iubește iar, e gata pentru toate nerușinările și imprudențele. Bineînțeles, trebuie să fii dintre cei care cred în noblețea feminității în general, dintre cei care au nevoie să adore cu adevărat femeia, dintre cei care au jucat totul pe cartea ei, ca să vorbești de „nerușinare" și de „infamie", altminteri totul rămîne un amuzant desen, o „fermecătoare aventură" bună de tratat cu indulgență și șarmantă ironie anatolfranciană, ca, de pildă, murdăria unui cățeluș de rasă pe covor.

În cele trei zile, cît am stat la Odobești, am fost ca și bolnav, cu toate că păream uneori de o veselie excesivă. Îmi descopeream nevasta cu o uimire dureroasă. Sînt cazuri cînd experții, într-un tablou vechi, după felurite spălături, descoperă sub un peisaj banal, o madonă de vreun mare pictor al Renașterii. Printr-o ironie dureroasă, eu descopeream acum, treptat, sub o madonă crezută autentică, originalul: un peisaj și un cap străin și vulgar. Ei doi, oricum se formau grupurile, erau nedespărțiți. Dealtfel, erau și cei care își impuneau, cu autoritate parcă acceptată de toți, inițiativele. Vizite în împrejurimi, plimbări, sporturi și jocuri în vie. Ba, de multe ori, dispăreau singuri și se făceau așteptați. Așa, a doua zi, au venit la masă după ce toată lumea se așezase. Se știa că numai pe ei îi așteptam, deci situația mea era dintre cele mai ridicule, căci întîrzierea lor, deși nu era poate din pricină că se găseau amîndoi ascunși în vreo cameră, se preta totuși la cele mai dezagreabile sugestii. Îi rezervasem locul din dreapta mea, dar m-a deprimat că nimeni n-a ocupat locul care trebuia să fie în dreapta ei... Era un fel de oficializare a situației, care îmi înnegrea sufletul. Mă întrebam dacă ea nu-și dă seama de această realitate, dacă nu simte piedestalul de ridicul pe care mă suia... Cînd au venit (ea foarte afectată și surîzătoare), priviți cu capetele întoarse de către toată lumea, a ținut să mă mîngîie pe obraji. Nu știu dacă a făcut-o numai pentru că se știa vinovată, sau dacă logica ei nu a vrut cumva să creeze și un soi de echilibru cu mîngîierile pe care le distribuise.

Masa însăși a fost un nou prilej de chinuri. A luat, bineînțeles, iar din farfuria lui, i-a turnat din paharul ei, cînd el a cerut servitorului să-i dea vin. Încercam

să înnod convorbiri cu o vecină destul de frumoasă din stînga mea. Aş fi izbutit poate să creez un fel de vitrină de amor propriu pentru salvarea situaţiei, dar mi-era totul indiferent, căci eu ştiam că aici nu e vorba de o preferinţă sau de un joc de o clipă, ci de toată dragostea mea, de un trecut cald şi luminos de doi ani, de o desfigurare iremediabilă. Eram deci trist, cu toată truda de a surîde. Orchestra, angajată de gazda noastră pentru tot timpul cît vom sta acolo, a cîntat un vals-boston, din cele scrise pentru cerinţele modei şi clipei, dar cu adevărat frumos. Nevastă-mea şi el l-au cerut de repetate ori, iar eu, care aveam, de asemeni, cu ea romanţa noastră preferată, am bănuit că îl vor repeta, pentru că le place (pentru că e asociat cu o plăcere intensă a lor) şi că îl vor face un fel de „memento" al acestei iubiri în viitor. Un cîntec din acela pe care, chiar cînd dragostea s-a sfîrşit, amanţii nu-l pot asculta fără să simtă că pojghiţa de pe cicatricea sufletului se rupe încet. Eram, se vede, atît de palid, că o vecină din faţa mea m-a întrebat, surîzînd şters: „Eşti gelos?" Am răspuns cu alt surîs grăbit: „A, de ce? aşa glumesc femeile"... ca să arăt că nu sufăr, căci am înţeles că aci mai erau şi alţi bărbaţi în situaţia mea, ba aproape toţi, dar nici unul nu suferea, şi din cauza asta nu erau ridiculi, pe cînd eu singur făceam sforţări nereuşite ca să arăt că nu dau importanţă neplăcutei întîmplări. Mă chinuiam lăuntric ca să par vesel, dar nu puteam suporta prea mult minciuna şi ochii îmi deveneau, de la ei, trişti. Şi dacă aş fi putut să mă stăpînesc în clipa asta, aş fi izbutit poate să întorc situaţia. Vecina mea din stînga era, dacă nu mai frumoasă, cel puţin tot atît de interesantă ca nevasta mea, şi încă şi mai tînără. Dacă nu „dicta" ca aceasta, era că, fiind, cel puţin în împrejurarea asta, mult mai delicată, nu căuta să-şi impună cu vulgaritate capriciile, aşa cum făcea femeia mea. În schimb, n-aş fi pierdut nimic, afară de amintirea atîtor nopţi înalte şi mai ales a atîtor tristeţi trecute, devenite scumpe prin împărtăşirea lor cu ea, iar toate acestea nu mi le putea da nimeni. Am răspuns deci cu jumătate suflet vecinei din stînga. Mă întrebam numai dacă nevastă-mea nu-şi dă seama unde într-adevăr

vor ajunge lucrurile, sau dacă o face cu intenție, căci în cazul acesta, oricît ar fi sîngerat ruptura, oricît ar fi fost de grea părerea de rău, aș fi plecat imediat și în cîteva săptămîni aș fi divorțat.

Între timp, enervat că ea asculta cu o atenție pasionată, de-i deveniseră ochii strălucitori de tot, ce spunea el, am căutat să prind cu urechea. Îi explica, numai, în termeni tehnici, și așa cum îi știa el, deosebirea dintre motoarele automobilelor franțuzești și cele americane. Mi-am adus aminte de vremea cînd audia la fel matematici complicate, pentru mine.

Către sfîrșit, s-a mai petrecut o mică și semnificativă întîmplare. Noi rămăsesem încă la masă și în jurul nostru se făcuse grup. Cîțiva comeseni se așezaseră în largi fotolii de trestie și se depănau banalități curente. Îndeosebi, o femeie urîțică și nu tocmai tînără provoca naiv pe G., care nu o băga în seamă decît atît cît îi trebuia ca să fie interesant față de nevasta mea. Și cînd această urîțică i-a cerut un pahar de vin, îngîmfat și cu voință prostcrescut, a refuzat să întindă mîna și să toarne din carafa de pe masă. A fost un moment penibil și femeia, care contase imprudent pe farmecele ei tomnatice, a rămas încremenită. A intervenit atunci nevasta mea, poruncind:

— Te rog să torni un pahar de vin doamnei.

Și cum el nu făcea nici o mișcare, iar eu mă consideram absent — s-a sculat și a oferit singură paharul de vin cerut. Era un gest al ei din vremea cea mai bună, dar în același timp și un indiciu că ea, simțindu-se preferată și stăpînă, putea, ca o aristocrată a iubirii, să facă orice gest, fără să se umilească, așa cum regele Spaniei spală în Joia Mare doisprezece cerșetori pe picioare.

După-masă, s-au vizitat unele dintre pivnițele „celebre" ale Odobeștilor, de sute de pași sub pămînt, cu butoaie mari cît rezervoarele de petrol parcă. Am gustat nenumărate soiuri și calități, după îndemnul podgorenilor, toți meridionali și flecari, cînd e vorba de vinul lor.

Cea mai dureroasă împrejurare pentru mine a fost masa de seară, din ajunul plecării. El s-a rătăcit, întîr-

ziind de data asta cu o brună mică și neastîmpărată, în timp ce toți ne așezasem la masă, nevasta mea acum lîngă mine. Un fost ministru, mare podgorean de aci, care ar fi voit să stea, probabil, de vorbă cu ea la masă, a ocupat locul liber din dreapta ei, neștiind că e rezervat. A devenit lividă, dar n-a avut curajul să spuie nimic intrusului. În schimb, cum noi eram așezați cu spatele la intrare — luam masa într-un pridvor cu cerdac imens înflorit cu glicine și zorele — la fiecare două-trei secunde întorcea enervată capul, să vadă dacă vine. De la o vreme nu se mai putea stăpîni. Imenșii ochi albaștri de copil erau tulburi și își mușca îndurerată, deseori, buza de jos moale și roșie. Nu putea mînca nimic, căci de data asta cei întîrziați n-au mai fost așteptați și se adusese la masă. Niciodată nu m-am simțit mai descheiat de mine însumi, mai nenorocit. Am crezut atîta vreme că eu sînt singurul motiv de durere sau de bucurie pentru femeia mea, iar azi descopeream că ochii ei sînt gata să plîngă pentru altul, că suferea și ea, plăpîndă, ceea ce eu înduram ros în adînc, de două zile, dar ea pentru un om care mie mi se părea cel dintîi venit. Erau aceiași ochi înlăcrimați din vremea care a precedat căsătoria noastră, cînd eu n-o iubeam și cînd o lăsam ușuratic să aștepte jumătăți de oră și mai bine, întîrziind la *rendez-vous*-uri, cînd ea îmi făcea reproșuri înlăcrimate și sfîșietor resemnate, care mă tulburau adînc, mă revoltau împotriva mea însumi, și care au sfîrșit prin a mă lega de ea cum se leagă o ruptură organică prin aderențe. Preferam, pe vremea aceea, pe o colegă a ei mai subțirică și mai spirituală. Ea suferea și nu ascundea nimănui că suferă, ca și acum, căci nu are orgoliul aspru de a nu se da în spectacol. E și una din cauzele pentru care eu acum îndur atîta, căci ea, nesuferind de acest exhibiționism sentimental, crede, neștiind cît de greu mă stăpînesc, că nici eu nu sufăr. Mai ales că eu, dacă mă răsucesc de durere e tocmai din cauza spectacolului pe care-l dă ea, fiind atît de ridiculă că suferă. Căci asta făcea situația mea și mai jalnică, deoarece păream și mai mult de prisos, dureri și bucurii se întîmplau fără mine, tocmai cînd ea atrăgea luarea-aminte a tuturor.

După ce ea şi-a tot sucit gîtul, uitîndu-se înapoi, a venit şi el, într-adevăr, cu femeiuşca vie şi neastîmpărată, şi li s-a făcut numaidecît, prin înghesuirea celorlalţi, un loc de favoare oarecum, căci alţi întîrziaţi trebuiau să se mulţumească să stea tocmai la coada mesei. El a continuat să-şi învăluie vecina în griji mîngîietoare şi „tandre", iar spectacolul acesta părea insuportabil nevestei mele. Nu putea mînca nimic şi avea o figură de animal rănit. Mă întrebam: ea nu-şi dă seama că şi eu sufăr tot atît de mult? Cum e cu putinţă atîta insensibilitate? Vecina fără lucru de vizavi a întrebat-o, ironic şi, evident, destul de tare, dacă „suferă", şi mi se părea că în viaţa mea nu mi s-a adus o insultă mai mare decît să fie întrebată nevastă-mea, faţă de mine, dacă suferă din cauza altuia. M-am gîndit să las furculiţa în farfurie şi să mă scol neîntîrziat, mînios, de la masă, plecînd apoi de-a dreptul la gară. Şi aş fi făcut asta dacă eram numai un amant, nu şi bărbatul acestei femei. Între doi amanţi situaţia este, deşi mai complicată decît se judecă în mod primar de către lume, negreşit infinit mai simplă decît între soţ şi soţie. Nu ţi-a plăcut o femeie numai pentru trupul ei, numai pentru surprinderea frămîntării ei sexuale, căci plăcerea şi neplăcerea se caută şi se desfac asemeni perechilor la cadril. Dar ţi-ai ales-o ca nevastă. În realizările naturii orice om e un exemplar unic şi inedit. Din toată filozofia se desprinde cel puţin acest adevăr că omul — cu conştiinţă — fiind pentru el creatorul lumii, ca reprezentare, odată cu moartea lui moare neîndoielnic şi lumea. Şi el îşi alege, liber, o altă conştiinţă, pe care o socoate egală cu a lui. Va fi tovarăşa şi moştenitoarea lui, a memoriei lui, îi vor spune copiii lui mamă. Nu sînt religios, dar cred că, datorită unei pure elaborări spirituale, totuşi, ceea ce are, zguduitor de profund, catolicismul e această dogmă, că soţul şi soţia sînt predestinaţi de la facerea lumii, că peste catastrofele vieţii, uniţi şi egali unul cu altul, faţă-n faţă unul cu altul, ca în această viaţă, vor fi şi în veşnicia viitoare. E şi una dintre cele mai frumoase imagini create de gîndirea omenească. Nu-i vorba aci despre „jurămin-

țile amanților", căci și eu avusesem amante care-mi „juraseră dragoste eternă" și pe care nu le luasem în serios, iar după „partide" mai mult sau mai puțin îndelungi de plăcere, le părăsisem, cu toate lacrimile lor, la cele dintîi cochetării cu alți bărbați... S-a ajuns, în acest veac, sub influența vulgară a literaturii, la concepția pleziristă a căsătoriei, cînd omul, în loc să se ducă la un stabiliment anume, își aduce o nevastă acasă pe care, după două-trei luni, o concediază fără nici o altă formalitate decît, uneori, o despăgubire bănească.

Așa am gîndit în vremea cînd, după ce atîta suferință din partea femeii mă înduioșase, i-am cerut să-mi devie nevastă. Mi se dăruise cu totul. Îi spusesem loial că nu o voi lua de soție și-mi răspunsese cu un surîs palid și dumnezeiesc: „Orice s-ar întîmpla cu mine, vreau ca tu să mă faci femeie. Am suferit prea mult din cauza ta. Nu te vei simți în nici un fel, absolut în nici un fel, îndatorat față de mine. Poți să mă gonești în zorii zilei și să nu mă mai primești niciodată în casa ta." Firește, cuvintele ei erau nealese, dar expresia era de o copleșitoare precizie. Fusese întîi amanta mea, deznădăjduită de voluptate, dar peste cîtva timp ea purta numele meu, pe care nu-l purta nici una dintre surorile mele măritate. Și intimitatea noastră creștea și se adîncea ca o lume nouă cu priveliști prelungi de întîiul ceas.

Ce însemnau acum toate aceste simțăminte și gînduri pentru femeia de lîngă mine? Absolut nimic. Și eu mă simțeam imbecil și ridicul, fără simțul realității, și naiv ca un predestinat „coarnelor", ca să fi gîndit atît de mult despre o femeie, care, punînd în cumpănă tot acest aparat maiestuos și scrobit al sentimentelor mele, le prefera fără grijă, lacom, strîngerea în brațe a unui necunoscut pînă acum cîteva zile. Prăbușirea mea lăuntrică era cu atît mai grea, cu cît mi se rupsese totdeodată și axa sufletească: încrederea în puterea mea de deosebire și alegere, în vigoarea și eficacitatea inteligenței mele. Sînt guverne, în țările din Apus, care primesc foarte des, și pe chestii importante, voturi împotrivă din partea adunărilor lor naționale. Dar nu

găsesc că e cazul să tragă de aci vreo consecință. Cîteodată, aceleași guverne însă așază toată greutatea existenței lor pe un lucru de nimic și „pun chestia de încredere“ uneori pe un simplu adjectiv într-un articol de lege. Iar dacă atunci votul le e împotrivă, se prăbușesc. Unii bărbați nu-și iau nevestele în serios (e drept că eu mă întreb, de ce s-au însurat atunci?) și nu găsesc niciodată că e cazul să tragă consecințele. Eu jucasem totul pe această femeie și trebuia să trag acum toate consecințele care se impuneau: desființarea mea ca personalitate. Trebuia deci să mă scol de la masă și de lîngă această iubire, pentru totdeauna. Dar știu ce voință de fier și rece am — una dintre amante, care, în naivitatea ei vulgară, încercase să mă convingă pentru un tîrg conjugal, îmi cerea apoi cu groază să nu-i mai zîmbesc, căci zîmbetul meu plutea cu o indiferență de moarte, de neînvins — și știam că o dată făcut gestul acesta, nici lacrimi, nici explicații nu mă vor mai face să revin. Mi-am impus să îndur totul pînă cînd voi fi singur cu ea, ca să am un cuvînt ultim. Adevărul e că imensitatea catastrofei îmi făcea sufletul palid, căci nu știam singur dacă — oricît de îndîrjită voința mea — siluindu-mi simțirea, voi avea cumva puterea să îndur totul, fără să se sfărîme în mine organe, care niciodată nu se vor putea reface. Speram, de asemeni, că încă nu s-a întîmplat nimic și că voi putea readuce acasă iubirea mea, cu simple cicatrice ca de vărsat pe obraji. M-am păstrat mai departe în „ipotezele“, pe care desigur ceilalți continuau să le facă asupra stărilor noastre sufletești, interpretîndu-le cum interpretează savanții microbii la microscop, resemnat să suport compătimirea lor, ca pe niște rîme care urcă tîrîndu-se umed pe mine.

Acum era lîngă mine, îndepărtată ca la mii de kilometri, jucîndu-se nervoasă cu furculița și cuțitul, privind palidă cu ochii mari albaștri, înduioșați, spre cel care, dinadins parcă, nici nu se uita la ea. Toată lumea își plimba privirea de la ea la el, afară de fostul ministru, care nu înțelegea, firește, nimic. Nu-i puteam surprinde privindu-mă și pe mine, dar îi ghiceam că mă găsesc, lîngă această mică dramă amoroasă, ridicul

și deplasat, ca un talger cu mămăligă lîngă un compot.

Mă trudeam totuși să-mi creez un alibi moral. Am fost bucuros cînd, după-masă, s-au organizat partide de joc de cărți. Într-un salon mare, cu toate ferestrele deschise spre pridvorul cu masa pusă și spre cerdacul în care se dansa acum, s-au așezat trei mese verzi de pocher, complet înzestrate, de la brațele purtătoare de scrumiere și pahare, pînă la fise și cărți noi, așa cum se obișnuiește în provincie, unde jocul de cărți e practicat savant, cu toate dichisurile lui. Pînă după miezul nopții, am pierdut suma cu care poate aș fi putut cumpăra un automobil. Nu eram decît cu ochii pe fereastră, cu tot coșul pieptului devastat de șerpi vii ascunși sub cămașă... neizbutind să mă concentrez, cu toată îndîrjirea mea. Schimbam mereu greșit, nu observam cîte cărți au luat ceilalți, relansam fără să bag de seamă că așteaptă alții cu carte superioară, în dreapta mea. Partenerii mei se enervaseră la început de asemenea sistem de joc, pe urmă, cînd văzuseră că pierd și că oarecum am de unde pierde, se gîndiseră, practic, să profite de împrejurare.

Cei doi se împăcaseră acum și, cu fața înflorită de fericire, ea dansa, de la genunchi pînă la piept greu și cald lipită de el. Vorbea mult, fără să înțeleg, de departe, ce-i spune și, fiindcă fostul ministru era și el la cărți, acum amicul ocupa, cînd terminau dansul, locul liber de lîngă ea.

Crezusem, cu un secret orgoliu, că toate bucuriile și durerile nevestei mele nu pot veni decît prin mine și din cauza asta simțeam acum că durerea cea mai insuportabilă în dragoste nu e atît să fii lipsit de o voluptate, cît să constați că plăcerea pe care o dădeai și credeai că singur poți s-o trezești (care, tocmai prin acest ocol întoarsă, era adevărata ta voluptate) nu mai e, ca o clapă care nu sună. Căci acum totul se petrecea alături de mine, cu excluderea mea. Cînd era jocul mai aprig și pierdeam mai mult, unul din partenerii groși, care credea că-și poate permite glume, îmi aruncă așa, cu jumătate voce: „Ciudat... și totuși pierzi". M-am învinețit și era gata să-l lovesc, cînd ceilalți,

simţind respiraţia mea oprită, au avut surîsuri amicale de destindere. Un domn bolocănos, cu mustaţa păioasă, tăiată scurt, cerînd carte ne-a certat cu bonomie:

— Mai daţi-le dracului de femei. Nu mai daţi atîta importanţă tuturor fleacurilor. Nu vezi că şi nevastămea face la fel. Dansatorii aceştia se ostenesc şi le încălzesc pentru noi. Eu am şi cerut servitoarei să-mi puie un bideu pentru la noapte în cameră. Iar pe urmă, atent şi important: „Plus potul!" Au rîs cu toţii, convenind, şi au continuat plusurile.

Şi era adevărat că mai toate femeile tinere şi acceptabile ca femei „se distrau" la fel, cu aceeaşi intenţie de publicitate, dar la unele dintre ele această intenţie era justificată: nesigure de puterea lor de seducţie, încercau nevoia să-şi verifice, din cînd în cînd, armele şi ţineau să se ştie că au, sau într-unele cazuri mai au încă, „succes". Dar ea? ce nevoie avea ea de această verificare printr-un succes? Dealtfel, pasionată şi destul de închipuită de frumuseţea ei, nu o verificare căuta acum, ci mergea cu toate simţurile, indiferentă la tot ce se întîmplă, nu numai în jurul ei, dar în tot restul lumii, spre destinul ei, acum neinfluenţat de mine, ca pe un drum nou la nesfîrşit.

Îngăduinţa, răbdarea, siguranţa celorlalţi bărbaţi, după ce m-a uimit pur şi simplu la început, mi-a devenit în urmă într-un fel explicabilă. Mai toţi, desigur, trecuseră prin încercările prin care treceam eu, iar sensibilitatea lor nu mai reacţiona, asemeni oarecum acelor organisme care devin imune faţă de o boală molipsitoare după ce au suferit-o o dată. Dealtminteri, înţelegeam că eu însumi, acceptînd o dată situaţia, mă voi obişnui cu ea, nu o voi mai găsi deloc tulburătoare şi nimic nu mă împiedica să văd că, mergînd aşa înainte, pe nesimţite — cum poţi să ridici treptat temperatura apei în care te afli fără să simţi deosebirea — aş fi putut constitui un tip de acelea de încornorat de operetă, fără ca vreodată, în această evoluţie, să fi constatat ceva deosebit.

Din pricina unui jucător, partida s-a întrerupt pentru cîteva clipe şi am ieşit puţin în pridvorul larg. Dar nu i-am văzut. Am înţeles că o parte din perechi

nu mai dansau și se plimbau prin grădina din jurul vastei locuințe, poate chiar — de ce nu? — și prin via imensă, în care se aflau și casă și grădină, de care nu era despărțită decît printr-un gard de sîrmă, și care desigur avea destule portițe.

Gîndul că nevastă-mea s-ar putea „da" așa, în timpul unei seri de dans, într-o grădină sau pe aleile unei vii (și aveam toată sugestia halucinantă a detaliilor), că ar putea reveni apoi sus, în pridvor, lîngă mine, cu trupul poluat de această îmbrățișare, mi-a înnegrit sufletul și m-a făcut, rece, să mă clatin. Ca ea — pe care mi se părea că o jignește orice aluzie, încît dacă eram alături, înjurăturile atît de obișnuite și de plastice, pe străzile Bucureștilor, mă făceau să caut un fel de refugiu — să stea acum răsturnată și cu picioarele goale pînă la jumătatea corpului ca o tîrfă groasă și grăbită în grădina publică, mi se părea o catastrofă de neînchipuit. Dar înțelegeam încă o dată că femeia care iubește are toate nerușinările, cu o inconștiență care pare magnifică tuturor poate, în afară de soțul ei, și pe care eu însumi, înainte de a fi însurat, o admirasem la multe femei. Îmi aduceam acum aminte ceea ce una dintre marile scriitoare a exclamat cu groază: „Drepturi femeilor? Să facem din ele, de pildă, magistrați? Să încredințăm viața, libertatea, onoarea și norocul oamenilor unor femei, despre care știm că trei zile pe lună, cel puțin, sînt niște animale suferinde, inconștiente și turbate?" Mă gîndeam și eu ce tristă experiență e să-ți condiționezi fericirea și cinstea ta de sexul capricios al femeii. Era în mine, orb, un îndemn de moarte, să pornesc să-i caut și să-i găsesc în vie.

Nu coborîseră însă nici în grădină. Erau numai așezați la capătul pridvorului, pe parmaclîc, și, apropiați, stăteau de vorbă. A trebuit să mă reazem ca să nu cad, însă de altă emoție. Mă așteptam la atîta rău, încît acum aveam porniri de adevărată și înduioșată recunoștință pentru femeia care, totuși, n-a mers pînă la capăt în infamie. M-am întors cu o stranie liniște la jocul de cărți...

Petrecerea s-a sfîrșit în zorii zilei. Cea mai mare parte dintre invitați plecaseră. Mai rămăseseră cîțiva

dintre jucătorii de cărţi, care, pierzînd toată noaptea, căutau, acum, livizi şi cu buzele vinete, să se refacă printr-o lovitură, dar mai rău pierdeau, încît, din plăcere, jocul avea, tîrziu, o nuanţă de tragic vulgar. Izbeau cărţile de masa verde, fumau mult, că scrumierele pe care nu le schimbase nimeni erau ticsite de mucuri turtite. În pridvor şi în cerdac, parte la mesele încărcate cu resturi de la banchet, parte în fotoliile de trestie şi nuiele albe împletite, aşteptau cu gurile coclite, dar cu buzele înroşite din nou, soţiile celor care încă mai jucau, gazdele, cîteva perechi tinere, care nu se îndurau să se despartă şi al căror organism biruitor se refăcea cu fiecare senzaţie nouă. Acum urmăreau înălţatul soarelui, care stropea cu apă de aur verdele albicios al viilor şi negrul verzui al pădurilor. Era o impresie de răcoare şi prospeţime peste orăşelul din vale, gata să se trezească, prospeţime care aci sus nu putea birui totuşi extenuarea fizică. Aşteptam, cu seacă nerăbdare, o explicaţie îndîrjită cu nevastă-mea, dar de vreme ce ea nu-mi ceruse să plecăm, căci încă nu se îndura să se despartă de el, răbdam. (Ce-or fi vorbit atît? ce aveau de „discutat"? cu ce fraze? la ce întîmplări au făcut aluzie? ce aveau să-şi spună amîndoi? căci eu nu-mi puteam reprezenta pe nevastă-mea vorbind decît cu mine). A trebuit să coborîm apoi în beciul unui proprietar vecin, care nu ne-a lăsat pînă nu vom încerca, împotriva oboselii de mahmuri, un leac paradoxal, un singur păhăruţ dintr-un vin auriu şi greu ca untdelemnul, care, luat lîngă butoi, avea să ne limpezească desăvîrşit mintea...

Era soarele sus cînd ne-am găsit în odaia cu pat larg şi scăzut, cu perdele de pînză de casă şi borangic, cu fotografii străine, cu cărţi, în care panglici erau rămase acolo unde se oprise atenţia altora — şi cu sticle de parfum şi apă de colonia pe masa de toaletă, gătită cu oglindă legănată, începute de alte mîini.

N-am putut sfîrşi dezbrăcatul, dar cum nici nu vream să discut cu ea „academic", i-am spus cu o voce de mort:

— Ascultă, dragă fată, sper că niciodată în viața mea nu voi mai trece prin clipele prin care am trecut ieri și azi.

M-a privit cu ochii mari albaștri.

— Nu înțeleg ce vrei să spui?

Eram uluit, am rămas cu haina în mînă, am rîs ca un cadavru.

— Sincer? nu înțelegi ce vreau să spun?

Și ea, afectat:

— Absolut sincer...

Tremuram, aprins și indignat de atîta crasă prefăcătorie.

— Ei bine, atunci poate ai să înțelegi altă frază ceva mai simplă. Să ne despărțim. La București începem numaidecît, cum ajungem, divorțul. Dacă vrei să rămîi cu amantul dumitale, n-am nimic de spus. Cu toate că nu-mi mai pot face iluzii, după cele ce am văzut de ieri pînă azi, te rog totuși un lucru. Acum, cînd ai certitudinea că vei rămîne toată viața cu el, să evităm spectacolul și să nu ne oferim comentariilor adunării publice de aci.

N-am văzut niciodată o privire de înger atît de obosit și de mirat.

— Dar despre ce e vorba, pentru Dumnezeu?

— După cele ce ai făcut azi, mi se pare uluitor să mai întrebi despre ce e vorba.

Și, ca un bolnav, care nu știe ce s-a petrecut cu el în timpul delirului:

— Dar te rog... te rog, spune-mi ce-am făcut?

Indignat și revoltat de atîta îndrăzneală, am întors capul cu dinții încleștați.

— Nimic.

Simțindu-se tare, stăruia ea acum.

— Te rog, spune-mi ce-am făcut? Te rog.

Mi-era silă atîta, că simțeam că orice vorbă aș fi spus, ar fi căzut alături.

— Nimic... Vreau să ne despărțim.

Ne-am dezbrăcat, dar în pat, cum eu evitam chiar să o privesc, a început din nou.

— Ștefane, te văd așa supărat... și-ți jur că nu înțeleg de ce?

Am început să fierb de mînie.

— Îmi juri?

— Îți jur pe ce vrei.

Dar o clipă m-am oprit mirat, întrebîndu-mă dacă nu cumva greșesc, și m-am hotărît să-i explic ceea ce se prefăcea că nu pricepe. Dar cînd să caut, cu uimire, văd că nici eu nu am nimic de spus. Ce să-i reproșez? Că pe drum a stat lipită de mine și de el? Că s-au coborît să culeagă flori? Că s-a sprijinit de brațul lui? Că au făcut un mic grup aparte?

— Ai fost tot timpul împreună cu acel domn, ai dansat aproape numai cu el.

A rîs indulgentă (ea).

— Ei bine, dragul meu, dar asta e firesc atunci cînd vii cu cineva pe drum, într-o excursie ca asta... Toate femeile au făcut grupuri. Se creează inevitabile izolări. Nu poți fi familiară cu toată lumea și atunci se pare că ești numai cu unii. Pe urmă, el e un bun dansator... toate femeile din lume dansează, cred.

— Da... însă nu numai cu un singur partener.

— Dar bine, aici nu e bal. Am venit împreună pe drum.

— Nu... nu... a fost un adevărat scandal. Toată lumea v-a privit.

— Ce scandal? Ți s-a părut ție. Nu ai văzut că — ți-am spus — toate femeile fac la fel? Așa sînt petrecerile astea. O dată acasă, nici una nu se mai gîndește apoi la cunoștințele și întîmplările de aci. Ai să vezi că nici tu nu ai să te recunoști cu toată lumea de aci... Ești de o sensibilitate imposibilă.

M-a mirat această intenție de maturitate în judecata ei și eram indignat, dar tăceam. Firește că n-aveam de obiectat nici un fapt precis, dar asta nu însemna totuși că ea nu mersese, cu trup și suflet, într-o aventură. Aveam însă acum certitudinea ca a vinei unor miniștri care, respectînd cu sfințenie litera legii, își permit orice, chiar cele mai veroase afaceri. Cuvîntul e oricînd un mijloc imperfect de comunicare. Tot ce e sens, tot ce e adevăr, tot ce e conținut real scapă, printre silabe și propozițiuni, ca aburul prin țevile plesnite.

Aveam totuşi în plasa logicii un fapt precis.

— Aseară, credeam că ţi-ai sucit gîtul, tot întorcîndu-te să vezi dacă vine la masă.

— A, mi-am sucit gîtul, ce idee...! mi-am sucit gîtul...! şi încerca să bagatelizeze.

Dar a simţit, din privirea mea netedă ca moartea, că aci nu încape tăgăduială şi, nenorocit inspirată:

— A, acum ştiu ce vrei să spui. E cu totul altceva... Dacă ţi-aş spune ai vedea că...

— Dar spune-mi atunci.

— E un secret al nostru toate... madam Slugeru şi madam Georgescu.

Ajunsesem şi la „secretul de familie" din *Boubouroche*..

Şi era în aşternutul străin, de prisos aproape de mine cu tot trupul ştiut.

Asta-i tot ce-mi rezervă viitorul? Corpul femeii atunci cînd vreau? Ce să fac cu el, fără celelalte bucurii? Cînd ştiam că nu e nici el perfect. La un milion de femei abia de e una întreg frumoasă. Restul au nevoie de indulgenţă, de înţelegere. Numai sufletul poate înlocui lipsurile. Şi sufletul nevestei-mi...

Mi-era pielea uscată, capul dur şi gol să poţi lovi cu ciocanul în el, parcă tot gîtul plin de cîlţi.

Mi-am îngropat faţa în perna care se încălzea numaidecît, de a trebuit să schimb mereu căpătîiul, dar fără să pot dormi şi n-am mai scos o vorbă pînă tîrziu după-amiază. Ea a dormit, a năduşit sănătos, s-a împrospătat în obraz şi în privire, reintegrată vieţii, numai eu parcă eram bolnav de uremie.

Cum tot cearşaful şi perna erau prea calde, cum toate cărţile, pe care am vrut să le citesc, mi se păreau uscate, am coborît către ora cinci în grădină. Se sfîrşise parcă o sărbătoare, o întîmplare frumoasă în lume, care niciodată n-avea cum să se mai repete şi eu supravieţuiam singur, dar cum dăinuieşte o coajă de lămîie stoarsă, aruncată după-masă. Soarele mi se părea leşios şi cînd am trecut pe lîngă bucătărie am simţit mirosul de mîncăruri trezite. Au dat peste mine un grup de cheflii, care în zorii zilei se înfundaseră într-un beci şi acum ieşeau beţi turtă. Fostul ministru plîngea şi

ţinea să mă îmbrăţişeze neapărat, umplîndu-mă de bale şi vărsîndu-mi vin pe haine. Avea sentimentalismul gălăgios şi plîngăreţ al moldovenilor la beţie, cu promisiuni jurate la toată lumea, cu demonstraţii şi invocări lirice de frăţietate, pentru ca a doua zi, treaz şi revenit la sentimente normale, să se prefacă (şi cu o tainică spaimă) că a uitat totul, afară doar de promisiile şi legămintele celorlalţi. Totuşi e sigur că ei între ei, cel puţin în momentele acelea, se iau în serios.

Plecarea înapoi a fost la opt seara. Era între mine şi el, ca la ducere. N-am vorbit decît, rezervat şi politicos, numai cu el tot timpul, refuzînd, cu silă, toate încercările ei de a-mi capta bunăvoinţa, prefăcîndu-se, dealtfel, că ia lucrurile în glumă. Mai tîrziu a adormit, sau s-a prefăcut că doarme, rezemîndu-se cu capul pe pieptul meu, ceea ce însă nu mi se părea decît un pretext ca să-i abandoneze lui cealaltă jumătate de corp.

Nimic nu mi s-a părut mai simbolic decît această aşezare a ei. Dacă n-aş fi ştiut despre ce e vorba, dacă aş fi fost soţul naiv pe care-l voia ea, aş fi crezut că un subit şi sincer acces de preferinţă o face să se agaţe duioasă de gîtul meu, cînd ea nu făcea asta decît tocmai pentru că aşa îşi putea culca picioarele şi şoldurile, aproape în braţele celuilalt. Dealtfel, şi mai general socotit, nu era oare cu un înţeles deosebit această împărţire a ei însăşi, pe care o făcea, singură, între noi doi?

Încheiam bilanţul sinistru al acestei petreceri, ca un general înfrînt şi fugărit, promis degradării şi exilului, care compară resturile înspăimîntătoare, cu armata frumoasă şi strălucitoare de entuziasm pe care o comanda, la defilare, cu două zile înainte. Dealtminteri, aceste excursii împreună, de perechi tinere, cînd femeile sînt frumoase, devin mai totdeauna lupte „amicale“, tot aşa cum amicale erau acele *„tournoi“* medievale, numai că atunci cînd totul trebuie să revină la normal, după furii nemărturisite şi explicaţii amare, întocmai ca şi în acele pomenite timpuri, de multe ori cadavre acoperite sînt aduse înapoi pe scuturi şi tărgi acasă. Aşa cum mă întorceam eu cu imaginea femeii iubite, ucisă.

Peste două zile ne-am dus întreaga „bandă" la deschiderea unui teatru de vară şi de acolo la un restaurant de la Şosea. Ce-a fost la ţară s-a repetat şi aci. De abia mi-am mai stăpînit indignarea, indiferent la comentarii. O doamnă, poate încă tînără, faimoasă frumuseţe aventuroasă pe vremuri, care mă privea cu afecţie totdeauna, cu care adeseori aveam interesante convorbiri despre întîmplările din viaţă, căci în noua cochetărie pe care şi-o permitea, de a se îmbătrîni cu intenţie mai devreme, era parcă din eleganţa unui general tînăr, retras voluntar la pensie, a încercat să mă împace.

— De ce atîta enervare?

I-am arătat, surîzînd trist, pe nevastă-mea şi mi-a spus, glumind frumos şi cu emoţie, încît nu mă puteam supăra:

— Ştii o vorbă, şi dacă nu o ştii, ţi-o spun eu: femeia înşală numai pe cel pe care-l iubeşte, pe ceilalţi îi părăseşte pur şi simplu.

I-am spus că asta nu mă consolează, dar mi-a explicat că nu crede că e vorba de altceva decît de un „flirt".

I-am turnat în pahar vin auriu, privind-o mirat:

— E o formulă greşită, fără înţeles la o femeie. Nu corespunde nici unei realităţi, decît dacă e vorba de o fată care vrea să petreacă, dar, în sfîrşit, să-şi păstreze totuşi fecioria fizică (şi care, dealtfel, s-ar da din toată inima), sau de femei bolnave, care s-ar da cu pasiune, dar le împiedică ovarita de care suferă. Mai are sens acest „flirt", atunci cînd o femeie urmăreşte vreun interes şi, ca să-l realizeze, face toate „avansurile", dar după ce a obţinut ce ţintea, se refuză. Sistem practicat de multe actriţe şi profesioniste nemărturisite. Dar nevasta-mea nu e în nici una dintre aceste situaţii şi pentru ea un „flirt" e o aberaţie.

— Ah, dumneata eşti dintre acei care fac mofturi interminabile şi la masă. Dintre cei care totdeauna descoperă firele de păr în mîncare.

— Sînt eu de vină dacă mi se oferă fire de păr în mîncare?

— Nu, atîta luciditate e insuportabilă, dezgustătoare. Îmi închipui că eşti în stare nu numai să-ţi

examinezi exagerat partenera, dar că, în ultimele clipe ale îmbrățișării, să-ți dai seama exact de ceea ce simți, ca și cînd ai asista la un spectacol străin...

— Doamnă, e perfect adevărat ce bănuiți, dar încheierea dumneavoastră — numai — e falsă. Atenția și luciditatea nu omoară voluptatea reală, ci o sporesc, așa cum, dealtfel, atenția sporește și durerea de dinți. Marii voluptuoși și cei care trăiesc intens viața sînt, neapărat, și ultralucizi.

— Cu ce plăcere te-aș fi înșelat pentru această continuă neliniște și bănuială a dumitale, și desfăcea senzual o portocală. Avea o eleganță de marchiză.

— Deci... nu m-ai fi părăsit?

— Poate că atunci da, dar aș fi regretat-o toată viața. Sîntem atît de toante cînd sîntem tinere.

Surîdea îndepărtat și frumos, cu părul ei argintiu... și eu o admiram atît de pasionat, că toată lumea părea intrigată ca de o scenă de dragoste.

Va fi nevasta mea, peste un sfert de veac, ca femeia aceasta de lîngă mine? și ce înțeles adînc ar fi avut lucrurile... va fi fost această femeie la fel cu nevasta mea? și — imposibilă întrebare — vor mai fi altele acum? și — încă mai fără sens întrebare — de ce mi se pare posibil numai în trecut, de ce regret că am pierdut, venind cu douăzeci de ani mai tîrziu, trupul cald, cu zîmbetul bun și melancolic al acestei femei? Dar nu, toate sufletele acestea de carne și mătase devin prea tîrziu, și de prisos, bune.

ASTA-I ROCHIA ALBASTRĂ

Nu i-am vorbit nevesti-mi o săptămînă.

Am mîncat singur în birou. Peste cîteva zile, la masă la prieteni, mi s-a părut însă că rezerva mea nu mai are nici un sens, și am stăruit toată seara pe lîngă o femeie frumoasă, aproape tot atît de înaltă ca mine. Cînd spun „am stăruit" e un fel de a vorbi. După un ușor început, ea, dezlănțuită, m-a copleșit cu prietenia ei. Tot ce a făcut nevastă-mea la țară, aci s-a reeditat într-o singură seară. G. nu era acum de față. Ca să nu pară prea supărător, femeia a dat o nuanță de glumă lucrurilor. A declarat că dăruiește pe bărbatu-său nevestei mele, că mă iubește, a făcut scandal cînd mi-a luat cineva locul de lîngă ea. Am vorbit despre femeile grase și slabe și, ca să-mi arate că ea e numai înșelător slabă, în fața tuturor, mi-a luat mîna și mi-a pus-o, apăsat, pe șoldul ei plinuț... Strînge!... Eu, uluit, aveam aerul ridicul al lui Iosef în casa lui Putifar. Cum mă lăsa un moment liber fugeam, dar mă căuta și mă aducea înapoi. Sîcîită, dezorganizată, nevastă-mea era vînătă, glumea galben, iar de cîte ori îmi aduceam aminte de ea și o priveam, îi întîlneam ochii mari și îndurerați asupra mea.

Noua mea entuziastă m-a silit să dansez cu ea, deși dansam prost. Pe urmă m-a luat de mînă și m-a dus într-un salonaș cu divanuri: „Hai, să fim singuri".

Eram stînjenit de parcă numai în străchini călcam. Ne-am rezemat, lungiți unul lîngă altul și m-a întrebat tot soiul de prăpăstii. Cînd s-a abătut din întîmplare cineva pe la noi s-a înfuriat, s-a dus la birou, a luat un toc și hîrtie, a scris un afiș: „Intrarea oprită... pereche amoroasă!" Cei care veneau, citeau, rîzînd ca de o glumă bună, și plecau, cerîndu-și scuze ipocrit. Glumea, firește, dar asta n-a împiedicat-o să-și frămînte sînii de coatele mele și să mă sărute, cînd i se părea că nu vine nimeni.

I-am spus că trebuie să fim cuminți, m-am smucit și am plecat. Mi-era rușine de rolul grotesc, de siluit de o femeie, și mă gîndeam la situația delicată în care soția asta vulgară — cu gluma ei menită să mascheze abil o purtare mai precisă — își punea bărbatul. Nu mi se părea suficientă scuza că e vinovat că nu știe să-și stăpînească nevasta și nici nu mi se părea că „trenurile nu trebuie lăsate să treacă" sau că trupurile „șarmante", care se doresc și se întind, sînt deasupra oricărei „ridicole filozofii". Dealtminteri, ca să se poată trece puntea periculoasă, se face aci un cadril de naivități. Femeile, ca să poată realiza toată aventura, se prefac că o socotesc ca pe un joc naiv, dar în același timp bărbatul serios care „nu știe să profite" e acuzat, el, de „naivitate".

La ele însă naivitatea, prefăcută și cu scop precis, e dintre acelea pe care o practică unii escroci, în primele momente, „făcînd pe proștii" în fața unui judecător de instrucție, declarînd că au încasat cecul fals la bancă, în glumă, ca să facă o farsă unui prieten de la Hamburg. Dar judecătorul, știutor, cu privirea rece, pune zîmbind lucrurile la punct.

Fără grijă de spectacol, ca un animal rănit, nevastă-mea se trîntise într-un fotoliu și nu vorbea cu nimeni. Noua mea amică a venit după mine: „Ești un caraghios", și mi-a fixat o întîlnire în oraș.

Cealaltă era geloasă și suferea. Simțeam acum că e o jucărie în mîna mea. Că puteam s-o umilesc, s-o fac să sufere și mai mult, dar la ce folos? Îmi venea să-i spun: uite ce ai făcut din dragostea noastră, din bietul

nostru trecut. Acesta e idealul tău de iubire, acest continuu asasinat?

Acasă, furioasă și îndurerată, mi-a spus:

— Acum cred că ai să-mi dai dumneata explicații mie.

I-am arătat că n-am făcut nimic mai mult decît ea la Odobești.

— Da? Eu nu m-am proclamat flirt cu G., nu m-am pipăit cu el, nu m-am înfundat, cu anunțuri obraznice, într-o cameră cu divanuri.

E adevărat că pînă acolo nu ajunsese, dar nu e mai puțin adevărat că tot eu mă simțeam în pagubă.

A ținut să-mi plătească însă, cu vîrf și îndesat, întîia dată cînd ne-am găsit iar în „bandă" cu el. A stat mereu, aproape în brațele lui. Îmi spuneam că nu e decît o pedeapsă și că, dacă vrea să mă pedepsească, însemna că nu-i era indiferent că eu preferasem altă femeie, deci mă iubea. Cu toate astea, fizic... spectacolul mi-era de neîndurat. Nu aveam tăria să văd, orice mi-aș fi spus, cum femeia pe care o iubesc e ținută în brațe de un bărbat, și i-am spus-o vecinei mele de rîndul trecut și de data asta, care mă urmărea zîmbind.

— Dar dacă ai iubi o acriță, care, pe scenă, ar trebui să-și îmbrățișeze pătimaș partenerul, să-l sărute lacom pe gură?

I-am lămurit, cutremurat, cu cea mai simplă sinceritate:

— Cred că niciodată n-aș putea iubi o actriță.

M-am apropiat de divanul din colț unde se găsea nevastă-mea și i-am spus că plecăm acasă.

— A! Cum așa devreme? Nu; mai rămînem.

— Trebuie să plecăm neapărat, am de lucru mîine.

— Nu... asta nu se poate... nu... mai stăm... se supără oamenii dacă plecăm așa de repede. E nepoliticos. Scosese oglinjoara din poșetă și-și pudra obrajii.

— Cu neputință.

Și totuși am mai așteptat un sfert de oră. Era în mine ca o spaimă viu grăbită.

— Dragă, nu mai pot rămîne nici un minut.

— Ei nu... trebuie să mai rămînem... vreau să mai stăm puţin, şi-şi desena acum cu roş buzele.

— Eu plec.

— Pleci fără mine.

Am privit-o, acum liniştit, ca un mort.

— Ela, îţi dai tu seama de ce spui?

— Te rog... vreau să mai stăm.

— Nu se poate... sub nici un cuvînt, nu se poate să mai stăm.

Avea ochi mari, şterşi şi o cută între sprîncene.

— Ei bine, nu merg.

— Ela, te întreb încă o dată...?... Gîndeşte-te bine ce faci. Dacă mă duc singur acasă, înseamnă că am pornit pe un drum de pe care nu ne mai putem abate.

Gîndul că nevastă-mea ar putea veni singură, în zorii zilei, acasă, mi se părea o monstruozitate rece.

Am mai privit-o încă o dată, ca în clipa semnării unei sentinţe, şi am plecat. Am aşteptat în stradă zece minute şi n-a venit. Cunoşteam la unul dintre hotelurile mici o cocotă destul de frumuşică, voinică şi nespus de vulgară. I-am spus să se îmbrace, am luat-o cu mine, am dus-o acasă, am pus-o să scoată tot de pe ea şi am culcat-o în patul tuturor durerilor, nebuniilor şi lacrimilor iubirii mele.

Nevastă-mea a venit peste vreo două ore. Nu ştiu dacă servitoarea i-a spus totul, dar cînd a înţeles, s-a îngrozit, şi nu-i venea să creadă. A căzut moale într-un fotoliu. S-a înfuriat apoi şi a vrut să se repeadă asupra femeii, care nu prea avea de ce să se teamă.

— În patul meu, o adunătură de pe stradă?

Şi cealaltă, cu o imensă şi trivială doză de bunsimţ:

— N-ai decît să dormi în el, madam, nu să umbli noaptea teleleică.

Vedeam, uimit şi cu sufletul gol, unde ajunsesem.

I-am explicat că dacă face scandal şi se află despre întîmplare, eu o să trec drept nebun, dar pe socoteala ei are să se rîdă ca de o paparudă. A plecat trîntind uşa, cu o energie pe care nu i-o bănuiam.

Am frămîntat întreaga noapte trupul femeii străine, cu o furie deznădăjduită, ca să-mi demonstrez că tot

ce oferă una, îţi poate oferi şi cealaltă şi că nu merită, că e ridicul să suferi atît de mistuitor, pentru atît de puţin lucru. Şi parcă am găsit adevărată părerea. Primele trei-patru zile, dospind de mînie, nu mi-a fost greu să îndur absenţa nevesti-mi. Pe urmă însă, am început o serie de ipoteze, în toate sensurile, ca să văd ce gîndeşte şi ce simte acum. Cum ştiam că iubeşte pe altul, nu-mi închipuiam că îndură prea greu purtarea mea şi-mi recunoşteam dreptul, şi mă felicitam chiar, pentru ideea bună de a-mi crea ultimul cuvînt. Mă întrebam vag dacă ne vom mai vedea, dacă ne vom revedea, vreau să spun, în continuarea liniei trecute, aşa cum, cînd te deştepţi după un vis atroce, reiei viaţa ta întreruptă seara. Şi simţeam că nu, adică nu mai aveam reprezentarea unei viitoare împăcări, cum nu-mi pot închipui azi în ce fel aş putea deveni preşedinte de republică în America Centrală.

După o săptămînă am simţit neapărat nevoia s-o văd, dar mi-am refuzat cu încăpăţînare orice prilej. Am căutat însă pe o prietenă a ei, ca să aflu, prin ocol, ce gîndeşte, ce face, dacă întîmplările acestea de răsturnare şi eveniment egal cu mişcarea planetelor, pentru mine, aveau pentru ea vreo importanţă. Nu mi-a fost cu putinţă să aflu ceva. Fiindcă pe stradă n-o întîlneam ca să-i cunosc noul surîs, am început să colind restaurantele, cu bătăi de inimă încă din stradă, cu examinări uşoare a tuturor femeilor la început, cu reveniri insistente apoi, de teamă să nu mă fi înşelat din cauza pălăriilor mari şi cu o tristeţe de moarte, cu impresia că totul e gol, cînd trebuia să constat că ea nu e acolo. Aş fi vrut să văd capul acela mic de statuie greacă, blond, cu ochii albaştri, cum e acum în formă nouă, să văd dacă mă priveşte cu ură, cu indiferenţă. Printr-o fatalitate de neînţeles, n-am întîlnit-o nicăieri. Am reluat legăturile cu toate prietenele ei, mi-am făcut dintr-una amantă ca să-mi dea ştiri despre ea, dar cum venea vorba despre ea, totuşi, de teamă că „nu se ştie cum se întorc lucrurile", nu-mi spuneau o vorbă, evitau orice discuţie, iar detaliile pe care eu le ceream, de-altfel cu un ton vag indiferent, căci altfel n-aş fi avut nici o şansă să le am, mi-erau totuşi, firesc parcă, refuzate.

Am căutat să știe că petrec, că mă simt foarte bine, dar aceste gesturi ostentative erau ca niște scrisori încredințate unei poște lamentabile. Nu știam nici dacă le-a primit și mai puțin puteam ști ceea ce gîndește aceea care le-a primit.

Să mă duc acasă la mătușa ei, nu putea fi vorba. Nu mi-aș fi iertat niciodată slăbiciunea asta și nici n-ar fi fost posibil, atît eram de definitiv în gîndul meu. Am început să caut invitații în casele în care știam că ar putea să meargă, dar am nimerit-o mereu prost. Acum, toată nevoia de ea, comprimată în mine, se rezolva într-o otravă a întregului organism, înăuntru. N-am mai putut mînca aproape nimic. O rochie la fel cu a ei întrezărită pe stradă îmi punea un pietroi în stomac și un nod în gît. Slăbisem și-mi era teamă acum să nu afle că am slăbit din cauza ei. Eram alb ca un om fără globule roșii. Am sporit petrecerile, ca să afle, să creadă că sînt slab din cauza orgiilor. În a patra săptămînă, un prieten doctor și un profesor consultant au fost de părere că s-ar putea să am un ulcer al esofagului. Și n-o vedeam nicăieri, parcă dispăruse în pămînt.

Am întîlnit-o totuși, în penultima zi de curse. Era zăpușeală, lume multă, și un suflu de oboseală nădușită lîncezea în atmosfera prăfuroasă și încinsă. Am văzut-o înainte ca ea să mă vadă. Tot trupul mi s-a înfierbîntat brusc, am căutat numaidecît una dintre acele nenumărate femei echivoce, dar nu declarate, care tapează, cerînd bărbaților să le ia bilete pe cai, firește fără să dea bani, și am trecut vesel, radios și absent, pe lîngă nevastă-mea. Era rezemată de grilajul alb din dreptul pariului mutual. Cînd am trecut din nou, înapoi, sta pe un scaun ca și cînd era frîntă de mijloc, privindu-ne cu ochi îndurerați. Îndura parcă o suferință peste puterile ei. Nu mai voia, se vede, nici s-o ascundă, căci totul îi era indiferent acum. A fost o bucurie care m-a iluminat înăuntru ca un soare. Am mai văzut-o acolo nemișcată, tristă, pînă aproape de sfîrșit. Și pentru întîia oară cineva mi-a vorbit de ea. O prietenă comună m-a întrebat cum pot fi atît de lipsit de inimă... Și eu, care m-aș fi dus s-o îmbrățișez, s-o întreb cu o nemărginită patimă: de ce? de ce ai început toate astea? am

trecut din nou, am salutat-o foarte prietenos, mi-a răspuns doar privindu-mă în ochi, fără un surîs, fără nici o mişcare a muşchilor feţei, ca o căprioară blondă, înjunghiată.

Peste cîteva zile am întîlnit-o în faţa chioşcului de ziare de la Independenţa. Ceruse o revistă de mode şi tocmai o plătea, cînd a dat cu ochii de mine şi a înţeles că o aşteptam, oprit mai sus, la cîţiva paşi. A avut o clipă de plăcere, nu de bucurie. Şi-a muşcat, cu o satisfacţie vulgară, buza de jos, ca şi cînd ar fi spus, cîştigînd prinsoarea: „A, domnule, în sfîrşit!" Altfel întrevederea a fost frumoasă, cu lunecuşuri de ironie voit banală şi superficială, ca să pară tandră şi indiferentă: „Speram că ai să te faci mai urîtă, departe de mine." „A... da... am avut eu azi-dimineaţă o presimţire bună". „Ţi-ai oxigenat părul? Sau, nu, e din pricina soarelui." „După cît ştiu, nu. Se vede că e tot soarele". „A reapărut şi el numai din cauza dumitale." „Ce vrei, cînd întîlnim încăpăţînaţi care vor să reziste, căutăm şi noi complici." Dar, spre mirarea mea, tot ea vrea să ştie: „Ai mai sedus pe cineva?" şi îi tremura vocea de parcă era o actriţă la întîiul pas pe scenă... „Vreau să iau o trăsură". Era ora 12 şi jumătate poate. Mătuşa ei sta pe strada Olari. Am pornit-o alături pe jos; în dreptul Universităţii, la staţia de trăsuri, am fost bucuros că nu era nici una. Mi-a spus că are de gînd să se înscrie din nou pentru licenţă la Universitate, că a fost plecată la Vaslui, la bunica ei, trei săptămîni. Prin faţa Ministerului de Domenii, am avut oarecare teamă, căci venea agale o trăsură goală, pe care ea n-a observat-o însă. „Asta-i rochia albastră? dar parcă era mai puţin vie?" „Vai, mi-ai uitat rochiile?" Şi sufletele noastre pluteau deasupra cuvintelor, în ezitări, fîlfîiri, fixări, şi iar mici zboruri, ca un roi de fluturi deasupra unei plante, care ar fi încet transportată pe drum. La Rosetti, despărţirea era inevitabilă. Era staţie mare de trăsuri şi automobile. S-a oprit pe trotuar... şi în mine totul s-a oprit... dar a lăsat, fără s-o vadă, o trăsură, a strigat prea încet alta şi pe urmă a întors capul să-mi spuie ceva. Am ajuns, poate pe la două, în faţa casei mătuşii ei... dar parcă n-ar fi observat că am ajuns, am tre-

cut înainte, apoi, de vreme ce se crease un precedent, după vreo sută două de paşi ne-am întors, şi pe urmă iar, pînă la ceasul trei şi ceva. Poate că nici unul, pentru nimic în lume, nu ar fi cerut însă celuilalt să mai rămîie. Eram aşa de grăbiţi şi ne vedeam în treacăt numai.

— Ah, de tine nu se îndură cineva să se despartă, şi era profund adevărat, dar o spuneam cu un surîs, ca să pară abia ceva mai mult decît o glumă indiferentă... sărut mîinile.

— Vai! o să mă ocărască mătuşa-mea. Dar puţin îmi pasă. Îşi trecea limba peste buzele arse parcă, şi surîdea cu ochii albaştri, plini de suflet ca de rouă.

Mă întorceam, în după-amiaza inundată de căldura uscată, chinuit de foame, adîncindu-mă ca în cauciuc în asfaltul încins, privind caii obosiţi ai trăsurilor, storurile trase pentru siestă la mai toate casele, dar era în mine o tristeţe uşoară şi plăcută. Simţeam că femeia aceasta era a mea în exemplar unic, aşa ca eul meu, ca mama mea, că ne întîlnisem de la începutul lumii, peste toate devenirile, amîndoi, şi aveam să pierim la fel amîndoi.

Eram ca într-o zi imensă şi întîmplările acestea mici, amănunţite pînă în fracţii de impresie, erau printre cele mai importante în viaţa mea. Astăzi, cînd le scriu pe hîrtie, îmi dau seama, iar şi iar, că tot ce povestesc nu are importanţă decît pentru mine, că nici nu are sens să fie povestite. Pentru mine însă, care nu trăiesc decît o singură dată în desfăşurarea lumii, ele au însemnat mai mult decît războaiele pentru cucerirea Chinei, decît şirurile de dinastii egiptene, decît ciocnirile de aştri în necuprins, căci singura existenţă reală e aceea a conştiinţei. Şi, în organizarea şi ierarhia conştiinţei mele, femeia mea era mai vie şi mai reală decît stelele distrugător de uriaşe, al căror nume nu-l ştiu.

Ne-am împăcat peste o lună, cînd a venit cu braţele pline de crini tîrzii, ca o amantă, şi am fost împreună toată luna august la Constanţa. Locuinţă tihnită, plimbări seara pe dig, împreună cu o familie cunoscută, aperitive în Piaţa Ovidiu, înţesată de lume, şi uneori, în glumă, joc la bulă, cînd pierdeam regulat. Bineînţeles, în dimineaţa însorită eram şi noi, ca toată lumea,

încărcătură de tineri în pijamale şi haine albe uşoare, în trenul de Mamaia. Pe plajă, ea era încă extrem de frumoasă, mai ales cînd tot corpul i se făcuse ca grîul copt. Aproape înaltă, cu talia subţire şi şoldurile vînjoase, cu sînii răzbind ghiciţi ca merele prin maioul negru (strîns pe ea cum e un şarpe în pielea lui), aduna toate privirile. Puţin prea înalt pentru subţirimea braţelor şi coapselor, făceam totuşi, cred, o pereche potrivită cu ea. Cînd, legată la cap cu un tulpan albăstrui, cum e uneori cerul senin, care îi iradia lumina ochilor şi-i limpezea liniile desenate, pure, punea apoi pe umeri un fel de pelerină, uşoară de tot, poroasă şi albastră, tare ca vopseala, părea întreagă zugrăvită pe smalţ, cu faţa aurie.

În septembrie, întorşi în Bucureşti, am avut o ceartă din cauza copilului aşteptat. N-a vrut să-l aibă şi a trebuit să stea în sanatoriu vreo două săptămîni. S-a făcut bine abia pe la Sfîntul Dumitru.

A fost un timp destul de liniştit şi am putut să fac vreo două drumuri la o pădure, care făcea parte din moştenire, pe lîngă Curtea-de-Argeş. Era un sfîrşit de toamnă de o frumuseţe largă şi potolită, şi priveam de la fereastra vagonului dealurile lenevoase cu păduri îndesate, cu acea felurime de colorit care arată creşterile. Dacă vara e greu de osebit toate apele şi asemuirile de verde, acum gama veştejitului cuprinde toate culorile tari. Cîtă vreme unii copaci sînt încă verzi, alţii au frunzele, pe negrul crăcilor, galbene ca nişte caise străvezii. Unele frunzişuri sînt roşii sîngerat, altele violete, cărămizii, albe chiar. Cerul e imens, şi departe peste umerii dealurilor, peste sate, are un fel de maiestate senină, căreia lumina vie, dar gălbuie în culoare şi potolită în căldură, îi dă o linişte melancolică.

Nu pot sta liniştit pentru că în compartimentul de alături (sînt vagoane vechi, clasa I—II) se aud hohote de rîs, comentarii, aprobări călduroase. Sîcîit, renunţ să mai privesc carele, care se depărtează domol pe drumuri albe, şi trec şi eu dincolo. Un domn, să tot aibă cincizeci de ani, cu gîtul în piele moale şi roşie, ca al curcanului, cu ochii vii şi mustaţa mare, pe figura pentagonal osoasă, explică de ce trebuie să intrăm în

război. Dealtminteri, cam asta se discuta pe tot cuprinsul țării românești, cînd afacerile și plăcerile lăsau timp liber.

E de o vervă îndrăcită, gesticulează convins, bătînd aerul cu amîndouă mîinile. Esențialul, dealtfel, în replicile lui tumultuoase, sînt interjecțiile.

— Ee! ee...! Păi vezi! Cînd spun eu? și se scoală iar de pe fotoliul de piele. Cum o să reziste, domnule?... cum o să reziste? Vino-ncoa. Dacă eu pun aici o armată? și arată Orșova, iar aici alta? și arată la Sibiu, aici încă una? acum la Brașov.

Dar cineva obiectează:

— Bine, domnule Predescu... tocmai acum cînd nemții au terminat cu rușii, de au ajuns în inima Rusiei?

— Păi tocmai d-aia — răspunse domnul Predescu deznădăjduit și scrijelat — tocmai de-aia... Dumneata nu vezi cum vine planul? Eu încep așa — și începu să urce pe harta care indica stațiile, deasupra canapelei — și hai-hai, și hai-hai... A?... merge? și-așa mereu... și-așa mereu (în timpul acesta legănînd urca și ocolea cu mîinile pe hartă, de la Arad spre Cluj, păscînd parcă din urmă)... Ei, așa-i că i-am luat ca din oală?

— Domnule Predescu, dar Mackensen ăla și Hindenburg pretind că ei o să cîștige războiul, adaose unul, nu pentru că ar fi crezut, dar mai mult ca să dea replica, și așa, ca să-l întărite pe domnul Predescu.

— Daa? și își potrivește țigara răsucită, în țigaretul de tresite... O să cîștige asta — iar aici face un gest foarte explicit, vîrînd degetul mare, printre arătător și mijlociu — auzi? O să cîștige asta. Eu fac „pari", domnule, că Hindenburg ăla al dumitale — și-și lățește buzele — daa, să vie el la mine... fac „pari" cu el... că mănîncă bătaie... pe oricît... Hei? se pune el cu mine?... Domnule, portar de hotel o să-l facem după război. Ceilalți aveau aerul că se miră de îndrăzneala lui Hindenburg de a se pune cu noi și cu domnul Predescu, iar unul sincer nu se mai putu stăpîni privindu-l și privindu-se parcă:

— Domnule, românii e deștepți... Ți-o spun eu...

— Păi bine, domnule Predescu, atunci de ce nu intrăm? Că eu nu cred ce susţin unii, că nu sîntem pregătiţi...

— Ce pregătire, domnule? — şi ridică ochii disperat în tavan — ce pregătire...? că mă omori cu zile. Ce să te mai pregăteşti?

— N-avem tunuri... cine ştie?

Domnul Predescu rîde acum indulgent şi cu pielea de curcan a gîtului gîlgîind:

— N-ai tunuri? da intră-n război, domnule, şi-ţi dă franţuzul cîte tunuri vrei: vrei o mie? îţi dă o mie... vrei zece mii, îţi dă zece mii. Şi ridică braţele, apoi le lăsă să cadă, uimit şi dezgustat. Dar de asta e vorba acum...? Ce nevoie ai de tunuri, domnule? şi întorcîndu-se surîzător spre ceilalţi, care ascultau mereu, cu interes (că acum venise şi şeful de tren, mustaţa ciupită): Auzi, tunuri? Bine, domnule, de asta are nevoie neamţul şi franţuzul ăla, că sînt crescuţi în puf — şi, brusc furibund: Dumneta ştii cum e românul, domnule? Nădejdea lui e baioneta, domnule, baioneta, înţelegi dumneata?... Că o vîră pînă în prăsele... şi dacă se rupe, dă cu patul armei... uite-aşa... uite-aşa — şi lovea îndrîjit şi imaginar, înspre toate colţurile compartimentului, în timp ce ascultătorii îl urmăreau, ferindu-se încîntaţi.

— Zi, baioneta şi patul armei, domnule Predescu?

— Păi, sigur, domnule, exclamă îngăduitor... Asta-i arma românului... Aş vrea să văd eu pe neamţul ăla care să stea la baionetă... şi se întoarce triumfător şi dîrz în dreapta şi în stînga. Domnule, cînd or intra ai noştri cu patul armei printre tunurile lor, o să fie jale, că ai noştri numai la scăfîrlie trag.

Domnul Predescu nu era de meserie, cum crezusem, nici cîrciumar, nici comis-voiajor, că am întrebat pe urmă pe şeful de tren.

— Nu-l cunoşti pe domnul Predescu? se mira ceferistul meu şi avea dreptate, căci pe liniile astea secundare călătorii se cunosc între ei cum se cunosc clienţii aceleiaşi cafenele. Domnul Predescu e de la Piteşti, avocat... a fost şi deputat o dată... merge la Curtea-de-Argeş că are o chestie acolo; şi resemnat de admiraţie:

Deștept om, domnule. Eu îl știu de pe linie. Cînd ți-o explica el ceva... Nu zic, mai e și domnul Adamici... dar parcă tot domnul Predescu e mai deștept.

M-am plictisit și m-am întors la locul meu, ca să privesc mai departe întinderile de porumbiște uscată, satele pe sub dealuri și surîsul melancolic al cerului înalt de toamnă în asfințit.

Dealtfel, și la Cameră chiar, după cîte reieșea din ziare, discuțiile nu depășeau mult adîncimea celor din tren. Se anunțase o mare ședință de răfuială, între cei care cereau „intrarea în acțiune" și partizanii „neutralității espectative". Am avut prilejul să asist la una dintre ședințele importante, cînd tribunele erau încă de cu vreme înțesate de public, căci se știa că guvernul va fi luat între două focuri. Partizanii Puterilor Centrale aveau să interpeleze banca ministerială „pentru ce lăsăm prilejul acesta extraordinar, cînd nemții sînt dincolo de Varșovia și aproape de Salonic, fără să intrăm alături de ei?" Dimpotrivă, reprezentanții curentului antantist aveau să întrebe de ce nu intervenim să salvăm pe cei învinși?

Sala, cu sugestii de interior de teatru prin arhitectură, de club prin verdele fotoliilor și al draperiilor, de catedrală prin lumina de vitraliu galben, venită din luminătorul imens de deasupra, avea un aer solemn. Incinta era la început numai pe jumătate plină. Unii deputați își citeau gazetele, abia apărute de după-amiază, alții făceau cerc, discutînd în fața vreunui personaj important. Pe banca ministerială numai doi miniștri care scriau absorbiți. Din cînd în cînd, cîte un deputat venea în dreptul celui care scria și îi șoptea ceva, sau îi da vreo hîrtie pentru aprobat.

Pe urmă au început soneriile, s-a mărit lumina, toate locurile de jos s-au ocupat. Președintele, suit ca pe o scenă sau catedră, a bătut din ciocan și un domn a citit, probabil, sumarul zilei. Anișoara a descoperit cea dintîi, cu un fel de bucurie, că poate stabili o legătură între ea și această incintă inabordabilă, pe Nae Gheorghidiu, așezat pe băncile opoziției (așa, din cochetărie politică), obosit și preocupat.

Interpelarea deputatului „nemțofil", făcută, dealtfel, cu un fel de servilitate intelectuală și intenție de reac-

ţiune mediocră, a provocat numai surîsuri ironice. Profundă impresie a stîrnit însă discursul celui care cerea intrarea imediată în război. Pronunţată rar, cu vocea înfiorată, fraza: „Şi veţi lăsa acest popor erou, care e poporul sîrb, să fie zdrobit, fără să faceţi să cadă în balanţă paloşul românesc, hotărîtor, în această mare, în această neasemănată clipă istorică?" a plutit sub vasta cupolă, încremenind privirile, dar entuziast aplaudată numai de opt sau zece deputaţi, pe care nu-i vedeam, dedesubt, sub tribuna prezidenţială în care ne găseam noi.

Celălalt deputat intervenţionist a interpelat guvernul pe chestia înarmării. A declarat că ştie că atelierele militare nu lucrează, că nu s-a făcut nimic pentru echiparea armatei, că s-au cumpărat zeci de mii de bocanci cu talpa de carton. Şi el e impresionant:

— N-avem artilerie, domnilor... Ce-aţi făcut ca să dăm admirabilei noastre infanterii artileria grea de care are nevoie?

Aici, unchiu-meu, care se plimbase în timpul discursului prin faţa primelor bănci, a întrerupt pe orator. Cum era cunoscut ca om de spirit, cînd a ridicat mîna, oratorul s-a oprit şi privirile s-au întors spre Nae Gheorghidiu, care a declarat cu o falsă gravitate:

— Găsesc, domnilor, că îngrijorarea dumneavoastră din cauză că ne lipseşte artileria grea e puţin exagerată. Cred că, la nevoie, va fi suficient să punem în baterie pe onoratul nostru coleg de la Romanaţi, domnul Cotîrcea, ca să reducem toate tunurile nemţeşti la tăcere. Şi la vorbele astea, arătă cu degetul înspre capătul rîndului din dreapta, iar toate privirile s-au întors spre banca în care de-abia încăpea o namilă de o sută cincizeci de kilograme poate, cu mîinile atît de scurte că abia îi ajungeau pe pîntece.

A fost o ilaritate imensă. A rîs şi banca ministerială, a rîs şi oratorul însuşi. Tribunele înţesate — în cele rezervate doamnelor unele elegante stau chiar pe trepte, nemaigăsind alt loc, iar în cele ale bărbaţilor unii se sufocau, atîrnaţi chiar de stîlpi — au răsunat şi ele de hohote.

Nae Gheorghidiu, simpatizat și de opoziție pentru spiritul lui și pentru „lărgimea de vederi" care îl caracteriza, pentru aerul lui *„frondeur"*, revoltat parcă, deși militant liberal, era foarte apreciat pentru „destinderile" pe care le provoca între guvern și opoziție. Azi, de pildă, partida era ca și cîștigată pentru guvern, numai prin această simplă glumă.

De pe banca ministerială a răspuns la urmă unul dintre membrii importanți ai guvernului.

S-a sculat grav și cu ochii puțin contractați, de pe banca ministerială și s-a dus, în tăcerea întinsă ca într-un aer tare, spre tribună. Are fruntea înaltă, piezișă, ca de poet, ochii mari nu privesc pe nimeni, obrajii cu două cute, mustață de fante îmbătrînit. Acum, după un timp, își plimbă ochii, privind și inspectînd parcă incinta. Ține mîna dreaptă înainte, cu două degete în buzunarul de jos al vestei. Începe încet dar sigur de ceea ce spune:

— Mi-ar fi foarte ușor, domnilor, dacă aș alerga după succese facile, să relev inconsecvența acestei opoziții, care pe de o parte ne reproșează că nu intrăm în acțiune, iar pe de alta se plînge că armata nu e pregătită. Dar țin să răspund fiecăruia dintre onorații oratori care m-au precedat, în parte.

Peste partizanul Puterilor Centrale a trecut însă repede. Pe urmă:

— Domnilor, dați-mi voie să vă întreb: Ce înseamnă această lipsă de încredere în guvernul țării? Ați monopolizat singuri toată iubirea de neam? Credeți dumneavoastră că pe aceste bănci nu bate o inimă românească? și arăta acum, emoționat și solemn, banca ministerială și băncile majorității. Credeți dumneavoastră că viitorul acestui neam numai dumneavoastră vă provoacă nopți de insomnie?... (aplauze puternice) că numai dumneavoastră vă cutremurați la gîndul că ceasul sfînt al realizării naționale ar putea să bată, fără ca noi să ne găsim acolo unde trebuie să ne găsim? și fraza spusă răspicat, cu vocea larg înfiorată, cu mîna dreaptă ridicată, cu pumnul strîns, iar cu arătătorul întins, cu mîna indicatoare de pe afișe, e urmată de aclamații și aplauze furtunoase. Domnilor, un orator al dumneavoastră a declarat săptămîna trecută aci că dacă ar avea doispre-

zece copii, pe toţi i-ar trimite să lupte pentru ţară. Ei bine, domnilor — şi ridică tonul — eu declar că dacă aş avea douăzeci şi patru de copii, n-aş ţine nici pe cel mai mic lîngă sînul mamei lui acasă... pe toţi i-aş trimite în foc, în prima linie.

Şi trecînd mai tîrziu la cel de al doilea orator al opoziţiei, a schimbat iar tonul, ca un acar abil al oratoriei.

— Domnilor, aţi discutat şi despre pregătirea militară a ţării (şi scăzut, prietenos) cred că a fost o mare greşeală. (Iar energic, viu.) Nu poate fi pusă în discuţie, şi mai ales în discuţie publică, pregătirea armatei româneşti (aplauze furtunoase). Domnilor, eu atît pot să vă spun: că sîntem gata. Şi aci rămîne îndelung nemişcat... (Adunarea aplaudă în picioare, aplaudă şi tribunele.) A continuat pe acest ton cîtva timp, pe urmă iar: Lăsînd la o parte gluma, atît de amuzantă, a colegului nostru, domnul Nae Gheorghidiu, şi (aci urcă vocea, într-un crescendo alarmant şi intens, şi scandă fraza cu mîna îndoită paralel cu pieptul, cu cotul ridicat, dar zvîcnind arătătorul intens, în afară) lăsînd deoparte această acţiune condamnabilă de a strecura, de la tribuna Camerei, în sufletul oştenilor noştri, îndoiala în înzestrarea armatei (aplauze puternice, strigăte de bravo), vă întreb, de unde această preţuire exagerată, dovadă de vulgar materialism, această supravalorizare a rolului jucat de armament în război, cînd e ştiut că marile victorii se cîştigă numai prin moral? (aplauze). O armată care vrea, învinge fără tunuri, fără mitraliere şi fără cartuşe (aplauze furtunoase). Şi eu vă spun că armata noastră vrea să învingă şi va învinge! (aplauze entuziaste). Întrebaţi pe aceşti conducători ai oştirii, în care nu aveţi totuşi încredere (şi aci arată, silabisind, cu degetul, înapoi, ca şi cînd comandanţii ar fi cam în lături şi la spatele lui) şi ei vă vor spune: Vom învinge pentru că soldaţii noştri se vor lupta cu baioneta — şi nu e tun care să reziste baionetei româneşti — împotriva oricărui armament, iar cînd baioneta se va fi rupt, cu pumnii, cu unghiile, cu dinţii... (aplauze delirante). Domnilor, încrederea mea în viitorul mare al acestui neam e neclintită (aci deveni solemn), şi-mi iau,

împreună cu colegii mei, așa cum v-am spus de atîtea ori, răspunderea celor ce vor veni.

S-a așezat jos, parcă fără să observe aclamațiile delirante.

Deși în ultimul timp se vorbea de oarecare afaceri, pe socoteala statului, făcute de acest membru important al guvernului, succesul i-a fost imens și s-a vorbit de el zile întregi.

În mașina cu interiorul de bombonieră cafenie, în timp ce claxonul își cerea drum printre vehicule și pietoni, cele două femei fierbeau de admirație.

Le era, firește, mai aproape succesul unchiului. Niciodată n-am avut o prea bună părere despre așa-zișii oameni de spirit (nu vorbesc despre umorul inerent gîndirii juste), care de cele mai dese ori sînt simpli nerozi vioi. Căci „spiritul" presupune lipsă de sensibilitate și un profund dispreț pentru oameni, cel puțin în clipa aceea. Chiar în formele lui superioare, ca uneori Anatole France, spiritul dă adesea o impresie de rece imbecilitate. Ce să mai spun de Nae Gheorghidiu, al cărui spirit nu era decît o formă de lichelism, căci nu „făcea spirite" decît pe socoteala celor mai slabi ca el, ca să amuze pe cei tari, de care avea nevoie? Era un fel de clovnerie obraznică, menită să mascheze un egoism vulgar. Dar nevoia, acum mai mult ca oricînd, să țin sub înrîurirea mea sufletul și convingerile nevestei mele, și pentru că această protestare retorică nu e suficientă („dragă, orice ai spune, e deștept"), am oprit mașina și am intrat, invitîndu-le stăruitor, în librărie. Am cerut un dicționar medical străin și, la pagina știută, am citit, subliniind cu vocea:

„IMBECILITATE (fig. 1 100). — Imbecilul e un tip degenerat, caracterizat prin anomalii fizice, dar mai ales prin *tulburări intelectuale și morale*. Inteligența lui e mărginită, totuși are *calități de memorie, de imitație și oarecare vivacitate de spirit*. Mai ales *simțul moral* îi e atins... Revoltat, nedisciplinat, mincinos și lăudăros, imbecilul caută totdeauna să facă vreo farsă neplăcută, sau să tragă pe sfoară pe unul sau pe altul. Camaraderia cu indivizii de teapa lui e totdeauna suspectă. Imbecilii sînt cele mai adeseori pederaști, sau nu se

înţeleg decît ca să puie la cale infamii. *Chiar prinşi asupra faptului, mint cu un aplomb uimitor.* Numărul imbecililor internaţi e infim, în comparaţie cu acela al imbecililor care circulă liberi şi care trăiesc ca vagabonzi, hoţi şi pezevenghi."

... Sau „oameni politici" în România, ar fi putut să adauge acest dicţionar. Dacă „vivacitatea de spirit", memoria şi capacitatea „de imitaţie" sînt calităţile esenţiale ale deşteptăciunii, atunci trebuie să recunoaştem, le-am spus femeilor, că ea e cam cuprinsă în explicaţiile clinice ale dicţionarului şi că Nae Gheorghidiu e într-adevăr deştept, „pezevenghi", cum zice el cu oarecare orgoliu naţional.

Dar n-am convins, poate, pe nici una dintre ele, pe nevastă-mea acum mai puţin decît pe cealaltă.

— Extraordinar cum exagerezi, mi-a spus Anişoara, privind indiferentă cu lornionul o mică vitrină de creioane de metal şi de agende.

Iar nevastă-mea, grăbit, ca să nu creadă Anişoara că e de altă părere decît ea:

— Aşa e totdeauna... pune în toate o patimă, iar către mine: Nu se poate vorbi uneori cu tine.

— Un filozof ar trebui să fie mai calm, zău, a întregit-o, surîzînd, bruna mea verişoară, cu oval desăvîrşit de Elviră romantică, dar cu simţ practic şi apropiat actualităţii, de nevastă de om de afaceri. Îmi spunea „filozof" căci ştia că asta mi-e dezagreabil şi ea o voia chiar ca insultă.

— Cum calm? De ce să nu pun patimă?... Numai imbecililor le e indiferent ce opinie au. Obiectivitatea e necesară numai în actul judecăţii, cere adică să nu ai interese contrare şi să iei toate măsurile de precauţie intelectuală. Dar astea sînt de domeniul inteligenţei şi al onestităţii, nu al indiferenţei sufleteşti. Un om poate să fie prost sau interesat, lipsit de luciditate, dar nu de „obiectivitate". Şi, în orice caz, după ce, judecînd calm, ai ajuns la o opinie, eşti dator s-o susţii cu hotărîre şi îndîrjire, cît mai expresiv. Chiar oamenii de ştiinţă, după ce, pasionaţi şi cu grija adevărului — căci nimic nu se poate face fără pasiune — au ajuns la o descoperire sau la o concluzie, o susţin cu tenacitate şi cu dorinţa

de a face să triumfe, chiar dacă ar fi amenințați cu rugul sau cu ocna. Entomologul își apără gîndacii lui cu patimă. Nu se poate susține stupiditatea că nu există cauze și adevăruri care să merite să te pasionezi pentru ele, că totul e relativ și indiferent, în raport cu... eternitatea. Totdeauna indiferența asta[1] ideologică și amabilă, prezentată sub unghiul veșniciei, ascunde mici aranjamente făcute sec, sub unghiul actualității și cu caracter strict personal. Să te consideri spectator indulgent și amuzat al lumii aceștia plină de infamie și de prostie e să faci parte din ea, să beneficiezi de infamiile ei, avînd aerul că-i ești deasupra.

— Obiectivitate înseamnă să recunoști că și adversarul are dreptate, uneori cel puțin, îmi replică ironic și suficient, din nou Anișoara, ducînd, mioapă, cu grație, aproape de lornion și de punctul negru de frumusețe, din obraz, o agendă dintre cele de dinainte.

— Altă aberație... Raportate la același punct nu pot să existe două adevăruri, opuse, în același timp. Dacă adversarul meu are dreptate, nu uneori, ci foarte adeseori, atunci renunț eu la opinia mea — și pentru asta încă îți trebuie curaj — și o împărtășesc pe a lui, dar tot cu pornire și hotărîre. Indiferență nu poate fi în nici un caz, căci există o pasiune a adevărului însuși.

Au zîmbit și una și alta, cu îngăduință, și am înțeles, melancolic, că nevastă-mea nu mai are încredere în judecata mea, că steaua mea continua să se răcească. Anișoara trimisese mașina, și s-au depărtat amîndouă, pe jos, prin mulțimea din care făceau parte acum, dar nu erau la fel cu nimeni, în rochiile lor de stofă de culoarea migdalei, pe care căutau să le ajungă, la jumătatea pulpei tulburător strînsă în ciorapul de mătase, cizmulițele de antilopă ale modei.

Se îmbrăcau de o vreme amîndouă la fel, ca să-și sporească frumusețea, una blondă, alta brună, cum își sporesc valoarea perlele, dacă sînt colecție.

Am dat apoi examenul, amînat în iunie, de anul III. Cu G. ne întîlneam destul de rar și avea o atitudine mai curînd rezervată. Nu-și vorbeau decît foarte

[1] În ediția 1955, greșeală de tipar: „este" (n.ed.).

puţin. Totuşi, în decembrie, cînd am plecat pentru două săptămîni la ţară, la Anişoara — pentru vînătoare şi plimbări cu sania — a venit şi el acolo. Mi-a fost destul de neplăcut, dar n-am dat nici un semn de nemulţumire. Ciudat a fost că ea s-a supărat pe Anişoara, a scurtat cu o săpătmînă această vacanţă cu mese copioase şi nici nu şi-au mai vorbit. Şi mai tîrziu am făcut destule mutre bănuitoare, am evitat gelos multe prilejuri care mi-ar fi fost dezagreabile, am tras cu urechea la multe, am spionat destule plecări în vizită ale nevesti-mi, căci mi-era teamă că nu se mai văd în lume tocmai pentru că acum se văd cînd doresc, în vreo garsonieră, dar niciodată n-am avut prilejul să fiu pînă la capăt nefericit.

ÎNTRE OGLINZI PARALELE

În februarie însă, m-am întors prin surprindere noaptea, în automobil cu un prieten sportmen, care făcuse o excursie pînă la Predeal. Eu eram concentrat de două săptămîni la Azuga, ne-am întîlnit în restaurant şi m-a luat cu el. Cînd am ajuns acasă, am găsit, la ferestrele negre, perdelele nelăsate, ceea ce mi s-a părut ciudat, căci făceau întunericul gol, iar mutrele zăpăcite și somnoroase ale servitoarei m-au neliniștit. Era acum o realitate care nu-mi încăpea în simțuri: casa era goală ca un mormînt gol, fără nevastă-mea. S-a făcut în mine un pustiu imens, un nucleu de dureri. Servitoarea n-a fost în stare să-mi explice unde mi-e femeia: la teatru... la mătuşa ei... lucruri vagi şi imposibile pentru 1 jumătate cît era cînd sosisem eu. Nu știam ce se va mai întîmpla cu mine pînă dimineața. Îmi repetam necontenit, ca idiotizat: N-aş fi crezut-o niciodată în stare să facă asta... Am stat o bună bucată de timp, trîntit într-un fotoliu, ca azvîrlit dintr-un furgon. Știam că acum totul e sfîrșit pentru totdeauna, că e sfîrșit într-un mod cum nu merita loialitatea mea. Niciodată n-aş fi crezut o femeie atît de crudă, în stare să-mi facă, fără folos, atîta rău. Pînă a doua zi, care mi se părea la capătul unui lung, interminabil tunel, simțeam că voi înnebuni.

Știam că iubirile sînt trecătoare, dar îmi spuneam că sfîrșiturile trebuie să fie cinstite, ca între oameni care,

după ce au făcut o călătorie plăcută împreună, se despart elegant, se salută cu cordialitate şi, la nevoie, cu părere de rău că totul a durat atît de puţin, iar sfîrşitul acesta de metresă-servitoare, cu atît dispreţ faţă de o sensibilitate care îi jertfise totul, mi se părea o nemeritată infamie. Mi-e cu neputinţă să notez toate încercările prin care am trecut, haosul de gînduri pe care le-am confruntat, întreagă această noapte cumplită, cum nu mai întîlnisem alta pînă atunci, şi poate nici n-am întîlnit de atunci încoace. Ars tot trecutul, arsă casa, murdărit şi dizolvat ca personalitate, iată ce găsisem după patru ore de drum cu automobilul.

Aş fi vrut să fie vis, ca să fie deşteptare posibilă, dar nu era decît încrustată realitate. După ce am fost în stare să mă ridic din fotoliu, am alergat aşa, în necunoscut şi, probabil, pe la casele rudelor ei. La „tanti Lucica" nu era, la surorile mele nu era, şi n-aş fi dorit nici celui mai cumplit duşman al meu să caute în zorii zilei şi să sufere cum sufeream eu, întrebînd dacă nevastă-sa, plecată de acasă: „...e la domnia-voastră cumva?"

Misterul imens al fiecărei case, cu ferestrele în întuneric, speranţa stupidă că e acolo şi că totul, dacă n-a fost vis, a trecut ca un vis, nedumerirea celor întrebaţi şi impresia că, faţă de cei cu viaţă sigură în casa lor, eşti un lepros care merge, ferit de lume, numai noaptea, mă năucea. În orice caz, un accident, o întîmplare neprevăzută nu mi se păreau de presupus.

Pe urmă, am înţeles că totul e pierdut, că trebuie s-o părăsesc cu totul nopţii şi aventurii ei, întorcîndu-mă acasă. Aş fi vrut să alerg, să strîng sticlă spartă în pumni, să încerc orice, numai să pot fărîmiţa din noaptea care mă despărţea de zorii zilei. Cînd eram mic, în ajunul unei călătorii, nu puteam dormi şi mi-era teamă, singur în noapte, că „a doua zi", în mod excepţional, nu va mai veni. Iată, la fel, aveam impresia că întunericul se va dilata la infinit, dar nu o plecare în necunoscut frumos era acum, după noapte, ci plecarea pe alt drum, pur şi simplu, decît cele de pînă acum. Credeam că niciodată nu voi mai fi în faţa acelei femei, ca s-o pot zdrobi. Mi-era teamă că voi înnebuni pînă

în zori. Aveam impresia că nu mai sînt stăpîn pe destinele mele, ca şi cînd aş fi fost într-o trăsură ai cărei cai sperioşi s-au aprins şi aleargă, neînduplecabil, cu mine, peste gropile şi neprevăzutul unui cîmp. Dacă adunam toată suferinţa din trecut, nu izbuteam să egalez pe cea de azi, care-mi părea şi de o natură diferită. Mă lungisem pe un divan lung şi, cu palmele lipite de obraji, aşteptam cu neliniştea şi teama cretinilor, care, incapabili să mai judece, cu ochii speriaţi, se chircesc şi aşteaptă... Cum a putut să facă asta? meritam trivialitatea acestui procedeu care mă murdărea de prisos... cînd fusesem atît de loial?...

A venit a doua zi abia, pe la opt dimineaţa. N-aş putea spune cum îi arăta obrazul, cum i s-au împletit intenţiile de gesturi şi explicaţii, pentru că eram aşa de sfîrşit, atît de departe de lume, că, întocmai ca un bolnav istovit de procedeele unei prea lungi operaţii fără anestezie, nu aşteptam decît să vie ea, ca să pot adormi. Depindeam de venirea ei ca de o idee fixă, ca de un semnal că s-a sfîrşit, pentru ca să închid ochii numai.

I-am şoptit, făcînd, înjumătăţit, o sforţare:

— N-aş mai vrea să te văd niciodată...

M-a privit cu o ură ştearsă, de rînd.

— Atunci, mă goneşti?

— Nu ştiu... Nu mai pot vorbi... Nu mai puteam cere nimic voinţei mele...

— Aşadar, mă goneşti?

— Nu pot să-mi dau seama de nimic, şi nu pot alege din mine nimic... Înţelege ce vrei... Spune-mi dacă ai ceva de lămurit...

A fost din nou un stîlp de ură, toată, înţelegînd că lupta e mult mai grea decît o bănuise ea.

— N-am nimic de lămurit...

— Nu, n-ai să poţi lămuri nimic. Poţi să mai rămîi puţin dacă doreşti... dar dacă vrei să ştii, sincer, sentimentele mele, atunci pleacă neîntîrziat, şi-ţi voi trimite eu absolut tot ce e de trimis.

Iar m-a privit cu alţi ochi, răi, apăruţi de din dosul ochilor ei ştiuţi.

— Aşadar, mă goneşti?

Peste vreo cîteva zile, i-am scris neted și convenabil, întrebînd-o dacă nu preferă să divorțăm fără formalități, fără explicații multe, și a acceptat.

Am suferit din nou mistuitor. Ziua și noaptea (literalmente), nu puteam gîndi decît la ea. Toate explicațiile, pe care i le refuzasem oarecum, mi le furnizam acum singur, construind o infinitate de ipoteze, ca un judecător de instrucție maniac, bolnav.

Să renunț la ea pentru viitor, să schimb tot peisajul planurilor mele, să las un drum alb în gol, mi se părea de neînlăturat și atroce.

Dar, mai ales, sufeream că trebuia să admit remanieri de ecuații întregi sufletești.

Tot trecutul îmi apărea cu alt înțeles decît cel cu care eram obișnuit, iar una dintre cele mai dureroase operații erau aceste concluzii pe care trebuia să le trag pentru ceea ce fusese. Niciodată femeia aceasta nu mă iubise. Reluam tot ce a fost la Odobești, la țară, și acum simțeam că acolo am avut dreptate, că atunci văzusem limpede, că seria ei aceea fusese. Nu mai exista acum pentru mine nici o plăcere. Era ca un doliu adînc și dureros. Dacă vedeam o pereche sărutîndu-se, eram ca acele mame care au pierdut un copil și văd, jucîndu-se în drum, frumoși copii străini. Piesele de teatru și filmele cu dragostea, care îndură orice și pînă la capăt tot biruie, îmi dădeau o înlăcrimată și stupidă melancolie.

Căutam din nou, în toate localurile, ca s-o văd dar dacă o găseam, plecam numaidecît, cu un cuțit înfipt și rămas în piept. De zeci de ori pe zi deveneam alb ca varul, din cauza unui amănunt, care ar fi putut fi în legătură cu ea, în cea mai banală dintre convorbiri. Dealtminteri, toată suferința asta monstruoasă îmi venea din nimic. Mici incidente care se hipertrofiau, luau proporții de catastrofe. Bineînțeles că marile „scene" clasice ieșeau din cîmpul sensibilității mele, ca marginile unui desen privit cu o lupă prea măritoare. Cînd sufeream atît din cauza unei priviri, nici nu-mi puteam închipui între mine și ea vreuna dintre aceste scene excesiv patetice, durabil aplaudate. Nu puteam vedea între noi o discuție ca în piesele de bulevard, cu implorări, cu explicații, cu stăruințe de a se împăca. Rula, de pildă, chiar

în zilele acelea, un film în care nevasta își umilește îngrozitor bărbatul, fuge de la el cu amantul, părăsindu-și copiii, el o caută în toate părțile, o imploră să vie, se duce după ea într-o stație de băi mondială, iar cînd ea e părăsită de amant, își dă seama că numai pe el, pe bărbat, l-a iubit cu adevărat (?) și vine din nou acasă lîngă copii. Și amîndoi cred că ceea ce n-a fost cu putință pentru trecut va fi cu putință pentru viitor, că seriile lor sufletești s-au încheiat, cînd, pentru mine, o singură absență, noaptea, de acasă, era cît tot cerul de mare, și cînd odată ajunși și împăcați, să zicem, ar fi trebuit să înceapă drama trecutului. Cum mi-aș fi închipuit, de pildă, între noi, o scenă în care eu să urlu zvîrlind banii în fața femeii, ca în *Dama cu camelii*? Crescînd la scara sensibilității mele, scena aceasta ar fi de neexprimat cu cifre, ca rezultatul dublării boabelor de grîu pentru fiecare pătrățel al tablei de șah.

„Omul cu sensibilitate năzdrăvană", îmi spunea doamna cu fața tînără și păr argintiu. E drept că suferеam, fără ca să vadă ceilalți de ce sufăr, ca un reumatic care simte ploaia înaintea celor din jurul lui. Găseau că sufăr pentru cauze futile. Într-un alt plan, trebuie să fie oameni, desigur, care nu pricep că unii suferă numai din pricină că nu se pot spăla pe dinți, sau că n-au o carte, sau că nu pot face cuiva un serviciu.

Într-o zi, de pildă, mă duc la minister, la un prieten, care mă primește, sub pretexte de aglomerație, grăbit ca pe un soi de creditor. Am crezut că am sfîrșit cu el pentru toată viața. Totuși, peste vreo două zile, cînd ne-am întîlnit, a venit la mine, ca și cînd nimic nu s-ar fi întîmplat. Părea sincer (dacă n-o fi avut motiv să se schimbe între timp), absolut sincer. Dezolat chiar.

— Cum, dragă, ai putut să te superi din cauză că ți-am spus, cam răstit poate, „lasă-mă acum"? Dar n-ai văzut ce era pe capul meu?... că trebuia să introduc atîta lume la ministru?

Înțelegeam că pe el nu l-ar fi jignit, niciodată, un astfel de răspuns și că, deci, nici nu avea de ce să mă socoată jignit pe mine. Nu existase nimic, pentru el, ca un peisaj pentru un miop. Dar eu, care devenisem palid și care știam că, nici în clipele cînd aș fi fost dus

la eşafod, n-aş fi spus unui prieten — fără să fiu supărat anume, pe el, ci numai aşa, din cauză că-s prea ocupat — răstit: „Lasă-mă în pace acum!" i-am spus că aş fi făcut altfel, în locul lui, dar n-a crezut.

Simţeam din zi în zi, departe de femeia mea, că voi muri, căci durerile ulceroase — acum cînd nu mai puteam mînca aproape deloc — deveniseră de nesuportat. Slăbisem într-un mod care mă dispera, căci făcea o dovadă obiectivă că sufăr din cauza femeii, şi oricît aş fi vrut să ascund cu surîsuri rănile orgoliului meu, nu mai puteam izbuti, din cauza asta.

Mă gîndeam zi şi noapte, în afară de puţinele ore de somn — cînd dealtfel de cele mai multe ori visam — neîntrerupt la ea, ca şi cînd mi se lichefiase creierul şi nu mai era în stare să schimbe „motivul", ca un pian automat, stricat, cîntecul.

Într-un timp m-am hotărît ca, de vreme ce nu puteam să nu mă gîndesc la ea în restul zilei, cel puţin în anumite ore din zi să încerc precis să mi-o fac absentă. Şi în nădejdea că voi influenţa restul zilei, era important ca aceste două ore hotărîte să înceapă de dimineaţă. Cum mă deşteptam însă din somn, nu aveam îndestulă voinţă, era ceva cu adevărat peste puterile mele, căci îmi era, automat, prezent gîndul ei, odată cu lumina. Dar începeam acest exerciţiu impus cînd mă aflam în baie. Căutam să mă gîndesc la altceva, iar cînd imaginea ei se asocia şi încerca să se însăileze restului, o goneam ca pe o albină, iar dacă, totuşi, nu izbuteam, schimbam numaidecît obiectul gîndului. Cînd, însă, nici astfel nu izbuteam începeam să număr, cu încăpăţînare, cu nădejdea că niciodată vreun om nu va bănui un atît de copleşitor grotesc. Mi-era ruşine, în adîncul intimităţii mele, ca şi cînd aş fi suferit de o boală ruşinoasă şi penibilă... Uneori, cînd intervenea ceva vesel, aveam răgazuri de uitare, însă caracteristic de uitare, aşa ca un bolnav după schimbarea pansamentului, sau cînd, după zile de ploaie, ar avea, prin fereastra înflorită de soare, lumină în cameră. Dar pe urmă iar cădeam. Am înţeles, mai mult ca oricînd, legătura dintre moral şi trup, pentru că era destul un incident sufletesc ca să declanşeze suferinţa fizică, fiindcă tot pieptul îmi era gata,

supus, pentru asta. Zăceam așa, vreme după vreme, ca un bolnav de tifos, cu singura consolare că nu înduram și mizeria și urîciunea fiziologică a tifosului, dar încolo fără nici o altă deosebire. Am cunoscut bărbați care, aproape cu ostentație, arătau că suferă din cauza femeilor, am citit versuri în care poeții se vaită cu vorbe mari că au fost înșelați, și toți aproape își făceau un orgoliu din această suferință din dragoste... Mie mi-era o silă imensă de mine, de parcă aș fi avut păduchi, și orice aluzie la această suferință mi se părea o infamie.

De aceea, întîia mea grijă a fost să se știe că mă preocupă altă femeie... Am înțeles atunci chinul acesta, pe care pe urmă l-am văzut mult mai răspîndit decît s-ar părea, al oamenilor care se simt osîndiți să se arate cu multe femei ca să nu se bage de seamă că suferă din lipsa uneia.

Pentru proces am dat o scrisoare avocatului, prin care îmi luam toată vina asupra mea, ca să nu ne mai întîlnim printr-un prilej direct, dar altfel aș fi vrut oricînd s-o întîlnesc, iar dacă aflam că a fost într-un restaurant de seară sau la vreun teatru, fără ca eu să știu, deveneam palid (n-am vrut să iert chiar binevoitoarei și înțelegătoarei prietene, cînd o dată a subliniat, cu familiaritate, această paloare a mea) și mi se părea că am lipsit de la o întîlnire vitală pentru rostul existenței mele.

Ne-am întîlnit într-o zi la teatru. Era cu două bănci înaintea mea. Am salutat, cînd am trecut prin dreptul ei, căutînd să am un aer cît mai degajat și am făcut haz exagerat de comedia neroadă care se reprezenta, dealtfel, cu atît mai ușor, cu cît prezența ei, singură, era un fel de izbîndă pentru mine. Eram încă mulțumit că, fiind oarecum în spatele ei, o puteam privi fără să par că o fac cu intenție. În schimb ea, ca să mă vadă, a trebuit să întoarcă de vreo cîteva ori capul. Căutam cu abilitate să nu-mi întîlnească privirea și exageram încă veselia mea altoită.

Era într-o rochie neagră, de seară, oblic decoltată, care-i făcea brațele lungi încă mai albe, mai calde, plinuțe, voluptuos încheiate în umeri. Gîtul îi creștea ușor, cu linii suav răsucite din grumazul gol și alb, spre rădă-

cina părului, căci muşchii ascunşi urcau în încolăcirea de spirală, sub pielea fără o pată, ca petala de trandafiri galbeni, a blondei.

Ca să poată privi bine spectacolul cum se afla spre capătul băncii, sta oarecum în profil faţă de mine. Fiindcă înspre sală era întuneric, iar partea dinspre scenă era luminată de rampă, capul ei avea profilul marcat (frunte pură dar nu piezişă, nas acvilin, bărbie uşoară) pe un fond de lumină, ca o aureolă, aşa cum provoacă intenţionat fotografii pentru blonde, în timp ce obrazul dinspre mine era într-o umbră dulce ca lumina de lună. Umerii se afirmau tari, căci, prin albeaţa lor palidă, adunau lumina, aşa cum o adună în umbră rotunjimile lucioase. Nici cei care de obicei mă plictiseau cu aluziile lor nu bănuiau că tot teatrul era în sală, nu pe scenă, aşa ca la spectacolele revuistice. Faptul că mă privea era pentru mine ca o scufundare în apa vieţii. Am plecat de la teatru însănătoşit, pentru cîteva zile, cel puţin. Dealtminteri, orice prilej de a o vedea îmi făcea bine.

Niciodată n-a apărut cu vreun bărbat şi, cum ştiam că trebuie să aibă un amant, în toată nenorocirea mea îi purtam un fel de secretă şi înmuiată recunoştinţă pentru acest fapt, deşi eu, dimpotrivă, căutam să fiu văzut de ea numai cu femei.

Altă dată, ne-am întîlnit într-un restaurant de noapte, după ieşirea de la spectacol. Era într-o mare tovărăşie de domni şi doamne serioşi, frumoasă, şi părea destul de veselă.

Eu privisem mai întîi pe geam, ca să văd dacă e înăuntru şi să nu fiu deci surprins de prezenţa ei (aşa făceam la orice restaurant şi teatru), ca să nu-i dau pe faţă tulburarea mea, ci dimpotrivă să intru cu o figură de om fericit. Şi să o descopăr, cu indiferenţă abilă şi plicticoasă, abia mai tîrziu. Eram întovărăşit de o tînără actriţă, renumită mai mult pentru frumuseţea (caligrafică şi mediocră, dealtfel) decît pentru talentul ei. Nevastă-mea de unde părea vorbăreaţă, a devenit lividă şi s-a întrerupt brusc. Pe urmă n-a mai scos o vorbă toată seara. Cum n-avea orgoliul să-şi mascheze suferinţa, a rămas aproape necontenit cu privirea asu-

pra noastră, examinîndu-mi mereu, apăsat, tovarăşa de masă. Cînd o vedeam cît suferă, simţeam că în mine se cicatrizează răni (cărora altfel le-ar fi trebuit luni şi ani), aşa, în cîteva minute, cum cresc plantele sub privirea magică a fachirilor.

După supeu, mi-am condus prietena acasă. Să rămîn la ea, mă plictisea oarecum. Simţeam asta după oboseala anticipată, la gîndul că va trebui să mă îmbrac apoi şi să cobor în stradă (căci trebuia să fiu dimineaţa acasă). Mi se părea că o îmbrăţişare a amicei mele nu merită atîta oboseală. Căci, în afară de clipa cînd azvîrleau întîia oară cămaşa de pe ele şi cînd aveam impresia oricum, oricînd, a unei neimaginate minuni pentru simţuri, aceste femei nu mă mai interesau, în urmă, deloc. Mi se părea că frămînt în braţe manechine de lînă.

Mai ales această actriţă, pe care lumea o găsea frumoasă, mi se părea fără gust, ca de lemn vopsit. Tot ce spunea era o bălăbăneală plată şi vorbea întruna, într-un jargon de culise, probabil:

— Nu-mi dă mie să joc, că le-aş trînti o creaţie, aşa... Şi la acesta „aşa", făcea cu mîna arcuită un gest, scurt, zvîcnit, cu pumnul închis. Ai văzut la restaurant pe Niţeasca?... Crede că dacă şi-a luat maşină acum...

Mă gîndeam cu necaz că, întîrziind, pierd tot mai mult timp din noaptea care mi se părea preţioasă. Avea un corp nici gras, nici slab, nici mare, nici mic, cu sînii ca nişte mere de vată, fără rotunjimi nervoase, fără relief, perfectă ca un nud prost fotografiat în revistele cu poze, care fac economie de cerneală.

Începusem s-o examinez atent, cum examinezi, cînd nu ţi-e foame, un fel de mîncare care nu-ţi prea place, farfuria e puţin pătată, sosul e apos, carnea cu sugestii sălcii.

Pe urmă ne-am trezit totuşi îmbrăţişaţi, aşa ca animalele, dar mă întrebam dacă voi merge pînă la capăt. Mi-a venit în minte, o clipă, femeia din cauza căreia suferearn atîta.

Am înţeles, din nou, că iubirea fizică frumoasă e o profanare. E nevoia amară de a zdrobi, de a răzbi într-o îmbrăţişare, odată cu trupul frămîntat, şi sufletul, prizonier suav în el, în clipele acelea. Şi cu atît mai aprigă

e voluptatea acestei pîngăriri, cu cît mai plină de noblețe e icoana răsturnată. Cauți, crescînd în exasperata, în smintita înșurubare, durerile și bucuriile trecute, frumusețea luminoasă a fericirilor trăite, pălmuiești devotamente de înger lînced și gingășii înduioșătoare, jocuri de inteligență neasemănate și melancolii zîmbitoare. E bucuria de a vedea, răvășită, leșinată de voluptate — prin tine — femeia dragă cu sufletul zăpăcit de această goană continuă, și pe urmă încremenit în spasm, ca în fața unui miracol.

De aci nevoia atîtor amante și atîtor amanți de a striga, în clipele ultime, orori, vorbe deșuchiate, ca niște măști smulse, care să facă și mai aprig simțul, actul profanării. Dar eu, ce să profanez în inteligența și în sensibilitatea de cocotă ortografică a femeii de lîngă mine?

Mă desfac plictisit, și, ca de obicei, mă las în voia mea interioară.

Interesul sexual e nul în afară de ideea de personalitate. De aci curiozitatea, ascunsă și vagă, despre anatomia sexuală a personalităților de noblețe și loialitate celebră. Au fost atîți obsedați de sexul Mariei Antoaneta, al Lucilei Desmoulins.

Într-o zi, la ora prînzului, prin aprilie, m-am întîlnit cu nevastă-mea într-o mare băcănie de pe Calea Victoriei. Ea făcuse să i se împacheteze tot soiul de tîrguieli și, deși viziunea unei mese cu prietenii ei m-a făcut să sufăr răsucit în mine, am salutat-o surîzînd.

— Sigur, cumperi atîtea bunătăți și pe mine nu mă inviți?

Spuneam asta în glumă, firește, dar dacă m-ar fi invitat cu adevărat, nu știu, zău, ce aș fi făcut. Mi-a întins, cu voie bună, mîna subțire și moale, pătrunsă de *Quelques fleurs*, pe atunci parfum rar.

— Nu... Nu te invit, că nu ești cuminte...

I-am răspuns, cu dorință evidentă de a nu aprofunda nimic:

— Eu sînt băiatul cel mai cuminte din lume, în timp ce ea comanda, celui ce o servea, *pâté de foie gras.*

— Asta e pentru domnul...

Și rîzînd prietenos, cu o lumină jucăușă în ochi, s-a dus la casă, grăbit să plătească, floare de primăvară, în taiorul cenușiu.

Ce departe erau timpurile cînd, neastîmpărată, avea grijă să-mi amintească să nu-i uit gustarea favorită, între tîrguielile de la băcănie. Și acum, totuși, intrusiunea glumeață a ei, în meniul meu, avea un mic farmec senzual și sprinten, care m-a înveselit.

N-am mai văzut-o vreo două-trei săptămîni. Am făcut, întrebîndu-mă mereu, fel de fel de ipoteze.

Într-o zi, un fost coleg de Universitate, bun prieten și cu mine și cu ea pe vremuri, boem și ziarist acum, îmi spunea cu nedumerire și cu oarecare intenție de acreală:

— Dragul meu, nevastă-ta e puțin cam ingrată. Am întîlnit azi, la Muntele de Pietate — am eu chestiile mele acolo — pe mătușa ei; amaneta un inel. Spune-i să nu uite că a crescut în casa acestei mătuși.

Amicul meu habar n-avea de cum stau acum lucrurile.

M-am interesat, puțin mai de aproape, și am aflat că, de două săptămîni, nevastă-mea e bolnavă în pat. Am făcut un pachet de cărți, din librărie, am ales un braț de flori și i le-am trimis cu cîteva rînduri, fără titlu.

„Am aflat că ești bolnavă... Îmi pare nespus de rău (exageram tonul, ca să-l creadă convențional). Ai aci cîteva cărți, de Anatole France și Wilde, autorii d-tale favoriți, ca să-ți treacă mai ușor timpul. Ți-aș fi recunoscător dacă, avînd nevoie de ceva, mi-ai comunica prin comisionarul care-ți aduce rîndurile acestea.

Cu prietenie și urări de sănătate,

Ș."

Am așteptat răspunsul, ros de zeci și zeci de superstiții, cum dealtfel îl și trimisesem: unui anume comisionar bătrîn negricios, cu mustața mare, care totdeauna izbutea, i-am dat scrisoarea la o anumită oră, n-am scris plicul acasă, ci direct la tutungerie, nu i-am spus să-mi ducă răspunsul acasă, căci aveam superstiția că momentul găsirii unui plic alb, cu răspuns

bun, pe masa mea, nu-l pot realiza și nici nu-l pot primi din mîna servitoarei, pentru că nu prea mi-o închipuiam spunîndu-mi: „A venit un comisionar cu o scrisoare", iar scrisoarea să fie totuși plăcută. Îi spusesem că voi trece peste o oră pe la locul lui de așteptare. Nu a venit decît peste două ore. Am citit plicul, desfăcut cu nervozitate, stînd rezemat de bara de alamă a unei vitrine cu pălării și cravate scăldate-n lumină. Era o scrisoare tot fără titlu, ca a mea.

„Într-adevăr, sînt de vreo două săptămîni în pat, dar cred că nu e prea grav. N-am nevoie de nimic, îți mulțumesc foarte mult, dar florile și cărțile mi-au făcut o nespusă plăcere. Toți prietenii mi-au trimis, de mi-e casa plină, însă liliacul e parcă mai frumos, acum, decît oricare altă floare.

Cu multe mulțumiri,

E."

Am cerut amănunte comisionarului. A sunat mult, a bătut la o fereastră deschisă (casa mătușii e sistem „vagon", are ferestrele joase în curte) și pe urmă a venit la geam o cucoană bătrînă. Doamna tînără era în pat: a sprijinit hîrtia pe o carte ca să-mi scrie. Și după cîtva timp, cu nevoia de a-și cere iertare:

— Domnule, mi-a dat bacșiș un napoleon de aur. Am spus că mi-ați plătit comisionul, dar n-a vrut să mă lase pînă n-am primit. Vă spun, ca să nu socotiți că eu primesc bani, lăsînd să creadă acolo că nu m-ați plătit. Mă cunoașteți.

— Ai văzut dumneata pe fereastră? Era în pat?

— Da, domnule, pot să vă spun: un pat mare, de stejar, pentru două persoane; deasupra, pe perete, erau două tablouri, un domn ofițer și o doamnă.

— Mai avea flori... multe în cameră?

— Flori? Flori... adică flori? Nu, nu mai avea. El repeta ca să aibă timp să se gîndească.

Am crezut că mă minte, ca să se conformeze unei dorințe pe care mi-o atribuia, așa de la el.

— Cum, omule, nu erau flori?

— Zău dacă am văzut una măcar... dar poate or fi fost...

— Ah, afurisită femeie, dragul meu.

M-am gîndit, pînă seara, dacă n-ar trebui să mă duc eu şi să terminăm totul printr-o împăcare. Dar mi-am spus că nimic nu mă îndreptăţeşte la asta, că, dealtfel, n-am nici măcar elementele care să mă facă să cred că ea ar primi o împăcare. Iar cînd mi-am adus aminte de noaptea de februarie, mi s-a înnegrit sufletul şi am înţeles că e sfîrşit pînă la sfîrşit.

Am trimis peste cîteva zile pe una dintre surorile mele, cea nemăritată, care era mai bună prietenă cu ea, să vadă ce face. Mi-a spus că nu e alarmant bolnavă, dar că i-a făcut o impresie de mizerie dureroasă. I-a repetat mereu însă, cu stăruinţă, că nu are nevoie de nimic, speră să meargă mai bine, a vorbit despre mine cu prietenie şi indiferenţă, s-a interesat ce legături noi am. I-a spus, pe urmă, că aşteaptă să se termine divorţul, ca să se mărite din nou. A găsit acolo şi pe Anişoara, cu care deci se împăcase.

S-a făcut bine şi, peste vreo săptămînă, ne-am întîlnit către zece seara pe Calea Victoriei, în dreptul cafenelei Capşa. Eu conduceam pe actriţă la teatru, ea era cu Anişoara şi bărbatu-său. Am salutat-o, mi-a răspuns zîmbind şi cînd, după zece paşi, am întors capul, am văzut-o oprită în loc, rezemată de bara vitrinei, urmărindu-ne cu aceeaşi privire de căprioară blondă, înjunghiată.

Începusem să am un soi de nedumeriri, care aduceau mult cu părerile de rău... Suferă atît... poate că... în sfîrşit... e atît de greu de fixat vina în dragoste.

Într-o seară, după ce o căutasem prin vreo două-trei restaurante, am renunţat la nădejdea că aş mai putea-o găsi şi am rămas în tovărăşia cîtorva prieteni, într-un soi de cîrciumă cu parc (adică grilaj de şipci vopsite cu verde, doi-trei leandri, grătar şi lăutari). Evident că s-a vorbit despre femei. S-au rostit nume de neveste onorabile care merg la casele de *rendez-vous* (tremuram tot), s-a vorbit despre cele mai recente aventuri şi amănunte din plin au fost date despre felul deosebit al cîtorva femei cunoscute de noi toţi de „a se da". A uimit mai ales noutatea cea mai proaspătă.

Într-una din zilele trecute, un funcționar superior de tot, din minister — cel care povestea dădea nume precise — se trezise chemat la telefon pe la ora șase de către nevastă-sa, care îi făcea o adevărată scenă de dragoste. Că o neglijează, că e singură acasă și nu mai poate de dorul lui, că „să-l mai dea naibii de minister". Directorul nostru general leșina de plăcere și o certa, cu o sigură de sine afecțiune și îngîmfare. În realitate, femeia îi telefona din dormitorul amantului ei, era cu totul goală, iar în tot timpul cît i-a telefonat bărbatului, își lăsa trupul pătruns și frămîntat de vigurosul ei tovarăș de aventură. Și cînd la urmă bărbatul a crezut că s-a întrerupt telefonul, nu era decît sfîrșitul firesc al acestei întîmplări, care reedita în formă ultramodernă celebra istorioară morală din Boccaccio. La început ascultam cu respirația rărită, frămîntînd nodul cravatei, mutînd paharul și furculița din loc. Pe urmă n-am mai putut respira și eram livid ca un operat. Peste cinci minute am dat un bacșiș ispititor unui chelner, să alerge pînă la hotelul vecin și să caute, în carte, dacă G. are telefon. Mă chemase și nevastă-mea, de vreo două ori, la telefon, din casa unor prieteni. Întotdeauna istoriile astea cu femei, cînd se dădeau nume autentice — nu în simplă anecdotă — mă înnebuneau. Se zice că studenții în medicină, cînd citesc întîia oară în tratate descrise anumite cazuri, se cred și ei bolnavi de aceste maladii. Așa cum mulți dintre ei care aud pe altcineva dînd lămuriri despre boala de care suferă simt și ei dureri, sau se sperie mulți dintre cei care vizitează muzeele spitalelor. Cînd se povesteau întîmplări despre bărbații înșelați, aveam impresia că și mie mi s-a întîmplat la fel. N-am fost liniștit nici cînd chelnerul mi-a spus că G. nu are telefon și nici nu m-am gîndit decît cu oroare și dezgust la nevastă-mea și la toate femeile întreaga săptămînă care a urmat.

Pe urmă, am început să uit îndestul.

În ziua de Sfîntul Constantin și Elena, era la curse, tot cu Anișoara și bărbatu-său.

După luni de zile, am vorbit amîndoi mai îndelung, plimbîndu-ne prin fața femeilor în rochii văratice, sprintene și luminoase ca niște afișe colorate, care stau

urcate pe grilajul alb, prelungit de la foișorul de sosire, pe dinaintea tribunei înalte,elegante și albe ca o lebădă, pînă la capătul pajiștii fragede. A fost o broderie de dialog aerian, amabilă tachinerie și comentarii despre lumea de la curse.

Într-o vreme, tonul a devenit mai precis.

— Mi se pare că ai pierdut la primele curse?

— Da... se vede că din cauză că mă iubești dumneata.

— Sînt tentată, atunci, să joc și eu.

— Vrei să știi cu adevărat dacă te iubește? Și îmi era sufletul ca o pasăre grea, legănîndu-se, cățărată pe o ramură prea subțire. Căci mă gîndeam și la mine și la amantul ei — și nu știam cum i se angrenează gîndurile.

— Adică nu, mai bine nu joc. Incertitudinea e mai bună decît adevărul, și surîdea, răsfrînt în ea.

Mă gîndeam ce bine i se potrivește, cît de a ei e această gîndire.

Cîtă lipsă de sensibilitate și ce acomodare grosolană îți trebuie ca să accepți o minciună! Și de ce? Ce voluptate poate fi în afară de aceea a iubirii absolute prin care și restul se valorifică? Această mulțumire a ei cu surogate, care nu pot satisface decît poftele mediocre, m-a făcut să încerc o undă de superioritate... Și totuși:

— Dar cu certitudinea din dumneata însăți, cum te împaci? am întrebat-o, învins iar de mistuitoarea îndoială. M-a privit surîzînd și s-a ferit ca și cînd aș fi privit în cărțile ei, la joc.

— Nu știi niciodată... nu știm niciodată nimic.

A venit voinică, frumoasă și cu tot părul alb, tînără încă, prietenoasa mea protectoare.

— Am să-ți mărturisesc o slăbiciune.

— În sfîrșit...

— A, nu e ceea ce crezi. Ceva mult mai grav. Îmi place să cîștig bani. Fie și la curse... dar nu-mi place să mă înghesui acolo, strivită în mulțimea de la ghișeu. Înghesuiala, pentru o femeie tînără, mai merge, dar o babă ca mine ar face „gen operetă" Ești drăguț să-mi iei niște bilete? și îmi întinse numaidecît cîteva

hîrtii, ca să nu mă ofer cumva să plătesc de la mine. Pe dumneaei am să ţi-o păzesc eu în timpul acesta.

— Sînt fără grijă, căci nu ar fi în orice caz mai rău păzită de cum am păzit-o eu singur.

Pe drum, mi-a venit poftă de glumă. Am luat bilete pentru doamna argintie pe alţi cai decît mi-a cerut, hotîrît, dacă vor cîştiga caii ceruţi de ea, să-i plătesc de la mine, puţin dealtfel, căci erau favoriţi.

Pe aleea de lîngă paddoc, femeile, stînd pe bănci şi arătîndu-se în rochii colorate viu, ca fluturii, examinau pe cele ce treceau întovărăşite, care parcă defilau într-o grădină publică, la promenadă. Rezemată de grilajul paddocului, o cunoscută actriţă, foarte inteligentă, fermecător dezmăţată şi bună camaradă, căuta să ia notă de starea cailor, plimbaţi în acest ţarc cu nume englezesc, înainte de a li se pune şeile.

— Observi — mă întrebă zîmbind (îi spun de multe ori, în glumă, că e o reclamă de pastă de dinţi, căci mereu rîde şi arată două şiruri mici de dinţi desăvîrşiţi) — cîtă nobleţe au caii aceştia?... Cîtă eleganţă neafişată ?

Observaţia ei e dreaptă: caii de curse par unui ochi nedibaci un fel de mîrţoage slabe. Li se văd prea mult coastele şi scheletul, merg obişnuit cu capul în jos, iar cînd nu sînt întărîtaţi, par nişte indivizi foarte cumsecade.

— Uite roibul ăsta, care merge plictisit, mirosind pămîntul — şi-mi arată un cal slab, dar cu muşchii atît de tari şi de lămuriţi că păreau şi ei oase — n-a fost bătut niciodată. E mai de rasă, fără îndoială, decît stăpînul lui (era un fost postăvar îmbogăţit din samsarlîcuri) care, dealtminteri, îl şi speculează fără milă. Da... n-a fost bătut niciodată. Cîţi, între el şi gloabele arătoase, care trag cu mofturi şi figuri la trăsuri, ar şti să aleagă?

Şi rîdea mereu, arătînd cele două rînduri de dinţi regulaţi şi albi, ca lucraţi de mînă.

— Acum vreo două luni, un prieten, a invitat la o masă, la Capşa, pe una dintre elevele de Conservator, fată foarte frumoasă, dealtfel. Ei bine, venea întîia dată, şi visa de mult să vie, dar era pur şi simplu inti-

midată de eleganța chelnerilor în frac, deși erau acolo în sală, fără ca ea să bănuiască, nume dintre cele mai frumoase ale societății românești, plus faimosul grup de băieți care conduc toate cotilioanele Bucureștilor. Căci tocmai acela era soiul ei ideal de eleganță, după cum pentru provinciali, *tapeusele* marilor *palace*-uri, zgomotoase, sînt alt ideal de eleganță.

— Dacă vrei să-ți completez justa dumitale observație, dă-mi voie să constat și eu că arhivarii singuri mai poartă mustăți războinice, că, dealtfel, plutonierii majori în armată, fac infinit mai multă impresie de militari decît ofițerii de stat-major, că singurii care-și fac cap de intelectual: cioc, privire distinsă, păr abundent și buclat, sînt profesorii secundari din țările balcanice, pe cînd, oriunde, adevărații savanți nu sînt decît niște simpli oameni de treabă, care nici o clipă nu s-au gîndit să îmbrace uniforma intelectualității... Pentru că toți cei pe care i-am enumerat noi amîndoi, obsedați de o idee, se mulțumesc cu forma ei. Calul de trăsură îmbracă uniforma presupusă a pursîngelui; chelnerul, uniforma lordului Derby, ctitorul fracului negru; arhivarul, ignorînd că Napoleon n-avea mustăți, uniforma războinicului neîndurat, la fel sergenții majori și, cum ți-am spus, tot așa profesorii de liceu, uniforma pe care ei o atribuie omului de știință. E și adevărat însă că ei toți știu că au de-a face numai cu semeni care judecă după uniformă.

— Mă întăresc în convingerea că novicea noastră invitată s-a îndrăgostit de vreunul dintre chelneri. Să știi că ai dreptate. Dar apropo — ea spune apropo tocmai pentru că simt că nu e nici o legătură și încearcă nevoia să creeze una, fie absurdă — te-am văzut adineauri cum făceai suferință cu fosta dumitale nevastă.

Mi-a încremenit un zîmbet pe buze.

E un barbarism monstruos care ar scoate din mormînt pe toți luptătorii limbii literare. L-au derivat cei din teatru, din franțuzește, mai întîi într-o locuțiune rămasă culiselor cu exclusivitate: „a face foame". Cînd actrița, tînără și frumoasă, e îndrăgostită de un actor, tînăr și frumos și el, care-i cere să-l ia de bărbat, ea îi răspunde cu chibzuință: „Ești nebun? vrei să facem

foame amîndoi?“ Acum, derivat, ea mi-l aplică mie, cu un teribil simț al grotescului. M-am crispat ca o meduză, dar rîdea atît de frumos, cu toți dinții, ca un miez alb de fruct exotic, că m-am domolit într-o întrebare:

— E atît de grotesc să suferi din dragoste?

— Nu...

— Vorbești sincer ?

— Te asigur ! și rîdea mereu.

Mi-am adus aminte că are un băiețaș de vreo cinci ani, pe care-l iubește ca o nebună, fără să știe sigur nici măcar cine i-a fost tată, așa încît uneori glumește: „În modul acesta fac o bună afacere, căci nu mă va iubi decît pe mine“.

— Ascultă, ai vrea ca, atunci cînd va fi bărbat, băiatul dumitale să fie indiferent femeilor, iar el să aibă alte preocupări exclusive ?

Mi-a răspuns neted, fără ezitare :

— Nu...

— Ai vrea să fie iubit ?

— Oh... da...

— Și să iubească ?

— Mai ales...

— Să iubească, chiar de nu va fi iubit ?

— Da... da... neapărat.

— Bagă de seamă, dumneata, care ești femeie, care ai fost și ești iubită, care ai înșelat poate...

— Nu „poate“... sigur.

— Ei bine, ai vrea ca fiul dumitale să iubească femeile, chiar dacă ar fi să fie înșelat? Ai vrea să sufere din dragoste ? Și, cu toată dorința de amărăciune din mine, jucînd ca pe o carte pe răspunsul ei, după ce am luat toate măsurile unei mărturisiri... sincere: Bagă de seamă.. !

A devenit serioasă, ca într-o pauză de dramă.

— Ți-o spun din toată inima că aș vrea ca fiul meu să fie iubit de femei, și cred că va fi, dar îți jur că aș vrea să le iubească oricum, chiar cu riscul de a fi înșelat de ele. Și acum spune-mi pe ce cal să joc...

I-am zîmbit cu o neroadă recunoştinţă, i-am spus că eu joc anapoda, i-am dorit cîștig și am plecat să dau biletele cumpărate.

Caii pe care dorise să joace „venerabila prietenă" au rămas pe drum, ca să-mi facă mie jocul, desigur, căci aveam nevoie de succese în faţa nevesti-mi, ori de care naiba ar fi fost ele. A ieşit un cal aproape nejucat.

— Vai, am aşteptat anume să îmbătrînesc, ca să pot juca la curse... Şi tot pierd... Acum cînd nu mai pot spera nimic.

— Sînt dezolat, şi nu ştiu ce sfat să vă dau... Cred, în orice caz însă că superstiţia e neîntemeiată... Căci bănuiesc că aţi cîștigat... Ia vedeţi biletele din poșetă.

— Calul numărul șapte? Ei nu!? De ce vă miraţi? Acum priviţi în faţa tribunei tăbliţa indicatoare pe foișorul de la sosire... Şapte? Nu?

Rîde, gîdilată, uimită, rîde şi nevastă-mea, atrasă în jocul acesta al întîmplării, femeie, cu tot ce e în ea femeie, justificînd dorinţa mea de a avea un succes. Se revarsă şi trece de noi lumea tribunei şi a grilajului, aspirată spre paddoc și aleea umbrită.

— Trei bilete pe numărul șapte? Dar mi se pare că nimeni n-a jucat pe această fantezistă gloabă. Cîștig o avere. Tînărul meu prieten, trebuie să constat că apropierea dumitale e preţioasă femeilor... cu dumneata, chiar cînd pierd, cîștigă.

— Chiar cînd cîștigă... pierd, o corectează nevastă-mea, îngreuind cu înţeles cuvintele, ca să i se ierte calamburul și ca să-i dea o anumită adîncime.

Pe lîngă noi treceau grupuri care parcă nu aveau altceva de făcut decît să ne examineze. Şi făceau asta cu o lipsă de discreție uimitoare. Bărbaţi şi femei ne măsurau, ca pe niște manechine care poartă confecţiunile unor case de mode. Desigur că toate grupurile se examinau între ele, dar nu puteam să-mi dau seama efectiv de acest fapt decît cînd noi eram obiectul lui. Tot aşa, de pildă, nevastă-mea, uneori, și astăzi chiar, privindu-mă în ochi, viu şi cu o strălucire pasionată, îmi dădea impresia că numai pentru mine are această privire (cînd sufletul i se adună din trupul întreg,

în ochi și în obraji). Bănuiam totuși că privește la fel și pe unii bărbați străini, dar văzută din profil figura ei nu mai avea acea pasiune nemeditată. Ar fi trebuit să mă găsesc și eu pe direcția privirii ei, ca să pot judeca. Dar, bineînțeles, asta era imposibil și a trebuit să adaug încă un fapt la capitolul incertitudinilor de nedezlegat ale iubirii.

Acum toată lumea se revărsa spre paddoc și aleea de castani de lîngă el, desprinzîndu-se de grilajul alb, coborînd din tribuna albă, pe scările înguste, aspirați toți ușor, parcă de o pompă nevăzută.

Eram mulțumit de această după-amiază și-mi era teamă să prelungesc încercarea, ca jucătorului la *chemin-de-fer* care a bătut cîteva puncte și se codește să meargă mai departe, de frică să nu piardă totul. Pe urmă, eram chinuit de momentul despărțirii, pe care nu-l puteam închipui, căci mi-era greu s-o văd pe ea plecînd, lăsîndu-mă în loc. Aș fi avut reprezentarea fizică a părăsirii și aș fi suferit ca întîia oară. Mi-am adunat rezervele de voință și i-am luat prin surprindere mîna, spunîndu-i destul de gîngăvit și scurt:

— Sărut mîinile.

Zîmbind mirată, cu ochii mari albaștri, sculpta nervoasă grilajul alb cu umbreluța.

— Pleci?

— Nu mai stau și la ultima cursă.

— „Ai cucerit tot ce-ai avut de cucerit?" și surîdea, șoptind această aluzie la marșul cîntat la toate mitingurile la care se cerea trecerea Carpaților.

— Ai fi putut să mă întrebi mai bine dacă „am recucerit tot ce-am avut de recucerit".

— Ah ?

— ...și atunci ți-aș fi răspuns că...

— ! ? Mă privește lung.

— ...nu. Spune, ce pot să răspund ?

— Nu se știe — și surîde mai nervos, mai viu, mai ironic — nu se știe niciodată.

Doamna argintie venea cu brațele pline de bancnote, pe care le ținea la piept, ca pe niște flori, stîrnind surîsuri de prietenie și de admirație în urma ei.

— Scumpă doamnă, n-am ce-ţi face, dar soţul dumitale, după cum vezi, mi-a plătit croitoreasa pe un an de zile... Sînt sigură că a făcut-o pentru farmecul meu irezistibil. Iar ochii mari, cu pleoapele frumos îndoliate, surîdeau fără să creadă.

Am privit-o precis.

— Pe cuvîntul meu, doamnă, că da...

A fixat-o cald pe nevastă-mea:

— Care din noi două să considerăm asta drept o impertinenţă? Ah, dar m-am zăpăcit cu totul... de-am ajuns la asemenea întrebare... Domnul ăsta tulbură situaţiile cele mai limpezi şi zăpăceşte pe toată lumea.

Treceau pe lîngă noi, plimbîndu-se prin faţa meselor de la bufet, doamne tinere din lumea bună, mereu în rochii deschise ca pastelurile, cu braţele goale, şi domni în jachetă, cu pălăria tare şi binoclu atîrnat de gît, această alee cu pietriş constituind între cîntar, restaurant şi intrările la tribuna Jockey-Clubului un refugiu al înaltei mondenităţi, cîtă vreme marea mulţime se înghesuia la paddoc, la ghişeuri şi pe aleea castanilor. Am stăruit să plec.

Afară, în faţa porţii, tot cîmpul viran, care slujea drept piaţă, era plin de trăsuri şi automobile. Altele începuseră clasicul circuit dintre rondul al doilea şi casa doctor Minovici, în lumina vie, oblică şi fără putere a asfinţitului. N-am găsit trăsură şi am pornit-o pe jos. Venea dinspre oraş, în trapul maiestuos al unor armăsari negri şi mari, o trăsură nouă parcă, lăcuită în albastru, cu cauciucurile groase cît cele de automobil, cu pernele reliefate ca nişte romburi bleumarin, fixate aşa ca să se poată rezema clienţii de ele, lăsînd picioarele să fie mîngîiate de blana roşie, aşternută jos. Integrîndu-se arcuirilor largi de lac şi stofă, o femeie tînără şi palidă, a cărei linie incomparabil elegantă relua parcă motivul unduit al aripilor trăsurii, părea o „Damă cu camelii" visătoare şi istovită, absentă cu totul la celelalte şiruri de automobile şi trăsuri, din care zeci de ochi căutau s-o privească măcar în fugă. Era numai o banală şi lacomă cocotă, fostă servitoare, care nu cunoştea *Dama cu camelii* nici măcar din traducerea apărută în „Biblioteca pentru toţi", dar care, cu uşurinţa

levantinilor ori a specimenelor inferioare, frumoasă, neasemănat machiată, imita la perfecție modelele ajunse aci din a treia, a patra mînă (cînd sensul și conținutul se evaporează și cînd imitatorul nu mai știe măcar pe cine imită).

Cu cît mă apropiam de oraș, aleile umbroase erau tot mai pline de lume, pînă am ajuns în centrul furnicarului popular și festiv de la „Bufet".

Săptămînile următoare m-am simțit din ce în ce mai mult convalescent. Aceste întrevederi cu nevastămea mă făceau să suport nesfîrșit mai ușor ruptura și eram foarte mulțumit de bunul gînd pe care-l avusesem, provocîndu-le. Depărtarea nu mai era o dramă unică și distrugătoare de organe, exasperată de absolutul ei, voit la început, ci un sistem de acomodări.

Prezența femeii îmi era indispensabilă, ca morfina unui detracat, dar aveam norocul că o puteam izola de orice condiții logice și, indiferent dacă aveam noi motive de nemulțumire ca fapte și gînduri, eu tot îi simțeam binefacerea. O săptămînă după ce o vedeam, eram totdeauna mult mai puțin obsedat de ea și aveam o senzație de vindecare.

Dar după aceea, ca și cînd s-ar fi strîns tot dorul de ea în mine, ca răul tot dintr-un abces, simțeam neapărat nevoia s-o văd. Încercam, e adevărat, noi rezistențe, izbuteam pentru cîtăva vreme, dar căderea era mai puternică. Rezistam totuși, pînă în clipa cînd conveneam că trebuie s-o văd. Odată convenit acest lucru, ca și cînd un zăvor s-ar fi tras, nu numai că nu mai aveam puterea de a întîrzia cît de puțin, dar eram cuprins de un adevărat iureș accelerat de nebunie, cînd nu mai puteam judeca nimic și cînd, orice s-ar fi întîmplat, trebuia s-o văd. Atunci o căutam anume într-o singură seară în restaurante, prin teatre, la prietene și, de vreo două ori, chiar la ea acasă. Am găsit-o în ambele rînduri cînd am căutat-o la mătușa ei, printr-un noroc la care nu mă așteptam, singură acasă, putînd deci să mă primească. Veneam totdeauna cu motive bine alese și indiferente, căci altfel nu știu ce s-ar fi întîmplat cu mine. Aveam totuși, limpede, impresia unei probabilități de vindecare în viitor, fi-

rește fără să pot preciza cît de îndepărtat putea fi acest viitor. Un an, doi, sau poate mai mulți.

Într-o vreme parcă începusem s-o uit. Descoperisem un soi de preocupări, care o lăsau pe ea pe planul al doilea. Niciodată nu ajunsesem la o atît de mare putere de concentrare. Reluasem studiul apriorismului kantian, și cîteva zile am avut impresia că am găsit o explicație menită să revoluționeze filozofia. Era în mine un luminiș egal, o claritate binefăcătoare, asemeni calmului de fulg pe care-l dă morfina.

Ajunsesem la concluzia că era o greșeală aceea pe care o făcea Kant, deducînd caracterul de universalitate și necesitate al principiilor matematicii dintr-un apriorism, oricum metafizic. Dimpotrivă, rămîneam în lumea experienței și găseam mai mult decît suficientă explicație a universalității și necesității matematicilor în originea lor de ordin convențional. O bună parte din filozofia kantiană mi se părea prăbușită prin această descoperire.

Atunci am înțeles, am simțit înfiorat, că poate exista o lume superioară dragostei și un soare interior, mult mai calm și mult mai luminos în același timp. Gîndeam neîntrerupt, cu o intensitate de halucinat. De la un exemplu treceam la altul și de la o descoperire la alta nouă.

De ce linia dreaptă e oricînd și oriunde drumul cel mai scurt între două puncte? Pentru că așa am convenit să-l numim și, dacă nu ar fi așa, nu l-am numi așa. Universalitatea și necesitatea sînt ale limbajului.

Pe stradă umblam aproape automat, cu toată atenția răsfrîntă înăuntru. Nu știam nici pe ce străzi merg, nu auzeam nimic în jurul meu și cîteodată, traversînd, dam buzna peste automobile. Tot ce era rază de lumină era absorbit în interior. Lumea automată și lumea conștiinței deveneau independente una de alta și își continuau seriile diferit. Mi s-au întîmplat și necazuri penibile, alteori numai ridicule. Căci puteam numai să încep seria automată, nu s-o și controlez mai departe. Dădeam, de pildă, douăzeci de lei la chioșc să iau ziarul, dar nu mai luam restul și uneori nici ziarul. Nu țineam minte nimic din ceea ce făceam. Era să am din cauza

asta un duel. Am fost oprit pe bulevard de un domn și o doamnă, fostă prietenă din copilărie. Am început, pe jumătate prezent, să-i sărut mîna ei și pe urmă, continuînd, i-am sărutat-o și domnului. A devenit palid, și-a tras mîna brusc și m-a dezmeticit și pe mine. Abia mai tîrziu lucrurile s-au lămurit. Era convins că nevastă-sa fusese dragostea mea și că revederea asta tîrzie m-a emoționat atît de mult, că m-am zăpăcit de tot. Cînd adevărul era că eu de abia luam notă, cu mijloacele de cunoaștere periferică, de această întîlnire.

Mai avusesem cîndva un fel de reverii, care aduceau cu acest soi de adîncă și intensă interiorizare. Dar atunci aveau drept obiect motive fără noimă: cum aș cheltui un miliard, sau cum aș organiza o călătorie la Polul Nord, sau, cînd eram în primele clase de liceu, realizam un fel de Românie-Mare în harta geografică refăcută după mine, cînd nici nu bănuiam războiul care va veni.

Am descoperit într-o revistă însă un fragment de articol în care Giovanni Papini expunea exact aceeași opinie despre apriorism ca și mine. A urmat iar prăbușirea sufletească, iar golul canceros. Mai ales că Papini nu era nici măcar socotit filozof, ci ca un diletant pasionat și fantezist.

Într-o zi, căutam să refac ceva din prezența femeii, scotocind prin sertarele unui mic birou, pe care-l avea în odăița ei de primire, o încăpere îngustă, dreptunghiulară, lipită de dormitor. Cuprindea numai un divan acoperit cu scoarțe, cîteva acuarele, etajera de cărți și biroul ei mic. Fotografii, tăieturi din revistele ilustrate, scrisori de la prietene, traduceri (vrusese să traducă *Le lys rouge* și nu avusese destulă răbdare). Erau note de croitoreasă de asemeni, firește răspunsuri la concursurile cu premii ale magazinelor ilustrate și tot soiul de alte nimicuri. Dealtfel, toate cărțile îi erau pline de note și scrisori uitate printre pagini. Am răsturnat, fără să vreau, un teanc de cărți și iată că dau peste un plic, cu scrisoarea în el, pe care nu-l descoperisem în numeroasele scotociri de pînă acum... Am avut un fior, ca și cînd aș fi pus mîna pe cifrul dorit al unei taine.

„Fetițo, diseară Iorgu pleacă la țară, că e 15 februarie și trebuie să tocmească oameni pentru arături. Mi-e urît de moarte singură acasă. Vino să mîncăm amîndouă. Am și croitoreasa la mine, poate că-ți tai și tu taiorul... Seara dormi la mine, dacă vrei, stăm toată noaptea de vorbă."

Era scrisul Anișoarei. Iorgu era bărbatu-său, 15 februarie, data cînd am venit de la Azuga.

Simt că amețesc; că mi se deschide o perspectivă uluitoare, deși dorită, ca putința de a merge a paraliticului, culcat în fața altarului pentru maslu. Caut să fiu cît mai liniștit, ca să pot înțelege bine. Așadar a jucat o comedie, ca să mă pedepsească, așadar sînt cu adevărat un tip imposibil, care complică absolut orice întîmplare; iar ea e femeia unică — și totul se poate șterge ca un vis îngrozitor. Îmi dau lacrimile și plîng încet de bucurie. Va să zică era totuși o soluție, cînd eu nu vedeam nici una...

Pe urmă a început bănuiala că aș putea fi victima unei abile manevre. Dacă scrisoarea a fost pusă cumva de curînd acolo? Ea era certată, cel puțin așa știam eu atunci, cu Anișoara, de aceea nici n-am căutat-o acolo. Pe urmă, data e prea săritoare în ochi, prea cu intenție: 15 februarie. Și de ce n-a spus servitoarei atunci unde se duce? De ce nu mi-a lăsat un bilet? Rămîn îndelungată vreme ros de îndoială. Dar pe urmă singur argumentez în favoarea ei. Probabil se împăcase cu Anișoara și eu nu știam. Ca să aducă ulterior scrisoarea, i-ar fi trebuit prea mari complicități și nici nu avea certitudinea că aș fi găsit-o. De asemeni, ce motiv ar fi avut să mi-o plaseze aci? De ce să ție să ne împăcăm? Ce interes ar fi avut? Cînd mi-a refuzat primirea oricărui ajutor material și cînd eu sînt cel care mă tem să n-o pierd? Numai dacă mă iubește e explicabil demersul ei, dar atunci apare mai curînd verosimilă întîmplarea însăși. Dealtfel și suferința ei, în tot timpul acesta, suferință care acum îmi pare absolut certă, confirmă această părere.

Mă îmbrac repede și pornesc spre Anișoara. Pe drum, am însă o nouă îndoială. Dacă totuși scrisoarea e întocmită? E foarte posibil ca ea să nu vrea să divor-

țeze, căci ar pierde o bună situație materială, iar faptul că mi-a refuzat ajutoare pe care le putea bănui modeste nu înseamnă că e dezinteresată. Încep să judec și atitudinea ei, ca amantă. Dacă ar fi iubit, ar fi suferit atroce ca mine și ea. Ar fi avut momente de adevărată nebunie ca să mă vadă. Însă că suferea vizibil, poate fi și din cauză că suferea sincer la gîndul că pierde o situație materială. Ca aspect, suferința sufletească și cea cu mobil material nu diferă și e greu să știi dacă o femeie suferă că nu-i vine amantul la *rendez-vous* sau că are de plătit o notă la croitoreasă. Iar dacă din orgoliu îmi ascundea că a dormit la o prietenă, pentru ce atunci nu avea orgoliul să ascundă și că suferă, în stradă sau la restaurant? Și dacă această suferință era atît de mare, de ce n-a făcut nici un demers să ne împăcăm? Dar dacă ar fi făcut acest demers, n-ar fi fost oare o dovadă pentru mine că ține la o situație materială? Am intrat într-o cafenea, am cerut o cafea și un *cointreau*, lăsîndu-mă mai departe pradă frămîntării din mine.

Cînd mi-a răspuns prin comisionar, mi-a spus că are casa plină de flori, deci un act de orgoliu sincer (căci nu-și putea închipui că are să fie demascată de comisionar). Dacă admit în principiu acest gest, pot să le admit atunci pe toate. Dar dacă și-ar fi făcut din comisionar un complice, dîndu-i, dealtfel, acel napoleon de aur? Atunci de ce comisionarul mi-a spus că i s-au dat bani și că i-a primit, de vreme ce era complice cu ea și știa că n-o să-l trădeze? Pe urmă, nu i-ar fi ei frică să n-o trădeze mai tîrziu Anișoara? Dar dacă amîndouă au fost complice și ea o are pe vară-mea „la mînă", cum se spune? Ar trebui, pe de altă parte, să mă interesez ca să știu cu precizîune dacă Iorgu a fost într-adevăr la țară în ziua aceea. Dealtfel, chiar dacă el a fost, era posibil ca nevastă-mea să nu fi dormit la ei. Kant a arătat cîndva că se poate demonstra, deopotrivă, și că spațiul și timpul sînt infinite, și că sînt finite. Tot o astfel de antinomie e și faptul de a ști dacă o femeie te iubește sau nu, căci îți poți demonstra cu ușurință, pornind de la aceleași fapte, și că te iubește cu istovitoare pasiune, și că te înșală, batjocori-

toare. Numai dacă nu admiţi că amîndouă ipotezele sînt adevărate, şi, ca teză şi antiteză, se contopesc, ca să rămînem în filozofie, în sinteza hegeliană. Două lucruri mi s-au părut, totuşi, convingătoare: că ea n-a evitat divorţul şi, oricît aş crede în întîmplare, faptul că niciodată n-a fost în apropierea ei vreun bărbat, chiar cînd am căutat-o prin surprindere.

I-am telefonat Anişoarei că iau seara masa la ei.

Deşi mai sînt numeroşi musafiri la masă, n-am răbdarea să plece şi tot timpul aducînd vorba de agricultură, despre momentul cînd se încep muncile, fără să întreb însă de-a dreptul, căci ştiam perspicacitatea cu care se refuză bărbatului orice detaliu care l-ar lămuri asupra situaţiei lui, am căutat să aflu dacă Iorgu fusese într-adevăr la ţară, la 15 februarie. N-am putut afla nimic. Erau cîţiva oameni politici, femei din cercurile care vînează cancanuri şi întîmplări mondene. Unul dintre comeseni, aflînd că sînt nepotul lui Nae Gheorghidiu, m-a considerat cu oarecare admiraţie şi am avut impresia că şi ceilalţi împărtăşesc aceleaşi sentimente. Un deputat s-a oferit să spuie „una bună" de-a unchiului.

— O ştiţi pe cea mai nouă a lui Nae Gheorghidiu? şi — la întrebările nerăbdătoare: care? cum? — începe să povestească: Acum vreo cîtva timp, eram vreo cinci-şase inşi la casieria Camerii să ne luăm diurnele pe sesiunea asta, cînd Nae Gheorghidiu dă cu ochii de Vasilică Săvulescu de la Brăila, îl ştiţi pe Săvulescu cum e totdeauna, lînos, netuns, cu gulerul murdar, cu pantalonii cu genunchi. Gheorghidiu, de colo, privindu-l cum numără banii: „Mă, Vasilică, acum că ai bani, mai du-te şi tu la baie, mă". Da Vasilică, de colo: „Zău, mă Nae, fac baie în fiecare zi". Şi serios, acesta: „Ascultă, Vasilică, atunci schimbă apa..."

Rîd toţi cu hohote, pe urmă unul întreabă dacă ştim ce i-a făcut unui alegător al lui.

— Vine — spune povestitorul — un tip care-i cerea de doi ani să-l numească în vreo slujbă: „Coane Nae, acum a murit, de o jumătate de ceas, Iorgulescu de la primărie, vreau eu locul lui!" „Vrei locul lui, mă Vasiliule?" „Da, coane Nae!" „Bine, mă, uite-ţi dau o scrisoare pentru primar." Şi scrise primarului o carte

de vizită închisă, în care-l ruga să ia măsura lui Ghiţă Vasiliu şi, dacă i se potriveşte coşciugul, să-i dea lui locul mortului.

Alte hohote de rîs, alte exclamaţii de admiraţie pentru Nae Gheorghidiu. Aflu acum că a făcut împreună cu Lumînăraru și o excelentă afacere cu statul. Fabrică muniţii pentru armată, foarte scump plătite. Mi se pare că niciodată n-au să mai plece oamenii aceştia. Anişoara ţine acum ca Iorgu să spuie alta bună a lui Nae Gheorghidiu. Fireşte că toţi acceptă și Iorgu povestește:

— În prag, la Capșa, Nae se întîlnește cu un vag cunoscut, un tip de prin nordul Moldovei, unul Mihai Tutunaru. „Ce mai faci, Nae?" „Bine, dar tu?" „Păi să vezi, că am fost la Viena, că mi-e nevasta bolnavă în sanatoriu... am făcut acolo un consult... că a trebuit să las pe soacră-mea la moșie tocmai acum cînd e lucrul în toi, că am luat în arendă și o moșioară a lui frate-meu", și dă-i, și dă-i... Nae, de colo, îl privește lung, așteaptă și, pe urmă, mirat: „Ascultă, dragă, ce te-ai apucat să-mi spui mie toate astea? Eu te-am întrebat ce mai faci, așa cum se întreabă. Ce, tu ai luat-o în serios?"

Alte rîsete. Un tînăr povestește că Nae Gheorghidiu are aprobată în buzunar, de către un ministru, care fusese, e drept, numai interimar la Finanțe, o petiție, pentru două vagoane de radium, predabile în gara Ocnele-Mari, cu prețul de cinci mii de lei vagonul. Celor mai mulți nu le vine să creadă, dar tînărul își dă cuvîntul că a văzut petiția și că Nae obține de la acest ministru acum ce vrea, numai să nu mai arate la toată lumea aprobarea dată. Eu aveam febră de nerăbdare.

Abia după-masă, tîrziu, cînd lumea plecase, aducînd iar vorba, am aflat că într-adevăr Iorgu fusese la țară la 15 februarie.

Pe urmă am întrebat de-a dreptul, cu ochii vii, pe Anișoara:

— Te rog, spune-mi, a dormit Ela în februarie la tine?

Mi-a răspuns rece, calculat:

— Nu știu.

— Te rog, Anișoară, spune-mi... te rog mult.

Și, făcînd pe stînjenita:

— Nu știu... nu pot... sînt patru luni din februarie pînă acum, ce vrei !...

— Totuși...

— Ștef, te rog, nu insista, că nu pot să spun nimic.

Iar Iorgu, gros, cu fața mare, ștergîndu-și de vin mustața groasă și scurtă, nemaiputîndu-se stăpîni:

— A dormit... dragă, a dormit în vremea aceea cam de două-trei ori, de cîte ori plecam eu la moșie... o chema Anișoara, că-i era urît singură.

E în mine o lumină care-mi umple ochii de lacrimi.

— Și de ce nu mi-ați spus pînă acum?

— De unde știam noi de ce v-ați certat? Și pe urmă, naiba să le ia de femei, că încurcă lucrurile de nu le mai descurcă nimeni. Și-a ales o scobitoare, a pus-o între dinți și apoi a măsurat liniștit farfuria cu brînzeturi.

O săptămînă întreagă, o lună, a fost o beție de dureri amare transformate în bucurii tari, cum se schimbă drojdiile zăcătorilor în alcool. Tot trecutul îmi apărea acum clar, mai ales după noi explicații, mai ales după fericirea ei, acum nestăpînită.

Am mai rămas două săptămîni în București, pe urmă am fost concentrat și asta mi s-a părut o calamitate, dar am aranjat așa ca ea să petreacă vara la Cîmpulung.

Pe o stradă albă, care ducea spre Mateiaș, găsisem la o familie, mai demult cunoscută, o cameră mare, curată, cu sofale jumătate din cuprins, iar alături o odaie mică, pentru bucătăreasa adusă de la București. Era destul de aproape de mine, căci de la Dîmbovicioara la Cîmpulung să tot fie treizeci și ceva de kilometri și avea deci mereu amenințarea venirilor mele neprevăzute, asemeni unui rond de noapte pasional.

La început eram, oarecum, într-un anumit sens, liniștit. Îmi scria că se simte mulțumită, că aerul limpede și cu miros de brad îi face bine, mai ales după iarna de petreceri, că n-a făcut nici o cunoștință nouă, că e „încîntată“, că nici una din vechile noastre cunoștințe nu e în Cîmpulung.

Îmi descria micile ei bucurii singuratice în această stațiune de vară. Să citească dimineața cîte o carte, pe bancă, pe bulevard sau în parc, urmărind jocul copiilor, cu bonele lor, să se ducă la piață să cumpere brînzeturi, zmeură și mere, să doarmă leneșă după-masă; la șase, să ia dulceața și cafeaua cu coana Atena, gazda și vechea prietenă. Că seara, uneori, făcea pimbări cu Tanți și Zoica, nepoatele coanei Atena,l pe bulevard, ca să asculte muzica.

Aproape în fiecare zi, la popotă, primeam cîte-o scrisoare, cam cu același cuprins, care mă liniștea ca o binefăcătoare promisiune.

Dar ultima scrisoare mă chema „negreșit" la Cîmpulung, pentru sîmbătă, sau cel mai tîrziu duminică. Era o impresie tulbure, care mă neliniştea. Încercasem în toate chipurile să obţin o permisie de două zile, fără să izbutesc. Pîndisem ca să găsesc în toane bune pe comandantul de batalion, căutasem să-mi atrag laude pentru modul în care îmi conduceam plutonul şi izbutisem. Arătos şi cumsecade oriunde, căpitanul Dimiu devenea de neînţeles cînd era vorba de această permisie. Miercuri seara, după-masă, căpitanul Corabu trimisese, rugat de toţi, ordonanţa să-i aducă flautul şi ne-a cîntat cîteva bucăţi nemţeşti, de un sentimentalism luminos şi catifelat, cu totul în contrast cu firea cruntă şi iute a acestui om, care îngrozea pînă şi pe superiorii lui. La Viena, cînd era ofiţer în regimentul 5 vînători, luase şi lecţii la conservator şi era preţuit ca un adevărat artist de camarazii lui nemţi. Îi făcuseră cadou, la plecare, după obiceiul regimentelor austriace, o tabacheră de preţ, plată, cu o potcovioară într-un colţ, cu iniţialele lui împletite, de aur, într-alt colţ, cu semnăturile tuturor săpate, în facsimil, înăuntru. Acum căpitanul Dimiu, cu mîinile puţin cam scurte, încrucişate peste talia care nu mai încăpea în veston, asculta grav muzica, asemeni unui epitrop de biserică de sat, cazania. N-a zîmbit decît cînd căpitanul Floroiu, care, cu mustaţa bătrînicioasă şi blondă, trecea, oarecum,

drept intelectualul batalionului, a rugat pe Corabu să cînte doina, a cărei execuţie e tradiţională la flaut, ca ouăle roşii la Paşti. Căpitanul s-a executat şi a cîntat-o cu un simţ al melancoliei, al dorului, aici, între pustiurile muntoase, crescute în noaptea rece, de ne-a copleşit pe toţi.

Mi-am lungit gîtul după Dimiu şi, încet:

— Domnule căpitan, v-aş ruga să-mi daţi voie sîmbătă şi duminică la Cîmpulung. Vorbeam cu răsuflarea rărită, în şoaptă miloagă, aproape.

Mi-a răspuns, fără să se uite la mine, scurt:

— Nu se poate, şi a ascultat mai departe flautul.

A doua zi l-am pîndit cînd a apărut pe platoul de instrucţie, trecînd de la companie la companie, cu mustaţa cuminte şi groasă, ca un harnic arendaş de la un ogor la altul. N-am putut să-i vorbesc, căci se încurcase în probleme de tactică, pe care le-a descurcat pe urmă, simplu: „Domnule, trebuie să-l prinzi totdeauna pe flanc", spre deosebire de căpitanul Floroiu, care expunea erudit o temă, şi de căpitanul Corabu, care îşi pedepsise compania, cu ofiţeri cu tot, să urce de douăzeci de ori în fugă un povîrniş apropiat şi deci era alături, atent, cu încruntare, să vadă dacă i se execută ordinul.

La ora raportului, cînd am venit în odăiţa care slujea de cancelarie batalionului, l-am găsit iar cu căpitanul Floroiu, cu vreo doi sergenţi de la popotă. De o săptămînă, socoteau mereu, cu energie tăcută, ca să iasă la capăt. Sîmbăta trecută, regimentul avusese inspecţia generalului comandant de divizie şi batalionul nostru primise ordin să pregătească, jos în tabără, o masă după cuviinţă. Oamenii clădiseră un umbrar de frunze proaspete, lăutarii primiseră vestoane noi. Vreo trei-patru, reputaţi ca vînători, fusese trimişi în munte să aducă vreo capră neagră, căci mergea vestea că peste prăpăstiile şi piscurile Pietrei Craiului ar fi cîteva capre negre. În realitate, vînătorii n-au adus decît o căprioară şi, sub sugravegherea unui comandant ofiţer, care trecea drept mare meşter, s-a servit spinarea de căprioară cu sos şi cu ciuperci. Multă bătaie de cap i-au dat meşterului camarad însă păstrăvii. Bucătarul nostru era

prea neșlefuit ca să poată găti o masă atît de subțire ca păstrăvii fripți în pesmet. Nu mai spun că și vînatul lor a fost o problemă foarte complicată. Pentru noi, mai vînam și cu granatele Savopol, că tot nu erau bune de altceva, cu toată paza. Acum însă, ca să nu se sfărîme carnea fină, trebuiau prinși cu mîna, pe sub pietre, în apa tăioasă de rece, de la izvoarele Dîmbovicioara, dar prinși chiar în zorii zilei de sîmbătă, pentru că: „Ascultă-mă pe mine, domnule, păstrăvul nu e de mîncat decît viu... nici cîteva ceasuri nu ține. Dacă vrei să mănînci păstrăv după cinstea lui... Și pe urmă, dacă nu l-ai gătit, s-a isprăvit. Dacă nu e untul bine încins, nu mai e păstrăv, e terci. Asta nu orice bucătar știe s-o potrivească după dichisul ei, că dacă-i prost, îl usucă, dar la mijloc îl lasă crud de-ți dă greață."

Explicații care dădeau răcori celor cu răspundere: „Vasiliule, frate, să nu ne lași". Doi inși aveau să îngrijească de ale băuturii: niște braghină vestită de pe lîngă Golești, țuică de Cîmpulung, „dacă n-o găsi de Văleni", și zece sticle de șampanie, Mumm Very Dry, „căci numai de asta bea". Cașcavalul proaspăt de Cîmpulung, zarzavaturi și legume, alese cu grijă, cădeau în sarcina popotarului obișnuit. Dar ceea ce a dat mai multă emoție căpitanilor noștri (generalul venea să facă o inspecție în vederea înaintărilor la gradul de maior) a fost că a trimis vorbă anume să i se dea la începutul mesei două ouă fierte, numai două, „dar dacă nu se pot găsi absolut proaspete, mai bine să se renunțe" ! Cîtă bătaie de cap pe bieții oameni, că au dat în grija unei ordonanțe anume supravegherea unui cuibar și tot le era teamă că s-ar putea produce vreo încurcătură, încît ordonanța să dea dintre cele mai puțin proaspete... Dar, în sfîrșit, totul trecuse cu bine, ouăle fusese într-adevăr proaspete, iar diferitele bunătăți îngurgitate, digerate cu laude.

Acum toate cheltuielile prînzului era îndemn să fie scoase din „economii", exact de la „ordinar", adică de la masa trupei, căci regimentul nu avea fonduri speciale. Rațiile celor care erau în permisie, ajustări de carne la cazan și ceva mai puțin zahăr la ceai, toate

cumpănite cu chibzuință, de la o zi la alta, trebuiau să acopere deficitul. Am așteptat zadarnic să se termine adunările de cifre și cercetarea tablourilor. În cele din urmă am plecat, căci am înțeles că nu pot obține, întrerupînd o asemenea discuție, ceea ce nu obținusem cînd se cînta doina.

După-masă ne-a chemat să ne împartă niște broșuri trimise de la regiment. Erau cîteva cărțulii subțiri, tipărite prost, pe hîrtie de jurnal, cu coperte verzi sau galbene, ca „legea chiriașilor", de pildă. *Noi învățăminte de pe frontul occidental* se numea una. Alta: *Rolul artileriei în războiul actual*. În sfîrșit, o a treia: *Notele unui căpitan din armata germană*. Cîte un căpitan sau maior, din birourile statului-major, traducea și tipărea astfel de broșuri, fie că-l interesau, fie că voia să arate că are de lucru, dar nimeni nu le dădea nici o importanță, și, trimise la corpurile de trupă, zăceau prăfuite în pachete, ca teancurile de broșuri patriotice prin pivnițele prefecturilor. Din cînd în cînd, „ca să se descarce", aghiotanții de regimente le distribuiau la ofițeri. La drept vorbind, ele ar fi trebuit să fie citite de către generali și state-majore, căci era vorba de învățăminte pentru conducere, la început, iar eu și cu Orișan eram convinși și chiar uimiți de seriozitatea cu care se documentează ofițerimea noastră superioară — căci aceste cărțulii erau cu adevărat extrem de interesante — dar mai tîrziu am înțeles că supraevaluasem anumite inteligențe. Deci, în timp ce luam bucuros broșurile:

— Domnule căpitan, vream să vă rog, ca și-aseară, pentru o permisie de două zile la Cîmpulung... Am acolo...

— Dragul meu, îmi pare rău, dar nu se poate, ce să-ți fac ?

— Domnule căpitan, nici nu vă închipuiți ce serviciu mi-ați face...

— Cum să nu știu... știu... dar nu se poate...

Aseară, la popotă, în sfîrșit, a fost a treia încercare, mai nefericită decît toate. Eram cu gura arsă, cu ochii tari în cap, căci simțeam că nu voi putea fi la Cîmpulung decît dezertînd și, prevăzînd toată nenorocirea, eram

totuşi hotărît să dezertez. Toată noaptea m-am frămîntat mistuitor.

Iată, au început să se albească ferestrele, în casă întunericul se rărește ca un praf și eu n-am închis încă ochii. Cearta cu Corabu mi se pare ştearsă.

— Dom sublocotenent, vă cheamă dom căpitan Dimiu... a venit după dumneavoastră Nistor Oancea.

Căpitanul Dimiu e în cămaşă de noapte ţărănească şi în papuci.

— Domnule... vrei să pleci la Cîmpulung?... Ai treabă acolo ?

— Domnule căpitan, trebuie să mă duc negreşit...

Tace îndelung, pe gînduri, ca şi cînd m-ar fi chemat doar aşa, ca să-mi puie o întrebare acolo, şi numai după un timp :

— Deh ! domnule...

— Domnule căpitan...

Acum soldatul îi aduce pe masa ţărănească, acoperită cu pînză de casă, o dulceaţă şi o cafea neagră.

— Mai adu o dulceaţă, Gligore, şi o cafea pentru domnul sublocotenent. Şi, întorcîndu-se spre mine: Eu m-am deprins să mă scol de dimineaţă şi asta e „cafeaua mea cu lapte".

Mă măsoară din cap pînă în picioare şi iar tace. Îl măsor şi eu încercînd să ghicesc ce gînduri are, ba sînt ispitit să-i dau brînci, înspre cel bun.

— De, domnule... ştiu eu ce să fac ?... Deh... i-am spus-o şi lui Orişan aseară. E ordinul regimentului să nu părăsească nimeni unitatea. Uite ce... Ia un om cu dumneata, care ştie să te ducă pe deasupra, să ocoleşti Dîmbovicioara, dai drept în şoseaua mare, ca să nu întîlneşti pe nimeni de la regiment. Dar şi dacă te întîlneşte cineva, să spui că te-am trimis să faci o recunoaştere spre Rucăr.

Am crezut că irumpe totul în mine de atîta frenezie.

— Domnule căpitan, n-aveţi nici o grijă.

Aş fi vrut să trec pe la Orişan să-i mulţumesc, dar mi-era să nu întîrzii. Probabil că aseară, la popotă, au discutat cu toţii întîmplarea, datorită lui.

Am luat un soldat care știa drumul peste culme și am pornit-o așa cum mă găseam.

Mai întîi spre Giuvala, urcînd încet, pe urmă am ocolit, vîslind peste pășuni și fînețuri, pînă deasupra șoselei mari. Era un soare viu, ca de cristal apos și cu raze evidente, care dădea reverberații umede culmilor stîncoase și făcea proaspăt verdele vegetal. Roua se uscase, dar tot mai dăinuia cît să ne ude încălțămintea. Munții cei mari, priviți cum veneau amenințători spre noi, de sus, creșteau, desființînd depărtarea. În stînga, Ghimbavul, nemaipomenit de masivă moschee de piatră (pe lîngă ea, Sfînta Sofia să pară jucărie de copii), are de jur împrejurul cupolei de piatră povîrnișurile de sute de metri, drepte ca niște pereți din care însă crește o vegetație de stînci, ici-colo amestecată cu cea de brazi. Aceste povîrnișuri sînt atît de apropiate de cele ale munților vecini, numai cîțiva metri uneori, că fundul prăpăstiilor, cu pîraiele lor, n-au văzut de cînd e lumea, niciodată, soarele... ici-colo, nici lumina lunii. Povîrnișurile acestui munte, necercetate de nimeni, l-au făcut un adevărat cuib de urși.

La dreapta, apropiată, mărită încă, Piatra Craiului, cu aspectul ei de dom gotic, de stîncă dantelată; iar în fund, alergînd puternic și acoperitor spre noi, umplînd jumătate din vedere, Păpușa, unul dintre munții mari ai țării, deasupra Iezerului, pare, ca să completăm tripticul impresiilor acestea, o turlă deasupra unei înalte și lungi biserici românești. În valea dintre acești munți e Dîmbovița cu pîraiele ei, luptînd cu stîncile ca să răzbată, bolovănindu-se, strălucind la ocolurile însorite, ca argintul, mai ales lîngă podul alb de piatră, asemeni totuși celor din București. Prăbușite în adîncul larg, dîmburi împădurite, coline și plaiuri cu fînețe (ca acela unde ne găsim acum), ici-colo căsuțe și, în sfîrșit, șarpele alb al șoselei dau conținut văii. Fînețele sînt împărțite prin mari poligoane neregulate de garduri mici de bolovani, după proprietarii lor. În mijloc, închise în țarcuri, ca niște oi prea mari, căpițele de fîn de la al doilea cosit. Aerul e rar, miresmat de rășina de brad, de fîn copt, de fragi trecuți la vremea asta, și

ameţeşte, tare ca drojdia. Lăcustele ne sar din cale, sprintene ca şi dimineaţa asta întreagă.

Să fii acum aici, fată dragă, lungită lîngă mine, pe o căpiţă de fîn aşternută jos, să priveşti cerul înalt şi proaspăt, departe de „bandă" şi de meschinăriile saloanelor, să respirăm aci adînc şi să-ţi încălzească trupul plin soarele, să-l încingă pînă în miezul zilei, aşa cum încinge, vara, de la facerea lumii, toată priveliştea de aci. Dacă nu rămîn, e că trebuie să ajung mai curînd — fie şi acolo — să-ţi prind mijlocul viu între braţele mele cu coatele lipite de şolduri.

Am început, fireşte, iar, să merg întins, căci dacă suferisem pînă să obţin învoirea, acum păream scăpat ca dintr-o praştie şi nebunia revederii creştea în mine ca un spasm, pe care nimic nu l-ar mai fi putut opri pînă la istovirea lui.

Un muntean în iţari şi cămaşă, cu pălărie „ungurească" pe cap, se opreşte din plimbarea coasei, ca să ne arate un drum mai scurt. Lîngă el, o femeie voinică, tînără, cu picioarele în iarba umedă, goale pînă sub genunchi, cu carnea pietroasă, cu aceeaşi pălărie de pîslă neagră bărbătească pe cap, ne priveşte mirată. Are şoldurile puternice şi sînii ca puii închişi în cămaşa învîrstată cu negru. Într-un măr sălbatic, cu fructe închircite şi multe ca zarzărele, au spînzurat o desagă cu merinde.

Mărioară dintre munţi... măi
Şi-ai fost drăguţă la mulţi... măi
Mi-ai fost drăguţă şi mie... măi...
Pînă la Sfînta Mărie... măi...

Aşa trebuie să i se fi cîntat femeii acesteia vînjoase, făcută pentru luptat cu ea — mamei ei, bunicei ei. Pînă la Sfîntă Marie... Pînă poimîine...

Grăbim iar pasul, căci soarele a început să urce. Cu cît ne apropiem de sat, de o parte şi de alta a şoselei, sînt acum gardurile de uluc ascuţite ca săgeţile, toate la fel şi care închid livezile de pruni. Gîtroşi şi codobature isterice zboară de ici-colo peste pietre de rîu, peste pomi.

Ajuns încă dimineața în piața Rucărului, simțeam că mi se dilată inima, căutînd o trăsură pentru Cîmpulung. Neveste cu coșulețe ca niște căldărușe de răchită, pline cu zmeură culeasă din coclauri stîncoși, pe unde întîrzia, nu bănuiau ce neliniște făcea să-mi ardă privirea. Munteni frumoși și muntence umblau forfota tîrguind, așa de curat proaspeți în portul alb-negru, că păreau figuranți de teatru dacă n-ar fi fost de jur-împrejurul acestui sat culmile verzi sau stîncoase, strălucitoare toate de oglinda înrourată, albastră, a cerului și de aurul luminii de dimineață. Simțeam în mine acea vagă importanță, pe care, indiferent de alte sentimente, o simte în timpul pregătirilor cel care are să se supuie unei operații, într-o zi frumoasă. Rezemat de bara de fier a micului chei de piatră, priveam apa dumnezeiesc de limpede, făcută anume pentru creșterea și bucuria păstrăvilor parcă, rostogolindu-se peste pietroaie, auzeam uruitul ferăstraielor care tăiau în lung bușteni și zîmbeam gîndind la trupul gol și auriu al nevesti-mi, în așternutul alb, pe sofaua de la Cîmpulung. Pentru ce viața, pentru ce nebunia acestei organizări sociale contrariază fericiri atît de firești? și pe care le dorim atît de mult ?...

Trecem uruind podul de lemn, lung de tot și negru cu picioarele lui multe, ca un gîndac nesfîrșit peste Dîmbovița, desfăcută în șuvoaie, încărcată de bușteni cojiți, bolovani și pietriș. După Dragoslavele, alături de carele lungi de 8—10 metri, cu bușteni (căci au osiile desfăcute de leagăn și roțile mutate la un capăt și la celălalt al celor trei trunchiuri de brad menite căratului), întîlnim adesea femei călare pe cai mici, cu șei mari de lemn, acoperite cu blană de oaie, mereu cu pălăriuțe negre, uneori peste marame, cu ii, înflorite altițe și cu șabace, în opinci scorțoase.

Spre Mateiaș, șoseaua pietruită văros urcă întortocheat, pare că dă uneori în gol, într-o apă a cerului, pentru ca, trecut de ocol, valea să se prăvălească jos de tot, cu drumuri și sate acolo, în fundul larg al ei.

Am ajuns aproape de amiază. Într-un pavilion în grădină, ni se așeza masa, dar pînă la ora prînzului am ieșit în oraș și ne-am plimbat pe bulevard. Am fost

înduioşat de bucurie cînd am văzut că pe nevastă-mea n-o salută nimeni. Aveam orgoliul secret de a fi posesorul unui exemplar a cărui raritate trecătorii n-o bănuiau decît vag, după frumuseţea femeii, fără să ştie amara voluptate a vieţii noastre sufleteşti. Era în această plimbare de amanţi prin marea mulţime ceva din plimbarea unor ofiţeri superiori, îmbrăcaţi civil, pe care soldaţii, dacă ar fi ştiut cine sînt, i-ar fi salutat înlemniţi.

Amiaza era învolată şi lumina fierbea, ca în cupă şampania rece.

Prin faţa grădinii publice, mulţimea vilegiaturiştilor în haine şi rochii deschise ca de Paşti se îmbulzea primăvăratică. S-a oprit mirată, ca o fetiţă, în faţa unei fîntîni ţîşnitoare, pe umbrele de apă ale căreia, un savant localnic, probabil, avusese ideea să arunce o minge de tinichea vopsită, care juca neobosită. Am trecut prin piaţa cu grămezi de mere, pere şi prune, coşuleţe cu zmeură şi mure, aşezate pe tarabe aliniate ca soldaţii. Untul era adus în putineiul cît o donicioară în care a fost bătut. De acolo ne-am dus spre parcul băilor, prin oraşul cu casele luminoase, parcă în fiecare noapte spălate de ploaie sau de rouă, ceea ce nu împiedica soarele de amiază să fie viu şi neastîmpărat. Pe aleile cu brazi şi molifţi, cu copii care alergau şi bătrîni care jucau table, aşteptîndu-şi rîndul la baie, ne-am plimbat şi noi, pînă în albia nesfîrşit revărsată, cu prundişuri şi şuvoaie împletite, a Rîului Tîrgului. Nu vream să cunosc pe nimeni, nu exista pentru mine decît femeia aceasta cu rochie de culoarea caisei, cu braţele goale, lungi şi plinuţe, pe care în fiecare clipă eram ispitit să-mi alipesc podul palmelor. Pe podeţul de lemn, care e la intrarea în parc, peste pîrîiaş, s-a oprit să cerceteze mirată moara mică şi scocul ei de lemn, cu muşchi verde. O priveam eu, şi o privea toată lumea, pe femeia asta întoarsă cu spatele la noi, a cărei siluetă aurie toată parcă dădea încă răcoare priveliştii rustice. Cînd a întors ochii albaştri, erau tot aşa de limpezi ca apa care gonea peste podeala cu muşchi verde. Masa ne aştepta în chioşcul din fundul grădinii, proaspătă şi ademenitoare, cu supă de pasăre, pui fripţi, brînzeturi şi zmeură, cu vizita — oprită în prag şi curioasă —

a doamnei Atena, care vrea să afle ce facem pe graniță. Pe urmă am fost singuri.

Simțeam un val de recunoștință umilită pentru femeia aceasta care n-avusese măcar curiozitatea să se intereseze de ceilalți oameni. Mi se părea concludentă această atitudine a ei... și-mi reproșam neîncrederea și neliniștea de altădată. Simțeam voluptatea unei posesiuni depline a trupului și a sufletului ei.

Siesta, în orășelul obosit de aerul tare al dimineții și cu perdeluțele trase pretutindeni, a fost pentru noi o după-amiază de istoviri exasperate și de bucurii, care, deși așteptate, erau cu atît mai prețuite. Negreșit, trupul alb-auriu al acestei femei nu era fără cusur. Evitînd să aibă un copil ca să nu-și diformeze corpul, din cauza brutalității tratamentului ajunsese la rezultat opus. Cînd eram furios și sufeream din pricina ei, simțeam un fel de drojdie de satisfacție că sînii, nici chiar atunci cînd era culcată pe spate, nu mai aveau acea elasticitate dură de fructe, că acum, cînd se măriseră, alunecau ușor, firește prea puțin, înspre coaste fără să mai afirme neastîmpărata mură, ca un sigiliu al voluptății, din vîrful lor. Plinul șoldurilor nu mai avea liniile de liră de la început și era ciudată corespondența între impresia aceasta de scădere, de atrofiere pură a lor și înflorirea molatică a sînilor. Mușchii coaspelor, care erau, în zilele dintîi, întinși, semeț, de la genunchi pînă la șold, acum se relaxau, mai catifelați, mai dulci la pipăit, imperceptibil, spre interiorul picioarelor. Dar atît de inexplicabile sînt întortocherile iubirii, că acum, cînd o simțeam înduioșat alături, tocmai aceste scăderi erau pentru mine prilejuri de voluptate. Îmi plăceau, parcă mai mult ca oricînd, acești sîni molatici și ascultători, care îmi umpleau, cu greutatea lor dragă, palmele, luîndu-le forma, și îmi lipeam, cu o dureroasă bucurie, obrajii de coapsele cu frăgezimi molcome de petale, care altădată tresăreau elastice și nervoase.

Vorbisem puțin de tot, întreaga după-amiază, căci simțeam că vorbele, față de gesturi și prezență, erau de prisos, ca hîrtiile monetă în țările cu acoperire totală în aur. Cîndva însă, nevastă-mea duse mîna la căpătîi, luă din tabacheră o țigară, o puse în vîrful unei țigarete

şi o aprinse gînditoare, cu chibritul. Gestul acesta avea o eleganţă, acum naturală; dar la început trebuie să fi fost socotit de ea, cu convingere, ca un semn de „distincţie". Acum nu era, mai aproape vorbind, decît un gest de acreală distinsă. Era un gest absolut mărunt, dar parcă ar fi trecut un nor stupid peste toată voluptatea.

Aş fi vrut să nu mi se întunece figura şi nu puteam rezista.

În zilele noastre de dragoste adevărată, nevastă-mea n-avea niciodată, goală, poze de eleganţă studiată. Frumuseţea ei era toată spontaneitate şi mişcare. Trîntea cu picioarele în perne, se înghesuia sau se răsucea ca să-şi caute ciorapii şi orice mişcare a ei crea o atitudine de nud în pictură, neasemănat de frumos, de care ea nu-şi dădea seama. Ca să ia o ţigară ca acum, şi-ar fi răsucit mijlocul, sau ar fi întins amîndouă braţele, sau ar fi făcut orice altă mişcare, dar gestul acesta „distins" mă îmbolnăvea prin sugestiile lui. N-aveam nici o dovadă că mă înşela, dar aveam acum certitudinea că acest gest vine dintr-o deprindere de a poza goală, de „a face impresie", de care ea nu-şi mai dă seama, şi care era revelator pentru ceea ce nu ştiam eu. Pe urmă nevastă-mea se socotise, pînă la raidurile noastre mondene, inferioară mie şi asta se simţea din modul în care se purta în faţa mea şi faţă de mine. Mai tîrziu, pare-se, a descoperit că neştiinţa mea la dans e o inferioritate, că neglijenţa (relativă, foarte relativă) în îmbrăcăminte e un fel de dovadă de „lipsă de rasă", cînd comparaţia se impunea cu cei pe care ea şi prietenele ei îi numeau între ele *„tirés à quatre épingles"*. Acum, în acreala blazată a gestului ei, în poza independentă cu care aprindea, cu degetele întîrziat resfirate, chibritul, vedeam o nouă întărire a bănuielii că sînt înşelat. În lumea ei, asemenea atitudini trebuie să fie foarte preţuite...

— Ascultă, Ştef, voi ce faceţi acolo, pe graniţă? Vă pregătiţi de război?

I-am răspuns, sărutîndu-i pentru mine umărul rotund, că nu facem nici o pregătire şi că, dealtfel, sînt sigur că nu vom intra în război.

— De unde... acum e absolut sigur, dragul meu, mîine e consiliu de coroană, și se înveli iar într-o rotocoală importantă de fum...

I-am arătat că au mai fost consilii de coroană, că nu e nici un pericol.

— Mai bine... ah, ce bine ar fi să se termine odată povestea asta... Nu ți-e frică să mergi la război?

Eu mă gîndeam că aș fi înnebunit de teamă s-o las pe ea cu absoluta certitudine că n-are nici un control. Toată fața mi s-a crispat, întunecat de gîndul acesta.

A băgat de seamă și m-a întrebat numaidecît:

— Ți-e frică într-adevăr?

În clipa asta am simțit că voi dezerta pentru trei zile, orice s-ar întîmpla cu mine, ca să viu prin surprindere să văd ce face. I-am răspuns că nu știu, că nu m-am gîndit la asta. Adevărul e însă că mă gîndisem. De multe ori imaginam cîte o bătălie și mă vedeam conducîndu-mi plutonul cu o bravură atît de extraordinară, încît toți șefii mei să se entuziasmeze. De pildă, să merg în picioare pe tot cîmpul cu oameni culcați. Să pot fi văzut de departe cu binoclul, iar acasă, peste cîteva zile, toată lumea să fie uimită de isprăvile mele, să am un fel de legendă, iar nevastă-mea să protesteze ușor și orgolios, cînd toată lumea îi va vorbi despre purtarea mea în război.

— A, nu-l știți?... E un nebun și jumătate... I-am spus să se astîmpere, că nu vreau să mă lase văduvă.

Și totuși, cînd visam noaptea că iau parte la lupte, eram ca paralizat de groază.

Cu mîna sub sînul cald al femeii, căutam acum să descifrez, în ritmul ei interior, ce gîndește.

— Ascultă, Ștef, tu știi că dacă, Doamne ferește, mori în război, situația mea e foarte nelămurită?

Am început să zîmbesc, pe jumătate ironic, dar pe jumătate mirat de preocupările ei — și i-am șoptit în ureche ca un secret cald:

— Dacă n-ai vrut să ai copii...

— Eu? Tu n-ai vrut, de ce mă acuzi acum pe mine?

Am privit-o, mirat de lipsa ei de memorie, de ușurința cu care, adevărată femeie, trecea peste logică. Am sărutat-o pe colțul gurii.

— De ce ești îngrijorată? Tu știi că voi face un testament.

— Chiar cu testament. Va trebui, cine știe, să mă judec cu mama ta, cu rudele tale.

Eram mirat:

— Atunci, ce vrei?

Mi-a cuprins umerii cu o feminitate aprigă și m-a privit de aproape.

— Ascultă, Ștef, trece o parte din lirele englezești de la Banca Generală pe numele meu.

Am înțeles, mort, tot tîlcul acestei zile infame. În timpul războiului, în ziarele franțuzești, la mica publicitate, apăreau anunțurile spionilor germani în limbaj convenit. Și anunțul următor:

„De închiriat apartament mare, șapte odăi, din cauza plecării. Adresați ziar 235".

însemna în realitate:

„Ieri au trecut spre gara Amiens șapte regimente cu destinație necunoscută. Planul 653 expediat prin agentul H33."

Așa îmi apărea mie, avînd cu totul alt înțeles, această zi de dragoste prea arătoasă.

Am tăcut îndelung, cu încăpățînare, și cînd ea a stăruit, a izbucnit cearta. Mi-a reproșat egoismul meu, mi-a arătat că m-a iubit și cînd eram sărac și că acum mă îngrijorează atît de puțin soarta ei. I-am repetat că îi voi lăsa prin testament tot, dar ea insista, cu mînie și dispreț abia stăpînit, să-i fac donația.

Pentru mine, dragostea aceasta era o luptă neîntreruptă, în care eram veșnic de veghe, cu toate simțurile la pîndă, gata să previu orice pericol.

Am înțeles dintr-o dată, deci, ce vrea femeia. Dorea, fără îndoială, ca, adăpostită de griji, să se despartă de mine.

M-a cuprins o furie abia stăpînită. Priveam cu ură și dispreț corpul acesta amenințat de îmbătrînire timpurie, care vrea să mi se sustragă, să mi se înstrăineze. Desigur a simțit asta, căci imediat a tras cearșaful pe ea, și-a sprijinit capul pe braț și a început, sau a încercat, să plîngă:

— Nu mi-aş fi închipuit niciodată că am să ajung să fiu tratată astfel. Şi de către cine? De către acela pe care-l ador, pentru care-mi sacrific prieteniile.

Vulgaritatea frazei nu m-a surprins, căci acum o vedeam aservită stilului vulgar al lumii pe care o admira.

Ba chiar, mi-am dat seama că încă aş putea să-l gîndesc cu alt înţeles. „Să sufăr eu atît din cauza unui bou, care nici nu ştie să danseze şi cînd e alături de mine, la restaurant, mă plictiseşte cu mutrele lui tîmpite..." Sau către amant: „Dragă, am să-ncerc totul, dar nu ştii ce încăpăţînat e dobitocul ăla? Parcă eu nu aş vrea să fim amîndoi, singuri în străinătate?"

Mi-a reproşat apoi o mulţime de gesturi nedelicate din trecut, jignirile ei, a făcut profeţii în ceea ce priveşte purtarea familiei mele, şi, în tot ce spunea, eu nu vedeam decît furia de animal care nu izbuteşte să obţie ceea ce îi vor simţurile.

Bătăi în uşă au răsunat înăuntru ca intrarea materială a unui spirit.

— Ei, somnoroşilor, îmbrăcaţi-vă, că a început lumea să iasă la plimbare pe bulevard.

Era coana Atena, care „frola" în modul acesta prezenţa mea în casa ei şi ne sublinia calitatea de amanţi.

M-am îmbrăcat, tăcînd cu ostilitate, şi am lăsat-o mînioasă şi îmbufnată pe aşternutul sofalei.

Lumina soarelui îşi pierduse tăria, avea acum prelungi clinuri gălbenii, de asfinţit. Pe strada întortocheată şi pavată cu bolovani de munte, grupuri de vilegiaturişti coborau spre parc şi bulevard. Erau fete şi femei tinere, în rochi albe, uşoare, cu voaluri spumoase pe umeri, ofiţeri, liceeni, fete de şcoală (*backfischuri* pe vremea aceea), care coborau din toate direcţiile spre centrul oraşului, ca spre un *rendez-vous* general. Pe urmă se înghesuiau toţi, defilînd unii prin faţa altora, remarcîndu-se sau nu, provocînd sau prelungind mici discuţii cu surîsuri şi priviri.

La colţ, m-am lovit faţă în faţă cu un grup, care, în alb şi cu pantofi fără toc (şi cei doi băieţi şi cele două fete brune), mergeau fiecare, purtîndu-şi rachetele ca o solie, la tenis.

M-am oprit la o masă, pe trotuarul din fața cofetăriei, și am cerut un lichior, privind fără interes mulțimea care se grămădea pînă și printre mese, cînd, am înghețat: pe partea cealaltă a bulevardului trecea G. într-un costum de culoarea nisipului, parcă nou, cu cravata roșie, în capul gol. Cu mustața mică neagră, cu obrazul ras proaspăt și pudrat, cu mersul elastic, atrăgea luarea-aminte a tuturor. Nu mă mai îndoiam acum, venise pentru ea aici, îi era deci sigur amant. Poate că împreună hotărîseră chemarea mea de pe graniță, pentru actul de donație.

Parcă din tot corpul s-a scurs sîngele din mine, prin picioare, în pămînt. Aveam impresia că am devenit ud, neputincios și bolnav. Era în sufletul meu ca un peisaj nou, ca ajungerea trenului într-o stație de ocnă.

Stăteam așa, părăsit, paralizat, fără să pot gîndi nimic. Totul era amorțit în mine. Pe urmă mi-am spus că trebuie să-i omor.

M-am dus acasă ca un somnambul, fără să văd și să aud nimic din jurul meu, fără să știu nici în amintire, acum, ce era în străzile pline de lume străină, ca o figurație. Ea era încă acasă. I-am spus că m-am întîlnit cu colonelul, care mi-a dat ordin să plec imediat la regiment. Mă privea nedumerită, suspectînd această bruscă hotărîre.

— Spuneai că de abia ai plecat? Că tocmai ai ocolit Dîmbovicioara, ca să nu-l întîlnești pe colonel. Ce să caute aici?

A trebuit să afirm cu grabă, surprins de această ținere de minte a ei:

— E aici în Cîmpulung. Era cu încă un ofițer de la divizie... M-a chemat și mi-a spus că neapărat, astăseară încă, să fiu la regiment.

Mi-am încins sabia, mi-am verificat steyerul de buzunar, am sărutat-o chiar, pe această femeie care nu mai era a mea, care era a morții. Am privit-o cu indiferența cu care privești un tablou. Și frumusețea ei blondă era acum de reproducere în culori, vreau să spun că avea ceva uscat, fără viață, așa cum e diferența între culoarea uleioasă și grea a tabloului original și între luciul banal al cromolitografiei.

Îmi spuneam, în gînd, cu simplitate: voi fi dus în fața juraților. Totdeauna am avut obsesia lor și acum mă vedeam ajuns acolo, ca și cînd, încă de cînd eram mic, primisem un bilet cu destinația asta. Nici un moment însă nu m-am gîndit să mă sinucid și eu. Femeia aceasta, omul acesta mă mințiseră, jucaseră cu mine o comedie sinistră al cărei sfîrșit nu putea fi decît pedeapsa lor.

Și, cu același automatism de om purtat de o idee fixă, am pornit-o pe strada bolovănoasă în jos.

Pe bulevard, cred, mă oprește o voce scurtă și tăioasă:

— Domnule sublocotenent...

Era locotenentul-colonel, ajutorul comandantului.

— Dumneata ești din **? și-mi spuse numele regimentului. Nu vorbisem, de aproape, niciodată amîndoi. Ce cauți aici?

M-am gîndit la tot răul pe care puteam să-l fac comandantului de batalion și am mărturisit că, fiind trimis la Rucăr, m-am abătut pînă aci.

— Am dat ordin să nu-și părăsească nimeni unitatea. Ai să pleci imediat la Dîmbovicioara.

Cît timp eu conduceam lumea, o conduceam în mod logic. Acum, eram la deriva unor puteri superioare mie și nici o întîmplare nu mă mai putea mira. Această întîlnire cu colonelul, pe care o mințisem cu un sfert de oră mai înainte, nu făcea decît să-mi întărească și mai mult convingerea amorțită că tot ce e de întîmplat trebuie să se întîmple.

M-am închis într-o cameră de hotel, la capătul micului bulevard și cum clădirea, veche, era latură curmezișă la capătul lui, de la fereastră priveam în plin, în față, mulțimea care se plimba. Am tras perdeaua, am spionat cîteva clipe și pe urmă m-am lungit pe patul destul de murdar, cu cuvertura ieftină și perna prea mică.

Fac, cu o plictiseală indiferentă, planul răzbunării. La ora zece mă voi ascunde pe o uliță vecină, de unde pot supraveghea intrarea și ieșirea din casă. Dacă ea pleacă de-acasă, o voi urmări pînă la locuința lui. Dacă vine el la ea, voi bate întîi, iar dacă nu mi se va deschide imediat, voi sparge ușa și pe urmă ce va fi voi vedea.

Dacă pînă la miezul nopţii nu va fi nici una, nici alta, voi merge acasă şi trebuie s-o găsesc culcată, căci mi-a spus că se culcă devreme şi deci minciuna e un indiciu de vinovăţie. Înseamnă, nu-i aşa? că e la amant. Dar cum să găsesc locuinţa lui? M-am gîndit să trimit pe cineva să afle adresa, îmi dau seama însă că e o copilărie. Dealtfel, am certitudinea că el va veni la ea. Bătaia în uşă a coanei Atena, reamintită, mi se pare acum suspectă, aşa ca un soi de exces de zel cu înţeles.

Beam un pahar gros de apă verde şi vroiam să pun revolverul pe măsuţa de noapte, cînd aud bătăi sfioase în uşă. Chelnerul îmi spune că mă cheamă cineva numaidecît jos. Nu pricep nimic şi cobor.

E colonelul.

— Haide, domnule, la regiment. Ce mai întîrzii? E ordinul grupului de acoperire ca mîine absolut toată lumea să fie prezentă la unităţi. N-ai să ai trăsură. Te duc pînă la Dîmbovicioara şi de-acolo o iei pe jos. Mîine în zori eşti la companie.

Nu mai simt oboseală. Îmi ard acum ochii, tari în cap, şi de abia mă stăpînesc.

— Domnule colonel, mi-e imposibil să merg acum, mai lăsaţi-mă... Voi veni la noapte.

— Ce la noapte, domnule? Vii cu mine sau te arestez imediat.

Mă cuprinde o agitaţie cumplită. Simt că înnebunesc la gîndul că aş putea pleca fără să lichidez drama căsniciei mele.

Poate că ochii mi-au ieşit din orbite, buzele mi le simt arse, tremur tot.

— Domnule colonel, viu diseară. Am trăsură, lăsaţi-mă.

Vorbeşte hotărît şi calm, de parcă ar fi la celălalt capăt al telefonului, unde se aude bine şi numai eu mă zbucium aci, unde totul e neangrenat.

— Fugi de-acolo... vii cu mine... mai lasă-le dracului, damele alea. Vasile, du-te sus şi adu bagajul domnului sublocotenent. Şi îndoind toată trăsura, cînd pune piciorul pe scară: „Hai, vino sus".

— Mă duc să-mi iau singur ce am în cameră şi viu.

Simt că sînt între viaţă şi moarte. Dacă mă arestează colonelul, sau dacă fac cumva vreun gest de insubordonare, complic totul şi niciodată nu voi putea afla adevărul. Mă prind în imposibilitate, ca acela care e căzut în mlaştină şi cu cît mă voi zbate, cu atît voi coborî mai adînc.

Mă gîndesc la o ultimă soluţie. Îi spun colonelului că am bagajul la un prieten, ca să pot trece astfel pe la mine... Nu este exclus ca amantul femeii să fi şi venit, crezîndu-mă plecat... Şi atunci totul găseşte dezlegare. Dacă nu-l găsesc acolo, cel puţin să-i urlu ei că ştiu tot, că, dacă îşi închipuie că îşi bat joc de mine, se înşeală, să-i spun că poate să plece, că adineauri am refuzat donaţia pentru că ştiam totul. S-o strîng de gît şi să-i răcnesc cît voi putea de îndîrjit şi exasperat: „Ştiam totul... ştiu absolut totul".

Căci, într-adevăr, ceea ce mă doare mai mult e gîndul că ei socot că nu ştiu nimic.

Ca un resort împins, strîns la maximum, trebuie să izbucnească tot ce am comprimat în mine. Umilinţă, nelinişte şi furie.

Colonelul convine să treacă pe la mine şi eu strîng, crispat, revolverul în buzunar.

Treceam cu trăsura încet, căci cofetăriile au scos mesele nu numai pe trotuarul strîmt, ci pînă în mijlocul străzii înguste. Doi domni joacă table şi cu ei nu se întîmplă nimic acum în clipa asta cumplită, ca şi cu toată mulţimea în culori de bîlci, care forfoteşte. O luăm pe la primărie în sus, trecem pe lîngă o farmacie, ocolim colţul, unde, în pragul prăvăliei cu opinci, lumînări, pălării şi arnici, îşi aşteaptă muşterii negustorul în iţari şi cămaşă. Cu nimeni nu se întîmplă nimic.

La ferestrele noastre, perdelele gălbui sînt lăsate. La fereastra de la camera ei, coana Atena priveşte rezemată lumea de pe stradă. „Ei, n-ai plecat, domnule Gheorghidiu?" „Buna ziua, domnule colonel, iar ai venit pe la noi?" Cunoaşte pe toată lumea.

Tremur tot. Perdelele lăsate mi-au turnat otravă în sînge. Bat în uşa, care e închisă, şi dinăuntru vocea ei întreabă obosit: „Cine e?" Iar cînd deschid, şi ea în

cămășuță, și sofaua, cu așternutul mototolit, sînt tot cum le-am lăsat.

E mirată vag, nu însă surprinsă, că m-am întors. I-am explicat că am pierdut un ordin al regimentului și că socot că l-am uitat acasă. Caută puțin și, în loc de ordin, îmi dă o scrisoare cu scris mare și aplecat spre dreapta:

„Doamnă, sînt de azi, de la prînz, la Cîmpulung ca să-mi văd o mătușă și niște verișoare. Dacă vreți, răspundeți-mi cînd pot veni să depun omagiile mele la picioarele d-voastră."

Și iscălește G.

Privesc biletul cu neîncredere. Simt însă că lucrurile au intrat într-un făgaș normal. Momentul de criză e trecut. Plasez, cu oarecare abilitate, ordinul la capătul sofalei, îl iau și după ce lămuresc amănuntele, cerute de ea vag și obosit, o îmbrățișez automat și cobor. Apare din nou la fereastră, pe umeri cu o hăinuță de mătase albă și puf, și-mi trimite un surîs ca un sărut de madonă rănită. E o frumusețe dolentă, descurajată și loială. Are părul auriu și albastrul ochilor palid. Mai mult ca oricînd pare pictată pe smalț.

Colonelul nu mai pricepe nimic. E impresionat de frumusețea femeii și nu știe ce atitudine să ia. S-o considere soldățește ca pe o cocotă, căci frumusețea ei are ceva de cocotă, sau să ia un fel de „drepți" sufletesc în fața unei femei din lumea bună și a unei scene de dragoste înduioșătoare.

Abia cînd ieșim pe șoseaua albă, care, departe, ocolește Mateiașul la mijlocul înălțimii lui ca o balustradă, îmi spune cu o timiditate de mustăcios strîns în veston militar:

— De aceea spuneai că nu vrei să pleci? Hă?

Îi explic că e nevastă-mea și rămîne uimit. Pe urmă, ca să cîștige timp să gîndească, strigă către vizitiu:

— Hai, dă-le bice, Vasile, că ne-a apucat noaptea; și mai încolo, cînd s-a hotărît: Păi bine, domnule, atunci ce căutai la hotel? În cazul ăsta, nu vreai să mergi... din cauza ăleia de la Splendid?

Ce i-aș putea explica? Îi spun așa, într-o doară, uitînd că era vorba să trecem pe la un prieten, că acasă aveam să rămîn, iar la hotel nu căutam decît niște cunoscuți.

— Frumoasă femeie! drept să spun.

Complimentele care mi se fac pentru nevastă-mea mă scot din sărite. E, în oricare din ele, un regret, o dorință confuză. Alături de fiecare cuvînt e prezent ca umbra lui un sens nemărturisit, dar care e știut de toți același, iar orice ocol nu face decît să-l sublinieze și orice intenție de explicație să-l agraveze. Dar acum sîntem departe și — e poate și o infinitezimală doză de lichelism ierarhic — o clipă sînt vag măgulit că șefului meu îi place nevastă-mea. Rămînem amîndoi îndelung pe gînduri.

În legănatul trăsurii regimentului, lăsăm de o parte și de alta ultimele case ale Cîmpulungului. Coboară mai toate pînă în prundișul rîului cu șivoaie împletite. Unele par cu etaj, căci au pivniți ca un subsol înălțat, iar deasupra lor pridvorul. E ciudat să vezi pe unele reclame de firme ultraoccidentale: „Pneu Michelin" sau „Vermouth Cinzano". Soarele coboară după culmile Iezerului și Păpușii, văzute acum din partea astălaltă, și încoace, sub ele, e turla schitului Nămăești. S-a înserat de-a binelea și pe coasta goală a Mateiașului au început să ardă varnițele. De departe par niște vulcani în plină erupție, dar, pe măsură ce trăsura se apropie de ele, își scad mărimea și forma, devin numai niște clăi mari de piatră, cu cratere albe de jăratic care luminează seara cerul ca niște proiectoare. Care de munte cu coviltire merg înaintea noastră tihnit, și ca să ne facă loc oamenii îndeamnă boii cu chibzuială, căci sînt porniți la drum lung. E un larg fior spațial care precede întunecarea adevărată. Dincolo de spinarea goală care coboară din vîrful Mateiașului, ni se pare că ard nemărginit pădurile, pe care nu le vedem, dar le știm bogate, pe povîrnișuri de munți. Cînd ocolim însă pe șoseaua pietruită tot cu var, încolăcită pe trupul muntelui, vedem că nu sînt decît varnițele de pe povîrnișul celălalt, aceleași clăi mari de piatră cu cratere de jăratic alb, la cincizeci, o sută de pași de șosea.

Mersul în trăsură, mult mai mult decît cel în mașină, a fost și e încă una din voluptățile alese, pentru mine. Legănarea arcurilor e cel mai bun și îmbolditor ison

ritmic al gîndurilor. Așezarea corpului, ca într-un fotoliu scund, e dintre cele mai tihnite. Și mai ales e faptul osebit de prețios că, fiind condus de alții, nu ai nevoie să fii atent la incidentele drumului. E un „abandon" total, ca într-o îmbrățișare a întregului suflet.

Pe stînga și pe dreapta, la înălțimea capului, nu sînt, și de o parte și de alta, decît două paliere de întuneric vag și forme nelămurite, care se deșiră după un sul abstract. Mă gîndesc cu bucurie că m-am înșelat. Că e probabil că femeia mă iubește. Bucuria ei azi, cînd m-a văzut, de ce aș suspecta-o? Pentru că mi-a cerut o sumă de bani ? Poate că e o dovadă de egoism refuzul meu. N-am nici un motiv să cred că minte. Într-adevăr, n-a făcut nici un soi de cunoștințe, a fost tăcută, retrasă. Niciodată, de vreun an încoace, n-aș fi crezut că femeia aceasta poate trăi astfel, numai a mea. Și iată că tocmai acum eram în pragul nebuniei. Bucuria acestei regăsiri sufletești îmi e cu atît mai intensă, cu cît vine după disperarea care mă împingea la asasinat. Și graba firească și indiferentă cu care mi-a arătat scrisoarea... De ce mi-ar fi arătat-o, dacă ar fi avut motive să ascundă ceva? Mai ales gestul acesta mă dezarmează.

— Dormi, domnule ?

— Nu, domnule colonel, mă mai gîndeam... așa. Eram acum tot învăluit în amintirea surîsului îndurerat și a ochilor mari ai nevestei mele, la plecare. Mă gîndeam, cu recunoștință, că femeia aceasta merită toate sacrificiile din lume. Ce ar fi fost viața mea fără ea? Și ce nebunie îmi ardea sufletul ?

Merita ziua de azi sfîrșitul pe care i l-am dat eu?

Farurile puternice ale unui automobil ne-au prins într-o prelungă și inefabilă plasă de lumină, prin care, oferiți captivi celor dimpotriva noastră, alunecăm treptat. Colonelul tace cu ochii deschiși și mă surprinde atîta preocupare la un militar. Dar se și explică, fără să fie întrebat.

— Domnule, asta nu e viață. Iată doi ani de cînd sînt aci pe frontieră. Nu mi-e casa casă, nu mi-e masa masă. Uite, acum vine toamna, mai sînt două săptămîni pînă-mi merg copiii la școală.

— Aveţi copii mici, domnule colonel?

— Am doi. O fată într-a cincea. E tocmai la Madona Dudu, la Craiova, şi un băiat la noi acasă, la liceu. Acum, ce mai ştiu eu de ei? Aproape ne-am înstrăinat. Stăm aşa, în satul ăla bătut de Dumnezeu, în creierii munţilor. Mai bine am intra odată în război, să se termine.

— Credeţi că mai intrăm ? Eu socot că vom rămîne neutri pînă la sfîrşit. Unde mai pui că riscăm să fim zdrobiţi ?

Îşi aprinde ţigara şi, firesc, fără importanţă:

— De bătut n-au cum să ne bată, că şi ei sînt pe sfîrşite. N-au picior de soldat în Transilvania şi au ajuns să mănînce pînă şi mortăciuni. Moare lumea de foame la Budapesta, nu se mai dă decît cu condicuţă pîine. Dar n-ai manta, văd că ţi-e frig? Eşti cam subţire îmbrăcat. Vasile, dă pătura de sub tine.

Era, într-adevăr, răcoare. De peste vîrfurile de brazi venea un suflu rece că mă făcea să-mi simt pielea. Nu aveam decît o bluză de şeviot verde, de vară, pe mine şi pantaloni de raitcort, subţiri ca pînza. E mai bine cu picioarele învăluite în pătură.

Casele din Dragoslavele, înşirate pe stînga şi pe dreapta şoselei, par, în întuneric, mai toate la fel. Oprim la o crîşmă de drum mare.

— Hai să ne dăm şi noi jos... Mai luăm un pahar cu vin, pînă răsuflă puţin caii. Vasile, vezi de ei. Poate să şi îmbucăm ceva, că am plecat cu nepusă masă.

Sub umbrarul luminat de un felinar alburos, mai sînt cîteva mese. În jurul lor, munteni stau încet de vorbă. Lîngă ceteraş, singur un voinic cu privirea închisă, cu mustaţa mare. E beat. Ştie că îl privim toţi, dar pare plecat într-o lume, a lui. Pe masă, are şi patru pahare pentru cîntăreţi. Cere din nou băutură. De la o masă vecină (pat de scînduri pe bulamaci subţiri), îi strigă un vecin:

— Mă Nistore, iar se ţin copiii după tine prin sat...

Surîde, mustaţa îi măreşte parcă surîsul.

— Se ţin după mine puii de lele... simt, afurisiţii! şi surîde unei vedenii din el.

— Mă Nistore, mai păstrează, mă... o fi azi sîmbătă, dar sînt două sărbători la rînd, că luni e Sînta Maria, nu se lucrează la Dîrste, oprește bani ca să poți bea și mîine seară.

— Bine... bine... am să beau pînă poimîine seară. Și voi ce ați stat, mă?

Lăutarii nu sînt țigani, ci săteni din munte. E un cobzar, un viorist, altul cu nai și un țambalagiu. Cîntecul le e trist, cu prelungiri care n-au nimic din sentimentalismul urlat din bojoci, țigănește. E adevărat că fiecare cîntec aproape are versurile dublate de cîte două-trei ofuri sau măi... măi, dar nu sînt răcnite din piept (de parcă plesnesc ochii celui care le cîntă), ci sînt răsfrînte înăuntru. Glasul celui care le zice, din gură, urcă fără sforțare și e acoperit de un simț de omenie ca de o surdină, căci izbucnirile au răsuciri amare. Sînt departe de cîntecele „armonizate" fad de profesorii de muzică, cum nu au nimic ciobanii de pe calendarul poleit de perete, cu cei adevărați. Pe cînd cucoanele izmenite național, la oraș, cîntă *Du-te dor la badea-n sîn*, *Mîndruliță de la munte*, sau doina, devenită odioasă la toate „festivalurile artistice", cîntecele celor de aci au un gust adevărat și amar de piatră, de scoarță de stejar, de suflet pustiit, ars de dragoste și de păreri de rău. Dragostea nu e „idilică", ci are o drojdie grea de amărăciune. E vorba, mai totdeauna, de bărbați care au iubit mistuitor, de femei care au iubit mai mulți bărbați. E o beție de păcat în cîntecul de munte, căci în mai toate femeia e iubită, cu toată necredința ei (și e ciudată întîlnirea aci, dintre cea mai rafinată poezie baudelaireiană și verlaineiană, cu voluptatea străveche a păcatului). Trupul femeii dragi și necredincioase, vroit bun, întreg în lumină, devine adesea mai scump, mai dureros prețuit, prin toți cei care l-au frămîntat în brațe, și ei deznădăjduiți și înfrînți, ca și cel ce cîntă. E un fel de sfințenie și de voluptate prin păcat. Dragostea e, cele mai adeseori, frățietate în amar. Dar și cîntărețul de astă-seară e cum n-am întîlnit alții pînă acum.

A cîntat și cîntecul prea de multe ori știut:

Frunză verde ca mărarú,
De trei ori potcovii calul,
Potcoave cît icusaru,
Ca să urc la Stanca dealul —

Și nu-i vina calului,
Nici a potcovarului,
Și nici vina Stancii mele
C-a pus casa-n coaste grele,
Ci e vina tot a mea
Că mă duc prea des la ea.

Cuvintele sînt legate amar, cu un surîs adînc, și, totuși, totul pare șoptit pentru cel cu paharul dinainte. Îndepărtat în tristețe e cîntecul oltenesc:

Sub fereastra casei mele
Trece-un stol de rîndunele,
Nu e stol de rîndunele,
Ci sînt dragostele mele
Care m-am iubit cu ele.

Iubirea mea vine aci și ea, ca o stafie a păcatului. Colonelul a cerut și ceva de luat în gură cu vinul, și întîrzie, prins de frumusețea dintîi a cîntecului. E în mine o fîlfîire ușoară de aripi, o duioșie de prisos. Aci, la răspîntia de drum mare, îmi simt tot sufletul deschis ca o rană. E o întîlnire cu cîntecul pămîntului, și stranie transpunere între chinurile iubirii mele de oraș și chinurile adunate, ca o drojdie, în sufletul ăsta obștesc de răspîntie. Cel care-și frămîntă mustața și bea și ascultă de unul singur, cu mîna la tîmplă, se întoarce spre cîntăreț: „Zi-l iar". Și ascult cel mai amar cîntec de dragoste, de blestem, de păcat, al acestor văi de munte:

O... foaie verde firul ierbii
Of, of, of, Leano,
Mă suii pe dealul Cernii,
Unde paște puiul cerbii,
Of, of, of, Leano,
La puica cu ochii negri...

Vocea, caldă ca vinul, începe cu un ison bărbătesc şi plin ca o invocare, apoi „foaie verde firul ierbii" e spus ca un tîrît viu de şarpe, pentru ca prima silabă din „ierbii" să se adîncească întins, ca o arcuire de durere, tămîioasă. Pe urmă, în chemare, acel „Leano" e nemeşteşugit şi de-a dreptul ca un piept sfîşiat, dar numaidecît totul e readus înăuntru cu bărbăţie, ca să se încheie într-un joc cu surîsuri şi încercări de şăgalnic, pe cînd ţambalul picură lacrimi. Totul cade adînc în piept, lungind prima silabă din „negri" într-o volută de jale. Şi tot cîntecul e din simţiri, care ar vrea, fără voia bărbatului, să fie strigate, să se înalţe în răsuciri de patimă, dar sînt cu mîndrie şi amărăciune gîtuite şi răsfrînte în largi învăluiri de jale, ca o încercare de zîmbet rezolvat în strîmbături de durere. Amestecă acel rar „puiul cerbii" cu reflexul puhav al oraşului:

O, m-a mîncat, mînca-o-ar dracii.
Mi-a mîncat polii şi francii.

Şi deodată iar iubirea, plămădeală de nebunie, de dezgust, de jaf, de setea de a lepăda tot ce-i străin, de a evada, de a învia într-o formă sau alta:

O, hai, mîndro, să trecem Oltul,
Să schimbăm vorba şi portul.

Fată dragă şi zăpăcită, dacă am putea şi noi fugi... şi noi, dacă ne-am putea dezbrăca de tot ce-a fost... Nu vezi că nu mai poate dura aşa?

O, hai, mîndro, să trecem apa,
Să schimbăm vorba şi fapta.

Să ne schimbăm felul... să fugim din lavra meschinăriilor, să uităm îndoielile şi furiile şi deznădejdile... să fie ca în ceasul dintîi.

O cruce de voinic s-a frînt înăuntru, ca ros de o boală fără leac, eu am golit nu mai ştiu al cîtelea pahar, fiorul nemărginirii întunecate ne-a făcut să tremurăm uşor şi, plutind greu în noi înşine, am plecat.

De la Rucăr încolo sîntem opriţi la toate posturile de santinele care ne recunosc. În zona asta de acoperire

nu se mai circulă de multă vreme decît cu o învoire specială.

Întunericul s-a mai rărit, şi în stînga şi în dreapta întîlnim din cînd în cînd şi luminişuri, în care siluetele copacilor pun umbre catifelate. Mă simt bine, ca un bolnav după o criză acută şi, deşi nu e nici o adiere, simt venind din stînci ca un fluid răcoros şi mîngîietor, care-mi dă o senzaţie de prezenţă a întregului meu corp. E mereu o mireasmă de brad şi de fîn copt, care împrospătează simţurile.

Colonelului i-a venit acum poftă de vorbă.

— Mă uitam, domnule, azi la cafenea. Că n-am ce face la Cîmpulung, dar mă duc aşa, duminica, să mai văd lume, să mai schimb o vorbă acolo, că mi s-a urît la stîna noastră de la Dîmbovicioara numai cu soldaţi...

— Bine, dar azi e sîmbătă! De ce n-aţi rămas pentru mîine acolo?

— Generalul, azi pe la patru, cînd am ajuns, că ştia că viu, mi-a trimis vorbă să caut să-l văd. Ei ştiu, toată lumea, obiceiul meu acolo, cînd viu. Las caii să se odihnească la Splendid, mă scutur puţin şi o pornesc la cafenea pe bulevard. Acolo ne găsim toţi. Ne uităm la lume şi mai povestim ce ştim, mîncînd brînzoaice de zmeură şi ciocnind şpriţuri. Pe urmă, la masă, la Spirea, şi iar la cafea, la Tudose. Azi, cum îţi spun, generalul parcă mă aştepta, că mă şi cheamă la el. Mi-a spus să plec la regiment. Mîine dimineaţă să fiu acolo. I-e frică, se vede, de vreo inspecţie. Aşa că am lăsat caii să se odihnească puţin. Pînă atunci cerusem un şpriţ rece lui Cyrano la o masă afară, cînd tocmai te-am văzut pe dumneata trecînd şi pe urmă intrînd la Splendid. Ei, mi-am zis, ăsta e de la mine. Ce caută aci? Şi am trimis să te aducă. Nu ştiam că eşti cu nevasta. Trebuia să vii să-mi ceri permisie... că-ţi dădeam. Acum e altceva, cu ordinul generalului. O fi în legătură cu războiul, cine ştie?!

— Credeţi că vom intra în vara asta?

— Noo... nu cred... Dacă n-am intrat pînă acum... Dar poate că e ceva. Tocmai îmi spunea un jurnalist din Bucureşti că mîine va fi un consiliu de coroană.

Că la cafenea, ce naiba să faci între două și patru, pînă iese lumea iar la plimbare? Mi-a tot povestit tînărul ăsta...

— Ce ziarist? din București?

— Da, din București; pare să aibă legături sus, acolo... Că știa al naibii o mulțime de lucruri. Mi-a dat numele unui deputat care a obținut un permis pentru zece vagoane de untură. Domnule, zece vagoane de untură. O jumătate de milion de lei a luat numai la asta, că plătesc ungurii ca disperații. Hai, Vasile, mai pișcă roibul ăla că se lasă greu... Ieri, îmi spunea, le-a și trecut prin vamă, la Predeal. Dar parcă deputatul ăsta e singurul? Toți, domnule s-au îmbogățit... Cică umblă cucoanele din birou în birou, nu lasă petiția aprobată nici un moment din mînă, pînă nu au hîrtia de permis lucrată gata...

— Credeți asta?

— Da cîte mi-a spus!... Că nici el n-avea pe nimeni în Cîmpulung și cum n-avea loc la masă, mi-a cerut mie voie... Că pe urmă am trecut amîndoi la Tudose. Dealtminteri, e un om cu legături... Dumneata nu ești din București? Ei, atunci trebuie să-l cunoști... Stai, că-ți spun numele acum... așa, Grigoriade mi-a spus că-l cheamă.

Cred că n-am mai avut o picătură de sînge în obraz. Parcă tot sufletul îmi plecase spre capătul lumii. Colonelul n-a observat, pentru că eram în întuneric. L-am văzut trăgînd din țigară, în para roșiatică, așa ca și cînd în clipa asta nu se întîmplase una dintre cele mai mari catastrofe cu putință... Am întîrziat răspunsul, căci nu puteam scoate o vorbă. Și pe urmă, ca un animal sfîrșit :

— Un domn tînăr? de vreo treizeci de ani? nu?

— Da... cam așa.

Și, lipsit de respirație, clătinîndu-mi-se tot sufletul:

— Cu ochii mari, mustața mică, neagră?

— Ei, ăla e... Îmi închipuiam eu că-l cunoști.

Da... era amantul nevestei mele. Mi-am spus că dacă nu voi avea calmul desăvîrșit, nu voi putea afla nimic din ceea ce mă înnebunea să aflu, nici un amănunt nou, care să-mi dea satisfacția monstruoasă a certi-

tudinii. Am făcut o sforțare dîrză să mă înfrîng și, cu o notă mai sus poate, mi-am cîntat totuși rolul:

— Îl cunosc... Nu e ziarist propriu-zis... E un fel de cronicar monden... Dar are legături frumoase. Ce caută la Cîmpulung?

Colonelul era mereu tihnit și familiar, ca și cînd n-ar fi observat că în loc de călătorul cu care pornise la drum, avea acum alături un strigoi.

— Nu știu.. dar... l-am mai întîlnit și altă dată.

Am întrebat în continuare, cu buze arse:

— Stă atunci toată vara la Cîmpulung?

— Nu cred... mi-a spus că n-are pe nimeni (că a luat masa cu mine la restaurant...), dar pare că l-am mai văzut și altă dată. Vine așa, cîte două-trei zile, și pleacă.

„Spune... spune tot! îmi ziceam în gînd. Dă-mi pe gît tot paharul de otravă pînă la fund, pînă la drojdie, îl și simt în sînge."

— După cîte am mirosit eu... trebuie să fie vreo femeie la mijloc.

Eram singur, în gol, atîrnat ca și cînd îmi căzuse o scară de sub picioare.

— Da... asta cred și eu.

— El — și apăsă pe „el" — mi-a spus că mîine, la consiliul de coroană, e chestie mare...

După socotelile mele, eram cam la vreo treizeci de kilometri de Cîmpulung. Pe jos, alergînd îi puteam face în trei ore. I-aș fi găsit pe amîndoi în zorii zilei, în pat.

— Spune că Take Ionescu, înțeles cu Filipescu, dar eu cred că mai mult îmboldit de ăsta... de Filipescu... E om năprasnic, l-am cunoscut pe la noi, pe la liceul militar... că el l-a făcut... zic, s-au înțeles să spună regelui: ori-ori! Regina e cu ei.

Răsărise luna și șoseaua albă părea catifelată și umedă, ca și poienile de iarbă, ca și grupurile negre de brazi din vîlcelușile pe lîngă care treceam.

— Domnule colonel, nu vă supărați, mai aveți vreo țigară?

— Cum nu, dragul meu, cum nu... De ce nu mi-ai spus că fumezi? Că eu fumez întruna ca să mai treacă drumul ăsta, că e lung al dracului.

Nu fumam de obicei și nu știu de ce am vrut să fumez acum. Am înțeles că bonomia colonelului meu e pricinuită de plictiseala drumului și că asta l-a făcut, mai ales, să mă ia cu el. Aș putea să mai insist, dar prefer să-l las să spună la întîmplare, ce-i dictează pofta de vorbă, iar eu să trag numai cu cangea, la malul meu, amănuntele care mă privesc. Aduc, cu încăpățînare în martiraj, iar vorba:

— E băiat de viață, Grigoriade ăsta... Îmi pare rău că nu l-am întîlnit și eu. Cît spunea că stă la Cîmpulung?

— Zicea că de data asta stă pînă luni... marți... poate... Să vadă ce se mai întîmplă.

Țigara îmi amărîse și ea gura.

— Cu siguranță că pentru o femeie a venit...

— Așa cred și eu... Ce să-i faci...? Nu le-ai văzut pe toate, că la șase bulevardul e ticsit, cum umblă forfota... gătite și sulemenite toate... fără bărbați?

Asta era și nevasta mea... Așadar acesta e datul... realitatea.

O clipă surprins, ca și cînd ar fi trecut un automobil cu viteză numai la o jumătate de pas de mine, mi-a fost teamă să nu-și dea seama, subit, colonelul, că sînt și eu printre acești bărbați.

Dar trebuia neapărat să știu amănunte. Trebuia să joc teatru, căci numai tras de limbă cu abilitate, colonelul îmi va da cifrul care să-mi explice catastrofa. Cel mai bun lucru e să-l las să spuie tot ce-i trece prin cap și eu, dintr-o defilare, să rețin ceea ce mă privește.

— A... și Grigoriade ăla... e un tacîm...

Bun, bine, totul e să fiu vesel, deci surîd:

— Da... cum să nu-l știu, are o trecere nebună la femei.

— Da parcă numai la femei se pricepe? În toate... E dat dracului... Uite, la table... De două săptămîni de cînd e aci, i-a smintit pe toți... le-a luat o mulțime de parale. Și sînt printre ei scule istețe... care de patruzeci de ani freacă zarurile.

Simt un nou fior care mă dizolvă. „De două săptămîni" e aci? Dar adineauri colonelul vorbea de cîteva zile... Nu cumva știe ceva...? nu cumva e un soi de

complice și acum l-a luat gura pe dinainte? Și gîndul îmi aleargă ca o suveică, în urzeala posibilităților.

— Ascultă una buna de-a lui. Că dă cu zarul, dar gura nu-i tace. Zice că la Paris, după ce și-a tocat averea, rămăsese fără sfanț. N-avea ce mînca. Și atunci, ascultă ce pune la cale cu un amic, tot așa de curățat ca el. Angajează pe Caruso pentru un concert și semnează, dar cu condiția că — asta era cu trei luni înainte — are drept, cu o lună înainte, să renunțe la concert, plătind o sumă oarecare, nu prea mare, dealtfel. Tipărește afișe, anunță la gazetă și pune în vînzare biletele — dar aici să vezi abilitate — cu un preț abia dublu decît la orice concert obișnuit. Nu pune însă în vînzare decît vreo cincizeci de bilete, iar restul le plasează pe sub mînă, cu prețuri de șase-șapte ori mai mari. Și, bineînțeles, se vînd toate. Cu o lună înainte însă, anunță pe Caruso că renunță la concert, plătește despăgubirea și dă de știre la gazetă că nemaiavînd loc concertul din ziua cutare, persoanele care au cumpărat bilete sînt rugate să se prezinte la agenție să li se restituie banii. Adică atît cît era scris pe bilet. Restul l-au băgat ei doi în buzunar. Nici justiția n-a avut nimic de zis. Zice că un an a trăit larg la Paris din ce-a cîștigat din afacerea asta. Cînd îți spun că e un tip...

Colonelul e foarte amuzat și eu fac mult haz ca să-l antrenez.

— Dar lui văru-meu? Ce crezi că i-a făcut lui văru-meu? Că mi-a spus-o și pe asta. Era încîntat cînd a auzit că Dinculescu mi-e văr. Într-o zi, iar îi crăpa buza de cîțiva franci, acolo. Dar nu mai avea de la cine să împrumute, că împrumutase de la toți. Barem de la Dinculescu luase de zece ori... Ei bine, se duce tot la el. Dar cu doliu la braț și cu o mutră deznădăjduită: „Dragă domnule Dinculescu, mi-ai mai făcut multe servicii și-mi pare rău, căci nu vreau să crezi că abuzez de bunătatea dumitale. Dar uite, mi s-a întîmplat o mare nenorocire. Am primit chiar acum o telegramă — și vrea s-o arate, dar Dinculescu refuză — că mi-a murit tata... Te rog, dă-mi doi-trei napoleoni, să dau și eu o telegramă și să trimit să cumpere un buchet de flori acolo..." Bietul Dinculescu, speriat, înduioșat, a scos

imediat un bilet de o sută și a început să ceară detalii... să întrebe ce vîrstă avea bătrînul... de cînd nu l-a văzut, dacă a fost cumva bolnav.

Dar după ce pleacă Grigoriade, găsește telegrama „uitată" pe masă. Vrea s-o ia, să alerge după amicul nostru, cînd privirea îi cade pe text... și ce citește? Un singur rînd: „Dacă n-ar fi proștii, deștepții ar muri de foame".

Grigoriade spune că pariase cu un amic că Dinculescu va „marșa", ba că era sigur că va refuza să citească telegrama ticluită.

Rîd așa de stupid, ca un detectiv neghiob, prost machiat.

— Domnule, al dracului... strașnic tip. Știam și eu cîteva de-ale lui, cu femeile...

— Ascultă și cu femeile una bună... Cunoscuse, spunea el, la o recepție la legație, o femeie splendidă. Și cum o cucerise e o poveste. Nu știu cum făcuse rost de invitație la legație, se vede că era cunoscut din vremea cînd avea parale, dar acum n-avea cămașă la frac. Ei bine, spunea că și-a făcut un plastron din carton, pe care a lipit hîrtie albă de lux. Și așa, era printre cei mai bine. Îi trece prin cap să facă partenerului de vizavi, la cadril, o farsă, dar să vezi ce farsă. Îi spune în șoaptă, în treacăt, în timpul dansului: „Încheie-te la pantaloni". Bietul om să-i vie rău. Știi... Știi cum e fracul desfăcut în față, nici vorbă să ducă mîna. Făcea fețe-fețe și-l treceau sudorile. După dans, cînd a văzut că și-a bătut doar joc de el, a vrut să facă scandal, dar s-a terminat cu bine și a rîs toată lumea. Ei bine, domnule, îți vine să crezi? cu gluma asta a cucerit femeia... una din cele mai bine femei de la Paris, nevasta unui consilier de legație cu nume mare, foarte bogat.

Nimic nu mă interesează din flecăreala asta, mai mult pare-se ticluită din anecdote, dar ea îmi zugrăvește de minune tipul meu, care își făcea un ideal din asemenea ispravă, și erau toate din bagajul admirației lui sincere. Mă gîndesc în ce mocirlă te poate băga o femeie. Colonelul se amuza și el cu simplitate, povestin-

du-le. Dar ardeam să vie la lucruri mai apropiate de mine.

— A, eu știu o întîmplare a lui cu o femeie din București.

— Stai-stai, că și asta e interesantă. Într-o zi, cînd femeia era la el în garsonieră, și-l credea pe bărbatu-său plecat pentru trei zile la o conferință diplomatică, nu știu unde, ea se hotărăște să rămînă toată noaptea la Grigoriade, dar, pentru orice întîmplare, trimite acasă un plic desfăcut, ca din partea celei mai bune prietene — Madeleine o chema, zice el — prin care asta o roagă să vie să doarmă la ea, că-i e urît singură, căci bărbatul ei e plecat. Și, sigură de această prietenă, cea mai bună a ei, nici nu o mai întreabă măcar. Trimite biletul cu indicația printr-un comisionar, să spuie cameristei să-l puie chiar pe măsuța din dormitorul ei. Catastrofă. Bărbatul vine de dimineață de tot, îi face un scandal imens. Pasămite, el petrecuse toată noaptea chiar cu „cea mai bună prietenă" a nevesti-si... Femeia, uluită, prinsă așa în cursă, se stăpînește, nu spune o vorbă și pleacă. Dar cum tipul vrea să divorțeze, ea își aduce aminte că mai are o prietenă, Madeleine, o roagă, o imploră pe ea și pe bărbatul ei să declare că ea a scris scrisoarea și, după destule peripeții, izbutesc să-l convingă și pe bărbat de acest lucru, că voia nebunul să strice casa.

Tot sufletul mi-a devenit alb ca pielița pe care o atinge termocauterul. Îmi închipui seria de complicități care s-au contractat pe socoteala mea. Cu Anișoara, cu bărbatu-său, cu servitoarea mea (ca să-mi puie scrisoarea la îndemînă). Toți știau... și eu mă împăcasem convins și fericit.

Colonelul a mai povestit și alte isprăvi, dar eu n-am mai ascultat nimic. A trecut, nu știu cînd, la alte chestii, a vorbit despre consilii de coroană, despre armament și altele. Nu auzeam decît tonul lui, urcînd și coborînd, ca și liniile de întuneric pe de lături, fără să înțeleg nimic. Ca să nu prindă de veste, îi parodiam finalurile de frază.

— ...rege... răspicat... tată-său... „mie-mi trebuie un liceu militar".

— (scăzut) liceu militar... sigur...

— săptămîni... Anglia... alb... patru sute de mii... îți vine să crezi ?

— (absent și mirat, cu vocea uscată) Extraordinar !

Simțeam că nu voi mai apuca ziua de mîine. Dacă aș putea să mă întorc, și simțeam, material, că drumul vieții mele o ia acum pe o perspectivă de judecăți, ecouri de gazetă, ocnă. Că de pe acum nu mai sînt ce am fost. Dacă nu mă întorc însă, înnebunesc. Tot ce era în mine căpătase o viață exasperată, ca și cînd un virus puternic rupsese țesuturi abia refăcute, îmi gonea sîngele din organ în organ și-l izbea în creier, ca un puhoi în mal. Tot ce fusese fericire, culoare și lumină înduioșată în trecutul iubirii mele, acum deveneau motive de furie. Gîndul că am „marșat" (vorba colonelului) făcea să-mi fiarbă mai mult sîngele. Din trecut îmi veneau unele peste altele, ca peisaje și momente diverse suprapuse în film, fragmente de scene, cînd eram nebun de fericire și încredere. Avusesem îndoieli, care erau urmate și anulate de scene verificatoare oarecum. De atîtea ori în trecut avusesem bănuiala că eram înșelat, interpretînd o serie de gesturi și momente într-un anumit sens. Dar privind altfel punctul de plecare, seria avea alt sens. Era pe atunci un joc de alb și negru. O foaie era împărțită în romburi alăturate, albe și negre. Uneori, cînd priveai, aveai impresia că sînt cuburi pline, cu muchiile spre tine, dar alteori, aceleași romburi erau goluri cu muchii adîncite. Lucruri pe care le interpretasem într-un fel, le înțelegeam acum altfel. Cînd n-a vrut să plece la țară, cînd a vrut mai ales să vie de la țară, deși el era acolo (eu am crezut atunci că o plictiseau toți și că vrea să fim noi amîndoi, acasă ; iar acum înțeleg că probabil era geloasă și că se certase cu el), cînd mergeam la teatru, cînd nu și-a mai vorbit cu Anișoara, cînd mi se dădea și cînd nu mi se dădea. Pentru tot trecutul acesta, aș fi vrut acum o explicație care să răsucească totul, o răfuială înnebunitoare.

Intram, ca printr-o poartă, în Cheile Dîmbovicioarei, în spărtura cărora era întuneric răcoros și deplin, căci luna nu mai răzbătea. Erau luminate, ca de o candelă,

numai sus de tot, ameţitor, stîncile şi muchiile de creastă cu brazi singuratici. Pe tot drumul de la Rucăr, n-am întîlnit nici un trecător şi iată acum în defileu cîţiva inşi într-o căruţă par diavoli, de neaşteptat acolo. Ne fac loc, oprind, dîndu-se la o parte, pînă în şivoiul urlător, de parcă ne pîndesc.

Din cauza apei nu mai putem vorbi şi tovarăşul meu de drum tace şi el. Eu fac planul cum să reviu în sat, după ce mă despart de colonel, ca să mă întorc la Cîmpulung. Voi promite o avere vizitiului ca să întoarcă numaidecît cu mine, pînă întîlnim altă trăsură. Pot să mă dea, dacă vor, dezertor. Pînă cînd nu s-a luminat încă de ziuă, trebuie să se hotărască, să se sfîrşească totul. Restul pe lumea aceasta nu are nici o importanţă. Colonelul şi-aprinde iar ţigara şi, la lumina roşiatică a chibritului, mă priveşte lung.

— Ce ai? Nu ţi-e bine? Nu mai pleca la drum fără manta. Sau ia-ţi cu dumneata şi un veston mai gros.

Îmi aduc aminte că dimineaţa trecusem pe acelaşi drum, uluit de soarele şi de mirosul dimineţii de munte, fierbînd de nerăbdare să ajung mai repede, căci îmi cerea să viu negreşit şi gîndeam că suferă fără mine. Ieri credinţa asta că „suferă fără mine" îmi dădea o beţie înduioşătoare, iar azi amintirea acestei încrederi îmi provoacă greaţă, de mi se strîmbă buzele. Şi, cum bate la un organism bolnav pulsul, cu atît mai tari erau zvîcnirile de silă, cu cît mai vii fuseseră bucuriile.

Ah, mascarada cînd sărbătorisem doi ani de la căsătoria noastră. Invitasem la Flora, care era pe atunci cel mai căutat restaurant de petreceri, peste douăzeci de prieteni, perechi tinere, care duceau viaţă „mondenă", de asemeni şi cîţiva colegi şi fete care erau încă liberi. Eram fericit ca un copil. I-am făcut ei dar un inel de preţ, masa era încărcată de flori şi cristaluri, s-a băut şampanie pînă în zorii zilei. Toţi mă priveau cu duioşie şi oarecare invidie. Ah, aş vrea să cadă o stîncă din peretele ăsta al defileului, să mă strivească, pentru că înţeleg că privirile erau mai mult de ironie, pentru că desigur se vorbea de pe atunci de amorul nevesti-mi, pentru că, radios şi înduioşat, jucam un rol nesfîrşit ridicul. Va trebui să alerg în noapte pînă cr plesni

caii, dar să-i găsesc culcați, alături pe sofa și să mă răfuiesc cu ei.

Îmi amintesc și de începutul toamnei, cînd era însărcinată și nu voia să aibă copil, iar eu eram nebun de bucurie, îi sărutam, cu ochii în lacrimi, mîinile, o rugam să nu facă nelegiuirea de a înlătura, realizată, îmbrățișarea noastră.

Pe patul alb înflorit, al sanatoriului, unde o dusese voința ei îndîrjită, sărutam pe umeri, pe brațele albe, pe sîni, trupul care avea să-mi dea un suflet din sufletul meu, smuls din femeia cea mai dragă. Ea nu vrea și eu țineam, făcînd un exces de zel ridicul, să aibă un copil care probabil nu era al meu... Aș vrea să fiu biciuit pînă la sînge, să fiu călcat în picioare. Cînd ea vrea să mă cruțe... căci al lui era desigur copilul... (de ce nu l-a avut din primul an cu mine? pentru că o legătură cu un amant presupune imprudențe, acum înțeleg). Probabil că au început de cînd s-au cunoscut. Cu strîngeri de mînă prelungite, cu pipăiri pe sub masă, cu potriviri de vizite la prieteni comuni...

— Gheorghidiule, uite că am ajuns... Știi ce zic eu? Caii sînt obosiți rău, că au călcat azi peste șaizeci de kilometri, iar drumul în munte nu e lung, vreo cinci kilometri de la biserică, dar e greu, pieziș, șerpuiește pe coastă numai. Rămîi pînă mîine la Dîmbovicioara. Găsești un pat, fie la batalion, fie la aprovizionare. Vorbești cu ofițerul de serviciu. Poate rămîi chiar la el. Ca să pleci singur în munte e pericol și de dihănii.

— Domnule colonel, v-aș ruga... aș vrea să fiu încă în noaptea asta...

— Băiete, sînt prăpădiți rău caii... Ce zici, Vasile?

— Rău, domnule colonel... credeam că nu mai ajungem...

Trăsura s-a oprit în fața unei prăvălii și coborîm amîndoi.

— Spune-i căpitanului Dimiu să fie cu băgare de seamă mîine, că-mi miroase a inspecție... Nu știu ce vor cei de la corpul de armată. Dacă n-o fi nimic, poimîine să vii să-ți dau o permisie de trei zile, ca să-ți vezi nevasta la Cîmpulung.

Cum mă despart de colonel, alerg după Vasile, într-o curte, în care a intrat, uruind pe pietre, trăsura.

— Ascultă, Vasile, ai zece poli de la mine dacă te întorci acum, cu trăsura, pînă la Cîmpulung.

— Domnule sublocotenent...

— Pînă la Rucăr, Vasile.

— Domnule sublocotenent, nu merg caii...

— Schimbă-i... ia alții...

— Domnule sublocotenent, sînt caii regimentului... intru-n pușcărie...

— Vasile, îți dau douăzeci de napoleoni... Poți cumpăra o pereche de cai de trăsură.

— Domnule sublocotenent, asta e un fel de dezertare, mă nenorociți. Nu se poate... Mai bine merg să vă duc la domnul ofițer de serviciu.

— Lasă-mă în pace.

Sînt acum singur în mijlocul cătunului de munte. De jur împrejur, culmi cu creste de piatră, înălțate drept, încălecate, cît poți întinde pe pămînt gîndul. Rupturi de stînci, șivoaie, păduri, prăpăstii, poteci întortocheate. Lumina de lună dă peste tot o impresie dură de veșnicie. Și, la peste treizeci de kilometri, fără ca eu să pot ajunge acolo, pe un așternut molatic de sofa, trupul nevesti-mi și al amantului ei, încolăcite ca ale pisicilor dormind... Mai sînt două ore din noaptea asta, atît de eternă și calmă în afară, și cu atîtea viziuni de sînge și întuneric în mine. M-am oprit să mă gîndesc pe o bancă de mesteacăn, făcută de trupă ca să înfrumusețeze cantonamentul. Înțeleg că nu voi mai putea fi la Cîmpulung pînă în zori. Îmi spun că trebuie, acum, cînd știu totul, să am tăria să aleg alt prilej. Dar nici pe loc nu pot sta pînă la ziuă. Trebuie să mă mișc. E în mine o fierbere de șerpi înnebuniți. Plec pe drumul din pădure spre cantonament. Ocolesc cimitirul cu mici cruci albe, neîngrădit parcă, așa pe coastă, las bisericuța cu turla galbenă sub lună (de unde atîția morți aci?) și urc drumul lucrat de soldați, care se deosebește greu. De la o vreme merg prin pădure, fără să mai văd nimic, fără să știu dacă luna a apus sau dacă e împiedicată de copacii deși să răzbată pînă la mine. Urc mereu, repede, gîfiind și iar oprindu-mă. Cînd scap de întuneri-

cul pădurii, și întunericul dinafară a devenit apos parcă... E mai șters, se pregătesc zorile. Căsuța Ioanei, unde stau, e retrasă spre stînga, la vreo douăzeci de pași de frontieră. Dealtfel nu sînt zece case, toate cu prispă, împrăștiate pe dîmburile acestea mici, acoperite cu pășune, și sînt mai curînd legate de casele de dincolo decît cu cele din țara românească. Acum e în jurul meu o ceață viorie, aproape violetă, ca în cel mai modernist tablou. Pe urmă, în stînga, aproape de cătun, Piatra Craiului, care mi-a părut totdeauna — dominatoare cum e și singură — o imensă catedrală de piatră violetă, începe să-și lumineze cu aur creasta cu șapte turnuri în linie.

Alergarea asta de cinci kilometri, în urcuș, m-a istovit și mi-a făcut bine. Mă trîntesc pe patul acoperit cu pături, îmbrăcat, cu fața înfundată în pernă. Trupul, de la gît în jos, mi-e din pietroaie.

A doua zi e numai soare alb și verdeață vie pretutindeni. Ceasul cu brățară, de campanie, îmi arăta 11 și jumătate. Mi-e gura uscată, obrajii parcă scorojiți, ochii bombați în pleoape. Ocolesc cu gîndul ce a fost ieri, cum aș ocoli o locuință contaminată. Dumitru, lung și zănatic lucrat, îmi toarnă cu căldarea apă rece de mă răcoresc, gol pînă la brîu. Sînt un bolnav care a suferit tăieturi, injecții, masaje; acum mă simt mai bine, dar cred că orice gîndire precisă mi-ar face rău, ca unui trup bandajat o atingere sau o mișcare greșită. Trec peste comicăria de tranșee care îmi înconjoară casa ca o potcoavă și cobor în vatra taberei, unde sînt bordeiele trupei.

— Don sublocotenent...

— Ce e, mă țigane?

— Don sublocotenent, trăi-v-ar Dumnezeu... faceți ceva și cu mine...

— De... mă!

— Dați-mi drumul de aci...

— De, mă Văraru le, știu eu? n-ai văzut ce a spus domnul căpitan? Să vedem ce mai zice și azi.

Văraru, țigan ca de patruzeci de ani, pletos și cu mustața ca vrabia, neagră, a fost încorporat, mi se pare, mai mult în glumă. L-o fi întîlnit vreun ofițer, l-a

întrebat dacă a făcut armata şi l-a adus la regiment. Nimeni nu prea ştie cum a ajuns la compania noastră.

— Don sublocotenent, să trăiţi, am trei copilaşi, n-au ce să mănînce. Aşa sînt, şi arată cu palma de la pămînt.

— Să-mi spui cînd o fi domnul căpitan.

Sublocotenenţii Haranoiu şi Mitică Rădulescu sînt miraţi cînd mă văd.

— Dar era vorba să fii la Rucăr, dragă...?

Le spun că m-a întors colonelul şi că se aşteaptă o inspecţie.

Au amîndoi „alpenstockuri" frumos lucrate de către ordonanţe şi acum sînt cam la plimbare în dimineaţa asta însorită. Plutonierul Neagu ne iese înainte şi ne invită pe toţi la singular:

— Domnule sublocotenent, poftiţi şi dumneavoastră.

— Unde, Neagule?

— La compania a 12-a. Au prins soldaţii nişte iepuri azi-noapte şi am făcut şi noi o mică petrecere... Mîine e ziua lui Marin Dumitru, plotonierul de la a 12-a. Poftiţi să luaţi o gustare.

Sub un umbrar de crăci şi frunze, e o adevărată cîrciumă. Au un violonist şi un diblar, care cîntă şi din gură. Mai întîlnim şi alţi ofiţeri, care gustă cu condescendenţă de pe farfurioarele cu friptură şi din paharele groase, aburoase, cu vin roz. Un plutonier se apropie de mine.

— Domnule sublocotenent, ce ziceţi? cînd om pleca de aici?

— De, mă Vasile, ştiu eu... Văd că nu e rău nici aici, şi arăt cu privirea cîrciuma.

— Domnule sublocotenent, avem şi noi neveste şi copii.

O durere amorţită mă înjunghie între coaste, dar lăutarii cîntă mereu. Cînd, dau iar cu ochii de Văraru.

— Domnule căpitan, ce facem cu Văraru ăsta?... Îl mai ţinem?

Văraru a priceput şi se apropie, spre bucuria ofiţerilor, pe care-i amuză nesfîrşit cu răspunsurile lui nemilităreşti.

— Ce, mă, vrei să pleci? Tu nu vezi ce tînăr şi voinic eşti?

— Nu sînt, domn căpitan, să trăiţi... Sînt bătut de Dumnezeu, şi e gata să ne arate o hernie, în hohotele de rîs ale tuturor.

— Te facem capural, mă Vărarule, încearcă unul să-l parodieze... Cînd te-oi duce acasă, se sperie ţiganii tăi.

— Mă faceţi... păcatele mele... că eu n-am făcut militărie... nu ştiu nimic.

— Ascultă Vărarule, cum îl cheamă pe rege?

Văraru nu poate pronunţa niciodată „Ferdinand" şi acum refuză, izmenindu-se ca o fată:

— Da lăsaţi-mă, dom locotenent... Că dacă nu-s militar...

Ofiţerul se înfurie:

— Ia ascultă, mă ţigane, ce? noi glumim aici?... ei, al dracului: „drepţi"!

La strigătul crispat al ofiţerului, omul îngheaţă, luînd o poziţie aproape soldăţească, pe urmă comanda tună: Culcat... drepţi, culcat... drepţi. Şi Văraru se trînteşte şi se ridică de la pămînt în măsura comandei, ca o broască automată.

— Văraru, cum îl cheamă pe majestatea-sa regele?

Prăpădit rău, răspunde din suflet şi fără să privească pe nimeni:

— Să trăiţi, pe domnul... rege îl cheamă Lisandru.

E un hohot general de rîs. Cel mai frumos nume i se pare lui Văraru acesta de Lisandru şi-l dă bucuros regelui, cînd nu poate şti numele adevărat.

— Cum Lisandru, mă? Vezi că la noapte faci trei schimburi de planton.

— Îl cheamă pe regele... pe regele, îl cheamă „don colonel Lupaşcu..." strigă disperat Văraru de frica serviciului.

E singurul nume oficial pe care l-a putut reţine şi-l dă în extremis tuturor pentru că probabil socoate că, fiind cel mai înalt, e cel mai aproape de al regelui, dar pare că ştie că nu e chiar al regelui.

— Domnule căpitan, dar în definitiv ce facem cu el?

— Eu ştiu? să-i dăm drumul... Dar n-are nici un fel de act... nu poate dovedi că a trecut de treizeci de ani... Îl ţinem să-l facem lăutar.

Intervine camaradul Popescu, flăcăul, surîzînd:

— Dă-l dracului, domnule căpitan, că are patruzeci de ani bătuţi. Şi nici nu ştie să cînte, că e lăieţ pădurar.

Căpitanul ne asigură că mîine-poimîine îi dăm drumul.

— Gheorghidiule, un bilet de la amicul tău Lajos. Toţi camarazii urmăresc cu interes prietenia mea cu ofiţerul ungur, care comandă compania de acoperire a vămii.

Mă invită, ca de obicei duminica şi sărbătoarea, pentru după-masă, către ora patru, la o partidă de popice şi de halbe de bere, cu vameşul lor, cu vameşul nostru, cu poliţaiul de frontieră şi cocoanele lor. Sînt petreceri inimoase, cu rîs mult, cu glume straşnice. Căpitanul mă sfătuieşte, cu o autoritate potolită, să renunţ azi la această petrecere. „Să treacă inspecţia asta."

Are dreptate. Am azi mult mai multă nevoie să stau liniştit. Fraza „să treacă inspecţia asta" răsună iar cu ecouri, în golul gîndurilor mele. Dacă „mîine" e trecut?... Simt un fel de creştere dureroasă în mine, de parcă m-aş ridica în vîrful picioarelor.

După masa de la popotă, pe potecă, peste tranşee, mă duc să mă culc acasă. Dar cum rămîn singur între pereţi, se redeşteaptă în mine gîndurile ca stafiile. Dacă Grigoriade pleacă luni dimineaţa, nu voi mai putea avea niciodată acea certitudine, care singură ar pune capăt — într-un fel sau altul — iadului sufletesc în care mă zbucium. Gîndul plecării, cu fiecare ipoteză nouă, se încinge în mine ca un foc. Îngrozit, mă scol din pat şi hotărăsc să mă duc la prieteni. Sînt doi sublocotenenţi, care locuiesc amîndoi într-o odaie mare cu două paturi. Joacă domino. S-au dezbrăcat de vestoane, şi-au scos bocancii. Se păcălesc unul pe altul şi jubilează zgomotos. Intru şi eu al treilea. Fac sforţări disperate să mă angrenez jocului şi dispoziţiei camarazilor mei. Haranoiu îşi aşează plăcile.

— Să ştiţi că dacă vă bat în partida asta, am noroc. Mi-aprobă colonelul mutarea de la a II-a... Scap de Corabu.

Căpitanul Corabu, cum am spus, e spaima regimentului. Are o figură de inchizitor tînăr, cu fața osoasă, cu mustața tunsă scurt, neagră. Și-a înnebunit oamenii și ofițerii cu severitatea lui, chiar comandantul „cel mare" al regimentului, speriat de atîta disciplină, a scris că socoate că primul glonț al companiei a II-a va fi pentru comandantul ei. În batalionul nostru de oameni cumsecade și necăjiți, cum ne erau toți ofițerii, de păreau mai curînd niște dascăli provinciali cu ticuri și nevoi, Corabu era militar cu studii severe la Viena.

— Eu sînt mai generos, adaugă Săvulescu. Dacă voi cîștiga, la sfîrșitul lunii ne schimbă de pe frontieră... Mergem la R..., dansăm la iarnă și ne revedem damele, fraților.

Dar eu? Ce caut eu cu exasperatele mele complicații în această lume? Eu ce să doresc, ce să izbîndesc eu, dacă voi termina cel dintîi plăcile albe, cu jumătăți și puncte negre?

Către patru după-amiază năvăli în odaie un gradat, care luă speriat drepți:

— Trăiți, domnule sublocotenent... Poftiți jos în tabără.

— Toată lumea, mă băiete? Ori numai a 11-a?

— Toată lumea. E ordin să echipăm oamenii și să ridicăm posturile de pe frontieră.

Încremenim cu toții.

— Să ridicăm posturile, băiete?

— Așa e ordin... pînă într-un ceas să fim gata. Au și început să se adune domnii ofițeri jos.

Săvulescu a început să chiuie... să facă tumbe în așternutul patului:

— La R..., fraților... ne revedem damele.

Chiuie și urlă, Haranoiu nu-și găsește, de zorit ce e, bocancii.

— Mă băieți, dar dacă o fi război? întreb eu bănuitor.

— Ce război, Gheorghidiule băiete, ce război? Ar fi venit ordin să retragem posturile de pe frontieră? sau dimpotrivă să le întărim? Acasă, băiete... Mergem la R...

Coborîm în vîlcea, peste garduri și fînețuri, ca nebunii. Jos în vatra taberei, între bordeie, e mare mișcare. Ofițerii de la celelalte companii sînt nedumeriți. Aflăm un

lucru nou: e ordin să se împartă muniţia de război pe oameni.

— Ce-are a face, explică unul. E mai uşor de transportat aşa, împărţită.

E o lumină de după-amiază duminicală, cu soare care pare şi el mai curînd la plimbare decît la lucru.

Orişan scoate o foaie de ziar, scrisă numai pe o faţă, cu litere negre enorme. E o ediţie specială: Mîine la ora cinci după-amiază e convocat un consiliu de coroană. Răsuflăm uşuraţi... vom pleca de aci.

În timpul acesta, depozitele se împart pe spinarea oamenilor.

— Să ştiţi că s-a hotărît neutralitatea definitivă... Se retrag toate trupele. Uite pe căpitanul Dimiu.

Pe potecă, greoaie şi masivă, silueta verzuie a comandantului de batalion se desenează ca a unui uriaş tihnit.

— Hai să vedem ce e, că vine de la regiment.

Şi-l întîmpinăm în grup, încă înainte de a coborî ca un cioban pe coastă.

Scoate chipiul, se şterge de năduşeală şi pe mustaţa plină, blondă, şi apoi, cu mai multă spaimă decît solemnitate:

— Domnilor, e război... şi m-a făcut maior. Ne arată pe umeri galonul lat. Acum staţi jos, aci pe iarbă, să vă dictez ordinul de luptă, şi iar, mînios, către un soldat care ascultă încremenit: Ce e, mă? du-te-n mă-ta de-aici...

Nimeni nu spune o vorbă. Noul maior reia, după ce ne-am aşezat:

— Domnilor, vă atrag luarea-aminte că e ordin de război... nu de manevre, ca altădată.

Precizarea e de prisos. Cu picioarele înmuiate, ne-am înghesuit alături pe iarbă. A scos din buzunar un carnet şi dictează:

— „La ora 5 adunarea batalionului pe companii, jos în tabără.

La ora $5^1/_2$ se împart efectele de mobilizare.

La ora $5^3/_4$ se împart, de fiecare om, două sute de cartuşe de război.

La ora 6 batalionul III se pune în coloană de marş cu direcţia satul Dîmbovicioara, spre regiment.

XX se încolonează pe șoseaua Vama Giuvala, în ordinea următoare:

Batalionul III cu companiile în ordine 9, 10, 12.

Batalionul II cu companiile în ordine 5, 6, 7, 8.

Compania 9 constituie avangarda regimentului.

Compania 11 la dispoziția brigăzii.

La ora 8 p. m. regimentul se pune în mișcare cu direcția Vama Giuvala."

Scriu, lungit în iarbă, acest întîi ordin de luptă al armatei române în războiul cel mare, pe o carte poștală, cu colțurile răsucite, luată cu cine știe ce gînd, singurul petic de hîrtie pe care-l am. Mă gîndesc cui să o trimit mai tîrziu și mi se face în suflet un gol cît lumea, neașteptat. Peisajul muntos are acum sectoare de umbre lungi crepusculare și de soare viu.

Maiorul face un efort de concentrare:

— Cine comandă plotonul I de la a 9-a?

Cineva dă numele meu și mi se pare că nu mai e al meu.

— Gheorghidiule, ai să fii diseară vîrful avangardei; știi să te desfășori? Să-ți alegi oameni zdraveni de patrulă. Domnilor, alegeți din vreme patrulele de siguranță pe flancuri. Și acum, vă rog, treceți la executare... Dumnezeu să ne ajute.

CARTEA A DOUA

ÎNTÎIA NOAPTE DE RĂZBOI

Timp de o oră e în tabără o învălmășeală de neînchipuit. Plutonierii majori se împart în zece, aleargă de colo pînă colo, înjură, strigă, aruncă efecte de tot soiul în brațele oamenilor. Mi se pare că totul merge însă prea încet, că nimeni nu va fi gata la ora ordonată. O parte din oameni s-au aliniat pe companii în fața bordeielor și primesc, răcniți pe nume de gradați, bocanci. Unii încearcă o veselie străpezită, la care alții surîd ca niște bolnavi. Gîndul că la ora opt seara deschid focul, că în două ore, care totuși vor trece, așa cum au trecut de atîtea ori în viața mea, cum au trecut cînd așteptam într-o gară, cînd așteptam la birou, cum aștepți după-amiaza o vizită, mă sfîrșește ca o febră uscată. Faptul că voi năvăli, ca în cărțile de citire, împotriva unor tranșee înțesate de armată dușmană, că voi fi sub baraje de artilerie, mă uluiește, pare scris de o mînă nevăzută.

De patruzeci de ani n-a mai fost război, cărțile de citire s-au oprit la pagina de la 77 și acum eu deschid focul. Mi se pare asta una dintre acele coincidențe ciudate, mari cît un orizont.

Ofițerii sînt toți mult mai tăcuți decît trupa. Căpitanul Floroiu, mic, blond, cu fața lui îmbătrînită înainte de vreme, mă îndeamnă să las oamenii în grija plutonierilor și să-mi fac bagajele.

Mi se pare o enormitate, ceva absolut fără sens.

Bagajele? Mai am eu nevoie de bagaje? Dar după primele cinci minute de luptă, voi mai fi oare în viață?

— Nu se știe, cine are zile scapă.

— Domnule căpitan, voi scăpa la opt și cinci, la nouă, voi trăi poate pînă la ora zece diseară... Dar crezi că vom mai vedea noi soarele de mîine?

Tace înfiorat de gînduri și, pe urmă:

— Scrie vreo scrisoare, și își urmează ața gîndului din el.

Cui să scriu? Toți ai mei s-au depărtat în clipa asta, efectiv, la zecile și sutele de kilometri unde sînt. Nu-i voi mai vedea niciodată, ca pe locuitorii Norvegiei, ai Perului, ai Sidneyului, despre care știu că există totuși.

Îmi arde întreg corpul, e un neastîmpăr al trupului care contrastează cu liniștea și egalitatea imensă a gîndurilor mele. Nu mai pot sta în loc, bănuind că diseară nu vom putea fi gata. Mă voi duce și-acasă, în odăița mea, căci, deși sînt înfrigurat și grăbit, n-am ce face.

În fața casei, Ioana cu cei doi copilași ai ei s-au rînduit ca la intrarea în biserică, iar micuții îmi strigă cu mînuțele căzute jos, cu glas înlăcrimat:

— Să trăiți, domnule...

Încremenesc: „Să trăiesc?“ Ce sens de început de veac are vorba asta acum...?

Cum o să trăiesc diseară prin focuri de infanterie, prin lupte de baionetă, prin sute de explozii de obuze? Le dau bani și ei îmi sărută mîna, aci în munte, în asfințitul soarelui de vară. Niciodată n-am acceptat dovezi de acestea de respect și prietenie. M-au jignit, dar acum îi strîng la piept pe copiii aceștia, ca pe niște pui de pasăre.

— Dumitre, pune tot ce avem în lada de bagaje. Bagă de seamă!

— Am și încărcat lada, don sublocotenent.

S-a iscat parcă, străin de mine, un fluid care îmi ia înainte, oriunde merg. Doar la cincizeci de pași, dincolo, la ei nici un semn. E tot duminică și după-amiază goală și leneșă care stă în loc.

— ...dar au mai rămas lucruri... Ce facem cu ele?

— Lasă-le Ioanei aici.

— Nu puneţi bocancii? Cum o să rămîneţi aşa?

Sînt îmbrăcat în aceeaşi bluză uşoară, pantaloni de raitcort şi ghete de şevro subţire, cu moletiere.

Cum am fost ieri la Cîmpulung.

— Nu, Dumitre, rămîn aşa. Pînă la ora zece e destul şi aşa... Îmi fulgeră o clipă prin minte să fug la Cîmpulung, să am o explicaţie cu nevastă-mea. Risc cel mult să fiu împuşcat... Tot voi muri la noapte...

Ce să-mi explice? Ce importanţă mai au pentru mine lămuririle ei? Tot ce a fost aseară, absolut tot, e parcă numai văzut şi înţeles de mine, nu şi simţit, aşa cum anestezia locală te lasă să vezi toată operaţia, să simţi izbitura şi tăietura bisturiului, dar să nu ai nici o durere. Din oamenii aceia, din lumea lor cu bucurii şi deznădejdi, cu permise şi aniversări, care era şi lumea mea, m-am desprins odată cu camarazii mei — ca pe un vas nevăzut. De cîteva zeci de minute, o parte dintre noi sîntem morţi, efectiv în starea unor condamnaţi cărora li s-a respins cererea de graţiere, în ajun.

Acum oamenii de aici, blestemaţii în uniformă, îmi sînt singurii aproape şi sînt mai aproape de ei decît de mama şi de surorile mele.

Orgoliului meu i se pune acum, dealtfel, şi o altă problemă. Nu pot să dezertez, căci, mai ales, n-aş vrea să existe pe lume o experienţă definitivă, ca aceea pe care o voi face, de la care să lipsesc, mai exact, să lipsească ea din întregul meu sufletesc. Ar avea faţă de mine, cei care au fost acolo, o superioritate, care mi se pare inacceptabilă. Ar constitui pentru mine o limitare. Îmi putusem permite atîtea gesturi pînă acum, pentru că aveam un motiv şi o scuză: căutam o verificare şi o identificare a eului meu. Cu un eu limitat, în infinitul lumii, nici un punct de vedere, nici o stabilire de raporturi nu mai era posibilă şi deci nici o putinţă de realizare sufletească. O asemenea carenţă, de nereparat, ar fi fost şi o descalificare. Conştiinţa mea îmi permitea aseară să ucid, să mă judec deasupra legilor, pentru că nu aveam să-mi reproşez, în sistemul meu sufletesc, nimic, dar tocmai de aceea nu-mi permite laşitatea de a evita un pericol, pe care soldaţii cei mulţi nu-l puteau evita. Lipsit de orice talent, în lumea asta muritoare,

fără să cred în Dumnezeu, nu m-aş fi putut realiza — şi am încercat-o — decît într-o dragoste absolută. M-am înşelat o dată, aş mai putea încă încerca, din nou, de aceea nu vreau să fiu scăzut, de la început chiar, faţă de femei, prin nici o lipsă în organismul sufletesc.

Mă grăbesc spre magazia de armament să număr cartuşele, dar e de prisos, căci debandada e din cale afară de mare. Impresia asta de improvizat îmi dă o nelinişte de panică. Alerg fără rost în toate părţile, în bîlciul ăsta de oameni, care diseară vor juca, fiecare în parte, tragedia pe care era s-o joc doar eu aseară.

Doi soldaţi de la aprovizionare umblă, de colo pînă colo, pe cărăruie, cu cîte un sfert de bou pe umeri.

— Domnule sublocotenent, ce facem cu carnea asta?

Rîd galben.

— Cine mai vrea să mănînce, mă?... Cine o să aibă chef de mîncare mîine, chiar dintre cei ce vor mai trăi?

— Dom sublocotenent, dar ce să facem cu ea?

— Aruncaţi-o.

Se întunecă înfiripat şi timpul trece fără ca nimeni şi nimic să-l poată opri. Îmi ard buzele.

În odăiţa popotei, comandantul companiei, cu ceilalţi doi ofiţeri de la companie, iau ca gustare chiftele prăjite (gătite, în gîndul celui ce le-a frămîntat acum o oră, pentru altfel de oameni şi altă seară) şi cîte un pahar de vin.

— Ia şi dumneata ceva... mai prindem niţică inimă. Şi... cine ştie ce se mai întîmplă diseară.

Nu simt nici o nevoie, nici o dorinţă, şi orice încercare, fie şi de a mînca numai, ar strica plinul unui cerc.

— Cît e ceasul?

Şi întrebarea halucinantă, acum, parcă picură în suflet.

— Şase fără cinci. Mai sînt cinci minute.

— La companie.

Încep şuierături, oamenii se încolonează cu zgomot de bidoane, arme şi lopeţi. Încă mai sînt strigăte: „Niculae Fira... Niculae Fira... vino de ia mantaua lui domn plotonier major". Înserarea abate şi pe cei care mai făceau glume. Coborîm şchiopătînd pe alt drum, un drum de bolovani, decît cel străbătut de mine aseară.

Nimeni nu mai scoate o vorbă. Jos ne aşteaptă celălalt batalion, gata încolonat. Sînt peste toată valea, în înserare, numai grămezi şi siluete mute de soldaţi, ca o turmă cenuşie.

Mă cheamă colonelul, care a rămas comandant titular al regimentului. Caută să-şi stăpînească dezarticularea, prin formule reglementare. Sînt de faţă şi cea mai mare parte dintre ofiţeri.

— Va să zică eşti vîrful avangărzii? Auz că te cunoşti cu comandantul companiei din vamă. Uite ce faci.

Mi se pare de necrezut că mie mi se spune asta.

— ...Trimiţi doi oameni ca să se apropie de bara vărgată... grănicerul nostru va cere foc finanţului ungur. În clipa aceea, cei doi oameni sar la el şi îi pun baionetele în dreptul gîtului, strigîndu-i să tacă. Dacă ţipă, îl străpung.

— Dar dacă...

— Taci. Locotenentul locuieşte la vamă? nu? Cu patru oameni pătrunzi la el, cu armele întinse, şi-i explici că s-a declarat războiul, că nu-i facem nimic dacă se predă. Ceilalţi oameni năvălesc în cazarmă apoi. Şi, către căpitanul Floroiu: Dumneata, fireşte, vii imediat după el şi înconjuri cazarma.

Pornim. Din cauza muntelui, s-a întunecat de tot. Ajung în şoseaua cea mare, cu regimentul după mine, şi mă opresc. Un ofiţer de legătură îmi spune că s-a contramandat ordinul, că va trece înainte regimentul XR, vecin de brigadă.

Încerc să pun orînduială între oamenii care se grămădesc unii într-alţii.

— Cum te cheamă, băiete?

Mormăie ceva zdruncinat, de neînţeles.

— Dar tu cine eşti...? în ce grupă eşti?

— Nu... nu... eu... să...

Au trupuri de găini, moi. Îi mişc cu mîna din loc în loc şi rămîn unde îi pun, sleiţi. Dealtminteri şi vocile ofiţerilor parcă şchioapătă. În jurul nostru, dincolo de cei cinci paşi pînă unde vedem, cine ştie ce prăpăstii de moarte, ce scene de bestialitate, ascunde noaptea asta, atît de neagră că nu se poate deosebi nici o siluetă mă-

car. N-or fi început alții lupta? Dac-au pornit în același timp cu noi, și ei, din întuneric?

Sînt fericit că nu mai atac cel dintîi și mă trîntesc jos în iarba caldă încă de soare.

Mă gîndesc la măcelul care va fi peste 30—40 de minute. Cranii sfărîmate de paturi de armă, trupuri străpunse și prăbușite sub picioarele celor care vin din urmă. Facle și urlete. Explozii de obuze care să doboare rînduri întregi. Știu că voi muri, dar mă întreb dacă voi putea îndura fizic rana care-mi va sfîșia trupul. Și un gînd stăruie, plutind peste toate, ca o întrebare: pentru mine anume cum va fi? glonț... baionetă sau explozie de obuz?

„XX înainte... !" E o poruncă venită din om în om. Ridic oamenii ca pe bolnavi și pornim pe șoseaua care nu se mai vede albă. Singura apărare în noapte îmi sînt tovarășii, sîntem ca niște călători atacați de lupi și trebuie să ne apărăm spate în spate, căci oriunde, de jur împrejur, e moartea de fier și gloanțe. În clipa asta încă, putem fi surprinși. Regulamentul cere patrule la cîteva sute de metri pe dreapta și pe stînga. Numesc oamenii, dar nimeni nu se desprinde. Alerg și îi zgudui, trimițîndu-i în noapte, dar nu se duc, sleiți, decît trei pași și continuă să meargă apoi tîrît, alături de noi. Renunț... Fie ce-o fi.

Într-un tablou străin, în golul minții, văd în clipa asta limpede și departe de ai mei pe nevastă-mea, amantul ei, dar n-am timp să mă opresc, să-l fixez, ca să privesc. Bucuriile și minciunile lor sînt puerile față de oamenii aceștia, dintre care unii vor muri peste zece, cincisprezece minute, alții mîine, poimîine, săptămîna viitoare. Dintr-o dată, din noaptea dinaintea noastră, unde e viață și mișcare cu oameni, din care noi nu vedem și nu știm nimic, ca o solie dintr-un gol, din bezna unei odăi întunecate, s-aude o răpăială de focuri plesnite de armă. E singură în tot cuprinsul lumii. E originară ca întîiul om pe pămînt și nu o voi uita pînă la sfîrșitul vieții, niciodată. Parcă o morișcă mare, de Moși, s-a învîrtit repede, dar sunetul, mă întreb, la ce corespunde în noapte, acolo, cine a tras, cine a căzut?

Zarurile au fost aruncate.

Compania și, bănuiesc, tot regimentul s-a întors răsucit în loc, de spaimă, și oamenii sînt gata de fugă. Urlu scos din minți la gîndul goanei nebune, care ar fi mai rea ca moartea: „Pe loc, stați pe loc!"

Se opresc toți, sfîrșiți, căci nu au voința să fugă și după cîteva clipe reluăm marșul, tîrît ca după mort.

Identific, după dîmb și după ocolul șoselei, locul unde sîntem. Fac socoteala aproximativă și găsesc că avangarda regimentului XR a trecut sigur dincolo de vamă. Așadar, evenimentul s-a consumat. Întîmplarea de vorbe și cărți a devenit piatră, stofă, aramă, o noapte anume. Am trecut dincolo, peste linia punctată, pe care am desenat-o zece ani în școală.

— Uitați... uitați...

Dinainte vine între două santinele, cu armele îndreptate spre el, un prizonier (nu mai încape îndoială). E plutonierul Bela Kiss, îl cunosc acum după pantalonii de dril alb.

Iată deci întîiul prizonier în acest război la care iau parte. Oamenii și-au mai revenit puțin. Seara de cenușă oarbă a devenit întuneric străveziu. Trecem și noi prin vamă. Bara e ruptă, jos lîngă ea e un mort. Un rănit e sprijinit pe genunchi de către un soldat.

— Ce-a fost, camarade? întreb în treacăt.

— O luptă scurtă... domnul colonel P. B. e rănit de moarte. Uite-l.

Aflu ceva mai tîrziu că, în momentul cînd a fost somată, santinela ungurească a țipat, locotenentul Sigismund Lajos a ieșit în prag, a tras cu revolverul în direcția grupului, așa, în noapte, și glonțul lui a nimerit în cap pe colonel, care venise în fruntea avangărzii. Pe urmă, după un schimb de focuri, ungurii au fugit cu toții. Asta exista adineauri în noaptea neagră și noi nu vedeam nimic, ca și cînd n-ar fi fost așa: cum nu văd nimic, de pildă, vizitatorii într-un simplu parc comunal. Mi se comunică din urmă că regimentul XR a luat-o la dreapta, că nu mai am pe nimeni înaintea mea, de parcă s-ar fi dat la o parte o perdea, și deci să mă desfășor în avangardă. E o imposibilitate. Iau o distanță la o sută, două de metri înaintea companiei, dar patrulele nu se duc la mai mult de zece pași de mine.

Sînt înaintea tuturor milioanelor din neamul meu; în fața mea cu o șosea, cu garduri, cu întuneric și cu moartea plutind în toate.

Avem de la începutul serii toți baionetele la armă și formația de luptă.

Ordinul e să cercetăm tot ce întîlnim în cale. Mergem destul de încet, dibuit, și cei din fața mea sînt ca umbre închegate din întuneric. Ne așteptăm la un atac scurt, prin surprindere.

Întîlnim după un timp o casă pe stînga... are curte cu gard înalt, iar înăuntru se văd lumini. Ne oprim, dau ordin oamenilor din față să sară peste gardul înalt, dar nu se mișcă nimeni. Sar eu ulucile, încurcîndu-mă în sabie, și atunci vin și ei după mine. În casa cu două odăi, în dreapta și în stînga, sînt aprinse zeci de lumînări ca la mort și o romîncă, nouă parcă, se închină speriată. Cinci-șase copii stau lungiți pe jos. Îi întreb dacă au fost unguri, unde sînt, iau trei-patru lumînări în buzunar și pornim mai departe. Ordin din urmă vine să căutăm o călăuză.

Iată altă casă. E moartă și ghemuită în întuneric toată. Batem în poartă. O femeie ne lămurește că au fost ungurii chiar la ei, dar au fugit, lăsînd în grabă, în bătătură, tot ce-au avut.

Pe prispă e o arătare de om.

— E bărbatul dumitale?

— Da, e bărbatul meu, dar e beteag, de aceea l-or fi lăsat.

— Nu-i nimic, merge cu noi, îl luăm călăuză.

E cu pantaloni albi, cu cămașă aspră, țăran de ai noștri, și opunerea lui deznădăjduită nici nu ne întîrzie măcar. Îl luăm și pornim înainte.

Întunericul s-a făcut mai omenesc. Mă uit la ceas, e aproape zece seara. Așadar, au trecut cele două ore — așa au fost — și suprapuse imaginii mele dinainte sînt surprinzătoare prin golul lor.

Un pod, despre care știm că e minat. Ne oprim. Ordin din urmă iar, să treacă o grupă neapărat și fără întîrziere. Oamenii șovăie, firește...

— Bine, ~~atunci trec eu.~~

— Trec și ~~eu, dom~~ sublocotenent...

E ordonanța mea...

— Și eu.

E caporalul Nicolae Zamfir.

Trecem toți și nu se întîmplă nimic (tocmai a doua zi a sărit, sub o căruță).

O pădure mijită, mai mult ghicită, de o parte și de alta a drumului, ne dă un soi de atenție crispată, dar după ce trecem de ea și ocolim un bot de deal, mereu cu baionetele înfipte în întuneric, priveliștea se deschide larg de tot, imensă, fantastică, de parcă sîntem în pragul altei lumi. Totul coboară ca înspre o vale dulce și vederea e înlesnită de zecile de focuri uriașe care ard pretutindeni. Cît ajungi cu ochii, case ard cu vîlvătăi care luminează ca niște înalte torțe. Ținutul Branului întreg, înconjurat de munți, apare astfel, cu drumurile lui, cu sate, biserici, grupuri de copaci care nu pot fugi de îmbrățișarea focului. Sublocotenentul Orișan vine din urmă să privească și el ridicarea și căderea flăcărilor, care înalță și coboară cerul. Ard și numeroase șire de paie, anume, se vede, ca să le lumineze lor — celor ascunși în întuneric, așezați cine știe cum — venirea noastră. Voi pricepe mai tîrziu că întunericul e de neîndurat în război, pentru toată lumea. Oamenii s-au mai dezghețat. Frumusețea priveliștii și gîndul că, oricum, moartea nu vine din întuneric, de la doi pași, ca ăl necurat, că dușmanul e abia jos în vale, că nu e o chestie de secunde, iar clipa nu e definitivă, ne mai liniștește puțin. Pornim cu mai mult curaj, mai repede la vale, pe șoseaua de acum albă.

Dar cînd ne apropiem de Bran, vedem cu spaimă că înspre noi înaintează, plutind larg, un vultur uriaș de foc, pe care nu-l poți privi, ca pe discul soarelui. Batalionul întreg s-a trîntit îngrozit în șanțurile șoselei și așteaptă sfîrșitul lumii. Că s-a speriat e din pricină că la regiment nimeni nu ne-a arătat ce e o rachetă, iar că s-a trîntit în șanț a fost mișcarea cea mai indicată.

Începe o răpăială de focuri care crește și descrește, ca și cînd ar fi pe un portativ în spațiu.

Înaintăm iar, cînd iată că pe șosea apar în lămurirea focului siluete omenești. În asemenea împrejurări toate

siluetele sînt de duşmani. Ne apropiem şi vedem totuşi că sînt soldaţi din regimentul XR, care a pătruns în Bran ocolind şi dă o luptă de stradă. Ne oprim în lumina ca ziua, chiar în marginea tîrgului. Sînt atît de prins de belşugul de vederi şi de senzaţii dinafară, că nu am timp să-mi mai simt sufletul. Acum ştiu cum va fi. Mă uit la ceas, e miezul nopţii. Răpăiala de focuri amuţeşte din cînd în cînd, pe urmă creşte, dar nu se coboară niciodată de tot, ci urcă şi scade capricios ca ţîşnirea şi jocul apei din avuzul în soare. Trage cineva din noapte în noi şi aud primele gloanţe trecîndu-mi pe la ureche. Sînt ei, întîia dată de faţă. Voi şti mai tîrziu că toate gloanţele, mieunînd, trec pe la ureche. Oamenii se aruncă disperaţi în şanţurile şoselei. Vîră numai capetele sub podeţele din dreptul caselor, lăsînd trupurile afară, ca nişte struţi. Îi strig pe nume pe cîţiva din ei, dar e de prisos. Rămîn în picioare pe şosea ca să le arăt că nu e nimic, cum gustă părinţii din doctorie, ca să încurajeze copiii s-o ia. Dar doctoria e o noutate şi fac o sforţare, căptuşită. Gloanţele, e drept, vin rare, şi lovesc rupînd din copaci, în praful din şosea, în gardul caselor vechi care plesneşte rupîndu-se zgomotos.

Din urmă vine pe lîngă oameni căpitanul. Îl văd parcă acum din nou. E mic ca o fetiţă, cu mustaţa plină tunsă scurt, îmbătrînit de timpuriu.

— Ce facem?

— Aşteptăm ordine noi, de la brigadier.

Coboară spre noi pe şosea, din tîrg, un grup. Gloanţe puţine, numărînd parcă rar şi piuit, vin înspre noi, muşcînd scurt din gard şi din praful şoselei. Ştiu atît de bine că voi muri în noaptea asta, încît mi-e absolut indiferent pericolul localizat. Găsesc chiar că n-ar fi deloc mai dezagreabilă moartea aci, decît în flăcări.

Căci iată, se aude o detunătură puternică, dar parcă nu în raport cu erupţia de lumină şi fărîmături negre, pe care o produce.

— Au aruncat podul, cu ai noştri, în aer, Gheorghidiule. Mă duc înapoi să văd ce facem.

Încerc să trag de picioare oamenii, care-s mereu cu capetele vîrîte sub podeţe. Cînd, în sfîrşit, au văzut

cît de greu nimeresc gloanţele, şi-au mai venit în fire.

Din tîrg, se aude acum un tropot ca de escadroane în galop pe şosea, înspre noi. Oamenii mei au sărit şanţul şoselei şi, întorcîndu-se ca într-o arie, au început fuga. Sar în mijlocul lor, strig pe nume pe gradaţi, pe cei pe care-i am în faţă şi, scurt, cu răsuflarea suspendată, se opresc. Coboară iar în şanţ, cu baionetele întinse alături.

Rămîn singur în picioare şi aştept să văd ce vine.

Ştiu acum că s-a apropiat, ca de fier nevăzut, clipa definitivă.

Coboară spre noi, alergînd, zeci şi zeci de oameni, cît e de largă şoseaua. Lumina flăcărilor e atît de albă, încît îi recunosc. Fac umbre negre lungite în praf. Sînt ai noştri. Întind braţele ca o barieră.

— Staţi... ce e cu voi?

Gîfîie zbuciumat, vorbesc fără să privească:

— Ne-au prăpădit... ordin de retragere.

Am îngheţat... e întîiul moment de groază acută pe care-l am şi răspund sîcîit, uscat, grăbit:

— Nu e nici un ordin de retragere. Apoi, deznădăjduit: Plutonul întîi ocupă şoseaua.

Oamenii mei sînt la comandă, în mijlocul şoselei.

Şi către grămada de zeci de fugari:

— Intraţi în curtea asta.

Oprirea în loc i-a mai calmat, ca un exerciţiu siluitor. Intră ca o turmă în ograda gospodărească, unde, dealtfel, sînt adăpostiţi de casă.

Alt tropot pe şosea... alt grup, mai mare încă, vine din tîrg.

Oamenii mei strigă acum singuri, încălziţi, cînd văd că sînt alţii mai slabi de înger ca ei:

— În curte... în curte, pe dreapta.

Al treilea grup, o companie întreagă cu ofiţerii ei, vine fugind îngrozită:

— Loc, faceţi loc!

Ies înainte, răcnind, cu sabia întinsă:

— Staţi!

Dar nu vor să asculte, zbiară numai:

— E retragere... sîntem cu domnul căpitan.

Şi s-au oprit în aşteptare, cum pîndeşte un om care vrea să scoboare, pe scara unei trăsuri. Îmi arată pe căpitan.

— Domnule căpitan, unde plecaţi ?

— E retragere... ne-au prăpădit batalioanele. Şi îmi spune cu ce companie e.

Cu vocea palidă, înălbit de această idee a fugii, îl lămuresc scurt:

— Nu e nici un ordin de retragere... intraţi în curtea asta, şi le arăt o curte pe stînga.

— Trebuie să trec.

Urlu către ai mei:

— Niculae Marin, băgaţi baioneta în cine vrea să treacă de voi.

Înmuiat, căpitanul intră cu compania în curte, după casă.

Iar se face linişte. Din urmă nici un ordin, dar vine căpitanul meu, căruia îi explic situaţia regimentului vecin.

— Noi nu intervenim?

— Mi se pare că nu.

Simt o bucurie de scurt zbor, ca şi cînd nu mai sînt scos la lecţie cînd nu ştiu nimic, de un profesor rău:

— Aşteptăm aci?

— Ce vrei să facem?

Vine din urmă şi sublocotenentul Orişan, ca să vadă ce e. Gloanţele s-au rărit acum şi mai mult, răpăiala de focuri a devenit scăzută ca o cicăleală.

Orişan are obsesii tactice:

— De ce nu intervenim?

— Nu ştiu.

— Domnule căpitan, văd că şi artileria noastră e inactivă ca şi a lor.

— E luptă de stradă... Ce să caute artileria?

— Să tragă în rezerve... în noi.

— Las-o mai bine aşa.

— Ascultă, Gheorghidiule, hai noi în tîrg, să vedem ce e. Hai pînă la pod.

— Haide...

Căpitanul ne întreabă, nemulţumit:

— Ce să căutaţi acolo?

— Să vedem ce e.

Apăsarea asta, de a nu cunoaște ceea ce se întîmplă înainte, știu acum că e, în război, pentru unii de neîndurat, așa cum de neîndurat mi-era, în ajun, incertitudinea dacă sînt înșelat sau nu.

Casele cu curți mari sînt înspre marginea asta, mai aproape de felul românesc, dar au în față garduri înalte. Am luat călăuza cu noi și mergem înainte. Mai vin din sus răniți și oameni care au părăsit lupta, iscînd, în lumina focului, forme dedublate.

Dintr-o curte sîntem chemați.

— Cine sînteți?

— Din XX... dar dumneavoastră?

— Comandantul lui XR... Care-i situația?

— XX e încolonat pe șosea... două companii ale dumneavoastră sînt înapoi într-o curte.

— Faceți-le rezerve, întărește Orișan.

Sîntem acum de-a binelea în tîrg și lumina a coborît.

La o mică răspîntie, în fața unei brutării, pare-se cu masa goală de pîine în afară, cîteva umbre... Încremenim pe loc.

— Cine-i? Stai!

Nici un răspuns, umbrele au dispărut.

— Gheorghidiule, revolverul tău e încărcat? că eu n-am nici un cartuș.

Revolverul meu... Îmi vine în minte toată întîmplarea de la Cîmpulung, cum i s-ar aminti unui bolnav că a delirat. Caut în buzunar și nu găsesc nimic.

— Nu-l am, cred că l-am pierdut.

Și ne întoarcem la ai noștri.

Au scăzut focurile mari și impresia e poate din cauză că și lupta s-a domolit. Găsesc un grup întreg de ofițeri din XX, veniți dinapoi. Sînt toți cu sufletele îndoite.

— Cine ar fi crezut? aruncă unul și toți tac gîndind la fel abătut.

Mai discutaserăm între noi la popotă și eu fusesem în discuție ceea ce se numea pe atunci un „antiintervenționist". Pesimismul meu e și mai greu acum, iar purtarea mea în astă-noapte, destul de desprinsă, îmi

dă un fel de obiectivitate, parcă ştiinţifică, atunci cînd spun:

— Am impresia că mîine vom lupta în jurul Rucărului.

Căpitanul micuţ şi prea gînditor întreabă cu teamă:

— Crezi că ne vor ataca?

— Socot că da... Azi au fost surprinşi, dar dacă primesc întăriri, nu văd de ce nu ne-ar ataca.

Ofiţerii mă aprobă cu privirile grele şi obosite, cu gîndurile aiurea.

Noaptea scurtă de vară e pe sfîrşite. Focurile s-au stins tîrziu, ca după o serbare de noapte, şi acum întunericul se strînge, fără să se facă opac.

— Cum vom putea sta mîine aşa pe şosea? Ce facem?

— Hai la companii şi om vedea.

Oamenii mă întreabă şi ei ce facem. Sîntem neliniştiţi, căci dacă ne apucă ziua, aşa încolonaţi pe şoseaua albă, sîntem pradă sigură mitralierelor. În tîrg e aproape linişte şi liniştea asta, cînd ştim că toţi ochii sînt deschişi ca ai şerpilor în umbră, că şi ceilalţi aşteaptă poate, ca şi noi, e mai grozavă că lupta.

Începe să se albească întunericul care-şi pierduse toată puterea. Acum oamenii, cenuşii şi ei, nu se mai disting deloc.

Soseşte din urmă colonelul, greoi şi masiv.

— Gheorghidiule, vino cu oamenii după mine.

Vrea să sară gardul unei grădini, dar gardul se prăbuşeşte sub greutatea lui. O iau la fugă după el, şi oamenii după mine, peste răsaduri de varză albăstrie şi de morcovi. Ghetele subţiri de şevro se încalţă cu pămînt ca nişte galoşi. Om de cincizeci de ani, colonelul aleargă cu paşii mari, care fac să sară pămîntul fărîmiţos în dreapta şi în stînga. Mă întreb în fugă, dacă toţi oamenii au baionetele puse. Toată priveliştea cu linii subţiri, desenate ca în estampele japoneze, în zori a devenit viu liliachie. Înţeleg că vom înconjura tîrgul ca să dăm un „atac de flanc". Călcăm prin albia unui pîrîu pînă la genunchi, dar nu simt nici urmă de umezeală. Îmi trec limba peste buzele arse ca de o spuzeală. Intrăm într-o livadă şi după ce am alergat prin ea, începem urcuşul unei coaste. Înţeleg şi mă îngro-

zesc. Stă deasupra noastră, ca o cetate de sute de metri înaltă, prăpăstioasă, Măgura Branului. Pornim la asaltul ei, mereu în fugă, tîrînd după noi coloana care și-a pierdut, peste garduri și pîrîu, forma.

Ne-au văzut și începe miorlăitul lung al gloanțelor. Aud în urmă vaiete: primii căzuți... Mă emoționează abstract ca un număr etichetat de muzeu. „Primii răniți în acest război."

Gîfîi, îmi arde gura... Mă abat, tot din fugă, și culeg din merele scuturate, cine știe, trîntite de gloanțele care lovesc în trunchi.

Îi văd acum pe cei de sus ca pe parapetele și balustradele unui castel medieval, dar alergăm mereu urcînd spre ei, toți după colonel, de parcă ne-am ține de mînă.

Ajungem într-o parte unde peretele e atît de drept și înalt, că nu mai pot trage nici ei. Comunicăm în urmă: „Regimentul se adună în unghiul mort".

Iată-ne pe toți, mai mult îngrămădiți, ca într-un repaos tihnit în livadă. A răsărit soarele peste cîmpul de luptă. Deasupra noastră e peretele Măgurii cu stîncile lui, dar înapoia noastră spectacolul e neasemuit. Ca într-un tablou istoric vin din țară, paralele, coloane de soldați. Pe șosea și peste livezi. Vine și artilerie, vin și căruțe. Acum trage pe deasupra capetelor noastre artileria austriacă. Numai două tunuri, care ajung însă departe înapoi, spre vamă, și lovesc pare-se în plin. E uimitoare această punere cu mîna, acest braț nevăzut, întins înalt pe deasupra capetelor noastre, care cade acolo, poate la opt-nouă kilometri, precis ca un pumn.

Ziua aceasta, pe care n-o mai așteptam, e altfel pentru mine. Parcă sînt într-un peisaj nelumesc. Simt ce trebuie să simtă morții cînd străbat livezile și plaiurile văzduhului. E parcă mai ușoară lupta ziua. Oamenii s-au înviorat cu toții. Sînt sigur că o să mor, dar prefer să-mi aleg singur moartea. Acum înțeleg de ce întotdeauna condamnații au avut preferințe între cap tăiat, spînzurătoare, împușcare. Am și eu acum preferințe. Vreau să provoc admirația sfioasă a camarazilor, singurii care există acum real pentru mine, căci tot restul lumii e numai teoretic. Așa cum cei care mergeau la ghilotină preferau, în loc să urle de durere,

să ia atitudini. I-am văzut pe camarazii mei ce sensibili sînt și voi continua. Mă gîndesc în treacăt că mîine seară cei de acasă ar putea afla, din ziare, că m-am purtat uluitor, așa cum mă gîndeam uneori înainte de război (vis de băiat care vrea să se facă mare actor), dar acum, și admirația, și ura lor îmi sînt șterse, indiferente.

Declasații în societate, sau chiar numai cei ocoliți într-un salon, încep să aibă un orgoliu de izolați, de nedreptățiți, care caută să transforme excluderea în avantaj. Oamenii de aci împărtășesc destinul meu și a trebuit un neînchipuit concurs de întîmplări ca să fim toți aci, care sîntem, adunați pe fire deosebite, în clipa hotărîtoare.

Stăm aproape două ore așa. E răcoritor ce sentiment de încredere îți dă superioritatea pe care ai tăi o au asupra inamicului. De vreme ce tu tot mori, e ciudat, dar preferi să fie cînd ataci și nu cînd fugi. Cred că senzația aceasta împacă un sentiment fundamental: atacînd, îți alegi tu, parcă, moartea: urmărit de altul și ajuns din urmă, moartea ți-e impusă. Ești în clipa morții, în întîiul caz, un sinucigaș, în al doilea un ucis, și încerci toate sentimentele celui asasinat.

V-ați întrebat, dealtfel, ce s-ar întîmpla cu un om care are intențiunea să se sinucidă, dacă în aceeași clipă cineva ar voi să-l asasineze?

Acum cînd văd batalioanele noastre venind peste plaiuri și dealuri, mă gîndesc îndeosebi la sentimentele pe care le încearcă, privind, mai ales ei, cei cu care luptăm.

Sublocotenentul Popescu, camarad de companie, mănîncă mere.

— Gheorghidiule, cum o fi țara asta, cînd nu e război?

Ar fi simplu să ți-o imaginezi fără soldați, dar ei fac azi esența acestui peisaj, încît nu-l poți gîndi fără ei, cum nu poți gîndi a patra dimensiune în natură. Soarele e acum deasupra dealurilor, care poartă dreptunghiuri de pădure negre, golurile de topaz ale pășunilor și, ici-colo, vile verzi cu acoperișurile roșii de țiglă, care-ți dau impresia că ești în străinătate.

Colonelul, care își ștersese timp de două ceasuri chipiul și fruntea de nădușeală, stînd în iarba măruntă ca la o partidă de odihnă, și în jurul căruia eram ca o turmă, hotărăște plecarea.

— Azi-noapte al III-lea a început? Acum plecați întîi voi, Dolescule.

Maiorul Dolescu, care comandă batalionul II, măsoară speriat peretele.

— Nu pe aici, bre omule, luați-o mai la stînga, că e povîrnișul mai dulce. Mergi cu oamenii pe lîngă peretele ăsta, unul după altul, și pe măsură ce ieșiți în bătaia focurilor, vă desfășurați.

Peste vreun sfert de oră, răpăiala vie de păcănituri ne arată că în clipa asta cei care au plecat au dinainte o priveliște pe care noi, rezerva, n-o avem. E în mine ca o strîngere de lumină și, cu toate că am mîncat cîteva mere, buzele îmi ard mereu, uscate. Peste vreo jumătate de ceas, colonelul se scoală și comanda n-are nimic militar în ea.

— Haideți.

Pornim după el. După vreo cîteva sute de metri, la dreapta, povîrnișul e atît de dulce, că poți urca alergînd. Comanda se dă iar apropiat, ca o așezare la masă.

— În trăgători și ocolire la dreapta.

Risipiți pe urmă, începem urcușul.

Îi văd pe cei porniți înaintea noastră, adăpostiți după sfărîmături de stînci, trăgînd mereu focuri, fără să ochească și fără să înțeleg, acum, în cine trag.

Mă miră, de asemeni, în prima clipă, că gloanțele vin destul de rar, cu piuitul lor dur, de cearșaf sfîșiat în lung.

Colonelul aleargă acum lîngă mine.

— Hai repede, înainte, repede.

Alerg mai iute și reiau urlînd:

— Înainte. Sînt la zece pași înaintea tuturor, strigînd necontenit „înainte". Cei de sus, care trag în noi, acum îi văd, sînt cățărați pe crestături de stîncă, așa ca vulturii într-o imitație de munte, în cușcă. Ajung în dreptul unui soldat cu fața culcată pe brațul drept, cu piciorul drept îndoit ușor de la genunchi. Și ca mine,

toţi oamenii îl privesc cu coada ochiului. Iată o mică tufă, cu cîţiva oameni, între copăcei subţiri. Mi-aduc aminte că am citit într-o carte despre războiul de la 1870 a unui ofiţer german că oamenii, ca să evite atacul, se prefăceau răniţi, morţi, şi că se ascundeau cîte cinci-şase în dosul cîte unui arbust, care n-ar fi putut adăposti nici unul măcar. Ocolesc în fugă, pe la ei.

— Ce e cu voi, aici?

Gem toţi, „sîntem răniţi". Şi sînt plini de sînge. Oamenii mei mă ajung şi se lungesc jos.

Colonelul a obosit, se înăbuşă, cu obrazul văpaie.

— Domnule colonel, nu-i pentru dumneavoastră urcuşul ăsta... Lăsaţi-ne pe noi.

Gros şi înalt, cu ochii albaştri şi cu mustaţa plină, bălaie, i s-a înmuiat parcă şi gura de năduşeală. Îşi rupe copcile de la guler:

— Mergeţi înainte că vin şi eu.

Urlu mereu: „înainte". Ştiu bine că nu voi avea tăria să vîr sabia mea şubredă în nimeni, dar poate ajuns la baionetă, totul va trece într-o clipă. Va fi năucitor, va fi ca într-o viziune. Voi pieri ca pe eşafod. Unii dintre oameni se lasă în genunchi, alţii se culcă.

Merg de-a-ndaratelea, îi strig pe nume pe cei care vor să stea:

— Coltu, înainte!... Niculae, fuga, haide, nu sta!

Cei strigaţi încep şi ei să urle: „înainte, înainte!" Merg aşa de-a-ndăratelea, cu sabia scoasă, la şapte paşi înaintea oamenilor, ca un şef de muzică militară la defilare. Ca o paranteză clipită, gîndesc că asta nu e chiar „ploaie de gloanţe" şi constat că din cauză că oamenii sînt unii culcaţi, alţii în genunchi, ca şi atîţi în picioare, nu-ţi poţi da seama de pierderi.

Am trecut de cei din batalionul plecat înaintea noastră. Au rămas pe loc, prinşi pe colţuri de stîncă şi de blocuri prăbuşite.

Toată lumea urlă mereu: „înainte!" şi am ajuns la douăzeci de paşi de creastă, dar sînt mai mult cu spatele întors, chemînd oamenii pe nume. Spre norocul meu de ultim prag. Căci văd deodată inşi mulţi privindu-mă speriaţi, urlîndu-mi:

— Culcat, culcat...

Mă întorc cu faţa spre creasta sură, de care eram acum la şapte-opt paşi, şi văd în acelaşi timp parte din unguri coborînd dincolo de coastă, dar şi o ţeavă de armă întinsă arătător spre mine. Îmi dau drumul jos, prăbuşit, şi mă nimeresc cu capul în dreptul unui bolovan cît o căldare de mare. Glonţul izbeşte în piatră ca în fruntea mea, cineva a ţipat în urmă. Cobor acum după cei fugiţi, dar simt că zgomotul rămîne în urma mea, şi, întors, nu mai văd pe nimeni. Înapoi. În plină culme, un ofiţer îmi sare de gît, îmi pune mîna în guler.

— Prizonier, prizonier.

Cînd lucrurile se lămuresc, ne pufneşte pe toţi un rîs ca de morţi.

Cadavrele şi cei rămaşi sînt înconjuraţi de soldaţi, care parcă s-au trezit şi privesc. E mai ales cercetat ungurul care trăsese în mine şi care, o clipă în urmă, fu străbătut de cinci-şase gloanţe. E cu mustaţa mică, aspră, blondă, gura groasă, ochii mici şi umerii obrajilor rotunji, ieşiţi. Oamenii i-au luat mantaua, raniţa. În buzunarul vestonului are scrisori şi două mere. Iau merele, mort de sete cum sînt, şi le mănînc. Din scrisori nu înţeleg nici un cuvînt. Colonelul s-a apropiat, cu privirea îngîndurată, de cel mort şi scăldat în lumina amiezei.

— Straşnic soldat, domnule. Să rămîie singur, în faţa a o mie de oameni.

— Bun trăgător, adaugă un altul.

Popescu crede însă că n-a fost bun trăgător.

— Un bun trăgător nu ocheşte atît de lung la şapte paşi, ci trage în prima clipă. I-a dat timp lui Gheorghidiu, care era cu spatele la el, să se culce.

— Da, dar ai văzut că în aceeaşi fracţiune de clipă a coborît arma şi a tras precis, în plin... şi de nu era bolovanul, Gheorghidiu era pe „lista pierderilor", crede-mă.

Peste cîteva minute, dintr-o stînă pe care o lăsasem în urmă la vreo două sute de paşi, apar şapte sau opt oameni în uniformă străină. Am poruncă să-i aduc prizonieri.

Sîntem morţi de foame şi de sete. Trimitem ordonanţele să culeagă mere şi ne aşezăm la odihnă şi taifas,

toți ofițerii, pe surpături de stînci ca pe taburele. Sîntem sus pe munte ca pe o insulă spre cer în lumină și moarte.

Căpitanul meu, micuț și cu fața blondă, de patruzeci de ani, care a alergat școlărește la atac, mă ia la rost:

— Ei, ai văzut că ai fost prea pesimist? Azi luptăm aci pe Măgura, nu la Rucăr.

— Dar ce, asta a fost luptă?

E o protestare uimită. Orișan e însă de părerea mea. Fruntea lui înaltă, mărită prin chelie în sus, și, prin subțirimea sprîncenelor și lipsa mustății, în jos, e gravă.

— N-a fost luptă. Ei, cel mult două companii, iar noi două batalioane, e luptă?

— Dar poziția e cam a dracului... hei? nu?

— Ce-are a face? Și pe urmă ce rezistență e asta? Nu vezi — revin eu — abia zece-unsprezece căzuți de la ei, douăzeci, douăzeci și cinci de la noi.

Orișan reia tacticos (acesta e cuvîntul):

— Că n-a fost serios o arată și faptul că noi ne-am mișcat ca o turmă. N-a fost cîmp de luptă... Un cîmp de luptă modernă face impresia că e deșert. Nu se merge așa cu sabia scoasă, ca în curtea cazărmii. Nu evoluează trupele amenințate de sute de mitraliere și mii de tunuri, ca noi adineauri.

— Și atunci? întreabă unul, lovind iarba cu sabia, neliniștit de ceea ce e în jurul nostru.

— Probabil că mîine va fi luptă, uite pe dealurile de colo, ia caută pe hartă, ce sat e ăla?... Tohanul-Vechi. Ei, mîine deasupra lui o să fie desigur luptă cu grosul lor.

— Sau poate ne atacă, venind cu întăriri, la noapte.

Priveliștea de aci, din turnul Măgurei, e ca de tablou mural, mare cît un județ.

Un triunghi cu baza la noi, largă de șapte-opt kilometri, înalt de vreo douăzeci, pare un parc mărginit net de dealuri. Un parc care imită în realitate o hartă: cu satele așa, în forma desenată, de pe hartă, nu cum sînt cînd te găsești în ele, cu cale ferată, cu șosele ca liniile, fîntîni, grădini, biserici. O hartă mărită la scara naturalului și mai viu colorată în verde, alb,

negru, roşu, e acum Ţara Bîrsei, dinaintea noastră. Satul Tohanul-Vechi arde pe stinse. Arde încă un sat, departe, mai la dreapta, cu fabrici parcă.

Colonelul s-a odihnit, îşi pune chipiul.

— Dimiule, ia-o cu batalionul tău înainte să curăţim toată Măgura Branului.

— Credeţi că mai sînt trupe acum aici?

— Nu vedeţi că în tîrg se luptă încă mereu?

Peste un ceas, desfăşuraţi, am luat Măgura în lung, fără să întîlnim pe nimeni. Dar priveliştea e neasemănată acum. În fund, spre ţara românească, Bucegii, cu Omul şi Ialomicioarea, la dreapta, Piatra Craiului, domul gotic de stîncă, înalt de 2 400 de metri. Cotele mari, izolate, libere deci din toate părţile, ca nişte turnuri, aşa cum e Măgura asta a Branului, care şi în cifre e jumătate din Piatra Craiului, oferă sferturi întregi de ţară ca privelişte.

Ca înălţime absolută, sîntem de cîteva ori mai sus ca în turnul Eiffel şi chiar faţă de tîrgul Branului de la picioare, înălţaţi la cîteva sute de metri.

Dealtminteri, pe străzile lui e oarecare mişcare, cîrduri de gîşte, iată un copil, mai apoi o femeie care trece drumul. Din fund, vin mereu soldaţi de ai noştri. Ciudat e însă că la marginea tîrgului se aud trompetele româneşti sunînd atacul şi lanţul de trăgători înaintează strigînd un „ura" care ajunge pînă la noi.

Ne privim muţi, strînşi pe iarbă ca la cafenea.

— N-au cucerit încă satul ai noştri?

Căpitanul nu crede. Orişan nu crede nici el.

— Nu vedeţi, bre, că acum dau asaltul?

— Îl dau ei aşa... ca să se afle în treabă, e de părere Popescu.

— Ce facem noi?... Da ia... ia staţi... ia uite. Şi căpitanul rămîne privind nedumerit.

Privim şi noi, toţi. Un grup de vreo douăzeci de soldaţi părăseşte tîrgul, merg spre nord, pe şosea, pe sub Măgura noastră. Acolo, jos, sînt mici, dar vii.

— Sînt de-ai lor care se retrag.

— Aş... sînt ai noştri care înaintează, uite mitraliera pe cai.

— Domnilor, tragem...

— Domnilor, nu tragem.

Şi îi lăsăm să treacă.

Acum e alt grup de soldaţi pitici, cenuşii, şi curînd ne convingem că sînt unguri.

— Ce facem? Le tăiem retragerea?

— Ce să mai coborîm noi? E ordin să ţinem ocupată Măgura. Opriţi-i cu focuri de armă de aci de sus, e de părere colonelul. Acum sîntem noi în turn şi ei sînt jos. Gheorghidiule, pune plutonul dumitale să tragă.

Prima salvă, la 800 de metri, îi împrăştie ca pe găini, vin alţii din urmă, îi împrăştiem şi pe aceştia. Nimeni nu mai are curajul să treacă şoseaua. Îi pîndim şi în curţile din margine. E o pasiune de vînător şi regretăm sincer că nu vedem căzînd net. Mă îngrozesc o clipă, dar îmi explic. Cei de la 800 de metri nu sînt oameni, sînt soldaţi ca de plumb. Nu le văd faţa. Un autor de drept spunea că dacă juraţii ar fi să ucidă cu propria lor mînă, n-ar condamna niciodată; preşedinţii de republică ar graţia întotdeauna. Căci e distanţa, e lipsa acelei reprezentări a conţinutului omenesc. Un om poate omorî un catalog de nume, dar rareori văzîndu-i în carne şi oase pe oamenii care poartă acele nume.

În timpul cînd noi facem, de la 800 de metri înălţime, poliţia şoselei, în sat trompetele continuă să sune „atacul" şi ajung la noi urale. Oamenii sar garduri şi trec peste livezi. Asta în marginea cealaltă a satului. Prin mijloc mai umblă gîşte şi, din cînd în cînd, trece drumul cîte-o femeie. Aflăm, mai tîrziu abia, că în această glumă privită de sus au căzut vreo două sute de oameni de o parte şi de alta, între care, de la noi, şi doi ofiţeri. Cauza poate fi şi în ezitarea cu care s-a dat asaltul. Înţeleg că e bine că azi-noapte nu s-a stăruit pentru cucerirea tîrgului. E o mare imprudenţă tactică orice atac de noapte cu trupe numeroase. Noaptea se dau numai lovituri cu oameni puţini. Cu atît mai mult cînd e vorba de o luptă de stradă, care cere nervi încercaţi. Ce să mai spunem despre uluitoarea greşeală de a duce o armată, care de patruzeci de ani n-a mai avut război, în cîteva ore, în luptele de noapte şi de stradă totdeodată.

Mai tîrziu ordonanțele și oamenii de la aprovizionare au coborît în tîrg după de-ale mîncării. M-am lungit pe spate, să dorm în după-amiaza luminoasă.

Colonelul dă un sfat plin de înțelepciune:

— Hai, domnilor, să dormim acum, cu toții, chiar și trupa, că la noapte nu doarme nimeni. Facem toată lumea de santinelă, toată noaptea.

Pun mîinile sub căpătîi, dar încă nu am liniștea să pot dormi. De ieri de la șase seara mi se pare o veșnicie. Sînt eu soldatul acesta cu fața, cu viața spre nord? Eu, care ieri, civil, legat de cei patruzeci de ani de pace, jucam domino cu tot sufletul spre miazăzi?

Cu ghetele acestea subțiri de șevro negru, cu vestonul acesta de o paloare verde-albăstrie, eram alaltăieri la Cîmpulung pradă unei nebunii care mi se părea fără soluție. Atît de mare e depărtarea de cele întîmplate ieri, că acestea sînt mai aproape de copilăria mea decît mine cel de azi, așa cum se micșorează distanțele satului tău de cătunele vecine, cînd ești departe de tot în orașul străin, cu altă lume. De soția mea, de amantul ei, de tot zbuciumul de atunci, mi-aduc aminte cu adevărat ca de o întîmplare din copilărie. Și atunci sufeream de lucruri care azi mi se par fără înțeles. Diseară sau mîine voi muri. Lungit pe spate, la șase sute de metri în văzduh, deasupra țării, cu conștiința și cu fața la cer, sînt parcă într-un punct de pe traiectoria unui proiectil în spațiul interplanetar. Totuși, trupul întîrzie pe pămînt, încă soldat, ca morții care în primele ceasuri sînt în jurul casei și văd pe ai lor, care nu mai sînt ai lor. Mai aproape acum decît sufletul femeii mele mi-e trupul ei, căci senzațiile încă le mai trăiesc. Am regretul că nu m-am istovit într-o frenezie sexuală neîntreruptă, că mor încă în stare să mai iubesc, la douăzeci și trei de ani. Trec pe cer nori mici albicioși, îmi simt obrajii trași și barba crescută, de bolnav. Găsesc în buzunarul vestonului două țigări aproape uscate, o foaie de hîrtie cu adrese, cartea poștală cu ordinul de luptă. Popescu mă întreabă de departe dacă dorm, și închid ochii de teamă că va veni lîngă mine și nu voi mai putea fi singur.

Orişan vine şi el însă, şi nu se lasă pînă nu mă deşteaptă.

— Hai acum jos în tîrg să vedem ce e acolo, dar e întrerupt de intervenţia maiorului Dimiu:

— Nu părăseşte nimeni poziţia, dormiţi mai bine, că la noapte cine ştie ce se întîmplă. Mai rugaţi-vă şi voi lui Dumnezeu!

Să mă rog lui Dumnezeu?... Surîd cu buzele arse şi-mi simt ochii înmuiaţi. N-am crezut şi iată, nici acum, cînd mă scald în moarte, nu cred. Cînd am văzut aseară oamenii închinîndu-se, mi-a venit să zîmbesc, dar am devenit brusc serios, căci oamenii aceştia, convoi cu mine, camarazii mei, sînt singurul spirit acum pe lume, pentru mine, şi orice gest al lor mă înduioşează ca gesturile unui copil drag.

Mă gîndesc că voi lăsa, azi-mîine, trupul ăsta de o sănătate neasemănată, fără tară, care m-a slujit ca o slugă devotată. Douăzeci şi trei de ani niciodată bolnav, chiar atunci cînd în liceu îmbrăţişam aceleaşi femei care-i îmbolnăveau pe colegii mei. Şi totuşi ce prost m-am slujit de el. Amoruri de student sărac cu o servitoare, cu prostituate ieftine, apoi îmbrăţişări calpe, fără duioşie. Am privit după atîtea femei frumoase în viaţa mea şi nici una, pînă la capăt, nu m-a înţeles. Altele n-au avut tăria să biruie împrejurările... Una singură mi-a dat nesfîrşite nopţi de bucurie a posesiunii, de scufundare în voluptate. Aş fi murit azi fără să ştiu ce e îmbrăţişarea unui trup magnific de femeie sinceră şi frumoasă, dacă n-aş fi avut lîngă mine, ca să-l frămînt, trupul ei sănătos, cu rotunjimi de fruct şi animal tînăr, dacă nevasta mea nu m-ar fi iubit.

Dar m-a iubit? Surîd pentru mine singur... De ce s-ar fi dat unui student sărac? O partidă, un viitor soţ? Atunci de ce n-au făcut-o şi altele înaintea ei? În orice caz, e singura femeie care a făcut sacrificii pentru mine, cînd mama a fost gata să pornească proces pentru moştenire, cu noi, copiii. I se cuvine să recunosc că nu m-a înşelat decît cînd am devenit bogat.

Îmi trec mîna prin păr, în dorul unei mîngîieri de neajuns.

Mă ridic într-o rînă şi privesc în jurul meu. Cîţiva oameni dorm pe spate cu gura căscată, toţi palizi; dar cei mai mulţi sînt treji aşa în grămadă, ca o turmă. Colonelul şi-a aşternut jos mantaua şi gîndeşte, lungit. Cred că nimeni, dintre ofiţerii şi soldaţii mei de frunte, nu poate dormi, ca şi mine acum, deşi, eu îndeosebi, n-am dormit decît cîteva ore, tocmai de joi seara, cînd aşteptam răscolitor să plec la Cîmpulung. Mă scol nervos şi mă duc lîngă colonel.

— Domnule colonel, noi aci putem face acte civile?

— Ce acte civile vrei să faci? Sigur că poţi face un testament, dacă vrei.

— Dar o donaţie? O scrisoare de bancă?

— Nu ştiu. Cred că da... Întreabă pe vreun avocat dintre băieţi.

Şi rămînem amîndoi pe gînduri ca pe o apă.

Maiorul vorbeşte pentru noi, dar parcă ar vorbi, parcă ar ofta în vis.

— Sfînta Marie azi, ziua nevesti-mi şi a fetiţei.

Căpitanul S. de la a zecea adaugă şi el îngîndurat:

— Da, şi ziua nevesti-mi...

Pe urmă nu mai vorbeşte nimeni. Parcă toţi suferă de lingoare...

Tîrziu îmi aduc aminte de Văraru şi-l caut pe căpitan.

— Ce facem cu Văraru, domnule căpitan?

Îmi răspunde pătruns şi îngîndurat:

— De aici nu mai pleacă nimeni.

Înţeleg că sîntem ca nişte leproşi, cine a venit între noi e iremediabil pierdut.

Pe înserate vin din tîrg, cu legături în spinare, ordonanţele.

Dumitru mă cheamă deoparte, la pluton:

— Hai, domnule sublocotenent, că am adus şi pentru noi.

A adus doi pui fripţi, pîine albă mare, stafide, brînză, o sticlă cu vin, o cămaşă nouă şi o pereche de ghete noi, tot de şevro, se pare de la vreun mic magazin devastat.

— Văzusem că vi s-au prăpădit rău ghetele alea...

Am un moment de ezitare, de superstiţie, dacă să îmbrac o cămaşă de la jaf acum, în plină baie a morţii, dar sînt murdar şi cine poate şti cînd ne vom vedea baga-

jele. Pe urmă, în învălmășeala asta, față de sacrificiile pe care le facem noi, și întîmplarea, și stafiile răzbunării trebuie să fie îngăduitoare. De ghete nu mai vorbesc, că mi se scîlciaseră și se strîmbaseră de-mi face o adevărată plăcere să le pot arunca.

— Dumitre, cheamă pe gradați și dă-le să mănînce bunătățile de aici.

— Astea-s numai pentru dumnevoastră. A Mariei a adus și pentru domnul plotonier.

— Dă-le lor... Și, mai pe urmă, doi inși să plece pe jos, să aducă tot ce le trebuie la oameni.

Aș devasta un muzeu, aș jefui o biserică pentru cei pe care-i văd, cu ochii lor frumoși și credincioși de cîini osîndiți, lîngă mine.

— Adu-mi un toc și hîrtie pentru mine, Dumitre, dacă găsești.

Trebuie să fac chiar în astă-seară scrisoarea de donație... Poate că la noapte ungurii primesc întăriri și, cine știe, vom fi atacați. Dintr-un atac de noapte, la baionetă, nu văd cum aș scăpa.

Dealtfel, împotriva indicațiilor reglementare, nu se trimit decît cîteva plutoane în pădure, între care și eu, la cel mult cincisprezece metri, iar înapoi, tot regimentul stă pe culmea Măgurii de veghe. O răpăială de focuri la dreapta, la miezul nopții, ne face să tresărim, drepți, înfiorați. Din neștiut, vag uimit că în urmă, în liniștea lor, sînt oameni care au legături cu noi, pe la trei noaptea primim ordinul să luăm în zori Tohanul-Vechi, la vreo cinci kilometri de aci.

Sînt și incidente comice. Rădulescu și-a adunat plutonul și le ține oamenilor un discurs despre Patrie. Toți credem că e o parodie amuzantă și cînd colo aflăm cu surprindere, de la el însuși, că a vorbit serios.

Cei patru kilometri dintîi îi străbatem în fugă peste livezi cu pruni și meri, prin curțile oamenilor, căci, neștiind ce forțe avem în față, ne e frică să nu fim surprinși. Aș vrea să știu ce se petrece în sufletul țăranilor și nevestelor care-și continuă lucrul. Nu, ăsta nu e războiul adevărat. Va veni și acela. Pentru atacul satului și al dealului din spate, sîntem patru batalioane. Firește că nu știm absolut nimic despre ce avem în față, căci statul

nostru major se informează, pare-se, numai de la oamenii noştri de la aprovizionare, cînd se duc înapoi după ceai şi fasole.

Deşi noaptea fusesem în avanposturi, sînt iarăşi în linia întîia. Cîteva lucruri tot aş putea spune despre Tohanul-Vechi.

Că oamenii din plutonul meu s-au pornit aşa de rău, că nu s-au mai oprit pînă au ajuns dincolo de sat singuri, cu toate înjurăturile mele furioase (eram mai ales necăjit pe Văraru, care mînca varză, împuşca drept în sus şi nu vrea să se oprească) şi, mai ales, cu toate ordinele primite din urmă: să nu înaintez prea repede că voi compromite legătura trupelor care dau atacul.

Că m-a înspăimîntat violenţa şi precizia focului nostru de artilerie împotriva tranşeelor inamice.

Apoi, că întîia oară mi-a dat ca un burghiu în inimă, un glonţ. Veneau rare, fîsîind, rupînd, din cînd în cînd, cearşafuri de şifon, invizibile. Unul a căzut la cel mult o palmă de capul meu, căci aşteptam culcat, plescăind îndesat şi metalic în pămîntul afînat al miriştii. Unul singur, dar parcă m-ar fi lovit în frunte. Am avut, cu adevărat, impresia sleitoare că acelaşi plesnet înfundat l-ar fi avut şi în fruntea mea. Au mai fost apoi numaidecît altele, dar să mă descheie în tot sufletul, ca ăsta, nici unul.

Al treilea — l-am ştiut mai tîrziu — a fost că luarea acestui sat, pe care îl cucerisem aproape singur cu locotenentul Voicu (cel ce mă înhăţase de gît ca prizonier), a figurat în comunicatul oficial de a treia zi, dîndu-mi acea senzaţie că: despre mine e vorba, deşi nu ştie nimeni.

Seara, iar masă îmbelşugată, cu fripturi haiduceşti şi bunătăţi de tot soiul. Colonelul ia o măsură care socot că a dus, încetul cu încetul, la faptul că XX a luat, cel dintîi dintre regimentele de infanterie, „Mihai Viteazul" la drapel. Adică a hotărît că nimeni nu doarme în sat, ci toată lumea pe deal în avanposturi. Ofiţerii lui XX au făcut un război de oameni necăjiţi şi meşteşugari trudnici.

Soldaţii trimişi jos să ne facă rost de bunătăţi pentru masă ne vestesc că prin satele cucerite şi, cu toţi cei doi ani de război, bogate în vite grase, de soi şi alte frup-

turi gospodărești, mulți dintre cei de la trenurile regimentare și de la serviciile dinapoi se dedau la un jaf rece și cu socoteală. Sîntem toți indignați și, dacă ar fi după noi, i-am împușca neîntîrziat.

Îl revedem acum pe căpitanul Corabu. Compania lui, „brigada Corabu", cum o poreclim, căci a fost intercalată, la trecerea frontierei, independentă, între brigada noastră și brigada bucureșteană care a luptat la Predeal, a atacat cu atîta hotărîre în această noapte dintîi, încît a ajuns pînă la Rîșnov, în spatele frontului inamic, și a trebuit să fie chemată înapoi. Soldații, nu numai că nu l-au împușcat pe cel care-i comandă, și care e acum încă și mai aspru, dar îl iubesc cu mîndrie că au un asemenea șef și sînt foarte simțitori, ca și sublocotenentul lor, la șoaptele care îi arată drept cea mai bună companie din regiment, în afară de faptul că sînt și unitatea cea mai bine hrănită și cea mai tihnită, datorită disciplinii aprige impuse de Corabu celor ce îl aprovizionează și posturilor de veghe.

FATA CU OBRAZ VERDE, LA VULCAN

A treia zi, acum la Vulcan, colonelul mă cheamă și-mi dă ordin să plec cu o secție în sat să fac poliție și anchetă. Au venit femei, romànce de-ale noastre, să se plîngă bocind că de îndată ce satul a fost părăsit de unguri, casele au fost jefuite de țiganii care locuiesc la margine. Vreo două bătrîne mă întovărășesc pînă acolo, ca să fac o percheziție severă. A plouat repede, apa s-a scurs, soarele a apărut iar din nori, dar frunzele și iarba au străluciri de rouă. În fața cătunului de bordeie, de cum ne-a văzut venind, a ieșit toată țigănimea, și așteaptă înspăimîntată să ajungem la ea.

Am severitate în obraz, pe care ți-o dă apropierea, nici o clipă întreruptă, a morții. Sînt hotărît să procedez exemplar.

— De ce-ați jefuit satul?

Mă întîmpină protestări cu vocea înmuiată, ochi măriți, mîini uscate de bătrîni, ca de mumii. N-au furat ei, nu s-au atins de averea nimănui. Fac semn oamenilor să-i înconjoare. Ca la un îndemn al celor mari, sau, cine știe, înțelegînd din carnea lor fragedă primejdia, vreo șapte-opt dănciuci, nu mai mari de cinci-șase ani, ba unii mici ca de trei, cu picioarele și burțile goale, cad în genunchi în apa rămasă în făgașul roților. Sînt frumoși ca îngerii din *Madona Sixtină* a lui Rafael.

— Și-acum, cu ei toți...

Dar mă întrerup, căci între ei e o fată de vreo cincisprezece sau șaisprezece ani, mijlocie de statură. Are

obrazul desăvîrşit oval, de culoarea chihlimbarului verzui, iar ochii ca nişte prune lungi, verzi. Acest joc de feluri, de la arama roşcată a părului, la verdele gălbui al obrajilor fără pată, ca o apă, şi la verdele albăstrui al ochilor, mă uimeşte de rămîn o clipă încremenit. Sugestia picturală nu mă părăseşte şi surîd gîndind la *Mona Vana*. Pe urmă, scurt, milităreşte:

— De ce ai furat?

Întoarce dispreţuitor capul într-o parte, ridică din umerii taliei mici, săltate:

— N-am furat.

Mi s-a uscat gura şi devin nervos:

— Cum n-ai furat?

Rîde de i se văd dinţii albi, cizelaţi într-o neasemănată mică potcoavă de fildeş şi întoarce capul într-o parte, cu o mînă în şold.

Mă duc mînios spre ea, smucesc de şorţuleţul albastru de Gretchen, pe care-l are peste rochie.

— Asta-i al tău? Nu vezi că se cunoaşte cît de colo că e de furat? Şi umbreluţa asta roşie?

Ţine în mînă şi o poartă izmenit, asemeni cochetelor de operetă, o umbreluţă de mătase vişinie.

— Dacă plouă? şi-şi suceşte mijlocul subţirel de are acum talia toată întoarsă în lături.

— Dacă plouă, trebuie să furi, ai? şi scurt: Am să te împuşc.

Face cu piciorul gol şi măsliniu, pînă la genunchi, mic de pus în vitrină de farmacie, urme ca de şarpe în noroi şi răspunde, fără să se uite la nimeni:

— De ce să mă împuşti?

Sînt furios.

— Pentru că furi... înţelegi? pentru că furi... pentru că eşti „hoaţă".

Dănciucii stau mereu în genunchi, cu mîinile a rugăciune, cum au fost poate învăţaţi, şi restul ţigănimii priveşte pierdută de spaimă.

— Unde stai? şi o pironesc cu privirea.

Îmi arată cu mîna vag şi surîde semeţ, cu buzele roşii şi îmbietoare ca vinul negru.

E în mine o nehotărîre, parcă aproape de panică.

— Hai acolo, hai la ea!

Mergem, toată gloata însă, spre cătunul cu căsuțe vechi și strîmbe, boite gălăgios cu roșu, albastru sau galben tare.

Soldații scotocesc prin casă, nu mai știu nici eu dacă găsesc sau nu „corpuri delicte".

Sînt enervat, e în mine o răscolire de cușcă întărîtată.

— Ajunge, venim mîine să facem percheziție din nou. Băgați de seamă, aveți timp să dați înapoi ce-ați furat. Pe asta — și o arăt soldaților cu dispreț — o luăm cu noi, hoția ei e dovedită.

Încep să se văicărească toți bătrînii să le lăsăm fata. Ochi speriați, fețe de ceară și mîini negre care se întind spre noi...

— Lăsați-o, nu a furat!... Mă prind tîrît de veston: nu a furat.

— O să vedem, la judecată.

O așez între santinele și pornim spre sat. S-a înserat, aerul e aburit... și începe iar să se cearnă, răcoros. Merge cu picioarele goale, lăsînd urme ca mîngîierile în noroi, sucind mereu umbreluța roșie. Cînd, ca să treacă vreun șivoi, întoarce talia în lături, sînii mici, strînși de șorțul strîmt, par înveliți ca într-o îmbrăcăminte, anume făcută pentru păstrarea lor, ca pumnii strînși în mănuși.

Coborîm mereu spre sat, cînd din senin începe o răpăială speriată de focuri. Pe deal, la stînga, regimentul, alarmat, se formează pe unități. Sînt mereu sub obsesia regulamentelor. Trebuie să părăsesc totul, ca să alerg unde se aud focurile de armă. Ne oprim. Oamenii mă privesc nedumeriți, neștiind ce să facă. Rămîn un timp nervos, pe gînduri.

— Dați-i drumu... și mi-e privirea grea de frămîntare.

Se apropie de mine, mi-a luat capul sub umbreluța roșie și, cu gura aproape de a mea, mă întreabă, privindu-mă cu ochii acum verzi, adînci și copilăroși:

— Eu ce fac?

O privesc încruntat, mînios:

— Ce faci? Te duci acasă... hoațo.

Pune mîna micuță și mîngîioasă, ca o pasăre, pe mîna mea... și încet, în șoaptă caldă și bună:

— Rămîi și dumneata.

Acum întorc eu capul într-o parte, ca să n-o privesc în ochii verzi și limpezi ca apa umbrită de salcie.

— Lasă-mă-n pace!

Și pe mîna mea, mîna ei a devenit caldă ca apăsarea unui sîn mic.

— Vino la noapte, vin eu în sat...

Aș vrea să-i strivesc buzele, să-i acopăr ochii, dar îi zvîrl numai mîna de pe mîna mea.

— Nu se poate... Rămîn aici.

Plec copleșit de o prăbușire de tristețe și simt toată umezeala serii în mine. Cînd după vreo zece pași întorc capul, e mereu cu picioarele goale în noroi, în șorțul albastru de Gretchen, în jurul capului oval și măsliniu cu umbreluța ca o aură roșie, de sfîntă a păcatului.

Și cînd, după ce am străbătut marginea satului, întorc capul, văd mereu silueta rămasă pe loc și umbreluța roșie.

Pînă s-ajung la regiment, situația se și lămurește. Era o recunoaștere inamică pusă imediat pe fugă. Fac iarăși, fără să vreau, o constatare penibilă pentru inteligența mea. De cîte ori, înainte de luptă, pun mănușile de piele brună, totul se rezolvă ușor. Știu că e stupid, dar este peste puterile mele ca să nu constat coincidența asta.

Adorm cu gîndul la obrazul atît de limpede măsliniu, și la teama de a nu mă trezi laolaltă cu toți, noaptea, cu inamicul, asemeni unui urs, în tabără. Îmi spun că aș vrea să trăiesc, ca să pot să viu în timp de pace aci la Vulcan, să mai întîlnesc din nou pe fata asta cu trup de șerpoaică. Noaptea, o ploaie care răsturna din cer găleți, m-a făcut să deznădăjduiesc că mai apuc teafăr zorile. Am pus, cînd hainele mi-erau înscorțoșate de apă, de prisos o foaie de cort în cap.

Tocmai pe la ora trei, a doua zi, primim ordin să ocupăm Codlea. E o „cotă" uluitoare, ca o căciulă de cîteva sute de metri, de jur împrejur neavînd decît cîmpie sau movile mai răsărite. Nici un munte adevărat

nu dă atîta impresie de înălțime. Domină cîmpia netedă pînă la Tîmpa Brașovului.

Simțim toți că aici va fi întîia luptă grea. Orișan și cu mine, ca strategi și tehnicieni ai batalionului, sîntem consultați cu îngrijorare de către camarazii ceilalți, care ne cred, pare-se, și chiromanți.

— Cred că nu trebuie să atacăm în nici un caz înălțimea, e de părere Orișan, cu jumătate privirea spre oamenii care se încolonează, cocoșați de ranițele încă ude de azi-noapte. Trebuie înconjurată.

— Și-așa va fi greu. E un punct de observație, care va fi apărat cu disperare.

Se formează coloana. Oamenii se închină, iar eu îmi pun mănușile. E un refugiu de lașitate atît de intimă, că niciodată nu l-aș spune nimănui. Nici lui Orișan, nici lui Tudor Popescu.

La Codlea n-a fost luptă, n-a fost nici la Țînțar. Într-o seară numai, cînd divizia ne-a dat inamicul la nord-est, a fost o mică încurcătură. Deși noi luptasem tot timpul spre vest, a trebuit să executăm, oricît am fost de uluiți, ordinul diviziei și ne-am așezat în avanposturi cu fața la nord-est, deci cu spatele la dușman, pur și simplu. Pe la miezul nopții, o recunoaștere de husari, care n-a dat peste nici o santinelă, s-a poticnit chiar de corturile ofițerilor. Ne-am speriat noi, dar s-au speriat și ei și au rupt-o la fugă. Pe urmă am întors posturile și ei și au rupt-o la fugă. Pe urmă am întors posturile cu „fața la spate". Mai tîrziu, iar o scurtă și vehementă încăierare, și ajungem pe malul Oltului.

Acum știm precis că inamicul s-a retras pe celălalt mal, deluros, ridicat ici-colo chiar din apă, ca un perete, pe cînd malul dinspre noi formează un adevărat șes. Nu vom rămîne în această cîmpie bătută de focurile inamicului. Paralelă cu apa, la vreun kilometru de ea, mereu de-a lungul ei, e o rîpă de lut galben, adîncă. Acolo ne vom ascunde așteptînd ziua de atac.

ÎNTÎMPLĂRI PE APA OLTULUI

Malul deluros pare să fie puternic ocupat. Se văd ici-colo rețele de sîrmă, creneluri de tranșee. Mă întreb cum vom trece apa adîncă și vijelioasă a Oltului, sub focul mitralierelor. Am anticipat viziunea miilor de morți, a uraganului de obuze, a trupurilor zvîrlite în aer.

Unii sînt de părere că niciodată nu vom izbuti să ajungem acolo.

Cunoaștem aci, din nou, artileria lor; dar loviturile vin rare. Sînt și aici întîmplări comice. Stăm adesea cîte doi-trei ofițeri prieteni, deasupra rîpei, pe mal, la taifas și măsurăm, cercetăm malul celălalt (cînd împădurit, cînd rîpos, mîncat de ploi și tranșee) pe toată lungimea frontului de peste treizeci de kilometri.

Așa, într-una din zile, în urma unei explozii, ne pomenim rostogoliți peste cap, ca niște berbeci, în fundul rîpei. Obuzul lovise la cîțiva metri depărtare, rupsese malul și-l prăbușise cu noi cu tot. Era de calibru mare, însă nu părea să aibă o încărcătură prea bună. Dar peste două zile, cînd o baterie a noastră a deschis focul asupra dealului din față, am avut, pentru întîia oară, priveliștea unui duel de artilerie. Peste zece minute, cea românească, spre extraordinara noastră surpindere, era redusă la tăcere. Două tunuri erau sfărîmate complet. Era o înjunghiere în orgoliu, ca înfrîngerea șampionului român la circ. Niciodată în cărțile de citire, sau în luptele

copilăriei dintre noi şi turci, nu biruiau turcii. Pentru întîia oară aveam, de asemenea, impresia că văd obuzele înainte încă de a cădea în ţintă. Poate din cauza încălecării imaginilor, dar cînd focul e intens şi eşti sub traiectorie, le vezi ca nişte mici comete de fum şi oţel la punctul de cădere. Fără îndoială că este mai mult o sugestie sau, cum aflăm mai tîrziu, o lovitură semipercutantă. După ce a terminat cu bateria, artileria inamică şi-a plimbat loviturile pe tot frontul, cu mînie şi vădite intenţii de represalii. Nu e semn bun pentru ce are să vie.

Începînd de a doua zi, poziţia devine statornică. Sîntem destul de bine adăpostiţi şi mi se par suportabile loviturile. Admirabila conducere a focului ne pune pe gînduri şi încep legendele spionilor, ale telefoanelor subterane.

Totuşi în fiecare zi ne ridicăm pe malul rîpei şi privim dealul de dincolo, cu mistuitoarea curiozitate cu care un condamnat ar privi pe fereastră cum i se construieşte eşafodul în curtea închisorii. Întîrziem mereu, căci ştim că se fac pregătiri anume pentru marea luptă. Aflăm de căderea Turtucaiei şi o socotim ca pe o cădere oarecare a Branului, destul de umilitoare, dealtfel, pentru ca s-o putem admite.

Într-una din nopţi, pe cînd eram în gardă mare, avanposturile ne semnalează un atac inamic. Cu o seară înainte pătrunseseră dincoace de Olt, în satul Veneţia, neocupat de noi. Pe cîmpia mare şi netedă ca un lac, înaintează spre noi un lanţ de trăgători, căruia în întunericul vag negricios le disting siluetele negre ca păcura. Se apropie ca nişte spirite ale nopţii. Mi-e frică şi mi-e frig. Pornim cu compania desfăşurată înaintea lor pe muteşte. Tremur atît de tare, îmi clănţăne dinţii în aşa fel, că mi-e teamă să nu simtă cei de lîngă mine. Nu pot răspunde din cauza asta la o întrebare şoptită a căpitanului Floroiu, care e foarte hotărît şi foarte liniştit. Nu pot să ştiu precis de ce tremur atît de nervos, de frică sau de frig (căci sînt îmbrăcat uşor, ca în seara cînd am plecat). Îmi simt muşchii de deasupra genunchilor tremurînd, fără nici o senzaţie de oboseală. După un timp lanţul lor se opreşte şi se opreşte şi al nostru. Stau aşa ca vreun ceas, iar cînd se încenuşează noaptea,

trimitem înainte o patrulă care ne anunţă că s-au retras.

A doua zi, jos, în rîpa cu maluri crăpate şi cu fundul de pîrîiaş uscat, unde avem cîteva corturi, vine un ţăran, mustăcios şi uscat la faţă ca un mucenic:

— Domnule comandant, am să vă spun o vorbă...

— Ce? spune...

Vorbeşte încet, rar, cu braţele încrucişate, acoperindu-şi cu mîna mustaţa şi gura.

— Sînt în sat două fete spioane.

Tresărim toţi speriaţi. E ca şi cînd o stafie ar fi semnalată real.

— Da, da... Sînt două surori care s-au avut bine şi cu ofiţerii unguri, că sînt frumuşele, iar acum le trimit mereu ştiri dincolo.

Colonelul îşi ciupeşte mustaţa „kaiseriană".

— Cum le trimit ele ştirile?

— Păi acum, drept să vă spun, eu nu ştiu... Da le trimit... o fi la telefon... o fi trecînd noaptea... că tare bine cunosc Oltul... nu ştiu.

— Ce fel de fete sînt astea?

— Frumuşele, drept să vă spun... că de-aia se şi uită ofiţerii la ele... Şi cu untărofiţeri de ai dumneavoastră petrec mereu.

Nimeni nu ştie nimic.

— Gheorghidiule, ia patru oameni şi vezi ce e acolo.

Omul mă duce pînă aproape de poarta casei lor, înaltă, amintind de porţile săseşti, şi pe urmă se dă mai în lături, să nu fie văzut.

— Asta-i casa... e casa lor... Le cheamă Maria şi Ana Mănciulea.

Înăuntru e chef cu strigăte şi cîntece. La bătăile noastre în poartă, au apărut în pridvor cele două fete. Una e scurtă, să tot aibă douăzeci de ani, cu ochii mari căprui şi faţa rotundă de ţărancă sănătoasă.

— Ce-i cu dumneavoastră aci?

— Petrecem, domnule ofiţer... petrecem şi noi de bucurie că au venit românii noştri... Poftiţi şi dumneavoastră, că avem pui fript şi vin bun...

Ar trebui să fac pe detectivul, dar nu ştiu cum să-ncep. După înfăţişare, nu mi se pare nimic suspect. Sînt foarte strîmtorat.

— Ascultă, pare-mi-se că dumneavoastră faceţi spionaj.

Se jură, se văicăresc fără lacrimi, ca nişte marchitani.

— Vai, domnule ofiţer, cum se poate să spuneţi asta? Auzi?! Să spuneţi că sîntem spioane? Şi noi, care nu mai puteam de bucurie cînd am văzut că vin românii noştri...

Mă întorc şi las lucrurile cum au fost.

Colonelul e furios cînd află că n-am găsit nimic care să se potrivească temerilor noastre.

— Se poate, domnule, om inteligent, să nu pricepi nimic atunci cînd vezi chefurile astea? Du-te imediat, fă o nouă percheziţie, arestează-le şi lasă acolo un post pînă mîine.

Mă întorc, fac o nouă percheziţie la lumina lumînărilor, căci acu e noapte, şi, negăsind nimic, le spun totuşi că sînt arestate. Las acolo un caporal cu trei schimburi de santinelă. Femeile sînt sfîrşite de groază. Din tot cheful de după-amiază a ieşit un mormînt.

După miezul nopţii, a început să plouă şi apa se scurge şiroaie prin pînza corturilor joase, dar mai ales vin şiroaie de dedesubt de ne udă culcuşurile. Nu mai poate dormi nimeni. Cînd, pe la unu, primim ordin de plecare, zăpăceala devine lugubră. Oamenii nu se pot găsi decît întrebînd necontenit unii de alţii, nu se pot desface repede corturile, nu e loc de încolonare în rîpa îngustă.

— Domnule colonel... am în sat... spioanele acelea... ce fac cu ele?

La lumina unui felinar de macagiu, consultă cu maiorul de la batalionul al II-lea şi cu aghiotantul lui o hartă mică, fără să găsească punctele căutate.

— Domnule colonel...

— Ce-i, domnule? şi de-abia ridică, sîcîit, ochii de pe hartă, pe care se plimbă, căutînd, degetul gros al maiorului.

— Ce facem cu fetele alea?... Spioanele?

E uimit:

— Lasă-mă, domnule, în pace... de astea îmi arde mie acum?... Ei, păcatele mele...

Reiau înfiripat:

— Domnule colonel... am un post acolo...

E furios.

— Lasă-mă, domnule, înțelege odată...

Totuși, abătut, nu știu ce voi face, și stărui:

— Ce să fac cu ele?

— Ce să faci? Împușcă-le... domnule... fă ce vrei. Dar lasă-mă în pace... Împușcă-le...

Mi se face gol în cap. Plec aiurit.

— Domnule maior, am un post de trei oameni în sat... Ce fac cu fetele alea?

— Ce fete, domnule? Lasă-mă în pace cu fetele dumitale... Ei, gata a noua?

— Domnule maior, mă scîncesc enervat.

— Du-te, domnule, la colonel și-ntreabă-l.

— Am fost.

— Ei, și? Ce ți-a spus?

Nu prea îmi vine să mărturisesc.

— Mi-a spus să-l las în pace... Să le împușc și să-l las în pace.

— Floroiule, ți-ai strîns oamenii?... Corabule, gata? Vedeți să nu facă nimeni zgomot în timpul marșului... să puie bidoanele în buzunare, să nu atîrne.

— Domnule maior, ce fac?

— Lasă-mă, domnule, în pace... Împușcă-le dacă ți-a spus colonelul și termină, fugi la pluton.

Mă hotărăsc să las și eu pe caporal, să facă așa cum i-o trăsni prin cap, ca la joc de noroc.

Pornim oarecum înapoi, depărtîndu-ne de Olt. E un drum de care, anevoios, și plouă mereu. Oamenii alunecă, se lovesc unii de alții și înjură amărîți. Se amestecă mereu rîndurile.

Înspre zorii zilei, cineva se alătură de mine în pas, ca o umbră.

— Dom sublocotenent...

— Ce e, mă? Cine ești?

Și, mereu în șoaptă, răsuflînd greu:

— Eu. Niculae Zamfir, caporalul...

— Ei, ce?

— Am adus femeile alea cu noi.

— Mă, eşti nebun?

— Uitaţi-le...

Amîndouă, în cămăşi, cu picioarele goale, cu cîte o broboadă pe umeri, merg alături, păzite cu baionetele, prin ploaie.

Las lucrurile aşa.

În zori poposim într-altă rîpă.

— Domnule maior!

— Ce e?

— Caporalul a venit cu femeile...

Cît e de gros, maiorul se cruceşte.

— Aici?

— Aici.

— Dragă, dacă o da cu ochii de ele colonelul, nu mai scapă... trimite-le imediat cu caporalul la brigadă.

Ceea ce şi fac, bineînţeles.

A doua zi aflăm că noaptea vom trece Oltul la Krihalma. Agonia se apropie de sfîrşit... Luăm o poziţie de plecare într-un luminiş de pădure şi ne pregătim sufletele cum se pregătesc coşciugele şi hainele morţilor. Formele şi culorile devin iar ireale.

Pe la patru vine comandantul brigăzii. Ne-adună pe toţi ofiţerii în cerc. Totul e palid.

— Colonele... va să zică ne-am înţeles?...

Ascultăm abătuţi explicaţiile care nu spun absolut nimic. Vom ataca noaptea, fără cea mai mică pregătire de artilerie.

Unul spune, cu glas umbrit, gîndul tuturor:

— Domnule general... dar e apa adîncă... poate de doi-trei metri. Şi curentul e iute...

Birgadierul rămîne nedumerit.

— De, ştiu eu?... Să puneţi pe cei mai înalţi la dreapta... Să se ţină oamenii unii de alţii... Ce vreţi să faceţi?

Orişan surîde şi mă priveşte consternat.

Altul spune, nesigur, parcă la întîmplare:

— Şi pe urmă, în vad, sînt sîrme întinse dedesubt în apă, ca să ne încurcăm în ele...

Brigadierul nostru parcă întîia oară se gîndeşte la asta. Îşi apropie sprîncenele stufoase.

— De, ştiu eu?... Colonele... Să pui să taie din pădure crăci... să faceţi nişte căngi[1] ca să smulgeţi sîrmele din apă.

Acum îşi întinde mustaţa mare, căruntă.

Ne privim unii pe alţii cu o nedumerire de animale duse la abator. Pentru asta am stat o săptămînă în loc?

Colonelul gîfîie emoţionat, palid, neliniştit.

— Da... sigur... vedeţi... domnule general... o să fie greu... Ei au posturile de mitraliere cu ţevile aţintite de cu ziuă...

— Or fi, da ce vreţi să facem?...

Corabu, negricios şi îndesat, se apropie şi arată apoi, dincolo, pe malul celălalt, un moţ stîncos:

— Domnule general, trebuie ocupat întîi gurguiul ăla, că pe urmă cade toată poziţia.

Zîmbim vag cu toţi, ca în faţa unei imposibilităţi, şi generalul întreabă dispreţuitor:

— Să-l luăm... sigur să-l luăm... Da cine să-l ia?

Căpitanul, singur parcă îmbrăcat în piele de ofiţer reglementar, răspunde scurt:

— Îl iau eu, cu compania.

Generalul îl priveşte şi mai dispreţuitor, sincer dezgustat de atîta fanfaronadă, şi găseşte că nu merită nici un răspuns.

— Aşa, colonele... Şi uitam să-ţi spun... Nu iei decît două batalioane. Unul îmi rămîne mie ca rezervă a brigăzii.

După un scurt schimb de vederi între comandanţii de batalioane, se găseşte că e rîndul nostru să fim trecuţi la rezervă...

Nu ştiu, răsuflu uşurat. Încă două-trei ore cîştigate faţă de ceilalţi.

Asta preţuieşte ca o amînare de operaţie, cu cîteva minute.

De cu seară ne punem în mişcare şi pe la miezul nopţii, după ce străbatem, în linişte de mormînt, distanţa de vreo doi kilometri, printre case tăcute, stinse, ca

[1] În ediţia 1955, greşeală de tipar: „crăci" (n.ed.).

locuite de stafii, ne oprim lîngă terasamentul înalt al unei căi ferate. Noi vom rămîne adăpostiţi acolo. Se ştie că inamicul are posturile de pază dincoace, spre noi, în cîmpie.

Trebuie ca, pînă nu prind ele de veste, oamenii dinainte să se strecoare, unul cîte unul, în spatele lor, să se adune acolo pe companii şi pe urmă să pornească atacul... Dacă se poate, să treacă apa chiar, pe tăcute, şi numai în urmă să deschidă focul.

Planul mi se pare irealizabil. Dealtfel, ştim că pe tot frontul de treizeci kilometri, Oltul va fi trecut la noapte de întreaga divizie. Un regiment care a făcut o încercare cu două zile înainte a fost însă respins, ştim şi asta, cu pierderi.

Cei care au plecat în faţă ni se par plecaţi în noapte, pe lumea cealaltă. Ce pipăie, ce văd, ce simt acum, în clipele astea? După vreun ceas abia, auzim un semn de viaţă... şi semnul de viaţă e o întîie răpăială pripită de focuri, care sfîşie noaptea, pe drumuri înalte către stele. Începe un hău metalic, asurzitor, de mitraliere care macină, tocînd bandă după bandă ca un nai, lătrînd viu de tot, sperios, ca un motor de motocicletă.

Nu ştim ce e înainte, cu toate că e lună şi eu caut mereu să-mi închipui ce văd în faţa lor ochii celor de acolo. Mă simt prea subţire, dar parcă mănuşile pe care le-am pus de la început ţin de cald. Sabia am dat-o la căruţa de bagaje, iar armă nu port, ca să pot fi mai uşor şi pentru că simt că, de aproape, nu voi putea ucide niciodată.

Stăm îngrămădiţi în dosul terasamentului şi aşteptăm mereu. Toată noaptea durează clocotirea de cazan, din care nu vedem nimic. E un alt tărîm, la poarta căruia sîntem.

Pe urmă încep să-i vină generalului veşti, ca nişte sentinţe, din toate părţile... Batalionul I din XN respins, batalionul III din acelaşi, respins. Patrulele de legătură aduc şi ele veştile care deschid morminte, de pe tot lungul malului. Batalionul XM respins... regimentul XR respins.

Numai în faţă, de la patru sute de metri din dreptul nostru, nu e nici o ştire. Din cînd în cînd, doar cîte o

impresie de oboseală, de scădere în înverșunare, dar pe urmă răpăielile revin cu și mai mare furie. Nu ajung vaiete omenești, dar trebuie să fie.

Se încenușează din ce în ce noaptea și se alburesc luminișurile.

Lămurim în fața noastră culmea amfiteatrului înalt — cu copaci, pășuni, case — care păzește vadul și care se creează acum din nou, din neantul nopții și al necunoscutului. Cînd zorii devin încă și mai albicioși, vedem pe culme siluete de soldați inamici, iar pe dreapta pîlcul unei mitraliere. Două mici tunuri, „pușcoace" de cincizeci și trei, pe care le avem între noi, încearcă zadarnic să puie în bătaie. Intervin Corabu și Orișan, care după aceea și ochesc cu ele. Un obuz, tras de nu știu care dintre noi, sparge pîlcul mitralierei, care amuțește, lăsînd doar pe celelalte să continue. Sînt pur și simplu uluit de această precizie.[1] Lanțurile de trăgători ale ungurilor încep să se coboare, ca să atace, de unde deducem cu uimire și cu răsuflet oprit că ai noștri au trecut (și sînt în pericol să fie dați înapoi).

„Batalionul trei, înainte!" trece comanda din gură în gură, și la lumina dimineții pornim într-o goană de *cross-country*. Sar prin băltoace, peste șanțuri de scurgere, alunec într-o fîneață[2], iar mă ridic și trec mai departe. Priveliștea apărută din evaporarea nopții e nouă ca la facerea lumii. O moară... lîngă ea cîteva căpițe de fîn și pe urmă apa tulbure, cu șivoaie puternice, a Oltului blestemat. Mantale, ranițe și ici-colo cadavre și răniți. Pe o căpiță, cu căciula fumurie și țuguiată, un ofițer ne întîmpină rîzînd și ne face semn de salutare cu mîna. Aflăm, din fugă, că are mațele scoase afară.

Și neîntîrziat intrăm, fugind mereu, în apă. Valurile împing puternic, dar nicăieri apa nu trece de gît. Dincolo, în luncă, același spectacol. Mantale omenești... ranițe... cîțiva răniți, cîteva cadavre... Mai la stînga, lîngă două sălcii, lungit drept pe spate, cu picioarele

---

[1] Dealtminteri, cît timp am luptat cu ungurii, tirul artileriei noastre a fost inexplicabil de precis, cu efecte înspăimîntătoare. Am fi putut merge pînă la Budapesta în marș obișnuit.

[2] În ediția 1955, greșeală de tipar: „fîntînă" (n.ed.).

lipite și mîinile întinse lîngă el, pe pămînt ca pe catafalc, în manta neagră cu șireturi roșii, cu gulerul ridicat și chipiul roșu în cap, un mort.

Colonelul...

În fugă mă abat trei pași, cu arma în mînă, cu baioneta pusă, și întreb cu deznădejde pe soldatul care stă într-un genunchi, alături:

— Domnu colonel?...

Mi se umflă pieptul de emoție, dar alerg mai departe, alături de oamenii mei. Inamicul se răzgîndește și o ia la fugă înapoi.

Bilanțul nopții... Trupele noastre au făcut opt sute de prizonieri și au luat tot malul. Colonelul trecuse apa noaptea, cu întîia companie, fără să fie simțiți. Compania a doua a fost surprinsă în apă de mitralierele concentrate, deoarece postul lor a prins apoi de veste și a dat alarma. Compania a pierdut mai mult de jumătate din efectiv. A fost un moment de groază și urlete. Colonelul a fost omorît în zorii zilei, cu cîteva clipe înainte de a vedea noi, cei de la rezervă, pe inamic pornind la contraatac, din fumegarea lăptoasă a dimineții.

Cînd, într-un sat de pe celălalt mal, către seară, îmi usuc hainele, grele încă de apa Oltului, ordonanța îmi aduce, uimit o veste neașteptată.

— Dom sublocotenent...

— Eh?

— ...știți, Maria Mănciulea? spioana? spioana de ieri noapte?

— Ei, spune, mă...

— Am întîlnit-o... e aci... I-a dat domnul general de la divizie o mie de lei și o pereche de bocanci... A trecut Oltul în fruntea unui regiment... ca să-i arate drumul.

Aveam s-o întîlnesc și eu peste vreo două săptămîni, alergînd bucuroasă spre mine și certîndu-mă prietenos:

— Vezi, domnule sublocotenent, ai vrut să mă împuști... și eu am trecutul Oltul cu soldații noștri.

Rănit, în București, aveam să-i văd, în vitrină la „Julieta", fotografia alături de regina și doamnele de onoare de la palat. Aveam să aflu că are „Virtutea militară" de aur și să citesc în gazete întîmplarea ei, fără complicația cu arestarea sub bănuială de spionaj. La

Iași aveam s-o văd din nou, căutîndu-mă bucuroasă în grădina Copoului și arătîndu-mi că a fost înzestrată și luată la un spital de sub îngrijirea reginei. Ba acum am auzit că e și în cărțile de citire.

Seara, la masă, ne întîlnim într-o casă gospodărească împăcați, și că putem mînca întîia oară cu „masa pusă", și că putem dormi, întîia oară de la intrarea în război, într-un așternut. Schimbăm impresii.

— Orișan, n-a fost nici de data asta război... Ce crezi?

— Nu... cred că nu... Dar are să fie... Că este de unde.

Și totuși, moartea colonelului dă o impresie de tîrît și înlăcrimat mulțumirii de a ne găsi fiecare din noi, cei scăpați, în viață.

POST ÎNAINTAT LA COHALM

Batalionul nostru era acum bine înaintat, la zece kilometri peste dealurile de dincolo de Olt, în Cohalm. Un orășel cu străzi rural de largi, cu case săsești, cu porți înalte, închise și cu fereste ca de cetate. O piață întinsă în mijloc — poate pentru bîlci, duminica. E așezat la întîlnirea a două văi, din fundul cărora urcă ușor coaste line, de un verde dulce, bălțat ici și colo de pete negre — petece risipite de pădure.

În fiecare zi aveam încăierări de avanposturi.

— *Bitte, ein Milch-Kaffee.*

— *Es wird glei' kom'*, răspunde vecina mea, săsoaică tînără și frumoasă ca o vacă elvețiană.

— *Wenn das Kaffee gut schmeckt werde ich ihr Mann heute herbringen.* Căci mi-a spus că bărbatul ei e în satul vecin, sergent în trupa care ocupă satul.

— *Gott sei Dank, dar könnten Sie machen!*

N-am început să moi felia lată de pîine în cafea, că începe o răpăială de focuri și soldatul năvălește pe ușă:

— Ne atacă, domnule sublocotenent.

Iau arma din mîna lui, ca să i-o dau la poartă iar înapoi, pun mănușile și ies în fugă pe ușă.

Aproape de prînz mă întorc obosit și flămînd.

— *Mein Milch-Kaffee bitte...*

— *Und mein Mann?* și aduce iar cafeaua.

— *Es wird zum Morgen sein.*

Adesea ne plimbăm după-amiază pe ulițele pustii ale tîrgului, pe care nu întîlnim decît soldați de ai noștri și curieri de la regiment.

În ziua aceasta tomnatică și luminoasă de septembrie — cum venim spre popotă — tîrgul ne pare pustiu. Pretutindeni obloane trase, porți zăvorîte și nici un trecător. E ascunsă toată lumea dincolo de porțile grele de stejar, ca în niște temnițe.

Ba nu! O Gretchen mlădioasă, cu știutul șorț albastru, a ieșit dintr-o curte pe furiș, cu o mișcare de șoarece curajos, și dă, surprinsă, cu ochii de noi. Îi e frică și tremură stînd pe loc. N-am făcut nimănui nimic. Dar e război.

La popotă aflăm vești tot mai rele despre Turtucaia. Nimeni nu ia însă lucrurile în serios, mai mult ne necăjește faptul că nu sîntem încă schimbați. Ne e dor de liniște și aci zilnic sîntem sîcîiți de patrulele unguresti din Fischer și Stena. Dimineața și seara sîntem regulat alarmați de răpăiala violentă de focuri, care face să vuiască văile. Ne e dor de o noapte, două, de somn fără grijă.

Se mănîncă fără poftă, în camera îngustă, în care ne-am înghesuit cu toții, sub protecția platelor și insuportabilelor maxime brodate, pe pînze atîrnate de pereți: *„Dein Vaterland sollest du..."* etc.

Vine soldatul popotar al regimentului și este primit cu strigăte vesele. Ne aduce vin.

— Să trăiți, domnule căpitan, mi-a dat de la regiment vin numai pentru o zi; domnul sergent Florea zice că pisemne veniți dumneavoastră la noi la rezervă, de mîine.

Dacă zice domnul sergent Florea, așa trebuie să fie. Domnul sergent Florea e doar de la statul-major. Se ciocnesc paharele de probă, așa.

La poartă s-a oprit însă din goană un călăreț și, în timp ce privirile noastre se întretaie, brusc neliniștite, în odaie a și intrat un flăcău îmbrăcat țărănește, asudat și de abia răsuflînd.

— Domnule comandant, ne jefuiesc ungurii, scăpați-ne!

Comandantul batalionului îl măsoară liniştit cu ochii mici verzui, cu mustaţa întrebătoare:

— De unde eşti?

— Sîntem din Stena. Iacă ici peste deal. Ne-o prăpădit. Au venit acuma o mulţime de tunari şi adună vitele oamenilor. Pe cine se împotriveşte, îl găteşte cu arma.

— Sînt mulţi?

Dar băieţandrul se încurcă. Se vede cît de colo că întrebările acestea nu pătrund în gîndul lui, răscolit şi frămîntat de cele de acasă.

— Sînt mulţi, domnule comandant. Şi parcă fiindu-i teamă că n-o să mai mergem: Adică nu — să tot fie la cincizeci-şaizeci. Au descălecat la primărie.

Căpitanul Floroiu — căci maiorul Dimiu acum comandă regimentul şi e în rezervă la divizie — stă pe gînduri cîteva clipe; pe urmă îşi schimbă privirea liniştit, pe fiecare pe rînd, şi se opreşte asupra mea. Ca toţi novicii la comandă, căpitanul dă ordine complete şi cu voce importantă:

— Sublocotenent Gheorghidiu, ia-ţi plutonul şi vezi ce este. Dacă poţi, intră în sat şi strînge armele locuitorilor. Ai grijă să nu fii surprins. (Se ştie că o parte din populaţia sasă ne e înverşunat ostilă.) Ia ostatic pe primar pe timpul cît faci percheziţiile.

Mă uit cu părere de rău la friptura care îmi rămîne în farfurie.

. . . .

Prin ambele şanţuri pline de buruieni ale şoselei aşternute cu praf de munte, înşiraţi unul după altul, alergăm aproape, pînă la Stena, care este după o muche de deal, la patru-cinci kilometri. Mă simt înfierbîntat, îngrijorat.

Pentru întîia dată am răspunderea unei acţiuni. În mic sau în mare — în faţa morţii — evident că lucrurile se petrec la fel. Şi eu am impresia că am să dau o mică bătălie „în stil mare". Voi împărţi deci plutonul în linie de trăgători şi în rezervă. Mi se pare însă că nu-mi rămîne nimic din pluton. Deci nu... Dar

oamenii aleargă — timpul trece, material de iute, și eu nu sînt în stare să iau o hotărîre. Dacă mă apropii de micul șanț al șoselei, e limpede că voi fi văzut. Dacă aș lua-o prin tarlalele de porumb roșiatic din dreapta sau din stînga drumului alb, mi s-ar risipi oamenii.

Ce fac? Ne apropiem tot mai mult... De după deal vom vedea dintr-o dată satul cu acoperișurile lui roșii de țiglă, cu biserica săsească, ascuțită, cu un tăiș înfipt în albastrul cerului.

Și timpul fuge parcă mînat de picioarele mele sau mînîndu-le.

Dar, la cotitura șoselei albe, apare un călăreț cenușiu.

În porumb! Ne trîntim toți pe brînci în șanț sau după moșuroaiele de pămînt afînat și uscat de la rădăcina cocenilor.

— Să-l prindem, domnule sublocotenent. Nu trageți nimeni, băieți... nu trageți, nu trageți! Soldații mei își dau ordine singuri. Nu trageți nimeni!

Călărețul se apropie tot mai mult, legănat în șea, săltînd în trap bătut, aplecat pe cal. La o sută de pași în urma lui, apare dintre copaci, din lumea lor, un altul, și pe urmă încă unul.

În tot peisajul încremenit, viu colorat de amiază, de-a lungul șoselei albe, ei sînt singura mișcare.

O „recunoaștere". Oamenii sînt încălziți. „Nu trageți, măi, nimeni." Ordonanța de lîngă mine are și ea curaj — acum, dealtfel, nu costă nimic să-l ai.

— Facem rost de cal și de pături, domnule sublocotenent.

Privesc înfrigurat: un călăreț se apropie legănat, pe șoseaua albă. În trapul calului, vine fără grijă cu ochii pe sus, pe deasupra tarlalelor, în albastrul zilei acesteia, dumnezeiesc de frumoasă. Peste cîteva clipe, dacă nu se va opri, va muri în lumină, cineva. Poate el, poate și cel dintîi care se va apropia de el. O curiozitate intensă mă frămîntă, oprește totul în mine ca un zbor întins. Cum are să fie?

Se apropie tot mai mult... E la o sută de pași. Îi văd fața, ochii, puncte negre. Vine săltînd în trapul calului. Privește peste dealuri și nu știe că în porumb

cincizeci de arme sînt întoarse spre el, îl aşteaptă. Priveşte spre cer. „Să nu tragă nimeni, domnule sublocotenent. Să nu tragă nimeni", se luptă înăbuşit, nevăzuţi, soldaţii.

Dar se apropie tot mai mult. Iată-l la douăzeci de paşi. E un flăcăiaş cu ochii ca măslinele, cu faţa pătrată, umerii obrajilor prea ieşiţi, cu mustaţa mică, neagră, tunsă. Mişcă buzele. Acum se aude. Cîntă. Îmi tremură mîinile pe armă. Ar fi trebuit să numesc doi oameni care să-i apară dintr-o dată înainte şi să-l prindă, fără să-l omoare, dar răspunderea mi s-a părut prea mare şi, mai ales, ar fi dat impresia că eu evit, pentru mine, pericolele, pe care le impun altora. Am luat de aceea şi eu o armă în mînă, şi acum mă întorc să dau ordin celor din şanţ cu mine, să sărim cu baionetele întinse la el. Toţi tremură, cred, de nerăbdare, cu mîna pe armă, congestionaţi, cu ochii imobilizaţi, hipnotizaţi parcă. Cum va fi? E ca un spectacol de execuţie...

Cîntecul se aude acum lămurit. Aş putea să-i vorbesc, obişnuit, ca unui cunoscut. Dar un trăsnet de armă a spintecat de sus în jos văzduhul. Înfiorat, călăreţul se opreşte şi priveşte cercetător spre muchiile dealului. Toată înfrigurarea, tot zbuciumul, toată nerăbdarea îndelung apăsate izbucnesc acum în salve de detunături, ca explozia unor tuburi prea mult încărcate.

Fără să-şi dea seama de unde vin focurile, căci ar fi încremenit de groază ca o statuie topită, a răsucit calul în loc şi s-a aşternut pămîntului în fugă. Ploaia de gloanţe ridică praful şoselei, cum ridică ploile de vară băşici pe rîu. A dispărut după colţ.

N-a lăsat în urmă decît o dîră de sînge. Şi mă gîndesc la glonţul rătăcit care vine de la doi kilometri, ca să se înfigă în pieptul vreunui predestinat. Cine l-o fi iubit atît?

Acum din marginea satului ne primesc salve repezite de focuri.

Ştiam că are să fie aşa.

Culc oamenii în porumb... şi nu mai ştiu ce să fac. Raţionez înfrigurat şi disperat de serios.

Ştiu că grosul inamic e la doi kilometri de sat, pe cînd batalionul nostru e la cinci. Nu pot cădea deci în

spatele satului. Pe de altă parte, ce sens poate avea un atac de front cu un pluton, cînd nu ştii precis ce ai în faţă...

Dar cineva a strigat la dreapta: „Să-i luăm pe flanc", şi toată lumea urlă: „Să-i luăm pe flanc, domnule sublocotenent". S-au aprins toţi.

Pînă să mă trezesc, cei zece-cincisprezece oameni de la aripa dreaptă au luat-o la goană doborînd cocenii, răscolind pămîntul cu bocancii, ca să înconjure satul.

Din faţă focurile vin tot mai dese (e drept, cam lungi, deasupra capului). Husarii au căpătat curaj şi au ocupat la marginea satului o muchie de deal. La patru sute de metri de ei, încerc să opresc lanţul de trăgători, dar nu am lîngă mine pe nimeni. Oamenii, Dumnezeu ştie pe unde or fi, prin porumb.

Un piuit îndepărtat, pe urmă din ce în ce mai apropiat, spre noi. Un vîjîit pătrunzător şi o bubuitură groaznică, în timp ce ne învăluie fum şi praf.

Artileria lor a intrat în acţiune.

Dar loviturile vin rare şi alături...

Singurul lucru neplăcut e capriciul obuzului care vine unde nu te aştepţi. Aici... dincolo... Poate, lămurind lumile, chiar în locul în care te afli.

În picioare, în porumbul încă verde, privesc cu binoclul spre linia inamică, pe care nu o pot preciza. La început tragem toţi, cu furie, pe urmă ne mai potolim. Deodată, în dosul satului, un ropot de plesnete spre cer. Husarii ţîşnesc îngroziţi, de după garduri, cu mişcări întinse de iepuri negri, căci sînt luaţi din spate. Cei de aici îi urmărim cu focuri.

Ţipete, urlete. Năvălim spre sat. Alunecînd mai mult pe povîrniş, cu ghetele încărcate de ţărînă, mă trezesc în mijlocul şoselei, în marginea rîndului de case.

Un grup de ţigănuşi îmi arată cu bucurie pe unguri fugind peste dealurile din stînga. Aşadar, nu vom prinde nici unul.

Dar „am cucerit" satul. Coborîm acum pe uliţa principală, largă cît două bulevarde din Bucureşti, cu plantaţii îngrădite prin mijloc. Copii ne întîmpină din toate părţile şi pe la toate ferestrele apar capete curioase, ascunse de după perdelele colorate. Doar român-

cele noastre rumene şi pline au ieşit cu poalele pline de mere şi pere, cu oale de lapte în prag. Nu mai am pe lîngă mine, în scurtă vreme, decît pe sergentul Voicu şi vreo doi-trei soldaţi. Ceilalţi s-au risipit, ademeniţi de merele rumene, de ulcelele cu lapte şi de obrajii tot aşa de rumeni şi de albi, care îi chemau rîzători. Ce percheziţie să mai fac? Dar un grup întreg de saşi vin convoi spre mine. Plîng toţi.

— Ce-i cu dumneavoastră? îi întreb autoritar, fireşte.

Vorbesc toţi deodată. Unul slab şi înalt, cu mustăţi prea groase, altul mărunt, cu o jumătate mustaţă. O săsoaică osoasă şi prelungă, copii mici şi mari.

— Ne-a nenorocit, ne omorîm. Dumnezeule! plîng şi se vaietă, unii în româneşte, alţii în nemţeşte.

Necăjit, fără să pricep nimic, scos din sărite, strig la ei:

— Ce-i cu dumneavoastră?

Atunci sasul cel înalt şi slab îmi povesteşte scîncit, nenorocit:

— Ne-a luat fata... fata noastră! Mă încrunt. Iar corul lor, întreg: Ne-a luat fata... fata noastră!

Săsoaica îmi întinde şi o fotografie mare pe carton cenuşiu de lux:

— Uite ce frumoasă fată, studentă la Sibiu!

Într-adevăr, e tare frumoasă.

— Cum, cine v-a luat-o?

— Soldatul... soldatul.

Tresar, cu totul nedumerit:

— Un soldat de-al meu?

Şi iar toţi în cor:

— Nu, soldatul care păzeşte satul... Soldatul călare.

Nu mai pricep nimic.

— Cum? Cine păzeşte satul, ce soldat?

Un român de ai noştri îmi explică în chip firesc:

— Domnule ofiţer, soldatul care păzeşte satul, soldatul dumneavoastră, pe care l-aţi lăsat aici, care păzeşte satul... a zis că e spioană.

Cad din cer.

— E vreun soldat care păzeşte satul?

— Păi cum? E un soldat care rămîne în sat zi şi noapte. Doarme chiar la dumnealor. Are un cal alb şi

aleargă toată ziua de la un capăt la altul al satului. Ei, păi dacă era el aici, credeți că mai veneau ungurii? Se lua după ei cu focuri.

Asta-i curată poveste.

— Unde-i soldatul acela?

Sașii plîng toți în cor:

— Nu știm, nu știm.

— Cînd a plecat?

— Azi de dimineață, a luat-o prin pădure la dreapta, cu fata.

Am priceput cum stau lucrurile și sînt hotărît să-l prind și să termin. Mi-e milă de bieții sași.

Dar nu mai pot scăpa acum de liota lor.

— Ce ne facem noi? și plîng, femeile se trag de păr. Ce ne facem, domnule ofițer?

Îi liniștesc cum pot. După mine se țin alai acum, prin satul larg și frumos, sași și români. Pe strada scăldată lung de ultimele raze piezișe ale soarelui, care arde parcă la capătul ei, vine cineva în goană, în capul gol.

Nici nu s-a apropiat bine.

— Ne atacă, domnule sublocotenent, ne atacă!

A ajuns la mine gîfîind, după el vin femei, copii speriați.

— Au primit întăriri, vin pe două coloane, pe șosea și pe culmea dealului.

Simt că-mi vîjîie urechile. Unde-mi sînt oamenii?

O bătrînă mă ia de mînă și bîjbîie, mormăie cocoșată:

— Ai să-ți arăt eu pe unde vin, să-ți arăt eu pe unguri.

Vrea să mă ducă spre inamic, și eu neliniștit i-aș da brînci să mă lase în pace, dar mi-e rușine. Nu am nici măcar liniștea să iau o hotărîre, o hotărîre care nu poate să întîrzie nici cîteva clipe măcar. Moare în mine încă o iluzie: aceea că aș fi putut fi un bun comandant.

Răpăială de focuri. O iau și eu, în sfîrșit, spre deal. Ce-o fi, o fi. Urc gîfîind strada sucită pe coaste, sar peste pietroaie, peste trunchiul de jgheab al unei fîntîni, alerg cu sergentul Voicu după mine. Răpăiala

de focuri e din ce în ce mai strigătoare. Plesnetele bat cerul ca bicele.

Mi se pare că nu se mai sfîrşeşte uliţa.

În timp de luptă, noaptea şi oraşele — simt din nou — sînt cele mai neplăcute lucruri în război.

Printre ultimele două case, priveliştea se deschide larg, peste plaiul verde abia înclinat, tivit sus de pădure, jos de tarlaua de porumb. Şi o uluitoare surpriză. Plutonul meu e în lanţ de trăgători, acolo la marginea satului, la interval aproape reglementar, şi trage furios. Din cînd în cînd, cîte unul scoate cîte un măr din buzunar şi muşcă lacom. Coloanele inamice s-au risipit şi ele în trăgători la marginea porumbului. Îşi fac şanţuri. Au de gînd să se statornicească acolo, se vede. De aceea ne-a şi luat în primire, iar fără ispravă, artileria lor rară, greoaie.

Opresc focurile, trimit o patrulă înainte şi ne punem toţi pe fumat, cu faţa la cer. Acum e linişte şi fac politică tihnit, cu un român straşnic, de vreo cincizeci-şaizeci de ani, cu mustaţa puternică şi încă neagră, care şi-a tîrît pieptul şi umerii laţi pînă la mine, ca să afle rosturile din ţară. Peste dealurile îndepărtate şi împădurite, pline de taină, peste dealurile „duşmane", coboară soarele, turnînd o trombă de aur lichid din albastrul cerului peste verdele de păşune al culmilor. Subţiat şi treptat se întunecă. Rînd pe rînd, oamenii mei se coboară la fîntîna din sat, la locul de adunare. Cînd sîntem toţi, netulburaţi de nimeni, pornim la drum înapoi acasă. În capul satului întîlnesc o fată, de-a dreptul elegantă, într-o rochie vişinie de vară. Alături de ea, un soldat. Recunosc pe fata sasului şi simt o adevărată bucurie. Salut şi mă apropii încruntat de soldat.

— De unde vii?

Stăpîn pe el, în poziţie militărească, răspunde vorbind rar:

— Să trăiţi, domnule sublocotenent! Am dus pe domnişoara la brigadă, în urma unui denunţ că ar şti unde sînt ascunse armele.

— Ei şi?

— Acolo n-au găsit-o vinovată şi i-au dat drumul.

— Atîta tot?

— Da, să trăiți, domnule sublocotenent!

Întreb pe fată, în nemțește, dacă are să se plîngă de ceva. și-mi răspunde că nu, zîmbind.

M-am descruntat și eu, dar nedumerirea nu-mi scade. Mă întorc iar către soldat:

— Dar cu tine, ce-i?

— Eu păzesc satul.

— Cum păzești satul? Cine ți-a dat sarcina asta?

— Domnul sublocotenent Florescu.

— Din ce regiment ești?

— XR.

— Bine, dar regimentul XR a plecat.

E nedumerit și cu totul surprins.

— Cum se poate? Eu n-am primit ordin de retragere.

....

Seara povestesc entuziasmat, la popotă, această întîmplare. Impresia este deosebită. Dar deodată, cînd comandantul încruntă enervat privirea, zgomotul de pahare și de furculițe se oprește, ca și gălăgia punctelor de exclamare.

— Domnule sublocotenent Gheorghidiu, eu te-am trimis pentru că te știam băiat inteligent.

— ?!

Și pe urmă, cu un dispreț uscat:

— Se poate, domnule, să nu vezi că era un spion?

Tăcerea devine apăsătoare. Comandantul are dreptate. Toți se privesc aproape adînc neliniștiți.

— Pleacă imediat și adu-l aci.

Nu m-am dus eu. Am trimis o patrulă, care l-a adus. Și l-a bătut patrula pe drum, l-a bătut sergentul de zi, i-a tras vreo două și comandantul.

Peste o săptămînă, cînd regimentele erau din nou întrunite în brigadă, în vederea unei bătălii, m-a oprit un caporal, pe uliță.

— Vedeți, domnule sublocotenent? ziceați că sînt spion. La brigadă, m-a făcut caporal.

O recunoaștere făcută de aghiotantul batalionului în același timp cu cea făcută de mine la Stena confirmă că și celălalt sat vecin e puternic ocupat. Asta e spre

bucuria recunoașterilor de cavalerie trimise de divizie, care nu au curajul să treacă de linia noastră de avanposturi (iar cînd ajung pînă la noi, aci, li se pare că s-au aventurat) și care acum au ce raporta la divizie. În zilele următoare reluăm plimbările și discuțiile.

Popescu și ceilalți camarazi au devenit gînditori.

Ne atrage luarea-aminte un grup care se ceartă și ne apropiem. Doi soldați întind de un sas bătrîn, negricios, cu fața uscată și mustăți stufoase. Vor să-l aducă la regiment.

La întrebarea comandantului mitralierelor, căci sînt oamenii lui, ei ne lămuresc că sasul a vrut să împuște pe un român, care e, dealtfel, și el de față.

În românește, sasul își apără dreptul, hotărît.

— A vrut să-mi fure mașina de cusut, domnule ofițer, uite, de-abia i-am smuls-o.

Mașina e, într-adevăr, corp delict, între ei.

— A scos revolverul să mă împuște, domnule comandant.

Sasul lămurește că numai așa i-a lăsat mașina pe care voia să i-o ia.

Judecata ofițerului e scurtă.

— De ce porți revolver, de ce n-ai predat revolverul? Duceți-l la divizie.

Cineva remarcă, în treacăt, că nu s-a dat ordin să se strîngă armele și discuția veche e reluată pasionat, căci Popescu pare obsedat...

— Nu poate să fie, dragă, totuna. Să compari, să zicem, bătălia de la Verdun, cu lupta de la Olt, a noastră?

Orișan e furios, dar cum niciodată nu ridică tonul, îi e aprinsă numai privirea.

— Dragă, sigur că pentru istorie, sau pentru străinătate, sau pentru gazetele și lumea de-acasă, nu se poate compara ce-a fost la Olt cu Verdunul...

Reiau și eu antrenat:

— Sigur... absolut... Nici chiar pentru noi, batalionul trei, care am intervenit în urmă și am avut numai cinci-șase oameni pierdere. Dar pentru compania a doua, care a fost surprinsă de mitralieră în apă și înjumătățită din cîteva pîrîituri, cred că lupta a fost

ca pentru orice companie angajată la Verdun. Închipuieşte-ţi răniţii, luptînd cu valurile toată noaptea. O patrulă care luptă cu o forţă superioară şi e bombardată precis cu un singur tun luptă tot atît de greu ca pe Somme...

Întăresc cu amintiri din descrieri.

— Dealtminteri, am citit că grozăvia luptelor de acolo stă în faptul că doi-trei oameni, izolaţi într-o groapă de obuz, trebuie să lupte neştiuţi de nimeni cîte-o noapte întreagă. Exact cum luptă unele patrule de-ale noastre.

Păreau că s-au convins, dar iar reiau, aproape indignaţi că au fost pe cale să admită o absurditate.

— Fugi, dragă, se compară riscurile pe care le ai într-o bătălie mare, cu o bătălie ca aceea de la Bran?

Un soldat ne cheamă la popotă, dar discuţia continuă şi acolo. Popescu ne denunţă căpitanului, care s-a aşezat la masă, că susţinem o absurditate. Orişan reia energic.

Popescu găseşte că războiul nu e prea grozav. Sînt de-o părere cu el. Viziunea de sînge şi foc, mii de cadavre culcate în grămezi, ca lemnele în depozit, încîlcite lupte la corp, ape înroşite, nu le-am întîlnit pînă acum.

— Desigur că vor veni. Războiul ăsta a cunoscut ceea ce se numeşte retragere strategică. Am impresia că ei s-au ferit de orice luptă serioasă, că n-au angajat cu noi decît ariergarda, cîteva regimente acolo.

— Nici n-au mai multe... S-a sfîrşit cu războiul, ascultă-mă pe mine, stăruie din nou Popescu.

Nu ştiu de unde vine impresia de plimbare duminicală, poate unde nu sîntem în avanposturi, poate unde ne aşteaptă o masă bună, cu vin bun.

Orişan, cu mîinile la spate şi faţa lungă de englez, intervine cu bun-simţ:

— Eu nu vă înţeleg. De ce daţi importanţă unei lupte, numai după proporţiile ei? Înţeleg să facă asta cei de-acasă, dar s-o facem noi?...

Popescu e nedumerit.

— Nu înţeleg unde vrei să ajungi...

— Ascultă, Popescule, ce deosebire e pentru noi că murim într-o luptă cu mii de obuze şi cu mii de mii

de cadavre, sau nimeriţi cînd stăm la masă de un singur obuz?

— Ei, cum o să fie totuna?

Intervin şi eu, surprins de justeţea observaţiei:

— Sigur!... pentru soldatul din prima linie nu există „luptă uriaşă" sau „luptă neînsemnată".

Mai intervin şi alţi camarazi, care sînt pasionaţi de aparenţa paradoxală a afirmaţiei.

— Pentru cei din ţară, bineînţeles că nu e acelaşi lucru, dar pentru noi e altceva, reia Orişan.

— Ei, asta-i!

— Nu mai încape îndoială... Ascultă-mă, să-ţi dau un exemplu. Cînd noi citeam în gazetă despre „accidentul" din gara cutare, că un frînar a fost omorît, iar altuia i s-au retezat picioarele, abia de ne aruncam ochii pe cele cîteva rînduri care relatau întîmplarea. Dar cînd citeam pe o pagină întreagă „catastrofa de cale ferată de la Cîmpurile", atunci eram îngroziţi, citeam fără oprire detalii senzaţionale.

Şi Orişan reia argumentarea mai cu pasiune:

— Pentru frînarul mort şi pentru cel cu picioarele retezate e totuna, dacă alături de ei au mai murit atîtea zeci. Ei aceleaşi senzaţii le-au încercat. Şi dacă ar fi fost sfîrşitul lumii, cu planetele ciocnite, acelaşi lucru ar fi fost pentru ei.

— Domnule căpitan, e, sau nu, totuna pentru cel angajat într-o bătălie, dacă e vorba de o luptă cu efective mari ca la Verdun, sau de o luptă cu efective mici?

— Cum o să fie totuna? Şi căpitanul desface carnea de pe piciorul de pui din ciulama. Cum o să fie, băiete, totuna? Riscurile sînt cu mult mai mari.

— Orişan, lasă-mă pe mine... că am să lămuresc eu chestiunea... Domnule căpitan, de ce găsiţi că riscurile sînt mai mari?

— Pentru că acolo au murit o sută de mii de oameni, şi la Bran o sută sau două.

— Ei şi?

— Cum „ei şi"?

E o gălăgie de protestare, amestecată viu cu cererile de vin, de tacîmuri.

— Da, uite, am să vă explic eu ce înseamnă risc. Lasă-mă puțin, Orișan. Cînd un american merge la bal, el nu riscă nimic, sau aproape, nu-i așa?

— Mmda...

— Dacă se ceartă cu alt american și se provoacă la duel: „Cel ce va scoate semnul negru, să se împuște pînă a doua zi", atunci, nu-i așa? riscă 50 la sută să fie mort pînă a doua zi. E sau nu e?

— Mmda... asta e.

— Cînd a nimerit semnul negru, în cazul cînd e om de onoare, el are, nu-i așa, un risc de sută la sută? La fel cu noi.

— Adică? Lasă-l, domnule, în pace... adică?

— Divizia hotărăște să cucerească un sat cu o companie, și așez pe masă cu un gest secundar furculița, cuțitul, solnița, ca și cînd aș vrea ca ordinea aceasta să-mi pregătească pe cea din gînd.

— Ei da...

— Riscul nostru, al companiei a noua, e de doi la sută, avînd în vedere că divizia are patruzeci și opt de companii... și, pasionat, gonesc pe soldatul care-mi aduce friptura. Cînd se decide că brigada noastră va da acea companie, riscul devine de patru la sută. Dacă se hotărăște că XX va da compania, iată-ne ajunși la opt la sută, căci regimentul are douăsprezece companii. Cînd, în sfîrșit, se decide că batalionul trei să dea compania, riscul e de douăzeci și cinci la sută și cînd s-a dat ordin companiei a noua să ocupe satul, se poate spune că a cîștigat lotul cel mare.

— Atunci cam are dreptate, hotărăște căpitanul. Vasile, dă vin. Iar, către ordonanțe: Nu vă mai certați acolo... Ia uite-i, domnule, că se iau la bătaie... Căci ordonanțele se ceartă cu popotarul pentru ofițerii lor.

Popescu și ai lui protestează din nou. Iar locotenentul Redelea e de părerea lor:

— Dar nefiind o bătălie mare, înseamnă că divizia nu angajează decît o mică parte din efectiv. Deci riscurile sînt mai mici.

— Sigur — întărește altul — dovadă că batalionul nostru n-a fost angajat în tîrg la Bran; la Olt, de asemenea, a fost rezervă.

Se pornește iar o larmă cu clinchet de veselie și strigăte.

E, într-adevăr, o masă veselă, zgomotoasă, la care participă cei opt-nouă inși care nu sînt în avanposturi. Și totuși e în această veselie cu mîncăruri bune ceva uscat, o lipsă de consecințe, ca un lux de eunuc.

Protestez și eu.

— A, să ne înțelegem. Eu vorbesc numai de batalionul angajat și anume de fronturile străine, unde trupele se schimbă foarte des, căci au rezerve. Dealtminteri, observ un lucru... Că de la intrarea în acțiune sîntem încontinuu în linie înaintată. E, sau nu e?

Cîțiva convin.

— Și pe urmă e altceva, intervine Orișan din nou. Faptul că n-am avut pierderi înseamnă numai un singur lucru. Că am atacat atît de repede, că nu am dat timp inamicului să reziste. Cred că XX a avut pierderi, pentru că a luptat sfios. Să fi luptat noi așa la Măgura Branului, pierdeam jumătate din batalion. Dar la Tohanul-Vechi? Și chiar la Olt. A intervenit rezerva atît de repede, că ungurii, care porniseră la contraatac, s-au oprit și au luat-o la fugă.

E o nouă bucurie de izbîndă, căci ei cred că l-au prins în flagrant delict de logică.

— A... a... păi vezi? Tu cu Gheorghidiu susțineți că n-am întîlnit încă lupte mari, lupte adevărate. Dacă admiți că n-au fost lupte mari, numai din cauză că noi am atacat repede, te contrazici, că altă dată afirmai că n-au fost lupte pentru că n-a vrut inamicul.

— Stai, domnule, că iar deviem. Lasă-mă, Orișan... Noi nu am susținut decît un singur lucru. Că pentru cel care ia parte efectiv la o luptă mică nu e de nici o importanță dacă moare la Verdun sau într-o încăierare de patrule.

Eu susțin că noi, care sîntem în avangardă și vom mai lupta neîntrerupt, Dumnezeu știe cît de aci înainte, sîntem în război pur și simplu. Pentru țară, pentru cei ce se plimbă acum la București pe stradă și așteaptă, după cafea, comunicate; pentru armata română întreagă, sigur că e cu totul altceva. Dealtfel, eu cred

că vor veni lupte mari, în care se vor angaja toate unităţile.

Noi putem fi atacaţi diseară, în noapte... poate în cinci minute se pornesc focurile. Verdunul nostru e ca şi început.

— Bine, dar acasă nu va face nici o impresie?

— Cred şi eu. Sub unghiul speciei nu eşti interesant decît dacă eşti ucis cu alţi zece mii odată. Dacă un scriitor va descrie numai lupte de patrule, cred şi eu că nu i se va vinde cartea.

Popescu se întoarce uşor spre dreapta, ca şi cînd s-ar feri de ceva nevăzut şi pe urmă ridică umărul.

— Dacă-i prost! N-are decît să puie stînjeni de cadavre, uragane de obuze, rîuri de sînge. Ceva aşa... să facă o senzaţie nebună...

Şi nu terminăm bine masa, că iar se aud focuri. De data asta e ceva mai serios. Împotriva noastră, dinspre satul vecin, pe ambele povîrnişuri (cu pădure mică şi păşune) ale văii, în fundul căreia e şoseaua albă, înaintează un lanţ puternic de trăgători, din care nu vedem însă decît grupuri care fac salturi înainte şi se culcă repede. O baterie de artilerie de 75, bate puternic marginea satului unde e popota, pe care o părăsim în fugă.

Batalionul întreg e cu trei companii îngrămădite cam sub deal, gata să ne desfăşurăm. „Brigada lui Corabu" e departe, pe stînga, într-o pădure. Avanposturile noastre s-au retras trăgînd focuri.

Obuzele nu-mi fac prea multă impresie, deşi sînt foarte nervos. Sînt destul de puţin numeroase. Căpitanul are un cap de om necăjit, care nu ştie ce are să facă, aşa ca mine ieri. Probabil că vom pune baioneta şi vom năvăli ca la Bran. Un obuz nu explodează. Din fanfaronadă, le declar camarazilor sîcîiţi că artileria ungurească e inofensivă şi iau în braţe obuzul, ca să le arăt că are pulbere proastă. Toată lumea strigă speriată la mine:

— Astîmpără-te, Gheorghidiule... ai înnebunit...?

Căpitanul se încruntă mînios, ridică poruncitor mîna.

— Lasă, domnule, proiectilul jos.

Din fanfaronadă mereu, înmănuşat, vin cu el în braţe, cum aş duce un copil înfăşat spre grupul lor. Sînt furioşi, se dau în lături şi răcnesc la mine:

— Fugi de-aci...! Domnule căpitan... a înnebunit.

Cu o mutră ipocrită, de fată şireată:

— Dar nu e nici un pericol... Absolut nici un pericol.

— Lasă-l jos, domnule, îmi strigă răspîndiţi.

Îl arunc jos, cum ai arunca, după ce ai privit-o, o sfeclă... şi îngheţ şi azi de nebunia mea, căci aruncat jos, izbindu-se, proiectilul putea face explozie.

Cînd mă întorc la camarazii mei înţeleg toată nedelicateţea gestului meu. Ştiu bine că sînt un grup de oameni care şi-au făcut mai mult decît datoria şi, acum cînd scriu, ştiu că în afară de două-trei excepţii, au fost poate cei mai de ispravă ofiţeri ai războiului românesc. Dar o expunere copilărească şi inutilă le repugna,[1] iar gestul meu nedelicat, subliniind o astfel de rezervă, din substraturi abia bănuite, era de o indiscreţie penibilă.

Peste vreun ceas, lanţul de trăgători inamic părea încremenit în loc şi asta mă neliniştea mai mult, ca o clipă de suspensie care-ţi permite să asculţi, în golul înaltului, ecouri şi ameninţări...

— Înconjoară satul şi ne taie retragerea! izbucneşte hotărît căpitanul. Pas alergător, prin sat, sus pe deal, să ocupăm culmea şi cetatea, înaintea lor.

Trecem deci în goană prin tîrg. Saşii şi săsoaicele cred că ne retragem şi au apărut (de unde atît de mulţi?) la porţi şi la ferestre, ameninţîndu-ne. E şi săsoaica mea, cu bucile rumene şi sînii mari, care ne huiduieşte cu ură. Un soldat dă, din fugă, un picior în burta unui moşneag, care, repezindu-se la noi, ca un cîine la trăsură, ameninţa şi înjura.

Sus pe deal am impresia că sînt despărţit de toată lumea.

Căpitanul Floroiu, nervos dar hotărît, aleargă pe dinaintea rîndului de oameni aşezaţi cu baioneta la

---

[1] Mai tîrziu a trebuit să luăm măsuri împotriva soldaţilor care se expuneau inutil, din tembelism, şi eu însumi, revenit la alte sentimente, am pedepsit cîţiva.

armă, cu fața la pădurea din dreapta și așteaptă în marginea tarlalei de porumb pipernicit.

E ziua-n-amiază mare, e soare de început de toamnă, cald și bogat în reflexe tari, și totuși atît de întins aștept, încît aproape am halucinații. Mi se pare că inamicul a și apărut, la zece pași după trunchiurile rare și groase de copaci, care s-au însuflețit și-au devenit dușmane. Dar nu vine nimeni. După un timp, încep să fiu neliniștit, căci nu mai putem aștepta cu atîta încordare, cum nu poți sta prea mult cu brațul întins. Mai ales că nu am nici o vedere. Iau doi oameni și mă duc, pe brînci mai mult, departe, înaintea companiei, spre stînga, paralel cu pădurea, ca să am din nou vedere, de sus acum, asupra văii unde eram adineauri. Merg prin prombul rar, mărunt, scorojit, las la vreo sută de metri în stînga cetatea, care e un binecuvîntat paratrăsnet pentru noi, căci, semeață, atrage, deși neocupată, tot bombardamentul asupra ei. Cam la două sute de metri dau de un soldat de-al nostru, care, cu arma culcată lîngă el, scrutează rotunjimile de deal, cercetează valea și pădurea de dincolo, privind intens de parcă ar avea binoclu.

— Niculae Zamfir, ce e cu tine?

— Am venit în observație, domnule sublocotenent... Vreau să văd ce-i la ei...

Așadar, și la soldați, nu numai la mine și la Orișan, această neputință de a îndura necunoscutul, nevoia mortală de a ști ce se petrece înainte. Cred că acest sentiment era mai curînd un derivat al fricii.

Socot că, într-un anumit sens, de frică țineam să fim atît de înainte, căci, din cauza imaginației prea libere, teama de necunoscut era de neîndurat. Dar negreșit, asta numai la cei hotărîți să nu dea, în nici un caz, înapoi.

Lupta a început la stînga, violent, cu aceleași plesnituri care biciuiesc viu cerul. Cei dinspre Ștena au împins înapoi compania Corabu, vor să intre în Cohalm. Dar „brigada" s-a oprit chiar în margine, unde s-a întîlnit cu Orișan, care a rămas de capul lui acolo și acum au deschis împreună un foc aprig, care zădărnicește orice încercare de a intra în oraș.

Între timp o baterie a noastră trage și ea, spre bucuria soldaților, și am din nou, și pentru ultima oară, spectacolul uluitoarei preciziuni a artileriei românești, sau mai curînd al întîmplării. Ca și la Olt, ca și la Bran, chiar primul obuz face să se împrăștie departe, la doi kilometri de noi, un grup enorm, pe care nici nu-l bănuiam, pe ai cărui soldați, ca pe niște gîndaci cenușii, îi vezi numai cînd, speriați, aleargă în toate părțile.

Pornim pe înserate la un contraatac inutil, căci, neizbutind să intre în oraș, inamicul s-a retras. Se hotărăște, de teama unei reveniri în timpul nopții, revenire pe care mulți o cred foarte probabilă, să se împingă un post înaintat, departe în pădure, pînă aproape de ei. Se decide, de asemeni, ca postul să fie format de plutonul meu.

Obiectez cu voce palidă că îmi sînt oamenii obosiți și încă alte vreo două motive, care nu sînt luate în seamă.

— Lasă că azi „făceai figuri cu obuzul", îmi spune, cu o ironie rece, căpitanul meu micuț și simt că expresia mă încondeiază puțin ridicul, în surîsurile tuturor.

Mai tîrziu, un sergent, care face legătura la batalion, mă lămurește de ce am fost indicat eu. Căpitanul a spus-o anume:

— Trebuie un post sigur, să nu fim surprinși la noapte... la doi kilometri înainte, dacă se poate... Trimitem pe Gheorghidiu, că ăla execută întotdeauna ordinele întocmai...

Mi se explică, acum cu prietenie revenită, că patrulele de-ale companiei vor face toată noaptea legătura cu mine.

Trec o rîpă adîncă, unde știu că se vor opri la noapte toate patrulele menite să mă caute și, după vreun ceas de bîjbîit în tăcere, printre copaci și tufișuri, mă opresc într-o poiană. Luna n-a răsărit încă și socot în noaptea asta totul dușmănos. Privesc bănuitor, fără să văd nimic, întunericul, pădurea toată, nesfîrșirea pînă la capătul lumii. Îmi simt inima ca un mic cheag.

Parcă aş fi coborît cu oamenii mei, cu un ascensor, într-o mină blestemată şi cu forma abia ghicită în noapte.

Nu doarme nimeni. Oamenii au format un careu cu baionetele la armă, alăturaţi şi atenţi ca nişte vînători în aşteptare. Sîntem toţi numai urechi, căci acesta e singurul mijloc de a fi de folos celor din urmă. Trimit încă un post de ascultare, de patru oameni, spre dreapta înspre şosea, ca să supravegheze şi acolo necunoscutul negru.

M-am trîntit pe iarbă şi încep să tremur. Îmi aduc aminte că sînt, tot ca la 14 august, în bluză uşoară, pantaloni de raitcort de vară, rari ca o pînză de casă şi ghete subţiri de şevro. Multă vreme senzaţia de teamă şi cea de frig se cumpănesc înseilat; pe urmă, odată cu răsăritul lunii, cea de frig devine pătrunzătoare. Nu mai pot sta locului şi vreau să fac doi-trei paşi în cuprinsul poienii, dar Niculae Zamfir îmi atrage luarea-aminte că nu se mai poate asculta. Mă opresc din nou şi mă trîntesc pe iarbă. Bluza croită strîns pe talie îmi ţine încă puţin de cald, moletierele, de asemeni. Dar în muşchii de deasupra genunchilor mi s-au înfipt parcă gheare de gheaţă. Îmi trîntesc pumni, care o clipă, ca la rănile umflate, îmi dau o asemuire de uşurare, dar pe urmă simt iar colţi reci înfipţi în coapsă. Mai tîrziu încep să mă doară şi braţele. Lungit pe spate, îmi mişc membrele încet ca un gîndac în agonie. Parcă e o clipă de amorţeală, dar după aceea, gheara de gheaţă se înfige din nou, ascuţit, în muşchii care tremură, aşa, singuri. Nu mă mai pot gîndi la nimic. Las totul în grija oamenilor şi, ca un bolnav, îmi lipesc palmele de muşchii dureroşi. Pe urmă, nu mai pot, mă scol şi încep să umblu puţin zănatic.

— Mă băieţi, aveţi vreo manta cu voi?

Îmi dau, după o înceată consultare, răspunsul că toate sînt de azi-dimineaţă în cantonament. Ei, în schimb, au vestoane şi pantaloni de stofă groasă.

E noapte tîrziu, dar cît va mai fi pînă mîine dimineaţă? O veşnicie. Umblu fără să pot îndoi picioarele, căci pulpele au ceva zgrunţuros şi zdruncinat în ele.

De la un timp nici mersul nu mai ajută nimic mă trîntesc iar jos. Acum încep să simt şi un soi de gol sub stomac. Parcă pielea mi se întinde pe oase, de le simt contururile. Înţepenesc.

E peste puterile mele atîta suferinţă. Era atît de cald azi! Încerc să fixez ziua după calendar, dar cine a mai ţinut socoteală de zile, cînd pentru noi, care trăim după calendarul veşniciei, n-aveau nici o importanţă. Găsesc totuşi că e cu putinţă să fie milităreşte 12/25 septembrie.

Pentru o zonă de platouri şi munte, aci în Ardeal, nopţile astea îngheţate trebuie să fie obişnuite. Mă întorc de prisos, cînd pe o parte, cînd pe alta, şi încleştez dinţii. Nici mănuşile nu-mi mai ţin nimic. O durere nouă se adaugă, un fel de umilinţă, pe care numai eu o ştiu în noaptea asta: îmi curg lacrimile şiroaie, fără să le pot stăpîni, parcă sporind, la fiecare sforţare pe care o fac de a le opri. De n-ar vedea, de n-ar ghici oamenii.

Privesc istovit de groază întunericul, compar cu luare-aminte umbrele copacilor, să văd dacă sînt semne că se apropie zorile, dar nimic. Simt că pînă mîine voi înnebuni de frig...

De la o vreme, se pare că oamenii au ghicit drama de lîngă ei.

— Domnule sublocotenent, sînteţi bolnav.

După ce îi lămuresc că nu mai pot îndura frigul, îi simt abătuţi că nu pot să mă ajute. Groaza că voi înnebuni de frig mă descompune.

Într-un tîrziu, cînd simt că trec prin mine cuţite, mi se pare mîntuitoare propunerea sergentului Voicu. Mă lungesc jos, întins, şi doi oameni se culcă peste mine. Era şi timpul. Mi se încleştaseră fălcile, de nu mai puteam vorbi aproape. Oamenii sînt calzi ca nişte perne grele şi totuşi îmi pare că sînt prea uşori. Acum, cînd coapsele se încălzesc de coastele lor, îmi simt umerii, simt cureaua care îmi strînge mijlocul, simt pretutindeni atingerea stofei, de pielea iritată. Mi-e tot corpul încleştat. Noaptea asta nu se va mai sfîrşi niciodată, eu în nici un caz nu mi-o mai pot închipui sfîrşită. Cînd îmi dau seama că mi-e atenţia îngheţată, împăiată

parcă, de nu pot gîndi la nimic, şi cînd ştiu că timpul, ca să treacă, fie doar cîteva minute are nevoie de gîndire şi absenţă de la realitate, înţeleg că niciodată nu voi ajunge la încenuşarea zorilor.

De dinapoi, după cum era de prevăzut, n-a venit toată noaptea nici o patrulă. Duşmanul n-a dat însă nici un semn de viaţă, iar cînd această noapte, de febră rece, totuşi trecu, poiana şi pădurea înfăţişară un aspect nou. A căzut o brumă groasă, ca o pătură lată de zahăr alburiu, peste tot. Zîmbesc ca un bolnav după delir şi oamenii îmi privesc buzele arse, faţa trasă, şi zîmbesc şi ei.

— Grozavă noapte, dom sublocotenent.

Sînt mirat, căci n-au dat nici un semn despre asta pînă acum.

— Şi vouă v-a fost frig?

— Vai de păcatele noastre, îmi răspunde unul şi ceilalţi clatină cu amărăciune din cap.

La vreun ceas după răsăritul soarelui, o patrulă vine cu ordinul să ridicăm postul, şi încă peste o jumătate de oră, batalionul schimbat, e în marş spre Bogata, la cartierul diviziei. Trecem Oltul pe un pod de vase şi privesc cu ochi mari lunca largă, cu răchiţi strîmbe şi tufişuri. De la moartea colonelului, Oltul are pentru mine un aer funebru. Imaginez mereu în lunca lui cu prundiş şi răchită atacuri, tranşee care rezistă, fierberea de moarte a nopţii.

E o mişcare de cartier în satul în care intrăm în coloană.

Trupe, căruţe, militari care umblă forfota, în vreme ce alţii se plimbă liniştiţi ca şi cînd mişcarea nu-i priveşte. E parcă un fel de Calea Victoriei militară.

Luăm masa la popota diviziei, după ce au plecat mărimile, într-o sală mare de şcoală. E mîncare de birt mic, dar destul de bună. În timpul fripturii se aude de afară, prin fereastra deschisă, un acord de trei plesnituri slabe, ca trei păcănituri de castagnetă. Tresărim toţi, căci, desprinse de voinţa noastră, trupurile au încremeniri sperioase, nejudecate, la orice zgomot care aminteşte de luptă. Un locotenent de la cartier ne lămureşte rostul focurilor aci, continuîndu-şi masa:

— Nu-i nimic... L-au împuşcat pe sasul ăla pe care l-aţi trimis voi ieri.

Tresărirea a trecut ca o undă, dar gîndim acum şi parcă scade ceva în atmosferă, mîinile s-au muiat pe furculiţe şi ochii ni se întîlnesc în aceeaşi plutire vagă, de vedere desprinsă. Orişan dă farfuria de dinainte la o parte, Popescu îşi prinde capul în mîini, şi căpitanul, mic şi feminin, caută stînjenit un subiect de vorbă.

Maiorul, deşi ştie, întreabă cu dispreţ acru cine l-a trimis pe sas la divizie, şi întoarce apoi capul.

Fie din cauza frigului de azi-noapte, fie din altă cauză, sînt bolnav de intestine. Trei zile şi trei nopţi o duc într-o continuă nelinişte. O sete de moarte şi o adevărată incontinenţă a stomacului. Sînt supt ca un cadavru şi demoralizat ca un paralitic. Dureri n-am, acute, însă doctorul, care mă vede de trei ori pe zi, e hotărît să mă trimită în ţară la spital. Îi e frică de febră tifoidă. Dar gîndul ăsta mă îngrozeşte. Să mă duc bolnav de stomac în ţară? Să plec de pe front din cauză că am „scaune" dese?

— Domnule, înţelege, vrei să te duci în ţară?

— Vreau, domnule doctor, vreau... dar din cauza stomacului?

Mi se pare că ar fi ceva, aşa, mortal ridicul, ca un general care ar purta umbrelă, ca armata de eroi din *Ţiganiada*, care cer lui Ţepeş soldaţi să-i apere de hoţi.

— Domnule, te întreb încă o dată... Vrei să te duci în ţară?... Nu vezi ce prăpădit şi jigărit eşti?... Vrei, sau nu vrei?

— Vreau... dar nu vreau să ştie lumea acolo... că din cauza stomacului... mi-am părăsit camarazii.

— Dar vrei să ştie că ai plecat să faci brînză mare şi ai murit ca un erou... de stomac?

Ştiu că trupul ăsta, supus ca un sclav, nu mă trădează, dacă vreau. Dealtminteri, ce-ar zice Corabu, Orişan, Popescu şi ceilalţi cînd m-ar şti plecat de pe front, din cauza stomacului?

Băieţii vin să mă vadă toţi şi aflu că, spre uimirea tuturor, cartierul a numit un nou comandant al regimentului în locul maiorului Dimiu, care gira comanda de la moartea colonelului. E tot un maior — se zice

valoros — dar toţi erau obişnuiţi cu Dimiu, care se dovedise capabil şi bun camarad.

Dumitru îmi pune pietre calde pe burtă, beau cinci coniacuri, mă învelesc pînă peste cap şi a patra zi, cînd aflu că regimentul e plecat, mă urc într-un furgon de bagaje şi, fără să mai spun o vorbă doctorului, sînt plecat şi eu.

Ordin să mărşăluim, cu cea mai mare iuţeală, neobosit, spre Sibiu, respingînd orice forţe inamice vom întîlni în cale. Ştiam că, paralel cu divizia noastră, merg alte două, una la dreapta, alta la stînga. Pesemne că la Sibiu s-a întîmplat ceva...

Nu întîlnim în patru zile decît o perdea de husari, care face mereu, luptînd admirabil, împingeri de recunoaştere ofensivă. Ne ţin însă prea mult în loc, după opinia lui Orişan, care găseşte că ne oprim în mod nepermis de mult o întreagă divizie de infanterie, în lupte fără importanţă.

Ceilalţi ripostează că avem în faţă trupe numeroase. Cert pare numai că inamicul n-are cu el decît o baterie, deci şi forţele de infanterie trebuie să fie minime. În orice caz, desfăşurarea noastră, batalioane întregi pentru simple escadroane, dovedeşte că avem un mediocru serviciu de recunoaştere.

Şi mai dovedeşte incapacitatea conducerii noastre militare, care ignorează un principiu esenţial al războiului: niciodată nu trebuie să desfăşori, în cîmpul tactic, mai multe trupe decît inamicul. Sub nici un cuvînt. Care, şi el, nu e decît o consecinţă a principiului fundamental: cîştigă războiul armata care a angajat mai puţine din forţele ei în bătălie. De aceea marii cuceritori: romanii, mongolii, Napoleon etc. nu au biruit

decît atîta timp cît au fost inferiori ca număr.[1] Adevăr foarte explicabil pentru cine cunoaşte cu adevărat psihologia războiului.

În şanţul cu buruieni al şoselei, aşteptăm ca batalionul din faţă să-şi deschidă drum.

— Ei, înaintăm? ne întreabă surîzînd căpitanul Floroiu, pe noi, cei doi „pesimişti" ai regimentului.

Orişan e indignat, dar, cu gesturile lui potolite de englez cu fruntea cheală şi surîsul condescendent, nu se prea trădează. E mai pasionat ca un ofiţer activ.

— Asta e înaintare? Nu vedeţi că e cîmpul plin de batalioane româneşti, ca la manevre? Fără legătură... fără conducere. N-aţi văzut că ieri artileria noastră a tras în propriile trupe şi n-a fost nici un mijloc să i se comunice lungimea tirului?

Intervin, întrerupîndu-l, ca să întăresc cele spuse de el.

— Şi pe urmă, e posibil oare să nu fim deloc informaţi despre cele ce se petrec înaintea noastră, despre efectivul, oricît de aproximativ, al trupelor inamice cu care luptăm? Dealtfel, nici nu ştim sigur unde ne găsim. Regimentul nostru şi cel de artilerie n-au decît un petic de hartă împreună, şi e ceartă, pentru că artileriştii vor s-o păstreze pentru regularea tirului. Un camarad e sigur că luptăm cu „divizia de la Sighişoara".

Trece un automobil cu fanion albastru, cu doi ofiţeri răsturnaţi pe perne. Ah, dacă generalul ar fi inteligent şi dacă ar fi trimis automobilul acesta să ia pe Orişan la masă, o dată sau de două ori — cum am auzit că se face în armatele străine — cîte lucruri ar fi azi poate altfel!

În ultima seară, pe cînd ne tălăzuim încolonaţi pe şosea (pentru un marş de noapte) auzim în faţa noastră, în întuneric, nu ştim unde, o răpăială scurtă

[1] Dealtfel, şi în războiul mondial, germanii n-au fost biruiţi decît cînd, la sfîrşit — după pacea de la Brest-Litovsk — au avut superioritatea numerică. Căci punctul culminant al războiului mondial îl constituie atacul german de la 15 iulie 1918, prăbuşit odată cu ultima capacitate ofensivă germană, în Champagne.

şi violentă. Coloana se opreşte în loc şi călăreţi alarmaţi încep să ducă şi să aducă ordine.

— Regimentul XX... unde e comanda brigăzii?

Se repetă, transmis:

— Comanda brigăzii? Comanda brigăzii?

— Aici, comanda brigăzii.

— Domnul general Y? domnul general Y?

Nimeni nu vede, în întunericul înfundat, pe cel care întreabă şi fraza e luată şi trecută ca o foaie, fără să i se mai ştie locul de început.

— Aici domnul general Y... aici domnul general Y...

Gîndul morţii, cu tot necunoscutul, mi se pare anesteziat. Mă frămîntă, cu sîcîitoare grijă şi nelinişte, problema dormitului în frig, în zorii zilei.

Peste o jumătate de oră reluăm marşul. După vreo cinci sute de metri aflăm ce-a fost. Tunuri sînt răsturnate în şanţul şoselei, morţi încurcaţi printre roţi. Coloana merge încet şi am timp să mă abat, în treacăt, şi să întreb. O recunoaştere inamică, tare cam de un escadron, a aşteptat ascunsă într-o pădurice, chiar lîngă şosea, şi a lăsat infanteria să treacă; iar cînd a auzit uruind artileria, a pus mitraliera să tragă.

Orişan reflectează pentru toţi:

— Asta e serviciu de patrulare pe flancuri? Dacă era un batalion inamic întreg, ce se alegea din toată divizia? Pe mine mă minunează însă că ofiţerul răspunzător din frunte, cine o fi fost, nu şi-a pierdut totuşi capul, a putut să-şi dea seama de unde vin focurile, ce puţin numeros e inamicul... a detaşat, mi se spune, numai un pluton (uimitor de justă apreciere a situaţiei) şi a curăţat cu el, aşa în întuneric, păduricea. O astfel de faptă provoacă atîta încredere, că uiţi amărăciunea gîndului că nu se iau suficiente măsuri de siguranţă. Numai acelui ofiţer hotărît i se datoreşte faptul că panica provocată în artilerie nu s-a transmis trupei întregi.

Mergem pînă aproape în zorii zilei. Sînt semne că a doua zi vom avea o bătălie serioasă. Batalionul nostru intră în avanposturi pe la trei dimineaţa, cînd ne oprim pe poalele unui deal. Compania va trebui să

trimită un post, mult înaintat în fața diviziei. Peste o rîpă adîncă și mocirloasă, dincolo, pe dealul din față. (Așa ni se spune, că întunericul ascunde un deal, în față.) Dar patrula se întoarce și ne spune că plutonul, trimis sub comanda unui ofițer, s-a culcat întreg, la o sută de pași de noi, fără să execute deci ordinul. Ofițerii companiei ținem consfătuiri, dar nimeni nu se supără, căci N. e singurul ofițer laș al regimentului și, lucru surprinzător, e privit cu îngăduință, de parcă ar fi un simplu bolnav de stomac, iar el convine, cuminte, cu această considerare. În realitate, așa ca Iuda pentru destinul Bibliei, el e necesar colegilor lui, ca să le dea măsura propriei lor valori. El procură fiecăruia tihnita mulțumire sufletească de a se ști superior.

Eu singur sînt indignat, căci se hotărăște să trec pe lîngă plutonul ascuns, să-l trimit la companie și apoi dincolo pe deal să constitui un post de siguranță. Și acuma începe una dintre zilele cele mai grozave din viața mea, dacă nu cea mai groaznică. Durabilă halucinație de foc și de trăsnete.

★

Zorile, din viorii, deveniseră albicioase, iar norișorii de la răsărit iluminați din dos și tiviți cu aur. Trecem rîpa, cu un sentiment de voie bună pe care ni-l dădea continua înaintare, iar cînd urcăm povîrnișul din față, întîlnim două furgoane, de bagaje, cu coviltir, părăsite în fugă de inamic. Le cercetăm surprinși și descoperim că sînt pline de bunătăți. Îmi găsesc o manta de cauciuc, pachete de ciocolată și dulcețuri, descopăr scrisori pe care le iau și ziare nemțești. Oamenii iau și ei, iubitori, cu chibzuială de sățios, două putini de brînză. Ordonanța găsește, în sfîrșit, mult căutata pătură.

După un sfert de oră, urcăm pînă la muchia dealului. Sus, ne găsim în marginea unui platou, ușor adîncit în mijloc, ca un convenabil teren de fotbal, cu iarbă verde. În față, marginea cealaltă e ceva mai ridicată ca a noastră, la stînga hotar e peretele negru al unei

păduri, la dreapta nu-i hotar lămurit, căci sînt numai creşteri şi îmbinări capricioase de muchii şi rîpi.

Pentru că era ziuă, desfăşur oamenii pe un rînd, lungiţi la doi paşi unul de altul, pun să se desfacă putinile cu brînză, le împart, prefac una goală în scaun şi, mîncînd ciocolată, citesc în lumina proaspătă a dimineţii *Neue Freie Presse*.

„Scene de groază la Turtucaia — Douăzeci şi cinci de mii de prizonieri — Bucureştii ameninţaţi — Armata noastră trece ca un tăvălug de fier — Telegrame către Mackensen — *Wer kann Rumänien retten?*" sînt titlurile textului de pe o pagină întreagă.

Totul e nou pentru mine. Acest podiş larg din faţa mea, lumina vie a soarelui peste verdele brumat al dealurilor şi văilor, bagajele acestea, pare-se ale regimentului 4 de artilerie din Hanovra, bagaje care au văzut Berlinul şi alte capitale pe care eu nu le-am văzut, gazeta asta neverosimilă, care e ca un zmeu legat cu sfoară de lumea cealaltă, cu mii de kilometri dincolo de podiş, imaginea pe care mi-o fac despre cei din Bucureştii „ameninţaţi". Dar mai puternică decît orice, lumina înrourată şi binefăcătoare a soarelui biruie. Văd totul în faţa mea şi nu e nimeni la marginea, ceva mai ridicată de vizavi, a podişului. Trimit un bilet lui Orişan:

„Am două căruţe cu bagaje, pradă pe alese. Trimite « saci » să încărcăm. Ai două perechi de cizme de conte hanovrez, că una mi-o laşi mie. Spune căpitanului că aştept ordine."

Iar pe dosul bileţelului, după ce îi trimit un ziar, căci uitasem:

„Am şi alte ziare nemţeşti f.f. interesante. « *Wer kann Rumänien retten?* » un articol de maiorul Mohrat. Nu spune la nimeni de bagaje, să alegem noi ce e mai bun, pe urmă le dăm lor tot."

Podişul din faţa mea e ca o bucată de plai, atît de dulce e scobirea din mijloc şi atît de frumos începe, în stînga, pădurea din iarbă. Să tot faci „1 Maiul" pe o asemenea pajişte.

După un timp, dincolo, pe dîmbul scund din faţă, apare un călăreţ. S-a oprit ca o statuie pe un soclu. Spectacolul surprinde oamenii, care continuă să mă-

nînce însă brînză, cu o tihnă țărănească. E, între noi și el, ca la trei-patru sute de metri. După ce se uită liniștit la noi, își îndeamnă calul și coboară vreo treizeci de pași, spre destul de înghițita noastră nedumerire. Pe urmă se întoarce și urcă la pas pe dîmb, se lasă în golul de dincolo, care duce pînă la Viena.

Numaidecît vin doi infanteriști. Se opresc și ei pe marginea ridicată ca o margine de tavă a plaiului verde. Se profilează pe cerul tare și gol, ca niște ciobani pe o culme. Coboară treizeci de pași, se întorc apoi, și intră și ei dincolo, în golul pe care nu-l vedem. Pe urmă apar pe deal patru, fac întocmai aceeași mișcare, coboară aceiași treizeci de pași, se întorc și se afundă înapoi, dincolo de margine.

Revin acum șaisprezece inși. Se opresc toți aliniați, se desfășoară în trăgători și pornesc spre noi.

„Sfatul" eroilor mei, care mănîncă brînză, e de părere să-i lăsăm să vină aproape, să vedem ce naiba vor. Acest sfat e foarte influent în pluton, și eu, deși nu-l întreb niciodată nimic, ratific hotărîrile lui. Dar nu, iată și cei șaisprezece s-au oprit după treizeci de pași și, în loc să deschidă focul, stau și se uită la noi. Ne uităm unii la alții, cum se uită vecinii, în fața casei, unii la alții, peste drum.

Eu mă întreb însă ce dracu mai cred ei despre noi. Chem pe Nicolae Zamfir.

— Ascultă, Zamfire, ia doi oameni și tîrăște-te prin pădure pînă spre ei într-acolo. Vezi ce mai e și asta.

E sigur că azi vom avea o bătălie mare. N-aș putea spune că mai am viziunea aceea de infern, cu mormane de cadavre și cu torente de foc, dar știu că va fi destul să deschidă cei de vizavi focul, pentru ca să cad — așa cum stăm neadăpostiți — la prima salvă. Totuși nu caut să ne adăpostim. E ceva de sport în încăpățînarea de a rămîne.

Caporalul s-a întors cu urechi lungi:

— Domnule sublocotenent, nu știu, dar mie mi se pare că pun tunuri în bătaie. S-aude uruit de chesoane.

Între timp, cei șaisprezece oameni, după ce au mers cu spatele la noi, au ajuns iar pe muchie și, la o comandă, neauzită de noi, se opresc, se strîng unii lîngă

alții aliniați, fac stînga-mprejur, apoi se încolonează ca la un marș de defilare. Un superior lovește în ei, din cînd în cînd, cu un baston sau cu o cravașă. Probabil că vor să se socoată în curtea cazărmii.

Pe urmă, într-adevăr, acest „superior", spre neîntrerupta noastră nedumerire, stînd cu spatele la noi, primește defilarea trupei, care, de unde sîntem noi, pare și mai automată cu pasul ei întins. La sfîrșit, se opresc în picioare, pe dîmbul care mărginește podișul, aliniați, cu fața la noi. Pare-se că, tot la comandă apoi, în stînga și în dreapta rîndului, din golul nesfîrșit de dincolo (care ar putea cuprinde orice posibilități) apar sus și se aliniază, unul cîte unul, alți soldați.

Pe un petic de hîrtie, trimis căpitanului, cer să intervină artileria:

„Să se tragă o salvă care să împiedice punerea în baterie a inamicului."

Aștept acum, cu certitudine, începerea luptei, plin de amintirea tirului atît de precis al artileriei noastre. Pe coastele în evantai, din spatele meu, coboară spre fundul văii compănii și batalioane cenușii. Îmi zic că se fac regrupări, probabil, în vederea atacului.

— Domnule sublocotenent, ce soldați sînt ăia, care coboară pe vîlcelușă, înspre sat?

— Ai noștri, cine să fie?

— Așa e, că bine ziceți, da de ce s-o fi ducînd așa înapoi?

— Manevre, Zamfir... manevrează.

Cei din față, din marginea cealaltă a pajiștei, nu mai coboară, stau nemișcați în picioare, împlîntați în muchie, ca niște uriași soldați de plumb, prinși pe aceeași lamă de cositor.

— O sută cincizeci și doi.

— O sută cincizeci și șase, o sută cincizeci și opt, o sută șaizeci.

Oamenii mei îi numără, dar s-au încurcat și sînt nevoiți s-o ia de la capăt.

Orișan a venit el însuși, cu patru oameni de-ai lui, cu foi de cort. Nu glumește. A și intrat sub coviltire, să încarce bagaje. Mă gîndesc, nedumerit, ce e de făcut. Cei din fața mea sporesc necontenit și mi-e cu neputință

să înțeleg ce vor. Atitudinea lor îmi confirmă însă, în parte, părerea, dedusă din regulamentul serviciului în companie, care spune că avanposturile nu deschid niciodată focul, decît dacă sînt atacate. Îmi dau seama și care ar fi pericolul: aș începe înainte de oră lupta, înainte ca mișcările de manevră să fie sfîrșite, aș angaja astfel trupele noastre, pe jumătate la locul lor numai.

— Cîți sînt, mă Dumitre?

— Două sute șaizeci, domnule sublocotenent.

Ilie Orzaru îl îndreaptă amărît și păgubos:

— De unde? Două sute cincizeci și șase... acum, uite, sînt două sute cincizeci și opt, și acum abia două sute șaizeci.

Se corectează unii pe alții cei care numără.

O mitralieră, bine pusă la punct, ar face, măturînd în fața ei, în cîteva secunde, două sute șaizeci de morți.

Sîntem grupați, ca două echipe de fotbal, la distanță față-n față, dar parcă am și mai bine impresia că nu sîntem decît, cîteva minute înainte de descărcarea revolverelor, cele două grupuri ale unui duel, față-n față. Cu deosebirea că martori, medici, „spectatori", toți sînt aici combatanți, că distanța e de patru sute de metri poate și, mai ales, cu deosebirea că, după primele focuri schimbate, lupta nu va fi oprită, ci abia va începe, pînă la exterminare, cu intervenția artileriei și a tuturor surprizelor posibile — și mai ales cu sentimentul că și cei care vor scăpa după zece ore de luptă vor muri poate la noapte, poate mîine, poimîine, săptămîna viitoare, cine știe cînd. Cel puțin războaiele vechi se decideau într-o zi, în două, în trei.

Dar artileria noastră nici nu se gîndește să tragă. Agentul de legătură îmi aduce un ordin scris pe un petic de hîrtie:

„Batalionul nostru va proteja retragerea diviziei, apoi d-ta vei asigura retragerea batalionului și după aceea te vei retrage și d-ta".

Nu mai pricep nimic. Ce sens are această retragere? Și ce noimă are această protejare, cînd nici nu sîntem atacați?

Am să cer un nou ordin mai lămurit, dar mai întîi vreau să știu ce am în față.

— Cîţi sînt, mă?

— Vreo trei sute şi ceva, dar s-au oprit acum.[1]

Soldaţii de plumb de pe marginea cealaltă, mai ridicată, a pajiştei, proiectaţi pe cerul gol din spatele lor, aşteaptă ţepeni, ce?

Tîrăsc cu privirea pe agentul de legătură pe cărăruie, jos înspre rîpă, să văd dacă îmi confirmă ordinul. Batalionul, într-adevăr, se şi încolonase pe drumul alb. În clipa asta am avut impresia că s-au ciocnit două locomotive, cu un zgomot de iad, şi am văzut cele două căruţe crescute într-un munte de fum. Orişan trebuie să fi fost făcut praf, cu oamenii lui cu tot.

Acum salva de obuze, urlînd aprig peste capetele noastre, se prăbuşeşte în mijlocul drumului, departe, în spatele meu, în plină coloană, ridicînd, ca nişte brazi, pămînt negru. Oamenii fug în toate părţile, ca o adunare în care a lovit trăsnetul. Spre norocul lor, la dreapta, pîrîul mocirlos are un mal mai rîpos, care îi poate ascunde de vedere. Se năpustesc mulţi acolo. A doua salvă de trăsnete, spintecînd năprasnic pe sus aerul, cade tot în drum şi face alte patru morminte circulare. Nu mai zăresc decît cîţiva întîrziaţi şi pe aghiotantul regimentului, care fuge călare, în galop înnebunit. Goana lui salvează batalionul, căci inamicul, care de sus îl vede alergînd, s-a încăpăţînat să-l vîneze şi (poate crezîndu-l ofiţer superior) trage toate salvele după el. Are totuşi noroc să ajungă la timp, după un dîmb, unde îi pierd urma. Şoseaua crapă în explozii cumplite.

Nu pot să-mi dau seama de pierderi, pentru că soldaţii se culcă toţi pe unde găsesc, cînd vin obuzele. După ce trombele de pămînt negru şi fum se risipesc îi vezi cenuşii, lungiţi ici şi colo, fără să ştii care sînt morţi şi care sînt numai culcaţi ca să se ferească de spărturi.

Agentul de legătură îmi dă, de pe malul celălalt al rîpii, învîrtind braţul deasupra capului, semnalul de retragere. Întîrziasem puţin, căci soldaţii de plumb au deschis focul şi numaidecît, în urmă, au pornit spre noi...

---

[1] Niciodată nu mi-am putut lămuri purtarea inamicului în această zi. Dacă e cineva care ar putea da vreo explicaţie, iată, îi precizez ziua întîmplării: 17/30 septembrie 1916, în faţa satului Săsăuş (Szászház).

Focurile noastre îi fac să se culce automat. Ne retragem scurt pe muchia rîpii și tragem mereu, senin, fără să știm ce ne așteaptă. E un schimb viu de răpăieli și fîsîituri, cînd dau și eu, agitînd mîna, semnul retragerii. Acum pornesc iar spre noi. Pesemne că plecarea noastră nu mai e însă conformă planului lor, pentru că trăsnetele de obuze se prăbușesc acum în plutonul meu. Cădem cu sufletele rupte, în genunchi, ne aruncăm jos, care cum putem, apoi alergăm, coborîm speriați, împrăștiați, fără să știm cîți mai sîntem, mai ales acoperiți de pămînt și fum cum arătam acum. E o schimbare de sus în jos, ca și cînd ar fi căzut tîmpla cerului și jumătate din priveliște s-ar fi răsucit ca într-un ochi bolnav, ca într-o oglindă, dintr-o dată întoarsă.

O întîrziere întinsă, și pe urmă alte șuierături. Ne prăbușim odată cu ele. Nervii plesnesc, pămîntul și cerul se despică, sufletul a ieșit din trup ca să revină imediat, ca să vedem că am scăpat. Nu îndrăznim totuși să dezlipim obrazul de pămînt.

Față de cele austriece, obuzele acestea, pe care le bănuiesc nemțești, sînt de neasemănat. Trebuie să fie de 105 sau 150, jumătate fuzante și jumătate percutante. Sînt trase prea de aproape și urechea înnebunită nu le aude vîjîitura nepămîntească decît aproape, odată cu prima explozie, cea fuzantă, la trei metri de pămînt, după care vine scurt, dar deosebit, a doua catastrofă, care ridică în văzduh o trîmbă de humă și fum gros, ca o fîntînă arteziană neagră. Șuierăturile groaznice au ceva de șarpe de fier, de venire întinsă, de „direct amenințător" — atît cît ai timp să auzi din ele — căci plesnesc în detunături metalice, care sînt ca niște rupturi deasupra omenescului, răcnetul din rărunchi al întregului fier din univers.

Ca un zăvor căzut mortal, prăbușirile mă readuc la realitate, iar seninătatea cretină cu care luptasem în ultimele clipe se transformă într-o durere de cancer al pieptului.

La început caut, cu cei cîțiva oameni care se țin după mine cu ochii scoși din orbite, albi de groază, vreun adăpost, cît de mic. Dar povîrnișul acesta ușor, pe care coborîm după o costișă mai abruptă, deși scade nere-

gulat, nu oferă nicăieri adîncituri mai mari decît un culcuş de cîine sau muchii nisipoase, abia mai ridicate ca o pernă de căpătîi, cu smocurile lor de iarbă. Sîntem aşa, sub cerul vast, şi pămîntul nu vrea să ne primească. Trăsnete vin mereu în noi, dar flăcările nu le vedem, căci închidem cu încleştare ochii.

Cei care trimit obuzele trag cu socoteală, fără să fie neliniştiţi de către artileria sau focurile noastre, iar de sus, de unde sînt, observatorii lor pot urmări efectul fiecărui obuz şi deci pot modifica tirul, matematic.

Exploziile se succed organizat. Unele le aud la cîţiva paşi, altele în mine. Cum s-a terminat o ruptură, corpul tot, o clipă sleit, îşi înjumătăţeşte răsuflarea şi se încordează iar, sec, în aşteptarea celeilalte explozii, ca un bolnav de tetanos. Un vîjîit scurt, pe care urechea îl prinde cu un soi de anticipaţie, încleştezi dinţii, cu mîna îndoită deasupra capului, într-o convulsie epileptică şi aştepţi să fii lovit drept în moalele capului, să fii împrăştiat. Deasupra ta, întîia explozie îţi sparge urechile, te năuceşte, a doua te acoperă de pămînt. Dar prin faptul că le-ai auzit pe amîndouă, nu eşti mort. Animalic, oamenii se strîng unii lîngă alţii, iar cel de la picioarele mele are capul plin de sînge. Nu mai e nimic omenesc în noi.

— Domnule sublocotenent, ne-au prăpădit...

— E rău, Zamfire.

Oamenii se închină neîntrerupt. „Doamne, Maica Domnului, măiculiţă." Fugim, căci e totuna de stai pe loc. Problema de a şti dacă te opreşti lîngă un smoc de iarbă, sau lîngă un muşuroi de pămînt, e ca de la începutul lumii. Fugim deci la întîmplare, nădăjduind să ajungem la rîpă. Dar acum au cu noi parcă altă socoteală, cu grijă potrivită. Dacă stăm culcaţi, salvele se răresc şi ele, pîndind; în clipa în care fugim însă, vin după noi ca pietrele, prăbuşind tot, vulcanic. Îi văd pe culme, în picioare, urmărindu-ne cu sentimente de vînători, cum trăgeam noi la Bran, de sus pe Măgura. Orice încercare a noastră de a fugi îi îndîrjeşte (sau, cine ştie, numai „îi plictiseşte").

Abia pot vorbi, căci mi-e paralizat gîtlejul de atît înghiţit în sec:

— Niculae, unde sînt ceilalţi oameni?

— Nu...

N-apucă să termine, răspunsul se rezolvă în năruire de munţi şi fum. Am sucit gîtul ca un pui bolnav, resemnat, ca pe tocător. N-a fost nici de data asta. Pămîntul fărîmiţat, ţîşnit în sus, cade acum, cu întîrziere, în ploaie pe noi.

Îmi pun, înspăimîntat şi cu mintea umilită, mănuşile.

Mă gîndeam uneori la sentimentul groaznic pe care îl încearcă cei condamnaţi, care află numai în ultimul moment că sînt graţiaţi. Toată viaţa lor vor trăi sub impresia acestor clipe. Dar noi, aici, care sîntem condamnaţi cu fiecare lovitură şi după fiecare, parcă, graţiaţi. Chiar cînd merg ceva mai departe, obuzele trec pe lîngă tine, stîrnind curent şi vîjîind metalic, cum te tîrăşte un expres cînd te afli aproape de linie.

Un nou salt, dar vîjîitura ne-a luat înainte, explozia e acolo unde vream noi să ne oprim, şi cînd sosim cădem în groapa de obuz.

Mă trîntesc jos, cu oamenii care se ţin după mine. Parcă aş suporta totul, dar zgomotul nu. Exploziile, ca prăbuşiri de locomotive înroşite una într-alta, îmi înfig, cu lovituri de baros, cuie în timpane şi cuţite în măduva spinării.

S-aud focuri de armă, au început să ne urmărească de aproape.

Ştiu că nu mai pot face nimic.

— Vin după noi, domnule sublocotenent, geme un om, sfîrşit, ca un bolnav de tifos.

E un fel de nepăsare parcă, mai curînd un soi de nesimţire. Toată voinţa mi s-a consumat în convulsiuni. Vin fîsîituri de gloanţe şi, aşa, amestecate cu exploziile de obuz, mi se par ridicule şi parcă departe de simţurile mele.

Încă un salt, pentru că departe, mai jos, e totuşi satul. Iar vîjîituri, explozii şi înaintea noastră ţîşnesc puţuri de păcură.

E acuma parcă o clipă de întrerupere. Şoptesc istovit:

— Niculae, hai s-o luăm la stînga. Ăştia trag anume la zece paşi înaintea noastră, ca să ne prindă în explozie.

Dar în aceeași clipă vin, năprasnic, vîjîiturile, căci în afară de tunurile care trag cînd sîntem culcați, altele, ochite gata, pare-se, pîndesc clipa cînd ne ridicăm. Desigur, profitînd de acest prilej, cei de sus fac exerciții de tir, așa cum adineauri făceau exerciții de defilare.

Încercăm, sleiți, s-o luăm la dreapta. Dar și acolo obuzele ne ajung înainte, căci ei calculează, prevăzînd, ca vînătorii de porumbei. Nu pot gîndi nimic. Creierul parcă mi s-a zemuit, nervii, de atîta încordare, s-au rupt ca niște sfori putrede. Nu pot nici măcar să-mi dau seama dacă oamenii din jurul meu sînt mereu aceiași, dacă au căzut, și cîți. Acuma nici nu îmi mai vine să alerg. Se spune că pe Marea Caspică furtunile sînt așa de groaznice, iar unii oameni și femei suferă atît de mult de răul de mare, încît totul le devine indiferent și nu fac nici un gest de împotrivire, chiar dacă sînt ridicați și aruncați în mare. Așa, descheiat de toate, mă simt și eu acum. Nu mai îmi dau seama dacă oamenii au obrazurile murdare de pămînt sau de funingine. Abia mai înțeleg bocetul, ca o litanie, ca un blestem apocaliptic, din adîncul adîncurilor parcă.

— Ne-a acoperit pămîntul lui Dumnezeu.

Omul cu fața stinsă, cu mustața căzută și colțurile gurii înspumate, nu poate spune decît atît, și o spune aproape neîntrerupt. E acum o clipă de liniște. Trag, într-adevăr, peste deal, departe, și obuzele trec pe sus de tot, ca o uruială de vagonete, căutînd pe cine știe cine. La vreo douăzeci de pași de noi e un pîrîiaș stătut ca o mocirlă. Ne privim o clipă, îmi trec limba secătuită peste buzele arse și pe urmă o rup la fugă, căci oamenii vin fără altă chemare. Cînd am ajuns în mocirlă, obuzele lor, pornite odată cu noi, au lovit numai în dîmbul dinainte, l-au săltat parcă zvîcnit și l-au înnegrit de pămînt și fum. Urechile vîjîie înnebunite și fără întrerupere, chiar acum, cînd obuzele nu vin în noi.

Dar iată, sînt furioși de parcă ar fi fost păcăliți. Ei răriseră puțin loviturile, pentru că, acum înțelegem bine, ne credeau morți pe toți. Trag iar, în mocirlă, după noi. Nădăjduim că, acolo cel puțin, obuzele lovind în moale nu vor mai exploda toate. E adevărat că numai unele ridică trîmbe de noroi, altele termină îngropîn-

du-se fleșcăit. Îmi dau însă acum lămurit seama că grozăvia clipelor e din altă cauză decît a exploziilor. Obuzele înseși, pe care le știm cît niște donicioare, vin izbind de-a dreptul înspre noi, parcă în noi, căutîndu-ne ca niște gloanțe. Și le simțim mari față de gloanțe, așa cum călătorii europeni trebuie să fi simțit cînd au fost atacați, dacă vor fi existat, de muștele veninoase, mari cît vulturii, din alte continente. Lovesc în jurul nostru ca niște săbii care n-ar izbuti dintr-o singură izbitură să ne reteze capetele și ar lovi apoi, furioase, vîjîind, în dreapta și în stînga, înainte și înapoi, zăpăcit și orb, căzînd și rupînd totul. Ne trîntim pînă în gît în mocirlă, dar nu putem afunda (oricît de mare e groaza) și capetele, căci ar fi să murim înăbușiți. Fugim, cu tîmplele lovite cu ciocane, printre coloanele de noroi și humă ridicate în față, înainte, la cîte cinci-șase pași una de alta. Acum pîrîiașul face o cotitură, iar malul din dreapta, mîncat de șivoi, e ceva mai drept. Acolo, cu urechile plesnite, chiar dacă nu e adăpost de obuze, cel puțin nu putem fi văzuți și e neasemănat lucru această rupere din vederea morții. Din apă și noroi nu avem afară decît capetele. Sîntem șapte inși cu fețele paralizate ca niște bolnavi în agonie.

Ceilalți trag acum cu o înverșunare arzătoare, de oameni cărora nu le-a reușit, din vina victimelor, o demonstrație.

Știu că dacă ar lovi chiar în muchia rîpii, dacă pot spune așa, obuzul ar veni tot în noi și ne-ar face praf, dar nu-mi pot explica nici acum de ce parcă nu ar fi atît de groaznic, căci ar fi între noi și el, nu știu, în prima fracțiune de secundă, o pernă de pămînt, n-ar fi venirea proiectilului drept și plin, în craniu.

Trăiesc, plîngînd în mine, gîndul că Achile cel incomparabil și viteaz era invulnerabil față de săgeți și săbii — și poate că tocmai de aceea era atît de viteaz — în afară de călcîi. Eu aș vrea să-mi stea ferit de turbarea de fier, măcar craniul.

Patru tunuri trag în fața noastră, la zece pași, ca prin baraj să ne taie drumul și patru încearcă să dărîme malul (cît un stat de om) de care ne-am lipit. Tot dealul

se resimte icnind de izbiturile scurte ca de un neîntrerupt cutremur.

După vreo jumătate de ceas, plictisiţi, dezgustaţi, parcă s-au oprit. Răsuflăm încet dar nu putem vorbi de sfîrşeală. Din cauza noroiului nu ne mai deosebim unii de alţii, înghesuiţi într-o vatră sub mal, nu mai mare însă ca un pat, unde ne-am tîrît cu toţi. Doar, cu mustaţa una cu gura, de spumă, Marin Tuchei boceşte întruna, silabisind tărăgănat, ca un blestem, de la început:

— Ne-a acoperit pămîntul lui Dumnezeu...

Nicolae Zamfir îşi ia cu mîinile mîlul cleios de pe obraji..

Îl întreb cu un zîmbet de recent operat:

— Ai scăpat, Zamfire?

— Mare blestem pe capul nostru... Dar noi ne ţinem de dumneavoastră, domnule sublocotenent... Ce-o fi cu dumneavoastră o fi şi cu noi.

Vreo doi şi-au aruncat armele, ca să poată fugi mai uşor.

— Unde vă sînt armele, mă Marine?

Clatină din cap cu tristeţe...

— Armele noastre...

Nicolae Zamfir îşi priveşte arma cu magazia încărcată de noroi.

— Dar parcă ale noastre mai sînt bune de ceva? Nu sînt destule aruncate pe aici? Ia uite.

— Ia vezi, mă, cu grijă, nu vin cumva după noi?

Zamfir ridică încet capul deasupra şi pe urmă parcă uimit, parcă resemnat:

— Vin, domnule sublocotenent, vin. Să tragem cîteva focuri să-i mai mirăm puţin şi să fugim.

Scot mănuşile murdare, iau arma unui om, Zamfir face la fel, încă doi oameni se ridică şi ei.

— Trageţi pe neochite, repede...

La răpăitura focurilor noastre, cei care veneau ca la plimbare, fără grijă, se trîntesc la pămînt.

— Eu nu-i pricep, de ce se mişcă aşa de încet?... pînă acum, mulţi cum sînt, puteau fi de mult aci să ne ia ca din oală, întreabă unul.

— Neamţul e om cu socoteală — lămureşte Zamfir — de ce să le piară un om, dacă ne poate răpune cu scula?

Tirul artileriei reia brusc, exasperat de furios. Din nou avem otravă în sînge. Ştiam că nu se terminase, dar realitatea revenirii e nouă. Îmi strîng înspăimîntat mănuşile. Pe urmă superstiţia mă descompune cu desăvîrşire. Arunc pachetul cu scrisori... Mi se pare că ar putea să fie legătura între acele scrisori furate şi insesizabilul joc al întîmplării, care aduce un obuz la o jumătate de metru la stînga sau la dreapta. Arunc şi aparatul fotografic, dar mantaua de cauciuc parcă tot vreau s-o păstrez... atît de mare mi-e groaza de frig.

Obuzele care lovesc în mlaştină ne acoperă din nou obrajii cu noroi, iar cele care caută muchia malului se apropie şi se depărtează. Fiecare explozie ne năuceşte bătîndu-ne mereu ţepi de fier, cu ciocanul, în urechi, şi vuieşte groaznic de metalic, ca şi cum vagoane de tablă ar cădea de la etaj pe bazalt.

O explozie de obuz e ca o ciocnire de trenuri. Cine ar putea suporta şase-şapte sute de ciocniri de tren într-o singură zi?

Un obuz a lovit în muchie... Mi se pare că, apropiaţi, doi dintre oameni sînt loviţi de rupturi, dar n-am timp să văd, căci ochii mi se închid scurt, corpul mi se încleştează în convulsie epileptică.

— Ascultă, Dumitre, azvîrle mantaua aia, ca să poţi fugi mai uşor! şi mă arunc înainte, căci simt că stăm într-un mormînt. E o fugă deznădăjduită, prin albia pîrîului, ca a aghiotantului călare, mai ales că apa e mai puţin mocirloasă aci. La vreo două sute de metri e o nouă cotitură rîpoasă. Ajungem acolo trei inşi, după ce am fost despărţiţi unii de alţii prin fîntîni ţîşnitoare, cît un turn, de pămînt şi fum.

Dăm aci peste un grup de opt-nouă oameni din plutonul meu, care aşteaptă un moment prielnic să fugă. Din urmă mai vin încă doi, dintre cei care fuseseră cu mine. Cînd ajung, mai mult se prăbuşesc decît se culcă, pe urmă caută cu privirea iscoditor.

— Petru Gărlici?

Iar celălalt cercetează.

— Nu cred, mi se pare că a rămas acolo... A Mariei...

Şi pe urmă ne lămuresc: ei au prins de veste că fugim abia o clipă în urmă, aşa că veneau cam după noi; atunci au văzut un obuz care i-a retezat capul lui A Mariei...

— ...şi fugea, aşa fără cap, după dumneavoastră, domnule sublocotenent.

— A mers ca la vreo patru-cinci paşi şi pe urmă a îngenuncheat şi a căzut.

Oamenii se închină: „... mamă... ma..." Dacă nu cumva a fost vreo halucinaţie a lor, sabia vîjîitoare a nimerit totuşi. Şi cel care povestea reia, ca să-şi întărească pentru el.

— A Mariei a fost.

Acum sîntem toţi vreo doisprezece.

— Haideţi, că aci e capcana morţii.

— Ne omoară fără luptă.

Dar nu avem totuşi curajul să trecem prin focul de baraj. Dacă artileria inamică ar fi bătînd o zonă fixă, nevăzută de cei care conduc focul, calculată doar pe hîrtie, parcă hotărîrea ar fi mai uşoară... Ar fi ca un fel de loterie, la care chiar dacă nu ai decît o şansă infimă, trebuie să încerci. Dar barajul acesta e condus de oameni care ne urmăresc ca pe nişte gîngănii. Gîndul nu ezită, mîna nu le tremură, ochiul alege liniştit ţinta, căci sînt netulburaţi de artileria noastră, ca nişte mecanici de cale ferată obişnuiţi cu rotiţele şi manivelele lor.

Totuşi, în loc nu mai putem sta... Un nou salt, o nouă dezlănţuire de trăsnete (căci acum nu mai trag, cît timp nu se vede nimeni, ci tunul aşteaptă ochit gata, pînă cînd sîntem în fugă).

Ajungem totuşi în sat, după ce mai întîlnim pe drum alţi cîţiva oameni, din pluton. Poate să fie acum cam pe la prînz. Stăm deci aproape de trei ore sub focul dezlănţuit al artileriei.

În sat e ca o arătare de stafii militare.

Tudor Popescu stă după o casă, cu plutonul lui tot.

— Omule, de cînd te aştept...

Sînt încremenit de nedumerire. Cînd e o fugă generală, el aşteaptă sub traiectoria artileriei şi a morţii.

— Cum era să te las singur pe aici? Asta-i... Ăia de la regiment sînt niște cîini... Nu părăsești un om, așa, cu patruzeci de inși, în fața inamicului care a pornit la atac.

Nu-l iau în brațe, nu-i strîng mîna, ci surîd idiotizat.

La o fîntînă, mă spăl pe față. Oamenii își iau mîlul funinginos de pe față cu dosul palmelor.

— Regimentul, batalionul? Unde sînt?...

— Regimentul? Dracu știe... trebuie să fie la trei ore de marș de aici. A plecat de atunci, din zorii zilei. Compania? o fi și ea la zece kilometri; iar, către oamenii lui: Hai, mă păcătoșilor... Ieșiți și ăia din pivniță.

Printre casele sărace, bolovănoase, se face o răspîntie vagă.

— O luăm pe drumul ăsta, spre dreapta?

— Ce drum, băiatule? acolo sînt nemții.

— Și-ncolo?

— Și-acolo sînt nemții. O luăm la deal în sus, într-acolo-i regimentul.

Am senzația că ne-a cuprins o apă.

Urcăm, deci, pe povîrnișul dimpotrivă, tot pe o vîlcelușă rîpoasă, măruntă și cu lăstari.

Bombardamentul, care în sat slăbise de tot, reîncepe iarăși. Acum situația e însă alta.

Vîlcelușa face ocoluri. Cînd suie în pieptul dealului, nemții văd pînă în fundul ei și acolo nimic nu ne poate adăposti... Dar cînd o ia la stînga sau la dreapta, malul e paralel cu ei și ne oferă adăpost sigur. Nu avem deci de trecut decît vreo trei-patru zone de baraj, pe care ei le supraveghează cu grijă. Într-un ceas facem și acești doi kilometri jucînd, cînd e nevoie, ca la un nebunesc joc de noroc al morții. De două ori întîlnim despărțiri de văi și nu știm încotro s-o luăm. Găsim spînzurat în cîte un bețigaș, însă, cîte un bilețel: „La dreapta, Orișan". (L-am întrebat mai tîrziu, cu o inexplicabilă neînțelegere, de ce a și semnat bilețelele și mi-a răspuns, cu bună dreptate: Ca să nu credeți că e vreo cursă a nemților.) Deasupra e un mare platou cu șoseaua și alte sate. Adică, exact, e țara obișnuită, că Săsăușul era căzut în albia rîpoasă.

Acolo dăm peste Orişan... Constituise din oamenii rămaşi în urmă o ariergardă şi ne aştepta.

Vine lîngă mine cu figura lui, lungă şi rasă, înflorită.

— Ai scăpat, măi?

— Dar eu pe tine te credeam făcut praf, acolo la căruţe...

— Mai scapă omul... m-am ales şi cu cizmele. Zîmbeşte palid. Ce zici? asta a fost artilerie nemţească?

— A fost.

Mă trîntesc jos istovit. Era ca la unu-două după-amiază. E cald, soarele şi lumina albicioasă. Oamenii se adună grămadă... Fac socoteala... Lipsesc numai şaisprezece, cu cei eventual rătăciţi, cu tot. Acest „numai" se referă la sentimentele de groază prin care am trecut şi la risipa de obuze a nemţilor.

— Dumitre, e ceva de mîncare?

— Avem, dom sublocotenent... ouă şi ciucalată de la căruţele alea.

Şi le caută tihnit în sacul de pînză.

— N-ai aruncat mantaua?...

— Cum o s-o arunc, domnule sublocotenent? că acum încep ploile... Aşa ceva nici domn maior n-are. Dumitru e lung, urecheat, buzat şi practic.

Cad sleit şi nemîngîiat. Interminabilul bombardament a sfărîmat toate resorturile din mine. Vorbesc rar şi numai cînd e nevoie neapărat să răspund... Mă simt palid şi cînd îmi trec mîna peste obraji văd că mi-a crescut o barbă ca de mort.

Mă întreb întîi, lungit în şanţul şoselei, dacă nu am fost prea de tot demoralizat de focurile de baraj. E o întrebare care nu m-a slăbit niciodată în război, dar care acum mă chinuie mai stăruitor ca oricînd: Altul, în locul meu, s-ar fi purtat mai demn?

Dacă nemţii înaintau, mă puteau prinde fără luptă, căci e neîndoios că n-aş fi fost în stare să mă apăr. Dealtminteri, nici nu mai aveam cui comanda, căci nu aveam lîngă mine decît şapte oameni. E o problemă, care şi în cealaltă viaţă (care nu e decît paralelă cu cea de acum) m-a obsedat mereu, încă din ultimul an de

liceu: Sînt inferior celorlalţi de vîrsta mea? În aceleaşi împrejurări, alţii cum s-ar fi comportat?

Tudor Popescu fumează un chiştoc gălbui, ţinîndu-l iscusit între arătător şi degetul cel gros, cu ochi absenţi, căci e gînditor şi el, aci în şanţul cu smocuri de iarbă al şoselei. El de ce a rămas să mă aştepte? Ştiu că din cauza cîtorva mici isprăvi, camarazii mei au oarecare admiraţie pentru mine, iar din cauza gesturilor mele prieteneşti, o dragoste de frate. Dar de ce, eu, care cred că îmi iubesc atît soldaţii, n-am stat să adun răniţii căzuţi pe coastă? E adevărat că am fost poate cel din urmă, chiar din plutonul meu, dar eu nu ştiam asta şi nici acum n-o ştiu precis. În sat nu trăgea artileria, şi Popescu nu trecea prin încercările prin care treceam eu, e adevărat, dar poate că ar fi trebuit totuşi să stau să adun din răniţi... Şi unde să-i duc?... cum să-i transport?... cînd trupele noastre sînt tocmai la zece kilometri.

Şi încă altă obsesie, cu rădăcini şi mai adînci. Sînt dintr-un neam inferior? Ce aş fi făcut dacă aş fi fost la Verdun, sau dacă aş fi pe Somme, în uraganul de obuze unde trag mii de tunuri odată?[1] E aceasta inferioritate de rasă?

---

[1] Către ziua aceasta, într-adevăr cea mai groaznică pentru mine, şi prin consecinţele ei, şi prin amintirea ei (timp de nouă ani, am retrăit-o mereu, în vis, deşteptîndu-mă în zorii zilei totdeauna transpirat şi istovit), am revenit necontenit, chiar după război, ca un asasin la locul crimei. Am şovăit să public notele tot din cauza ei, am citit mult, studii militare şi amintiri de soldaţi, ca să fac comparaţie, şi acum cred că pot afirma liniştit: oricine ar fi încercat aceeaşi descurajare. Am fost, ulterior, sub dezlănţuiri de artilerie nespus mai puternice, mii de obuze de toate calibrele, menite să spulbere tranşee şi adăposturi, la Oituz, de pildă. Dar erau oarbe, adică nu erau de-a dreptul şi individual văzute de observatorii lor, cu toate că, dealtfel, tirul era verificat de aeroplane, şi cît de cît ne găseam în adăposturi, sau fără să fim nevoiţi să răspundem. Iar cărţile, mai toate, îmi pare că mi-au dat dreptate. În povestirea lui Remarque, Bäumer nu e niciodată *el* însuşi sub un bombardament mai intens decît barajul a două baterii. Cînd sînt culcaţi în cimitir (ca noi, pe Ungureanu mai tîrziu, în a doua parte a campaniei), „uraganul" de foc se abate asupra pădurii vecine, „umbrele devin nebune", iar „grindina" de obuze, care cade asupra cimitirului, e nelămurit arătată. În orice caz toţi sînt cuprinşi de groază, înnebuniţi parcă.

Ei nu sînt din carne și nervi ca noi? Ce suflet au, de pot avea tăria să îndure atîta?

Există, pe drept cuvînt, vreo rasă aleasă, care poate suporta ceea ce noi nu putem suporta? și atunci trebuie să trag consecințele firești pentru toată activitatea

---

Cele mai multe din bombardamentele celelalte le suportau în adăposturi betonate. „E una dintre rarele galerii adînci care rezistă." Dar, mai ales, mi s-au părut concludente scăpările din condei ale unui ofițer, care, după colonelul F. Grenier, cel ce i-a tradus în 1930 cartea pentru colecția de „Memorii, studii și documente pentru a servi la istoria războiului mondial", poate fi considerat ca prototipul ofițerului erou german în marele război. E volumul *Vijelii de oțel* al locotenentului E. Jünger, intrat în război ca simplu soldat voluntar și care, luptînd patru ani pe frontul apusean numai, a sfîrșit comandant de companie, rănit de paisprezece ori, decorat cu „Crucea de fier", cl. I, cu Ordinul casei Hohenzollern, cu „*Pour le mérite*", cea mai mare decorație germană, a fost citat de multe ori și a primit prin ordin de zi mărturisirea de recunoștință a diviziei pentru eroismul său. Pretutindeni, în cartea lui se vede groază de bombardament cînd nu e în adăposturi de beton sau adînc îngropat în pămînt. Dau cîteva citate după ediția franțuzească:

„Schimbam glume gălăgioase, ele fură întrerupte de un urlet care ne îngheță pînă la măduvă. *La douăzeci de metri* (subliniat, ca pretutindeni, de autorul volumului de față) în urma noastră, movilițe de pămînt țîșniră... Cu ochii înspăimîntați, ne priveam fix, cu corpul lipit de pămînt, cu un sentiment zdrobitor de totală neputință... Veniră lovituri după lovituri. Înnebuniți de fulgere... începurăm să alergăm la întîmplare, din arbore în arbore, căutînd adăpost, alergînd în jurul trunchiurilor groase, ca un vînat gonit... Obuzele cădeau mereu. Nervii mă părăsiră complet. Fără menajament pentru nimic și pentru nimeni... începui să alerg ca un nebun, trecînd peste orice" (pag. 37—38). Într-alt loc, afirmă că: „prins de artilerie *fără adăpost*, ești ca într-o cursă de șoareci".

...„Am suferit la Douchy două bombardamente puternice. Unul ne-a surprins în mijlocul unei conferințe pe care o ținea maiorul Jarotzki ofițerilor întruniți într-o livadă. Cu tot pericolul, fu de un comic irezistibil: să vezi adunarea risipindu-se, repezindu-se, cu capul înainte, făcîndu-și loc cu o iuțeală de necrezut printre copaci și dispărînd ca fulgerul în toate adăposturile posibile" (pag. 86).

Într-alt loc: „Oamenii se trîntiră istoviți, într-un drum scobit, bombardat violent... *La cinci metri cel mult* de locotenentul Vogel și de mine, un obuz de calibru mijlociu izbucni pe taluzul dinapoi (ei erau adăpostiți de malul cestălalt — n.t.) și ne acoperi de grămezi de pămînt; fiorul morții ne trecu prin spate" (94).

Dar mai ales descrierea de mai jos, pe care o declară „orele cele mai groaznice, fără nici o îndoială, din tot războiul": „Către orele patru după-amiază începu un tir de șrapnele foarte dezagrea-

neamului meu, pentru raporturile viitoare, pentru gîndurile de realizare în viitor, care trebuiesc ajustate mijloacelor modeste.

Nu credeam în nimic... nici măcar în Dumnezeu... şi această zi, arătîndu-mi limitele voinţei şi ale perso-

---

bile. Obuzele cădeau exact în drum (ei erau în şanţul şoselei — n.t.). Era limpede pentru mine că aviatorii francezi determinaseră noua linie de rezistenţă şi că aveam să petrecem ore penibile.

Într-adevăr, un violent bombardament de obuze de toate calibrele se dezlănţui numaidecît. Eram culcaţi, îndesaţi unii într-alţii, în şanţul drept al drumului, de nu mai putea încăpea nimeni. Focul dansa înaintea ochilor noştri, ramuri şi grămezi de pămînt cădeau pe noi. La stînga mea, un fulger izbucni, lăsînd după el un abur alb şi sufocant. Mă tîrîi către vecinul meu. Nu mai mişca. Sîngele i se scurgea prin nenumărate răni produse de mici spărturi dinţate. Mai departe, spre dreapta, au fost de asemeni (?) pierderi mari.

După o jumătate de oră, calmul se restabili. Ne-am săpat, înfriguraţi, gropi adînci în şanţul scund ca să fim cel puţin la adăpostul spărturilor, dacă venea o nouă vijelie. Lopeţile noastre au dat peste puşti, piese de echipament şi tuburi de cartuşe din 1914; nu întîia oară, deci, acest pămînt era scăldat în sînge.

Pe înserate ne-au mai dat o porţie bună. Eram încocîrjat lîngă Kius, într-o groapă în care puteam sta jos şi care ne costase destule bătături în palme. Sub izbucnirile neîntrerupte şi foarte apropiate, pămîntul rula ca o margine de corabie. Aşteptam singuri o moarte apropiată.

Cu casca de oţel vîrîtă pe frunte, mestecam pipa între dinţi şi priveam fix şoseaua, ricoşeurile spărturilor pe pietre făceau să ţîşnească scîntei. Filozofam ca să-mi fac curaj şi izbutii. Gîndurile cele mai extraordinare îmi treceau prin cap. Mintea mi se ocupă cu vioiciune de un roman francez prost: *Vulturul de la Sierra*, care-mi căzuse în mînă la Cambrai.

De mai multe ori am murmurat o cugetare de Ariosto: «O inimă mare nu tremură înaintea morţii, în orice clipă ar sosi ea, numai să fie glorioasă».

Sună puţin cam ciudat; dar asta m-a întărit. Cînd obuzele lăsau urechii puţină odihnă, auzeam răsunînd lîngă mine fragmente din frumosul cîntec al «balenei negre de la Ascalon». Gîndeam că prietenul Kius e beat. Fiecare îşi calmează nervii cum poate.

La sfîrşitul bombardamentului, o spărtură mare mă atinse pe mînă. Kius lumină cu o lanternă şi văzurăm că nu era decît o ruptură superficială.

Orele pe care le trecusem au fost, fără nici o îndoială, cele mai groaznice din tot războiul.

Singur, cu tine însuţi numai, înghemuit în groapă, te simţi supus unei voinţe oarbe de distrugere neînduplecată şi oarbă. Simţi cu groază că toată inteligenţa ta, însuşirile, darurile intelectuale

nalității în comparație cu alții, mă dovedea într-o inferioritate de epavă. A fost destul să apară nemții... focul a două baterii. Și totuși acum soarele era sus, prietenii mă așteptau... o companie întreagă strînsă prin grija lui Orișan, toată a noastră, pe răspunderea noastră, creată

---

au devenit ceva neînsemnat, ridicul. În timp ce faci această reflecție poate că blocul de fier care trebuie să te zdrobească a și început goana lui șuierătoare. Suferința se adună în ureche; dintre mii de sunete, aceasta caută să deosebească pe cel care aducea moartea."

Și un ultim exemplu:

„Și iată că deodată răsună sus de tot în aer o nouă șuierătură; fiecare avu aceeași impresie de teamă: vine aici! O bubuitură formidabilă, asurzitoare — obuzul izbucnise în mijlocul nostru.

M-am ridicat pe jumătate leșinat... Nu ascund că mai întîi, întocmai ca și ceilalți, rămăsei un moment pietrificat de groază, apoi făcui o săritură și am luat-o la fugă în noapte, la întîmplare.

Numai într-o mică groapă de obuz, în care am căzut cu capul înainte, mi-am dat seama de ce s-a întîmplat... Să nu mai aud, să nu mai văd nimic! Să plec, departe de tot, să dispar sub pămînt! Și totuși o altă voce se făcu auzită în mine: «Băiete, tu comanzi compania!» (Pe urmă își revine, căci n-a fost decît un singur obuz — n.t.) A trebuit să-i las pe nenorociți unicului brancardier care mai trăia. Trebuia să conduc în afară de zona periculoasă (!) mica trupă de fideli care se adunase în jurul meu. Cu o jumătate de oră mai înainte eram în fruntea unei magnifice companii cu efectiv de război, și acum rătăceam prin labirintul tranșeelor, cu cîțiva oameni cu moralul complet deprimat... M-am aruncat la pămînt și am izbucnit în hohote de plîns, pe cînd oamenii așteptau întunecați în jurul meu."

Uragane de oțel e o carte cu intenții războinice totuși. Cred însă că nici celelalte întîmplări de curaj ale autorului nu sînt prea neobișnuite, mai ales pentru frontul românesc; în orice caz le cred, în afară de un atac nocturn poate, toate egalate de purtarea lui Corabu sau a lui Orișan, de pildă... Dar să mai fac un citat și din *Martorii* lui Jean Norton Cru, care mi-a dat curajul să dau publicității aceste note scrise de mult și căruia doream, dealtfel, să i le și dedic. Acest autor, fost combatant pe frontul francez, tăgăduiește că au existat în războiul cel mare scenele de eroism grandilocvent, dar demonstrează că n-au putut exista, de asemeni, nici mormane de cadavre și nici rîuri de sînge, pe care le declară o creație de gust îndoielnic a autorilor de romane senzaționale despre război: „Am văzut puțin sînge la Verdun sau aiurea".

Concluzia o expune la început chiar: „Între două armate, două divizii, poate fi o luptă; între două grupuri mai mici, ca și între indivizi, nu mai e luptă decît în cazuri foarte excepționale, aproape totdeauna unul din doi lovește, iar celălalt nu poate decît să îndoaie spinarea și să primească loviturile. De pildă, artileria de tranșee germană trage asupra infanteriei franceze, aceasta nici nu poate visa

de el din nimic, ca o casă, ca o statuie, ca o grădină sădită, ne dădea un real orgoliu și aproape că doream să rămînem în urmă. Încolonăm frumos acești o sută și ceva de oameni, făcuți dar țării, lăsăm o ariergardă mică în urmă și pornim.

---

să riposteze, puștile ei, grenadele sau mitralierele sînt fără folos în fața tunurilor; ea n-are decît să se adăpostească dacă poate să îndure pasiv atacul. Dacă însă artileria de campanie franțuzească a reperat locul « pușcoacelor » dușmane, poate să le aplice o crudă corecție, fără ca ele să poată avea măcar posibilitatea să răspundă. Artileria grea inamică poate să « se dea » la cele de « 75 » franceze și, dacă le cunoaște bine poziția, să le masacreze în toată liniștea. Mai poate interveni încă artileria de mare calibru, avioanele de bombardament, avioanele de vînătoare; de fiecare dată va fi un călău și o victimă neputincioasă, mai ales dacă acest călău are date exacte. Într-un atac bine pregătit, lupta între două infanterii e tot atît de inegală: una e decimată, tăiată de rezerve, lipsită de apă două-trei zile, zdrobită de dezlănțuiri, într-o tranșee răvășită, plină de dărîmături, pe cînd cealaltă se năpustește asupra ei proaspătă, debarcată abia din ajun, hrănită, încrezătoare. *Apărarea e iluzorie, predarea e inevitabilă, dacă fuga nu s-a făcut la timp*" (pag. 27). Cred că rîndurile acestea, în funcție de care s-ar putea fixa toată diagrama războiului românesc, ar trebui știute pe dinafară de toți care vor mai avea răspunderea conducerii armatei române.

Abia cînd dăm peste un pod care arde mocnit, cînd vedem pustiul pe care-l întîlnim, sate după sate, alt pod care arde, înțelegem despre ce e vorba în realitate. Orișan zîmbește trist, cu înțeles amar, cînd ocolim prin vad:

— Nu mai am speranțe de întoarcere.

După aproape treizeci de kilometri de marș istovitor, care mă idiotizează, cu urechile și capetele mereu întoarse înapoi, ajungem din urmă, pe înserate, în marginea Nagy-Varosului, batalionul, care ne dăruiește cu indiferență de mecanism o seacă surpriză. Vom rămîne în avanposturi. Sînt atît de obosit, sînt atît de sleit de voință, încît cu greu mă stăpînesc să nu urlu furios.

Căpitanul, îngăduitor și feminin, mă potolește cu prietenie, uimit (ca un țăran care a vrut să rătăcească prin oraș un cîine și îl găsește, aproape de casă, sub dricul carului), dar sincer bucuros cînd mă vede întors din valea unde mă lăsase. Dealtfel, o companie, plecată mult înaintea mea, bătută de artilerie, se împrăștiase, se rătăcise și încă nu se știa nimic de ea.

— Gheorghidiule, ai răbdare, domnule, s-a dus domnul maior să explice comandantului că e trupa obosită.

Răspunsul ne vine tocmai în zorii zilei și mergem să cantonăm în sat, unde dăm peste un întreg corp de armată poate, peste o divizie cel puțin, în cea mai mare învălmășeală cu putință.

După ce, cu chiu cu vai, găsim cîteva grajduri și două odăi pentru odihnă, sîntem toată ziua chemați la regiment pentru a primi ordine administrative, pentru încheieri de acte. Mi se dau întîile scrisori venite din țară. Pe un plic e scrisul mare, puțin aplecat, al nevestei mele. O pun ca și pe cealaltă, a mamei, în veston, fără să le citesc. Întîlnim, după atîta vreme, întîia oară, serviciile regimentului și toată ziua ne e luată cu diverse completări de rubrici, rapoarte, lămuriri. Nu ne-am luat soldele și e musai să le luăm, semnînd stat. Trimit banii, cu care n-am ce face, pe două adrese cunoscute, la întîmplare aproape. Dumitru mi-aduce vestea că lada cu bagaje a fost spartă... sau s-a stricat... destul că e goală cu totul. Nu mai avem decît ce e pe noi.

Venim pe drum spre cantonament; Orișan îmi șoptește cu gînd îngenuncheat:

— *Wer kann Rumänien retten*?

— Ce vrei să spui?

— Am citit de două ori ziarele. Pierdem războiul.

— Și ce putem face?

— Douăzeci și cinci de mii de prizonieri la Turtucaia.

— Dacă generalii noștri nu știu un principiu de tactică, elementar: că o bătălie prost angajată nu se continuă, ci provoci alta, ca Joffre la Marna.

Mitică Rădulescu e indignat.

— Adică voi credeți prostiile alea despre Turtucaia? E congestionat de mînie. Credeți toate prostiile nemțești?... Și pleacă aproape întorcîndu-ne spatele.

Orișan se uită lung după el și pe urmă mă ia de braț:

— Crezi tu că oamenii de ispravă de-acasă, cîți or fi, știu cum e condus războiul românesc? Își dau seama că nemții vor ajunge la București?

— Poate că da... poate că nu.

Mă privește apăsat, cu trăsăturile prea simple în linii drepte.

— Ascultă, Gheorghidiule, unul din noi doi, poate amîndoi, trebuie să plece la București... Trebuie să găsim acolo oameni care să ne asculte, cît mai e timp.

— Cum o să pleci de aci?

Se apropie strîns de mine:

— Am vorbit cu Dimiu. Poate se va găsi vreo însărcinare. E vorba să se trimită un ofițer, ca să aducă un transport de la partea sedentară.

Surîd cu milă.

— Va pleca desigur aghiotantul regimentului sau altcineva.

— Maiorul Dimiu va face să plece unul din noi.

— Orișan, ce crezi tu că putem face acolo?

— Să vorbim cu vreun parlamentar influent, care să le deschidă ochii tuturor.

Am rupt o ramură de copac și-i număr frunzele.

— Ascultă Orișan, dacă mergem acolo, nu-i decît un singur leac: revolverele. Ai curajul ăsta? Dacă vrei, dezertăm... Ești în stare?

A rămas îngîndurat.

— E prea complicat...

— Atunci, să lăsăm lucrurile cum sînt.

După-masă dorm vreo două ceasuri și cînd mă deștept îmi aduc aminte de scrisori. Mama îmi spune că acasă sînt toți bine și: „Ștefane, mamă, roagă-te lui Dumnezeu în fiecare seară, că el ne e singura nădejde... și vezi, fii cuminte... fă și tu cum fac alții". Biata mamă, cum crede ea că „fac alții"? Nevastă-mea, pe hîrtie lungă mov, îmi mulțumește pentru donație: „A fost o surpriză, m-a uimit... Să te gîndești acolo, în război, atît de mult la mine... Îți mulțumesc încă o dată că ai fost atît de drăguț în chestia lirelor, și-mi pare foarte rău că ultima oară ne-am despărțit puțin cam rece. După plecarea ta am fost tristă și a treia zi am plecat din Cîmpulung. Singură... cu servitoarea... de-abia am găsit locuri în tren. Aici am găsit totul în regulă. Scrie-mi dacă poți, și cît poți mai mult. Scrie-mi unde ai pus cheia de la biroul american, unde sînt actele... Ieri am fost la mama... că sînt singură toată ziua... Te sărut, scrie des cum te afli. E adevărat că înaintați mereu? aici e o mare bucurie."

Cheia de la birou, actele, am fost drăguț (?). Ce pot să fie pentru mine toate astea?... Ei au acolo pe „mîine". Ce știu ei de ce a fost ieri în realitate în satul Săsăuș? Propozițiunea „că sînt singură toată ziua" mă face să zîmbesc, nu pentru că o recunosc tipică și atît de mași-

nal mincinoasă, cît pentru că îmi aduc aminte cît am suferit din cauza ei. Acum totul e, parcă, din alt tărîm, iar între noi abia dacă e firul de ață al gîndului întîmplător.

O singură curiozitate, ca de amator de tablouri, am: Cum o fi lumea asta, care știe că armata e în război? cum e atmosfera străzii, a restaurantelor, cum vorbesc la masă? aș da nespus de mult să văd acum un exemplar măcar din ziarele mari, de dimineață, să citesc, dedublat, cu ce literă? cu ce titluri? veștile războiului românesc.

— Nu dormi, Gheorghidiule? mă întreabă de pe patul celălalt Tudor.

— Ba da... am dormit... Citeam acum scrisori de acasă...

— Hai să vedem caii lui Corabu.

E un adevărat loc de *rendez-vous* ofițeresc grajdul vecin, unde căpitanul Corabu ține patru cai, prada lui de război.

— Ăsta-i din grajdurile lui Esterházy, arăta cu mîndrie noul proprietar un roib pintenog, subțire și nervos ca un cal de curse. I l-am luat unui conte.

Corabu, ca să-și poată face colecție de cai, a întins cele mai abile curse patrulelor de husari. Adică numai trei a capturat, că pe unul l-a ales dintr-o herghelie întîlnită și l-a plătit, față de martori aduși anume, cu bani buni și foarte cinstit socotiți la preț. Admirăm cele patru animale subțiri, și vii ca jocul de izvor, cu dezinteresarea cu care le-am fi privit pictate.

— Și ce faceți cu ei, domnule căpitan?

E sincer uimit.

— Cum ce fac cu ei? Dar în timp de pace un cal ca ăsta mă costă solda pe un an, domnule.

— Sigur, un maior are nevoie de cai, îi completează gîndul, crezînd că glumește, un locotenent de administrație...

Dar căpitanul e destul de acru:

— Maiori ajungeți voi, hoții ăștia de la intendență... eu am să fac însă un grajd de cai de curse...

— De ce hoți, domnule căpitan, de ce ne faceți hoți?

— Uită-te la el, ni-l arată cu dispreț căpitanul, netezind mereu coama de mătase a roibului. Ne trimit, ori nu ne trimit hrană, ei o trec la ordinar. Ba și atunci cînd ne-o trimit, o iau cu japca de prin curțile oamenilor și o trec apoi gras la socoteală.

Rîdem toți, rîde galben și locotenentul, dar pînă la noi a ajuns zvonul că acei de la etapă au trimis — siguri cum sînt că scapă — cîte-o adevărată zestre acasă.

Ca să ne împace, locotenentul ne cheamă la magazia diviziei, să ne dea țigări și vin bun, înfundat.

Pe drum discut cu Orișan și Tudor Popescu:

— Pe locotenent îl înțeleg, e sigur că se întoarce, dar Corabu?

— Da, e ciudat... încrederea asta...

Corabu îmi dă o spaimă liniștită, ca un bolnav care, spre deosebire de toți cei din jurul lui, nu știe că impresia de mulțumire și bunăstare pe care o are e semnul agoniei apropiate și face planuri unde să-și petreacă vara.

Pe străzile satului, transformat într-o provizorie capitală de regat militar, e o mișcare de trăsuri, furgoane și automobile chiar, chesoane și tunuri trase în marginea drumului, care desfid orice gînd de ordine.

Curțile sînt toate pline, cum sînt pline de care și trăsuri curțile hanurilor în zilele de tîrg, iar oamenii forfotesc în toate părțile.

Vinul și gustările, probabil de la popota diviziei, sînt delicioase.

— O săptămînă, două, cît mai stăm aici, Vasiliule, sîntem mușteriii tăi. Îți facem vad.

Un locotenent scurt, cu mustața blondă, întreabă mirat:

— Credeți că stăm aici două săptămîni?

— !?

— Trei zile, o săptămînă cel mult.

— Trei zile? Pentru asta ne-au adus la divizie?

Ne vizităm cantonamentele și hotărîm ca seara să luăm masa împreună cu toți amicii, Tudor Popescu, Orișan, Mitică Rădulescu și cu mine.

Dar se vede că ordonanțele au vorbit despre banchetul nostru, că se mai invită și alții.

— Tu ce aduci? A nu, pui fripți avem... Și sardele avem.

— Da?... eu am ardei umpluți...

Ne prăpădim de rîs o clipă... ardei umpluți?... ce idee, așa seara?...

— Da, ardei umpluți... că a găsit mașină de gătit.

Pe jumătate sîntem convinși... Orișan chiar face reflecția rezonabilă:

— Dragă, ardeii umpluți sînt o mîncare adevărată, de oameni așezați... cu pat și masă... nu pui fripți, de oameni veșnic pe drum.

Firește că sîntem de acord, dar acum, amicul nostru primește cu greutate.

— De, nu știu... dacă o să ajungă... n-am decît o tavă.

Constat iar că pe front nu mai sînt acele tipuri „pitorești" de care e atît de plină literatura. Toți cei care sînt „pitorești" o vor — și sînt conștienți de asta — așa cum vor să-și facă un „cap" cei care-și lasă barbă. În tic, în formula repetată, e ceva de cabotinaj. Dovadă că, dacă pe un chefliu cu ticuri pitorești îl scuturi și îi vorbești grav și serios, nu mai face pe caraghiosul, nici pe actorul. Dar războiul e mai ales sinceritate, aproape de pămînt și piatră. Nu e teatru, chiar cînd e glumă. Nu există deci tipuri pitorești decît la popote, la intendență și la etape. Acolo, cînd sînt uneori, și cei de pe front se lasă ispitiți. Acum sîntem numai veseli.

Pe înserate a început să burnițeze. În odaia mea, patul cu cearșafuri albe e făcut (n-am dormit în trei zile decît trei-patru ore pe apucate) și masa e întinsă cum se cuvine pentru șase „persoane", nu inși. E un soi de veselie, chiar cînd masa e încărcată și paharul plin, cam la fel cu veselia uscată a figuranților de teatru, care sînt veseli, strigă și beau din cupe goale.

Dar cînd aduce castronul cu aburi de supă delicioasă — unde l-o fi găsit? — ordonanța e oarecum grijulie:

— Domn sublocotenent... nu-mi miroase a bine.

— Ce, mă, ardeii lui Vasilescu? întreabă Mitică.

— Nu, XY a primit ordin de echipare...

Lingurile au căzut în farfurii. Parcă a turnat cineva lături în supă.

— Ia vezi, mă... Nicule... Paraschive, ăia de-acolo, ia duceţi-vă să vedeţi ce e...

Nu mai mănîncă nimeni. E o enervare joasă, făcută din dezgust şi istovire. Sîntem brigadă cu XY.

Paraschiv se întoarce cu un chiot de bucurie.

— Numai XY... la noi nu e nimic.

Dar atît nu e de ajuns ca să ne readucă pofta de mîncare. Nici nu vorbim măcar... Tudor Popescu s-a dus să se trîntească pe unul din paturi, în aşteptare.

Ţignale prelungite şi, în stradă, comenzi scurte, corectate. XY se formează pentru plecare în seară.

— Să vedeţi, dragă, că pe noi ne lasă în pace. Am eu o presimţire a mea... că pe noi ne lasă în pace. Uite, eu mănînc fără grijă...

Noi ceilalţi ne mulţumim să fumăm fără să spunem o vorbă.

La ora 9 vine ordinul să ne echipăm. Ne încolonăm apoi pe o ploaie rece şi pătrunzătoare de toamnă.

— Vedeţi, domnule sublocotenent, dacă aruncam mantaua de cauciuc...

— Bravo, Dumitre, eşti o ordonanţă clasică...

— Da, dom sublocotenent...

— Ce da, mă?

— Sînt aşa... cum spuneţi dumneavoastră.

— Eşti un prost.

Sînt îmbrăcat tot în costumul ofiţeresc subţire (căci abia mai tîrziu ofiţerii se vor îmbrăca cu aceleaşi haine, vag ajustate, ca şi trupa) cu care am plecat în ajunul Sfîntă Mariei.

Toţi îmi admiră cu invidie mantaua... Orişan are perechea de cizme de husar lungi, roşii, dar se codeşte să le puie, căci îi e frică să nu fie, într-o eventuală luptă, prea vizibile.

Pornim încet după chesoanele de artilerie, ca după un dric. Nu se vede nimic şi, după ce ieşim din sat, drumul, din cauza ploii dese, care desfundă, e o adevărată mlaştină. Credem că nu intrăm chiar azi sau mîine în luptă; ba încă ni se pare sigur, dar drumul ăsta prin noroi, în întuneric beznă, sub palele de ploaie, e îngro-

zitor. Alunecăm, ne ţinem unii de alţii şi ajungem cu toţi în şanţul din marginea drumului.

— Atenţie... pod sfărîmat... se transmite, venind din om în om, înştiinţarea. Dar cum întunericul e prea de nepătruns, cădem toţi, rînd pe rînd, în mocirlă. Ne scoatem, tîrîndu-ne, unii pe alţii. Mai fiecare pas e făcut din trei paşi: unul alunecat spre dreapta, altul îngenuncheat la stînga şi în sfîrşit cel bun înainte.

Mi-e imposibil să ştiu în ce direcţie mergem.

— Atenţie... atenţie... cheson împotmolit.

Ocolim aşa ca să ne conformăm indicaţiei, deşi ne întrebăm dacă nu cumva acum greşim. Trecem probabil pe lîngă un tun, dar nu ştim unde e...

Sînt sleit... mi se îndoaie genunchii uzi...

Ghetele de şevro mi-au devenit ca nişte bandaje de noroi rece în jurul picioarelor...

Mi le smulg cu greutate, ca şi cînd pămîntul mi le-ar suge.

Plouă mereu şi întunericul e atît de mare de parcă sîntem rătăciţi într-o mină, fără un chibrit, fără o undă de lumină măcar. Între o pîlpîire de ţigară şi soarele tot, e mai mică deosebire, fără îndoială, decît între o lucire de zid alb şi întunericul absolut.

Cînd uneori drumul ocoleşte, întunericul devine şi el mai lichid şi ne spală obrajii.

Undeva, înainte, s-a aprins o lumină. Imediat încep urlete: stinge... stinge lumina. Şi e fără noimă, căci o lumină nu poate indica o poziţie, de vreme ce nu i se poate determina locul. Bîjbîim mai departe prin întuneric.

— Zamfir... Nicolae Zamfir... Nu răspunde nimeni. Zamfir!... Pun mîna pe cel din stînga mea: Tu eşti Zamfir?

— Nu sînt, camarade... Zamfir s-a dus pisemne — şi aci îmi trînteşte o porcărie soldăţească.

— Mă, cine eşti tu, mă... n-auzi? şi îl iau de gît...

Cineva îmi recunoaşte vocea:

— Mă, e don sublocotenent de la a noua.

— Don... don... sublocotenent... eu sînt dintr-a şaptea.

— A şaptea? apuc de raniţă pe cel dinaintea mea... Cine eşti? Din ce companie eşti?

— Vasile Tonitu dintr-a şaptea.

— Mă, aici sînteţi dintr-a şaptea?

— Nu, don sublocotenent, a opta, îmi răspund cinci odată.

— Dar a noua unde e, mă?... Ei, a noua...

— Aici, don sublocotenent, răspunde unul şi parcă îi e vocea fosforescentă, atît de mult o simt.

— Unde sînteţi, de aici: înainte... înapoi?

— Păi nu ştim unde sînteţi dumneavoastră...

— Mă, care are o izmană... o cămaşă albă... Puneţi-le pe spate, ca să ne mai lămurim puţin.

În sfîrşit, ne regăsirăm... Compania era în urmă. Să tot fie miezul nopţii... mergem parcă de o veşnicie. De repaos nici vorbă nu poate fi... Adică nimeni nu se poate aşeza... căci de stat în picioare, în loc, stăm la nesfîrşit. Sîntem parcă la sute de metri, îngropaţi în păcură.

Frigul nu-l simt încă decît la picioare... cînd stăm în loc... dar mă gîndesc ca la un vis nebun, că aş putea să fiu într-altă parte... că la ora asta există oameni care dorm în pat... sau într-un bordei uscat... că există oameni care se odihnesc într-un grajd, fie şi pe băligar cald.

— Loc... loc... loc!

Artileria ...! Vine din urmă artileria.

Ştiu că e artileria numai pentru că acum, în loc să mă lovesc de cei din dreapta şi stînga mea... mă lovesc de boturi de cai şi roate de tun. Oare artileria merge tot aşa de încet ca noi? Oare caii văd mai bine?

După un timp, tunurile se împotmolesc şi se descoperă că infanteriştii se aşezaseră pe lanţurile care leagă antetrenurile. Urlete, înjurături, uruit de fier şi de roţi iar; şi, trimise parcă nu se ştie de unde pe deasupra, strigăte îngrijorate de „tăcere!".

De la o vreme oboseala îmi dă ca un val de nebunie. De trei zile şi trei nopţi n-am dormit decît aseară, în şanţul şoselei două ore şi azi după-masă alte două. Acum picioarele nu mai găsesc nici măcar sprijin, în noroiul care alunecă sub ele, de parcă am cauciuc la genunchi.

Aş vrea să mă las jos, să treacă peste mine bocancii camarazilor, copitele cailor.

Măcar dacă aş fi aghiotant de batalion, să merg călare.

Mi se pare atît de puţin ceea ce cer. Sute de artilerişti călare, ofiţerii de la căpitan în sus călări, aghiotantul călare, fireşte şi ei aci în iadul acesta de noroi, dar la regiment, la brigadă, la divizie, la toate aprovizionările şi la toate birourile, la toate misiunile şi la toate depozitele, atîţi alţi ofiţeri. Nu voi să fiu departe de foc, ca ei. Nu aş vrea decît un cal, pe care să merg alături de camarazii mei, mai robuşti, pare-mi-se.

Mergem toată noaptea şi acum am pierdut absolut măsura timpului, totul capătă pentru mine o senzaţie de veşnicie, de existenţă inumană.

De la o vreme începe să plouă din nou, căci stătuse un timp.

Zamfir, care mă regăsise (fără să ne vedem faţa) şi voinic mă ajutase să lupt toată noaptea cu noroiul, îmi dă vestea că se va face ziuă. Îl întreb, îndurerat parcă, de unde ştie asta.

— Vă spun eu, domnule sublocotenent, dacă începe iar ploaia, e semn că ne apropiem de ziuă.

Într-adevăr, peste cîtva timp întunericul începe să se încenuşeze. Pe urmă devine ceva mai albicios, ca deasupra mării, aşa încît, deşi au început să se zărească ramuri negre de copaci, oamenii nu se văd încă decît ca prin ceaţă, căci au şi ei uniformele tot cenuşii.

Ploaia a devenit vie. Vîntul ne repede din cînd în cînd în faţă pînze de apă rece. Suflăm greu şi mergem înainte.

Cînd s-a luminat de ziuă, parcă am ieşit dintr-un tunel. Ploaia şi vîntul de toamnă reped în copaci şi tufişuri, verzi încă, palele de nori albi care se tîrăsc pe marginea drumului, căci acum sîntem într-o pădure tînără de carpen şi stejăriş. Ne căutăm oamenii şi din mers ne reconstituim unităţile. După un timp coloana s-a oprit. Dar acum începe altceva tot aşa de grozav ca oboseala: frigul care ne amorţeşte... După ce ne-am odihnit ca nişte cai, cînd pe un picior, cînd pe celălalt, începem să batem pe loc din tălpi. Îmbrăcămintea e

toată leoarcă, lipită cu clei rece de noi, ghetele de şevro mi s-au spart azi-noapte şi acum, cu ciorapi noroioşi şi boturile atîrnînd, e mai rău decît dacă aş fi desculţ. E un frig care ajunge pînă la oase... Dealtfel, de-a lungul spinării îmi simt pe piele, alunecînd ca melci reci, şiroaie de apă, care tremură încet, ca pe geamul pe care ajunge ploaia. Sînt ploi calde de vară, asta e o ploaie deznădăjduită şi îngheţată de toamnă.

Pe la nouă dimineaţa abia, maiorul o ia la stînga pe o vîlceluşă, pe fundul căreia s-a adunat un strat gros de frunze galbene uscate. Mergem acum în fugă. A început acum, sau am crezut-o noi, departe, o luptă vie de artilerie. Cîte vîlceluşe ca astea am văzut eu, cîndva, în altă viaţă, de la fereastra vagonului-restaurant, între Piteşti şi Slatina!

Ajungem într-o vale mai largă puţin, prin fundul căreia trebuie să fie, pe sub răchite plouate, vreun pîrăiaş. Departe, la cîţiva kilometri în dreapta noastră, pe o coastă largă, urcă, atacînd pare-se, batalioane de ale noastre. Noi credem că inamicul ocupă aci dealul mic şi păduros din faţă, al cărui povîrniş e bătut şi de artileria lor şi de a noastră. La dreapta, el face îndeosebi un baraj puternic de vreo cincizeci de metri lărgime, socotind, după cît se pare, că pe acolo duce calea noastră. Ploaia a stat iar.

— În trăgători... în trăgători.

Maiorul porneşte împotriva dealului împădurit din faţă, şi, cum crede că acolo e inamicul, dăm în trăgători un adevărat asalt. A fost, poate, şi s-a retras, nu-mi dau seama, dar cînd pătrundem în pădure urlînd: înainte... înainte!... nu găsim pe nimeni. În schimb ne împrăştie focul artileriei noastre, care loveşte în plin.

— Să nu mai tragă artileria noastră... să nu mai tragă artileria noastră! urlă disperată toată lumea. Nu ne rămîne decît să alergăm mereu înainte: de partea cealaltă a dealului priveliştea e foarte cuprinzătoare. E un fel de uriaşă strachină verde, de doi-trei kilometri largă, cu mici culmi, bune de păşune, pe toate marginile, cu pădure pe stînga. Prin mijloc, pîrîiaşe mici cu tufişuri mărunte, îngălbenite. Nici urmă de inamic. Dar n-am apărut bine şi artileria lor — căci o

cunosc, e tot cea de alaltăieri — ridică trombe de păcură și fum înaintea noastră, trăsnind și rupînd fier.

— Înainte, și fă legătura pe dreapta! îmi strigă maiorul Dimiu. Legătura... legătura... treci prin baraj.

Și cum crede că nu aud bine din cauza bubuiturilor, îmi arată cu mîna, și apoi spre stînga:

— Voiculescule, prin pădure... pădure... pădure, n-auzi?... înainte...

Cad lovituri împerecheate de trăsnete. Tot dealul zvîcnește cînd e lovit în coastă. Cratere negre cît niște roți mari de locomotivă răsar apoi în iarbă.

Loviturile sînt întrerupte și oamenii se opresc îngroziți. Situația e însă mult mai ușoară ca alaltăieri. Barajul e fix și orb, iar cei care trag sînt desigur foarte departe. Unde ne găsim acum, la douăzeci de pași de el, nu cade nici un obuz, iar dacă traversăm patruzeci de pași printre trombele de brazi, dincolo, de asemeni, nu mai cad obuze.

Cu ochii sufletului închiși, în picioare, strig pe nume cîțiva dintre oameni... „Zamfir Nicolae... Ciorbagiu... haide." Dar după cîțiva pași oamenii se opresc, și în carnea și nervii mei e un consimțămînt.

Înaintea noastră sînt culcați alți trăgători. Barajul e ca să împiedice sosirea noastră, a rezervei, și nu avem puterea să ne repezim să trecem prin el. Pămîntul tot se zguduie. Unul dintre acele animale apocaliptice, mari cît un munte, dar nevăzut acum, rîcîie și azvîrle pe o zonă anume pămîntul, ca un cîine sau ca o fiară care cu picioarele și ghearele își face groapă.

Cu un genunchi pe pămînt, fără armă și după ce am dat și mantaua ca să mă simt mai ușor, caut cu privirea un loc de trecut. Pare-se că spre stînga obuzele cad mai ritmic, așa încît s-ar putea trece. Dar deodată o serie de fîsîituri șuierate, de șarpe întărîtat, și aliniate ca din nai, trec pe lîngă mine.

— Mitraliera... trage mitraliera... culcați!

— Sîntem pierduți, căci culcați... neculcați... așa fără adăpost, bătuți de mitralieră, e moarte sigură.

— Zamfir... Grigoriță...

Și mă năpustesc înainte în baraj.

Năruite lîngă mine, obuzele sînt parcă prăbuşiri de trăsnete, căzute pe casa alăturată, dintre cele care fac să-ţi plesnească geamurile. Şi trăsnetul nu e nimic pe lîngă această dezlănţuire, căci e unul singur şi, odată căzut, te găseşte scăpat... dar aici, tocmai pentru că a venit unul, ştii că mai vin şi altele.

Cînd în plin baraj vine vîjîitura, cad sau cădem poate, căci nu văd nimic, cu anticipaţie... „Nelovit" e constatarea de un sfert de clipă.

Din nou o goană înnebunită...

Sînt dincolo... în plină bătaie... pentru atacul de baionetă... Parcă am trecut printr-o poartă. Nu mă gîndesc la poarta barajului, ci la un fel de poartă nevăzută, înaltă pînă la cer... a morţii... a lumii celeilalte, dintre spaţiile reci.

Totul dă impresia de nou... originar...

În faţă, am ajuns din urmă, într-o mică vîlceluşă, un lanţ de trăgători, culcaţi în tufiş şi printre smocurile de copăcei... La dreapta, la cîteva sute de metri, un lanţ de trăgători, al nostru, se abate înapoi — văd bine, căci sînt şi ei pe păşunea largă — ca un gard prăbuşit întîi la un capăt... pe urmă la celălalt... nu văd nici un soi de inamic... decît foarte departe la stînga în fund, pe un dîmb, un şir de oameni culcaţi ca nişte mogîldeţe, exact ca ţintele culcate pe cîmpul de tir de la regiment.

Mă scol în picioare şi strig şi ofiţerului pe care l-am ajuns din urmă:

— Domnule căpitan, hai înainte.

Toată lumea îmi urlă ca la teatru, cînd ăi din urmă nu văd: „Jos! jos!"

— Stai jos, domnule, că ne iau focurile lor în primire... Vrei să ne descopere aici? Lasă să-i ia prin pădure, pe flanc.

Se aud la stînga, unde e restul batalionului nostru, urlete neîntrerupte: „Înainte... înainte...", deci rămînerea pe loc mi se pare o dezertare.

Constat, aşa pentru mine, cu gratuitate, în clipele acestea de moarte, că nici pe departe nu e acea „ploaie" de gloanţe prin care se spune că trebuie să treci la război. Din cînd în cînd cîte un strop de piuituri, ca vîntul toamna pe cîmpie, cînd gloanţele trec mai pe sus... fîsîituri

şuierate, de şarpe, cînd sînt aproape. Pe deasupra trec anunţate năprasnic, mereu, cum se anunţă uruind trenurile, obuzele. Apoi, izbesc pereche, în dîmbul din spate, cu un fel de titanică nerozie, transformînd doar pădurea în ruine şi fum, căci cred că nu mai e nimeni acolo, iar dealul n-au să-l poată dărîma, oricît l-ar zgudui.

„Degeaba", chiar, nu e... Înţeleg că aşa, bătînd haotic în dîmbul acela, în afară de faptul că ne-au redus toată artileria la tăcere — căci nu mai trage nici un tun românesc pe aci — ei fac un fel de demonstraţie gratuită ca toate demonstraţiile simbolice, că soarta, nu numai a mea, dar a armatei întregi e pecetluită. Cîtă vreme ei pot dezlănţui în linişte un uragan ca ăsta, prin care nici o unitate nu poate trece neînjumătăţită şi nedezorganizată, e înfrîngerea.

„*Wer kann Rumänien retten...?*"

Deodată, cam din dreapta, vine un snop de piuituri, care se înfig printre noi în pămînt ca ghearele şi provoacă un urlet de bîlci.

— Păziţi... trag ai noştri în noi... păziţi!

Un lanţ care a apărut sus pe coastă, neştiind unde se găseşte inamicul, cum n-am ştiut nici noi, crezînd că tot ce e după culme e duşman, trage în noi...

Fugim urlînd şi ne adăpostim, încocîrjaţi, în şivoiul vîlceluşei.

— Nu mai trageţi... se strigă înapoi... nu mai trageţi!

Acum văd că sînt cîţiva morţi... cu capul culcat pe braţ, cu faţa în sus, toţi cam în aceeaşi atitudine. Parte sînt desigur loviţi din spate...

S-a dus elanul de la Olt... de la Măgura Branului.

E în mine o tristeţe mînjită, ca de moarte. Mult la dreapta, se întorc în picioare (nu sînt urmăriţi cu focuri? nu e luptă acolo?) pîlcuri-pîlcuri dintr-ai noştri. E ceva de înmormîntare în amurg sărac.

Cărţi de citire, articole de gazetă în patruzeci de ani, sînt goale ca nişte sertare, înaintea acestei retrageri care e realitatea...

Drama războiului nu e numai ameninţarea continuă a morţii, măcelul şi foamea, cît această permanentă verificare sufletească, acest continuu conflict al eului

tău, care cunoaşte altfel ceea ce cunoştea într-un anumit fel.

Rămîn aşa în vîlceluşă, cu lanţul întreg de oameni plouat pînă la piele, ros de tristeţe, cam jumătate de ceas. Oamenii privesc cu îngrijorare spre dreapta. „O să ne ia pe flanc." Dar e o imposibilitate... nimeni nu e pe flanc, nu se vede picior de inamic.

Ai noştri trag în mod stupid, în sus, orbeşte — dealtfel, nici nu vedem nimic. E o răpăială asurzitoare. Iată însă că în stînga, în pădure, reîncep iar urletele batalioanelor noastre: „Înainte, înainte..."

Nu mai pot sta locului.

— Hai înainte, domnule căpitan... hai, că auzi... la stînga...

Într-un anumit sens, nu-ţi trebuie prea mult curaj ca să alergi înainte; de vreme ce cîmpul e gol, dă, cît de cît, o impresie de manevre.

Căpitanul îmi arată cu mîna că în pădure, înapoi, se întîmplă ceva...

Cu mustăţi mari, cu obrazul sprijinit în cot, între oamenii lui, căpitanul e o enigmă pentru mine...

Cînd azi tot vom muri — căci azi e ziua, nu mai încape nici o îndoială — ce cîştig e să fii plesnit de gloanţe aci, în loc să mergi înainte?

Strig cu o frenezie animalică, beat de propriul meu urlet: „Înainte... înainte..." Căpitanul cu oamenii se ridică şi pornim tot lanţul înainte, urlînd mereu. Mergem ca la trei sute de metri, în salturi succesive.

Acum gloanţele care veneau rare miaună des... O mitralieră toacă, departe, dar loveşte prea scurt. Ridică pămînt şi iarbă, la vreo cincizeci de metri în faţa mea. În pădure strigătele româneşti au rămas în urmă. Inamicul lucrează tăcut şi automat ca o maşină de precizie.

Căpitanul comandă un foc spre pădure în dreptul nostru, ca eventual să lovim în flancul celor care, crede el, ţin faţă batalionului nostru. Protestez cu îndîrjire, căci am certitudinea că tragem într-ai noştri. Dar nu mai pot face nimic, focul s-a dezlănţuit.

Mai departe, nu mai mergem.

— Lasă, domnule, să așteptăm aici, să-i ia pe flanc prin pădure.

Înțeleg acum că gîndul oricărei manevre, în afară de înaintare, pe cîmpul de tragere, e moartea și înfrîngerea.

Reiau mereu, urlînd: „Înainte... înainte" și urletul însuși e un stimulent formidabil și un narcotic în același timp, ca un pahar de vin, dat dintr-o dată pe gît. Alergarea încinge și amețește.

— Zamfire... Marine... Ciorbagiu... hai.

M-am ridicat în picioare... snopul de gloanțe vine aproape, însă nu cade nici unul dintre cei care fug cu mine înainte.

Ne oprim după zece pași, dar ne ridicăm numaidecît: în fața noastră sînt vreo două gropi de obuz. Alergăm lunecînd pe iarba plouată și ne înghesuim cîte patru-cinci într-o groapă. Dar acum e o înverșunare groaznică împotriva noastră, căci s-a întîmplat un lucru neașteptat. Cît timp eram culcați în iarbă, nu eram văzuți. Ridicîndu-ne însă ne-am demascat... și acum, în haine verzi pe negrul gropii de obuz, sîntem bine lămuriți. Fîsîiturile sînt dese, dar pe sus. Vin și din față și din spate, de la cei rămași în vîlceluşă, care trag pe deasupra. Dar mai ales ne caută acum mitraliera. Probabil că nu poate aprecia distanța exact, căci trage la zece pași înainte, scormonind iarba și pămîntul cu snopul ei de gloanțe ca o gheară de tigru, se apropie din ce în ce, însă părîndu-i-se că s-a înșelat, iar își repede turbat și metalic snopul la alți douăzeci de metri. Cei îngrămădiți cu mine trag ca descreierații, fără să scoată capul din groapa de obuz. Și din nevăzut parcă trage mereu. Fără îndoială, nu-i „ploaie de gloanțe" și snopul mitralierei e destul de nesigur, dar unul singur dintre gloanțele astea care vin ar fi tot atît pentru oricare dintre noi, cît un naufragiu pe ocean, cît un cutremur catastrofal, cît sfîrșitul lumii. O simplă izbitură, scurtă ca de cravașă, în frunte.

Armele celor ghemuiți înapoia mea în groapă se descarcă lîngă urechile mele chiar, cu plesnituri groaznice. Unul și-a rezemat arma chiar, o clipă, de umărul meu, i-o dau la o parte cu mîna furios, căci îmi sparge urechile. Aș vrea să dau ordin să nu se mai tragă, dar

zgomotul e asurzitor, ca într-un aeroplan cînd pornește motorul...

Trebuie să ieșim din groapa asta, căci e moartea stupidă. În față e o nouă cută de teren. Dar mai întîi nu știu cum să fac să se oprească focurile... M-am ridicat în genunchi, în marginea gropii, jucînd toată cartea, căci pericolul e mai mare din spate. Fac mereu semn să se oprească focurile către cei din vîlcelușă, ca să putem înainta fără să cădem loviți din urmă. Dau iar la o parte, cu mîna, arma celui din groapă, care trage aiurea, năucindu-mă.

În sfîrșit, fac semn cu mîna stîngă înapoi, îngenuncheat și sprijinit cu dreapta în iarbă, dar cineva îmi dă cu o vargă peste mînă și imediat sînt tras de picioare înapoi în groapă, unde cad zăpăcit...

— Ce e, mă?

— Sînteți rănit... mîna stîngă.

Toată mănușa-i plină de sînge... Un deget atîrnă, îmbrăcat și el în mănușa lui, în jos, prins parcă numai într-o ață, dar nu simt nici o durere.

Lîngă mine, oamenii îmi arată cu privirea pe Ciorbagiu, dar nu pricep din cauza larmei și mai ales pentru că ei încearcă să-mi spuie nu știu de ce în șoapte și cu un aer tainic ceea ce vor. Pe urmă, înțeleg. Omul și-a sucit în loc gîtul moale, din gulerul scorțos al mantalei și are acum obrazul stîng lipit de palmă, întors înapoi, ca și cînd n-ar mai vrea să vadă înainte.

Din colțul buzei, i se scurge pe bărbie un firișor de sînge. Ochii sticloși parcă ar vrea totuși să evite pămîntul.

— Tare mi-e teamă că e lovit în ceafă de cei care trag din spate, își spune unul, acum tare, în fundul gropii, părerea. Și pe dumneavoastră, socot că tot din spate v-a lovit.

— Nu. Ieșise și el cu domnul sublocotenent și a întors capul înapoi, cînd a făcut dumnealui semn cu mîna, să vadă dacă opresc ăia, atunci l-a lovit în ceafă... da tot din față...

Parcă sîntem acum într-un mormînt.

Gloanțele nu sînt prea dese, dar în fund, mogîldețe se ridică... și trec mereu în fugă, la stînga, spre pădure, trăgători inamici. Nu îi vedem bine decît cînd se stre-

coară unul după altul, ca şi cînd ar traversa un drum, ca să dispară iar.

În spate, artileria nemţească a devenit turbată şi pare că a sporit numărul gurilor de foc, căci bate în pădurea care saltă trunchiuri întregi şi aşchii, fumegînd; iar unele obuze trec scurt peste deal, căci bat, se vede, şi vîlceaua pe unde am venit noi. Nu mai e nimeni dintre ai noştri înspre dreapta, dar în pădure e un răpăit de arme, care, reluat de ecou, devine hău groaznic.

Mă întreb ce am de făcut. De înaintat nu mai poate fi vorba. Nădăjduiesc că ai noştri vor împinge linia inamică atît de mult înapoi, încît să pot aştepta sfîrşitul luptei în groapa asta de obuz. Dar, după felul cum se depărtează focurile în pădure, înţeleg cu groază că ai noştri dau înapoi, sau sîntem treptat înconjuraţi.

La gîndul că aş putea fi prins, mă cuprinde o deznădejde rece, ploioasă. Înfrîngerea asta, înserarea care cade, mîna pe care o ţin mereu ferită, ca un cîine laba zdrobită de automobil, îmi dau o impresie de moarte, de neîndreptat niciodată.

Atunci, ca un gînd fierbinte, ca o descheiere de moarte, imediată, hotărăsc că voi pleca neîntîrziat. Oamenii îngroziţi vor să mă reţie. Dealtminteri, nici nervii nu mai pot suporta nimic. Armele care mi se descarcă, aci în groapă, în urechi, mă năucesc şi mă înfurie.

Pornesc înapoi, în picioare, drept peste cîmpul verde, singur pe toată întinderea lui, ca un somnambul. Nu mă uit înapoi, nu mă uit în dreapta, nu mă uit în stînga, nu am decît un singur gînd, că dacă străbat aceşti cinci-şase sute de metri, aş putea să fiu scăpat. Ştiu bine că numai „dacă" îi străbat şi numai „aş putea", pentru că trebuie să trec din nou prin focul de baraj şi prin pădurea bătută. Pot să cad în fiecare clipă... dar dacă ajung dincolo... În mine pulsează gîndul acesta al salvării cum gîlgîie sîngele în gîtul tăiat. Ceea ce mă îndeamnă la nebunia asta e durata neted scurtă a jocului. După un sfert de oră sînt scăpat. Am crezut mereu că la ruletă e bine să joci numere în plin. Simplifică.

Dacă prin absurd nu se întîmplă nimic, şi dacă merg întins, aşa ca un cadavru ambulant, singur în picioare în tot largul cîmpului, fără să mă opresc o clipă, orice s-ar

întîmpla, sfertul de ceas trebuie să treacă. Dar nu trebuie să mă opresc sub nici un cuvînt, şi nici să fiu atent la ce e în jurul meu, ca să nu-mi pierd[1] curajul şi să nu ameţesc, ca un acrobat, care nu trebuie să se uite în jos. Şi trec într-adevăr încet, fugind numai prin barajul automat.

Totuşi întîrziere e. Nu pot să urc dîmbul de cinci-şase metri, spre pădure. Nu mă pot sluji de mîna stîngă şi iarba umedă alunecă. Mă socot o clipă pierdut. Acum văd gloanţele care vin, căci le văd înfigîndu-se în pămînt. Sînt mai numeroase decît le credeam. Aproape să ameţesc cînd mă gîndesc că nu voi putea urca, dar îmi vine în minte amintirea husarului în care noi am tras peste două sute de focuri. Mă prind cu mîna dreaptă de iarbă, înfig călcîile pieziş şi tot ajung sus. Dau în pădure peste ordonanţă. Scot mănuşa — şi de pe degetul rupt — şi înfăşur mîna plină de sînge, şi pe care o cred sfîşiată, în batistă. Artileria trage la vreo douăzeci de metri în stînga. Dacă va veni şi aici, s-a isprăvit.

Peste un sfert de oră încă, am ieşit din pădure, am traversat vîlceaua, am urcat-o, acum sînt sus, într-o şosea mare.

O nouă poartă, nevăzută, se deschide de astă dată spre o altă lume, sau poate e aceeaşi, pe care o trec invers.

Ambulanţa ne duce pînă la jumătatea drumului, unde e un post de ajutor şi de unde vom fi luaţi de ambulanţa-automobil a diviziei. Găsesc printre răniţi, pe jos, şi un grup de nemţi, culeşi în urma noastră cînd urlam nebuneşte.

Uniformele lor, mai sure, mai moi, cu chivere de jandarmi îmbrăcate în stofă, mi se par ceva miraculos. Cînd eram mic, auzeam vorbindu-se mereu de stafii şi eu nu văzusem nici una. Luptam mereu cu nemţii şi acum îi vedem de aproape ca pe oameni, oameni care vorbesc şi suferă. Credeam că sînt numai spirit, obuze, fîsîit de glonţ şi umbre, departe.

Au pentru mine prestigiul imens al Lacurilor Mazuriene, al Ypres-ului, al Verdun-ului. Ce n-aş da să ştiu sincer impresia lor despre ziua de azi. Să-mi dea un reper,

[1] În ediţia 1955, greşeală de tipar: „ca să-mi pierd“ (n.ed.).

o singură dată, pe care s-o găsesc și în dicționarul experienței mele, și apoi, pe baza ei, confruntînd, eu mi-aș da seama de valoarea tehnică și sufletească a întregii campanii, stabilind „linia", așa cum fac iubitorii de curse de cai, care, prin întrecerea dintre un cal al lor și altul străin, se pot apoi fixa, ca situație, față de toate țările cu cai de curse.

Un tip cu fața lungă și dură ca o mască stă puțin cam într-o rînă. Are ochelari de sîrmă și de bună seamă e gradat, dacă nu ofițer. Sînt, aliniați mai mult sau mai puțin, ca noi toți, pe marginea șoselei, în șanț, ca la un bazar de răni de tot soiul...

Simte că îl privesc și întoarce capul. Aș vrea să intru în vorbă cu el, normal, și n-am un pretext. Sînt stîngaci ca și cînd aș vrea să acostez o femeie, și la fel, el, cu morgă, evită să lege „cunoștință". N-am țigări, căci i-aș oferi. Aș vrea să vorbim ca doi profesori.

În timpul acesta, vine și pleacă — făcînd naveta — ambulanța-automobil a diviziei. Pînă la noi mai are. Neîndemînatic, un sanitar îmi bandajează mîna.

În sfîrșit, enervat de propria mea timiditate, îl întreb pe neamț în franțuzește dacă e grav rănit. Mă măsoară o clipă și pe urmă îmi răspunde scurt, tot în franțuzește:

— N-am nimic de vorbit cu dumneata.

Simt că vorbește de la popor la popor, nu de la om la om, cum îi cerusem eu, de la locuitorul Prusiei la mahalagiul bucureștean, de la Kant la Conta. Mă întreb o clipă dacă să-l lovesc, așa rănit cum e el. Îl simt voit și acest joc de „față-n față" trezește în mine o mînie larvară. Nici unul dintre motivele invocate obișnuit în campaniile de ațîțare a popoarelor nu m-ar fi putut face să lupt cu ură și cu dorința de a ucide. Faptul de a fi pe front era pentru mine un soi de act de prezență *moralmente necesar* și numai atît. Nu ideea de patrie, care pentru mine nu se confundă cu cea de stat în tendințele de cucerire economică, pentru că n-am orgoliul fierului și tăbăcăriei românești, dar nici ideea de administrație germană, care nu pare chiar așa de rea, nu m-ar fi făcut să lupt activ, să vreau să ucid. Un singur lucru m-a îmbolnăvit totdeauna, cînd mi l-am confirmat, de

furie. Pretenția inamicului de a-mi porunci mie ca român în virtutea unei globale superiorități de rasă. Afirmația asta apărea incertă, în literatura de propagandă, și nu o credeam autentică. Am avut motive s-o cred, în partea doua a campaniei, cînd eram uneori apostrofați din tranșeele apropiate și atunci am tras cîteva focuri cu ura și cu satisfacția cu care ești ispitit să apeși pe trăgaciul unui browning, mic și gingaș, ca să dobori un atlet obraznic și grosolan (așa, ca o demonstrație). De cîte ori un fapt dinafară ajungea pînă la acest substrat sensibilizat național al conștiinței mele, trezea în mine aceeași pornire de furie.

Acum mă stăpînesc, totuși, și îl privesc stăruitor, ca să-l fac să se întoarcă spre mine, ascultînd ca de o poruncă, fără să vrea.

— Dumneavoastră, soldații germani, aveți pretenția de a fi și curajoși și proști în același timp. Dumneata văd că nu faci excepție, nici de la una, nici de la alta.

Ridică mantaua de pe pîntece și-mi arată, fără o vorbă, un amestec de sînge și rupturi. Nu pricep nimic. Dealtfel, pe front nici un fel de rană nu produce impresie. Cel rănit e totdeauna un favorizat, față de cel ce rămîne.

— Soldații... dumneavoastră.

Îi arăt, întărîtat, și eu pe răniții noștri...

— Cum vrei să fie la război? Cînd vrei să cucerești lumea...

Zîmbește amar:

— Cu glonțul trecut prin pîntece, m-au silit să merg douăzeci de pași.

Îmi dă un fior de oroare. Înțeleg pe urmă că soldați de-ai noștri, dintre cei sosiți în urma liniei de atac, neștiind că e grav rănit, fără îndoială, l-au silit să meargă pînă la targa cu care l-au adus aci și în care stă acum lungit... Rog pe un medic sublocotenent, care supraveghea încărcarea în ambulanțe, să vie, și acesta, plictisit și fără nici o vorbă, îi face o injecție.

— Cînd ai fost rănit, și pe la ce oră?

— Acum vreo trei ceasuri; eram în pădure și am primit focuri din coastă, care ne-au spart tot batalionul.

Așadar, căpitanul mustăcios și încleștat de pămînt a avut dreptate să deschidă focul asupra pădurii. N-am

pierdut, nici de data asta, ocazia de a fi convins și ridicul... și de a nimeri anapoda, de a nu găsi momentul just... așa ca de obicei.

Neamțul îmi confirmă după ezitări că e dintr-un regiment prusac. E într-adevăr profesor. A luptat în Rusia, a fost și la Verdun. Vreau să știu cum i se pare lupta de azi...[1]

— Pentru mine e cea mai grea, de vreme ce am să mor pe aici, iar din alte părți am scăpat.

E o logică pe care o plătesc cu un surîs mieros.

— Dar în comparație cu alte lupte?

— Nu e comparație.

Întîi iau aceasta ca un răspuns umilitor. Nu e comparație între un leu și un cîine. Simt că nu voi putea înțelege nimic pentru viitor, că n-am elementele care să-mi ajute să înțeleg cele ce vor veni, că azi nu pot stabili „linia".

Stărui surîzînd:

— Totuși?

Acum cred că el nu e atît de inteligent să poată stabili[2] raporturi. I-ar trebui o mai largă vedere și o mai justă înțelegere a detaliilor caracteristice. Ficțiunile nu se pot compara și el nu poate crea realități.

— E altceva... ăsta nu-i război adevărat, și întorcîndu-se spre vecinul lui, tot neamț, ce fuma: *So dumme Leute... durch ein solches Trommelfeuer...*

— Așadar, găsești că a fost un bombardament puternic... neobișnuit: am un punct comun în vocabularul logic.

E uimit că înțeleg nemțește.

— Puternic? hm... și surîde... Ce-am văzut noi la

---

[1] „Soldații trebuie să frămînte noroaiele drumurilor și potecilor făcînd marșuri lungi și obositoare, în executarea mișcărilor de regrupare ale armatei a II-a..."

„Soldații diviziei a treia, mărșăluind cu greutate pe drumuri noroioase și desfundate, cu podețele stricate, pe frig și pe ploaie, ocupaseră în dimineața de 2 octombrie, cu brigada a cincea, la dreapta, Moha; iar cu brigada a șasea, la stînga, Bărcut..."

„Soldații diviziei a treia, care pentru întîia oară întîlneau artileria grea germană, au suportat bombardamentul cu bărbăție, au respins sîngeros toate atacurile și au făcut cîteva sute de prizonieri."

[2] În ediția 1955, greșeală de tipar: „osebi" (n.ed.).

Verdun şi pe Somme... Acolo să fi văzut sute de tunuri trăgînd... Azi au tras toate, cine ştie, optzeci, nouăzeci de tunuri.

— Nu mai pricep nimic... Ai spus tovarăşului dumitale ceva despre focul puternic al artileriei. Vorbeai de a noastră?

Se strîmbă de durere, îşi pipăie burta cu dezgust. Ca toţi cei atinşi de peritonită, are mintea extrem de lucidă. Injecţia l-a făcut vorbăreţ chiar.

— Nu, domnule, vorbeam de a noastră. Am să-ţi spun eu dumitale o vorbă... Nouă germanilor ne place mult duelul. Noi prusacii, mai ales, avem toţi tăieturi... Uite, aici, şi-mi arată în faţa urechii o crestătură... Ei bine, noi avem un fel de zicătoare: Nu te bate în duel cu unul care nu ştie să se bată, că e periculos... Pot să spun, domnule, că dacă dumneavoastră aţi fi ştiut să faceţi război, nu mai eram eu azi aci, ţinîndu-mi maţele în braţe.

Un moment bănuiesc că el socotea că sîntem în superioritate, tocmai din cauza ignoranţei noastre.

— Credeţi că vom cîştiga războiul din cauza lipsei noastre de experienţă?

— Să cîştigaţi războiul?... Nu ştiu zău dacă peste cîteva ceasuri cei din 337 nu vor fi aci, unde stăm de vorbă acum. Ştiu că voi muri, altfel am certitudinea că în două săptămîni aş fi fost eliberat de ai noştri, la Bucureşti.

Şi acum ştiu că nu glumeşte.

— Dar ce ai vrut totuşi să spui cu acel „*Trommelfeuer?*"

— Uite ce, domnule... Are şi războiul regulile lui... ca şi duelul. Noi pe frontul de apus aveam ore cînd nu trăgeam un foc, chiar dacă englezul juca bridge în poiană... Cum crezi dumneata că se poate trăi? Pe urmă e o regulă iar... Dacă tu stai şi inamicul porneşte la atac, artileria ta trage... Atunci inamicul se opreşte şi începe să tragă artileria lui mai puternic... atunci tu evacuezi poziţia şi laşi pe ai lui să vină s-o ia... Pe urmă trage artileria ta, şi el trebuie să plece lăsînd morţii şi răniţii care se cuvin. Pe urmă, dacă vrea, vine din nou, dacă nu, nu... La nevoie, iar se întîmplă ca mai sus.

Nu se trece, domnule, niciodată, printr-un foc de baraj.

— Bine, dar ai spus singur că nu se poate compara cu bombardamentul de la Verdun şi Somme.

— Ce-are a face?... acolo eram la adăpost de beton, adînc sub pămînt.

— Bine, dar cînd porneaţi la atac, afară, deasupra, pe pămînt?...

— Hm... Atunci fugeam înapoi, lăsînd jumătate morţi afară, iar comandantul cel mare schimba pe comandantul artileriei care n-a pregătit atacul.

— Deci actul nostru de a trece prin baraj... vi se pare un act de bravură?...

Are un surîs de sinceră ironie.

— Crezi dumneata serios că dumneavoastră românii sînteţi mai bravi decît noi, sau decît francezii?[1]

— Atunci?

Tace ascultînd lung durerea în el, ca un gînd. Şi pe urmă, după ce s-a strîmbat puţin:

— Atunci înseamnă că daţi tot concursul armatei germane să ajungă mai repede la Bucureşti...

— !?

— Ce nevoie aveaţi să treceţi, azi, prin baraj? Ca să

[1] Acum cînd se tipăreşte această carte, e bine să adăugăm şi o părere ulterioară, dar mult mai autorizată în această privinţă. „Să crezi că pentru ca să înfrîngi inamicul nu există alte mijloace decît atacul imediat, împins pînă la capăt, e o strategie cu adevărat rudimentară. Nu e nevoie să ai mult creier ca s-o poţi practica"; şi mai departe: „Germanii prepararseră, uzinaseră, partea materială nesfîrşit mai bine ca noi. Studiaseră rolul artileriei grele, dezvoltaseră considerabil uzajul tranşeelor. Noi socoteam că moralul e destul. N-aveam în gură decît cuvîntul ofensivă, marşul înainte, elanul, de la cătană pînă la generalisim. E foarte bine, desigur, să se insufle astfel de spirit cătanei, dar planurile generalisimului trebuie să fie bazate cu totul pe altceva. Atacurile cu năpusteli de oameni n-au dat şi nu puteau să dea rezultate serioase.

De ce nu puteam face nimic? Pentru că n-aveam mijloacele materiale. Observaţi, dealtminteri, că şi germanii au înfăptuit astfel de greşeli, exact aceleaşi, în timpul bătăliei de pe Yser. Au aruncat în cuptorul bătăliei pe intelectuali, pe copiii familiilor alese, tineretul Berlinului, care toţi, fără deosebire de castă, au fost zvîrliţi înainte. Trebuia să se obţie un rezultat cu orice preţ. Toate aceste hecatombe n-au slujit la nimic" (*Le mémorial* de Foch, pag. 116—118).

Campania românească se desfăşura însă la aproape doi ani după bătălia de pe Yser.

salvaţi pe cei dinaintea dumneavoastră, pe care-i atacam noi? Tot erau pierduţi. Noi porniserăm la asalt... Dacă nu ne lăsaţi să ajungem la ei, noi tot plecam înapoi, şi-i încredinţam artileriei, să-i facă înţelegători. Atunci de ce aţi mai venit grămadă, dumneavoastră din urmă? Aţi călcat regula războiului, iar ai noştri s-au retras, nu din laşitate — cred că ştii şi dumneata că germanii nu sînt laşi — încă o dată, ci din calcul... E adevărat că am primit focuri din coastă... şi că, din cauza acestei neaşteptate întorsături, nu ne-au putut culege pe noi, răniţii... Dar ce pierderi aţi avut din pricina asta? Unde mai pui că puţini se vor mai întoarce dintre cei prinşi dincolo de baraj.

— Comandanţii noştri preţuiesc foarte mult atacul la baionetă.

— Tocmai de aceea ai noştri vor ajunge la Bucureşti aşa de curînd... Pentru că nu găsesc interesante luptele la baionetă. Vă vor face totdeauna ce v-au făcut azi, cu chibzuială, rece.

— Ştii dumneata, la romani, Horaţiu s-a prefăcut că fuge ca să-i silească pe curiaţi să se împrăştie pe teren... Ai noştri simulează în faţa batalioanelor dumneavoastră retragerea, ca să veniţi mai bine în cîmpul de tragere al artileriei. Şi dumneavoastră aveţi iluzia că biruiţi.

— Ne mai păcălim cîteodată... Ţi-am spus eu proverbul nostru, că nu e bine să te baţi cu cel care nu cunoaşte duelul, dar la urmă, socoteala tot iese. Ascultă, în Carpaţi aveţi tranşee fortificate?

Evident că mint cu grabă.

— A, în Carpaţi e altceva... Avem tranşee dinainte pregătite, organizate gata.

— Adăposturi bune?

— Da, bordeie cu două straturi de buşteni şi un metru de pămînt deasupra.

— Asta-i tot? Bune pentru obuzele noastre de 75... Nu rezistă însă la obuzele noastre de 105... Nu mai vorbesc de cele de 150... Şi pe urmă, chiar dacă rezistă, totul e de prisos, dacă n-aveţi artilerie de 150, sau mai mare, şi dumneavoastră.

— !?

— Sigur, vom trage pînă vom distruge tranşeele şi bordeiele cu tot ce e viaţă în ele... Dacă bordeiele vor rezista totuşi, ca pe Somme, nu vom da timp celor dinăuntru să iasă. Şi atunci, dacă aveţi artilerie ca francezii, faceţi şi dumneavoastră ca francezii... trageţi în ocupanţi... ocupanţii pleacă şi trag apoi cu tunurile, şi aşa *„da capo al fine"*... cum aţi citit tot timpul verii despre cota Morthomme.

Surîd cu o tristeţe de moarte în suflet... Întăriturile noastre din Carpaţi? Şantierele şi bordeiele care, adunate ca într-o bătătură, nu ar putea rezista unor rîturi de porci ţigăneşti...

— Să sperăm, domnule, că medicii dumneavoastră sînt mai pricepuţi decît generalii dumneavoastră... Dar mi se pare că pentru mine e de prisos... Aş fi vrut poate o fotografie a locurilor acestea... o carte ilustrată... ca să arăt acasă copiilor şi nevestei în ce fel de peisaj am fost omorît... Pentru albumul familiei.

Pe urmă am tăcut îndelung... Eu gîndindu-mă la moartea tuturor... el numai la a lui. Înserarea asta, după o zi ploioasă, apoi senină, de toamnă, era mereu mohorîtă şi apăsătoare ca o înmormîntare... Pădurea de stejar şi tufele mici începuseră să se topească în întuneric.

În ambulanţa-automobil, am luat cu autoritate alături pe prizonierul neamţ... Am cerut chiar şoferului să meargă mai încet la şanţuri. Mi-a explicat că e ordin să care toţi răniţii pînă la miezul nopţii.

Mi se face injecţia împotriva tetanosului, sînt culcat într-un pat curat. Tîrziu de tot, vine alt grup de răniţi din regimentul nostru. Divizia e în retragere. Batalionul nostru e înjumătăţit. Sînt patru ofiţeri morţi, cîţiva răniţi, compania mea, înconjurată, e prizonieră cu toţi ofiţerii. Tudor Popescu, pe ce drumuri ai apucat-o? Pînă în zorii zilei spitalul trebuie evacuat. Se lucrează cu deznădejde la pansamente.

COMUNICAT APOCRIF

I

Călătoria în trenul sanitar care ne ducea pe toți — aproape două sute de răniți — mi s-a părut ca un fel de călătorie în străinătate, cînd după restaurantul gării judeci și despre orașul corespunzător, cînd cantonul se desprinde din seria lui (cîmp, singurătate, ploaie, sărăcie) și devine element din seria rapidă (vagon-restaurant, peisaj, doamna elegantă, domnul voiajor)... Veneam într-o lume, care pentru mine nu mai era cea dinainte, așa cum unui bolnav, care iese întîia oară din casă după luni de zile, orașul i se pare altul. Prelungeam deci detaliile apropiate, le generalizam. Gara Brașovului împodobită, cu frunze și steaguri naționale, rămase, mi-a dat, despre orașul pe care nu-l cunoșteam, o idee de carte poștală și decor de zece mai. La Sinaia au năvălit pe înserate în vagoanele noastre cucoane frumoase, cu mîini tot atît de albe și fine ca olanda halaturilor lor. Ochii, urechile, pipăitul, mai vii, erau într-un fel de hiperfuncțiune. În schimb toți cei pe care-i văd au parcă un aer fantomatic, pînă și în voce și în privire, în ceea ce e dincolo de ei, parcă un soi de siestă după zbuciumul zilelor de luptă. Între Predeal și Bușteni, văzusem în jurul cantoanelor gropile de lup și tranșeele copilărești, făcute acolo lîngă șosea, cînd munții și pădurile erau libere, cu naivitatea cu care, ca să evite o inundație catastrofală, care amenință întreg ținutul, o primărie neserioasă ar face șănțulețe de scurgere de-a lungul

drumului. Cînd puhoiul vine însă, tîrăște nu numai ce-i pe șosea, dar și casele înalte, și chiar primăria cu domnul primar.

Eram în vagoane speciale, în tărgi lungi pentru dormit.

La București ni se spune că mergem direct în gara Obor, unde se face triajul bolnavilor. Am intrat într-un lung peron subteran, ca în marile gări occidentale, așa mi s-a părut cel puțin, căci am aflat apoi că gara n-are astfel de peroane și imediat au năvălit în vagoane sanitari, ofițeri administrativi, care cu registre dinainte ne-au întrebat ce preferințe avem. Cei mai mulți au optat pentru cîteva mari spitale din capitală, unde li s-a spus că vor fi îngrijiți de frumoase doamne din societatea românească. Era adevărat. Dar ceea ce deosebește o societate de civilizație de una de cultură e că lumea ei imită și practică pasionat și cu entuziasm toate formele celei de cultură, fără să aibă însă stăruința de a duce lucrurile pînă la un capăt și nici curajul de a suporta toate consecințele. Cîtă vreme serviciul în spitale nu contrazicea nici una din înclinările acestor doamne, ba încă le favoriza ocazii noi și decor inedit, ele au umplut cu surîsuri și alba lor prezență sălile cu răniți. Atît. Dar am văzut, cîteva doar, mai tîrziu, curățind în spitalurile de la Iași, în după-amiezi pustii de iulie, răni puturoase.

M-am gîndit, cu un fel de neliniște, că, dacă voi fi în București, voi fi vizitat de ai mei și că voi fi obligat — acum cînd eram atît de obosit — să joc un fel de teatru de dragoste și bucurie.

Am cerut deci spitalul din garnizoana regimentului XX. Trebuia să aștept cîteva ore și între timp, vestită de un cunoscut al familiei, improvizat sanitar, a venit la gară mama.

A plîns, m-a sărutat, a exagerat gravitatea rănii, a trimis să mi se aducă de-acasă, de la ea, perne, un flacon de apă de colonia, o învelitoare — „căci nu se știe dacă la spital vei avea ce-ți trebuie".

Și ~~totuși durerea ei îmi era străină.~~ Cînd a murit unchiu-meu și ne-a lăsat averea, iar pentru partea mea a început pătimașa discuție în ce privește împărțeala, nu știu dacă aveam sau nu aveam dreptate. Dar mama

a stat în ceasul acela ca o străină, s-a crezut „parte", a vorbit cu voce albă, m-a privit cu ostilitate, ca pe un străin, și străin am rămas. Am cedat fără îndoială atunci, ea a revenit la tonul de duioșie, dar ireparabilul se săvîrșise. Știam pînă unde merge afecțiunea mamei. Mai tîrziu, am căutat zadarnic să-mi demonstrez că poate avea dreptate, că discuțiile de interes iau cîteodată tonul acesta de proces între străini, și că aceasta nu exclude o dragoste de ore grele, dar totul era de prisos. Gestul meu larg sporise însă afecțiunea mamei, care de atunci avea pentru mine și mai multă atenție drăgăstoasă, dar pentru că eu făcusem sacrificiul cel mare, păstram, fără să vreau, un aer de protecție, de indulgență amabilă, îndepărtată, de surîs limitat și limitativ. Asupra evoluției vieții mele ea era acum ca un astru răcit, fără influență.

Îi sărutam zîmbind mîinile, primeam daruri cu demonstrații tandre și absente, dar așteptînd, cum aștepți într-o gară să plece mai repede trenul, pentru că situația dintre tine și cei care te-au petrecut începe să se prelungească stînjenitor.

Nu mi-a spus o vorbă despre nevastă-mea și am respectat ostilitatea lor de totdeauna, evitînd o întrebare inoportună.

Pentru că era îngrijorată de soarta mea, doctorul, preocupat și amabil, a asigurat-o că în cincisprezece zile sînt complet vindecat și bun de întors înapoi pe front. Asta a întunecat-o oarecum.

La spitalul județean din R. sînt într-o rezervă cu un camarad de regiment, rănit la genunchi. Am cărți de citit, dar rumoarea tăcută, de efluvii, a orașului nu-mi dă liniște. După o săptămînă de dureri mari, pot ieși. Sînt foarte înconjurat, căci ofițerii regimentului sînt într-un complex de rudenii, care îmbrățișează toată urbea. Neliniștea e mare și comunicatul oficial e așteptat la ora patru cu întinsă măcinare. Orașul, din cauza militarizării (polițaiul a devenit maior, cu „stele" în loc de grade, dar oricum maior, șeful de poștă a fost asimilat și el, în sfîrșit, afară de pensionarii cafenelelor din „centru" toată lumea a trecut la partea sedentară a războiului și e deci foarte activă), trăiește în casele, cu aspect de

vile, în grădini, în centrul plin de prăvălii, o viață deosebită. Camioanele care trec, furgoanele, detașamentele sînt cercetate cu atenție și interpretate, asemeni cititului în stele. Va veni sau nu evacuarea? căci luptele se dau acum în Carpați, la optzeci de kilometri depărtare.

Războiul e, dealtfel, o ocupație nouă și provoacă animație chiar în ținuturile retrase, darămite aci. Cu umbrela la subsuoară, profesori bătrîni ies la ora patru la plimbare, renunțînd la somnul de după-amiază deci, eveniment caracteristic, pentru ca să citească, afișat pe geamul cafenelei, comunicatul zilei. E redactat foarte sibilinic acest comunicat. „Lupte vii, bombardament intens“, „atacuri puternice în regiunea cutare“. Niciodată un cuvînt despre înfrîngere sau retragere. Cei care țin minte știu că numai comparînd două comunicate poți afla ceva.

„Pe înălțimile din pasul Rucărului au loc vii lupte de infanterie“, spune un comunicat, copiat cu litere caligrafice, cu creionul, de patronul cafenelei, probabil.

Iar a doua zi, între alte puncte:

„Inamicul a atacat puternic pozițiile noastre de la sud de Dragoslavele“.

Dacă știi că între Rucăr și sud de Dragoslavele sînt șapte-opt kilometri, atunci știi și cu cît s-au retras trupele noastre, de ieri pînă azi, iar dacă nu, crezi că nu s-a întîmplat nimic.

După-amiază, spre seară, centrul se animează, mai ales prin prezența femeilor, care ies la plimbare. Ofițerii de la diverse depozite și comandamente (e aci cartierul corpului de armată) își lasă și ei serviciul, ca niște funcționari conștiincioși, către orele șase. Ești tentat să crezi că și pe front, la această oră, ofițerii încuie sertarele, se spală pe mîini, își potrivesc figura și ies din tranșee în oraș, fie invitați la o partidă de pocker, fie la un *rendez-vous* cu etape simplificate, din cauza vremurilor tulburi. În realitate, constat și acum aceeași neputință a imaginației de a realiza în abstract. Nu există decît o singură lume, aceea a reprezentărilor.

Nu putem avea în simțuri, și deci în minte, decît ora și locul nostru. Restul îl înlocuim cu imagini false, convenționale, care nu corespund la nimic, sînt cel

mult o simplă firmă provizorie. Nu poţi fi în două locuri deodată. Eu ştiam, cînd suportam bombardamentul de la Săsăuş, că, teoretic, e posibil ca altă lume, undeva departe, să petreacă, să iubească, să aibă ore de birou şi de masă. Dar nu puteam realiza nici un moment al ei. Acum, dimpotrivă, sînt aci, în această lume, iar aceea a frontului e un vag musafir abstract, nelocalizat în spaţiu şi mai ales în afară de noţiunea timpului. Îmi zic: poate că la ora asta Orişan suportă un bombardament la fel cu cel de la Bărcut. Dar este o simplă ipoteză teoretică, vezi bine, goală de orice emoţie, de durata oricărui sentiment, de culoarea oricărei reprezentări, de irevocabilul întîmplării reale.

Sînt privit — aşa cum umblu cu alţi camarazi, cu mîna bandajată — cu destulă curiozitate. Nu-mi displace; senzaţia reală că sînt privit îmi pare ca un fel de gîdilătură, de îndurat oarecum, dar în cele din urmă insuportabilă.

— Rămîi aici, mă îndeamnă camaradul meu. Vine generalul A.

— De unde ştii?

— Vine cu automobilul... Ştiu de la prefectură. Uite pe fostul primar, Vasu... pe avocatul ăla bătrîn... toţi îl aşteaptă... Primarul, un medic excelent, care are darul de a fi în tot locul, e acum şi el lîngă grădina publică, aşteptînd cu toată lumea miracolul. S-a răspîndit vestea că „generalul" va trece spre front.

— Parcă se spunea că l-a otrăvit, că i-au turnat spionii nemţi, printr-o ordonanţă cumpărată, otravă în cafea?

Surîdeam amîndoi, căci cunoşteam legenda. Comandant de armată în Dobrogea, generalul A. a oprit cîtva timp în loc înaintarea inamicului. Şi e atîta sete de idolatrie, sînt atîtea disponibilităţi de nădejde în poporul acesta, care se simte mereu aruncat de pe scara înaltă a istoriei, încît figura generalului a şi devenit legendară.

Eu ştiu însă că salvare, pentru moment, nu mai e. Şi cu toate astea, cînd pe strada principală apare lîngă grădina publică automobilul mare, deschis, stropit tot de noroi, peste vopseaua de culoarea nisipului, am acelaşi

fior ca toată lumea de aci. Stă în fund, alături de alt general, tot în mantaua cenușie care nu indică nici o distincție, cu capul lui de mucenic cu cioc imperial, cu privirea obosită, care nu se oprește asupra nimănui. Știu ce-ar vrea toată lumea... și cu ea, însumi eu... Cu mintea lui, încăpută acolo sub chipiu, să înlocuiască tunurile, mitralierele, să redea curaj soldaților, să răstoarne situația ca o prezență supranaturală. Comunicatul de mîine seară să anunțe, de pildă:

„În regiunea Dragoslavele, lupta îndîrjită s-a terminat prin înfrîngerea dușmanului. Un regiment de infanterie a căzut în spatele inamicului ocupînd Cheile Dîmbovicioarei și șoseaua Giuvala. Am făcut 25 mii de prizonieri, am luat patru tunuri de cîmp și un bogat material de război. Urmărirea inamicului continuă și diverse unități mici care au căutat să-și facă loc prin munți, peste vechea frontieră, sînt treptat capturate."

Nădejdea, cu atît mai emoționantă, cu cît toți au conștiința miracolului, a căscat ochii tuturor celor de pe trotuar, iar ofițerii fac front ca unui prinț. Mulțimea asta nu vrea decît să despacheteze bagajele făcute pentru refugiu, să puie mîine seară drapele tricolore la balcoane și să se agațe de roțile automobilului, urlîndu-și frenezia de recunoștință pentru salvator.

Mașina s-a oprit o clipă, ofițerul cu mustața mică, de lîngă șofer, a întrebat ceva pe sergentul de stradă (întrebare la care au răspuns laolaltă, cu bunăvoință grabnică, cinci-șase inși, care se găseau acolo), dar în tot timpul generalul a avut o absență preocupată, de medic chemat, în sfîrșit, de familia disperată, la căpătîiul bolnavului a cărui operație încercată de alții n-a reușit.

A venit și Orișan, rănit la mîna dreaptă de o schijă de obuz. Camaradul din rezerva în care sînt eu a plecat în familie și acum sînt cîteva zile cu Orișan. Între noi e o prietenie definitivă ca viața și ca moartea. Și totuși încerc un sentiment ciudat. Mi-e imposibil să-i pun vreo întrebare despre viața lui de familie. Îl cunosc cum nu l-a cunoscut nici mama lui — căci numai acolo, în fața morții și a cerului înalt, poți cunoaște oamenii — dar nu știu absolut nimic despre el. Și nici despre nici un

alt camarad al meu. Acum îmi dau seama cît de puţin am vorbit eu şi camarazii mei de front despre viaţa noastră anterioară. Parcă sîntem în „Legiunea străină". În fiecare noapte îl aud însă pe Orişan, culcat în patul alb, lungit pe spate ca un mort (aşa cum se deprind să doarmă soldaţii din cauza repaosurilor scurte în marşuri), urlînd în somn de groază, deznădăjduit ca un cîine: „Mamă!... mamă!..."

Peste cîteva zile, în comunicatul oficial e totuşi o floare de bucurie. Trupele noastre au luat Muntele Roşu, făcînd prizonieri, capturînd mitraliere şi material. Ştim că pe acolo s-a retras regimentul nostru. Îi arăt lui Orişan bănuiala că nu poate să fie străină de Corabu asemenea ispravă. El surîde, cu îndoială. Peste alte cîteva zile însă, un rănit, abia sosit, îmi întăreşte presupunerea. Dorind să se distingă neapărat, dornic de înaintare, cu ambiţie de general napoleonian, şi simţind mai ales că ar putea muri, inutil, căpitan, a comunicat diviziei că dacă i se dă comanda unui batalion, e gata să cucerească Muntele Roşu. După oarecare codeală, oferta a fost acceptată şi căpitanul Corabu a izbutit să dea acea floare comunicatului nostru. Dar i s-a luat imediat comanda... împrumutată. A doua zi însă, muntele a fost din nou pierdut... Acum căpitanul Corabu a primit... ordin să-l cucerească iarăşi. Mă întreb, cu gîndul prelungit, melancolic, ce ar însemna pentru armata noastră să i se dea acestui ofiţer o comandă mai importantă.

Cînd Orişan e mai bine, ieşim să mîncăm la un birt din oraş, unde cunoaştem două doamne tinere foarte frumoase şi distinse, care ne arată foarte mult interes, dar ne cer să evităm pe unchiul lor, un domn bătrîn cu nas aprig şi mustaţa mare. Le-ar certa rău dacă le-ar vedea stînd de vorbă cu cineva. Ne fixăm un *rendez-vous* cu ele şi plecăm repede, căci ni se spune că la spitalul din G. a fost adus Nicolae Zamfir, grav rănit. Ne duce cu maşina Iorgu, bărbatul Anişoarei, care e „voluntar" la corpul de armată. Printr-un ordin al Ministerului de Război gradele inferioare, dacă au avere, sînt scutite de front. (Li se cere numai să puie un automobil la dispoziţie cartierului, iar ei, ataşaţi pe lîngă automo-

bil, capătă numele de „voluntari".) Pentru ofițeri însă acest lucru nu e admis și deci formula de rămînere trebuie să fie alta, sau altele.

Spitalul tip „Regele Carol I" e în marginea șoselei și are în față o grădină de flori, cultivată de medicul-șef, un burlac filozof în felul lui, depărtat de oameni, care-i vindecă pe toți, cu condiția să-l lase în pace, în singurătatea lui din mijlocul cîmpului.

Nicolae Zamfir e într-un pat de fier alb, cu capul bandajat și acoperit cu pătura pînă la gît. Nu-i vine să creadă parcă, văzîndu-ne, și, deși trebuie să aibă febră, zîmbește. Nu poate vorbi, nici nu poate încă fuma țigările pe care le-am adus, iar cele două sticle de vin înfundat vor rămîne multă vreme nedestupate, dar își plimbă privirea după gesturile noastre și surîde cu ochii, cinstit și sfios ca un cîine al pămîntului.

— Ești rănit rău, la cap, Zamfire?

Clatină din cap negînd și pe urmă ridică ușor cuvertura și ne arată picioarele bandajate ca niște copii înfășați. Unul e retezat de sub genunchi, celălalt de la jumătatea coapsei. Zîmbește cald.

Cred că am devenit palid ca un mort și mă clatin. Orișan a încremenit și el. Nicolae Zamfir, cu pătura ridicată, surîde mereu, absent și bun, ca o icoană care nu știe cît a fost de sluțită de sulițe.

N-avem ce mai spune... Tăcem așa îndelung și pe urmă plecăm, sub pretext că nu trebuie să-l obosim.

Pe drum Orișan mă întreabă cu gînd inspirat:

— Te mai gîndești la revoluție?

— Nu, ca starețul Zossima al lui Dostoievski, mă închin, și eu, în fața „nenorocirii care va veni".

★

Plecarea mea la București este inevitabilă. Parcă se apropie un examen dezagreabil. Am scris nevestei mele că sîmbătă seara sosesc. Trenul nu s-a oprit la peron, ci în cîmp, pe o linie de garaj; gara e în întuneric de frica zepelinurilor... Iar cînd vin pe Calea Victoriei goală, felinarele dau o lumină albăstruie asfaltului pustiu, de par acoperite cu zăbranic de doliu, iar casele de piatră

cenușie. Nicăieri lumini aprinse. Impresia de cavou imens e copleșitoare.

M-a așteptat cu o serie întreagă de demonstrații, care altădată m-ar fi înnebunit de emoție și plăcere. Casa e toată luminată (cu storurile căptușite bine, firește, ca să nu se vadă afară) ca pentru sărbătoarea de Paști, masa e albă, sclipitoare de cristaluri și flori, vinul rar. E o intenție de supeu în doi, ca într-o „cameră separată" de restaurant de petreceri. Îmi e imposibil să nu fac[1] socoteala că aș putea avea toate acestea numai cu zece monede de aur și încă fără obligația de a surîde.

Mă sărută cu exces, nu vrea să mă lase să mă dezbrac, îmi scoate ea însăși mantaua...

Simt că un singur lucru m-ar fi ispitit aci... și poate mi-ar fi iluminat indiferența. Patul mare alb, camera de baie cu majolică albă și oglinzile aburitoare. Să am asta, murdar și pătruns de frig, după un marș ca acel de la Bărcut, ar fi în mine o dospire de recunoștință și voie bună, care s-ar revărsa poate și asupra acestei femei. Dar la spital făceam baie în fiecare zi, iar rufăria de pe mine e curată.

— Mama (nu spunea niciodată: mama, pur și simplu) nu mi-a spus nimic că ești rănit (e grav? ah... Dumnezeule!). Vezi, asta nu înțeleg, frate, să fie supărată pe mine, dar chiar dacă nu vorbim... putea să-mi trimită vorbă prin cineva... Te-a durut rău?... Mă întreb, fără să-mi pot reține surîsul dinăuntru, ironic: „Ar fi murit de durere femeia asta, dacă aș fi fost ucis?"

Parcă nu știe ce poteci de moarte am în suflet, și tăcerea mea o face să vorbească încontinuu, ca un orator care nu mai poate încheia, și se avîntă inutil, după asociația întîmplătoare a frazelor. Îmi taie, cu prea multe gesturi, friptura în farfurie. Și cum se cunoaște că a îmbătrînit. Nu simte că, așa, destul de trupeșă cum a devenit, nu mai prind anumite grații. Dealtfel, tot armamentul ei cuceritor e parcă demodat și nefolositor, ca acele tranșee puerile din munții graniței.

Evit cît mai mult dormitorul, deși albul de olandă al cearșafurilor tot mă cheamă. O clipă, căldura trupului

[1] În ediția 1955, greșeală de tipar: „să-mi fac" (n.ed.).

ei molatic lîngă al meu îmi toropește trupul și îmi activează gîndurile, dar pe o masă joasă e o fotografie mare, a mea. A pus-o acum, sau e de mult acolo? ridiculă, condamnată infam să asiste la frămîntarea trupurilor lor, cînd eu eram la Cohalm?...

Și totuși îmi trece prin minte, ca un nour de întrebare... Dar dacă nu e adevărat că mă înșală? dacă din nou am acceptat o serie greșită de asociații?

Dacă e o simplă coincidență, ca, de pildă, atunci cînd am întîlnit pe colonel, ca atîtea în viață?

Dar nu, sînt obosit și mi-e indiferent chiar dacă e nevinovată.

Cum sînt culcat pe spate, cum sînt fără chef, ea are inspirația nefericită să facă singură demersurile îmbrățișării... Prin cămășuța fină, așa cum stă în genunchi, aplecată deasupra mea, sînii îi atîrnă ca două pungi și pîntecul a început parcă să se îngroașe. Chiar după ce m-am însurat, prietenii mă îmbiau la petreceri cu cocote, dar și cînd izbuteau să mă convingă, și oricît erau de frumoase, aveam impresia că mă culc cu manechine de cîrpă, fără acea căldură tainică animală, care, cînd ți-e scumpă, te înduioșează și te deznădăjduiește în nebunia unei totale îmbrățișări. Nevasta mea e albă și cu preziceri de grăsime, iar eu aș vrea în clipa asta să simt pe pieptul meu genunchi mici ca merele și să descopăr colțuri noi într-un trup de țigăncușă subțire și cu mușchi nervoși. Aș putea-o avea cu alte zece monede de aur și fără obositoare obligații de a minți tandru.

★

A doua zi a fost năvală de cunoscuți... Fraze goale de conținut, stupidități fără legături de rudenie cu realitatea.

În corespondență am dat și peste o scrisoare anonimă...

„Domnule, pe cînd d-ta lupți pentru patrie(?) nevasta d-tale te înșală ca o tîrfă cu un individ Grigoriade, care e la cenzură, vezi bine.

Îi poți găsi oricînd între 6—8 în strada Rozelor opt bis, unde merge la el. Căci poate că acum n-o avea nerușinarea să-l aducă tot la d-ta acasă."

Ce n-aş fi dat altă dată pentru ca să am certitudinea că mă înşală. Cum aşteptam la pîndă, cu fruntea arsă şi pumnii crispaţi!

Acum, cînd vine, îi arăt scrisoarea zîmbind. Un moment devine palidă, mă examinează alarmată şi bănuitoare, însă cînd mă vede liniştit, socoate că nu cred.

— E o murdărie... Ştii că toţi ne invidiază. Ah, lumea asta rea... Uite ce calomnii mai născoceşte. Dacă ar fi să te iei după toţi... Poftim, să fi fost tu mai bănuitor acum... Ah, mi-e o silă de oameni... Nu mai poţi ieşi... Fireşte, am fost de cîteva ori în oraş, nu singură: cu Anişoara, cu Iorgu, şi a venit cu noi şi Grigoriade. Am fost la teatru şi pe urmă la restaurant. Ah, şi dintr-atîta...

Vorbeşte mult, platitudini încălecate, asociate la întîmplare, şi zîmbetul meu binevoitor o încurajează...

— Ascultă, fată dragă, ce-ai zice tu dacă ne-am despărţi?

Parcă i-a despicat cineva ţeasta în două.

Altă avalanşă de întrebări gemute, de protestări scîncite.

Mă gîndesc halucinat că aş fi putut ucide pentru femeia asta... că aş fi fost închis din cauza ei, pentru crimă:

„— Vezi, aia blondă de colo...? nu... ailaltă mai grasă puţin, de la masa cu cei doi domni şi două doamne...

— Ei?

— E nevasta lui Gheorghidiu... Nu-ţi mai aduci aminte...?

— A... pentru asta? Ce-a găsit la ea, dragă? să ucidă pentru ea... nu mai putea găsi alta la fel?"

A doua zi m-am mutat la hotel pentru săptămîna pe care aveam s-o mai petrec în permisie. I-am dăruit nevesti-mi încă o sumă ca aceea cerută de ea la Cîmpulung şi m-am interesat să văd cu ce formalitate îi pot dărui casele de la Constanţa. I-am scris că-i las absolut tot ce e în casă, de la obiecte de preţ la cărţi... de la lucruri personale, la amintiri. Adică tot trecutul.

NOTE ŞI VARIANTE

Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război a apărut pentru prima dată în 1930 (două volume) la Editura Cultura națională (vol. I, 307 p.; vol. II, 213 p.). În timpul vieții autorului, romanul a cunoscut următoarele reeditări: la Cultura națională (1931), la Editura Contemporană [1942], la Fundația regală pentru literatură și artă (1946) și la Editura de stat pentru literatură și artă (1955).

Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război se difuzase la începutul lunii noiembrie 1930.[1] Cu promptitudine tinerească, Cicerone Theodorescu lua un interviu [2] lui Al. Rosetti, începutul privind romanul recent apărut. Dincolo de întrebări se simte adeziunea poetului, care împărtășea bucuria succesului confratelui:

„— Frumoasă vitrina cărții lui Camil Petrescu (eram în fața librăriei Alcalay. În vitrină: *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*).

— Știi, a avut un succes formidabil. Se vinde ...

— Auzeam pe cineva zicînd că nici un frizer pensionar și nici o fostă manichiureză n-a existat printre cumpărători ...

— Ei, firește!

---

[1] În *Facla*, an. IX, nr. 381, 27 octombrie 1930, p. 3, apare un fragment din cap. *Întîmplări din Valea Oltului*, sub titlul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* (vol. II, p. 68—76 din ed. 1930). La sfîrșit, redacția inserează precizarea „Fragment din romanul de mai sus, la 8 noiembrie în librării". *Rampa* în numărul din 10 noiembrie anunță: „Azi în toate librăriile *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, roman de d-l Camil Petrescu". Sub anunț sînt enumerate titlurile capitolelor ambelor volume.

[2] *Pro și contra. De vorbă cu d-l Al. Rosetti*, în *Facla*, an. IX, nr. 384, din 17 noiembrie 1930, p. 2.

— Vreau să spun că e succesul unei cărți scrisă pentru intelectuali a unui militant — atîta vreme — pentru intelectualitate.

— E un lucru pe care-l merită din plin Camil Petrescu. Da, ostenelile lui capătă astăzi, eu cred că și din partea adversarilor răutăcioși, o satisfacție întreagă, aceea ce i se cuvenea ... Văd, dealtminteri — crede-mă, nu-ți vorbesc ca editor! — că interesează pe toată lumea. Doamne ferește, mai știi: devine « popular », bineînțeles atît cît se poate vorbi de popular cînd cartea se cumpără atît de prost."

Cum s-a născut *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război?* Întrebării i-a răspuns, la diferite intervale, însuși Camil Petrescu, dar la aceasta se adaugă și cîteva date prețioase existente în mărturii ale contemporanilor. Sub titlul *Succesul,* Ioan Massoff publică în *Rampa* din 4 decembrie 1930 un scurt dialog, în care Camil Petrescu încearcă să delimiteze faptul strict biografic sau viața cotidiană de meandrele ficțiunii. Iată acum textul integral al interviului:

„— Ai prevăzut succesul romanului? l-am întrebat ieri pe autor.

— Drept să-ți spun, nu l-am prevăzut. Obișnuit cu atîtea dificultăți, cu atîtea piedici și rezistențe din toate părțile, îi așteptam cu îndoială apariția și nici măcar asigurările prietenilor și editorului nu prea aveau darul să mă liniștească.

— Acum cred că te-ai liniștit!

— N-aș putea spune. Nu sunt încă edificat asupra faptului dacă e un succes efectiv, durabil. O carte ca asta se scrie foarte greu, îți cere un material strîns, în ani de zile, eforturi extenuante, trudă supraomenească și care sunt departe de a fi răsplătite materialicește.

Dacă în răstimpul cît am scris-o aș fi fost dactilograf la vreun minister, poate aș fi cîștigat mai mult.

Editorul a pus sub tipar o a doua ediție, așa că nu știu de aci încolo ce profituri voi avea.

— Desigur că romanul are « cheie »: Gheorghidiu ești dumneata; dar cine e eroina, cine e unchiul? dar Lumînăraru?

— Te înșeli, Gheorghidiu nu sunt eu; dealtfel, n-am fost niciodată însurat. Romanul nu are nici o cheie, dar aproape toate gesturile, dacă vrei și cele mai multe incidente, sunt culese din mediul în care am trăit și asta duce la confuzii între cunoscuți și prieteni. Toate incidentele sunt aproape autentice, dar sunt altfel organizate decît au fost în realitate. Eroii mei nu sunt fotografii după natură. Structura sufletească a fiecăruia este o rezultantă a structurilor sufletești a mai multor persoane; nu spun că eu m-am exclus.

Partea a doua a romanului însă își are autenticitatea ei. Sunt lucruri riguros autentice, redate aș putea spune cronologic, în așa măsură, încît

am lăsat la o parte incidente care ar fi interesat foarte mult, din a doua parte a campaniei, aceasta tocmai ca să nu alterez desfășurarea lor.

— Care crezi că a plăcut mai mult: *Ultima noapte de dragoste* sau *Întîia noapte de războ i*?

— Mi-este imposibil să-mi dau seama de acest lucru. Părerile sunt extrem de împărțite. Unii s-au pasionat pentru primul volum, al meandrelor geloziei, alții, numai pentru cel de-al doilea.

Bărbații care nu au cunoscut niciodată sentimentul geloziei se pare că nu acceptă partea întîi și se pasionează pentru cea de a doua."

La mai bine de un deceniu, cu prilejul unei conferințe ținută la Ateneul Român (15 mai 1943), Camil Petrescu, relata, cu anumită parcimonie, cîteva întîmplări legate de elaborarea romanului, preferînd să împărtășească auditorului unele amănunte privind relația autor-editor, din care putem reține, între altele, și febrilitatea scrisului:

„În ceea ce mă privește, scriu romane într-o primă fază, care este așternută în fuga condeiului pe hîrtie, și fiindcă suntem aci și ocolind unele indiscrețiuni să vă povestesc cum am scris *Ultima noapte de dragoste, prima* (sic!) *noapte de război*, pentru a încheia o abstracție prelungită cu un fapt concret.

Din motive care rămîn numai pentru mine, aveam nevoie în anul 1929 de bani și atunci m-am adresat celui mai luminat dintre editorii noștri, profesorul Al. Rosetti, care pe vremea aceea dirija Editura Cultura națională. I-am spus că vreau să scriu un volum de nuvele. Ideea l-a încîntat, dar am spus că am nevoie cît mai repede să scriu. Mi-a explicat că este ceea ce vrea, deoarece fiind la începutul lui martie ar fi vrut ceva pentru mai. M-a întrebat care ar fi prima nuvelă, pentru a-i da titlul volumului. Mă gîndeam adesea că prima nuvelă s-ar petrece în preziua declarării războiului și în noaptea declarării războiului și atunci i-am dat acest titlu care a rămas. Ne-am înțeles, prin urmare, va apare un volum de nuvele. Am dat amănunte despre alte nuvele care ar fi putut apare acolo. Am scris în 15 zile prima nuvelă, dar n-a fost nuvelă fiindcă s-a întins atît încît a luat 150 pagini. M-am dus la profesor și i-am explicat marea încurcătură. A fost de părerea mea de a-i mai pune încă 70 de pagini și să-l fac roman de 220 pagini.

Într-adevăr, s-a tipărit textul și aș putea să adaug, și aceasta ar fi interesant ca trăsătură psihologică, faptul pentru mine esențial că nu pot lucra decît asupra corecturii. Prima versiune este un pretext, numai ceea ce e tipărit are o realitate pe care pe urmă se poate atașa toată nuanța pe care vreau s-o dau. Într-un anumit sens aș putea compara această primă versiune, această tehnică a unei versiuni inițiale, cu acea tehnică cu care

se pescuiesc stridiile în Bretania. Se aruncă în lacul respectiv, de pe malurile oceanului, crăci de copaci care după cîtva timp sînt încărcate cu stridii și scoase așa afară. Acesta ar fi rodul primei versiuni, care este făcută cu foarte multă neglijență, care reprezintă traiectoria cărții, din ea urmînd să se ramifice incidentele care formează substanța cărții.

Am venit peste cîtva timp la domnul profesor Rosetti cu cele două sute de pagini și era încîntat că le-am dat la timp să le citească și a fixat data apariției cărții. Mi-a venit încă o corectură și l-am anunțat că vreau să pun încă 45 de pagini explicîndu-i că abia acum personagiile îmi apar neîntregi; dacă le privesc de-aproape, cum vă spuneam că privesc orice realități psihologice, lucrurile par mai profunde decît dacă nu le privești. Personagiile apăreau cu necesitățile complectării. Am dat de data aceasta 300 de pagini și profesorul Rosetti mi-a condiționat să nu mai adaug nimic, fiindcă am produs o adevărată exasperare la tipografie. Aș putea spune că au fost și alte corecturi. Cred că romanul, cu adausurile venite la fiecare corectură, s-a încheiat la 560 de pagini, fiindcă am fost silit. Cred că l-aș fi continuat, dacă aș fi avut posibilități fizice, pînă astăzi, fiindcă nu văd de ce m-am oprit acolo."[1]

Pe lîngă scurtul istoric al avatarurilor de creație, din conferința menționată se poate ușor deduce stilul capricios de lucru al scriitorului. Nu este singurul caz cînd versiunea inițială (care, din păcate, nu s-a păstrat în nici o arhivă) reprezintă o simplă eboșe, „un pretext incitant", cum spune însuși Camil Petrescu.

În legătură cu aceste momente să vedem acum ce își amintește editorul menționat, cu o caldă și nedezmințită prețuire:

„Cunoșteam pe Camil Petrescu din scris, notează Al. Rossetti[2], unul din marii și statornicii săi prieteni. Reținusem exprimarea sa vie și clară, originalitatea părerilor emise.

O întîmplare ne-a reunit: căutam scriitori necunoscuți, în vederea publicării lor la Editura Cultura națională, reînființată de curînd (în 1930).

Ne-am întîlnit în minusculul local din pasajul Macca, sediul editurii, într-o după-amiază de vară. Personalitatea lui Camil m-a sedus de la primele cuvinte schimbate. Venea la editură cu o nuvelă mai lungă, care a fost încorporată în narațiunea *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, roman în devenire, pe care a început să-l scrie imediat după întîlnirea noastră, adăugînd, într-un cuvînt, refăcînd toată cartea la fiecare corectură. (Spunea că nu poate lua cunoștință de materia romanului decît sub forma imprimată:

[1] *Manuscriptum*, an. II, nr. 2, 1972, p. 106–107.

[2] Al. Rosetti, *Note din Grecia. Diverse. Cartea albă*, Editura Minerva, Biblioteca pentru toți, 1973, p. 26.

atunci putea aprecia ponderea fiecărui pasaj și își dădea seama de necesitatea de a muta unele fragmente, pentru a echilibra cartea.) Firește că toate aceste schimbări aduceau o mare perturbare în tipografie, și întîrziau apariția cărții. Dar în cele din urmă, aceste mici neînțelegeri își aveau farmecul lor [...]. Camil era înzestrat cu un mare talent de narator, care s-a manifestat începînd cu acest roman."

Tot Al. Rosetti ne furnizează, în tableta *Adio lui Camil Petrescu*[1], un detaliu care privește titlul romanului înainte de a căpăta conturul definitiv:

„În 1929 luase ființă Editura Cultura națională. Căutam talente noi, scrieri neobișnuite. Ca prim gest editorial, publicasem versurile lui Ion Barbu. În primăvara anului 1930 l-am cunoscut pe Camil Petrescu: un tînăr blond, cu ochi pătrunzători și mișcări repezi.

Își propunea să scrie o nuvelă mai lungă cu subiect din războiul 1916–1918; ne-am înțeles imediat; mă fermecaseră vioiciunea inteligenței sale, pasiunea stăpînită a narațiunii orale.

În toamna aceluiași an apărea romanul în două volume *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, crescut din nuvela intitulată *Fata cu obraz verde, la Vulcan*."

Într-o lapidară evocare, la scurt timp după moartea lui Camil Petrescu, Al. Rosetti face și o altă trimitere la *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*[2]:

„Ca copil, descoperise întîmplător peisajul de munte. Crescut în împrejurimile Bucureștilor, nu știa nici poiana de munte, nici pădurea de brad, nici fagii uriași, nici florile cîmpului.

Pornit într-o excursie la Cîmpulung (Muscel) și de acolo, pe șoseaua de munte, cu carul cu boi, copilul a înregistrat cu uimire peisajul alpin ce se desfășoară în fața ochilor călătorului pornit din văgăuna gării, cînd ridică treptele dealului, în drum spre munte.

Munții albaștri, în zare, și verzi, în planul apropiat, iar apoi vederea lor bucată cu bucată, prin desfacerea în părțile ei componente a imaginii de ansamblu, l-au uimit și l-au tulburat adînc prin masivitate. O ușoară amețeală îl stăpînea, măsurînd cu ochii înălțimea colosilor de stîncă și de vegetație neagră care străjuiau zarea.

Această imagine a stăruit în străfundurile eului pînă cînd, la peste douăzeci de ani, a ieșit din nou la iveală, împrospătată: e descrisă în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, atunci cînd eroul romanului par-

---

[1] *Idem*, p. 154.
[2] *Idem*, p. 157–158.

curge acelaşi drum, în împrejurări dramatice, pe cîmpul de operaţii, ca sublocotenent într-o unitate de infanterie, în campania din 1916.

Aceste pagini au calităţi excepţionale: vedere lucidă a ansamblului, redare schematică a detaliului, repejune a trăsăturii caracteristice, sugestii vizuale şi olfactive."

În *Cum a scris Camil Petrescu romanul „Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război"* [1], Mihai Ilovici, după o introducere cu referiri la *Jocul ielelor, Suflete tari, Act venețian* şi *Danton*, incitat de amintirile aproximative ale lui Isaiia Răcăciuni şi mai ales de cele ale profesorului Al. Rosetti, pe care le-am reprodus, face o menţiune dubitativă: „La început romanul, pare-se, a avut mai multe titluri, dintre care unul era *Proces-verbal de dragoste*, cum aminteşte Andrei Tudor într-o recenzie din revista *Zodiac*, condusă de I. Peltz (Mărţişor 1931, p. 45)."

În *Marginalii la „Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război"*, Andrei Tudor încheie tranşant: „Experienţa elementară, fermă ca un corp în stare născîndă, din care s-a născut romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Acesta din urmă, mai potrivit cu conţinutul şi mai ales cu felul de tratare al autorului. Un titlu conţinînd un rezumat de direcţie literară, arătînd o legală obiectivitate faţă de subiect, precisă şi stearpă ca un articol de cod."

Înainte de a trece la principalele ecouri declanşate de roman la scurtă vreme după apariţie, să ne oprim la un articol-confesiune al lui Camil Baltazar, din care reiese că a fost printre puţinii cititori ai romanului în fază de manuscris. Incontestabil, cunoscînd reacţiile violente şi replicile caustice ale lui Camil Petrescu în faţa unor comentarii legate de opera sa, dacă cele relatate de poet nu corespundeau adevărului ar fi intervenit fără întîrziere. Cum acest fapt nu s-a petrecut, să urmărim ce relatează Camil Baltazar[2]:

„Mi-a fost dăruită rara bucurie a fi printre cei dintîi care s-au împărtăşit de lectura primelor fragmente din cartea ce se cheamă puţin melodramatic şi totuşi cît de firesc: *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*.

Pe acea vreme romanul dens de astăzi era abia jalonat şi scriitorul său se clătina în incertitudinile şi îndoielile unor probleme fără dezlegare. La ce să ocolim faptele: la evul de început al acestui roman al lui Camil Petrescu a prezidat urîta şi ingrata Parce a autocriticei. Intelectualitatea

---

[1] *Argeş*, an. II, nr. 4, aprilie 1967, p. 10.

[2] Camil Baltazar, *Scriitor şi om*, Editura Casa şcoalelor, 1946, p. 113—118.

de sursă nobilă a poetului și dramaturgului Camil Petrescu isca și ridica probleme de conștiință artistică acolo unde ar fi trebuit să augureze prezidiul selenar și cald al creației pure și elementare.

Și primul semn de prost augur al acestor tribulații interioare estetice se arăta sub forma rău sfătuitoare a unei îndoieli.

Camil Petrescu se îndoia.

Și în acele zile drumurile noastre s-au încrucișat. [...]

Înțelegînd frumusețea și semnificația pe care o reprezintă postulatul camaraderiei dintre inșii literari, mi-am luat ingratul și totuși fericitul rol al celui ce trebuie să slujească drept îndemn și stimulent. [...]

Scriam în *Tiparnița literară*[1] după lectura unui singur mare fragment al cărții: «...este o carte vie și substanțială a războiului nud. Ea vrea să fie profesia de credință a unei sincerități care merge pînă la o totală despuiere a eroului principal, în așa măsură că goliciunea aceasta trebuie să ia sau aspectul trivial al platitudinii și nerușinării, sau amploarea epică a unei depășiri de sine care este egală cu o înălțare cum numai cărțile de întindere și respirație au reușit să aibă »."

Ca și versurile din *Ciclul morții*, romanul lui Camil Petrescu s-a născut, în mare măsură, din experiența traumatizantă a războiului. Era, prin urmare, firesc, așa cum am văzut și în răspunsurile date lui I. Massoff, ca scriitorul să fie chestionat cu privire la transferul propriilor trăiri în plan epic. Așa, de pildă, într-un alt interviu luat de Jack Beraru[2], răspundea: „Jurnalul meu de război l-am atribuit lui Ștefan Gheorghidiu și formează volumul al doilea din roman, versiune cu mici schimbări de nume, dar, în ce privesc (sic!) faptele, autentică (pe cînd partea I-a a romanului e în întregime ficțiune, în afară, dacă vrei, de descrierea mediului universitar)."

Curiozității juvenile a lui Al. Robot[3], Camil Petrescu îi replica generos:

„În romanul meu *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* înfățișez cu multe amănunte pe un căpitan mort pe cîmpul de luptă, real și acesta, și căruia nu i-am schimbat numele decît cu o consonantă. Un nepot de-al căpitanului, tînăr ofițer, mi-a citit romanul, și-a recunoscut unchiul, a venit pe la mine și astăzi suntem cei mai buni prieteni."

---

[1] *Camil Petrescu*, în *Tiparnița literară*, an. II, nr. 6—10, 1930, p. 15—16.

[2] *Cu Camil Petrescu despre el și despre alții*, în *Rampa*, an. XVI, nr. 4119, 12 octombrie 1931, p. 2.

[3] *Față-n față cu eroul meu*, în *Rampa*, an. XVII, nr, 4484, 24 decembrie 1932, p. 6.

Maria Manciulea, tînăra temerară care a trecut apele învolburate ale Oltului în fruntea unei mici unități militare, este și ea un personaj real:

„Maria Manciulea — consemnează Tuliu Racotă [1] — rămîne « eroina de la Olt », cum au numit-o ostașii în fruntea cărora a trecut Oltul în noaptea de 1 spre 2 septembrie 1916 și cum îi spunea Camil Petrescu în romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Am avut prilejul să aud fragmente impresionante din viața eroinei, cu ocazia unor simpozioane organizate împreună. Ele stau la baza acestui articol, care sper să ajute la cunoașterea vieții alesei fiice a Țării Oltului și a elementelor care au intrat în capitolul *Întîmplări pe apa Oltului* din romanul camilpetrescian.

Maria Manciulea s-a născut la 25 ianuarie 1894 în comuna Părău, în casa cu nr. 227, fiind cea de a treia fiică a țăranilor Maxim și Maria Manciulea. Părăul se găsește în apropierea Făgărașului și istoricește face parte din cunoscuta [Țară a Oltului]. Margareta, fiica cea mai mare a lui Maxim Manciulea, trece Carpații și se stabilește la Constanța. După ce a terminat primele două clase primare, și Maria Manciulea a trecut Carpații și Dunărea. A stat în orașul de pe malul mării pînă în 1915, cînd a fost chemată acasă de o mamă ajunsă văduvă. Mare i-a fost bucuria cînd, la sfîrșitul lunii august a anului 1916, a văzut că unitatea inamică se retrage din Părău și trece pe malul drept al Oltului sub presiunea armatei române.

La retragere, inamicul a ridicat vitele din sat și a distrus podurile, cel din beton de peste Olt, la Hălmeag, și cel de lemn din capul satului Părău. Cunoscînd limba maghiară, Maria Manciulea și Lucreția Canja, o prietenă și vecină a ei, au stat de vorbă cu soldații care, din ordin, distrugeau podurile și au trecut de mai multe ori la Hălmeag, prin apa Oltului, spre a afla unde pasc vitele ridicate din Părău de armata aflată în retragere și a aduce acasă cel puțin pe cele ale părinților lor. Săteanul Petrea Axinte a observat că Maria Manciulea, care nu lua în seamă iubirea-i înfocată, și L. Canja au stat de vorbă cu soldații din armata inamică; a auzit ori poate le-a văzut că au trecut Oltul după retragerea acesteia pe malul drept și ocuparea satului Părău de către armata română, respectiv de către Regimentul 22 Dîmbovița, fapte petrecute spre sfîrșitul lui august 1916, și, ros de gelozie, le-a pîrît autorității militare române că fac spionaj în folosul dușmanului. Flăcăul acesta, un țăran « mustăcios și uscat la față ca un mucenic » și cu vorbă rară, cum apare și în romanul *Ultima noapte...*, era de curînd întors de pe frontul galițian din pricina unei boli (care îi aduce moartea prin 1920).

---

[1] Tuliu Racotă, *Maria Manciulea, o eroină a istoriei și literaturii noastre*, în *Argeș*, an. III, nr. 10, octombrie 1968, p. 7.

Din ordinul lt. colonelului Dumitru Băltărețu, comandantul Reg. 22 Dîmbovița,[1] sublocotenentul Camil Petrescu a făcut o cercetare. Casa Mariei Manciulea răsuna de veselie. Nu lipsea nici vinul (« vin de mere »), procurat de surorile Manciulea, Maria și Victoria, nici puii fripți aduși de Lucreția Canja. Camil Petrescu a fost invitat să ia loc la masa pusă de « bucuria că au venit românii noștrii ». Dar acesta a știut « una și bună »: să facă cercetarea. A plecat în cele din urmă convins că are de-a face cu niște țărănci expansive și străine de orice spionaj, ceea ce l-a nemulțumit pe colonel. S-au prezentat apoi un sergent și niște soldați din plutonul lui Camil Petrescu. Aceștia le-au arestat. În momentul plecării spre rîpele de sus ale satului, unde era Reg. 22 Dîmbovița, Maria Manciulea a voit să-i dea Mariei ghetele, căci aceasta era desculță. Sergentul a spus că nu mai e necesar. Tinerele țărănci au cunoscut acum și groaza. Biata mamă a leșinat. Viitorul scriitor va consemna starea sufletească a acestora: « Femeile sînt sfîrșite de groază. Din tot cheful de după-amiază a ieșit un mormînt. »

Toate acestea au avut loc în 30 august. Cînd Maria Manciulea, Victoria Oană și Lucreția Canja au ajuns la postul de comandă al regimentului, lt. colonelul D. Băltărețu era ocupat cu punerea unității în marș spre Olt. A avut totuși timp să dea ordin ca cele trei arestate să fie executate. Dar ele scapă din plasa morții. Camil Petrescu amînă executarea ordinului. Cele trei femei — *în roman numai două* — mărșăluiesc și ele «în cămăși, cu picioarele goale, cu cîte o broboadă pe umeri... păzite cu baionetele, prin ploaie » ca-n *Ultima noapte*...

Sînt trimise la comandantul brigăzii (a 6-a), care se găsea la Vad. Colonelul I. Lupescu, comandantul acesteia, și-a dat seama că în fața lui se găsesc trei țărănci entuziaste, care doresc cu ardoare, ca toată populația românească din Transilvania, ca și el, înfrîngerea dușmanului. Cum era și firesc, le-a pus în libertate. Victoria Oană a luat-o repede spre Părău, căci o așteptau copilașii. Dar Maria Manciulea și Lucreția Canja, nemăritate, au mai rămas, voind să arate că pot fi folositoare armatei române nu numai ca informatoare, ci și călăuzind-o dincolo de Olt, ele cunoscînd bine vadurile, malurile și cursurile acestui rîu, precum și locurile unde inamicul avea executate lucrări genistice. Colonelul Lupescu a reținut informațiile date de viitoarele eroine și le-a spus: « Trecerea Oltului în fruntea ostașilor înseamnă inamic, ploaie de foc ucigaș, înec. Poate trupurile voastre, rănite ori omorîte, vor fi înghițite de valurile blestemate ale Oltului » Dar ele au stăruit să li se îngăduie să arate pînă la capăt cît de nedreaptă

---

[1] Numele complet al acestui lt. colonel în Marele stat-major, *România în războiul mondial 1919*, p. 8 (nota T.R.).

este acuzația ce li s-a adus. La insistențele Mariei Manciulea, colonelul, ca suprem argument, a invocat situația mamei acesteia: văduvă, săracă, o fată la Constanța, o fată cu soțul pe front, o fată — sprijinul ei — vrea să treacă Oltul... A răspuns că mama ei îi va da voie să fie călăuză armatei române. O căruță militară a adus-o în Vad, la comandantul brigăzii, pe Maria Manciulea, care, impresionat de vorbele și lacrimile Mariei, îi îngăduie plecarea. Mișcat de tăria văduvei sărace, colonelul Lupescu i-a dat acesteia — nu viitoarei eroine, cum e în *Ultima noapte...* — o mie de lei (sumă foarte mare atunci!) și o pereche de bocanci. Viitoarelor eroine le-a dat cîte o manta ostășească și cîte o pereche de bocanci.

În seara de 1 septembrie, Maria Manciulea și L. Canja « au pornit peste păduri » și au ajuns la Veneția-de-Jos, care are vecine, pe malul celălalt al Oltului, Crihalma și Hălmeagul. Între aceste ultime două comune e un interval de 8—9 km. El trebuia străpuns în trei locuri de armata noastră prin Reg. 22 Inf., Reg. 30 Inf. (numit și « 30 Muscel »), care formau brigada a 6-a, și batalionul III din Reg. 28 Inf.[1] Const. Kirițescu, autorul unei foarte bune *Istorii* a participării României la primul război mondial, singurul care s-a străduit să nu uite eroismul Mariei Manciulea, a afirmat, fără a indica documentul respectiv, că aceasta a trecut Oltul în direcția Hălmeag. Dacă aceasta e adevărat, eroinele noastre au fost călăuze pentru batalioanele III din Reg. 28 Inf.[2] Amintindu-i aceasta, Maria Manciulea a protestat vehement și mi-a spus de mai multe ori: « Am trecut Oltul, însoțită de L. Canja, în fruntea Reg. 30 Inf. pe direcția Veneția-de-Jos—Crihalma ». Spre acest regiment ne duc și informațiile date de L. Canja în diferite împrejurări.

Eroinele, brevetele conferite acestora, odată cu Virtutea militară de război, și istoria nescrisă a comunei Părău ne dau o imagine suficient de precisă cu privire la însăși trecerea Oltului. În noaptea de 1 septembrie 1916, tinerele noastre au condus unitatea prin cele mai ascunse locuri pînă pe malul stîng al Oltului, în « hotarul » numit « unghiul fagului » și situat pe direcția Veneția-de-Jos—Crihalma. Acolo au încurajat pe ofițerii și ostașii care se uitau cu teamă la valurile de la picioarele lor, au intrat primele în apă și au format lanțuri de militari pentru trecere. Au smuls din valuri pe cei răniți de focul inamic, apoi au condus militarii români pînă în flancul unității inamice, contribuind astfel la reușita atacului.

---

[1] G.A. Dabija, *Armata română în războiul mondial 1916—1918*, f.a., p. 170, și Blădescu Radu, *Războiul mondial, operațiunile din 1916*, I, 1933, p. 62 (nota T.R.).

[2] C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, 1916—1918, I, f.a., p. 149 (nota T.R.).

Pentru eroismul lor au fost lăudate și date ca exemplu de curaj și de slujire a neamului și țării, pe divizie, prin « ordin de zi ». De acum, drumurile eroinelor se vor despărți. Îmbolnăvindu-se grav, o ambulanță militară a dus-o pe Maria Manciulea la un spital miliar din București. Acolo, după însănătoșire, i s-a dat din « înaltă » mînă și în cadru festiv medalia Virtutea militară de război cl. a II-a și brevetul 181/1916, în baza « Înaltului Decret nr. 306 din noiembrie 1916 », « pentru că s-a oferit să servească de călăuză unui regiment de infanterie, care avea misiunea să atace inamicul ce se găsea pe malul opus al Oltului, a intrat cu primii ostași în apă și i-a condus cu cel mai desăvîrșit curaj prin ploaia de gloanțe, contribuind astfel la reușita atacului ».

În timp ce spitalul se găsea evacuat la Iași, cînd oștirea noastră și populația civilă cunoștea înfiorătoarele ravagii ale tifosului exantematic, Maria Manciulea, ajunsă soră, a dat noi dovezi de eroism avînd o deosebită stăpînire de sine, o voință impresionantă și o răbdare neistovită. Era pentru toți o imagine a trudei binefăcătoare.

Multe din elementele apărute după istorica trecere a Oltului și consemnate în *Ultima ncapte...* au fost, într-adevăr, auzite de Camil Petrescu din gura eroinei în grădina Copoului din Iași."

Deosebit de însemnată este prefața scriitorului *(Cuvînt după un sfert de veac)* la reeditarea romanului în 1955. Pentru valoarea de confesiune lucidă, legată de geneza cărții, reproducem textul *in extenso :*

„Așadar, se împlinesc anul acesta douăzeci și cinci de ani de la apariția romanului de față.

În vremea cînd legam pe pagini această carte și ne gîndeam la viitor, un asemenea număr de ani, bănuit și rostit despre noi înșine, avea în el ceva fabulos, căci pasul acestui sfert de veac trecea departe peste capul nostru, al celor de atunci. Astăzi e locul să repetăm, împreună cu alții, filozofica exclamare: Cum a trecut vremea!... « Cum a trecut de repede », adică; dar în nuanță întrebătoare și: « În ce chip de neprevăzut au trecut acești 25 de ani? »

Ascultînd îndemnul editurii, care dorește ca această carte să aibă un cuvînt de popas în timp al autorului, o relatare în care să se arate cum s-a plămădit, în vremea ei, lucrarea pusă din nou la îndemîna cititorilor, aș încerca să lămuresc și eu aici în ce chip ocolit și din ce fapte și întîmplări de viață și de moarte au ieșit firele vii, din care s-au împletit mai tîrziu urzeala migăloasă și țesutul sporit al textului, ce gînduri au stat la temelie, cum, după atîta ardere, cețos îndepărtată azi, autorul s-a împăcat cu acea vreme de război și de prelungiri ale războiului.

Nu, nu s-a împăcat deloc. Încă din anii în care a folosit condeiul și pentru altă îndeletnicire decît ca să-și scrie lecțiile în caietele de școală, el, în tinerețea lui cam înfrigurată, s-a găsit în fața unui greu proces (istoric, i-am zice astăzi), prelungit apoi în cergerea vremii. Firește, pe atunci, pentru el, procesul acesta se vădea numai în zbuciumul poporului român, în fierberea căruia autorul era și el un biet sfert de punct, care dorea să știe tot mai lămurit ce-i văd ochii. Procesul acesta el l-a numit atunci, în anii întîiului război mondial, despre care e vorba în această carte, « trădarea burgheziei », și, sincer vorbind, de ce l-ar numi altfel, astăzi, după aproape patruzeci de ani?

Termenul de « burghezie » nu e, bineînțeles, tocmai potrivit, mai aproape ar fi fost cel de « aristocrație », cu care se exprima mînia îndurerată a lui Bălcescu, mai cuprinzător ar fi sunat cel de « pătura suprapusă », prin care o denunța Eminescu, și după el Caragiale, împreună cu o bună parte dintre scriitorii noștri, care vedeau aci, îndurerați, drama poporului român, tot așa cum o văzuse marele poet. Nu era poate rău nici termenul de « oligarhie hrăpăreață », scris cu penița incandescentă de un dîrz pamfletar. Totuși, pentru că, încă din preajma celui dintîi război, autorul a folosit necontenit doar termenul de « burghezie », el ar vrea să rămînă la această denumire. Acum, că o fi « aristocrație », « pătură suprapusă » ori « oligarhie » se poate discuta, însă oricum ai cocoloși cuvîntul, e cam greu să nu ajungi la încheierea că burghezia, oarbă în poftele ei, și-a pus necontenit interesele proprii înaintea intereselor poporului român.

Să zicem trădare deci, și să constatăm cuviincios că ea începuse cu mult, cu mult mai înainte decît în vremea în care o descoperiseră ochii adolescentului. Se vădea această neomenie cu veacuri în urmă, așa cum arăta în cuvinte amare istoricul: « Încît pentru aristocrația noastră, noi, care studiem de atîta vreme istoria patriei noastre, sîntem convinși, mai mult decît oricare, că egoismului ei, mîrșăviei, ambiției și lașității ei, țara a fost datoare toate suferințele sale ».

S-a transcris în întregime fraza lui Bălcescu, fiindcă autorul o dorește pe frontispiciul acestui roman, unde ar fi pus-o drept « motto », dacă ar fi cunoscut-o acum douăzeci și cinci de ani, și ar vrea ca ea să rămînă cînd acest « cuvînt » ocazional va merge cîndva într-o culegere mai potrivită patosului său inevitabil, decît în paginile din frunte ale acestei cărți, care a lunecat, cu lumea ei, în făgașul timpului.

★

În acei ani care au fost înaintea intrării poporului român în cel dintîi război mondial — ani de vacarm patriotic (cînd studentul care avea să devină scriitor a fost de cîteva ori înconjurat în stradă de cordoane de

poliţişti la adunările tineretului înflăcărat, unde se cerea înverşunat intrarea în război, şi dus apoi în beciurile poliţiei), dar şi ani de bătăi de flori zvîrlite din trăsurile ornamentate monumental cu roze şi garoafe, prilej de încăierări mondene prelungite seara şi pe Calea Victoriei — două întîmplări l-au cutremurat pînă în străfundul fiinţei lui, depărtîndu-l nespus de mult de linia orizontului său de atunci, însemnîndu-l cu silgiliul lor pentru vremea care a durat.

În strada Popa Rusu, o familie întreagă, de la bunici la părinţi şi de la fete de măritat la copiii ţinuţi la pieptul mamii, opt sau nouă inşi de toţi, fuseseră mutaţi de un fecior mai mare, ambiţios şi aventurier, organizator de combinaţii financiare fanteziste, din provincie în Bucureşti. Într-o locuinţă fastuoasă, care depăşea mijloacele lor de oameni nevoiaşi. Planurile himerice ale tînărului s-au dovedit dezastruoase şi, după vreo doi ani, oamenii, care nu pricepeau nimic din ceea ce se întîmpla cu ei şi răbdau de foame cu zilele, s-au aşezat toţi sub giulgiul aerian de bioxid de carbon al morţii, laolaltă, după ce s-au îmbrăţişat şi au plîns în spaimele hotărîrii, anticipînd astfel gazările în masă de la Auschwitz şi aiurea. Feciorul cel mare însuşi, după ce le-a explicat, conştiincios, bunicilor, părinţilor, fraţilor şi surorilor, în amănunte, mecanismul sinuciderii cu ligheane cu mangal şi i-a îndemnat să fie curajoşi pînă la capăt, le-a spus că el pleacă să facă acelaşi lucru singur, într-un oraş de peste graniţă, căci are socotelile lui... Au murit toţi. Nu s-a sinucis însă şi el, aşa cum le spusese, ba nici n-a mai încercat măcar s-o facă, şi astfel din locul de refugiu a fost adus apoi ca să dea socoteală de isprava lui, în faţa justiţiei.

Săptămîni de zile, pe pagini întregi, cu titluri, subtitluri şi fotografii, ziarele au scotocit această dramă, iscată de un capitalist ahtiat, dar fără mijloace, un biet începător.

Viitorul scriitor a pornit de la această întîmplare, ca să devie autor, adică să scrie întîia lui lucrare de teatru, *Jocul ielelor*. Cînd piesa a fost gata, după o lectură în faţa actorilor, ascultînd sfaturi greşite, a scos acest tablou, dar şi-a dat apoi seama că a greşit şi l-a pus la loc în textul revăzut peste cîtva timp.

Despre a doua întîmplare, cam la şase luni mai tîrziu, ziarele nu au vorbit, în schimb, deloc... Nu i-au acordat decît patru rînduri la « informaţii » şi totuşi ea, în modestia ei aparentă, i-a lărgit tînărului cel cu ochi iscoditori orizontul şi mai mult decît cea dintîi... Era o comunicare a Ministerului de Război, care, în timp ce ţărănimea şi tineretul sărac (îndeobşte muncitor şi intelectual, de la oraşe) aşteptau în tranşeele improvizate de-a lungul graniţei « ora H » — această nevinovată comunicare vestea că oricine e posesor de bunuri şi are bani disponibili va fi scutit de război. Mai precis: că oricine va veni la mobilizare instalat într-un automobil,

pe care-l va pune la dispoziția armatei, capătă dreptul de a fugi din linia de foc, ca voluntar la P.S., adică să-și facă serviciul la « partea sedentară », la două zile de marș înapoia frontului, mereu dincolo de bătaia oricărui tun și a oricărei bombe, căci aviația de război, pe vremea aceea, nu zbura nici ea mai departe...

Dar cine avea oare bani ca să-și cumpere automobil în zilele acelea? Firește, tocmai burghezia hiperpatriotică, aceea care ceruse războiul cu o sonoritate sentimentală și aprigă... Se spunea, pe vremea aceea, că un om, cutare să zicem, « face atît ori atît » — să zicem un milion.. ceea ce era doar o figură de stil delicată, care afirma că omul cu burtă și ochi cu firișoare sîngerii « valorează » cît valorează averea lui. Dar, oricum, așa se aprecia pînă atunci numai în luma afacerilor. Criteriul era însă de data asta introdus și în evaluarea sentimentului patriotic. Iubirea de țară, burghezia și-o calcula, ea singură, la prețul unui automobil mai ieftior, dar, în vremea asta, pe țăran, pe muncitor și pe intelectualul sărac îi pedepsea cu moartea prin împușcare, în sunetul trîmbițelor, dacă nu se duceau să înfrunte această moarte pe front. Atunci s-au ales pentru acest tînăr apele de uscat și el a înțeles că burghezia și uneltele ei constituie o clasă aparte, în afara acestui popor, al cărui parazit crîncen și paralizant era. Cu banul și capitalul ei, ea rezolva totul așa cum îi convenea. Pentru « bunul » ei, această burghezie arăta ordonanța patriotică lipită pe gard și pedepsea fără cruțare, trimițînd pe alții la moarte, în locul ei.

★

Respins, la recrutare, de la serviciul militar, din pricina înfățișării lui cam firave și pe motiv că nu ar fi putut rezista la marșuri grele, prin praf și noroi, tînărul care abia devenea scriitor și-a spus că niciodată el, care a cerut intrarea în război, nu se va mai putea privi față în față cu conștiința lui, și mai ales că nu-i va mai putea privi în față pe cei care au luptat pe front, dacă nu va fi fost și el acolo alături de ei. Cu alte cuvinte, că el nu va putea fi, dacă nu va cunoaște ceea ce ei au cunoscut, niciodată, un scriitor adevărat.

S-a înfățișat deci ca voluntar, cerînd, ca să scape totuși măcar de marșuri grele, să fie primit la artilerie... I s-a spus că pentru asta trebuie să depună suma de 1400 lei aur, costul calului și al echipamentului, de vreme ce urma ca, după școală, să fie înaintat ofițer pe front. Era limpede că se vădea aceeași contabilitate a puterii capitaliste, care traducea totul în cifre și recunoștea ca motor și criteriu social doar trecerea pe la ghișeu, care funcționa deci și aici... A cerut atunci să fie trimis la o unitate de geniu, fiindcă era absolvent al liceului real... Nu s-a putut nici asta, căci acolo locurile erau rezervate, prin dispoziții oarecum secrete, și în cele din urmă a rămas — de vreme ce ținuse să meargă — la infanterie.

După ce a sfîrșit școala militară, a fost trimis cu unitatea lui, în iarna grea 1915—1916, să facă alpinism pe crestele de granit ale munților, prin zăpada pînă la brîu, ca să împiedice contrabandele de vite spre Austro-Ungaria. Întors cîtva timp, în primăvară, în București, a aflat cu destulă mirare despre ce era anume vorba... Capitaliștii, acei care făceau afaceri pe cont propriu, năimeau o lume de nenorociți, care să le treacă ei, acești nenorociți, cu primejdia vieții lor, cirezi de boi peste munți, peste graniță, dincolo, unde o vită era plătită de cinci ori prețul ei. Făcînd asta, capitaliștii exportului fraudulos intrau însă în concurență cu banda cumnaților și a verilor guvernamentali, care își treceau și ei vitele peste granițe, dar folosind doar cîte o pagină de hîrtie bătută la mașină, cu alte cuvinte folosind « permise » (termen devenit pe atunci faimos) în regulă, și transportau vitele în vagoane de marfă, convoi după convoi, chiar prin stațiile cele mari de frontieră. Prin urmare, rostul scriitorului, care nu era încă scriitor, și al soților săi era ca să împiedice, sus pe teren, o concurență pe care unii lezați o socoteau « ilegală » și, ce mai încoace și încolo, de neîngăduit. Pînă la urmă oamenii, ei între ei, au ajuns la o înțelegere « cinstită ». Cei guvernamentali vînzîndu-și de-a dreptul organizatorilor de contrabande, hîrtiuțele, « permisele », precum s-a spus, contra aur. Foștii contrabandiști cîștigau, e adevărat, mai puțin la un transport în parte, dar se oficializau, în schimb, și-și treceau marfa acum salutați de șeful de gară și de cei de vamă. Mai puțin chiar nu cîștigau, căci în schimbul prețului plătit pe hîrtiuță, pe permis, își tot lărgeau cifra de afaceri, fiindcă guvernul, avînd multe rude și prieteni, iscălea toată ziua hîrtiuțe pentru oamenii lui. Lungi convoaie după convoaie, încărcate nu numai cu cirezi de vite, ci și cu grîu, cu mazăre, cu fasole, cu porci grași și tot ce se cerea dincolo, peste munți, într-o țară secătuită de război, treceau zi și noapte, duduind și fluierînd, pe lîngă unitățile, pe lîngă ostașii care vegheau în tranșeele de la graniță, ducîndu-se să aprovizioneze tocmai pe cei care în discursurile patrioților năprasnici ai partidelor politice erau înfierați ca dușmanii de veacuri ai neamului românesc și împotriva cărora cereau o neîntîrziată intrare în război. Singura concesie făcută era că ușile vagoanelor se zăvoreau, iar ferestrele se vopseau cu var, ca nu cumva, Doamne ferește, trimișii care le însoțeau să vadă tranșeele săpate.

Dealtfel, era destul ca tînărul nostru să se privească pe el însuși, acolo în tranșee, și pe cei din jurul lui, ca să vadă că erau trimiși, după doi ani de război mondial și de pregătire fanfaroană, să lupte încălțați cu bocanci cu talpă de mucava întărită... și cu armament de calitatea celui de la Grivița din 1877.

Dacă așa stăteau lucrurile, era oare drept să se spună că burghezia din 1916 trăda mereu, cum trădaseră și înaintașii ei, că « vindea » sutele

de mii de țărani, de muncitori, de intelectuali și ofițeri modești, întreg poporul pe care avea să-l trimită, imperativ, cu chiote patriotice, peste cîteva luni la atac?

Faptul că în rîndurile celor care intrau în foc, printre învățătorii și studenții ofițeri de rezervă, se întîlneau cîteodată, foarte rareori, și unele nume boierești ori de bogătași cunoscuți, nu schimba nimic din adevărul afirmației de mai sus. Și în revoluția de la 1848 s-au întîlnit cîteva nume boierești sau din marea negustorime, ca în toate revoluțiile din lume. Faptul că unii indivizi izolați, cu o conștiință dîrză, activă, se smulg din cercul nașterii și trec de cealaltă parte a baricadei, nu schimbă nimic din mecanismul și adevărul luptei de clasă, ori din ceea ce s-ar putea numi, cum s-a zis mai sus, trădarea burgheziei românești.

Firește, oamenii uită ușor și nu le place să le amintești prea multe lucruri, iar de atunci au venit altele la fel, iar mulți nu văd deloc cum se leagă verigă de verigă. Cui îi mai spune azi ceva cifra de «800 de mii de morți», cu spor pe deasupra din vina burgheziei, cifră care în anii aceia zguduia conștiințele?

Ca să nu se uite acestea, a fost scrisă această carte acum douăzeci și cinci de ani. Despre unele întîmplări din întîia parte a războiului, mărginite la orizontul eroului acestui roman, se va lua cunoștință tocmai din paginile cărții de față.

Negreșit, trebuie să lămurim că dacă partea întîia a acestui roman e o fabulație, e adică născocită de un autor care nici nu era însurat și nici n-avea o familie pe vremea aceea și deci că eroul Ștefan Gheorghidiu cu soția lui sînt pură ficțiune; în schimb, se poate afirma că partea a doua a cărții, aceea care începe cu întîia noapte de război, este construită după memorialul de campanie al autorului, împrumutat, cu amănunte cu tot, eroului. Iată de ce, deși ar fi vrut să îndrepte unele scăpări din condei, autorul a preferat să lase textul așa cum a fost în 1930, ca paginile lui să aibă, cît de cît, o funcție documentară.

Mai mult despre cuprinsul cărții e de prisos să vorbim aci, iar despre cele întîmplate după cele povestite în paginile ei, se poate arăta că era plănuit să se continue într-alt tom, care ar fi înfățișat retragerea, luptele din Moldova și dezmățul refugiului de la Iași... Împrejurările nu i-au îngăduit autorului să scrie această continuare. Cele mai de seamă aspecte ale războiului și frămîntărilor din Moldova sînt plănuite să apară totuși, întoarse în timp, în romanul început mai demult, în *Plicul negru*. Aci se poate spune doar că, pierzîndu-se, din pricina organizării burgheze, depozitele de armament, de echipament și de alimente ale armatei (căci trenurile care fugeau spre Moldova transportau, în locul acestora, după cum s-a aflat apoi cu o îndurerată uimire, bagajele, putinile cu murături și diferite

personaje domestice ale păturii conducătoare), lipsurile au fost istovitoare. Astfel, orice s-ar spune, nu e prea aspră afirmația că burghezia, după ce a trădat încercarea dintîi de eliberare a poporului din Ardeal (ca să nu mai vorbim de capul de pod de la Turtucaia, unde artileria grea germană a nimicit o armată întreagă), a trădat apoi și lupta de retragere a trupelor învinse din propria ei vină.

În treacăt fie spus, multe ar fi de povestit despre acel Iași al refugiului și al dezmățului, unde femeile mondene se duceau la petrecerile iuțite cu cîntece de lăutari, cele mai multe fiind îmbrăcate cochet în rochii făcute din stofe sustrase din depozitele armatei, în timp ce soldații din tranșeele de la Oituz la Putna degerau, îmbrăcați în zdrențe, în gropile care-i afumau, cînd încercau să facă foc, căci nu se puteau trimite nici măcar unelte rudimentare de construcție și erau hrăniți la nesfîrșit cu mazăre cu gărgărițe. Mîncau mazăre cu gărgărițe și jurau mînă în mînă, soldați și atîția dintre ofițeri, că după război, după întoarcerea acasă, vor cere socoteală burgheziei pentru păcatele ei și vor lupta ca acest război să fi fost ultimul.

★

Ar fi să spunem că, dacă ar fi fost numai întîmplările din timpul războiului, poate că această carte ar fi întîrziat și mai mult, dar întîiul deceniu după reintrarea în matcă a fost o continuare firească a purtării burgheze pe linia unei consecvențe seculare. Cartea a trebuit să fie deci scrisă.

Lucrurile sînt mai aproape de ceasul de față și de aceea multă lume își poate aminti că lăcomia și inconștiența acestei clase nu s-a oprit odată cu sfîrșitul războiului, ba dimpotrivă, abia atunci sporul de teritoriu și de bogăție trezi în ea pofte dincolo de orice închipuire. După victoria cîștigată de popor împotriva trădării, au apărut mari stoluri de «corbi albi ai victoriei» (cum autorul a socotit nimerit să-i numească, într-un articol de atunci), care întovărășeau la întoarcerea lor trupele, și înfometate s-au năpustit tot mai încrîncenate, tot mai numeroase, tot mai croncănitoare, asupra a ceea ce ele, aceste stoluri, care prin neliniștea și agitația lor acopereau orizontul, considerau ca o pradă cuvenită lor exclusiv... Depozitele războiului, averile imense ale societăților anonime din Ardeal, care ar fi trebuit, se pare, să intre în patrimoniul întregului popor, au fost confiscate în folosul personal; posturi fructuoase de tot soiul s-au născocit pe seama bugetului, o nemaipomenită de isteață preschimbare a bancnotelor, în Ardeal îndeosebi, a ruinat, dintr-o lovitură, averea statului, reducînd leul la mai puțin de jumătate din valoarea lui. În scurtă vreme, nimicirea creditului obștesc printr-un uriaș moratoriu extern, acordat deci numai marilor negustori, jefuirea parcului de locomotive și vagoane sub pretextul

reparării lor, exportul masiv de valută și alte procedee ingenioase, practicate de acești corbi albi, au adus noul stat victorios, dar neînstare să se apere, în halul care amintea de scheletele albe la care erau reduse de stolurile de corbi, aceștia negri, cadavrele cailor de pe cîmpurile de luptă. Numai că semenii albi nu s-au mulțumit cu cadavre, ci au atacat ființa vie a statului, poporul întreg, înlănțuit ca să poată fi sfîșiat în voie... Țărănimea, căreia i s-a dat un soi de împroprietărire, era jefuită cu schepsis de roadele muncii ei printr-o taxă exorbitantă de 4000 lei la exportul vagonului de grîu, silită astfel să-l vîndă în interior la prețuri fixate arbitrar. Nimic n-a fost cruțat.

Tînărul firav s-a întors din război, adîncit nespus în judecata lui despre oameni, dar la trup nu tot așa cum plecase. A sfîrșit, cu o voință dîrză, ultimele scene din piesa *Jocul ielelor*, întîia lui lucrare dramatică, pe care însă nu a izbutit s-o joace într-un teatru — care nu se putea sustrage poftelor și toanelor burgheziei « victorioase » — și s-a alăturat mișcării, imense ca un flux al mîniei tranșeelor, care lupta să răstoarne partidele istorice.

Asemeni eroului său, Gelu Ruscanu, din *Jocul ielelor*, autorul publică în ziarele democrate articole febrile, în care infierează inconștiența și nerușinarea păturii conducătoare.

Foaia dîrză pe care o scoate, împreună cu un prieten, în 1919, în Lugoj[1], are un răsunet puternic în masele bănățene și izbutește să trimită în Parlament pe toți candidații independenți pe care-i adoptase spontan și îi susținuse cu devotament (erau alegeri pe circumscripții de un singur loc), fără ca el însuși să candideze și fără să ceară nici un fel de legămînt și celorlalți, pentru sprijinul dat în numele principiilor democratice, în afară, poate, de invocarea « jurămintelor » făcute pe front, cînd se cerea ca ticăloșia burgheziei și a partidelor zise istorice să fie pedepsită cu înlăturarea lor pentru totdeauna de la conducerea vieții de stat, pentru ca niciodată ceea ce s-a întîmplat să nu se mai întîmple, pentru ca statul românesc să se așeze pe temelii solide. Acest război trebuia să fie negreșit ultimul. Era de neconceput altfel. Dealtfel, în aceste zile, tînărul scriitor așterne pe hîrtie versurile de război, adunate în *Ciclul morții*, tot cu același gînd.

În București, în Parlamentul cel nou, întîiul pe toată țara, sufla în 1920 un vînt de înnoire, dar peste cîteva luni, forțe dintre cele care nu-și

[1] Se referă la ziarul *Banatul*, care a apărut la Lugoj din aprilie pînă în august 1919, după o serie bucureșteană. În mai, Camil Petrescu devine redactor-șef al ziarului.

arătau numele dizolvară adunarea și încredințară conducerea statului unui fost comandant de oști, care era condus la rîndul său de un greoi și spiritual impresar politic, care, el, avea girul partidelor istorice. Alegerile, imediat următoare, tot în 1920, îl găsesc pe gazetarul intransigent democrat, în Timișoara, dar acum singur, căci toți aleșii gazetei în Parlamentul precedent, uitînd de toate, trecuseră peste noapte în tabăra guvernamentală. Iese din redacția, acum oficializată, și scoate altă gazetă, de unul singur, ducînd o luptă încăpățînată împotriva guvernului și a tovarășilor de ieri, participînd pe teren la campania electorală... Alegerile acestea, cu spectacolul instabilității uluitoare a maselor populare cu care se găsise față în față, cu acea beție de vorbe care făcea să se uite totul, au însemnat o cotitură bruscă și năruitoare, în vederea despre oameni și despre frămîntările sociale, a intransigentului gazetar. Așezarea democratică a convingerilor lui se clatină serios, căci, tînăr, cum era la cei douăzeci și cinci de ani ai săi, nu știa cît de greu și de îndelungat se cere pregătirea politică a acestor mase.

Obosit, dezamăgit, dezgustat adînc, oprește gazeta și se hotărăște să-și păstreze toată puterea de muncă pe seama literaturii, scriind, chiar în vara care a urmat, piesa *Suflete tari*. Își continuă calea de unul singur martor plin de amărăciune al jafurilor burgheziei, care, orbită de interesele ei, mergea spre lichidarea treptată a statului, pe care ea îl socotea proprietatea ei. Constata îndurerat, într-unul dintre acele articole sporadice pe care le va mai da, totuși, în tot cursul anilor următori, că în țara asta, în care e atît de umflat și de strident concertul declamațiilor patriotice, nimeni n-a învățat nimic din acea încercare a războiului care costase opt sute de mii de vieți și atîtea bunuri risipite zadarnic, din neghiobie. Se întreba îngrozit în paginile unei reviste: Oare lumea românească e în stare numai de pățanii, nu și de « experiențe »? Sau denunța — în acea foaie de întovărășire profesională (pe care o încerca încrezător în puterea minții) — și încondeia, iarăși și iarăși, rătăcirea din lăcomie și neomenie a burgheziei, scriind, între multe altele, în acel an 1923: « E o burghezie cumplit parvenită, în care clocotesc încă poftele ariviste. Lipsa ei de scrupule este înspăimîntătoare. Ura pe care o provoacă în intelectuali e teribilă. Vezi satirile lui Eminescu și piesele lui Caragiale. »

Sau, tot acolo, în săptămîna următoare, într-alt articol:

« Nu e de mirare deci că armata română a fost sacrificată intereselor de clasă și dusă, necomandată și neutilată, la una dintre cele mai categorice catastrofe naționale. Naționalismul burghez se demască inferior spiritului de clasă și putem afirma că nici una dintre clasele poporului românesc nu are atît de puțin simțul adevăratului patriotism ca această burghezie

care se bate național cu pumnii în piept și operează în numele principiilor sfinte. »

Încercarea făcută prin invocarea solidarității intelectuale nu are nici un ecou, și, plin de amărăciune, întărîtat, tînărul scriitor se afundă din nou, și mai mult, în el însuși, spunîndu-și, după atîtea dibuiri și ocoluri, unele cu perspective rătăcitoare, cu deviații oscilatorii de la vederea dintîi, că lumea asta nu e cea mai bună cu putință, că filozoful matematician n-a avut dreptate. Întors la literatură, la cea dramatică, a dat teatrului *Micara*, primită cu un scandal organizat în mod memorabil, care, împreună cu un necaz personal, pricinuit de violența războiului, îl izolează și mai mult, îl fac să se strîngă asemenea unui arici în el însuși. Dar pentru insul lui e și mai rău. Nu i se iartă intransigența trecută și o foaie obscură îl vestește că « va fi silit să se predea prin foame ». În *Danton*, scris în acea vreme, într-o stare de dezgust și însingurare, cum nu mai îndurase, tonul replicii devine amar, disprețuitor, sarcastic, pentru ca întîmplător, în *Mitică Popescu*, să înflorească apoi într-un zîmbet de simpatie pentru personajul cu care Caragiale fusese atît de malițios, și tocmai fiindcă marele satiric fusese atît de malițios.

Înfrînt, negăsindu-și loc în publicistică și izgonit din teatru, autorul simte nevoia unui mijloc de expresie, cît de cît mai liber, nu legat de directorii și de ajutorii de directori, și încercînd totul descoperă, înțelege cît de mari sînt posibilitățile romanului. Ceea ce, timp de un deceniu, s-a risipit în pagini de gazetă și în lucrări de teatru nejucate, se poate aduna, ca sîngele în inimă, în roman, se poate concretiza, închegat în reconstituirea epocii, într-o realitate secundă.

Reia acum în roman, odată cu pulsațiile vieții și ale dragostei, și procesul intentat stilului de viață al burgheziei, disecă mentalitatea ei, spiritul ei aprig de clasă violent solidar cînd e vorba de interesele materiale, parazitismul ei care mistuia substanța statului (care, socotea el, ar fi trebuit să fie al celorlalți și cel mai puțin al ei, care-l acapara și-l sleia în mod bestial, în timp ce-l slăvea retoric, ca vulpea pe corb), în pagini care nu se mai risipesc acum însă prin gazete și reviste, ci se pot păstra la un loc pe rafturi de bibliotecă, ani de zile.

În 1930, din martie pînă în octombrie, scrie această *Ultimă noapte de dragoste, întîia noapte de război*, în paginile căreia dospirea atîtor iluzii își căuta dezlegare și liniște. A fost o ardere continuă, mistuitoare, în care rîndurile se chemau unele pe altele, fără nici un fel de răgaz, sfîrșită după luni și luni de trudă a condeiului, odată cu căderea ultimelor frunze în băltoacele ploilor de toamnă, lăsîndu-l pe autor bolnav în pat pentru multă vreme. Negreșit, închegată și înălțată în lumină, floarea iscată din procesele telurice, încinse de contradicții ale sevei, caută să-și arate numai frumusețea

în care se topește totul, dar în toate sucurile ei rămîne izul amar al rădăcinilor chinuite. Asta e, socotim noi, legea creației literare. Totul nu era arătat, dar autorul descoperise libertarea pe care ți-o dă romanul față de rigoarea construcției dramatice și astfel, în anul celălalt, urmează *Patul lui Procust*, pentru ca să fie spus ceea ce socotea el că trebuia să se spună despre burghezie. Firește că nu e aci un sfîrșit, căci cum s-ar fi putut încheia oare acest capitol, cînd această burghezie mergea mereu, după propria ei lege, spre pieire? Cu toate că avea și alte lucrări literare anunțate (tomul II, romanul *Atomul*, *Românii e deștepți*), autorul s-a oprit aci, mai ales că, socotindu-și chemarea literară încheiată, simțea o îndatorire de neocolit față și de alte preocupări decît de avatarurile acestei clase conducătoare.

Timp de zece ani apoi se va îndeletnici exclusiv cu cercetări teoretice despre valoarea științei și despre matematică, nu fără să-și arate în treacăt, în note sporadice, îngrijorarea despre felul în care burghezia își continuă opera de măcinare și lichidare a statului românesc, crescut, e drept, mult, din 1859 încoace, dar strîmb, pe ramura unei clase hrăpărețe.

În anii cînd această burghezie e la apogeul istoric al îmbogățirii pe cont propriu, statul românesc este sărăcit pînă la paralizie... O statistică, reprodusă de gazete, arată în 1938 că fraudele descoperite în acea vreme însumează douăzeci de miliarde de lei, adică jumătate din bugetul statului. A urmat prăbușirea finală, inevitabilă, dar poporul român nu putea să piară odată cu burghezia lui, așa cum ar fi dorit-o ea, poporul român nu-și putea lega soarta de soarta unei clase falimentare, care pînă atunci îl jefuise, tocmai cînd ea plătea greșeli ajunse la scadență.

Și acum cîteva rînduri de încheiere. Îmi propusesem să nu ies de sub pasul vremii care a dus la plămădirea acestei cărți, dar e ceva care mi se pare că trebuie să fie amintit.

Fusese, deci, vorba că războiul descris în paginile acestui roman să fie ultimul și am văzut apoi înmărmurit de groază că n-a fost așa. Întîmplările s-au arătat împotrivă, și omenirea activă a lunecat iar, și mai mult, în nebunie. Cultura apuseană (nu știința, căci ea nu o putea face) s-a dovedit neînstare să împiedice lumea să lunece a doua oară în apocaliptica prăbușire a războiului.

S-a adeverit, de data asta valabilă peste mult din suprafață pămîntului, deosebirea de esență pe care autorul o făcea între « pățanie » și « experiență ». O bună parte din omenire a dovedit că e în stare să trăiască numai pățanii, nu și experiențe generatoare de învățăminte.

Mai mult, căzînd, inevitabil, dintr-un idealism pretențios și găunos, într-un relativism care făcea pentru unii, cu judecata pervertită, chiar farmecul acestei culturi, și degenerînd într-un vitalism care nu se putea să nu ajungă la « rasism », cultura germană a îngăduit ca un popor dintre

cele mai de frunte ale omenirii să pornească pe calea cuceririlor planetare, să glorifice nebunia uciderii sistematice, a distrugerii în masă premeditate. Firește că poporul german nu a împărtășit în întregimea lui o asemenea filozofie, dar, călăuzit de ea, în majoritatea lui, nedîndu-și seama de interesele celor din umbră, unde clocoteau poftele de expansiune economică ale capitalismului, care dirija și falsifica jocul, a pus în urnă voturi pentru o clică înnebunită de ideea de a deveni stăpîna continentului și care-și propunea să hotărască soarta lumii, a « raselor inferioare », pentru o mie de ani.

Avusesem, după cele văzute pe front, convingerea nestrămutată, pînă cînd faptele mi-au dat cu tifla, că niciodată oamenii care fuseseră ei înșiși pe front, ca soldați în avantposturi și în învălmășeala inumană a luptelor, nu vor mai sili pe alții, mai tineri, să îndure ceea ce-au îndurat ei. Din pricina asta, pînă în ultimele zile ale lui august 1939, am crezut că războiul nu va fi... Rasa se socotea însă deasupra. Cînd în acea zi însorită de la începutul lui septembrie, am citit într-un ziar de prînz, cumpărat pe fereastra unui restaurant, telegrame pe coloane întregi, arătînd că a fost dat ordinul să fie atacată Polonia, dezlănțuindu-se al doilea război mondial, am simțit că lumea în totalitatea ei a pornit pe căile întunecate și necunoscute ale morții și nimicirii la întîmplare...

Mă întrebam îngrozit unde se vor opri și care va fi priveliștea acestui « terminus » cumplit. Cultura unui popor, care se proclama cel mai înaintat în filozofia idealistă, îngăduise unei clici, cu pofte de distrugere în masă, dominate de gigantism, să ridice unii împotriva altora un miliard de oameni. Să spunem cu indulgență că această cultură poate nu dorise acestea, dar se poate constata că nici nu a găsit mijlocul să împiedice o astfel de organizare a morții.

În anii aceia, ai războiului, în 1942, cînd ministrul german conducea țara, din fotoliul ambasadei, apărea încă o ediție din acest roman și a trebuit să luptăm cu cenzura ca să nu fie tăiat din partea a doua pasajul arătat mai jos, în care eroul își arată mortificat indignarea că ofițerul german, căruia îi pusese o întrebare, i-ar putea vorbi ca reprezentant al unei rase superioare....

« Un singur lucru m-a îmbolnăvit totdeauna, cînd mi l-am confirmat, de furie. Pretenția inamicului de a-mi porunci mie, ca român, în numele unei globale superiorități de rasă. Am avut motiv s-o cred, în partea a doua a campaniei, cînd eram uneori apostrofat din tranșeele apropiate și atunci am tras cîteva focuri cu ură și satisfacția cu care ești ispitit să apeși pe trăgaciul unui browning mic și gingaș, ca să dobori un atlet obraznic și grosolan. »

Cartea a fost publicată cu aceste rînduri, dar după cîtva timp a fost oprită și i s-a dat drumul din nou, în librării, numai după izgonirea germanilor din București."

Șerban Cioculescu s-a pronunțat printre cei dintîi [1], sagacele critic salutînd cartea ca pe un adevărat eveniment literar:

„Volumul de versuri de război (1923) conține în germene romanul d-lui Camil Petrescu. *Ultima noapte de dragoste*... e poema *Trecutul* și ea trebuie intercalată mintal în roman pentru ca să împlinească o lipsă. *Întîia noapte de război*, la drept vorbind, e jurnalul primelor două luni de campanie, pînă la începutul retragerii, spre deosebire de poemele de război, care dau o viziune totală a campaniei 1916—1917.

Nota comună e nervul dramatic și chiar nervozitatea neobișnuită, caracterul dominant al autorului, așa de bine definit de un grafolog român (H. Stahl: *Grafologia*). Estetica literaturii de război, de la baza tehnicei, de proză sau de versuri, a d-lui Camil Petrescu, este o estetică de nuditate și sinceritate absolută, exclusivă imaginației, romanțării, și deopotrivă șovinismului sau pacifismului. Cartea francezului canadian Jean Norton Cru, *Témoins* (Paris, 1929), adevărată Saint-Berthélemy a literaturii de război, s-a întîmplat a dezvolta teoretic și cu aplicații de critică oarecum catastrofală crezul estetic al puternicului dramaturg român, a confirma pe d-l Camil Petrescu în punctul său de vedere și a-l incita să scrie romanul său de război. Este drept că în absolutismul său, J.N. Cru a enunțat un principiu care exclude orice posibilitate de roman de război: « Cînd ești combatant, nu trebuie să scrii un roman de război, trebuie să dai totdeauna amintiri reale » (p. 339 din *op. cit.*), încredințat că nu există nici o excepție de la pervertirea romancierului, naturală și inevitabilă. Totuși exterminatorul literaturii belice a întrevăzut posibilitatea unui element de ficțiune în jurul unui sîmbure de adevăr observat.

D. Camil Petrescu a rezolvat dificultatea genului pur, impunîndu-și a construi romanul său prin juxtapunerea a două tranșe distincte, aproape fără atingere și legătură, cea dintîi, istoria unei căsnicii nefericite, din ajunul imediat al războiului, a doua, istoria primelor luni de campanie. Volumul întîi încadrează între două capitole, a căror acțiune se petrece într-o zonă de concentrare, romanul căsniciei sublocotenentului Ștefan Gheorghidiu, student în ultimul an la filozofie.

---

[1] *Adevărul*, an. 43, nr. 14 386, 18 noiembrie 1930, p. 1—2.

Ştefan Gheorghidiu e *alter ego*-ul d-lui Camil Petrescu, şi romancierul îi dă cuvîntul, la persoana întîia, ca să-şi povestească în cel mai adecvat mod romanul său individualist şl personal.

Eroul, student sărac, s-a însurat, cum se spune, din dragoste, cu o studentă săracă. O moştenire îl face bogat, îl aruncă în lumea flirtului, a bătăii cu flori la Şosea, a partidelor de plăcere, în care se răsfaţă, ca o figură reprezentativă, deputatul Nae Gheorghidiu, unchiul său, tipul omului tare de pe timpul neutralităţii. Acest Nae Gheorghidiu e singurul individ din întreg romanul observat dinafară şi creat după metodele realiste, deoarece în linia sa subiectivă, lumea nu e pentru autor decît reprezentarea sa şi singura realitate, conştiinţa.

Soţia lui Ştefan Gheorghidiu, Ela, figură palā de pastel, din care nu reţinem decît carnaţia timpuriu abundentă, ochii mari albaştri, părul blond şi categoria sexuală a panterii, e sedusă de un tot atît de vag licenţiat în drept şi dansator monden, părăseşte căminul o dată, de două ori, pînă la divorţul final, decis cu sînge rece în intervalul unei permisiuni, la sfîrşitul tomului al II-lea.

Partea propriu-zisă de roman, care se desfăşoară în două capitole şi jumătate, e analiza de o extraordinară acuitate a geloziei lui Ştefan Gheorghidiu. Drama din *Ultima noapte de dragoste* (volumul prim) vădeşte o unitate obsesivă de preocupări întîlnită şi în *Mioara*, lucrarea dramatică a d-lui Camil Petrescu: e aceeaşi temă a femeii care se dăruieşte total soţului ei, cu o iubire integrală, pentru a-l înşela tot atît de integral, şi a geloziei mistuitoare. Mioara e eroina congenară Elei şi Radu, frate bun cu Ştefan Gheorghidiu şi chiar cu eroul voluntar şi lucid din *Suflete tari*. Individualist fără scăpare, d. Camil Petrescu nu poate crea, în ordine masculină, decît bărbaţi după chipul şi asemănarea sa, iar în ordine feminină decît femei instinctive şi slabe, dacă facem o excepţie pentru Ecaterina Boiu, eroina din *Suflete tari*, care nu e altceva decît o replică feminină a prototipului său masculin. Dacă, aşadar, cele patru capitole mijlocii din primul volum, scoase din cadrul lor, constituie un mic roman de pasiune şi gelozie individualistă, plin de nerv şi interes dramatic, cu toate că modul predilect al autorului e solilocul, cadrul primului volum şi cel de-al doilea volum, cu excepţia ultimelor pagini, se pot detaşa şi ceti deosebit, ca un jurnal, de sine stătător, al perioadei august-octombrie 1916. Considerată ca atare, jumătatea mai mare a romanului d-lui Camil Petrescu e, fără îndoială, cel mai exact şi mai autentic document al războiului nostru. De la prima pagină şi nedezminţit pînă la ultimul rînd, se vădeşte

metoda de relatare neromanțată a războiului, fără înfrumusețări, dar și fără denaturări detractoare."

După ce citează începutul romanului, criticul continuă: „Nimeni ca dînsul, în tratatul citat sau în precedentele romane de război, nu a izbutit să redea psihologia combatantului, teroarea perpetuă a morții, sentimentul insuportabil al necunoscutului din față, așteptarea luptei adevărate, după ideea preconizată, într-un cuvînt caracterul specific al războiului nostru, în prima parte a sa.

Ca și celălalt combatant veridic, d. Jean Norton Cru, d. Camil Petrescu tăgăduiește legenda mormanelor de cadavre și a rîurilor de sînge și cealaltă legendă, a luptei corp la corp și a atacurilor cu baioneta, suprimate aproape cu desăvîrșire de războiul modern, în care a precumpănit artileria. D-sa descrie, de pildă, o scenă de fanfaronadă personală, cînd a luat în brațe un obuz neexplodat, dar menționează, în notă, că mai tîrziu a trebuit să ia măsuri contra soldaților care se expuneau inutil. [...]

Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război nu e propriu-zis un roman de război. Despicat în cele două părți componente și foarte distincte, e un roman personal, dintre cele mai ascuțite și pătrunzătoare romane de analiză. Iar în latura privitoare a războiului, singura operă românească literară valabilă în acest gen.

D. Camil Petrescu e singurul scriitor român de război care nu a făcut «literatură» în sensul convențional obișnuit, care nu a scris o carte inutilă la capitolul «literatura de război».

D-sa a dovedit, prin nervul personal și prin ritmul viu pe care l-a imprimat jurnalului său de campanie — fără să fie un jurnal obișnuit, zi la zi, din însăși epoca războiului — că este capabil, după atîția ani de la consumarea faptelor, să învie atmosfera trepidantă de atunci.

O asemenea realizare e un eveniment literar deosebit și obligă pe autor să complecteze, fără nici un fel de romanțare, oricît de adiacentă, jurnalul său de campanie pentru ca să-și lege în mod definitiv numele de realizarea literară și globală a războiului nostru."

Cu totul remarcabilă a fost intuiția lui Perpessicius.[1] Înaintea apariției cărții, criticul deslușea într-un fragment, unitar artistic, publicat în *Tiparnița literară* (an. II, nr. 6—10, iulie-octombrie 1930, p. 4—13), însușirea de fin analist a lui Camil Petrescu, aflat în pragul debutului său ca romancier. Fragmentul intitulat *Drum cu ocoluri la Odobești* începe cu primul

---

[1] *Camil Petrescu, romancier*, în *Cuvîntul* din 20 octombrie 1930.

paragraf din capitolul *Diagonalele unui testament*[1], ca după aceea să continue cu relatarea excursiei estivale din capitolul *E tot filozofie* ... Perpessicius s-a grăbit să vestească superlativ romanul, cunoscînd de cîtă adversitate mediocră era pîndit Camil Petrescu. Un semn anticipativ de afecțiune și solidaritate nu putea fi decît deosebit de prețios. Autorul *Mențiunilor critice* se folosește de prilejul apariției fragmentului pentru a invita la o succintă recapitulare bibliografică, cu scopul evident de a sublinia complexitatea activității lui Camil Petrescu. Textul se cere cunoscut integral, deopotrivă pentru expresia critică ornată și semnificația lui psihologică:

„Ultimul număr din revista lui Camil Baltazar, *Tiparnița literară*, aduce o bucurie care se cere împărtășită. E vorba de fragmentul *Drum cu ocoluri la Odobești*, pe care-l detașează Camil Petrescu din romanul său *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, în curs de apariție la Cultura națională.

[1] P. 25, r. 1—20 în ediția de față. În continuare e următorul ligament epic, scris anume pentru revistă: „Eu cu nevastă-mea am fi plecat în străinătate să ne facem studiile acolo, dacă n-ar fi izbucnit războiul cel mare, care adusese înapoi în țară cîntăreți și bonvivanți, rătăciți pe aiurea. Schimbarea a fost din această cauză numai în faptul că închiriasem un apartament mai încăpător prin cartierul străzii Teilor și devenisem oarecum mondeni. Baluri, sărbători în familii de cunoscuți, invitații la conacuri de prieteni, la restaurante de seară și grădini de vară deveniseră preocupări cotidiene. Suferearn ca supus unui tratament dureros, cu fiecare prilej din acestea, dar nevastă-mea își descoperi în angrenajul de lux posibilități noi, așa cum unii își descoperă în fiecare zi prilejuri noi și diferite să și le exerseze. O rochie nouă, un pantof fin, o pălărie, o masă cu invitați eleganți, care altora li se păreau la fel de aproape sau fără nuanțe evidente, aveau între ele pentru nevastă-mea deosebiri categorice, așa ca în reclama farmaciilor în care o mînă extrem de fină e alăturată de alta cojită și buboasă: înainte și după întrebuințarea cremei x." Fragmentul apărea cu puțin înaintea imprimării romanului, dar Camil Petrescu continua să intervină.

Partea care se sudează cu textul de mai sus este de la p. 82, r. 27— p. 102, r. 41, în ediția de față. Dăm numai cîteva exemple, sperăm edificatoare, cît de intens îl preocupa pe Camil Petrescu amănuntul. Un personaj ca Grigoriade apare enigmatic aici sub inițiala S, iar Anișoara, în casa căreia Gheorghidiu îl cunoscuse pe acel „vag avocat, dansator", nu e amintită. Și acum alte cîteva deosebiri față de textul modificat de nenumărate ori, perturbînd lucrul obișnuit al tipografilor și neliniștindu-l pe editor: „Din întîiul moment" în loc de „din întîia clipă" (p. 85, r. 13); fără „venit pe un drum necunoscut" (p. 85, r. 15); „picătură de praf" în loc de „fir de praf" (p. 85, r. 41 — p. 86, r. 1); „Rezemată de noi doi, căci mașina nu era prea largă" în loc de „Rezemată de noi doi, căci fotoliul mașinei nu era prea larg" (în ediția 1955: „Rezemată de noi doi, nevastă-mea", p. 86, r. 4).

Prezența acestor variante am considerat-o necesară aici pentru a facilita înțelegerea comentariului lui Perpessicius.

Bucurie, întîi, pentru linia cursivă, alertă și de nesfîrșite surprize a ăstui fragment însuși. Experiența sentimentală a eroului, prins între ciocanul geloziei și nicovala introspecției psihologice, se desfășoară în scene fragede, în idile spirituale, presărate de atîtea aforisme, strălucitoare prin justețea și efigia lor, pe tema dragostei și capriciilor ei. Dar romanul ce stă să apară și peste care fragmentul de astăzi deschide ferestre ispititoare ne va întîmpina, ca mîine, cu cele două brațe ale tomurilor lui, două, și cititorul, de obște, dimpreună cu noi, îi va urmări meritele și atracțiile. Dacă pe leu îl cunoști de pe unghie, întotdeauna — pe romancier, dintr-un fragment, mai adesea. M-aș mira să fie altminteri, în cazul de față.

Cred în evoluția și desăvîrșirea ciclică a scriitorului. Mai precis, nu cred decît în aceasta. Tot ceea ce se abate din trunchiul unitar, crăci de sezon sau altele, cad devreme sau din reacție proprie. Și Camil Petrescu oferă amatorului de literatură un astfel de caz, o astfel de formație unitară, ciclică, armonică. Romanul, pe care i-l arvunește fragmentul de astăzi, trebuia să vină. Din lira lui lipsea o coardă. Mîine va fi și ea la locul ei.

Nu vreau să vorbesc astăzi de militantul Camil Petrescu. Oricît m-ar îndemna la aceasta larma disproporționată a îngîmfărilor politice și vaierul unanim al proletariatului intelectual. Glotașii urnelor de votare, ca și turmele necuvîntătoare îmbătate cu vorbe, precît și de basamac, pot să creadă ce vor. Va veni o zi de trezie și-n ziua aceea vor recunoaște că au greșit. Că li s-a vorbit și n-au ascultat. Că era în ele o lumină pe care au acoperit-o. Va veni o zi de conversiune, cînd ele singure vor merge către sfetnicii și călăuzele lor firești. În ziua aceea vor înțelege puterea credinței, miracolul gîndurilor curate. În ziua aceea gărzile vor putea mai mult decît oștile. Iar Camil Petrescu va fi stat tot timpul pe baricadă, militînd integru, tare pe credințele lui, pe puritatea convingerilor lui.

Nu vreau să vorbesc, astăzi, de militantul Camil Petrescu, pentru că nu vreau să vorbesc de menirea socială a scriitorului, nici de problema muncii intelectuale, pe care fostul conducător al *Săptămînii muncii intelectuale* a dezbătut-o în publicistica noastră, cu vigoare și talent. Romancierul ce se anunță și cu care ne vom întîlni, nu peste multe zile, în paginile așa de fericit anticipate astăzi, invită la o recapitulare bibliografică. Ostaș de prima linie, Camil Petrescu a debutat cu un volum de versuri de război. *Ciclul morții* a adus mai mult decît un poet de imagine și notație. Ceva din misterele lumii celeilalte și din tărîmul de răscruce, dintre viață și moarte, a pogorît pe aripa poemelor lui. Dramaturg, a dat scenelor piese ca: *Suflete tari, Micara, Mitică Popescu* și tiparului *Act venețian* și *Danton*. Arhitect de teatru, a înviorat în aceeași măsură și critica dramatică. Poema de dragoste *Luminiș pentru Kicsikém*, critica literară, redactorul cîtorva publi-

cațiuni literare sunt cîteva numai din titlurile unei activități diverse și incontinui.

Ce va fi romanul lui Camil Petrescu? Întîiul roman, precît ne spune autorul, al războiului nostru, văzut sub dublul unghi, documentar și epic. Fiziologia unui război defensiv, cum a fost, în bună parte, al nostru, precît ni se pare. Așa sau altminteri, el nu poate să fie decît una din lecturile antrenante și substanțiale în care toate calitățile de pînă astăzi ale lui Camil Petrescu, doctrină, poezie și nerv dramatic, își vor fi dat întîlnire."

La apariția romanului Perpessicius [1], el însuși combatant în primul război mondial, avînd și optica celui ce a cunoscut nemijlocit aceeași experiență dramatică, trece la o minuțioasă analiză:

„Evenimentele literare — și romanul d-lui Camil Petrescu este unul — nu sunt scutite de neplăceri. Căci iată: abia sfîrșesc povestirea aceasta pasionantă a unui război pe două fronturi, al dragostei și al morții, și, în loc să purced a detaila meritele și desăvîrșirea romanului, mă surprind dispus să zăbovesc în efuziuni tangențiale, în considerațiuni străine de artă și de faptul literar în sine, dar nu mai puțin actuale și nu mai puțin stîrnite, debitoare deci evenimentului și bucuriilor legate de dînsul. Să spun, de pildă, ce treaptă și ce ascensiune reprezintă, pe scara personalității literare a autorului, așa de hotărît afirmată și pînă acum, romanul de astăzi, cît de mult contrastează o atare cucerire spirituală cu toată micimea și meschinăria comediei publice, sufocantă prin tiranica ei omniprezență, sau chiar cît de mult ține acest an literar să se întreacă pe sine și să-și ție nealterată aureola sub care s-a deschis. Ion Barbu în poezie, Tudor Arghezi, Sadoveanu, Mircea Eliade, Ion Vinea în proză — ca să evităm, de pe acum, o adevărată defilare — au dat anului acestuia o strălucire aparte, de epocă așezată, de maturitate artistică, cu mult deasupra celorlalte, prin caracterul său de unitate. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, romanul de debut definitiv al romancierului Camil Petrescu, se înscrie pe aceeași linie, și încă suntem departe de sfîrșitul anului și de epuizarea seriei lui de evenimente. Dar sunt acestea maniere de critic și prețuiesc ele cît zece cuvinte legate de-a dreptul de opera ce apăru, astăzi, în cîmpul lunetei noastre? Ce s-ar întîmpla, Doamne, dacă toți astronomii și-ar irosi timpul în imnuri stelare? Nu știu cît ar cîștiga poezia, știința însă ar fi în pagubă.

Ucenicia literară a d-lui Camil Petrescu începe dinainte de război, dar se afirmă după, în ramuri multiple: teatru, poezie și critică dramatică. Experienței de viață și cunoașterii prin sine a războiului se datorește o bună parte din literatura d-lui Camil Petrescu. În aceeași măsură și romanul de

---

[1] *Cuvîntul*, an. VII, nr. 2009, din 23 noiembrie 1930, p. 1.

astăzi. S-a făcut deja observațiunea că ascendența romanului d-lui Camil Petrescu trebuie căutată în volumul său de poeme de război, apărut cu aproape opt ani înainte. Observațiune întru totul justă de vreme ce jurnalului de război, de o superioară romanțare (în sensul epic), care este romanul de astăzi, îi corespunde jurnalul versificat, de proporții reduse, dar de o aceeași calitate, al acelorași evenimente de război, din experiența autorului. Observațiune justă, dar care se cere completată cîtă vreme, mai ales, în debitul romanului aflăm captat și un al doilea izvor de poezie, pe lîngă cel al poemelor de război, anume al ciclului poemelor erotice din *Luminiș pentru Kicsikém*. Pentru că *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* este nu numai romanul războiului, dar și al dragostei. Teatrul d-lui Camil Petrescu a tratat numeroase cazuri erotice, și analiza minuțioasă a stărilor de conștiință erotică din roman nu este străină de experimentele lui dramatice. Evoluția amorului Ștefan Gheorghidiu-Ela, eroii romanului, cu întreg jocul de umbră și lumină, cu intermedii miniaturale, cu alternare de oaze cînd de poezie intensă, cînd de irupери violente, sunt însă toate închise, ca într-un fragment de diamant, în poemul lui Kicsikém, în aceeași măsură în care psihologia războiului este anticipată în poemul jurnalului său de campanie. În chipul acesta, fîntîna aceasta, de mare debit, a romanului, urcă și altminteri decît numai din capriciu simetric la două surse de poezie: erotică și războinică.

Romanul d-lui Camil Petrescu este, așadar, romanul unui război de două fronturi. El începe în ajun de declararea războiului nostru, cînd povestitorul, în speță sublocotenentul Ștefan Gheorghidiu, concentrat în lucrările de « fortificare » din regiunea Dîmbovicioarei, face eforturi disperate să obție o permisiune de două zile pentru a merge la Cîmpulung. O scrisoare insistentă, de la fosta lui nevastă, cu care se reconciliase nu demult, după multiple neînțelegeri, îl chema. O discuție la popotă, pe tema dragostei și răspunderilor reciproce, înveninată și altercantă, ne introduce în vestibulul povestirii ce se deschide cu chiar capitolul al doilea. Și aici, iată, de la început, să însemnăm măiestria cu care d-l Camil Petrescu intercalează romanul dragostei lui Ștefan Gheorghidiu, reconstituindu-l din cenușa de entuziasme și dezamăgiri a trecutului. Romanul ocupă întreg volumul întîi și trece, în povestirea de o cursivitate magistrală, nu numai o lume diversă, tipică și semnificativă pentru istoria neutralității noastre, exemplare de umanitate surprinsă în intimitatea metehnelor ei, dar mai ales vibrează, toată, de o mare încîntare spirituală. Povestitorul este un om de spirit, un ironist de o superioară sobrietate (șarja și caricatura nu-l ispitesc și nu-l abat din albiile obiectivării artistice), un portretist extraordinar, dar mai cu seamă un martor de fiecare clipă al acțiunilor dimprejurul lui și răsfrîngerilor lor în propria lui conștiință. « În afară de conștiință totul e bestialitate », declară într-un

rînd eroul d-lui Camil Petrescu, și romanul, pe ambele lui fronturi, al amorului conjugal și al războiului, este un neîntrerupt marș, tot mai adînc, în conștiință. Dacă mitul acesta al conștiinței strică sau nu vieții eroului, ros în existența lui de virusul analizei — iată ce nu se poate spune cu certitudine. Romanului însă îi comunică acea încîntare spirituală de care aminteam. Și este așa de dominant acest mit, cu așa de adînci rădăcini psihologice, că satisfacerea conștiinței ajunge să justifice și bucuriile cele mai relative. Un ușor — nobil, mai curînd — scepticism se degajă din această viață cu micimi, purificată de examenul conștiinței, și cînd, după întîia mare dezamăgire din dragostea sa fără de margini, eroul întîlnește pe fosta lui soție, evenimentul e ridicat la scară cosmică și abdicarea devine totală: «Pentru mine însă, care nu trăiesc decît o singură dată în desfășurarea lumii, ele, întîmplările familiale, au însemnat mai mult decît războaiele pentru cucerirea Chinei, decît șirurile de dinastii egiptene, decît ciocnirile de aștri în necuprins, căci singura existență reală e aceea a conștiinței mele, femeia mea era mai vie și mai reală decît stelele distrugător de uriașe, al căror nume nu-l știu».

Și același scepticism și aceeași liniște în urmărirea proceselor de conștiință, chiar cînd lumina se lasă definitivă și îndoială asupra complicităților Dalilei nu mai poate fi. Eroul d-lui Camil Petrescu este un psiholog al dragostei, și luciditatea și preciziunea analizei lui se înrudesc cu ale marilor moraliști ai literaturii franceze, și înaintea tuturor cu Stendhal însuși. Zigzagul acestei iubiri, în planul conștiinței, evident (pentru că altminteri, sub raportul întîmplării brute, ce poate fi mai simplu și mai banal totodată ca sperjurul unei soții sau unei amante?), cunoaște ocolurile cele mai tainice, transfigurările și înnorările cele mai patetice, de la divinizare pînă la ură și dezinteres (romanul se încheie cu un mare act de clemență, care aduce și a absolvire), într-un cuvînt, toate licorile și toxinele marilor iubiri reflexive:

«Oricine iubește e ca un călător, singur în speța lui pe lume...» notează într-un loc eroul d-lui Camil Petrescu, și individualismul «cazului» său de dragoste este, pe de altă parte, urmărit cu tenacitate. Prins între oglinzile paralele ale confruntărilor, sufletul acesta se operează la rece, cu singurul anesteziant al introspecției. Conștiința aceasta activă izbutește — ca o dovadă de multiplicitatea formelor epice — să realizeze o numeroasă figurație, în mijlocul căreia merită osebite mențiuni portretul lui Nae Gheorghidiu, parlamentarul cinic, și Tănase Vasilescu-Lumînăraru, genialul profan al afacerilor pentru lumea civilă, iar pentru cea ostășească, silueta lui Orișan și apoi a tuturor militarilor, de la comandanți la ultimul soldat. Cum însă a stărui cît de cît este cu neputință, să amintim numai două din scenele de comedie de rasă ale romanului: scena dintre Nae Gheorghidiu și Ziegler, reprezentantul firmei germane pentru armată, și scena dintre Ștefan Gheor-

ghidiu și Vasilescu-Lumînăraru, cu dezarmanta profesiune de credință a diletantului în afaceri. Omul de teatru, ai zice, și-a adus de astă dată, din plin, contribuția.

Dar *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* este nu numai romanul războiului dragostei, din primul tom, în ale cărui nenumărate paranteze, de critică socială și a convenționalităților de tot soiul, nu obosești să te pierzi, el mai este și romanul războiului morții, pe frontul Carpaților, în înaintarea și retragerea, la fel de precipitate, din 1916. Întors în pripă din permisiunea obținută pentru Cîmpulung și ducînd cu sine spectrul trecutului său, Ștefan Gheorghidiu participă la înaintarea de dincolo de Bran. Dacă poezia de război a d-lui Camil Petrescu aducea din mormintele vizitate cîteva autentice giulgii funerare, romanul, în schimb, în această a doua lui parte, reconstituie participarea eroului său în război cu susținută scrupulozitate tehnică. În declarațiuni recente, despre substratul documentar al romanului său, d-l Camil Petrescu se înscria în fals împotriva verosimilului. Nimic mai justificat, în speță. Verosimilul e încă unul din locurile comune, confortabile, unul din acele scuturi la adăpostul cărora se comit atîtea din perversiunile estetice. Cetitorul neavizat, puțin inițiat și mai ales lipsit de simț critic, poate fi cu ușurință prada tuturor mistificărilor. De aici și succesul așa-zisei literaturi războinice, mai mult decît în război, în care adevărul omenesc este falsificat și prezentat în lumini rotunjite. Nu verosimilul, cît veridicul. Sau verosimilul, atestat și contrasemnat de martori, actori și spirite critice totodată. Războiul d-lui Camil Petrescu este nu numai pagina de acută psihologie a luptătorului lăsat în plata Domnului sau în voia morții, dar și actul de justiție al războiului românesc, reintegrat în bună parte în limitele și fizionomia lui autentică. Tirul de baraj de la Săsăuș, prin care trece eroul d-lui Camil Petrescu, concurează oricare din documentele similare ale literaturilor străine, și grija pe care o pune autorul în referențe ni se pare pe deplin îndreptățită. Ele conturează faptul românesc și-l încadrează în singura posibilă literatură de război, aceea a adevărului. Pe linia aceasta, d-l Camil Petrescu a deschis drum tuturor literaturilor ce se vor încerca în reconstituirea atîtor alte aspecte ale războiului românesc. Iată pentru ce apreciez, îndeosebi, sobrietatea cu care d-l Camil Petrescu, lipsit de sfichiul pamfletului sau criticii caustice, face rechizitoriul aparatului nostru de război. Dacă războiul, în ultima analiză, nu este altceva decît organizarea savantă a crimei colective, apoi atunci organizarea aceasta cată să fie cît mai metodică, mai impecabilă. Altminteri, totul nu-i decît sinucidere tragică. Or, și din acest punct de vedere, romanul d-lui Camil Petrescu aduce cetitorului atîtea mărturii minuțios gîndite, în aceeași măsură în care întîia parte a romanului disecase cu atîta virtuozitate sufletul unui îndrăgostit în război cu femeia."

Reeditarea romanului la scurtă vreme (1931) îi oferă lui Perpessicius prilejul unei confruntări care trădează pasiunea pentru detaliul de istorie literară a celui ce va alcătui ediția Eminescu:

„Ediția a doua a romanului d-lui Camil Petrescu, în exemplarele ce am sub ochi, pe velină vărgată și în litera cu floarea mărită, mă bucură, la răstimp de mai puțin două luni de zile de la întîia întîlnire, și pentru binemeritatul succes al autorului, dar și pentru contingentele de cetitori de calitate, ce sporesc de la o zi la alta. E adevărat, iarăși, că un roman în care socialul, psihologicul și documentarul de război se întîlneau în cea mai armonică fuziune nu se putea să nu subjuge pe cetitor. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* este unul din cele mai inteligente, mai spirituale, mai pline de umanitate și de mărturii ale epocei dintre romanele apărute în literatura noastră. Artistul conștiincios care este d-l Camil Petrescu s-a aplicat asupra acestor două volume cu toată pasiunea, și dovada stă în conturul infailibil al povestirii, al frazei, al imaginei. Cîte ceva din spiritul de migală flaubertiană a scriitorului răzbise în public înainte de apariția primei ediții. Ediția a doua, expresă, oricît de puțin răgaz ar fi lăsat autorului pentru adăugiri, nu s-a putut să nu ispitească instinctul de perfecțiune, propriu artistului de rasă. Iată, spre pildă, însemnate numai cu gîndul de a servi de sugestie istoricilor literari viitori, două-trei din aceste locuri cu adăugiri. V-aduceți aminte, de bună seamă, de discursul acela plin de emfază pe care-l pronunță în Cameră, în vremea neutralității, unul din cei mai patetici și elocvenți membri ai guvernului. În noua ediție, discursul e precedat de un succint portret, care anticipează în chip fericit vidul și panașul elocinței oratorului: «S-a sculat grav, cu ochii puțin contractați, de pe banca ministerială și s-a dus, în tăcere întinsă ca într-un aer tare, spre tribună. Are fruntea înaltă, piezișe, ca de poet, ochii mari nu privesc pe nimeni, obrajii cu două cute, mustața de fante îmbătrînit » etc., etc. (I, 183). În capitolul *Ne-a acoperit pămîntul lui Dumnezeu*, o imagine nouă sporește plasticitatea acestui bombardament infernal de la Săsăuș: «...salva de obuze... se prăbușește... ridicînd *ca niște brazi*, pămînt negru » (II, 130). Și ceva mai departe, cînd bombardamentul s-a lăsat, asemeni unei cupole de oțel, grea, implacabilă, o imagine nouă, constructivă și telescopică, precizează și înnoiește: «E o schimbare de sus în jos, ca și cînd ar fi căzut tîmpla cerului și jumătate din priveliște s-ar fi răsucit ca într-un ochi bolnav, ca într-o oglindă, dintr-o dată întoarsă » (II, 132)."[1]

Către sfîrșitul anului 1930, sub egida aceleiași edituri (Cultura națională), apărea *Paradisul suspinelor*. Dacă în *Descîntecul* și *Flori de lampă* poetul Ion Vinea, în ipostază de prozator, amintea izvorul fertil al mito-

---

[1] *Noutăți și reediții artistice*, în *Cuvîntul* din 22 februarie 1931, p. 1.

logici poporane, în tripticul de nuvele care este *Paradisul suspinelor* aducea o nouă experiență epică, evocarea amestecîndu-se cu umorul fantastic și autoobservația revelatoare. O experiență romanescă nouă aducea și Camil Petrescu. Sub inițiale, Ion Vinea publică o cronică [1] preludată de scurte referiri la alte aspecte ale activității proaspătului romancier. Procedeul se învecinează cu al lui Perpessicius, intenția vădită fiind aceeași. Cînd ajunge la *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, pe care presupunem că îl cunoștea dinainte de apariție, Ion Vinea probează că uneori scriitorii înțeleg bine criteriile de judecată și nu simt povara să ia ca unități de măsură opere clasice aureolate, neavînd cultul exclusiv al valorilor catalogate. Acest motiv ne determină să transcriem integral cronica lui Ion Vinea, care înțelege cel dintîi să conjuge prudent numele lui Camil Petrescu cu al lui Proust:

„Ca o rachetă de luptă explodînd mecanic multicoloră, personalitatea lui Camil Petrescu se înfățișează multiplă și diversă. Intelectual de rasă, spirit agitat, de felină prinsă între gratiile menajeriei sociale, sub zîmbetul convențional ascunde cel mai atroce individualism. Scurmînd ideile cu gheare neobosite, este veșnic în devenire. A început prin poezie, ca majoritatea prozatorilor noștri. A fost pe rînd: gazetar, conducător de reviste, polemist, critic și autor dramatic.

Peste tot a purtat subiectivismul enervant și nou, provocînd nemulțumiri și fiind el însuși nemulțumit.

Activitatea sa poetică și-a avut epicentrul în cercul « Sburătorului » d-lui E. Lovinescu. Primul volum, intitulat *Versuri*, cuprindea poeme de război. Aducea ca noutate: reacția contra poeziei de esență muzicală, adeseori dulceagă și falsă. Întrebuințînd, ca stil antipoetic, expresia nudă, realistă, s-a consfințit prozator cu bogate resurse.

Dramatismul căutării interioare l-a mînat în mod logic spre teatru. A scris: *Suflete tari*, *Act venețian*, *Micara* și *Danton*. Primele trei au fost reprezentate, stîrnind laude, aprinse discuții și mai cu seamă înjurături.

Căci grație temperamentului său combativ, a căutat să-și cultive cei mai numeroși adversari dintre confrați. Și a reușit pe deplin.

Romanul de față ni-l arată pe Camil Petrescu, ca și în teatru, un puternic creator de viață. Dialogul natural și emoționant este de-a dreptul dramatic. Calitățile de dramaturg sunt cu abilitate transportate pe scena vieții. Eroul său, Ștefan Gheorghidiu, în rîvna de cercetare a adevărului absolut, se confundă cu însuși autorul.

Stilul direct facilitează sinceritatea, ajungînd pînă la confesiune. Fragmentar luat, romanul poate fi considerat autobiografic.

---

[1] *Viața literară*, an. V, nr. 131, august-septembrie 1930, p. 3.

Cele două volume ale romanului sunt în realitate două cărți deosebite. În prima parte conflictul se desfășoară mai mult interior. Este sufletul lui Ștefan Gheorghidiu din timp de pace, obsedat de gelozie pînă la dezechilibru mintal. De fapt, acțiunea începe de la al doilea capitol: *Diagonalele unui testament*, deși autorul o încadrează între două momente de tabără militară, desfășurînd analiza psihologică în mod retrospectiv.

Această manieră nu deservește ansamblului. Din contră, arată virtuozitatea în păstrarea unității temperamentale și de subiect. Eroul este însurat cu o colegă de facultate, care-l înșeală la propriu și la figurat. Pasiunea mare a soțului se zbate în căutarea certitudinei.

Oscilația este abil susținută pînă la sfîrșitul lucrării. Analiza sentimentului de gelozie este condusă cu putere stendhaliană (veche preferință a autorului). Gheorghidiu se zbate, fără putere, în cușca de cristal a rațiunei. Adevărul îi apare numai după ce trece prin focul întregitor de conștiință al războiului. O scrisoare anonimă (de ce tocmai o anonimă?) ridică perdeaua de minciuni. Gheorghidiu, reîntors altul de pe front, se desparte blazat și mărinimos de soția sa.

Același fond sentimental întîlnim și în *Mioara* lui Camil Petrescu. Romanul se pretează la incursiune analitică mai largă. Autorul explorează gelozia lui Gheorghidiu pînă la ultima limită, fără a cădea în exagerarea maladivă a unui Proust. De aici cursivitatea lucrării, cetită cu egal interes de esteticiani și publicul mare.

Intelectualismul lucid al eroului este mereu și cu dibăcie alimentat cu motive exterioare.

Conflictul între lumea ideilor și mediul social este inevitabil. Viața pur rațională este învinsă de cea practică.

Alții găsesc leacul în balsamul misticismului religios. Eroul lui Camil Petrescu în planul înalt al speculației intelectuale rămîne un ideolog nefericit în căutarea lucidității. Pasiunea lui de esență ideologică, alternată cu obsesia erotică, cedează în fața femeii iraționale, animal capricios și iresponzabil.

Maturizarea conștiinței în război se produce prin botezul eului în suferința colectivității.

Individualismul exagerat este înlocuit prin adîncă înțelegere și resemnare. Spre deosebire de eroul mutilat al d-lui Cezar Petrescu din *Întunecare,* sublocotenentul de rezervă Ștefan Gheorghidiu iese din război cu sufletul întregit, lecuit de infirmitatea inițială. În fața răcnetului unanim, scos de muribunzi pe front, văicărelile de dragoste îi par scîncete rușinoase.

Scena barajului este descrisă cu un realism covîrșitor. Citind, am simțit reînvierea clipelor de groază și măcel, uitate în trecut. Lipsa de emfază eroică sau patriotardă mărește calitatea impresiilor. Autorul romanului, făcînd războiul, a reușit să-l retrăiască ulterior și definitiv în operă de artă.

Cadrul restrîns al revistei nu ne permite să insistăm și asupra altor personaje fericit create ca: Nae Gheorghidiu, tipul arivistului desăvîrșit, Lumînăraru sau bunul camarad Orișan.

De asemenea, asupra stilului gazetăresc uneori sau acele incursiuni în manualele de filozofie. Imaginile reușite abundă totuși amintind de poetul de odinioară.

Cu romanul de față, Camil Petrescu se înscrie ca prozator, în accepțiune universală. Faptul că ediția întîia a fost epuizată, într-un timp relativ scurt, e o răsplată meritată. De aceea nu ne putem ascunde entuziasmul pentru autor și publicul înțelegător."

Andrei Tudor, care debutase la *Curentul* (1928) cu articole critice și cu versuri la *Universul literar* de sub conducerea lui Camil Petrescu, vede, în cronica sa [1], romanul ca expresie a reacțiilor psihologice cu totul particulare ale sensibilității autorului. El amintește, ca și alții, de investigarea subconștientului cu diverse metode, citînd numele lui Proust și apoi al lui Joyce, magician al monologului interior. Criticul-poet se păstrează în cadrul celei mai limpezi exprimări:

„Cred într-o problematică a unei personalități, a unei individualități, care se soluționează în roman, fiindcă romanul este o experiență și o verificare.

O individualitate puternică nu poate fi perfect neutră, ci exprimă o atitudine, trece dincolo de tipare și se încheagă într-o formă firească și adecuată.

Un roman devine astfel o diagramă a oscilațiilor și a neliniștei unei personalități pe un cîmp de experiență dat.

Ultima carte a d-lui Camil Petrescu, romanul de dragoste și de război *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, e un itinerar sentimental și intelectual al unei sensibilități și personalități pe două planuri de viață: dragostea și războiul.

Personagiul-axă a romanului, Ștefan Gheorghidiu, ni se dezvăluie cu încetul, situîndu-se și luminîndu-se în diverse întîmplări. Este, într-adevăr, singurul personagiu amănunțit analizat. Toate celelalte persoane din roman se mișcă, trăiesc în funcție de personagiul principal. Ele apar ca niște coordonate față de care se determină și se delimitează personagiul principal.

---

[1] *Facla*, an. IX, nr. 384, 17 noiembrie 1930, p. 3.

De aceea, trecînd peste formă, am găsi în esență un jurnal, în care se analizează substanțial și amănunțit eroul.

Domnul Camil Petrescu este primul romancier român care face o adîncă analiză psihologică.

Ultima rețetă literară abolea psihologismul în linii mari, care nu mai avea nici suficientă putere de adîncire și oferea tipuri psihologice-standard.

S-a introdus în loc investigația amănunțită, unde detaliul se oprea lîngă inutil. Astfel s-a obținut o adîncire a analizei, o putere de penetrație în adîncuri nesondate și nebănuite. Metodele au fost diverse pentru exploatarea subconștientului. («Madeleina» lui Proust a deschis drumuri noi. Monologul interior al lui Joyce este o aplicare a aceluiași principiu.)

Un scriitor român, autor al unui roman de război și al unui roman de luxură, aventuri și palpitații, s-a reclamat de aceeași metodă dar superficial a cultivat amănuntul în sine fără să-i dea o valoare de relație. Citez: «... scria cu un creion hardthmut no. 2. (Niciodată n-am înțeles preferința eroului pentru marca hardthmut.).»

Spre deosebire de romanul d-lui Camil Petrescu, unde amănuntul este esențial și luminează o priveliște psihologică unică, o stare sufletească alterată, la scăpărarea unui gest ce pare banal și fără semnificație.

Astfel, prin descoperiri la fiece pas, prin trăirea succesivă a descompunerii dragostei, se situează personalitatea eroului față de dragoste.

Ultimele sedimente ale iubirii se dizolvă în fața trăirii unei alte experiențe, a războiului.

În război, în atmosfera absolută a morții, se topește orice rămășiță de dragoste și se lichidează un trecut, care rămîne doar ca un reper de aducere-aminte. Optica se schimbă, laturile unghiului de vedere se schimbă, se strîng.

În iminența morții vederea se esențializează, omul se reduce la o apercepție imediată, primară.

Această nouă experiență anesteziază sensibilitatea eroului, vechile preocupări devin ridicule, fără sens.

De aici o nouă verificare, o necesitate de confruntare, o căutare exasperată a adevărului.

Sunt semnificative, în această privință, toate pasagiile din volumul al doilea notate în josul paginii. E un tic al eroului de a-și verifica impresiile continuu.

În experiența războiului se verifică față de alții cari au trăit și au scris războiul; în experiența dragostei se verifică față de sine, neîngăduind o asemănare.

Pe un alt plan se face un alt proces: se confruntă clișeul și livrescul cu realitatea. Nu înseamnă că cunoaștem războiul dacă am privit puștile și steagurile de la muzeul militar din Parcul Carol.

O întreagă falsă educație, făcută de «preamărirea» piepturilor de aramă din diverse poezii patriotice, cu exaltarea misticismului eroismului și a vitejiei «prin ploaie de gloanțe», sucombă în fața adevărului (nedumerirea eroului care observă că imaginea «ploii de gloanțe» nu e adevărată). Și aci trebuie notat și acest nou aport al autorului netratat în nici un alt roman: descrierea amănunțită a trecerii din starea de pace spre război și constatarea nepotrivirii dintre imaginea avută despre război și realitate.

Deși toate personagiile există, spre a delimita personagiul principal, ele viețuiesc și se mișcă.

Tehnica și talentul de dramaturg al domnului Camil Petrescu a operat fericit.

Sunt personagii sesizante, deși caracterizate prin două vorbe.

De pildă, deliciosul Nae Gheorghidiu, om politic, avocat și om de spirit, care se revelează cititorului printr-o situație sau printr-o vorbă de spirit.

Rafineria Elei, soția eroului, care pentru a afla cine era fata cu care vorbise soțul său la cursul de filozofie — ocazionează și suportă o întreagă istorie a filozofiei, ca să poată întreba, în sfîrșit:

« — Cine era o fată blondă și uscată?... Una urîtă ... după lucrare cînd tu vorbeai cu profesorul, cîțiva băieți și două fete discutau despre tine. Se lăuda că te cunoaște ... »

Tipul dur și precis al lui Corabu.

Sesizantă, deasemeni, descrierea unui bombardament:

« Trag iar, în mocirlă, după noi. Nădăjduiam că acolo cel puțin obuzele, lovind în moale, nu vor mai exploda toate. E adevărat că numai unele ridică trombe de noroi, altele termină îngropîndu-se fleșcăit. Îmi dau însă seamă că grozăvia clipelor e din altă cauză decît a exploziilor. Obuzele înseși vin înspre noi, în noi, căutîndu-ne ca niște gloanțe. Lovesc în jurul nostru ca niște săbii, care n-ar izbuti dintr-o singură izbitură să ne reteze capetele și apoi furioase ar lovi văpăind în dreapta și în stînga, înainte și înapoi, zăpăcit și orb.

Ne trîntim pînă în gît în mocirlă, dar nu putem afunda (oricît de mare e groaza) și capetele, căci ar fi să murim înăbușiți. »

Toate acestea într-o formă vie, într-o descriere pregnantă și într-o linie accidentată de întîmplări.

Cartea se citește ușor, cu pasiune, și nu pentru a afla mai repede sfîrșitul, ci cu interesul unei trăiri, cu regretul pentru fiecare pagină care apropie sfîrșitul. O sumă de calități care fac din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* cel mai bun roman românesc de război. Și aceasta e puțin spus. Mai precis: un bun roman."

O cercetare mai atentă se impune cînd e vorba de cronica lui Eugen Ionescu.[1] Conștiința literară românească, cea europeană, au fost surprinse și tulburate de fenomenul proustian, deschizător de noi direcții în istoria romanului, scos de sub autoritatea tiparelor tradiționale și realizat ca o desăvîrșită construcție polifonică. Supunînd intuiția judecății critice, Camil Petrescu a întreprins printre cei dintîi o analiză a epopeii proustiene, care îmbogățește eseistica noastră cu pagini antologice, adevărat model de comprehensiune a complexității structurii operei scriitorului francez. Prin aceasta nu dorim să îmbrăcăm inoportun o haină de scutier critic al romancierului Camil Petrescu, prezentat de Eugen Ionescu ca descendent nu tocmai norocos din „blana" lui Proust în peisajul pitoresc al literaturii noastre. Subiectivismul îl împiedică să facă în mare măsură delimitările necesare, și Eugen Ionescu nu vede nota personală a lui Camil Petrescu, dimpotrivă, îl descoperă repede fără vocația introspecției, fără suplețe în expresie și, paradoxal: „Influența lui Proust se poate urmări pînă la construcția frazei și sintactic". Nu e locul unei paranteze filologice pentru a dovedi oțios că frecvența propozițiilor relative proustiene, a ritmului frazei arborescente, distribuirea adjectivului și metaforei, expansiunea lirismului infirmă afirmația atît de energic formulată. Nici genialului romancier francez nu-i erau străine mijloacele lui Saint-Simon, Nerval, Dostoievski, Ruskin. Numai că în captarea realului prin intermediul memoriei, elasticitatea asociaților de idei cunosc cu totul alte modalități la Proust. (E la Eugen Ionescu ceva din orgoliul de gramatic al lui Paul Souday.) Fraza citată de critic ca mai proustiană decît a lui Proust anulează aserțiunea. Cititorul se convinge ușor și trebuie să transfere cu mansuetudine „culpa" asupra tînărului magistrat critic și aspirant la demonstrații lingvistice.

Gelozia în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* îi apare lui Eugen Ionescu întreprinsă cu mijloace specific proustiene și are ca punct de referință numai cuplul Swann-Odette de Crécy (*„la dame en rose"*). Sentimentul geloziei la Proust își dezvăluie zeci de fațete dacă ne gîndim cum se complică prin cuplurile Saint-Loup—Rachel, Charlus—Morel, Narator—Albertine. Dar Eugen Ionescu scapă, uneori abil, de obsesia copleșitorului model proustian și găsește în *Ultima noapte de dragoste*,

---

[1] *Fapta*, an. I, nr. 7, 22 noiembrie 1930, p. 6.

întîia noapte de război însușiri care vor fi puse în lumină de alți comentatori. E de notat faptul că Eugen Ionescu simte legătura între prima și a doua parte a romanului, ceea ce a scăpat unor condeie critice. Un mai vădit interes transpare din rîndurile dedicate părții a doua. Iată acum textul *in extenso*:

„Cartea d-lui Camil Petrescu stă sub semnul lui Proust ca metodă literară: introspecția supralucidă, rece, cu aparență de științific, dedublare și contemplabilitate a propriilor stări de conștiință, obiectivate, înstrăinate; precum și punerea centrului de gravitate într-un personagiu principal («je»), prin prisma sentimentală a căruia urmărim narațiunea interioară, epica stărilor de conștiință, și care unghi optic constituie totodată și axa unică (coloana vertebrală) în arhitectonica romanului.

Singură construcția formală, dintr-un principiu egal proustian, este astfel pricinuită de determinismul asociațiilor psihice ale principalului personagiu: care ne este înfățișat ca erou pasiv (și contemplator lucid al stărilor sale de conștiință; ale unor evenimente interioare pe care nu le provoacă el — gest — dar pe care le acceptă și le degustează).

Acest personagiu autoanalitic și cu darul dedublării este și singurul personagiu veridic al romanului: singurul a cărui personalitate o putem urmări și controla, celelalte personagii nefiind decît incidente sufletești (deci strict dependente de eroul central), imagini. Iar pe erou îl putem recunoaște nu prin act fizic sau prin precis desen, ci prin atenta scrutare a reacțiunilor sale sufletești (celelalte personagii fiind, ele însele, în roman, pure reacțiuni psihice).

Influența lui Proust se poate urmări pînă la construcția frazei și sintactic; pînă la metoda analogiilor și a parantezelor: «Crezusem, cu un secret orgoliu, că toate bucuriile și durerile nevestei mele nu pot veni decît prin mine și din cauza asta simțeam acum că durerea cea mai insuportabilă în dragoste nu e atît să fii lipsit de o voluptate, cît să constați că plăcerea pe care o dădeai și credeai că singur poți s-o trezești (care, tocmai prin acest ocol întoarsă, era adevărata ta voluptate) nu mai e, ca o clapă care nu sună» (pag. 142). Fraza este specific proustiană. Mai proustian decît Proust.

Dar la Camil Petrescu introspecția nu are suficientă adîncime și abstractizare, ci — superficială — ea se oprește la mici lucidități și mici observații, fără ca detaliul să devină util încorporării în complexitatea, în scurgerea largă și lentă a viziunii analitice totale a romanului.

Pentru că expresia lui Camil Petrescu nu are bogăția vocabularului, limbagiului proustian (fiindcă, poate, este românească), ci rudimentară și sărmană — și adeseori gazetărească; iar cuvîntul care să reveleze, printr-o

spontană, lumină, un caracter, este facil și pueril; « Kant ăla al d-tale », care să demonstreze incultura unchilor lui Ștefan Gheorghidiu (dar despre Kant se pomenește și la facultățile juridice). După cum sunt obositoare, prin repetiție, prin monotonie, unele comparații și expresii: « ca un animal rănit », « am vrut să-l lovesc » etc. Și mai sunt cu desăvîrșire inoperante și inutile fragmentele suficient de lungi de lecții strategice; cum și exageratele incursiuni — și neapărat elementare — în istoria filozofiei (cu o terminologie împrumutată *Elementelor de metafizică* ale d-lui C. Rădulescu-Motru). Romanul abundă, dealtfel, în maxime nenumărate și banale, cărora autorul pare a le da o însemnătate deosebită, dar care izbutesc, totuși, să dispară în liniile generale, ample, ale operei.

Fără a-i constitui o denaturare a viziunii temperamentale, metoda lui Proust a fost, prin urmare, larg utilizată. Neprofunzimea introspecției la Camil Petrescu este augmentată (corect: este dovedită) de lipsa de suplețe a stilului, a frazei: gazetărească unde se cerea abstracțiunea; « stil » (vreau să spun: expresie) are Camil Petrescu cînd se eliberează de orișice stilistică proustiniană, vezi volumul al doilea. Și pentru a preciza fuziunea dintre intuiție și expresie, este știut și caracteristic că fraza lui Proust (minunat instrument al aprofundării viziunii în interior) marchează însăși — prin construcția sintactică — treptata adîncire interioară, sondaj (cum ne spune d. G. Ibrăileanu).

Dar fraza scurtă și nervoasă, cum este specifică lui Camil Petrescu în forma lui bună, este cerută de o epică exterioară, mai apropiată de suprafața conștientă; și realistă sau fotografică: nu este apt temperamentul pentru delimitarea delicată a stărilor de conștiință; sau pentru îngemănarea suplă a lor.

Camil Petrescu nu reliefează un caracter prin observația unui caracteristic incident de detaliu (cum face Proust), nu îl luminează printr-o imagine care să susțină observația (metoda comparației cuprinse într-o propoziție incidentală), nu îl confirmă prin motivația unei generalități. Nu posedă, și este o principală cauză, o suficient de bogată, de expresivă, de diferențiată limbă literară: nu ca stilistică; și nici ca tehnică sau preocupare exterioară, dar ca necesar instrument, utilaj, al expresiei, al sondării. Fraza scurtă își are rolul ei, desigur; tot așa simpla notație; sau neglijența stilistică (tehnică); dar introspecția cere, literar, amploarea și construcția frazei proustiniene.

Înțelege, vrînd-nevrînd, și d. Camil Petrescu că este necesar « un stil » cînd îl încearcă pe a lui Proust.

Fără a avea o schemă rigidă prestabilită, romanul domnului Camil Petrescu este totuși perfect omogen, perfect întreg. Tema romanului:

vidarea unui complex sufletesc prin substituirea altui complex sufletesc. Două evenimente sufletești dintre care unul anulează pe celălalt. Soluționarea literară, destul de simplă, nu cerea decît punerea în scenă a acestora; și alternarea lor.

Interesul romanului un cade decît asupra unui erou, Ștefan Gheorghidiu, și asupra problemei de conștiință a acestuia. Prin dezagregarea dragostei lui Ștefan Gheorghidiu, clarificarea procesului interior, romanul ia, necesar și firesc, sfîrșit. (Există și în acest proces de disoluțiune a unui sentiment o similitudine cu procesul de extincțiune a dragostei lui Swann pentru Odette; dar și gelozia este similar analizată; cît și pulverizarea bănuielilor din prea marea fragilitate a fundamentului pe care se înalță edificiul asociațiilor.)

Dar această disoluțiune a sentimentelor lui Ștefan Gheorghidiu ia aici o personală interpretare și expresie. Nici eroul nu se cunoaște, în ciuda introspecției, pe sine însuși: el nu se definește, dar își notează reacțiunile sufletești din totalitatea cărora vom deduce noi înșine adevărata personalitate a eroului.

Într-adevăr, nici modificarea atitudinii Elei pentru Ștefan; nici siguranța, din ce în ce mai accentuată, că este înșelat de ea nu l-au determinat să [nu] o mai iubească: acestea nefiind atît cauze, cît efecte, ci punerea ei într-o nouă perspectivă interioară; mutație pricinuită de un nou eveniment psihic, necuprins în cel dintîi, independent de cel dintîi. Circumstanțele care întrec liberul arbitru al eroului și care pun pe eroină pe un secundar plan de preocupare; și de intensitate.

Romanul se poate cristaliza perfect în jurul acestor două evenimente mari interioare: iubirea lui Ștefan Gheorghidiu și războiul, pură circumstanță sufletească. Iar nodul romanului constă tocmai în punctul de liesiune al celor două tensiuni psihice.

Prin personalitatea eroului principal și prin soluționarea procesului sufletesc (durata soluționării), romanul își capătă astfel o deplină construcție interioară, o deplină unitate interioară.

Personagiul feminin principal nu are — conform celor mai sus remarcate — o viață obiectivă reală, ci subiectivă. Nu avem posibilitatea să o deducem, clar, dar o vedem prin ochelarii variabili ai lui Ștefan Gheorghidiu. Ea suportă nu privirea analitică a acestuia, ci emoționalitatea lui. Ea este imobilă, nu acționează, apare rar: trăiește pentru noi ca repercusiune sufletească urmărită în Gheorghidiu: comoțiune. Noi nu cunoaștem decît imagina ei reflectată în conștiința lui. Ea nu există decît ca stare de conștiință fluctuantă, variabilă. Dar — pentru scopul ultim al romanului, care urmărește numai lămurirea personalității lui Ștefan Gheorghidiu — ea nici nu

interesează în sine, ca ființă obiectivă și reală: de aceea nici nu știm dacă îl înșeală sau nu pe Ștefan; dacă îl iubește încă sau nu îl iubește. Lumina în care ne este înfățișată variază, neapărat, cu schimbarea sufletească a lui Gheorghidiu: este simpatică la început fiindcă așa o vede Gheorghidiu; fiindcă o iubește; devine, la sfîrșit, odioasă pentru că Gheorghidiu nu o mai iubește.

Iubirea lui Ștefan fusese rod al acelei cristalizări stendhaliene: sugestie, pe care vin să se grefeze, în eșafodaj, alte sugestii. Avem, așadar, împreună cu eroul, o totală nesiguranță a vinovăției și chiar a egoismului ei. Nu avem decît o constantă certitudine și posibilitate de verificare: aceea a sentimentelor personagiului masculin și a curbei sentimentelor acestuia. Iar toată expresivitatea estetică i-o împrumutase Elei — printr-un bine cunoscut proces de producție și de vivifiere — eroul însuși. (Dar dovada ultimă a existenții unic subiective a personagiilor auxiliare ne-o procură faptul că Ștefan Gheorghidiu este și criteriul moral al tuturor.)

Nu vom urmări, prin urmare, în roman, existențe și caractere obiective, ci curgerea unei singure vieți sufletești.

*

Dacă fraza lui Camil Petrescu nu sondează adîncurile conștiinței, stilul îi este perfect adecvat în descrierea luptelor; a « marșurilor în noapte »; a înaintărilor cu strigăt; a ființei iminente și impalpabile a dușmanului (« care este foc și gloanțe și moarte »).

Precizia glacială a propoziției scurte este un minunat imbold de sugestie. Aici nu construiește o realitate, ci o sugerează, zvelt: epică. Cuvîntul își păstrează numai forța de sugestie. Imaginile care defilează, care viază, cresc și se complică cu o nebănuită facilitate și rapiditate, în fața noastră; se integrează, suplu, alert, se combină fără nici o opintire, fără nici un obstacol material de stilistică. Fraza, cu caracteristica-i scurtime, nu atrage îndărăt, asupra ei, sau în adîncime: stilul lui Camil Petrescu nu este — aici — nici bun, nici rău: nu există. Devine inutil: tot astfel preocuparea literară. Dar viața, cu atîta luciditate și forță totdeodată sugerată, crește cu atît mai mult dinamism, cu cît este adoptată o mască falsă de preocupare documentară.

Nu avem privire în adînc — volum — dar accelerată mișcare de linii.

*

Superior tuturor romanelor românești de război — prin faptul că nu este un roman de război — cartea d-lui Camil Petrescu deschide drumuri noi în tehnica romanului nostru.

Își are, totuși, scăderile sale, cum, de pildă, urmărirea prea scrupuloasă a lui Proust din partea întîia a operei.

Și nu posedă dl. Camil Petrescu o inteligență a abstractului, ci a imaginilor concrete; precum și o intuire dinamică a vieții. (Analogia proustiniană, d. ex. — des utilizată în primul volum și, din fericire, complet abandonată mai tîrziu — nu ridica, precum la Proust, la o generalizare.)

Dar în narațiune — alert și expresiv — Camil Petrescu redă, desăvîrșit, mișcarea, rapiditatea de fulger.

Prin urmare, îndrumat mai mult spre epica exterioară, rămîne cel mult un analist al sentimentelor primare, nediferențiate: d.p., frica. Luciditatea sa analitică se oprește aici, introspecția nu se diversifică, nu se nuanțează, nu se complică, nu se abstractizează."

Să vedem ce afirma Eugen Ionescu într-un medalion din *România literară* (nr. 6, din 26 martie 1932, p. 3):

„Camil Petrescu, lucrul acesta se vede și în literatura sa, în teatru și în romanul de introspecție, este unul din marile capete analitice ale țării acesteia de intuitivi « *grosso modo* ». Dealtfel și tradiția intelectuală din care descinde se află în țara celor mai iscusiți analiști, e țara lui B. Constant, a lui Stendhal, a lui Proust." În continuare, Eugen Ionescu se referă la mobilitatea inteligenței lui Camil Petrescu, la virtuțile de pamfletar din *Cetatea literară*. Deci, la scurtă vreme, admirație pentru om și scriitor, ca doi ani mai tîrziu, printr-o răsucire acrobatică, să apară virulența în paginile din volumul *Nu*. Fulgerătoare mutații psihologice și intelectuale.

Demitizarea eroului și modul de a pune în evidență umanitatea în timpul războiului sînt observate cu perspicacitate de Pompiliu Constantinescu[1]:

„Structura realistă a d-lui Camil Petrescu (relevă criticul, discipol al lui Eugen Lovinescu) este comună și pieselor sale de teatru. *Suflete tari*, *Act venețian*, *Mioara* și *Danton* au dovedit un talent dramatic de o pătrunzătoare luciditate, de analiză și de un realism psihologic stăpîn pe mobilele intime ale personagiilor. Astăzi, cînd d-sa trece la proză și se impune ca un romancier de personală factură, de material și realizare profund remarcabile, regăsim concentrate toate însușirile sale de observator realist și de subtil analist al cazurilor de conștiință. Romanul d-lui Camil Petrescu apare astfel ca o sinteză mărită a calităților sale de scriitor, care-i conferă și notele diferențiale între prozatorii tinerei generații. Eroul celor două volume, sublocotenentul Gheorghidiu, e o conștiință lucidă, un spirit atent întors în sine însuși, analizîndu-se în două mari ipostaze ale vieții: iubirea și războiul. D-l Camil Petrescu îl poartă pe două planuri de experiență și-l dilată de-a lungul a

---

[1] *Vremea*, an. III, nr. 150, 30 noiembrie 1930.

peste 500 de pagini dintr-o vroită intenție de unitate artistică și psihologică. Din punctul său de vedere, ar părea logic să privim cele două tomuri și personagiul lor central ca o construcție solid închegată, în două mari momente morale; însă aceste două etape sunt la distanțe interne atît de depărtate, încît o lectură atentă ne pune în fața a două romane separate, cu două teme izolate, fiecare epuizată în limitele unui singur volum. Armonia nu se frînge, calitățile scriitorului nu se întunecă dacă ne ocupăm de fiecare volum separat.

Cu atît mai mult ni se pare firesc procedeul cu cît d-l Camil Petrescu dezvăluie două fețe lăuntrice și două metode de scris. Romanul de iubire a lui Gheorghidiu se desfășura pe axele unei realități interne, alcătuită din ardoarea erotică și din prăbușiri de straturi morale prin invazia treptată a geloziei, superior analizată, cu mijloace de acuitate stendhaliană; romanul lui de război e jurnalul patetic al unui intelectual deformat de asprimile campaniei și care-și înregistrează, cu aceeași lucidă sinceritate, aci mai mult plastic decît analist, variațiile unui eu de un accentuat și conștient individualism.

Psihologia lui Gheorghidiu se înrudește cu psihologia eroilor dramatici ai d-lui Camil Petrescu; student în filozofie, îndrăgostit de abstracțiuni și modelat după idealuri livrești, Gheorghidiu e creat din pasta acelorași « suflete tari », epigoni ibseniani rătăciți în viață și neadaptați la compromisuri, stăpîni pe o minte geometric organizată, dar descompuși de asaltul insidios al iubirii. Virilitatea lor se topește în contact cu siguranța și viclenia instinctului feminin. Literatura d-lui Petrescu a urmărit insistent lupta sexelor, simplificate în două entități contradictorii. Bărbatul reprezintă o conștiință intransigentă, un fel de absolut moral, aplicat mai ales în iubire; femeia e un animal cochet, inferior sufletește, ispită a simțurilor și primejdie a echilibrului interior. În iubire, d-l Petrescu vede lupta a două categorii morale și refuzul de contopire a două esențe biologice. Bărbatul își angajează într-o experiență erotică întreaga personalitate, în timp ce femeia își oferă ca să-și retragă elanul capricios al unei permanente funcții vegetative. Originalitatea sa se mișcă între acești doi poli invariabili. Nu cunoaștem în tot romanul nostru o analiză mai susținută, o pătrundere psihologică mai atentă a geloziei — revers tragic al iubirii — ca în primul său volum. Gheorghidiu este expresia artistică a unui sentiment desfăcut în rotițele lui subtile, după cum Ela, soția lui, risipește parfumul ciudat al grației și senzualității feminine, surprinse cu ochi nuanțat. În ciclul de versuri *Un luminiș pentru Kicsikém*, d-l Camil Petrescu a poetizat această intuiție de feminitate, adîncită și în sufletul eroinei din primul tom al romanului său. Valoarea psihologismului este elocventă în sine, dar crește mai mult cînd îl privim în raport cu temele cam sărace ale romanului nostru, întîrziat în problematica unui monc-

ton conflict social. D-l Camil Petrescu se așază în linia romancierilor contimporani care s-au scuturat de formula îngustă sămănătoristă și au trecut la analiza cazurilor de conștiință, inaugurînd capitolul nou al romanului psihologic.

Gheorghidiu și Ela se zbat în plasa unor instincte strategic încăierate, ca două fiare într-o grotă întunecoasă; limpezi înlăuntru, prin radiografia analizei, ei nu se definesc prin pitoresc exterior. D-l Camil Petrescu posedă însă și un simț plastic, al omului: silueta lui Nae Gheorghidiu, politician veros și egoist cu aere degajate, ca și a lui Lumînăraru, spirit ignar, dar viclean, sunt viguros desenate prin cîteva linii. Un singur capitol e de prisos în concentrarea primului volum: acela în care Gheorghidiu face un neprevăzut curs de istoria filozofiei, în atmosfera de alcov a Elei; inteligența lui nu cîștigă nimic dintr-o dexteritate didactică, după cum iubirea femeii nu și-o asigură și nici n-o pierde prin considerație asupra «teoriei cunoașterii»; e un exces de culoare morală și intelectuală atribuit eroului. [...]

D-l Camil Petrescu este primul scriitor român care descrie războiul ca o experiență directă. Jurnalul de campanie al lui Gheorghidiu e mărturia unui combatant și inovația unui artist care își confesează propria mutilare morală.

Ca și eroul lui Remarque, eroul d-lui Petrescu e un intelectual lucid, posesor al unui confort moral făcut pentru timp de pace, și care-și urmărește dezagregarea personalității cu același interes al savantului urmărind cristalizarea unei reacțiuni chimice. Romanul de război contemporan este prin excelență realist; arta lui se sprijină pe observație, materialul pe simțuri, psihologia pe sinceritate directă. Conștiința eroului e înlocuită cu un ochi cuprinzător și cu urechi atente; sentimentele sunt simple, mecanizate aproape de identitatea împrejurărilor. Romanul de război nu înalță imnuri eroismului și nu combină situații sublime. Analiza a pătruns și aci; ceea ce numim erou, cu glas declamator, e un biet om hărțuit de foame și de plictiseală, bătut de gloanțe și de obuze, ca un vînat speriat, scuturat de frigurile morții și înghețat de spaimă, degradat de superstiție și pîndit de demență. Umanitatea războiului e tristă, morala lui e egoistă și redusă la clipa prezentă. Combatantul e un tip psihologic de resorturi adesea rudimentare, dictate de un determinism înfricoșat.

Gheorghidiu își surprinde și analizează fără ipocrizie frica, superstiția, insensibilitatea la durere, lașitatea și panica, după cum își dezvăluie firesc spiritul de camaraderie și curajul, izvorît din straturile unei instinctive conservări individuale și nu din conceptele abstracte ale structurii lui de intelectual. Superioritatea omului cult în război constă numai în facultatea de autoanaliză, în putința de a se dedubla, privindu-se ca obiect și subiect totodată. Există o psihologie profesională a războinicului, pe care d-l Camil Petrescu o descifrează cu stăpînire de sine, cu obiectivitate rece, în scene

caracteristice, în întîmplări trăite, cu febrilitate şi dramatism. E o încordare patetică, un nerv vibrant, o plasticitate sclipitoare, prinsă în formule pregnante, în acest jurnal de campanie, care nu ascunde nimic din ororile şi răsturnarea morală a războiului. Povestirea e alertă şi colorată, arta şi sinceritatea fuzionează, fără să simţi efortul de a fi literar. Evocarea unui tir de baraj, cu nebunia asurzitoare a şrapnelelor, ca şi trecerea trupelor de la Bran, sunt dintre cele mai dramatice pagini din cartea d-lui Petrescu. Dar acest jurnal de campanie schiţează cîteva tipuri de camarazi bine prinse; alături de Gheorghidiu, temerar, pasionat de război (şi aici subliniem noutatea eroului faţă de Remarque), se desenează figura de ambiţios şi de cuceritor a lui Corabu şi mintea iscoditoare a lui Orişan.

Un singur lucru regreţi terminînd confesiunea lui Gheorghidiu: că d-l Camil Petrescu nu s-a hotărît să facă două romane distincte, unul de iubire şi de analiză, altul de evocare dramatică mai amplă a războiului. Debutul său în proză este însă afirmarea deplină a unui scriitor cu mijloace revelatoare."

În *Vremea* din 11 decembrie 1930, Octav Şuluţiu, în *Zodie nouă la Camil Petrescu*, nu precupeţeşte epitetul superlativ, fapt puţin obişnuit la critic, şi exclamă: „Camil Petrescu a făurit un roman epocal, o imensă putere de viaţă, de un dramatism viu, cu clocot în adînc, susţinute într-un viu dialog. [...] Romanul lui Camil Petrescu este dintre primele în literatura română pentru echivalarea căruia nu-mi este ruşine să mă duc în străinătate."

Înainte de a trece şi la alte ecouri să menţionăm însă rîndurile semnate de Lucian Boz [1], care avea simţul preciziunii. Ele se tipăreau cu puţin înaintea reeditării romanului (ianuarie 1931):

„Romanul său este scris cu o tremurare înfrigurată, cu scrutare, corozivă şi sfredelitoare iubire, cu oscilări între haotic şi halucinant şi luciditate.

Tot romanul nu este decît lenta descompunere a personalităţii eroului şi precipitata cristalizare a personalităţii eroului (locotenentul [sic] Gheorghidiu) şi autoanaliza stăruitoare pînă la obsesie.

Pregătit printr-o largă activitate estetică şi filozofică, tradusă în studii, eseuri şi poezii, d. Camil Petrescu realizează în acest roman, pe proporţii de mare frescă, diagrama unui suflet în continuă efervescenţă şi mai ales o confruntare a propriei sale personalităţi cu dragostea şi cu războiul."

În *Literatură actualizată*[2], Al. Bădăuţă judecă sever *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, în aceeaşi pseudocronică referindu-se

---

[1] *Rampa*, an. XV, nr. 3844, 25 decembrie 1930, p. 7.

[2] *Gîndirea*, an. X, nr. 12, 1930, p. 477—478.

și la romanul *Cohortele morții* de Al. Lascarov-Moldoveanu. Simpla alăturare a celor doi scriitori, cel din urmă un semănătorist întîrziat, e cît se poate de edificatoare. După ce afirmă că succesul de librărie, „de vînzare", al romanului lui Camil Petrescu se datorează *Întunecării* lui Cezar Petrescu, insinuînd o posibilă confuzie onomastică în mintea cititorilor, Al. Bădăuță continuă concesiv:

„Convenim de la început că *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* nu este deloc lipsită de merite. Dimpotrivă, are pagini care pot sta fără greș printre cele mai bune ale literaturii noastre și observații trădînd un ochi sigur, cunoscut nouă ca atare din acele dure și plastice versuri de război publicate în *Sburătorul*."

Romanul este văzut distinct, în două părți, corespunzînd fiecare unuia din cele două volume: „primul urmărește viața unui tînăr menaj de studenți, în dezacord prin gelozia excesivă a soțului, alături de care d-l Camil Petrescu surprinde reușit cîteva din acele siluete care alcătuiesc fresca unei lumi din preajma războiului. Acest volum nu este, în fond, altceva decît un larg vestibul introductiv pentru cel de al doilea, închinat războiului și cel mai interesant prin contribuția pe care o aduce literaturii de război, degajarea scriitorului față de materialul care covîrșea altădată, putința lui de a vorbi « la rece » despre stări de suflet și realități ale războiului, amîndouă negreșit explicabile prin perspectiva liniștitoare pe care vremea o așează între el și noi. D-l Camil Petrescu izbutește să vadă războiul. Să-l surprindă în afara sufletului său. Să și-l proiecteze în amintire ca pe un ecran străin, calm și neînfiorat de nici o obsesie, de unde ponderea descripției sale, vigoarea și justețea observației."

Considerînd că avansează prea mult, Al. Bădăuță se grăbește să devină retractil. Restul modestei recenzii dedicată romanului nu este altceva decît un cumul de rezerve, cronicarul improvizat mimînd inabil regretul:

„Ce supără însă în romanul d-lui Camil Petrescu este, în primul rînd, lipsa de legătură interioară între cele două părți; prezentînd amănunțit în primul volum drama unei gelozii pe care izbucnirea războiului o împiedică să se rezolve, autorul uită complet, în paginile celei de a doua cărți, această mare sursă de neliniști, cînd firesc și natural ar fi fost ca, din opunerea lui cu noile stări interioare, create de contactul cu războiul, să iasă marea luptă a romanului; absență lîngă care trebuiesc adăugate numeroase insuficiențe de expresie. Căci cartea, literar vorbind, este sub posibilitățile d-lui Camil Petrescu. Pe alocuri ai chiar impresia că autorul a fost în imposibilitate de a-și revizui manuscrisul. Că a scris totul în grabă. Cu multe neglijențe de stil și lucruri fără rost pentru economia generală a romanului, cum bunăoară acea lecție de filozofie, întinsă pe douăzeci de pagini, în afară de cîteva ingenuități savuroase, nu face decît să creeze o barieră inutilă în desfășurarea

cărții. Sau acele trimiteri în petit la texte streine, din josul celor mai multe pagini ale volumului, dar care verifică afirmațiile romanului, departe de a-i adăuga un caracter de autenticitate, fac dovada unei cochetării pedante de scriitor care vrea, cu orice preț, să-și dovedească informația și erudiția."

Prin urmare, Al. Bădăuță neagă tocmai acele virtuți evidențiate de cronicari de prestigiu. Același Al. Bădăuță, în aceeași revistă[1], numai cu cîteva numere înainte, descoperea într-un roman cu totul mediocru, *Sfîntul Părere* al lui M. Drumeș, „o carte cu multe merite", autorul „remarcîndu-se prin spirit de observație". Mulțumit, în încheiere, Al. Bădăuță afirma oracular că este un fapt „îmbucurător pentru destinele romanului psihologic românesc". În *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, cu cecitate impusă, vom vedea de cine, Al. Bădăuță nu putea descoperi putere de observație, nimic din contribuția lui Camil Petrescu la dezvoltarea romanului psihologic. Incontestabil că intervenția lui promptă se leagă de polemica dintre Camil Petrescu și Cezar Petrescu.

În *Cetatea literară* (an. I, nr. 5—6, 1926) Camil Petrescu atrăgea atenția, pe un ton de ironie strunită, asupra orientării revistei *Gîndirea*: „Generoasă în intenții, dar candid aranjată în detalii, este cercetarea revistelor de d. Cezar Petrescu. [...] *Cetatea literară*, firește, nu-i place. Nu publică nici poze de salon, nici dizertații școlărești despre romantism, nici articole de gazetă, nici pagini albe cu vignete mari."

În numărul imediat următor, Camil Petrescu revine și comentează un interviu al lui Cezar Petrescu. Din text reiese că autorul *Ultimei nopți de dragoste* credea că Cezar Petrescu nu fusese mulțumit de felul în care comentase volumul *Scrisorile unui răzeș* în *Revista vremii*, unde afirma că „există pagini de un gen anume, gazetărie literară, am putea să le numim, sau literatură gazetărească, a căror valoare stă în suflul de umanitate care le animă și, mai cu seamă, în bogăția și pitorescul amintirilor".

Doi ani mai tîrziu, avînd ca pretext presupusa invidie a lui Camil Petrescu asupra lui Gib Mihăescu, căruia i se jucase cu succes *Pavilionul cu umbre*, în *Curentul* din 8 martie 1928, Cezar Petrescu semnează un articol vehement la adresa lui Camil Petrescu, intitulat *Un om intransigent*. Între timp se alteraseră și relațiile lui Camil Petrescu cu Pamfil Șeicaru, directorul *Curentului*, cel care a imprimat cotidianului o vădită orientare de dreapta.

Dar să urmărim, în continuare, și alte opinii critice asupra *Ultimei nopți de dragoste, întîia noapte de război*.

Intrat în presă în 1927, Mihail Sebastian se impune repede, de la primele sale articole și cronici literare. Simțul critic, eleganța argumentării, stilul alert și orizontul de cultură sînt prezente de la întîile manifestări, ca

---

[1] *Gîndirea*, an. X, nr. 5, 1930, p. 187.

în strălucita suită de foiletoane consacrate romanului modern în paginile *Cuvîntului* (6 octombrie 1927 — 8 martie 1928). Că între Camil Petrescu și M. Sebastian existau certe afinități se simte dintru început în activitatea celui de al doilea la *Universul literar* și *Tiparnița literară* (1928—1929)[1]. Riguros într-un spațiu limitat, Sebastian nu întîrzie să se pronunțe[2] nuanțat asupra celui ce îi va deveni prieten devotat, punînd în evidență valoarea romanului pe o ecuație personală:

„Mi-e greu să scriu despre Camil Petrescu, afirma M. Sebastian. O spun ca o explicație personală pentru el și ca o scuză sinceră pentru cetitor. Știu dintr-o experiență veche și oarecum dureroasă că orice act de înțelegere este, într-un fel sau altul, o trădare. Pentru că orice înțelegere este parțială, individuală și greu de comunicat. Cîtă vreme stau de vorbă cu o carte, izbutesc să uit acest lucru trist și să judec liniștit, cu liniștea pe care depărtarea și jocul abstracțiilor ți-o dau ușor, dar cînd e vorba de un om pe care îl cunoști, această liniște relativă se duce. Mă tem să desprind din imaginea complectă și armonioasă pe care o păstrez despre Camil Petrescu și despre arta lui un fragment desperecheat. Dar trebuie să ai curajul profesiunii tale: critica este pînă la un punct facultatea de a mutila veridic. Vreau să spun că, chiar atunci cînd ea enunță un adevăr, îl desparte de nuanțele lui, îl rupe din realitatea lui organizată, îl prezintă disparat, singuratic și poate nesemnificativ, ca pe o ramură dintr-o largă și fremătătoare pădure. Cetitorul e rugat să creadă că asemenea sacrificii nu se fac niciodată cu inimă ușoară.

Camil Petrescu aduce în viață o profundă pasiune de a înțelege. Este sensul existenței lui. Este al nostru, al tuturora, ar putea spune cineva. Nu. Fiindcă nu e vorba de o simplă curiozitate, de un simplu exercițiu. Ci de o lege, dincolo de care începe moartea.Pe pasiunea lui de a înțelege stă axul lumii. Camil Petrescu nu e un credincios. El nu cunoaște altă ordine decît a conștiinței și altă chemare decît a lucidității. De aceea în jocul inteligenței lui este ceva aprig, ca în luptele pe viață și moarte, un accent patetic, viril, vital, ca al foamei, ca al răbdării, ca al răzvrătirii. Urmăriți logica intimă a lui Andrei Pietraru în al doilea act din *Suflete tari*, urmăriți logica lui Ștefan Gheorghidiu în capitolul *Între oglinzi paralele* din romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Este, în ocolurile gîndirii acestor doi oameni, o încordare și o deznădejde care spune lămurit că ei nu pot să piardă firul înțelegerii, fiindcă odată cu el ar pierde înseși legăturile cu viața. Paginile acelea devin arzătoare, chinuite, frazele se strîng ca și cum ar

---

[1] Cf. Mihail Sebastian, *Cum i-am cunoscut*, în *Rampa*, an. XVIII, nr. 5389, 30 decembrie 1935, p. 1.

[2] *Camil Petrescu sau despre o dramă a inteligenței*, în *Cuvîntul*, an. II, nr. 2059, 14 ianuarie 1931, 1—2.

voi să încercuiască un argint viu ce scapă printre cuvinte, ca prin ochiurile unei plase de prins stelele din eleșteu, seara. Sunt acolo căderi bruscе, revolte scurte, reveniri încete pe drumuri deja umblate, sunt schimbări de deprimare organică și de elan cutremurător. Un om care își joacă viața întreagă pe cartea inteligenței are să cunoască ceea ce numim în titlu «o dramă a inteligenței». Dar, ca să fim bine înțeleși, nu e vorba aici, cîtă vreme vorbim despre Camil Petrescu, despre o inteligență schematică, pur logică, rece și exterioară. Ci de o inteligență care comunică cu sensul intim al lucrurilor și al faptelor, o inteligență patetică, amplă, cu nuanțe emoționale multiple, cu răsunet sufletesc vast. Acest Ștefan Gheorghidiu, care raționează cu o îndemînare nemiloasă, este un pasionat și pasiunile lui rămîn întregi, neintelectualizate.

« Atenția și luciditatea nu omoară voluptatea reală, ci o sporesc, așa cum, dealtfel, atenția sporește durerea de dinți. Marii voluptoși și cei care trăiesc intens viața sunt, neapărat, și ultralucizi » (tomul I, p. 156).

Numai că de la această « ultraluciditate » începe tragedia lui Ștefan Gheorghidiu. Viața, așa cum e obișnuit trăită, este un sistem cuminte de renunțări mici, de ignorări voluntare, de acomodări prudente. Toată lumea își poate petici, de bine de rău, o relativă fericire. Închizi aici ochii, te faci că nu pricepi dincolo, treci peste evidență pretutindeni și iată-te un om liniștit, sau, cu o expresie curentă (pe care o urăsc), « un om aranjat ». Ștefan Gheorghidiu este din neamul oamenilor care nu se aranjează niciodată. El crede într-un ideal de puritate. Pentru că are orgoliul inteligenței lui de ins conștient, el nu poate accepta o lume incoerentă și întîmplătoare, un trai făcut din adunături și resturi, o existență lăsată în voia zilelor ce trec orbește. În acest univers destrămat el ține să pună o ordine sufletească anumită. Pentru el faptul de a trăi presupune răspunderi precise. Ștefan Gheorghidiu și le ia asupră-și.

Nu trebuie să luați acest ideal de puritate drept un vechi sentiment de onoare burgheză, ceva în felul inadaptaților literaturii d-lui Brătescu-Voinești, sau mai curînd ai d-lui Cezar Petrescu. Eroii lui Camil Petrescu nu sunt inadaptați și, pe planul valorilor esențiale, nu sunt niciodată înfrînți. (Aș vrea să cunosc societatea destul de tare ca să doboare un Ștefan Gheorghidiu.) Idealul lor de puritate e un act de conștiință, o tendință intimă către ordine, către echilibru, către adevăr.

Dar viața nu rămîne prin aceasta mai puțin urîtă decît este. Drama lui Ștefan Gheorghidiu este de a fi sensibil la această urîțenie. De a se prezenta, adică, în fața ei cu organe de percepție pe care oamenii ceilalți nu le au. Inteligența lui e un simț și de aceea reacțiunile ei sunt dureroase ca ale pasiunilor mari. Știți, desigur, că pentru a fi auzite sunetele trebuie să atragă un anumit număr de vibrații, fără de care urechea noastră nu ia cunoștință

de ele. Ei bine, acolo unde lumea de rînd crede că e liniște perfectă, Ștefan Gheorghidiu distinge melodii sau zgomote reale. « Pragul lui sonor » e altul. Deoarece judecățile și valorile lui morale nu au lenea și indiferența obișnuite, el nu poate rămîne, la spectacolul vieții, simplu spectator. Platitudinea deputatului Nae Gheorghidiu, lichelismul tînărului Grigoriade, trădările vulgare ale femeii lui îl rănesc adînc în însuși echilibrul lui sufletesc. Asemenea fapte, care pot fi mărunte, comune și banale, iau un caracter cosmic, căci ele ating un întreg fel de a înțelege viața și de a o iubi. Și doar Ștefan nu este un naiv (ingenuu poate, dar în ruptul capului nu naiv): el știe că o femeie nu poate fi mai mult decît atîta, adică un biet animal încîntător și zguduitor de inconștient. Și totuși durerea lui e egală cu a unui mare mistic, pentru care Dumnezeu ar dispărea brusc. Povestea iubirii lui ajunge în intensitate egală cu celălalt mare amor pe care literatura modernă l-a realizat: al lui Swann. Nu e nici o îndoială că, din punct de vedere literar, aceste pagini ale lui Camil Petrescu pot trece în primul plan al unei antologii europene. Dar ne interesează să remarcăm aici altceva decît calitatea lor literară: e tocmai sensul de dramă mare, de conflict esențial, ce descumpănește întreg universul, sensul de tragic absolut, pe care în conștiința lui Ștefan Gheorghidiu îl ia o întîmplare măruntă. E drama inteligenței care se simte atacată, pînă în adîncuri, la cea dintîi abatere de la ordinea ideală a existenței.

De aici încolo începe un sentiment de iremediabil, ca pe urma unui univers spart. Nicăieri n-am simțit mai intens decît în scrisul lui Camil Petrescu (mă gîndesc anume la *Suflete tari* și la *Act venețian*) apărarea lucrurilor ce mor brusc și pe totdeauna.

Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război urmărește această dramă pe fir dublu — a iubirii și a războiului — și Ștefan Gheorghidiu retrăiește o dramă pe care toți eroii lui Camil Petrescu au încercat-o. Deosebirea este că, pe cînd în teatru (ale cărui mijloace de expresie sunt eliptice) conflictul era văzut numai din punctele centrale, pe culmi, aici, în roman, el se realizează pe drumuri lungi, ocolite, multiple, într-o largă țesătură de detalii și accente secundare.

Poate că un foileton special (nu prea depărtat) ne va ajunge pentru a vorbi numai despre această carte și pentru a-i sublinia trăsăturile principale. Vom încerca.

P.S. Autorul regretă — deși era prevenit de dificultățile inițiale ale subiectului — forma abstractă pe care articolul de mai sus l-a luat fără voie. Intenția lui primă era să vorbească despre *romancierul Camil Petrescu*, revelație ce-i pare, și pentru prezent și pentru viitor, capitală în istoria literaturii românești. Dar asupra acestui lucru revenirile sunt îngăduite. Ni le rezervăm."

Cooptat mai tîrziu (1934) de Al. Tzigara-Samurcaş în comitetul de redacţie al *Convorbirilor literare*, C. Gerota, colaborator la reviste cu orientare tradiţionalistă (*Năzuinţa*, *Ramuri*) semnează o cronică elogioasă [1]. Camil Petrescu trebuis să fi fost plăcut surprins. În numărul imediat următor al aceleaşi reviste, G. Bogdan-Duică, dar mai cu seamă Scarlat Struţeanu, dezlănţuiau un atac dezonorant împotriva *Memoriilor* lui Lovinescu, care îl vor mînia mai tîrziu şi pe orgoliosul romancier. Fără culoare, cronica are totuşi meritul notaţiilor în genere corecte, cu o modică notă personală:

„Titlul romanului înainte de a fi citit va fi fost pentru mulţi un moment de orgie păgînă, de dionisiacă promiscuitate fizică. Nimic din toate astea. Romanul are două volume, dar nici o acţiune. Ar putea fi două romane sau se pot citi separat, fără ca impresia totală să sufere.

D-l Camil Petrescu a vrut să dovedească întîi că are puterea intuiţiei interioare. Că printr-o admirabilă autoanaliză poate să exteriorizeze impresiile pline de viaţă al sufletului omenesc şi al doilea a vrut să dovedească, că stăpîneşte nu numai analiza interioară, nu numai examenul introspectiv, ci are şi simţul real, puterea de a reda ceea ce a văzut. Pentru a reda, trebuie să fi văzut în mod efectiv. Trebuie ca lucrurile să fi fost în senzaţie ca să ajungă în imaginaţie şi că rîndul nu spune nimic decît ceea ce ochiul şi urechea a primit, zice Lanson undeva.

În primul volum este exprimarea acelei analize interne pornită dintr-o interesantă intuiţie a sufletului omenesc.

Autorul are un personaj care e chinuit de îndoială, dacă soţia îl înşeală sau nu.

Frămîntarea aceasta sufletească, argumentarea, situarea sentimentului acesta formează tot interesul primului volum. Nu e deci o obiectivitate a sentimentului omenesc în caractere definitive, independente de sufletul autorului, ci e un roman subiectiv; nu o povestire obiectivă, care trebuie să fie un roman.

Romanele acestea lirice, lipsite de intrigă, de acţiune, neangajînd nici un fel de luptă, de coliziuni, n-au nevoie nici de situaţii.

Valoarea acestui soi de roman constă nu în acţiune şi motivarea ei, ci în puterea lirică, în realitatea coeficientului personal, în exprimarea adevărului omenesc din noi.

Adolphe, *Werther*, *Athala* cuprind pagini lirice de necontestată valoare literară. Romanul lui Camil Petrescu e o analiză rece, incisivă, ironică. Se concentrează asupra lui însuşi, asupra femeii lui, şi cu un spirit ascuţit

---

[1] *Convorbiri literare*, an. 64, ianuarie 1931, p. 83–85.

de observare, cu o malițiozitate filozofică, disecă fiecare zvîcnire a inimii, fiecare cugetare a creierului.

Gelozia lui e inhibitivă, filozofică, stăpînită.

Izbucnirile inimii lui calde sunt repede anulate prin ironia fină, armătura lui filozofică. Prin această analiză, și numai prin ea interesează vol. I, care n-are nici caracter, nici intrigă, ci o descriere analitică, susținută și stilată, sinceră, ceea ce e mult.

În vol. II autorul notează sugestiv și cu un simț de realist o pagină din război.

Cu un stil concis, cu aceeași suverană ironie, analizează suflete, descrie situații cu o justă observație. Aici nu mai e vorba de imaginație, care transfigurează, ci de simțul real care n-are nevoie să creeze, ci să observe și să redea.

Fără retorism, fără fals patriotism, fără gîndul de a servi la îmbărbătarea sufletelor blazate, fără tendința cu orice preț de a ridica sentimentul patriotic deasupra tuturor sentimentelor, el descrie un colț de realitate văzută, trăită și nealterat redată.

Aduce o notă nouă etică în retorica ieftină a saltimbancilor politici, relativ la pregătirea noastră ridiculă de război. Camil Petrescu, înlăturînd o lașitate ce ne pironește pe toți, strigă că am avut eroi fără seamăn, dar nici o pregătire tehnică. Romanul lui apare ca o crudă ironie la declarația unui om politic de azi, care spunea că războiul a fost pregătit *ad-unguem*.

Fără să aibă forță epică, fără inventivitate, fără caractere, romanul lui încheagă o veridică analiză sufletească, un luminiș simpatic și uman din războiul nostru și mai deasupra o sinceritate, ce pune și mai mult în contrast adevărul artistului și cu al omului politic."

Într-o cronică literară[1] la *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, poetul Emil Gulian nu precupețește epitetul superlativ:

„Cunosc continua ardere interioară a lui Camil Petrescu, pasiunea pe care o pune în tot ce face, promptitudinea inteligenții sale permanent activă, felul cum ia personal poziție față de orice obiect și mai ales sinceritatea față de el însuși și consecvența logică a gîndurilor și actelor sale".

După ce vorbește de legătura organică dintre substanța epică din volumul prim și al doilea, Emil Gulian continuă:

„Camil Petrescu ne-a oferit romanul unei drame intelectuale. În dragoste sau în război, intelectualul veritabil, luînd contact cu evenimentele exterioare, reacționează spontan, interpretîndu-le și așezîndu-le așa cum l-au obișnuit cărțile. Obișnuit să le înțeleagă, e silit să cunoască și să-și creeze

---

[1] *Rampa*, an. XVI, nr. 3916, 9 februarie 1931, p. 5.

singur noi ipoteze fructuoase și neliniști intelectuale într-o sete de cunoaștere mereu mărită, care, chiar cînd e numită exaltare, nu e totuși decît semnul unei inteligențe deosebite, continuu activă. [...]

Față de această sete de cunoaștere, care poate deveni viciu intelectual, inconsecvențele din sufletul unei femei, reacțiile pe care le provoacă, răsturnarea premiselor care pînă la un timp păreau sigure provoacă și întrec ceea ce se poate numi obișnuit gelozie sau altfel și se leagă natural tot de întrebările asupra lumii și vieții, care nu se epuizează niciodată (*E tot filozofie*). Neputința de a înțelege e desigur umilitoare pentru cel ce își pusese toată nădejdea în propria inteligență și în logică. Dacă iubim fiecare într-un mod cu totul personal și între felurile noastre de a iubi nu sunt decît vagi și generale asemănări [...] care e legătura între ele și celălalt climat, care e celălalt climat în care evoluează ființa iubită și pe care suferim că nu ni-l putem reprezenta decît prin vagi analogii. Sentimentul geloziei găsește în Camil Petrescu un analist care știe să construiască o admirabilă carte, plină de adevăr și de dialectică, oboseală și patos. El merge pînă a judeca bucuriile în sine printr-un caracteristic procedeu de obiectivizare, care-i dă atîta stăpînire pe propriile mijloace de analiză, încît se poate detașa și poate privi ca de la distanță."

În partea a doua a romanului, cronicarul sesizează că „același fel de răceală în mijlocul celei mai mari febre intelectuale se găsește și aproape în tot timpul descrierii războiului, unde pe eroul «*raisonneur*», prin disciplină intelectuală, nu-l impresionează atît faptul concret al morții, carnajul și sîngele. A reda veridic războiul înseamnă pentru el a-l reda în lumina conștiinței, într-o viziune halucinantă tocmai prin luciditatea ei. Războiul pentru el înseamnă mai mult o suferință intelectuală. O sinceritate artistică uluitoare, ce redă astfel impresia unui neîntrecut cataclism, trecut prin sufletul unui anumit erou. [...] Cartea lui intelectuală se mulțumește să constate, în primul rînd, chinurile unui om și apoi tragedia omenirii. E ceea ce îl deosebește de Remarque, a cărui carte, deși cu formidabile calități, e prea compusă, prea gradată, cu prea multă grijă de perspectivă, și enervează tocmai pentru că în fiecare moment vrea să arate că nu e așa, ceea ce a putut să înșele pe mulți."

Mai interesantă decît aceste generalități ne apare ultima parte a cronicii, care debutează cu o încercare de portret psihologic:

„Tehnica lui Camil Petrescu e cu totul personală. Succesiunea ideilor e lăsată oarecum la capriciul inteligenții. În acest fel, un abil dialectician devine, natural, și un bun tehnician și cartea e scrisă parcă dintr-o dată. Instinctiv știe să evite, cu îndemînare și finețe, scenele inoportune, să-și aerisească romanul cu destinderi care pot părea uneori gazetărie, dar care îi aduc, în același timp, succes și calitate. Îl îmbogățește cu sugestii interesante, care

îl fac atît de viu și neobositor, și cu un dar propriu alege și mărește, din materialul care i se oferă, numai ce vede personal. Grija de adevăr rămîne astfel pe planul întîi. Pentru atingerea lui atinge uneori platul și trivialul ca toți marii scriitori, spune unele lucruri nesensibilizat, ci numai enunțat, dar cît de mult ne recompensează apoi în schimb! Ajutat de o analiză psihologică care înregistrează amănunte noi, văzute numai de el, uzînd și de toate mijloacele de investigație ale unei minți ascuțite și inițiate în diverse domenii, își colorează romanul cu notații uimitoare. Ne gîndim, de pildă, la gestul gratuit și inconștient al eroului, care aleargă printr-o livadă și, din fugă, prin fluierat de gloanțe, se apleacă și ridică un măr; la superstiția că dacă-și pune mănușile încetează bombardamentul, la atîtea alte minunate (acesta e cuvîntul) astfel de trăsături din vol. I, din care nu poți alege fiindcă sunt prea multe. Dar în această îngrămădire de amănunte veridice, din tot acest « real » sau, dacă vreți, materialism, o elevație de spiritual primează, care e sufletul de artă al cărții, interpretarea autorului, și e lucrul cel mai interesant la acest roman. Scenele cu doamna cu părul alb, dar încă tînără, sunt cheia romanului, din acest punct de vedere, fiindcă aruncă o lumină nouă asupra lui."

La aproape trei ani de la apariția romanului, sub titlul *Camil Petrescu, romancier*[1] *(Ncte despre „Patul lui Procust" și „Ultima ncapte de dragoste, întîia ncapte de răzbci")*, Petru Comarnescu comentează atent ambele narațiuni, găsind, între *Patul lui Procust* și prima parte a *Ultimei nopți de dragoste*, accente de înrudire dar și deosebiri sensibile în structurile psihologice ale personajelor, între reacțiile lor determinate de împrejurări cu totul diferite. Petru Comarnescu începe printr-un scurt examen al „subiectelor romanelor", ca după aceea să conchidă:

„Ambele romane accentuează, așadar, problema epistemologică a dragostei. Toate frămîntările concrete ale lui Ștefan Gheorghidiu sunt fructul acestei nevoi esențiale de a cunoaște adevărul asupra femeii pe care o iubește, de a ajunge la certitudini. [...] Camil Petrescu este un criticist, în sens filozofic kantian: el caută substanțe care rezidă la baza oricărui gest, oricărui sentiment, oricărei judecăți. El caută lucrul în sine, în ființa iubită ființa ei adevărată, în moarte realitatea ei finală, în societate cauzele dezordinei. Dar, ca și în epistemologica kantiană, *cunoașterea rămîne legată de subiect*, de omul care simte și gîndește, acesta avînd necurmat impresia că atinge esențele, fără a ajunge însă niciodată la adevăratul absolut al lor. [...] Camil Petrescu face din dragoste nu numai un prilej de încîntare senzuală, de voluptate fizică, ci scop de înțelegere. Și totuși, dragostea rămîne același sentiment inefabil, căruia îi poate surprinde umbre esențiale, dar nu esența

[1] *România literară*, an. II, nr. 53, 18 februarie 1933, p. 3—4.

însăși, doar prin *rezultate*, prin efecte. Moartea lui Ladima, scrisorile acestuia, conștiința lucidă a acestuia că trăirea lui este « un iad sufletesc », realitatea nevoii lui de certitudine, sunt astfel de efecte, pe care autorul caută să le ducă la cauzele adînci și substanțiale care le-au produs." Pe Camil Petrescu, considera Petru Comarnescu, „îl interesează numai experiența sa proprie și nu a celorlalți. În orice caz, aceasta în primul rînd. În felul acesta am ajuns să precizăm mai strîns caracterul constitutiv al literaturii sale. Camil Petrescu prețuiește subiectivitatea, cunoașterea care vine în mod sincer, spontan, autentic, din individual, dinăuntrul său și nu dinafară. Camil Petrescu descrie și judecă numai lucrurile care-l dor, care-l preocupă în chip statornic. Real, pentru d-sa, este numai ceea ce are realitate pentru ființa sa și în ființa sa. Aceasta se poate observa, mai ales, în paginile unde este descris războiul. Războiul așa cum este văzut de un om nu care l-a vizionat în vis sau în fantezie, lăsîndu-se fecundat de literatura de propagandă sau de descrierile altora, ci războiul așa cum l-a experimentat însuși ofițerul de rezervă Ștefan Gheorghidiu, adică romancierul. Război în care nu se vede mult sînge și nici mormane de cadavre și tipuri pitorești. Căci « războiul e mai mult sinceritate aproape de pămînt și de piatră ». Și iarăși, cunoaștere. « Drama războiului nu e numai amenințarea continuă a morții, măcelul și foamea, cît această permanentă verificare sufletească, acest continuu conflict al eului tău, care cunoaște altfel, cu ceea ce cunoștea într-un anumit fel » (*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, vol. II, pp. 154, 165, 179, 185 etc.). Ultimul citat este capital pentru înțelegerea întregei opere a lui Camil Petrescu. [...]

Meritul specific literar al romanelor lui Camil Petrescu constă tocmai în faptul că proza sa apare spontan, fără ocoliri stilistice, fără broderii: faptul e rostit elementar și viu în marea fierbere și fixat întreg înroșit numai de tinctura personalității scriitorului. Nici o operație, nici o desfigurare inutilă. Camil Petrescu nu se joacă, nu înfrumusețează, nu urăște, ci redă prin idei cît mai clare și mai distincte realitatea subiectivității sale. Poezia e subiectivitate transfigurată, lirică. Proza e subiectivitate prezentată brut și viu, epică."

Într-un moment cînd a simțit imperativul unei sinteze, Eugen Lovinescu redactează un compendiu, imagine clară a spiritului său constructiv, a conștiinței răspunderii critice, refractară atitudinii polemice pornite din chiar rîndurile scriitorilor pe care îi publicase consecvent în paginile *Sburătorului*. Datată mai 1936—mai 1937, *Istoria literaturii române contemporane* își încheie *prefața* cu aceaste rînduri întrucîtva pedagogice: „Pentru luminarea și orientarea tinerimii rău îndrumate, am crezut de cuviință că trebuie să scriu această *Istorie a literaturii române contemporane* cu judecăți precise și fără controverse. Ea năzuiește la rolul de îndreptar al generației actuale."

Cu cîțiva ani înainte (1933), Camil Petrescu, temperament coleric, în pamfletul *Eugen Lovinescu sub zodia seninătății imperturbabile*, nemulțumit de portretul schițat de critic în primul volum al *Memoriilor*, adoptă o atitudine profund discutabilă, anulînd grăbit întreaga operă a criticului care se dovedise cel dintîi cititor entuziast al versurilor sale, publicîndu-le cu generozitate, la loc de frunte, în paginile revistei *Sburătorul*. Eugen Lovinescu comentează cu sobrietate și nuanțat, în spațiu restrîns, romanele lui Camil Petrescu, rezervele nefiind determinate de filipica amintită. În pofida unor reticențe, textul lui Eugen Lovinescu nu lasă să se întrevadă spiritul revanșard:

„Psihologul dovedit în teatru s-a realizat apoi și în substanță epică în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* și *Patul lui Procust*, două din cele mai bune romane de analiză ale literaturii mai noi. Compoziția celui dintîi e negreșit defectuoasă, întrucît constă în juxtapunerea a două romane diferite, unul al geloziei și celălalt al războiului, nelegate decît doar prin unitatea biologică a eroului. Studiul geloziei lui Gheorghidiu, din primul volum, e făcut cu o mare ascuțime de analiză, cu amestecul de luciditate și de febră caracteristic scriitorului, transmisibil și cititorului, și cu o lipsă de aplicație stilistică devenită, oarecum, și programatică, fără a mai pomeni și de sfidarea în inoportun obișnuită încăpățînării lui prezumțioase (cursul de istoria filozofiei făcut în patul Elei, nesuprimat nici în noua ediție a romanului). Volumul al doilea e romanul războiului nostru, limitat, firește, la experiența aceluiași Gheorghidiu, al cărui jurnal de campanie reprezintă echivalentul epic al experienței războinice a poetului *Versurilor*, adică viziunea realistă a unui război fără eroism și ideologie patriotică, a unui război circumscris la un moment dat cu tot ce poate aduce întîmplător, descompunînd sufletul în frică, îndrăzneală, panică, lașitate, avînt, dominate numai de determinismul instinctului de conservare... Reci și patetice, placide și trepidante, fără sforțare de literatură, notațiile acestea dau o icoană mai reală a războiului decît atîtea descripții nobile și convenționale."[1]

La rubrica „Bibliografie critică", în *Capricorn* (nr. 1, noiembrie 1930, p. 30), G. Călinescu semnalase favorabil *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Considerăm deosebit de importantă impresia caldă, la prima lectură, avînd în vedere că, peste mai bine de un deceniu, G. Călinescu va reveni asupra romanului. Să luăm mai întîi cunoștință de scurta, dar densa recenzie din revistă:

---

[1] *Scrieri*, VI, Editura Minerva, 1975, p. 287—288 (ediție îngrijită de Eugen Simion).

„*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, romanul d-lui Camil Petrescu (București, Cultura națională, 1930) e compus din două părți care n-au între ele decît o legătură accidentală. Prima parte e un roman pasional, în care ni se descriu curba geloziei lui Gheorghidiu, un exaltat, în sufletul căruia evenimentele zilnice iau proporții exagerate și oarecum ridicole. Gelozia nu se poate măsura decît prin puterea de iubire și de idealizare a femeii. E tocmai ceea ce lipsește în acest roman. În afară de cîteva grațioase libidini, dragostea pasională e absentă iar figura femeii stă incertă pe simple afirmații. Foarte inimos cînd e vorba să facă lecții de filozofie și teorii, eroul nu însuflețește în sine și femeia, și astfel toată scrierea pornește de la o subiectivitate și ca atare e șubredă. Cu toate acestea cartea este scrisă cu o repeziciune și o îndemînare admirabile, e plină de finețe și de sugestii și e cea dintîia dovadă de izbîndă a tehnicei scrisului.

Partea a doua este un remarcabil jurnal al unor aspecte din război, cu toate notițele strategice inoportune. Nu e o epopee fiindcă nu putem memora nici o figură și nici roman, fiindcă lipsește profunda zguduire umană în fața morții și a sîngelui. E un film de mare artă, interesant oriunde și pe care l-am vrea cît mai lung. Într-un cuvînt, în aceste două volume, d. Camil Petrescu s-a dovedit romancier onorabil, dar prozator excelent.

Aceasta pare să fie și definiția geniului său, de a aduce însușiri strălucitoare în toate genurile, de a nu le desăvîrși nicăieri."

Amendînd frecventele și exageratele raportări ale romanului autohton la cel străin, același G. Călinescu [1] intervenea categoric: „Proust face victimele cele mai numeroase. E de ajuns un stil opac, o expunere discontinuă și voalată, o atenție mai mare către stările de conștiință și avem de-a face cu un proustian. D-na Papadat-Bengescu e proustiană, dl. Camil Petrescu e proustian.

Prin aceste formule, departe de a se aduce un elogiu, se refuză cercetarea timbrului personal al fiecărui autor."

Pînă la G. Călinescu, nici un critic nu s-a ocupat de toate compartimentele operei lui Camil Petrescu, de mijloacele particulare ale scrisului său, fie că e vorba de poezie, teatru, roman, sau de prodigioasa activitate publicistică.

„Mulți vor fi observat, presupune G. Călinescu,[2] disproporția care stă la baza romanului *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. O bună

---

[1] *Romanul românesc față cu Proust*, în *Viața românească*, an. XXV, martie 1933, nr. 3, p. 208–209.

[2] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 658–661.

parte din volumul întîi cuprinde romanul propriu-zis (după concepțiunea noastră clasică), și anume istoria geloziei lui Ștefan Gheorghidiu. Volumul doi însă e un jurnal de campanie care ar fi putut să lipsească fără a știrbi din substanța romanului. [...] Cine n-a fost izbit, de asemeni, de numeroasele note din *Patul lui Procust*, note care subțiază și concurează textul principal? Acestea corespund programului enunțat de scriitor: « În mod simplu voi lăsa să se desfășure fluxul amintirilor. Dar dacă tocmai cînd povestesc o întîmplare, îmi aduc aminte, pornind de la un cuvînt, de o altă întîmplare? Nu-i nimic, fac un soi de paranteză » etc. Între partea I și partea II din *Ultima noapte* nu e nici un echilibru și jurnalul de campanie poate dura oricît de mult, materia din *Patul lui Procust* se desfășură în totală neprevedere și infinitate. Asta spre a se figura disprețul de compoziție, de economie. « E destul de neserioasă această economie a scrisului, cînd spațiul e nelimitat, cînd timpul e infinit, cînd oamenii se îndeletnicesc atît de puțin cu fapte vrednice de stimă. » Totuși, *Ultima noapte* e mai puțin proustian și mai mult roman orășenesc în sensul cerințelor scriitorului într-un articol antisemănătorist din 1927. Eroii sunt nu numai citadini, dar oameni opulenți și cultivați. Ștefan Gheorghidiu aparține unei familii bogate, cu suprafață politică, și moștenește o avere serioasă. Prin urmare, eroii nu sunt constrînși a mînca « cinci măsline în trei săptămîni », ci pot gusta alimente fine și să-și plivească eul într-o desăvîrșită indiferență de problemele materiale. De obicei, romancierul român ne înfățișează parveniți, specii de Dinu Păturică și de Tănase Scatiu în goană după prosperitate. Camil Petrescu s-a gîndit desigur că numai un individ stabilizat în societate poate avea răgaz să trăiască lăuntric. Căci tendința de a se ocupa de viața interioară este vădită. Prin asta *Ultima noapte* e mai degrabă un roman stendhalian. Stendhal fugea de frază, de stil, era adică un anticalofil și simțea o plăcere (vizibilă îndeosebi în *Jurnal*) de a-și nota exact experiențele după ce le trăise. Eroul stendhalian are capacitatea de a se vedea trăind și în această dedublare el pune voluptate. Deci roman « de experiență », am zice « de cunoaștere » (cu o expresie a autorului însuși aplicată la teatru), voiește a fi *Ultima noapte*. Bărbatul iubește femeia și este robit ei, dar e în stare, în același timp, s-o observe, se umple de cea mai animalică gelozie, putînd să se scruteze însă pe sine. Eroul e operator și pacient, impulsiv și lucid.

Ceea ce izbește însă numaidecît pe cititorul dotat cu oarecare perspicacitate este reducțiunea stilistică a romanului la persoana autorului. Camil Petrescu este un prozator remarcabil, cu un dar vădit de a se exprima exact, mai colorat prin asta decît mulți coloriști intenționați. El și-a însușit perfect acel aer de nepăsare formală, de preciziune, pe care o cere autenticitatea indiscutabilă a faptelor, care este a clasicilor francezi, a lui Prévost, a lui Diderot, înainte de a fi a lui Stendhal. Dar și l-a însușit cu atîta facilitate,

încît în această ușurință însăși descoperi ceea ce repugnă autorului, adică un stil. Desigur că orice autor are fizionomia lui particulară în exprimare, totuși un romancier de tipul clasic izbutește să dea iluzia limbajului eroilor săi, imitîndu-le, cum s-ar zice, conduitele verbale. Eroii lui Camil Petrescu au toți repeziciunea discursului și tonul acela tipic de iritație care sunt ale autorului însuși în scris, încît toți, sub felurite veșminte, par a purta capul multiplicat al vorbitorului la persoana întîia. Stilul lui Camil Petrescu zugrăvește prin ritmica lui pe un singur erou, pe acela care observă și se analizează. [...]

O altă impresie covîrșitoare e aceea de inexperiență aproape totală a autorului în materie de viață. Nu s-ar putea spune că anume Camil Petrescu nu observă nimic în romanele sale, că n-are substanță. O atare afirmație ar fi împotriva adevărului. Dar propriu-zis autorul nu dă observație observînd, ci oferă observație prin ingenuitatea cu care, jucînd febril comedia observației, se destăinuie pe sine însuși. Camil Petrescu e un analist involuntar și l-am compara cu Saint-Simon memorialistul. Acesta era un ingenuu plin de talent, încredințat că a făcut pentru eternitate portretele infamante ale contemporanilor. Dar înverșunarea lui e atît de aparentă, atît de savuros inabilă, încît noi gustăm acele pagini pentru spontaneitatea lor. Singurul portret obiectiv de acolo este al lui Saint-Simon însuși. Tot scrisul lui Camil Petrescu e al unui solitar impulsiv, care n-a gustat existența din plin niciodată, care n-are, prin urmare, voluptatea unui Balzac în înregistrarea spețelor de oameni, fără mînie și fără iubire, cu pasiune numai de colecționar. Și *Ultima noapte* și *Patul lui Procust* sunt romane de analiză erotică, personagiile principale fiind femei. Autorul idealizează o dată eroina în Doamna T., propriu-zis dînd o formulă educativă pentru femeie. Dar pe celelalte le privește cu dușmănie, le pune în atitudini de animale înguste, rele, lacome, necredincioase și incapabile de a pricepe un om superior. Să deschidem nu romanele lui Stendhal, ci jurnalul lui intim. Stendhal culege de la orice femeie ceea ce i se poate da, e un colecționar de senzație, un robust *jouisseur*. Eroul îndrăgostit trebuie să fie plat și fără spirit critic. El poate să fie foarte bine încredințat că toate femeile n-au nici o minte și se cuceresc cu îndrăzneală, dar aceste femei îi plac. Nici o femeie n-ar fi cîștigată dacă ar simți repulsia cuceritorului. Gelozia însăși n-ar fi explicabilă fără acest sincer sentiment de valoare a femeii. Lilială sau perversă, femeia are un punct sufletesc misterios, care încredințează pe bărbatul, oricît de complex intelectualicește, că sunt clipe în care e dezarmat. A înfățișa amestecul de farmec inanalizabil și de platitudine, aceasta e observația rece îngăduită. Camil Petrescu este însă misogin.

Dar să analizăm *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Ne povestește tribulațiile lui casnice însuși eroul Ștefan Gheorghidiu. Acesta, student la litere, se căsătorește cu o colegă. În curînd moștenește o avere

importantă, încît este exclusă de la început posibilitatea ca romanul să devină semănătorist. Eroii sunt preocupați numai de probleme de conştiinţă. Întîia problemă a lui Gheorghidiu este de a se apropia cît mai mult sufletește de nevasta lui. Și cum el explorează metafizicul, înțelege să comunice în această sferă de preocupări cu soția lui. A trebuit un talent solid ca acela al lui Camil Petrescu pentru ca această lipsă de tact să nu devină ridiculă. Situația este în teorie absurdă. Totuși, recitite azi, aceste pagini par de o decență desăvîrșită, cu observarea că ele zugrăvesc numai tragedia unui bărbat lipsit de o noțiune pozitivă a femeii, care cere acesteia ceea ce ea nu poate da. Lui Gheorghidiu nevastă-sa îi place fizicește, fără ca el să-i poată defini un aspect mai sufletesc, mai complex. El ar vrea-o frumoasă și capabilă de speculația filozofică. De aceea exclamațiile ei, « Uf... și filozofia asta », « cu un fel de ciudă, cum ar fi spus „uf, rochia asta!" sau „uf, pantoful ăsta!", care o strînge », îl contrariază și îl decid să-i facă, în patul conjugal, o mică *Einführung* în metafizică:

« Primii filozofi greci mai cunoscuți au emis teorii oarecum simple. Pentru Tales din Milet, dacă ai căuta și ai căuta, ai vedea că esența, absolutul, este apa. Ea se transformă în toate lucrurile care sunt pe lume. Pentru Heraclites, care nu vedea decît o mișcare și transformare, dimpotrivă, esența, absolutul, era focul, un foc mai pur însă. Alții, mai vechi, crezuseră că e pămîntul, alții aerul. De fapt, toți înțelegeau prin aceste „principii" ceea ce știința modernă înțelege prin „energie", care, transformîndu-se în orice, creează lumea existentă. Deci, vechii filozofi greci erau niște fizicieni. Erau, dealtfel, și buni matematicieni. Pythagora... »

Și conferința în pat urmează în acest ton catedratic.

Această originală lecție, încheiată cu nebunii sexuale, e întîia scenă fundamentală, din care rezultă inferioritatea femeii. Apoi soția se dovedește geloasă fără obiect și necredincioasă cu disimulație. O femeie nu înșeală niciodată nemotivat, chiar dacă motivul ar fi o simplă slăbiciune. Madame Bovary e tipul femeii plate, care se scuză prin însăși setea ei de viață, prin însăși sinceritatea greșelilor ei. Nevasta lui Gheorghidiu este nefilozoafă, geloasă, înşelătoare, lacomă, seacă și rea. Atunci pentru ce o iubește Gheorghidiu? El însuși nu poate explica. Analiza devine un monolog liric, în care eroul își destăinuie febrilitatea sufletească:

« Viața mi-a devenit curînd o tortură. Știam că nu mai pot trăi fără ea. Ca o armată care și-a pregătit ofensiva pe o direcție, nu mai puteam schimba baza pasiunii mele. Era în toate planurile mele. Era în toate bucuriile viitorului. La masă, la miezul nopții în grădina de vară, în loc să ascult ce-mi spunea vecinul sau vecina, trăgeam cu urechea nervos, să prind crîm-

peie din convorbirile pe care nevastă-mea le avea cu domnul elegant de alături de ea. Nu mai puteam citi nici o carte, părăsisem Universitatea.»

Incontestabil, aici se ascund adevăruri sufletești care erau poate mai bine spuse la modul obiectiv. Avem în fața noastră un nou Des Grieux, care, înșelat, părăsit, nu poate trăi fără o Manon. Așa cum este, femeia îi e necesară, ea i-a devenit un vițiu. Dar Manon cucerește la fiece apariție pe cititorul însuși, ea e simbolul feminității înseși, nestatornice și cu inocență culpabile. Dar soția lui Gheorghidiu este atît de defăimată de autor, prezentată cu atîta dușmănie, încît noi n-o iubim. Și atunci toată gelozia lui Gheorghidiu rămîne un fenomen psihic particular. Învederată este agitația continuă a eroului, care pare a voi mereu să ne convingă (aici stă dedesubt temperamentul autorului) că întîmplarea lui este enormă, că suferința lui este extraordinară, că o astfel de tragedie e nemaiauzită. Cînd află întîmplător de la un colonel limbut purtările nevestei, Gheorghidiu, în loc să fie paralizat de mîhnire, face gesturi rusești:

« — Ascultă, Vasile, ai zece poli de la mine, dacă te întorci, acum, cu trăsura pînă la Cîmpulung... Vasile, îți dau douăzeci de napoleoni... Poți cumpăra o pereche de cai de trăsură. »

Strigătul celui care suferă nu comunică durerea, ba chiar excită vitalitatea noastră, dar gemetele neliniștesc. Eroii lui Camil Petrescu au o suferință grandilocventă.

Autorul a voit să facă un roman stendhalian (și sunt indicii în privința aceasta), roman cătînd a fi monografia unui element psihic, acolo ambiția, pasiunea, aici gelozia. El a urmărit, nu mai încape discuție, să creeze eroi care trăiesc în plan superior, fiind totuși lucizi, scăpați din faza poziției pasive față de univers. Dar curioasă răzbunare a fondului etnic și a timpului! Gheorghidiu e un erou din galeria « inadaptabililor » tip Brătescu-Voinești, e un învins. El e filozof într-o lume de neștiutori de carte cinici, și acești neștiutori de carte îl păcălesc și-i fură bună parte din moștenire. El nu cunoaște femeia și nu o poate stăpîni, iar femeia îl face să sufere. Deci e vorba mai puțin de analiza geloziei cît de cazul unui inadaptat la viața erotică, a unui infirm. Și această incapacitate de viață a eroilor este și mai evidentă în *Patul lui Procust*.

Om de o rară mobilitate a spiritului și de inteligență artistică, Camil Petrescu nu e lipsit nici de modalitatea observației obiective, adică de putința creării de tipuri, cum se zice. Nae Gheorghidiu, cu suficiența lui calmă și incultă, cu « deșteptăciunea », cu cinismul lui, trăiește, dar din păcate nu e lăsat să se amestece într-o acțiune, să se desfășure. Romancierul are intuiții strălucite, dar le sufocă prin vițiul demonstrativ. Desigur că Tănase Vasilescu-Lumînăraru, omul care nu știe să scrie și care poartă ochelari ca să ascundă infirmitatea de a nu înțelege slova scrisă, care cu toate acestea

pătrunde în viață și domină, e o descoperire de ținută balzaciană. Lăsat să se miște, acest erou ne-ar revela ciudata colaborare între analfabetism și spiritul de inițiativă la unii indivizi. Dar Camil Petrescu, cu înclinarea sa spre enormitate, e atît de satisfăcut de invenția sa, atît de neliniștit, încît se pierde în considerații, voind parcă să ne atragă atenția asupra excepționalei importanțe a personajului. Însă abandonat, neîntreținut, Lumînăraru se șterge și dispare. Creația în roman vine din capacitatea și plăcerea de a trăi prin fiece erou, și cînd Flaubert a declarat « *Madame Bovary c'est moi* » a spus un fin adevăr. Balzac pune în eroii săi toate vițiile și virtuțile lui latente și se complace în aceste exteriorizări. Îi place să fie avar, bătrîn, tată de familie stricat, ocnaș, proprietar speculant și este, cum suntem toți, cîte puțin din toate acestea, măcar în formă larvară. Lui Camil Petrescu însă persoanele îi sunt străine, repulsive. Între filozofia sa și analfabetismul lui Lumînăraru autorul pune distanță, și, cu tot stilul său de roman exact, această neparticipare la viață se simte și totul ia o mișcare curioasă de protest violent, de pamflet, de memoriu, de notă critică, de proces. Dar atunci care este însușirea romanului *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*? Este aceea de a fi o proză superioară. Un om cu un suflet clocotitor de idei și pasiuni, un om inteligent și neprihănit totdeodată, plin de subtilitate, de pătrundere psihologică, dar și naiv, cu inocențe și cu talent de poet, vorbește despre dragostea lui, despre femeie, așa cum o vede el, despre oameni, despre nașterea pămîntului din haos etc., și din acest monolog nervos se desprinde, încetul cu încetul, o viață sufletească, indeterminată dar reală, un soi de simfonie intelectuală, care te surprinde prin exactitatea cu care elemente disparate se întrețes, care te încîntă prin plăcerea ce poate rezulta din claritățile psihice. Camil Petrescu a adoptat aici stilul clasic francez al analizei și, dacă ușurința supără puțin, meritul de inovator este incontestabil.

Sunt unii care au văzut în partea a doua a romanului, ce n-are, ce-i dreptul, cu restul decît o legătură accidentală, fiind un jurnal de campanie, un « documentar ». Nedreptate! Aceste pagini constituie tot ce s-a scris mai subtil, mai frumos, despre război, în literatura noastră, și ar sta cu merit alături de pagini străine strălucite. Căci n-avem de a face cu un reportaj despre război, ci cu o viziune personală a lui, cu un spectacol straniu, apocaliptic, de un tragic grotesc, asemănător cu tablourile primitivilor, narative, hilare, grave. Aici Camil Petrescu este un mare prozator. Nu fără acele particularități de fizionomie, care uneori amuză. Felul iritat și decisiv în care scriitorul critică tactica română, lecțiile pe care le dă statului-major, superioritatea cu care descoperă incompetența militarilor aparțin acelui spirit de enormitate de care e capabil. Dealtminteri intenția de a imita pe Stendhal este clară. În *La chartreuse de Parme* ni se înfățișează o bătălie de la Waterloo, care e o simplă învălmășeală, fără nici un spectacol eroic. Stendhal se distra

chiar în saloane demonstrînd inexistența eroismului. « Eroismul? zicea el. Am văzut o brigadă întreagă fugind, fiindcă fusese surprinsă de cinci cazaci; generali cu bicorn brodat alergau ca iepurii; iar eu îi urmam șchiopătînd, cu o cizmă în picior și una în mînă. Numai un jandarm îndrăzni să reziste; dar cînd îl căutară să-i dea decorație se ascunse, apoi jură pe toți sfinții că nu fusese la luptă: credea că vor să-l împuște. Iacă eroismul. » Camil Petrescu aplică această formulă și astfel vede pe soldați ascunzîndu-se sub podețe, de frică, pe ofițeri trăgîndu-i de picioare și pe eroul însuși, de groază, văitîndu-se de turburări intestinale. Observația este prea schematică și inexactă, fiindcă în război lașitatea stă alături de acte de bravură care uimesc spiritele cele mai blazate. Nu asta trebuie să căutăm în romanul lui Camil Petrescu, ci o viziune personală, torturată de o mare anxietate și de un realism fantastic, grotesc. Momentul în care ofițerul, scăpat dintr-un infern, ajunge sus pe o măgură și de acolo privind în jos coloanele are un sentiment idilic, extatic, e turburător și grandios. Plăcerea de vînător a lui Gheorghidiu, salutul amical cu mîna al unui ofițer care are mațele scoase afară, curiozitatea combatantului de a ști « cum are să fie ciocnirea », bătrîna care ia de mînă pe Gheorghidiu și-l cheamă « ai să-ți arăt eu pe unde vin, să-ți arăt eu pe unguri », groaza de șrapnele a soldaților care cerșesc din ochi un adăpost « cît de mic », plutonierul care, în culmea zăpăcelii, adună oamenii și le ține discurs despre patrie sunt momente vii, care dau asupra misterului uman o privire scurtă și profundă."

Cea dintîi interpretare stilistică[1] în spirit vosslerian aparține lui Tudor Vianu, care se oprește asupra unor particularități de expresie definitorii pentru romancierul preocupat de detaliul vieții interioare, labirintice, a lui Ștefan Gheorghidiu:

„Nutrit din experiența războiului întregirii — scrie esteticianul — alături de *Întunecare* și de *Ruscaica*, dar dintr-o apropiere de încleștarea luptelor pe care nu o mai împarte cu nimeni, apare și romanul lui Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, 2 vol., 1930, o scriere în care arta analizei cîștigă unul din succesele ei cele mai mari. Povestea studentului în filozofie Ștefan Gheorghidiu, care odată cu războiul trăiește agonia și moartea iubirii lui, se situează într-un cadru care ne este cunoscut, cu scene patetice, cu disecții psihologice de mare finețe. Spre deosebire de Rebreanu, de d-na Bengescu, de Gib Mihăescu, ceea ce izbutește mai bine autorul *Ultimei nopți de dragoste...* nu este atît afundarea în regiunile obscure ale conștiinței, cît exactitatea aproape științifică în despicarea complexelor sufletești tipice. Întocmai ca moraliștii clasici, dar, evident, în pri-

---

[1] *Arta prozatorilor români*, Editura Contemporană, 1941, p. 384—397.

mul rînd cu mijloacele de narațiune și prezentare ale unui romancier, analiza sa se aplică asupra marilor pasiuni umane, în care lămurește elementele constitutive, în treptata lor însumare, cu un adevărat « spirit de geometrie ». Iată, de pildă, episodul în care gelozia pune stăpînire pe sufletul lui Gheorghidiu, tînărul însurat de curînd (I, p. 118 urm.). Cu prilejul unei excursii la Odobești, într-un grup numeros și vesel, Gheorghidiu observă apropierile în progres dintre soția lui și un «vag advocat », descins de curînd din cabaretele Parisului, de unde adusese știința noilor dansuri. Încă din momentul în care tînărul menaj fusese anexat de vesela « bandă », Gheorghidiu observă că începe a fi comparat; mai întîi, ca ținută fizică, cu « dansatorii » cercului: « Aveam pe urmă manșetele prea largi și cu colțurile sucite în afară (își amintește autoanalistul), pe cînd „dansatorul" pe care îl priveam avea manșetele bine întinse, mici, care-i prindeau mîinile ca niște cătușe de mătase ». Ghetele îi erau mai scîlciate, părul mai puțin îngrijit, hainele mai uzate: « N-ar fi bine să-ți comanzi azi sau mîine două costume noi? » îl întreabă într-o zi soția. Comparația fizică este primul simptom al iubirii care se îndepărtează. Cînd excursioniștii se așează în automobile, soția lui Gheorghidiu desface de mai multe ori grupurile formate, pentru a avea în trăsura ei pe « dansator ». Și deodată o deziluzie precisă. Excursia ar fi trebuit să fie « o voluptoasă incursie în viața celorlalți, pe contul nostru amîndorora, și iată că, de la început, stăruia să aibă în intimitatea noastră un dezagreabil intrus ». Refuzul intimității este al doilea simptom. Urechea subtilă a lui Gheorghidiu prinde acum intonații care vor să spună desigur mai mult decît ceea ce un ascultător indiferent ar fi putut pricepe: « Dacă mașina era să calce un cîrd de gîște, ea scotea un fel de interjecție ușoară, vreun A! care pornea însă din toată intimitatea ei de femeie și vrea să spuie cu totul altceva decît spunea ». Soția lui Gheorghidiu avea o taină: comunicările mergeau la dreapta, către « dansator », nu la stînga, către soț. Pe drum, o pană de motor oprește automobilele și femeia se lasă cu plăcere fotografiată de tînărul veșnic «asortat », desigur pentru a se lăsa mai bine admirată, cu brațele încărcate de flori, ca « o icoană împodobită ». Cochetăria intră în scenă. Ajunși la vremea mesei, iar schimbarea de locuri pentru a nimeri tovărășia plăcută. Și deodată iubirea care suferea se transformă în disprețul lucid: « Sunt cazuri, se analizează Gheorghidiu, cînd experții, într-un tablou vechi, după felurite spălături, descoperă subt un peisaj banal o madonă de vreun mare pictor al Renașterii. Printr-o ironie dureroasă, eu descopeream acum, treptat, subt o madonă, crezută autentică, originalul: un peisaj și un cap străin și vulgar. » Cînd a doua zi se prezintă cu întîrziere la masă, ea găsește liber, rezervat, locul de lîngă tînărul dansator. Taina suferinței lui devenise deci publică: « Era un fel de oficializare a situației care îmi înnegrea sufletul ». Și Gheorghidiu se simte suit pe « un piedestal de ridicul », ceea ce sîngerează pentru

întîia oară amorul lui propriu. Femeia îi dăruiește totuși o mîngîiere grăbită: « Nu știu dacă a făcut-o numai pentru că se știa vinovată, sau dacă logica ei nu a vrut cumva să creeze și un soi de echilibru... » Orchestra începe să execute un cîntec nou, pe care cei doi, deveniți acum un grup solidar, îl cer de mai multe ori. Posomoreala lui Gheorghidiu devine atît de evidentă, încît o vecină îi adresează întrebarea malițioasă: « Ești gelos? » Și cînd observă interesul cu care soția lui ascultă din gura tînărului explicațiile, în termeni tehnici, despre deosebirile dintre felurite motoare de automobile, o comparație concludentă i se prezintă din vremea cînd logodnica îl însoțea la cursurile de matematici cu o pasiune care în alte condiții nu s-ar fi produs. O doamnă cere curtezanului un pahar de vin, pe care acesta pregetă să i-l servească, pînă cînd soția lui Gheorghidiu i-l toarnă ea însăși, căci ea, « simțindu-se preferată și stăpînă, putea, ca o aristocrată a iubirii, să facă orice gest, fără să se umilească, așa cum regele Spaniei spală, în joia mare, doisprezece cerșetori pe picioare ». Cînd, deodată, ușuraticul curtezan pare a oferi atențiile sale unei alte doamne, suferința pune stăpînire și pe soția lui, declanșînd în sufletul lui Gheorghidiu curentul unui fel de duioșie, repede întreruptă de sentimentul singurătății mai adînci, căci nu numai bucuriile, dar și durerile se țeseau acum cu excluderea lui. Teroarea că femeia lui s-ar putea da străinului, cu reprezentarea lubrică a posesiunii impure, zguduie, în fine, pe Gheorghidiu. Iar cînd se convinge că actul infam nu s-a produs, recunoștința pentru femeia frivolă și o stranie liniște vin să-l aline. În sfîrșit, cînd intimitatea, atîta vreme imposibilă, se restabilește noaptea tîrziu, în iatac, învinuirile se dovedesc de o inconsistență uimitoare. « Ce să-i reproșez? » se întreabă Gheorghidiu în fața femeii gata să ia inițiativele luptei. Nici un fapt precis nu se prezintă amintirii lui. Scena se rezolvă în bagatele, căci « tot ce e sens, tot ce e adevărat, tot ce e conținut real scapă printre silabe și propozițiuni, ca aburul prin țevile plesnite ». Și o oboseală, o senzație de sfîrșeală, în care întreaga realitate îi apare ca resturile veștede ale unui festin, încheie drama acestei crize de gelozie. Îmbelșugatele pagini, vreo treizeci la număr, din care n-am extras, dealtfel, toată bogăția observațiilor incisive, urmăresc două serii de evenimente paralele, pe ale tinerei doamne Gheorghidiu, în progresele interesului ei pentru « dansator », cu comparațiile defavorabile soțului, cu căutarea intimității noului apărut, cu manifestările mascate ale sentimentului ei, cu solidarizările stabilite între timp, cu cochetăria, cu falsa bunăvoință compensatorie arătată soțului, cu parada siguranței de sine în fața rivalei posibile, cu suferința dezamăgirii trecătoare, pînă la agresivitățile finale, tot atîtea stări reflectate de oglinda limpede a soțului gelos, evoluînd el însuși prin sentimentul stînjenirii, al singurătății morale, al disprețului, al amorului propriu ofensat, al bănuielii infame, al recunoștinței și liniștei care i se substituie, pînă la oboseala urmînd

neputinței de a cuprinde făptura de abur a sentimentului turburător. Știm bine acum ce este gelozia, ce remarcă ea, ce motive joacă în determinările ei sufletești, ce note face să răsune pe claviatura inimii. Scriitorul a procedat ca un moralist din tradiția unei doamne de La Fayette sau a unui Stendhal. Descripția lui este o pagină clasică, în spiritul analizelor carteziene ale pasiunilor sau în acela al « ideologiei » veacului următor, prin preocuparea de a lămuri motivele intelectuale, cu claritate și distincție. Sentimentele nu ne sunt prezentate apoi de Camil Petrescu ca explozii iraționale ale sufletului, ci ca consecințele unor acte de reprezentare și de judecată. « Atenția și luciditatea, explică Gheorghidiu în spirit stendhalian, nu omoară voluptatea reală, ci o sporesc, așa cum, dealtfel, atenția sporește și durerea de dinți. Marii voluptoși și cei care trăiesc intens viața sunt, neapărat, și ultralucizi » (I, p. 156). Eroul lui Camil Petrescu este deci un intelectualist, o natură reflexivă și pătrunzătoare, care suferă pentru că gîndește și analizează.

Acestea fiind pozițiile lui Camil Petrescu, se înțelege care va fi materialul plastic întrebuințat de el. Scriitorul a folosit mult imaginea care sensibilizează o idee, o constatare a minții, imaginea intelectuală, altceva totuși decît alegoriile patetice remarcate pe-alocuri în stilul altor scriitori. Cînd, în timpul unei discuții, Gheorghidiu constată deosebirea dintre ideile exprimate de convorbitori și propriile lui concepții asupra subiectului, « simplismul convins al acestei discuții, observă el, mă făcea să surîd nervos, căci se suprapunea celor înveninate din mine, ca în revistele ilustrate prost, unde roșul cade alături de conturul negru » (I, p. 13—14). Natura lui pasionată și stîngace îl face pe Gheorghidiu să ne propună următoarea comparație: « Totdeauna, insuccesul mă face în stare să comit, după el, o serie interminabilă de greșeli, ca un jucător la ruletă, care, încercînd să se refacă, mizează mereu în contratimp: de două, trei ori pe rînd roșu și trece apoi pe negru, tocmai cînd acesta nu mai iese, revine, și așa la nesfîrșit, cu îndîrjire » (I, p. 17). Gheorghidiu întrebuințează o dată expresia « neliniște metafizică » și tînăra lui soție îi cere explicații asupra înțelesului acestor cuvinte, cu un fel de curiozitate amuzată: « M-a mirat, lămurește el, că a reținut expresia, dar pare-se că a frapat-o ca pe excursioniști un obiect de curiozitate colorată, în muzeu » (I, p. 95). Nici una din aceste imagini și celelalte multe din aceeași categorie, care ar mai putea fi citate, nu ne fac a « vedea » aparențe, ci a « înțelege » gînduri și situații. Astfel, într-o psihologie a imaginii în literatura noastră, după imaginile sensibile ale lui Arghezi și Teodoreanu, după imaginile alegorice ale lui Galaction, după imaginile de un crud realism ale lui Rebreanu, după imaginile cu funcția de caracterizare internă ale lui I. Vinea etc., iată imaginile intelectuale ale lui Camil Petrescu.

Camil Petrescu este un autor reflexiv. De la Barbu Delavrancea și Duiliu Zamfirescu, nici un alt scriitor n-a îndrăznit să amestece în narațiunile și analizele sale atîtea idei generale. Cînd Gheorghidiu este peste măsură de iritat de superficialele discuții asupra iubirii, purtate între camarazi, la popotă, el izbucnește: « Cum să admiți formula de metafizică vulgară, că iubirea sufletească e o conjugare de entități abstracte, cari, cînd se desfac, se regăsesc, în aceeași formă și cantitate, ca înainte de contopire? » (I, p. 23). Imaginea intelectuală vine să ilustreze adevărul: din doi litri de apă și sare se pot izola cantitățile exacte ale celor două corpuri amestecate, dar femeia nu-și poate retrage, după voință, partea de suflet pe care a adus-o în contopirea iubirii. Iar mai tîrziu, fără comparații lămuritoare: « Orice iubire e un caz de monoideism, voluntar la început, patologic pe urmă » (I, p. 24). Teorii livrești intervin adeseori în reflecțiile studentului în filozofie: « La origină (Bergson are neîndoios dreptate) inteligența n-a fost decît un mod practic, un instrument de adaptare la mediu, un mijloc pentru apărarea intereselor. La imensa majoritate a oamenilor ea a rămas și azi același lucru » (I, p. 49). Nae Gheorghidiu, unchiul lui Ștefan, un politician lipsit de scrupule, nu manifestă sentimente umane decît pentru copiii săi, căci ne spune nepotul filozof: « O explicație, în ordinul specific psihologic, a acestei bunătăți, ar fi că oamenii ceilalți nu există pentru noi decît în măsura în care le cunoaștem dorințele, preferințele, nădejdile, actele și atitudinea în decursul vieții » (I, p. 81). Și cinicul Nae Gheorghidiu nu cunoștea în felul acesta decît pe copiii săi. Într-un chip destul de surprinzător, astfel de reflecții generale, folosind terminologia cea mai aridă, se compun, la un moment dat, într-un întreg curs de istoria filozofiei, de la hilozoiști la Bergson, debitat de zelosul învățăcel tinerei neveste, într-o seară de intimitate conjugală. « Dacă lumea care există e un vis al fiecărui om, după reguli stabilite, cum se face că toți oamenii visează după aceleași regule? » întreabă nevasta. Și soțul: « Asta s-au întrebat și ceilalți filozofi, cetind pe Kant. El spusese că există o „conștiință în genere". Dar, se vede că e prea puțin... Pe tine te mulțumește această afirmație, căci pe confrații tăi într-ale filozofiei nu... » În același moment junele zelator într-ale filozofiei și amorului se pomenește « cu amîndouă pernele de puf și dantelă în cap » (I, p. 111). Astfel de eclipse ale bunului-gust, la un autor de valoarea și însemnătatea lui Camil Petrescu, rămîn o simplă ciudățenie."

Stilistica literară, care în ultimele decenii a adus numeroase justificări metodice unui curent de cercetare, l-a interesat în mod deosebit pe Vladimir Streinu, considerînd că faptul de limbă literară nu poate fi neglijat de critic (poziția lui Ch. Bally din *Traité de linguistique française*). Studiul *Versificația modernă* (1966), rod întîrziat al preocupărilor sale teoretice mai vechi, constituie o valoroasă dovadă. În articole și cronici, Vladimir

Streinu s-a oprit adesea asupra valorilor expresive. Din introducerea la antologia *Literatura română contemporană* (Editura Dacia, 1943) se detașează numeroase observații cu privire la multiplele elemente de stil care individualizează opera literară. Cînd se ocupă de Camil Petrescu [1], prezent în cuprinsul antologiei cu un fragment[2] din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, cunoscînd că romancierul era un înflăcărat partizan al lucrului artistic spontan, al esteticii concretului, el remarcă:

„Din punct de vedere al teoriei stilului (chestiune pe care o ridică opera acestei scriitoare [3]), este interesant un scriitor contemporan, ale cărui sugestii critice fac posibilă o nouă discuție asupra stilului. E vorba de Camil Petrescu. De la el a pornit și o mișcare de a se înlocui unii termeni ai vechiului vocabular critic.

În orice scriere a sa, fie în versuri, fie în proză, Camil Petrescu e perfect identificabil. De sub înfățișarea eterogenă a activității sale radiază dintr-un centru, care nu poate fi localizat, o putere de încredințare că cititorul nu e înșelat, o dogoare continuă care dă bănuiala unei ascunse incandescențe, o vădire de viață arzătoare, a cărei prezență la scriitori se numea altădată « sinceritate », « naturalețe » sau « adevăr », dar căreia Camil Petrescu i-a zis « autenticitate ». [...] El reprezintă la noi cazul literar André Gide, care în *Journal des Foux-Monayeurs* teoretizează stilul « fără înțeles de suprafață », « fără nici un relief », « exprimarea plată », felul « banal » pentru ca în romane instinctul expresivității să apară totuși în proză. Scriitorului nostru i se potrivește, așadar, vorba criticului Jves Gandon despre Gide: « *André Gide ou le style sans style* », după cum aceeași vorbă se potrivește oricărui scriitor original."

Curînd după reeditarea din 1955, Dumitru Micu[4] publică un articol interesant. Fără nici o răsucire sofisticată, el judecă *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* ca un roman în care tipul de intelectual, de o mare puritate morală, se apropie, surprinzător, de eroul eposului popular sau de cel din vasta operă sadoveniană. E desigur un punct de vedere discutabil, greu să întrunească sufragii unanime, dar susținut cu abilitate de critic:

„Reeditarea romanului *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* mi-a fost un imbold de a străbate încă o dată tulburătoarele pagini ale acestei cărți. Am recitit romanul scris de Camil Petrescu, în urmă cu un sfert de veac, cu aceeași înfrigurată nerăbdare ca întîia dată, părîndu-mi, precum

---

1 *Op. cit.*, p. CXLV–CXLVIII.

2 Fragmentul face parte din capitolul *Ne-a acoperit pămîntul lui Dumnezeu.*

3 Criticul se referă la Hortensia Papadat-Bengescu.

4 *Gazeta literară*, an. III, nr. 3, 19 ianuarie 1955, p. 5.

întotdeauna cînd recitesc opere excepționale, că abia la această ultimă lectură i-am pătruns cu adevărat înțelesurile.

S-a zis că *Ultima noapte*... ar fi monografia geloziei. Adevărat, dar ce determină această gelozie și ce aspect particular dobîndește ea? Înainte de toate trebuie observat că Ștefan Gheorghidiu, la fel ca toți eroii lui Camil Petrescu, e un om integru, incapabil de compromisuri, de tranzacții cu propria conștiință. El este uluit văzînd că Nae Gheorghidiu, un ins ce cumulase toate trăsăturile imbecilității, poate trece în Parlament și în cercurile mondene drept un om de spirit, chemat să țină în mînă frînele statului. Dezinvoltura analfabetului Tănase Vasilescu-Lumînăraru, care simulează competența în toate, fără să priceapă nimic, fiind proprietarul unei tipografii fără a cunoaște buchiile, îl paralizează. Prin candoarea cu care susține principii ce nu sînt decît literă moartă pentru cei ce le proclamă cu emfază, Ștefan Gheorghidiu e privit de familie și rude ca un specimen anormal, un deraiat, un... filozof cu capul în nori, categorie umană decît care, în înțelesul lor, nimic nu se poate imagina mai lamentabil.

Iată-l pe acest cavaler anacronic al derizoriilor închipuiri însurat cu o femeie nici mai bună, nici mai rea decît majoritatea femeilor provenite din același mediu cu ea. Eroul nostru vrea să realizeze în căsătorie, ca în toate, absolutul. Nu poate concepe ascunzișuri, perfidie, convenții, între soție și el. Vrea o dăruire deplină de ambele părți, o comuniune perfectă, pînă la contopirea simțămintelor, preocupărilor, aspirațiilor. Decepția se ivește însă curînd. Ființa ingenuă, dezinteresată, respirînd farmec și nevinovăție, vădește dintr-o dată o patimă acerbă, incredibilă, în apărarea intereselor materiale ale soțului, împotriva rudelor hrăpărețe, cum și un surprinzător talent al gătelilor, o plăcere a luxului și mondenității — ea devine din ce în ce mai frivolă și gîndul că l-ar înșela încolțește firesc în mintea incorijibilului filozof. Iar așa ceva înseamnă pentru el o crimă strigătoare la cer, un fapt nemaipomenit, catastrofal, contrazicînd rațiunea universală, iar datoria de a-l pedepsi apare ca un imperativ etic. Cît se aseamănă această obsesie a lui Ștefan Gheorghidiu cu înfrigurarea și intransigența lui Gelu Ruscanu! candoarea sa lucidă cum amintește ingenuitatea dîrză a lui G. D. Ladima! Gelu Ruscanu, George Demetru-Ladima, Ștefan Gheorghidiu sînt niște fanatici ai ideii. Mai au ei oare corespondenți în literatura română? Oricît de contestabilă ar fi această teză, se poate susține că, substanțial, eroii lui Camil Petrescu sînt foarte apropiați de eroii populari ai lui Sadoveanu și, implicit, de eroii baladelor. Evident, gradul evoluției intelectuale, formația psihică, structura temperamentală ale lui Ștefan Gheorghidiu diferă la extrem de ale ciobanilor și pădurarilor sadovenieni. Dar oricît de imense ar fi deosebirile, rămîne comună integritatea morală, voința de afirmare a umanității, neputința de a concepe « învîrteli »

șmecherii, tîrguieli de principii. Eroii lui Camil Petrescu, asemeni celor din folclor și din literatura lui Sadoveanu, sînt lipsiți de « umor », ei iau lucrurile în serios, nu tolerează cochetăria, ușurătatea, cînd e vorba de probleme de viață. Pentru un marcant scriitor francez de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui de față, martirii oricărei credințe sînt neinteresanți, fără haz, dispuși fiind să moară pentru un iluzoriu adevăr, cînd nimeni (pretinde el) nu va putea răspunde vreodată întrebării puse de Pontiu Pilat: « Ce este adevărul? » Ei bine, acest scepticism flegmatic e tot ce poate fi mai străin primitivilor lui Sadoveanu (aflați pe o treaptă a umanității infinit superioară celei pe care se găsesc rafinații societății burgheze în disoluție), cît și intelectualilor lui Camil Petrescu. La izbucnirea războiului, Ștefan Gheorghidiu nu se poate gîndi o singură clipă să lipsească de pe frontul unde sînt secerați toți cei din generația sa și se prezintă voluntar la încorporare, deși unchiul său — persoană influentă — putea foarte ușor face rost de un ordin de mobilizare pe loc.

Ștefan Gheorghidiu, așa complex, contradictoriu, cum se află, e un om dintr-o bucată, urmărind cu tenacitate un țel (mai important sau mai puțin, asta e altă chestiune), crezînd cu fanatism în ceva, organizîndu-și viața conform unor principii considerate de neclintit. Eroul nostru e decis să-și prindă nevasta în flagrant delict și să o ucidă împreună cu amantul. Suferința sa vine din sforțarea de a se convinge că presupusurile sale sînt întemeiate. Eroul trăiește o dramă a inteligenței. Asemenea lui Hamlet — pe un plan mai restrîns, desigur — el simte în jurul său infamia, intuiește situații ce dezmint idealul unei căsnicii demne și nu poate înțelege ce anume a intervenit să zdruncine puternica iubire dintre el și soție.[...]

Așa se zbuciumă Ștefan Gheorghidiu, necontenit, pradă incertitudinilor. Ridicată pe planul conștiinței, suferința sa din dragoste își amplifică dimensiunile, devenind o dramă filozofică, a cunoașterii. Dorința pustiitoare a eroului e aceea de a-i dovedi soției necredincioase că nu ignoră comportarea ei. [...]

În eroul romanului *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* văd un Don Quijote al lucidității. Într-o lume deprinsă a închide ochii acceptînd minciuna, ticăloșia, ca pe un dar imuabil, necomplicîndu-și existența cu întrebări care nu aduc nici un profit, ba chiar dimpotrivă, Ștefan Gheorghidiu ridică spada cugetării nedomolite, despicînd tenebrele înăbușitoare, sforțîndu-se să iște adevărul, oricît ar fi el de dureros.

Proaspăta lectură a noii ediții a romanului mă îmboldește să caut atitudinii lui Ștefan Gheorghidiu o semnificație mai generală. Recitind cele scrise de G. Călinescu despre *Ultima noapte...* , m-a izbit imputarea adusă eroului, de a cere femeii « ceea ce ea nu poate da ». Foarte probabil că exigențele acestui efervescent intelectual depășesc posibilitățile soției

sale, dar pe mine tocmai prin aceasta mă cucerește. Ștefan Gheorghidiu nu poate accepta o dragoste pe jumătate, care să nu-i angajeze toate resursele personalității, toate facultățile. Dezinteresul soției pentru preocupările intelectuale îl neliniștește, putîndu-se închipui pe sine discutînd cu ea nimicuri cu aerul de a fi interesat grozav despre acestea, în timp ce în mintea sa fulgeră întrebările despre esența universului."

Al. Săndulescu își îndreaptă atenția, în studiul său, asupra condiției intelectualului în societatea interbelică, Ștefan Gheorghidiu fiind o ilustrare desăvîrșită a acesteia. În păienjenișul relațiilor sociale tutelate de corupție, eroul lui Camil Petrescu apare ca un inadaptabil, niciodată dispus să subscrie practicilor inavuabile:

„Cînd vorbim despre romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* — subliniază Al. Săndulescu[1] — îl asociem cu opere cunoscute, care au denunțat, deopotrivă, caracterul tragic și nedrept al războiului. Astfel, apropierea de *Strada Lăpușneanu* a lui Mihail Sadoveanu, de *Pădurea spînzuraților* a lui Liviu Rebreanu și de *Întunecare* a lui Cezar Petrescu este foarte frecventă. Comparațiile evidențiază trăsături comune autorilor, dar în același timp stabilesc și deosebirile, subliniind încă o dată individualitatea fiecăruia în parte. Dacă Rebreanu pune accentul pe un caz de conștiință (lupta dintre « datoria » de cetățean al statului austro-ungar și sentimentul național), dacă Cezar Petrescu înfățișează mai cu seamă prăbușirea idealurilor de dreptate în care crezuseră eroii pozitivi, Camil Petrescu surprinde, cu o magistrală forță analitică, drama războiului pentru intelectualul cinstit, dramă complexă, legată de însăși existența societății și moralei burgheze. Regăsim, prin urmare, și în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* problema centrală a operei lui Camil Petrescu, și anume: inadaptabilitatea ca formă de protest social, de refuz al conformismului și al complicității eroului cu clasele posedante. Să vedem cum apare ea în roman, sau, mai bine zis, în condițiile primului război mondial.[...]

Ura lui Gheorghidiu nu se îndreaptă împotriva femeii în general, ci împotriva femeii corupte de societatea burgheză, a prozaismului și vulgarității. Mediul care o împinge pe Ela spre adulter este acela în care se învîrtește un ins găunos și stupid, un fluture de salon, ca Grigoriade, mediul parazitar, compus din oameni ca Nae Gheorghidiu și Tănase Vasilescu-Lumînăraru, speculanți îmbogățiți de război. Zugrăvind asemenea tipuri, Camil Petrescu dădea un puternic fundament social dramei erotice trăite de eroul său, ca și neconformismului și inadaptabilității acestuia.

---

[1] Prefață la *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, Editura pentru literatură, București, 1962, p. VIII—XIII.

În figura lui Nae Gheorghidiu (din nefericire, unchiul lui Ștefan) cunoaștem un capitalist rapace, mînuindu-și afacerile foarte abil, un politician veros, care vrea să treacă în fața celor mari drept o lichea simpatică. Ignorant și probabil agramat, el își manifestă cu insolență disprețul față de cultură, adresîndu-i-se pe un ton de reproș și de amenințare lui Ștefan Gheorghidiu: « Cu Kant ăla al dumitale, cu Schopenhauer, nu faci în afaceri nici o brînză. Eu sînt mai deștept ca ei, cînd e vorba de parale. » Și, într-adevăr, pe Nae Gheorghidiu nu-l preocupă decît afacerile cu vagoane de aramă, profiturile din ce în ce mai mari («Nimeni n-are de ajuns, niciodată! » zice el), profituri pentru obținerea cărora recurge la metodele cele mai variate: induce în eroare, zîmbește mieros, afectează un limbaj familiar sau deschide pur și simplu proces, ca în cazul testamentului dezavantajos lăsat de nenea Tache. Făcîndu-se temut în lumea afaceriștilor, despre Nae Gheorghidiu se spune, ca despre un soi de rege al junglei, că « e unul dintre cei mai deștepți și mai periculoși oameni din țara românească ». De acest lucru se convinge chiar Tănase Vasilescu-Lumînăraru, care, încercînd să i se opună, va fi pedepsit într-un chip foarte original, anume: va fi pus ca, în haine de chelner, să-și servească la masă învingătorul. Lumînăraru e un tip sinistru, însoțit în permanență de secretar, purtînd ochelari negri, ca să-și mascheze analfabetismul, de o incompetență agresivă de exploatator neîndurat, care aplică amenzi muncitorilor, pentru că « românul trebuie să creadă totdeauna că e vinovat ». Acest infirm intelectual, care abia știe să se iscălească, e patronul unei tipografii și tiranul a sute de muncitori. [...]

E atîta finețe, atîta bogăție de nuanțe, atîta îndemînare în a scruta cutele adînci ale sufletului, încît putem spune, fără teamă de a exagera, că autorul *Ultimei nopți de dragoste* rămîne cel mai de seamă analist al prozei românești. Camil Petrescu știe să păstreze în permanență o tensiune înaltă, să conducă intriga în chip captivant. Mijloacele de exprimare a stărilor psihologice, observate parcă sub o imensă lupă, sînt întotdeauna adecvate, folosind, în cadrul expunerii eseistice, pe parcursul comentariului analitic, metafora și comparația sugestivă: « Căpitanul mi-a întîlnit privirea și a rămas ca o linie. Cred că mi-a văzut în ochi priveliști de moarte, ca peisajele lunare. » « În mine era o foială de șerpi... » [...]

Ceea ce impresionează la Camil Petrescu în zugrăvirea războiului este autenticitatea, experiența directă pe care scriitorul o transmite cu scrupulozitate documentului științific. Reacțiile psihologice sînt și acum surprinse cu finețe, eroul fiind mereu dezgustat de stupiditatea actelor pe care trebuie să le săvîrșească. Antiintervenționist, la început probabil din considerente umanitare, Gheorghidiu nu poate părăsi gîndul că va trebui să ucidă oameni, să comită crime. Atunci cînd, în marșurile forțate, la miez de noapte

cețoasă, gelozia dispare, amuțită parcă de preocupările militare, eroul continuă să trăiască o frămîntată viață interioară, nu mai puțin răscolitoare. Faptul de a lupta contra unor oameni nevinovați, de a nu avea conștiința că servești o cauză dreaptă îi creează lui Gheorghidiu marea problemă a fiecărei clipe. Va fi el în stare să tragă asupra unor semeni cu care nu are nimic de împărțit? Răspunsul vine hotărît, purtînd pecetea unei omenii profunde și emoționante: « Știu bine că nu voi avea tăria să vîr sabia mea șubredă în nimeni ».

Războiul văzut de Camil Petrescu nu este nici eroic, nici înălțător, ci înfiorător de tragic și monstruos. Oamenii aleargă cu abdomenele sfîrtecate, stau împietriți sub infernale baraje de artilerie, mor inutil. În vălmășagul înaintărilor sau retragerilor domnește arbitrarul, ușurința cu care se condamnă la moarte, pe scurt, o lege aspră, barbară. Luciditatea și chibzuința devin calități rare, aproape inexistente. Și toate acestea nu sînt « invențiile » unui romancier, ci fapte realmente trăite de autor, care le transmite, ca dintr-un jurnal de front, cu o precizie calendaristică. [...]

Înfățișînd un complex de probleme — și nu numai pe aceea a geloziei — prezentînd un erou neconformist, care acuză capitalismul și morala sa inumană, aplicînd în mod magistral metoda analizei psihologice realiste, Camil Petrescu ne-a dat, în romanul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, o operă de mare valoare, ce stă cu cinste în tezaurul clasic al prozei românești."

Ov. S. Crohmălniceanu [1] observă, cu remarcabilă acuitate, unitatea problematică a operei lui Camil Petrescu. În ansamblul acesteia un loc deosebit îl ocupă romanele, care, prin specificul genului, presupun extinderea observației și raportarea frecventă la diverse aspecte social-politice:

„Opera lui Camil Petrescu, oricît de variată ar părea la prima vedere, prezintă o excepțională unitate, sub trei aspecte: al problematicii, al spiritului polemic în care e scrisă și al facturii artistice. Aceasta și face ca activitatea romancierului să nu poată fi examinată fără o permanentă raportare la activitatea poetului, dramaturgului, criticului și filozofului. Am spus că opera lui Camil Petrescu are, în primul rînd, o unitate problematică. Eroii principali ai romanelor *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* și *Patul lui Procust* sînt intelectuali. Lucrul în sine nu e nou, pentru că și Manoil și Dan și Neculai Manea și Apostol Bologa și Titu Herdelea și Radu Comșa și Nory, feminista, nu sînt altceva. Dar aceasta e adevărat pentru ei mai mult din punct de vedere profesional decît spiritual. Cu totul alta e alcătuirea interioară a eroilor lui Camil

[1] *Literatura română între cele două războaie mondiale*, I, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 473—513.

Petrescu. Nici unul dintre scriitorii noştri n-a mizat mai mult decît el pe rosturile speciale, unice, ale intelectualului în viaţă. Nici unul n-a examinat mai lucid ca el condiţia tragică pe care o cunoaşte activitatea spirituală în societatea burgheză. Unitatea proschematică a operei lui Camil Petrescu o dă încercarea disperată a autorului ei de a epuiza, prin existenţa sa individuală, toate răzvrătirile, iluziile şi dezamăgirile intelectualului, încăpăţînat să nu fie decît intelectual, şi deci să ducă lupta împotriva ordinii ostile din jur numai în această calitate. E aici o atitudine care se leagă intim de convingerile noocratice ale scriitorului. [...]

E în întărîtarea polemică a lui Camil Petrescu o dorinţă aprigă de răfuială: intelectualul ţine să ilustreze imbecilitatea sumbră a unei lumi care refuză să-i recunoască importanţa. E în acelaşi timp şi o nevoie acută de compensaţii: spiritul ultragiat are ambiţia să-şi dovedească posibilităţile, trăieşte tentaţia afirmării. Şi ce satisfacţie mai imediată îşi poate oferi decît orgoliul forţei sale de a dărîma prejudecăţile, de a răsturna opiniile receptate, de a-şi impune un punct de vedere propriu? Demonul polemic s-a şi insinuat într-o astfel de dispoziţie. A intra în discuţie, a contesta, a strivi sub greutatea argumentelor, a avea ultimul cuvînt e gestul suprem de rebeliune şi de trufie pentru cel ce refuză să mizeze pe altceva decît pe puterea inteligenţei. « Singură revolta e generoasă », scrie, într-un elogiu al pamfletarului, Camil Petrescu (*Cuvîntul liber*, nr. 9, 1925). O asemenea declaraţie ascunde deopotrivă şi dorinţa sinceră de ruptură cu tot ce constituie suficienţa pretenţioasă, liniştea sătulă, « cruzimea cumsecade » a lumii burgheze, dar şi nădejdea vană în misiunea singulară a intelectualităţii şi credinţa utopică în capacităţile ei de a organiza « noocraţia necesară ». Constatările cele mai lucide se aliază astfel cu credinţele cele mai naive, denunţul radical cu apelurile puerile.

Caracterul polemic pe care îl dobîndeşte opera lui Camil Petrescu, cu tot ce presupune ca mobilitate a spiritului, îndîrjire, luciditate, pasiune dialectică, orgoliu, e, prin urmare, expresia unei drame de o profundă semnificaţie socială. [...]

În interiorul problematicii expuse se situează şi romanele scriitorului. Mai mult decît piesele de teatru, prin însăşi natura genului, ele aduc o remarcabilă extindere a raportării situaţiilor la social. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, ca şi *Patul lui Procust*, examinează condiţia vieţii intelectuale în lumea burgheză, pornind de la două ipoteze.

Prima ia în considerare cazul relativei independenţe materiale. Cealaltă al condiţionării brutale, nemijlocite.

Ştefan Gheorghidiu, eroul *Ultimei nopţi*, e un intelectual pe care împrejurările îl ajută să se elibereze oarecum de grijile existenţei. Student sărac, la începutul romanului, el trăieşte împreună cu mama şi surorile

sale « destul de greu », din pensia rămasă de pe urma tatălui. Logodit cu o colegă de facultate, amînă nunta pînă la luarea licenței, întrucît cei 150 lei pe care îi primea pe lună ca funcționar la Senat nu i-ar fi ajuns să țină o familie. Eroina e și ea o fată orfană, crescută de o mătușă. Gheorghidiu are doi unchi, unul avar și mizantrop, altul afabil, glumeț, cunoscut avocat și om politic. Eroul nu-și cultivă însă deloc rudele. Primul unchi, Tache, îi lasă, totuși, murind, întreaga avere. Gheorghidiu se trezește peste noapte milionar. Decis să-și urmeze vocația intelectuală, încredințează banii celuilalt unchi, intrepidul Nae Gheorghidiu, care-i investește în afacerile sale. Primind acum o rentă substanțială, tînărul filozof se poate consacra în liniște studiilor. Dar Gheorghidiu nu izbutește nici așa să-și cîștige rîvnita independență spirituală. El își iubește soția, și aceasta e un produs al lumii din jurul său. Vrînd-nevrînd, eroul trebuie să se întoarcă la un fel de viață pe care o detestă, să frecventeze reuniunile mondene, să participe la excursii în grup, să se preocupe sau să se prefacă măcar că e interesat de modă, de dans și de diverse alte lucruri, care umplu existența nevestei lui.

Între cei doi soți nu există, de fapt, o comunicare sufletească autentică. Obiectul pasiunii lui Gheorghidiu e o femeie foarte frumoasă, dar și foarte comună: copilăroasă, sensibilă, înclinată însă și spre o cicăleală măruntă, stăruitoare, alintată, care ascunde în fond egoism și suficiență. Eroul e urmărit la seminarii, controlat permanent, ca nu cumva să flirteze cu colegele. Deși nu simte nici o atracție pentru speculațiile intelectuale, doamna Gheorghidiu frecventează și ea cursurile de filozofie, ca să fie tot timpul lîngă soțul ei. Cînd erau studenți, a urmat pentru același motiv chiar niște prelegeri de matematici superioare, fără să înțeleagă nimic. Gheorghidiu e silit în patul conjugal să facă o expunere a principalelor sisteme filozofice, nu pentru că soția lui ține într-adevăr să se informeze, ci pentru că dorește să pătrundă în intimitatea gîndirii eroului, să fie tot timpul prezentă în mintea lui. Dragostea ia astfel un aspect acaparator, devorant, tinzînd să anuleze personalitatea partenerului.

Romanul înfățișează eșecul experienței lui Gheorghidiu. Socotelile sale sînt false, arată Camil Petrescu. Chiar scăpînd de grijile materiale, intelectualul rămîne dependent de o lume opacă și detestabilă. Aceasta se traduce întîi prin gelozia de care Gheorghidiu ajunge să fie stăpînit și care face din el sclavul unor preocupări jalnice. Conștiința eroului e obsedată nu de lumea ideilor pure, ci de amănunte sentimentale chinuitoare. Astfel, el observă cum soția lui aranjează lucrurile ca, într-o excursie, să se așeze lîngă bărbatul care o interesează, cum la masă e enervată de gesturile tandre ale acestuia față de o vecină, cum se joacă iritată cu furculița și cuțitul, cum, ajunsă iar lîngă obiectul noii sale pasiuni, devine subit veselă, volubilă etc. [...]

Romanul are, de fapt, două părți. Prima *(Ultima noapte de dragoste...)* stă sub semnul analizei unei pasiuni — gelozia; cea de-a doua *(Întîia noapte de război)* — al contactului nemijlocit cu moartea, pe front. Stendhal poate fi citat în ambele cazuri. La început, pentru că e vorba, ca la el, în *Le rouge et le noir* sau în *Lucien Leuwen*, dar mai ales în *Armance*, de trăirea conștientă a pasiunilor.

Are loc deci la eroii lui Camil Petrescu, ca la ai lui Stendhal, o autoobservare, care nu paralizează sensibilitatea, ci, dimpotrivă, o ascute la maximum. Am văzut că aceasta se întîmplă și cu personajele Hortensiei Papadat-Bengescu. Dar ele atingeau asemenea stări sufletești de obicei sub efectul bolii, reacțiile lor căpătînd astfel, oricum, un anume caracter, nefiresc, anormal. La Camil Petrescu e vorba de intelectuali, de oameni care, prin însăși natura lor, tind să cunoască ce se petrece cu ei, refuză să trăiască altfel decît conștient; prin urmare, fac din problema lămuririi rațiunii actelor lor o chestiune vitală. « Cîtă luciditate, atîta dramă » e deviza scriitorului.

Analiza stărilor de conștiință, observația chinuitoare la care își supun viața interioară eroii lui Camil Petrescu are un caracter necesar. Pentru Ștefan Gheorghidiu, ca și pentru Gralla sau Radu, această operație face parte dintr-o luptă. Omul care gîndește nu se poate socoti cu adevărat liber atîta timp cît e silit să trăiască sub imperiul forței iraționale, obscure, a pasiunilor. Falimentul experienței sociale a eroului din *Ultima noapte...* se măsoară și în eșecul acestei tentative disperate. Autonomia absolută visată de Ștefan Gheorghidiu se vădește o năzuință imposibilă.

Romanul e stendhalian și în a doua parte, prin unghiul sub care prezintă războiul. Într-adevăr, autorul *Mînăstirii din Parma* a înfățișat, primul, o mare bătălie, nu din perspectiva comandanților, ci a combatantului de rînd. Fabrice del Dongo nu înțelege mare lucru din ce se petrece la Waterloo. El are sentimentul unui haos uriaș; i se pare că soldații se bat la întîmplare, fiecare făcînd cam ce-l taie capul, iar decizia, dependentă de atîția factori neprevăzuți, rămîne, în ultima instanță, o chestiune de hazard. Stendhal reacționa astfel, în spiritul literaturii sale realiste, împotriva aureolării cu nimbul istoriei a faptului trăit nemijlocit, fără conștiința însemnătății anumitor evenimente la ora desfășurării lor. Jurnalul de front al lui Ștefan Gheorghidiu are același caracter. Războiul e văzut prin prisma experienței directe. Imaginea încetățenită de o întreagă literatură « eroică » scriitorul o respinge ca falsă, cu atît mai mult cu cît e vorba de un măcel sinistru, la care oamenii sînt trimiși cu o criminală lipsă de răspundere. [...]

Scriitorul respinge ceea ce numește el « literatura eroică și efervescentă ca sifonul ». « False sînt — precizează el — cîntecul patriotic, false înaintările cu trompeți și tobe „ca la nuntă". »

Ca în Stendhal, combatanții se trezesc prinși într-un vălmășag absurd. Comandanții nu știu ce să facă. Ordinele venite de la Marele stat-major se contrazic, soldații aleargă în neștire, unii cu curajul disperării, alții mor de frică, se ascund, ofițerii îi trag de picioare afară din adăposturi. [...]

Jurnalul de front nu rămîne însă la o strictă înregistrare de impresii imediate, încărcate de întreaga subiectivitate a unui martor care ocupă, cum știm, o poziție cu totul specială. Tehnica redactării e aceasta, și de aici factura stendhaliană a romanului. Cartea are însă o organizare. Notațiile se adună într-o viziune generală și în funcție de cîteva concluzii la care autorul ajunsese în legătură cu campania din 1916—1918. Nepăsarea conducătorilor, inconștiența lor interesată, haosul, dezordinea, mizeria și grozăviile de pe front, toate denunță caracterul monstruos al războiului.

Ca și în poezii, Camil Petrescu nu depășește în roman un anumit defetism, care, așa cum aflăm din *Patul lui Procust*, l-a dus pînă la urmă pe Gheorghidiu în fața Curții Marțiale. Avem de-a face aici cu o trezire incompletă. Sentimentul că e absurd să participi la un asemenea masacru stupid nu se aliază și cu descoperirea căii celei mai sigure de a-i pune capăt. Protestul se ridică doar pînă la refuzul de a mai lupta, pînă la o sfîrșeală descurajată.

Unii critici i-au reproșat scriitorului că nu există o legătură între cele două părți ale cărții sale, că ele formează două romane independente. Obiecția e nedreaptă, fiindcă nu ține seama de problema centrală a literaturii lui Camil Petrescu. Și aici, ca și în alte părți, am văzut că scriitorul analizează o ipostază a automistificărilor intelectuale. Războiul e o experiență majoră, care-l face pe Gheorghidiu să vadă cît de grav a greșit: pe de o parte, dovedindu-i la ce duce pînă la urmă iluzia individului că-și poate cîștiga o completă autonomie spirituală, retrăgîndu-se în « turnul de fildeș »; pe de altă parte, ajutîndu-l, prin contactul cu moartea, prin tragedia colectivă, să capete conștiința proporțiilor exacte ale dramei lui sentimentale. [...]

Camil Petrescu este primul nostru prozator care adoptă metoda de lucru a lui Proust. Această tehnică nouă de a nara nu numai că a aplicat-o dar a ținut să o și teoretizeze. Necesitatea unei schimbări radicale de optică a romanului modern a pledat-o într-o conferință intitulată *Noua structură și opera lui Marcel Proust*, publicată în volumul *Teze și antiteze*. [...]

Fidel esteticii proustiene, Camil Petrescu își construiește și el romanele sale cu o singură perspectivă. *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* este o lungă confesiune sau, dacă vrem, un jurnal de campanie, precedat de niște mărturii intime ale celui care-l redactează. [...]

Camil Petrescu rămîne, totuși, unul din primii noștri proustieni. Romancier prin excelență citadin, el a practicat o literatură intelectuală."

După ce fixează locul lui Camil Petrescu în peisajul literar interbelic, Paul Georgescu[1] înaintează metodic și convingător în analiza specificității structurii narative, delimitînd, cu reală finețe, caracterul „monovalent" (spre deosebire de cel „polivalent", la Liviu Rebreanu) din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* și *Patul lui Procust*. Prin monovalent, criticul, făcînd o clară disociație, se referă la resursele lui Camil Petrescu de a construi pe o singură idee sau situație, pe cîtă vreme Liviu Rebreanu a înfățișat realitatea socială cu mijloacele narațiunii monografice:

„Să încercăm, fiindcă nu s-a făcut, o situare a lui Camil Petrescu în cadrul generației sale și să vedem ce linii de forță ale literelor române continuă opera sa, astfel zicînd, să stabilim cîteva asociații și disociații utile. Camil Petrescu (născut în 1894) e de aceeași vîrstă cu Gib Mihăescu, mai tînăr cu nouă ani decît Liviu Rebreanu și cu doi ani decît Cezar Petrescu; e cu cinci ani mai în vîrstă decît George Călinescu și cu opt decît Anton Holban. Amintesc că el e cel mai tînăr dintr-o generație care a participat efectiv la primul război mondial; la 22 ani, cînd de-abia își încheiase studiile universitare, Camil Petrescu pleacă pe front de unde se va întoarce cu o infirmitate gravă. Deosebirile față de Rebreanu (care se impune ca scriitor după întîiul război mondial: *Ion* apare în 1920, *Pădurea spînzuraților* în 1922, *Răscoala* în 1932) sînt însemnate: în vreme ce marele prozator transilvan își propune o proză obiectivă, de strictă observație, aproape comportamentistă (behavioristă), mergînd spre tipologii sociale, Camil Petrescu creează proza de analiză, în care realitatea apare doar în măsura în care naratorul, vehement și neliniștit, a putut să o cunoască prin experiență directă. Camil Petrescu afirmă explicit dreptul unei proze subiective, în care o experiență de viață se povestește pe sine, analizîndu-se. Tot ceea ce nu e luminat de fascicolul de raze al experienței personale, al trăirii autentice — proclamă scriitorul — e suspect de neautenticitate (autenticul fiind, pentru el, un criteriu însemnat de valoare). Ritmul narativ al romanelor este impetuos și inegal, anumite momente trăite tumultuos sînt analizate cu amănunțime, dar peste perioadele opace, nule, ale vieții se trece repede, în cîteva fraze. Deci, scriitorul ține seama de cîteva obiecții moderne aduse romanului realist critic — falsa obiectivitate a naratorului, poziția sa de omniscient, care vede filmul interior al tuturor personajelor, cunoaște toate clasele sociale, e în același timp în toate locurile și acordă aceeași însemnătate momentelor nule ca și celor pline, intense — și de experiența unor mari scriitori de la începutul secolului — mai ales Marcel Proust — care au modificat profund tehnica romanului.

---

[1] *De la o noapte la alta*, în *Polivalența necesară*, Editura pentru literatură, București, 1967, p. 187—216.

O altă deosebire însemnată între cei doi mari scriitori constă în faptul că, în vreme ce Liviu Rebreanu a creat romane monografice, în care studia sub toate aspectele o realitate socială delimitată, Camil Petrescu scria piese și romane cristalizate pe o pasiune, pe o idee, clădite pe o situație. Altfel spus, romanul lui Rebreanu e polivalent, al lui Camil Petrescu e monovalent; al lui Rebreanu acoperă suprafețe, al lui Camil Petrescu e un șuvoi îngust ce sapă în adîncime. Așadar, cei doi mari scriitori sînt conducătorii incontestabili a două direcții posibile în romanul românesc: romanul de observație și cel de analiză. Deosebirea odată stabilită, să trecem acum la operația inversă, de asociații, care nu a fost, din păcate, realizată pînă acum. Mai întîi, reamintesc că tipologia constituie și la Camil Petrescu și la Rebreanu o preocupare esențială; să adăogăm însă că, în vreme ce tipologia autorului *Răscoalei* este, în mare, socială, la Camil Petrescu ea e ideografică (asta nu înseamnă deloc că se subestimează determinarea socială), adică personajul exprimă o idee, o tendință morală. Amîndoi scriitorii caută însă situații tipice, încearcă să treacă dincolo de aparențe, să înțeleagă mecanismul social.

Să nu uităm apoi că Rebreanu a scris două romane analitice remarcabile — *Pădurea spînzuraților* și *Ciuleandra* — iar Camil Petrescu un ciclu (neterminat), *Un om între oameni*, a cărui schelărie epică răspunde întocmai artei poetice a romancierului transilvan. E o realitate peste care s-a trecut prea ușor. Cît privește arta ca experiență autentică, să nu uităm că *Act venețian* și *Danton* sînt — ca și *Bălcescu* — piese istorice, că situația din *Mioara, Jocul ielelor* și prima parte a romanului *Ultima noapte de dragoste...* nu pot reprezenta experiențe directe ale scriitorului. Teoria subiectivității autentice poate fi aplicată direct doar în cazul romanului *Patul lui Procust* și al jurnalului de campanie din *Ultima noapte de dragoste...* (desigur, și versurile...). Dar și acolo experiența autentică e limitată conștient, mai exact, este completată cu alte experiențe. În *Patul lui Procust*, pentru a reface o existență, sîntem puși în fața unor scrisori (comentate de două personaje), a două jurnale intime, pe care scriitorul le completează cu versuri, articole, comentarii. Tehnica romanului e, fără îndoială, nouă, originală, interesantă dar, de fapt, cele trei-patru experiențe, corectate de romancier, se întregesc, tind spre o viziune obiectivă. E folosită altă convenție decît în romanul de observație, dar efectul e în esență același.

Comparația cu Cezar Petrescu nu e posibilă fără o precizare: mult timp istoriografia burgheză l-a decretat pe autorul *Căii Victoriei* ca fiind superior lui Camil Petrescu; deși George Călinescu în *Istoria literaturii române* a dovedit, o dată pentru totdeauna, superioritatea calitativă a lui Camil Petrescu, îi găsim, nu o dată, menționați într-o nedreaptă egalitate.

Acestea fiind zise şi trecînd aici peste inflaţia verbală care a devalorizat romanele lui Cezar Petrescu, ce rămîn totdeauna la suprafaţa lucrurilor, să amintim totuşi de invenţia sa romanescă apreciabilă şi de puterea sa de a crea personaje, două calităţi însemnate în planul epic. [...]

Camil Petrescu dovedeşte şi în planul războiului o mai adîncă şi repede înţelegere. Iluziile, în *Ultima noapte...*, nu sînt generate, ci spulberate de obuze. Demistificarea nu e numai a eroismului — cum observa George Călinescu — dar şi a întregii structuri sociale. Ştefan Gheorghidiu pleacă pe front, ca şi Hans Castorp — eroul lui Thomas Mann — din solidaritate, dintr-un sentiment sportiv al demnităţii: «... n-aş vrea să existe pe lume o experienţă definitivă, ca aceea pe care o voi face, de la care să lipsesc, mai exact, să lipsească ea din întregul meu sufletesc. Ar avea faţă de mine, cei care au fost acolo, o superioritate, care mi se pare inacceptabilă. Ar constitui pentru mine o limitare.» Problemele nu se rezolvă niciodată la propriul lor nivel. Pentru Ştefan Gheorghidiu, războiul nu constituie o experienţă în sine, ci, la lumina incendiilor, el rezolvă probleme ce-i păreau insolubile: vanitatea unei vieţi de compromis, stupiditatea geloziei pentru o femeie frivolă şi mai ales înţelegerea că războiul înseamnă pentru clasa care l-a declanşat continuarea afacerilor cu alte mijloace. Pentru Ştefan Gheorghidiu, războiul, ca şi pentru Apostol Bologa (la sfîrşitul cărţii, fiindcă la început văzuse în război o şcoală de energie...), e o capcană, în timp ce lui Radu Comşa (ca şi tuturor eroilor lui Cezar Petrescu, purtători de mesaj) suferinţa însăşi îi conferă o justificare a măcelului, nu în conflagraţia însăşi, fireşte, ci în obligaţia şi dreptul pe care îl conferă participanţilor de a schimba structural lumea. Iată de ce întreaga literatură a lui Cezar Petrescu este, în continuare, şi pe întreaga ei suprafaţă, obsedată de ideea războiului, în vreme ce experienţa lui extrem de importantă este exprimată într-o singură carte de Camil Petrescu. Dacă pentru autorul *Întunecării* războiul a însemnat intrarea într-o dilemă, a conştiinţei mistificate, extrem de interesantă în esenţa ei, pentru autorul lui *Danton* el a însemnat o clarificare — nu ultima. [...]

Camil Petrescu, spuneam, nu face monografii ale unor idei sau situaţii, ceea ce, fireşte, e altceva (excepţie face romanul *Un om între oameni*, compus după normele cronicii balzaciene). Privită prin perspectiva timpului, opera lui Camil Petrescu ne apare şi ea, în cu totul altă modalitate artistică, drept un efort spre o viziune totală a societăţii, structurată pe problemele ei fundamentale. (Ca Proust — nu ca Balzac — Camil Petrescu ignoră anumite unităţi sociologice mari, «satul, tîrgul de provincie», el scrie o literatură esenţialmente citadină şi figura centrală a operei sale este intelectualul.) Acestea s-au spus. Mi se pare interesant de observat însă că, antre-

nat de șuvoiul unei pasiuni — în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, pasiunea pentru o femeie, gelozia — Camil Petrescu analizează raporturile căsătoriei cu averea, raporturile politicii înalte cu afacerile marii burghezii, regulile snobismului, critica gîndirii teoretice în raport cu rațiunea practică, problemele războiului modern (sociologia, psihologia, tactica militară) etc. [...]

Analiza stringentă a unui fenomen duce, din aproape în aproape, la sesizarea relațiilor cu alte fenomene, la integrarea lotului într-un ansamblu relațional ce sporește, avînd tendința de a cuprinde, în imagine, însăși societatea. Aceasta dovedește încă o dată că «excesul de psihologie», de care se temeau teribil anumiți critici, nu îndepărtează de social, nu abolește, ci recreează, în plan artistic, realul. Firește, nu orice unghi de vedere e valabil, dar e de semnalat, la Camil Petrescu, o teribilă sete de adevăr, o teamă permanentă de a nu fi mințit, o dorință autentică de a descoperi, sub aparențe, esența. Această fervoare, romantică, i-a determinat pe cei mai mulți dintre comentatori să vorbească despre luciditatea lui Camil Petrescu. Scriitorul însuși ține să răspîndească despre sine asemenea opinie. În *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, Ștefan Gheorghidiu — ipostază intelectuală a scriitorului — îi declară unei femei care-l acuză de prea multă luciditate: «Atenția și luciditatea nu omoară voluptatea reală, ci o sporesc, așa cum, dealtfel, atenția sporește și durerea de dinți. Marii voluptoși și cei care trăiesc intens viața sînt, neapărat, și extralucizi.» Remarcabilă este intensitatea atenției: «Pentru mine, dragostea aceasta era o luptă neîntreruptă, în care eram veșnic de veghe, cu toate simțurile la pîndă, gata să previn orice pericol». Dar observăm aici mai degrabă simptomele unei pasiuni exacerbate. Dealtfel, caracterul pasionat al eroului — care ar putea fi amplu exemplificat — e foarte bine descris de autorul însuși: «Cum calm? De ce să nu pun patimă?... Numai imbecililor le e indiferent ce opinie au. Obiectivitatea e necesară numai în actul judecății, adică să nu ai interese contrare și să iei toate măsurile de precauție intelectuală. Dar astea sînt de domeniul inteligenței și al onestității, nu al indiferenței sufletești... Și, în orice caz, după ce, judecînd calm, ai ajuns la o opinie, ești dator s-o susții, cu hotărîre și îndîrjire, cît mai expresiv. Chiar oamenii de știință, după ce, pasionați și cu grija adevărului — căci nimic nu se poate face fără pasiune — au ajuns la o descoperire sau la o concluzie, o susțin cu tenacitate și cu dorința de a o face să triumfe, chiar dacă ar fi amenințați cu rugul sau cu ocna.» Și, mai departe: «Totdeauna indiferența este ideologică și amabilă, prezentată sub unghiul veșniciei, ascunde mici aranjamente făcute sec, sub unghiul actualității și cu caracter strict personal. Să te consideri spectator indulgent și amuzat al lumii acesteia plină de infamie și de prostie e să faci parte din ea, să beneficiezi de infa-

miile ei, avînd aerul că-i ești deasupra.» Textul acesta ni se pare capital pentru înțelegerea întregii atitudini, întregii literaturi a lui Camil Petrescu. Luciditatea lui e, așadar, extrema atenție în înregistrarea mișcărilor sufletești ale unui om pasionat și nu dominarea pasiunilor, distanțarea de ele. [...]

Pasionat și patetic, Camil Petrescu se lasă antrenat de pasiune, se identifică ei, arde cu ea, păstrînd însă nealterat simțul observației, asemeni unui marinar care ar visa tot ce se petrece cu alții și cu el în timp ce vasul, pe care se află, e în flăcări. E semnificativ, de asemenea, că scriitorul nu-și făcea nici o iluzie asupra sistemului social politic al burgheziei și îl condamna în întregime, ca și Caragiale, nu numai anume aspecte ale lui. Prin vizionarea de ansamblu el se ridică deasupra multora dintre contemporanii săi care condamnau o injustiție sau alta, o instituție sau alta, fără să cuprindă întreg fenomenul capitalist în interdeterminarea absolută a aspectelor sale. O întrebare se pune: ce e comun operei atît de diverse a lui Camil Petrescu? Faptul că el a fost — cum au constatat toți comentatorii, începînd cu George Călinescu — cel mai strălucit reprezentant al prozei analitice românești, înregistrînd, cu finețe și acuitate, mișcarea ideilor și a pasiunilor, este incontestabil; incontestabile sînt, de asemenea, și alte caracteristici, și anume că el a așezat în centrul operei sale intelectualul, cu determinările și dilemele sale, că a fost cel mai consecvent exponent al prozei citadine, înțeleasă nu numai ca tematică, dinafară (cazul lui Cezar Petrescu), dar în procesele sale sociale intime. Așa cum eroul lui Cezar Petrescu este un provincial neadaptat și inadaptabil, trăind în capitală, eroul lui Camil Petrescu rămîne citadin oriunde s-ar afla.

Există însă și o altă unitate internă a operei? Văzută de la distanța unificatoare a timpului, opera lui Camil Petrescu mi se pare străbătută și ea de tendințe spre înțelegerea integrală a lumii. Cu alte mijloace artistice decît Rebreanu și cu tensiune intelectuală superioară celei a lui Cezar Petrescu, Camil Petrescu reia, în felul său cu totul specific, încercarea celor doi contemporani ai săi de a reface artistic lumea în care a trăit. Toți comentatorii operei sale au vorbit de problematica intelectualilor, de faptul că scriitorul angajează discuția, se poate spune polemica, între intelectual și lumea burgheză. Nu vreau să revin asupra acestui aspect, analizat cu minuțiozitate competentă, vreau doar să remarc caracterul sistematic al polemicii. Într-adevăr, fiecare piesă sau roman, în parte, discută o ipoteză, o situație anumită, experimentează pînă la capăt o posibilitate. În ansamblu, ne dăm seama, opera prezintă toate ipotezele relației intelectual-lumea burgheză, formînd astfel o strălucită și coerentă demonstrație: incompatibilitatea absolută. Aceasta formează structura internă unitară, unificatoare, ce dă operei lui Camil Petrescu aspectul unei investigații monografice

complete; el nu și-a ales ca unități anumite structuri sociale (sat, oraș, tîrg de provincie) sau straturi ale societății, ci căile posibile ale dialogului, demonstrînd că ele erau blocate. Unii comentatori au dojenit fiecare piesă sau roman al scriitorului, în parte, sub cuvînt că soluția propusă nu era justă; observațiile sînt însă nedrepte dacă ne gîndim că fiecare soluție era o ipoteză și că întreaga demonstrație a fiecărei lucrări, în parte, duce la concluzia clară că acea ipoteză era falsă! Așadar, obiecția cade...

Scriitorul a fost, de asemenea, criticat pentru că acordă o prea mare importanță rolului intelectualității. Dar, prin intelectual, scriitorul nu înțelege pe deținătorul unor anumite posturi sau pe posesorul unei diplome (categorie socială fluctuantă, ambiguă, capabilă de orice tranzacție, de a servi clasa dominantă sau de a o critica prudent), ca dovadă nici nu discută dramele intelectualului integrat în oligarhie (cum face Cezar Petrescu), participant, într-un fel, la nedreptatea lumii; intelectualul, pentru Camil Petrescu, este cel care gîndește, care pune lumea în probleme și el poate fi student, pictor, ziarist sau conducător politic (Danton, Bălcescu), comandant de oști (Pietro Gralla) sau militant socialist (Gelu Ruscanu, Praida), adică un om care-și asumă răspunderea ce-i revine prin condiția sa umană. În *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, un student sărac, Ștefan Gheorghidiu, primește o moștenire care, crede tînărul, îi va da posibilitatea să se consacre studiului filozofiei, izolîndu-l protector de vicisitudinile vieții sociale. Romancierul subliniază că Ștefan Gheorghidiu nu era un însetat de avere, pe care nu dorea s-o sporească, și nici de funcții administrative; atitudine care, credea tînărul filozof, îl izola de disprețuita burghezie, nu-l implica în combinațiile ei ticăloase. El se găsește însă, fără să-și fi dat seama, implicat în lumea burgheză: asociații săi de capital hrăniseră pînă în ultima clipă pe viitorul inamic; detestabila pregătire de război (datorită căreia mor inutil atîția soldați și ofițeri) era efectul afacerilor scandaloase ale acelorași cercuri. Mai mult, el se vede viciat în viața sa intimă, ca urmare a pătrunderii într-o lume snobă, soția lui e diformată de diformitățile acelei clase, gelozia lui Gheorghidiu e determinată social; dealtfel, eroul însuși, în loc să se consacre filozofiei, duce o viață parazitară, renunță la munca intelectuală. Din perspectiva sîngeroasă a războiului, monstruozitatea societății burgheze îi apare atît de covîrșitoare încît, cuprins de revoltă, va sfîrși în fața Curții Marțiale. [...]

Despre raporturile prozei lui Camil Petrescu și celei proustiene s-a mai scris. Îmi place să detectez modernitatea din *Patul lui Procust* printr-o altă asociație; ani mai tîrziu, un scriitor pe care Camil Petrescu nu avea de unde-l cunoaște cînd vorbea de relativitatea spațială și cauzală, mă refer la Jean Paul Sartre, avea să scrie, referindu-se la un celebru balzacian « El a vrut să ignoreze, cum fac cei mai mulți dintre scriitorii noștri (francezi,

n. P.G.), că teoria relativității se aplică integral universului romanesc, că, într-un adevărat roman, ca și în lumea lui Einstein, nu e loc pentru un privitor privilegiat și că într-un sistem romanesc nu există experiență care să ne îngăduie să detectăm... » Relativismul literar nu implică agnosticism, fiindcă relativ e opus lui absolut, iar absolutul cere agnosticism; relativismul reclamă doar o viziune mai nuanțată a unei realități dinamice, spontane, complexe, renunțarea la un punct de vedere pe deasupra oamenilor, implicarea efectivă a scriitorului în narațiune.

Apropierea merge însă mai departe; Sartre pledează și el împotriva « caracterelor », a oamenilor-esență, chiar împotriva unei « naturi umane » eternă, imuabilă, aistorică; el opune esenței existența, eroul fiind o ființă într-o situație dată; de aici, unicitatea romanului. Camil Petrescu, fără să fi teoretizat « situația », o aplică: Ștefan Gheorghidiu se află în două situații consecutive, întîia definindu-l ca gelos, a doua ca erou. [...] E de semnalat însă că, în pofida declarațiilor sale, Camil Petrescu menține caracterele: dacă situațiile se schimbă, eroul nu; în noaptea de dragoste sau în noaptea de război, Ștefan Gheorghidiu rămîne același, el însuși. De la o noapte la alta, universul s-a modificat, dar reacțiile eroului nu."

Factura modernă descinsă din formula „cîtă luciditate atîta dramă" o preocupă pe Georgeta Horodincă[1] într-un articol substanțial, nu lipsit de note personale, ca cea referitoare la G. Călinescu. Abandonînd ideea de a mai stărui oțios asupra proustianismului din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* și *Patul lui Procust*, eseista relevă cîteva din particularitățile tehnicii literare la Camil Petrescu:

„Romanele lui Camil Petrescu încep întotdeauna (nu ne referim la *Bălcescu*) cu o dramă intimă a două personaje, cu o obsesie, am putea spune, care tocmai prin caracterul ei de obsesie închide orizontul, reduce, îngustează, constrînge ființa umană la izolare și închistare. Dimpotrivă, finalul dilată excesiv viziunea, suspendînd drama inițială într-un cadru imens, atît de disproporționat cu ea, încît caracterul ei derizoriu ne apare surprinzător, dar și foarte clar. Războiul, care a zdruncinat destinul întergii umanități și al fiecărui individ în parte, a împins și infidelitatea soției lui Ștefan Gheorghidiu și gelozia lui într-un spațiu mort, într-o zonă în care și-au pierdut nu numai acuitatea, ci și sensul. Îndoiala lui Gheorghidiu, atît de bine descrisă, receptivitatea lui la cele mai imperceptibile simptome ale trădării fac din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* istoria unei drame conjugale, dar în momentul în care grozăvia sîngeroasă a războiului ne deschide altă perspectivă, toată această suferință, irosită din pricina unei femei, devine, în

---

[1] *Camil Petrescu — romancier modern*, în *Viața românească*, an. XXII, nr. 3, martie 1969, p. 63—69.

vastul univers răscolit de cruzime și de moarte, o mică erezie lipsită de importanță. Un destin mai înalt stăruie asupra existenței noastre, în care eșecul unei căsnicii, cu toată arsura lui, devine infim. Nu și penetrabil.

S-ar putea da, firește, multe explicații, dintre acelea care îl traversează și pe Gheorghidiu, disoluției acestei iubiri. Inconsistența feminină, snobismul, adică admirația servilă față de un mediu monden, de oameni superficiali și neserioși, pot explica într-o măsură metamorfoza unei neveste iubitoare într-o ființă mincinoasă și vidă, dar explicația explicațiilor lipsește. Pe fundalul crîncen al războiului, rana intimă a lui Gheorghidiu își pierde importanța, dar nu misterul. Scriitorul, deviind într-o altă serie de evenimente, nu face decît să ne scoată din propria lui obsesie, să ne arunce într-o lume mai vastă și mai grozavă decît micul mediu cancanier al societății bucureștene, nu pentru a lămuri enigma, ci pentru a-i reda proporțiile reale și pentru a ne situa în cadrul firesc al existenței omenești, în lume. Această mutație nu este o simplă trecere de la o scară miniaturală la una universală, ci, în același timp, o îmbucare a ceea ce este opac, inexplicabil, într-o existență particulară, în lipsa de finitudine a devenirii generale. Faptul devine cu totul clar abia în *Patul lui Procust*, roman mai matur decît *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* și, în mod mai explicit, roman al situării omului în lume.

Scriitorul care, în *Ultima noapte de dragoste...*, se putea confunda cu naratorul, își declină aici situația de participant la dramă, dar și pe aceea de autor al romanului. [...]

G. Călinescu, deși îl judeca pe Camil Petrescu după criterii care nu i se potrivesc, avea intuiția adevăratei lui semnificații: « Nu este al doilea sau al treilea în literatură, ci unicul pe un drum lăturalnic, într-o junglă virgină, în care nu intră decît pionerii ».

Proustianismul lui Camil Petrescu, despre care s-a scris tot ce se putea scrie, făcîndu-se și disocierile de rigoare, nu este totuși singurul element sincronic cu un secol care se depărta de Balzac și se îndrepta spre Beckett. Camil Petrescu nu părăsea romanul social, cu critica moravurilor și satira parveniților sau politicienilor lipsiți de scrupule (Tănase Vasilescu-Lumînăraru, Nae Gheorghidiu), și analiza cu finețe implicațiile sociale ale unor drame intime ca aceea a lui Ladima sau Ștefan Gheorghidiu, aspecte asupra cărora critica a instistat în repetate rînduri, dar presimțea, în același timp, interesul veacului nostru pentru cosmos și pentru rolul nou pe care îl are omul într-un univers mult mai întins decît îl bănuia. În vastitatea spațiilor moarte care ne înconjoară, existența apare ca o aventură restrînsă și permanent amenințată, o întîmplare care putea să nu aibă loc, o eroare care poate fi îndreptată. Camil Petrescu a avut revelația pe care ne-o pregăteau în sur-

dină tehnica și știința, deschizîndu-ne orizontul relativității și a încercat să integreze spațiul nostru sufletesc noului univers einsteinian. Avea aceeași curiozitate în confruntarea condiției noastre umane cu neantul, ca și cu istoria, anticipînd, prin aceasta, mari zone ale literaturii moderne, saturată de un absurd care, cu siguranță, lui Camil Petrescu i s-ar fi părut excesiv prin virulența cu care destramă ființa rațională, supunînd-o degradării. Dar « divorțul » dintre omul rațional și universul inert, indiferent, inadecvat, stăruia în inima romanelor sale ca o amenințare. [...]

Dacă îi aplicăm lui Camil Petrescu criteriul creației de « tipuri », va trebui, desigur, să recunoaștem că personajele sînt « schematice ». Dar nu cred că trebuie să-i aplicăm lui Camil Petrescu acest criteriu; fiecare carte trebuie, cred, citită mai întîi în sensul ambițiilor scriitorului respectiv, înțeleasă în intențiile sale estetice, și numai după aceea amendată, fie în raport cu realizarea acestor intenții, fie în raport cu valabilitatea lor. În cazul de față nu avem de a face cu un creator de tipuri, ceea ce nici nu intră în vederile scriitorului, ci cu un creator de viziuni subiective părtinitoare, care, confruntîndu-se între ele, zămislesc imaginea unui adevăr complex, contradictoriu și în permanentă erupție ca un vulcan activ.

Camil Petrescu socotea rigoarea și luciditatea drept condițiile primordiale ale oricărei analize: « cîtă luciditate, atîta dramă », formulă prin care înțelegea sau mai degrabă reclama un efort de autodemistificare și de trăire conștientă. Relativitatea stărilor de spirit, ca și aceea a semnificației psihologice sau faptice, era, pentru el, la rîndul ei, relativă, pluralitatea explicațiilor sau a punctelor de vedere fiind nu negare a realității obiective, ci recunoaștere a resurselor ei infinite."

În secțiunea consacrată lui Camil Petrescu [1], ocupîndu-se de psihologia iubirii, Liviu Petrescu, critic înzestrat, consideră clasată, un loc comun al istoriografiei literare, apropierea dintre scriitorul nostru și Marcel Proust. Adevărat. Totuși criticul nu rezistă ispitei de a reveni simțind imperios necesară „o subliniere a curentelor de gîndire ce circulă, subteran, în ambele opere, deci ceea ce datorează ele, la un loc, spiritualității contemporane". Sîntem întru totul de acord cu Liviu Petrescu atunci cînd afirmă:

„Raportat la Marcel Proust, romanul lui Camil Petrescu se supune — în linii mari — acelorași legi de construcție și de concepție, deși în amănunt caută să se separe de acesta. Pentru a valorifica cît mai pregnant distincția dintre conștiință și realitatea exterioară, dintre universal și contingent, Camil Petrescu izbutește să inventeze un tip de situație deosebit de cele

---

[1] Liviu Petrescu, *Realitate și romanesc*, Editura tineretului, 1969, p. 141—169.

al căror model ni-l furniza Marcel Proust, și anume obișnuința. « De cele mai multe ori, declară Ștefan Gheorghidiu, eroul din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, te obișnuiești, greu la început, să-ți placă femeia fără care mai tîrziu nu mai poți trăi. » Realitatea exterioară nu ne ajută cu nimic atunci cînd ne propunem să înțelegem viața spiritului; astfel, inițial, preferințele lui Ștefan Gheorghidiu nu mergeau spre fata care avea să-i devină soție, ci spre o colegă de Universitate a acesteia, « căci era oacheșă, iar mie nu-mi plăceau blondele » (Ela era blondă.) În ciuda absenței unei atracții pentru Ela, eroul pe dînsa o va iubi totuși, și nu pe cealaltă, deoarece obișnuința și-a spus cuvîntul: « Te obișnuiești cu surîsul și vocea ei, așa cum te obișnuiești cu un peisaj. Și treptat îți trebuiește prezența ei zilnică » (*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, p. 35).

Un examen fără idei preconcepute al episodului erotic din acest roman va stabili însă că nu obișnuința a jucat aici rolul cel mai însemnat."

Deosebirile noastre de vederi încep din momentul cînd, îndepărtîndu-se de premisele discuției, Liviu Petrescu consideră prezumțios preocupările intelectuale ale scriitorului ca oglindă a dinamicii instinctelor elementare. Fără să fim adepții criticii hagiografice, ne rezervăm dreptul de a cumpăni asupra termenilor care pot atît de ușor și evident augmenta o confuzie:

„Preocupările intelectuale pe care le conține opera romanescă a lui Camil Petrescu sînt uneori în mod serios prejudiciate de anumite manifestări cu caracter de primitivitate ale temperamentului scriitorului. Avem — noi, ca cititori — impresia că romancierul poseda un temperament destul de brutal, cu puternice impulsuri ale instinctelor elementare, în special ale instinctului sexual. Nu credem a exagera prea mult atunci cînd considerăm că tocmai preocupările înalte, preocupările de ordin spiritual, aspirațiile de mare intelectualitate ale lui Camil Petrescu au făcut din el un refulat. Pentru că tensiunea sexuală sporește considerabil la eroii săi tocmai în acele împrejurări în care ei au de-a face cu femei de o superioritate sufletească uluitoare; așa și explică scriitorul — cu aerul de a face o observație morală de ordin general — « curiozitatea ascunsă și vagă, despre anatomia sexuală a personalităților celebre » (*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, p. 151). Chiar și un psihanalist diletant și de ocazie — cum este autorul acestor rînduri — poate identifica aici prezența unui conflict lăuntric, care — în mod normal, la persoanele cu o sexualitate normală — nu ar trebui să apară."

Iată cum își încheie Liviu Petrescu capitolul consacrat romancierului, final care denotă cît de infructuoasă poate fi aplicarea metodei psihanalitice atunci cînd rămîne o ingenuă aspirație:

„La rîndul său, Ștefan Gheorghidiu, în clipele ultime ale îmbrățișării, *rostește crcri, vorbe deșucheate* (subl. n.), ca pentru a « smulge niște măști », dînd posesiunii toate aparențele unei profanări: « Am înțeles, din nou, că iubirea fizică frumoasă e o profanare. [...] Și cu atît mai aprigă e voluptatea acestei pîngăriri, cu cît mai plină de noblețe e icoana răsturnată. Cauți, crescînd în exasperata, în smintita înșurubare, durerile și bucuriile trecute, frumusețea luminoasă a fericirilor trăite, pălmuiești devotamente de înger lînced și duioșii gingașe, jocuri de inteligență neasemănate și melancolii zîmbitoare » *(Ultima ncapte de dragoste, întîia ncapte de răzbci,* p. 150*)*. Profanarea este, într-un fel, o trăire inversă a preferinței.

Ca și eroii lui Anton Holban, cei ai lui Camil Petrescu — în ciuda spiritualității lor excepționale — nu izbutesc să fie consecvenți pînă la capăt, nu elimină din conduita lor manifestările de instinctivitate."

Mircea Zaciu [1] discută romanul ca expresie a concepției lui Camil Petrescu asupra dragostei și morții. Avatarurile în iubire și conflagrația războiului sînt comentate în spirit elevat universitar:

„În *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de răzbci* — glosează Mircea Zaciu — cele două părți distincte ale romanului (cărora li s-a reproșat coliziunea) sînt dialectic solidare, exprimînd dubla experiență a eroului în fața celor două dimensiuni existențiale, decisive în concepția lui Camil Petrescu, dragostea și moartea: « mai mult decît în orice, în fața morții și în dragoste omul apare în autenticitatea lui structurală », scria autorul în 1933. Dragostea este pentru Gheorghidiu o boală, cu toate ravagiile ce provoacă, afectînd țesuturile sufletești cele mai intime. Ea pornește de la autosugestie, devine obișnuință, o a doua natură, simbioză, despărțirea echivalează acum cu o despicare a personalității, cu o intervenție chirurgicală riscantă. Bărbatul suferă în dragoste din pricina unui monoideism, aspirația spre absolutul erotic îl paralizează, îl transformă într-un posedat. Întocmai ca la Eminescu, erosul nu poate aduce fericirea, dar nici măcar o certitudine, ci o dezagregare interioară vecină cu demența. « Acțiunea — lămurește autorul — este condiționată exclusiv de acte de cunoaștere, iar evoluția dramatică este constituită prin revelații succesive, în care conflictul, în esența lui, în loc să fie dirijat de un Fatum de dincolo de lume, sau prin determinismul biologic, ori, ca de obicei, să fie între personajele dramei, era în conștiința eroului, cu propriile lui reprezentări. Nevoia de absolut este aici întoarsă de la exteriorul teoretic, la conștiința, în ea însăși, absolutul dorit cu necesitate fiind căutat în interior, și această necesitate interioară apărînd ea însăși

---

[1] *Camil Petrescu și modalitatea estetică a rcmanului*, în *Glose*, Editura Dacia, 1970, p. 158—162.

generatoare de conflicte. Numai în acest sens drama fiind autentică. Față de cea mai mare tensiune, eterna nevoie de absolut, în loc să fie deci orientată în afară, spre certitudini și explicații theomorphe, este întoarsă spre sferele cele mai adînci ale conștiinței pure însăși, sprijinul absolutului fiind solicitat în interior și imposibilitatea de a găsi certitudini aci provoacă drama. »

Structura operei va fi, prin urmare, combinată. În partea întîi (drama lucidității) ea suspendă planurile unei etajări cronologice, procedînd prin retrospecții succesive, tot atîtea trepte ale unor revelații în conștiința eroului. Evenimentul exterior e privit prin racursiuri (o masă familială, o lecție de filozofie, o excursie la Odobești, o scenă la curse, o plimbare la Șosea etc.), totul e un pretext pentru declanșări de dileme și deplasări de straturi psihice. Principiul constructiv e durata psihologică însăși, căreia i se subsumează și în funcție de care se modifică toate celelalte elemente ale structurii, solidare cu întregul.

În partea a doua însă, eroul se salvează de drama incertitudinii amoroase printr-o experiență colectivă. Ieșind din carapacea îngustă a unei dileme intime, individuale, el e aruncat în vîrtejul unor evenimente tragice, la scară mondială. Această a doua experiență, cu tot tragismul ei, îi restabilește echilibrul interior, îi redă încrederea în valorile umane, prin contactul cu umanitatea în suferință, desfigurată trupește, dar păstrîndu-și o nealterată noblețe funciară. Modificarea lui Gheorghidiu e un proces încheiat înaintea detașării din final, din clipa cînd, în dialogul cu ofițerul prusac grav rănit, gîndul eroului se contopește cu destinul umanității, uitîndu-l pe al său: « Pe urmă am tăcut îndelung... Eu gîndindu-mă la moartea tuturor... el numai la a lui. » Partea a doua a romanului marchează astfel sfîrșitul egoismului și ieșirea din criza individuală, prin sentimentul unei solidarități umane. Dacă în prima parte « prezența concretă era integrată fluxului interior al naratorului », de unde și structura adecvată, această a doua parte e, înainte de toate, atentă la determinările exterioare, care modifică substanța intimă a eroului, de unde opțiunea pentru metoda observației și pentru un principiu clasic de construcție. Însăși materia acestei părți — războiul — obliga naratorul la o asemenea opțiune, cum foarte bine observa odinioară Pompiliu Constantinescu. [...] Compozițional, cele două părți ale romanului — « drama erotică » și « jurnalul de front » — fuzionează dialectic într-o structură amfibologică, funcțională. [...]

În *Ultima noapte...* Gheorghidiu caută doar aparent adevărul despre Ela, în fond el se caută pe sine, își caută echilibrul pierdut, aspiră să se găsească după devastarea unei dragoste pustiitoare, devenită (sau amenințînd să devină) o a doua natură. Gheorghidiu nu se cunoaște, nu-și cunoaște limitele, el însuși mărturisește pașii săi greșiți, « miza în contratimp », catastrofele stîrnite de « micile incidente » pe care le provoacă involuntar.

Nu întîmplător romancierul vorbește, în cazul său, de « fluxul interior », în vreme ce prezența concretă în *Patul lui Procust* se realizează prin « refluxul » celor patru personaje principale, toate orientate în afară, căutînd explicații nu pentru ele însele, căci își cunosc și își supraveghează reacțiile, ci pentru alții: Doamna T. caută să dezlege enigma vieții lui Fred Vasilescu, acesta încearcă să descifreze enigma lui George Ladima, Ladima însuși e urmărit de ambiguitatea Emiliei etc., iar aceste drame succesive ale cunoașterii umane sînt integrate într-un simbol cosmic al cărui arhetip (ca și atitudinea erotică a lui Gheorghidiu în romanul anterior) trebuie căutat nu atît în fenomenologia husserliană, cît mai aproape de straturile experienței naționale, în Eminescu".

În volumul *Spiritul și litera* (Editura Eminescu, 1970, p. 135—149), Al. Paleologu consacră lui Camil Petrescu patru eseuri, unul din aceastea asupra romanului. Înaintea oricărei considerații, Al. Paleologu face o mențiune cu valoare documentară: „Cu două luni înainte ca autorul să dea bun de imprimat primului său roman, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*, titlul acesta, atît de frumos prin tonul lui viril și decisiv, nu fusese încă găsit. Predîndu-și manuscrisul la editură, Camil Petrescu îl anunța, într-o notă din pagina a doua a *Omului liber*, ziarul lui Jean Th. Florescu, în redacția căruia a jucat rolul lui Ladima,[1] sub titlul *Proces-verbal de dragoste și răzbunare*. Proiectul acesta de titlu, încă nematur, exprimă stîngaci și cam prea pe măsură, cam strîmt adică, și deci sărăcind-o, estetica anticalofilă și declarat stendhaliană a autorului."

În continuare, după unele deosebit de interesante sugestii privind afinitățile lui Camil Petrescu cu Proust, criticul își articulează punctul său de vedere asupra romanelor, în ordine cronologică:

„*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* e un perfect roman stendhalian. Din capul locului demarează sub semnul acesta. După incidentul de la popotă, de la începutul romanului, concepția despre iubire și moarte exprimată de Gheorghidiu e o teorie a pasiunii de cel mai pur spirit stendhalian: « O iubire mare e mai curînd un proces de autosugestie... Trebuie timp și complicitate pentru formarea ei... Orice iubire e ca un monoideism, voluntar la început, patologic pe urmă... Cînd e cu adevărat vorba de o iubire mare, dacă unul dintre amanți încearcă imposibilul, rezultatul e același. Celălalt, bărbat sau femeie, se sinucide, dar întîi poate ucide. Dealtminteri, așa e și frumos. Trebuie să se știe că și iubirea are riscurile ei. Căci acei care se iubesc au dreptul de viață și de moarte unul asupra celuilalt. »

---

[1] Articolul lui Ladima, *Proastă circulație*, reprodus într-o notă din *Patul lui Procust*, apăruse sub semnătura lui Camil Petrescu în prima pagină, la nr. din 21 II 1930 al acelui ziar (nota A.P.).

G. Călinescu a relevat acest caracter al romanului, și, mai mult decît atît, îl plasează chiar sub o filiație clasică franceză de secolul al XVIII-lea: «El (Camil Petrescu, n. L. C.) și-a însușit perfect acel aer de nepăsare formală, de preciziune, pe care o cere autenticitatea indiscutabilă a faptelor, care este a clasicilor francezi, a lui Prévost, a lui Diderot, înainte de a fi a lui Stendhal » (*Istoria literaturii române...*, p. 659). Îmi pare justă această remarcă a lui Călinescu. Cred însă că nu i se mai poate da dreptate cînd spune că volumul al doilea e un jurnal de campanie care ar fi putut să lipsească fără a știrbi nimic din substanța romanului, deși mai departe, luînd acest jurnal de campanie ca o operă distinctă, îi aduce cele mai meritate elogii. Aceste două părți ale romanului nu sînt *membra disjecta* și nu sînt juxtapuse arbitrar. Ele constituie cele două versante ale unei experiențe de viață umană, a căror linie de demarcație e acea ultimă și primă noapte. Simetria celor două părți e desăvîrșită, iar a doua o rezolvă pe cea dintîi din perspectiva unui absolut pe care îl dă o încercare-limită, proximitatea morții și tragedia colectivă. Tot ce e destrămare, minciună, înstrăinare, pierdere în convențional și vanitate, toată inautenticitatea societății din prima parte, toată vorbăria și apetiturile deșarte își vădesc inanitatea în confruntarea cu trăirea autentică și profundă din partea a doua, cu meditația asupra temelor fundamentale ale vieții și morții. E, în fond, relația dintre acele « *In-der-Welt-sein* » și « *das Man* » heideggeriene, de o parte, și « *Sein zum Tode* », de cealaltă, prin care ființa își află autonomia existențială.

Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război îmi pare romanul cel mai realizat al lui Camil Petrescu, cel mai profund și mai bogat ca experiență « substanțială » și totodată de o rotunjime artistică, de o « compoziție » riguroasă și de un stil perfect în aparenta lor simplitate, ceea ce dovedește că, în ciuda recomandărilor de anticompoziție și antistil ale autorului — în fond doar de antiretorică — el avea simțul formei solidar și congenital cu substanța, așa cum un organism viguros își găsește alcătuirea necesară nu prin intervenția exterioară a chirurgiei estetice, ci prin buna funcționare a secrețiilor interne."

Deloc dispus să împrumute puncte de vedere bine statornicite în cîmpul criticii, Al. George[1] consideră că opera de romancier a lui Camil Petrescu „rămîne, cu toată structura ei limpede și fără ascunzișuri, un izvor de întrebări și nedumeriri". Exeget perspicace, Al. George, chiar din pragul considerațiilor sale, stabilește o analogie între Camil Petrescu și Proust, arătînd convingător că fervoarea scriitorului nostru față de marele romancier francez își găsește motivarea în aspirația celui dintîi de a valorifica inițiativele existente în *În căutarea timpului pierdut*. „Camil Petrescu, observă criticul,

---

[1] *Semne și repere*, Editura Cartea românească, 1971, p. 93—165.

e mai mult interesat de dinamica sufletească a personajelor sale în dauna desfășurării epice, după cum, tot ca acesta (se referă la Proust, n.L.C.), sacrifică compoziția în favoarea acelui stil interior proclamat mai specific și mai derutant. Și el încearcă să valorifice ceva din modul liber în care se desfășoară demersurile conștiinței, în afara unei scheme obiective rigide și obligatorii în alte romane. Dar toate acestea nu ne pot induce în eroare [...], căci în aplicațiile sale, Camil Petrescu nu poate fi pus în filiația lui Proust, ci într-o tradiție pe care inutil o combate sau nu o recunoaște."

După o scurtă, dar admirabilă încercare de a defini noul în romanul proustian, Al. George, cunoscător profund al operei lui Camil Petrescu, trece la o metodică analiză, una dintre cele mai pătrunzătoare consacrate autorului *Ultimei nopți de dragoste, întîia noapte de război*. În legătură cu specificul primului roman, Al. George deslușește numărul relativ redus de fapte care potențează stări de mare intensitate psihologică:

„Interesul « material » al romanelor lui Camil Petrescu (mai ales al primului) este foarte restrîns și faptele își capătă însemnătatea numai raportate la indivizii cu o psihologie specială, care se manifestă în roman. Căci romancierul nostru este un cazuist prin excelență, care știe să creeze o problematică psihologică de mare subtilitate, care înlocuiește aproape în întregime substanța epică. O dată puse datele problemei, nu mai au semnificație evenimentele exterioare decît în măsura în care ele provoacă noi reprezentări în mintea eroului. Interesul se mută treptat în conștiință, și acum începe ceea ce Camil Petrescu a numit, cu un termen ulterior, drama în conștiință. Este o continuă agitație lăuntrică provocată nu atît de fapte, cît de confruntarea revelațiilor lor în conștiință. Purtarea soției, banală pentru omul comun, contrazice structural ideea pe care Gheorghidiu și-o făcuse despre ea, despre femeie, despre dragoste, despre oameni, și mișcarea fundamentală a eroului nu este gelozia, ci mirarea, consternarea:

« Sînt cazuri cînd experții, într-un tablou vechi, după diferite spălături, descoperă sub un peisaj banal o madonă de vreun mare pictor al Renașterii. Printr-o ironie dureroasă, eu descopeream acum treptat, sub o madonă crezută autentică, originalul: un cap străin și vulgar. »

Mutată în conștiința pură, care se transformă într-un adevărat cîmp de bătaie, drama devine incomunicabilă și eroul se întreabă la tot pasul dacă durerea lui nu e inventată, dacă nu se înșală. Gheorghidiu caută febril certitudinea, și prima parte a romanului înfățișează aceste zigzaguri în care eroul se pierde căutînd să descopere adevărul. În momentul cînd e pe cale de a-l afla, întîmplări neprevăzute îl smulg din încleștarea în care se zbătea, aruncîndu-l într-o lume cu preocupări total diferite, dar care îi cer o participare tot atît de intensă, dacă nu chiar mai mult. Începuse războiul.

Și astfel noaptea elucidării definitive nu aduce nici ea certitudinea dorită, dar îi deschide eroului perspective noi și-i atenuează zbuciumul.

Există deci în roman o legătură organică între părți, și nu o cezură, așa cum au văzut majoritatea comentatorilor.

Sînt în prima parte a romanului pagini de un interes artistic și psihologic remarcabil. Cei care au frecventat literatura română și s-au familiarizat cu dialectica psihologică greoaie, schematică și de cele mai multe ori meschină, a atîtor « maeștri », vor putea remarca imediat diferența.

Căci ceea ce posedă în chip eminent Camil Petrescu este o acuitate psihologică excepțională, dublată de posibilitatea de a descifra, amplificînd parcă în niște oglinzi paralele, nuanțele demersului sufletesc pe care le exprimă într-un limbaj abstract, dar nicidecum sec, pentru că în momentele decisive intervine funcțiunea poetică a personalității sale, adică talentul de a sugera momente de încordare psihică prin imagini sugestive. Apoi apare ceea ce, dealtfel, face farmecul acestor analize: posibilitatea variațiilor intelectuale pe o temă unică. Romancierii naturaliști, căutători de efecte, abuzează de violență, pe care pînă la urmă reușesc s-o anuleze prin monotonie; dimpotrivă, imaginea pe care o reținem după lectura cîtorva pagini din Camil Petrescu este a unui uragan psihic de o forță și varietate unică, o substanță mult mai bogată, care se zbate reprimată și care țîșnește numai în paginile cărții.

Toate aceste calități se găsesc desigur și în partea a doua a romanului, dar cum evenimentele se precipită acum alături de voința povestitorului, faptele nu mai depind de jocul conștiinței, tensiunea psihică se atenuează și relatarea lui Gheorghidiu devine un simplu comentariu epic.

Dar cum povestitorul e un intelectual, adică un om care încearcă să opună mereu realității înconjurătoare capacitatea lui de a înțelege faptele, de a surprinde semnificațiile, povestirea nu e deloc banală. Gheorghidiu pare a nu concepe războiul decît ca o suită de experiențe personale, contrariat la tot pasul de faptul că statul-major necompetent nu vede situațiile cele mai elementare și obligă la sacrificii inutile. Pornind de la această impresie, campania e văzută caricatural, fără eroism, și exaltării i se substituie la tot pasul observația lucidă, capacitatea de a-și nota calm reacțiunile sufletești."

Apropierea lui Camil Petrescu de Stendhal, cînd a fost vorba de partea a doua a romanului, s-a transformat cu timpul într-un loc comun. Și în această privință, Al. George se deosebește de alți istorici literari, demonstrînd că atunci cînd se invocă numele lui Stendhal în legătură cu viziunea asupra războiului trebuie avută în vedere confruntarea „dintre realitatea ca atare și imaginea pe care ne-am format-o despre ea". Să urmărim, în continuare, comentariul lui Al. George:

„S-a vorbit pe bună dreptate de Stendhal. Dar poate că nu ar trebui să mergem pînă la scriitorul francez pentru a găsi izvoarele unei atitudini care se poate naște tot atît de bine pe solul nostru național. Strategul din tren care crede că românii vor cîștiga războiul strecurîndu-se printre tunurile inamice și lovind pe nemți la « scăfîrlie », ministrul care promite să-și trimeată 24 de copii pe linia întîi a frontului, deși nu are nici unul, colonelul care arestează pentru spionaj două fete care petrecuseră cu niște soldați, ofițerul care, sub tirul artileriei germane, ține un discurs soldaților pentru a le ridica moralul etc. sînt tipuri prea « naționale » pentru a le mai explica prin apropieri forțate.

Altceva ar trebui să se pună în evidență atunci cînd se invocă numele lui Stendhal. E, anume, confruntarea continuă în *Ultima noapte*... dintre realitatea ca atare și imaginea pe care ne-am format-o despre ea. « Dar ce, asta a fost luptă? » se întreabă Ștefan Gheorghidiu, ca și Fabrice del Dongo. Căci a vedea lucid nu înseamnă numai a dezvălui sensuri noi, ci și a descoperi complicații inextricabile. Războiul și dragostea, cele două cîmpuri spre care se îndreaptă investigațiile eroului, sînt deopotrivă contradictorii, incerte, inexplicabile. O teribilă nesiguranță stăpînește pe Ștefan Gheorghidiu cînd încearcă să definească sau să compare.

« Mă întreb... dacă nu cumva, prin excepție, oricine vorbește despre dragoste n-ar trebui să se îndoiască și să evite să vorbească în numele celorlalți — ba cred că niciodată nu ar trebui să folosească, vorbind, persoana a treia — pentru că sentimentele pe care le încearcă sînt incomunicabile, vorbele cu care sînt etichetate nu corespund aceluiași conținut și, chiar dacă e vorba de același conținut, intensitatea și durata sentimentului pot fi nesfîrșit de felurite... »

Dar tot aspirația spre certitudine este aceea care îl împinge pe același personaj spre continua confruntare a datelor, spre analiza situațiilor. În fața unui ofițer german el se întreabă, în același stil de gîndire:

« Ce n-aș da să știu sincer impresia lor despre ziua de azi. Să-mi dea un reper, o singură dată pe care s-o găsesc și în dicționarul experienței mele, și apoi, pe baza ei confruntînd, eu mi-aș da seama de valoarea tehnică și sufletească a întregii campanii, stabilind „linia", așa cum fac iubitorii de curse de cai, care, prin întrecerea dintre un cal al lor și altul străin, se pot fixa apoi ca situație, față de toate țările cu cai de curse. »

Am văzut că războiul este, în concepția lui Ștefan Gheorghidiu, un șir de experiențe dezastruoase nu prin ceea ce are el exterior, ci prin reacțiile sufletești pe care le provoacă în sufletul lui. Aproape tot ce se întîmplă cu eroul nostru este o înlănțuire de contraziceri, e negativul ideii comune și al propriilor sale idei, și acest proces de dezagregare a idealului este, în bună

măsură, rezultatul aptitudinii de observator lucid pe care autorul o pune în structura pesonajului său.

Iată de ce nu considerăm ca oportună apropierea romancierului nostru de Stendhal decît ca o înrudire de temperamente intelectuale. « Luciditatea » lui Camil Petrescu este prea adînc ancorată în structura eroilor săi, a căror dramă începe de-abia în momentul cînd au posibilitatea să înlăture țesătura deasă de convenții și scheme gata făcute pentru a surprinde viața spiritului în momentele cele mai autentice și mai caracteristice. Poate uneori cititorul este ispitit să considere acest joc intelectual nu îndeajuns justificat în sens pozitiv de fapte. Căci toată dialectica sentimentală în opera lui Camil Petrescu este într-adevăr solidară, dar nu se acoperă perfect cu momentul empiric care i-a dat naștere. Dar a nu privi sub unghiul acesta întîmplările din romanele acestea înseamnă a trăda esența însăși a artei romancierului nostru, care e în primul rînd o invitație la luciditate, la « dezbaterea » unor anumite situații sufletești, la clarificarea lor printr-un proces intelectual.

Cui privește lumea cu ochii lui Camil Petrescu universul îi apare mai interesant desigur, mai divers întotdeauna, dar și mai urît de cele mai multe ori, și « acceptarea » lui trebuie privită numai cu scuza că el nu poate fi altfel. Nici o iluzie nu e îngăduită. Personajele însele se resemnează în a trage consecințele acestei atitudini extreme. Peste totul, viața conștiinței, dacă nu va putea aduce corecturi, va da totuși singurele compensații.

O altă trăsătură fundamentală a eroilor lui Camil Petrescu este ceea ce am numi dominarea gravă a existenței. Prin acest termen încercăm să traducem un mod de comportare și o concepție de viață. Am arătat că eroii săi se mișcă pe un plan superior al vieții intelectuale și morale. A trăi ca individ social, a lua contact cu oamenii este, în concepția sa, un act solemn și definitiv. Această seriozitate exclude cu totul « gluma », « spiritul », simple forme de acomodare în convențional, de escamotare morală."

Pe Marian Popa[1] îl interesează, înainte de orice, omogenitatea *Ultimei nopți de dragoste*... El respinge tranșant obiecția unor comentatori mai vechi că nu ar exista ligament epic între cele două părți și insistă asupra faptului că pe romancier îl obsedează, de-a lungul întregului roman, acele experiențe existențiale din care decurge dubla dramă a individului: una erotică, cealaltă de ordin social, determinată de relațiile umane într-o colectivitate sub semnul corupției: „Un asemenea roman se rupe de ordinea prozei tradiționale prin faptul că e îndeajuns de complicat prin detalii pentru a fi dificil de rezumat sau extrem de lesne de indicat prin cîteva rînduri generale. Pe scurt, romanul e povestea unei iubiri situată

---

[1] *Camil Petrescu*, Editura Albatros, București, 1972, p. 156–163.

sub semnul geloziei și care se epuizează în cadrul experienței trăite de narator în circumstanțele primului război mondial. Cuplul conjugal format din Ștefan Gheorghidiu și Ela e la început una din iubirile tipice pentru studențimea săracă a timpului. O moștenire neașteptată din partea unui unchi aruncă pe cele două personaje în lumea burgheziei opulente și mondene, străină lor pînă atunci. Pentru acest cuplu, noua lume constituie proba de foc a omogenității și unitatea inițială se dovedește a fi fost provizorie. Scrisă din perspectiva bărbatului care actualizează un episod existențial rememorîndu-l, povestea nu e numai o încercare de salvare sau restabilire a iubirii, fapt ce se dovedește imposibil, ci mai ales o încercare de definire a propriei personalități, iar această încercare pune pe individ în dezacord total cu întreaga lume.

Privită în intimitatea ei, inadaptabilitatea are cel puțin trei cauze, toate de o importanță egală: conflictul individului cu el însuși, conflictul cu ceilalți, conflictul cu universul. Primul dintre conflicte, de natură manifest fenomenologică, e îndeosebi caracteristic personajelor intelectuale ale autorului. Pentru Camil, constructorul de antiteze, existența este o contradicție, un paradox ai cărui termeni sînt rațiunea și pasiunea, afectul și intelectul, aflate într-o continuă luptă dialectică, fiecare reprezentînd forțe ce nu reușesc să se învingă definitiv, fără anularea totalității care le include. În cazul intelectualului Ștefan Gheorghidiu, luciditatea care domină nu poate învinge definitiv sentimentele și pasiunile iraționale; singurul lucru pe care-l poate face este să explice, și explicînd să depășească. Ar putea fi rezolvată această antinomie a individului? Soluțiile se găsesc în gîndirea necontradictorie, în gîndirea unui singur termen prin ignorarea sau suprimarea celuilalt, sau în anularea simultană a celor doi termeni. Prima situație este specifică personajelor intelectuale masculine, ultimul caz este al celor feminine. Soluția temporară a trăirii antinomiei existenței în mod conștient, descrierea ei fără opțiuni unilaterale, în funcție de solicitările exterioare, este realizată de Ștefan Gheorghidiu, pentru care trăirea rememorării este deja indiciul rezolvării situației paradoxale provocate de conflictul dintre conștiință și pasiune.

Conflictele interioare sînt îndeobște evidențiate prin raporturile sociale ale individului, care, prin solicitarea pasiunii sau rațiunii, creează noi dezechilibruri interioare. Ștefan Gheorghidiu trăiește relativ ca o ființă autonomă: el este atras însă de o altă ființă prin iubire și este angrenat, pe de altă parte, în alte structuri sociale. Iubirea, și mai ales gelozia, declanșează conflictele din interiorul personajului, acea tensiune psihologică și acea necesitate de mascare a tensiunii cerută de adaptarea la situație. Dualității personajului, în care pasiunea absurdă prin imposibilitatea de a se explica se confruntă cu tenacitatea care vrea s-o explice, i se adaugă dualitatea omului

care tinde să-și ascundă frămîntarea sufletească, adoptîndu-și social o mască pe cît posibil indiferentă. Cei doi îndrăgostiți reprezintă caractere opuse, situate extrem în planul intelectului, afectelor și moralei. [...]

Conflictului dintre sexe i se adaugă conflictul social la nivel macroscopic, în care microstructura afectivă este integrată. Raporturile din cadrul cuplului sînt agravate prin această latură a existenței. Se remarcă, așadar, o tensiune proprie individului, una a individului integrat în cuplu și una a cuplului integrat în societate. Atîta vreme cît Ela și Gheorghidiu trăiesc într-un univers închis, soliditatea iubirii nu poate fi nici verificată, nici pusă la îndoială; opțiunea pasională nu vizează încă orgoliul și teama de ridicol care caracterizează personajele autorului. Atunci cînd bărbații încearcă să-și rezolve raporturile sociale, ei nu vor avea de ales decît între puține drumuri: a plăti cu propria viață opțiunea idealului absolut, ca Ladima sau Gelu Ruscanu, a se adapta la condițiile noi renunțînd la propria opțiune, ca Radu Vălimăreanu sau dr. Omu, sau a căuta mereu alte obiecte, care să se substituie celor degradate, păstrînd intactă setea de absolut și puritate. Ultimul este drumul ales de Gheorghidiu și de Gralla; omul nu e distrus de iubirea înșelată, unei soluții erotice de realizare individuală îi urmează o altă experiență, rămasă necunoscută.

Romanul conține două experiențe bine conturate: oarecum simetrice și între care există un relativ echilibru. Prima este drama erotică a lui Gheorghidiu; cea de a doua e drama individului integrat concret într-o colectivitate. Din acest punct de vedere i s-a reproșat autorului lipsa de omogenitate a cărții, de la concepția generală asupra realității pînă la diferențele stilistice. S-a convenit apoi că cele două cărți sînt, structural, diferite: romanul iubirii și romanul războiului. [...]

Experiența războiului nu era pentru prima dată consemnată aici de autor. Trei foiletoane din *Banatul* cuprind episodul *O recunoaștere ofensivă*[1]; publicat din 11 iulie 1919, el va fi introdus, cu unele rectificări, în capitolul *Post înaintat la Cohalm* din roman. *Ciclul morții* exprimase cu vigoare drama omului participant la un dezastru în care el nu reprezintă decît un element de figurație dintr-un spectacol inexplicabil în originile și finalitățile sale. Numeroase articole cuprind episoade rememorate din acest război, mai ales atunci cînd scriitorul vrea să opună pe cei care au făcut războiul celor care au cîștigat de pe urma lui. În spiritul gîndirii antitetice, care observă extremele și ca excese ale realității deformate, el se ocupă și de literatura primului război. *Șarja de la Robănești* și *Marea emoție în lumea prozatorilor de război* vizează cele două tendințe opuse din tratarea temei: înfrumusețarea războiului în scopuri de propagandă patriotică și urîțirea lui excesivă, care declan-

---

[1] Vezi p. 431.

șează însă neașteptate adeziuni în tineret. « Cărțile care exagerează masacrele sînt tot atît de dușmane adevărului cît și cele care idealizează luptele » este convingerea lui. Adevărata dramă a primului război a fost, după Camil, una individuală: « De alt soi a fost drama războiului, decît de măcel colectiv. A fost drama personalității, nu a „grupei anonime", un cataclism anonim. De aceea în *Ciclul morții* n-am descris niciodată un măcel colectiv, nu apare nici o luptă, ci numai viața interioară a insului. La fel și în *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război...* » Camil nu mai face din război un prilej de exaltare a virtuților și eroismului, figurîndu-l, în schimb, ca haos, mizerie și absurditate cu un simț al autenticului care aiurea s-ar putea găsi numai la Celine. Ca pentru Fabrice del Dongo, în bătălia de la Waterloo, frontul pare mai ales o învălmășeală gigantică, în care individul-marionetă ia contact personal cu un număr mic de evenimente.

Experiența războiului este una dintre formele raportării individului la univers. Căci războiul este un fenomen cosmic, un cataclism fără responsabilitate nominalizată. Pentru un intelectual, războiul poate deveni mijlocul trăirii absolute, în sens concret, omul fiind redus la un număr de reacții elementare, care formează sîmburele primitiv, reducția esențială a omului. « Nu pot să dezertez, mărturisește Gheorghidiu, căci, mai ales, n-aș vrea să existe pe lume o experiență definitivă, ca aceea pe care o voi face, de la care să lipsesc, mai exact, să lipsească ea din întregul meu sufletesc. Ar avea față de mine, cei care au fost acolo, o superioritate, care mi se pare inacceptabilă. Ar constitui pentru mine o limitare. » O explicație e deci orgoliul, dar mai înainte de toate un sentiment absolut al loialității. Descoperirea propriei individualități e un act de loialitate față de sine. « Îmi putusem permite atîtea gesturi pînă acum pentru că aveam un motiv și o scuză: căutam o verificare și o identificare a eului meu. Cu un eu limitat, în infinitul lumii, nici un punct de vedere, nici o stabilire de raporturi nu mai era posibilă și deci nici o putință de realizare sufletească... » Camil, participînd la evenimente, afirmase același lucru."

Un studiu monografic temeinic asupra lui Camil Petrescu aparține istoricului literar ieșean I. Sîrbu.[1] Din capitolul consacrat romanului, extragem cîteva observații pertinente, analiza lui I. Sîrbu fiind cu consecvență la obiect:

„*Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* e romanul unei clarificări interioare: eroul, Ștefan Gheorghidiu, depășește marginile înguste, anihilante, ale dramei erotice care-i macină existența, odată ce ia contact cu drama infernală a celui dintîi război mondial. În sufletul personajului are

---

[1] *Camil Petrescu*, Editura Junimea, 1973, p. 207–283.

loc o răsturnare de planuri care-l obligă să privească, dintr-o perspectivă limpede și resemnată, avatariile vieții lui conjugale.

Tînăr intelectual cu preocupări filozofice, stăpînit de nevoia de a realiza absolutul în dragoste, Ștefan Gheorghidiu eșuează tocmai în acest sector — singurul, după opinia sa, care i-ar putea justifica existența. Recunoașterea deplină a acestui eșec nu se produce decît după ce eroul parcurge experiența zguduitoare a războiului. Cu ochii arși de grozăviile văzute și cu sufletul călit la flacăra solidarității umane, el contemplă, cu un sentiment de detașare, teritoriul devastat al iubirii sale trecute. Înfrîngerea în plan intim corespunde unei înnoiri a orizontului spiritual. Ștefan Gheorghidiu părăsește, pentru totdeauna, celula în care-l ferecaseră « incertitudinile de nedezlegat ale iubirii ». O experiență de proporții nebănuite a anulat-o pe alta, redusă la un perimetru strîmt, individual.

Cele două « cărți » ale romanului au — una față de alta — un rol complementar. Totuși, o discrepanță se face simțită. Dacă prima parte beneficiază de un angrenaj analitic cum puține pot fi recunoscute în romanul psihologic românesc, cea de-a doua își deplasează centrul de observație mult prea mult spre exterior. Procedeul nu poate fi condamnat cu hotărîre, atîta vreme cît împrejurările înfățișate aici au — prin ele însele — calitatea de a provoca mutația necesară în cazul personajului principal. Fapt este însă că materia celei de-a doua cărți nu se sudează în chip organic procesului psihologic urmărit de autor. Spectacolul exterior domină — într-o manieră distonantă, în raport cu partea întîi — spectacolul interior. [...]

Scriind un roman prin excelență analitic — cel puțin în primul dintre cele două mari capitole ale sale — Camil Petrescu nu separă drama lui Ștefan Gheorghidiu de contextul social în care el se află plasat. Simțul critic de o extraordinară acuitate al lui Ștefan Gheorghidiu vizează, în principal, aceste obiective: lumea burgheză din jurul său, a cărei stupiditate și cupiditate sînt fie disimulate, fie afișate cu ostentație, în virtutea unui cinism al puterii — și modul cum această lume influențează și determină evoluția soției sale, Ela, femeie alături de care ar fi vrut să se izoleze într-o dragoste înaltă, ferită de contingențe, dar care se dovedește repede coruptibilă sub presiunea mediului ambiant. Drama eroului e alimentată, pe de o parte, de incompatibilitățile de structură morală dintre el și femeia aleasă, pe care, de fapt, e înclinat să le treacă cu vederea, sedus de farmecul ei superficial, și, pe de altă parte, de sentimentul izolării în mijlocul unei lumi care-i ultragiază sensibilitatea și nevoia de raționalitate, întinzîndu-și tentaculele chiar asupra căsniciei lui."

Cum am văzut, *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* a determinat numeroase puncte de vedere dintre cele mai diverse, chiar de la apariție. Esențială însă rămîne nota de receptare și sublinierea repetată a

faptului că s-a impus de la început ca un roman cu particularităţi distincte în epica noastră interbelică. Din ansamblul comentariilor oricine poate desluşi anemia intervenţiilor reticente în raport cu cele elogioase, care aparţin unor prestigioase condeie critice. Trăsăturile fundamentale, sub raportul construcţiei şi al diversităţii portretistice, au fost sesizate cu promptitudine. După reeditarea romanului, în 1955, critica noastră contemporană, în deplin acord cu unele judecăţi statornicite în deceniul următor apariţiei romanului, a sporit cu noi şi remarcabile consideraţii interpretarea, demonstrînd că *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război* reprezintă o contribuţie majoră în evoluţia romanului analitic românesc.

VARIANTE

O recunoaştere ofensivă, trei foiletoane subintitulate *Schiţă literară*, au apărut în *Banatul*, Lugoj. an. I, nr. 38—41, din 11—18 iulie 1919, şi poartă semnătura Camil Petrescu. Majoritatea articolelor publicate aici era semnată cu iniţiale sau pseudonime. Incontestabil că, sub formă de eboşe, găsim aici capitolul *Post înaintat la Cohalm* (p. 243—266, în ediţia de faţă) din *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Pentru interesul lor deosebit, care se leagă de gestaţia romanului, reproducem integral textul foiletoanelor:

„I

Batalionul nostru era de-acum bine înaintat la 10 km peste Olt, în Cohalm. E un orăşel cu strade rural de largi, cu case săseşti cu porţi înalte, închise şi ferestre ca de cetăţi, cu o piaţă întinsă în mijloc — poate pentru bîlci duminica. E aşezat la întîlnirea a două văi, din fundul cărora urcă uşor coasta bine, de un verde dulce, pătat ici şi colo de pietre negre — crîmpeie de pădure.

În ziua aceasta luminoasă de septembrie — venind spre popotă — ne pare pustiu. Pretutindeni obloane trase, porţi zăvorîte şi nici un trecător.

Ba da! O Gretchen mlădioasă, cu clasicul şorţ, a ieşit pe furiş dintr-o curte, şi dă, surprinsă, cu ochii de noi. Îi e frică şi, Doamne, n-am făcut nimănui nimic. Dar e război.

La popotă aflăm veşti tot mai rele despre Turtucaia. Nimeni nu ia însă lucrurile în serios. Mai mult ne necăjeşte faptul că încă nu suntem schimbaţi. Ne e dor de linişte şi aici zilnic suntem sîcîiţi de patrulele ungureşti din Fisher şi Stena. Dimineaţa şi seara suntem regulat alarmaţi de răpăiala violentă de

focuri, care face să vuiască văile. Ne e dor de o noapte, două, de somn fără grijă.

Se mănîncă fără poftă, în camera îngustă, în care ne-am ghemuit cu toții sub protecția plantelor și insuportabilelor maxime brodate, de pe pereți: *Dein Vaterland* etc.

Vine soldatul popotar al regimentului și e primit cu strigăte vesele... Ne aduce vin:

— Să trăiți, domnule căpitan, mi-a dat de la regiment vin numai pentru o zi. Domnul sergent Florea zicea că, pesemne, veniți și dumneavoastră la noi la rezervă, de mîine!

Ei, dacă zice domnul sergent Florea, așa trebuie să fie! Domnul sergent Florea e doară de la statul-major. Se ciocnesc pahare de probă, așa.

La poartă s-a oprit din goană un călăreț și, în timp ce privirile noastre se caută întrebătoare, în odaie a și intrat un flăcău asudat și de-abia suflînd.

— Domnule comandant, ne prăpădesc ungurii — scăpați-ne.

Comandantul batalionului îl măsoară liniștit, cu ochii mici verzi.

— De unde ești?

— Suntem din Stena. Iacă ici peste deal. Ne-or prăpădit ungurii. Au venit acum mulțime de husari și adună vitele oamenilor. Pe cine se impotrivește, îl gătește cu arma.

— Sunt mulți?

Dar băiețanul se încurcă. Se vede cît de colo că întrebările acestea nu pătrund în gîndul lui, frămîntat de cele de acasă.

— Sunt mulți, domnule comandant; și parcă fiindu-i teamă că n-o să mai mergem: — adică nu — să tot fie ca la 50—60. Au descălecat la primărie.

Căpitanul stă pe gînduri cîteva clipe și pe urmă își plimbă privirea liniștit pe la fiecare ,pe rînd, și și-o oprește asupra mea.

— Ia-ți plutonul și vezi ce e. Dacă poți intră în sat și strînge armele locuitorilor. Ai grijă să nu fii surprins. (Se știe că o parte din populație ne e înverșunat ostilă.) Ia ostatec pe primar tot timpul cît faci perchezițiile.

Prin ambele șanțuri ale șoselei așternută cu praf alb de munte, înșirați unul după altul, alergăm aproape. Pînă la Stena, care e o muche piezișe de deal, avem patru sau cinci kilometri. Mă simt înfierbîntat, îngrijorat. Pentru întîia dată am răspunderea unei acțiuni. În mic sau în mare — în fața morții — evident că lucrurile se petrec la fel. Și eu am impresia că am să dau o mică bătălie în stil mare. Voi împărți deci plutonul în linie de trăgători și rezervă. Ba nu... Dar oamenii aleargă — timpul trece material de iute și eu nu sunt în stare să iau o hotărîre. Dacă mă apropii tot prin micul șanț al șoselei, e limpede că voi fi văzut. Dacă aș lua-o prin tarlale

de porumb din dreapta sau din stînga, mi s-ar risipi oamenii. Ce fac? Ne apropiem tot mai mult... De după deal vom vedea satul cu acoperişurile lui roşii de ţiglă, cu biserica săsească ascuţită ca un tăiş înfipt în albastrul cerului.

Dar la cotitura şoselei albe apare un călăreţ cenuşiu.

În porumb! Ne trîntim toţi pe brînci, în şanţ, sau după muşuroaiele de pămînt de la rădăcina cocenilor.

— Să-l prindem, domnule sublocotenent. Nu trageţi nimeni, băieţi... nu trageţi — nu trageţi. Băieţii mei îşi dau ordine singuri: « Nu trageţi nimeni ».

Călăreţul se apropie tot mai mult în trap bătut, aplecat pe cal. La o sută de paşi în urma lui apare un altul şi pe urmă încă unul.

O recunoaştere. Băieţii mei sunt entuziasmaţi. « Nu trageţi, mă, nimeni », « domnule sublocotenent, să nu tragă nimeni ». Ordonanţa e lîngă mine:

— Facem rost de pături pentru cal, domnule sublocotenent.

Privesc înfrigurat. Un călăreţ se apropie pe şoseaua albă, în trapul calului. Vine fără grijă cu ochii pe sus, pe dealuri în albastrul zilei acesteia, dumnezeieşti de frumoasă. Peste cîteva clipe, dacă nu se va opri, va muri cineva. Poate el, poate cel dintîi care se va apropia de el. O curiozitate inexplicabilă mă frămîntă. Cum are să fie.

Se apropie tot mai mult... e la o sută de paşi. Îi văd faţa, ochii, vine în trapul calului, priveşte peste dealuri şi nu ştie că în porumb 50 de arme sunt întoarse spre el. « Să nu tragă nimeni, domnule sublocotenent. Să nu tragă nimeni » — se strigă înăbuşit.

II

Se apropie tot mai mult, iată-l la douăzeci de paşi. E un flăcăiaş cu ochi negri, mari, cu faţa lată, grăsună, cu mustaţa mică neagră, mişcă buzele... da se şi aude. Cîntă. Îmi tremură mîinile pe armă. Mă întorc să dau ordin celor din şanţ cu mine să sărim cu baionetele. Toţi tremură de nerăbdare cu mîna pe armă, congestionaţi, cu ochii imobilizaţi, hipnotizaţi parcă...

Cîntecul se aude lămurit. Aş putea să-i vorbesc acum. Dar un plesnet de armă a spintecat văzduhul. Înfiorat, călăreţul se opreşte şi priveşte cercetător spre muchiile dealurilor.

Toată înfrigurarea, tot zbuciumul, toată nerăbdarea îndelung comprimate izbucnesc în salve de detunături ca explozia unui cazan prea încărcat.

Fără să-şi dea seama de unde vin focurile, a răsucit calul în loc şi s-a aşternut pămîntului în fugă. Ploaia de gloanţe ridică praful şoselei, cum ridică ploile de vară beşici pe iaz. A dispărut după colţ.

N-a lăsat în urmă decît o dîră de sînge. (Și mă gîndesc la gloanțele rătăcite care vin de la 2 kilometri să se înfigă în pieptul unui predestinat.)

L-a iubit prea mult maică-sa pe acest flăcău de optsprezece ani. Dar acum din marginea satul ne primesc salve de focuri.

Știam că are să fie așa.

Culc oamenii în porumb și... și nu mai știu ce să fac. Știu că grosul inamic e la doi kilometri de sat, pe cînd batalionul nostru e la cinci. Nu pot cădea deci în spatele satului. Pe de altă parte, ce sens poate avea un atac de front, cu un pluton, cînd nu știi precis pe cine ai în față?

Cineva a strigat la dreapta:

— Să-i luăm pe flanc, să-i luăm pe flanc, domnule sublocotenent.

Plutonierul meu face strategie. Pînă să mă trezesc, aripa dreaptă a luat-o la goană doborînd cocenii de porumb, răscolind pămîntul cu bocancii, ca să înconjure satul.

Din față focurile vin tot mai dese — e drept cam lungi, pe deasupra capului. Husarii au căpătat curaj și au ocupat în marginea satului o muche de deal. La patru sute metri de ei, încerc să opresc lanțul de trăgători, dar nu am lîngă mine pe nimeni. Ceilalți, Dumnezeu știe unde or fi, prin porumb.

Un piuit îndepărtat, din ce în ce mai apropiat de noi, spre noi. Un vîjîit pătrunzător și o bubuitură groaznică în timp ce ne învăluie fum și praf.

Artileria lor a intrat în acțiune.

E drept că loviturile vin rar și neprecise.

Singurul lucru neplăcut e capriciul obuzului care vine. Aci... dincolo... poate chiar în locul acesta.

În picioare, în porumbul încă verde, privesc cu binoclul linia inamică pe care nu o pot preciza. La început tragem toți cu furie, pe urmă ne mai potolim.

Deodată, în dosul satului, un ropot cumplit. Husarii țîșnesc îngroziți din gropi, de după garduri, ca iepurii, ai mei de aci îi întîmpină cu focuri.

Țipete, urlete! Năvălim spre sat. Alunecînd mai mult pe coate și ghetele pline de țărînă, mă trezesc în mijlocul șoselei, în marginea satului.

Un grup de țigănuși îmi arată cu bucurie ungurii fugind peste dealul din stînga. Nu voi prinde nici unul. Dar am cucerit satul. Coborîm acum pe strada principală largă cît două bulevarde din București, cu plantație îngrădită prin mijloc.

Copiii ne întîmpină ca pe ursari din toate părțile.

Pe la toate ferestrele apar capete curioase, ascunse după perdele. Dar româncele noastre rumene și dolofane au ieșit cu poalele pline de mere și pere, cu oale de lapte, în prag.

E mai mult decît bucurie în ochii lor strălucitori, e satisfacția cea mai deplină. Întotdeauna m-a înduioșat mîndria românilor de dincoace, atunci cînd puteau arăta ungurilor și sașilor că și ai lor pot avea o mîndrie care țîșnește din toate gesturile lor, din glumele lor prietenești, dar aspre, strigate aproape.

Nu mai am pe lîngă mine decît pe sergentul Voicu și vreo doi-trei soldați. Ceilalți s-au risipit ademeniți de merele rumene, de ulcelele cu lapte și de obrajii și mai rumeni, tot așa de albi, care-i chemau surîzători.

Ce percheziții să mai fac! Un grup întreg de sași vin convoi spre mine. Plîng toți.

— Ce-i cu dumneavoastră?

Vorbesc toți odată. Un sas slab și înalt, cu mustăți pline și gălbuie, altul mărunt, cu o jumătate de mustață numai, o săsoaică uscată și lungă, copii mici și mari.

— Ne-a nenorocit, ne omorîm! Dumnezeule, plîng și se vaită, unii în românește, alții în nemțește. Necăjit strig la ei:

— Ce-i cu dumneavoastră?

Atunci sasul cel înalt și slab îmi povestește scîncit, nenorocit.

— Ne-a luat fata... fata noastră.

Mă încrunt. Și corul lor întreg:

— Ne-a luat fata... fata noastră.

Săsoaica îmi întinde și o fotografie mare, pe carton de lux:

— Uite ce frumoasă fată; studentă la Sibiu.

Într-adevăr, tare e frumoasă.

— Cum, cine v-a luat-o?

— Soldatul... soldatul.

Ameţesc.

— Un soldat de-al meu?

Și iar toți în cor:

— Nu, soldatul care păzește satul... soldatul călare.

Nu mai pricep nimic.

— Cum, cine păzește satul? Ce soldat?

Un român de-ai noștri îmi explică:

— Domnule laitnănt, soldatul care păzește satul, soldatul dumneavoastră, pe care l-ați lăsat aci, care păzește satul... A luat fata, a zis că e spioană.

Cad din cer.

— E vreun soldat care păzește satul?

III

— Păi cum? E un soldat care doarme zi și noapte aci. Doarme chiar la dumnealor. Are un cal alb și aleargă toată ziua de la un capăt la altul al satului. Ei, păi dacă era el aci, credeți că mai veneau ungurii? Se lua după ei cu focuri de-i gonea pe toți...

Asta-i curată poveste.

— Unde-i soldatul acesta?

Sașii plîng toți în cor.

— Nu știm... nu știm.

— Cînd a plecat?

— Azi-dimineață, a luat-o prin pădure la dreapta.

Am priceput totul. Dacă-l prind, îl împușc... Mi-e milă de bieții sași. Evident că procentul de criminali din timp de pace nu scade în timp de război.

Dar nu mai pot scăpa de sași.

— Ce facem noi? Ce ne facem, domnule ofițer?

Îi liniștesc cum pot. După mine se țin alai, prin satul larg și frumos, sași și români.

Pe strada scăldată de acum în ultimele raze ale soarelui, vine cineva în goană, în capul gol.

Nici nu s-a apropiat bine:

— Ne atacă, domnule sublocotenent, ne atacă.

A ajuns la mine gîfîind, după el vin femei, copii speriați.

— Au primit întăriturі, vin în două coloane, pe șosea și pe culmea dealului.

Simt că amețesc. Unde-mi sunt oamenii?

O bătrînă mă ia de mînă și bîlbîie, strigînd:

— Hai să-ți arăt eu. Vino-ncoa. Vin să-ți arăt eu.

Aș brînci-o să mă lase în pace, dar mi-e rușine. Nu am nici măcar liniștea să iau o hotărîre, o hotărîre care nu poate să întîrzie nici cîteva clipe măcar.

Și totuși trebuie să mă decid.

Odată hotărîrea luată, alergăm. În fugă sărim trunchiul scobit în jgheab al unei fîntîni. Și străzile cît sunt de întortocheate!

Deodată, printre pereții albi ai ultimelor case, se deschide priveliștea largă: podișul verde, pătat greu de negrul pădurilor și topindu-se departe în bolta albastră a cerului...

Iar pe linia satului, plutonul meu în trăgători. Ce cuvinte de laudă să mai spui pentru acești soldați?

Mă tîrăsc pe brînci pînă în lanț și caut cu binoclul linia inamică. S-au oprit în marginea porumbului și-și fac măști; au de gînd, se vede, să stea

multă vreme. Dau încetarea focului și ordin de fumat. Lungit pe spate, cu fața la cer... trag cu nesaț fumul de țigare.

Lîngă mine s-a tîrît pe furiș un bătrîn, cam de vreo șaizeci de ani, dar zdravăn ca un flăcău și de o particulară « eleganță » în albul costumului, cu pieptar negru și cizme frumoase. E cel care acum cîtva timp a trecut linia sentinelelor în Deișoara, ca să ne aducă daruri de merinde. Discutăm acum politică. Vrea să știe ce mai e prin țară.

Artileria inamică ne caută, dar trage prost. Pe cît de groaznică e o artilerie cu precizie, pe atît de ridicolă e una care bîjbîie pe după dealuri.

Încet, soarele incendiind dealurile îndepărtate, « dealurile inamice », umple atmosfera de aur. O liniște ușor înfiorată cuprinde totul. Nu mai are nici un sens să mai rămînem pe aci. Unul cîte unul, prin dosul fîntînii, coborîm în sat.

Pe urmă pornim grămadă, așa cum mai tîrziu aveau să facă tovarășii ruși prin Moldova. Pe la porți lumea ne privea întristată. Rămîn de-acum în mîna ungurilor. O nevastă albă și îmbujorată mă apostrofează din poartă:

— Domnule laitnănt, cînd veniți napoi?

O liniștesc autoritar:

— Mîine.

Mîine avea să fie peste un an și jumătate. La marginea satului întîlnesc o fată în haine elegante de oraș și după ea un soldat de-ai noștri, care îi duce geanta. E desigur fata sasului.

Opresc soldatul cu o severitate exagerată:

— Ce-i cu dumneata?

Îmi răspunde scurt, militărește:

— Să trăiți, domnule sublocotenent. Am fost la brigadă cu domnișoara. N-au găsit nimic împotriva dumneaei și i-au dat drumul.

Întreb în nemțește fata dacă are să se plîngă de ceva, și-mi răspunde că nu.

Soldatul acesta îmi ațîță curozitatea.

— Din ce regiment ești?

— *30 Muscel*, domnule sublocotenent.

— Ce cauți aci?

I se pare nenaturală întreabarea mea.

— Păzesc satul.

— Cum păzești satul?

— Domn sublocotenent Florescu mi-a dat ordin să păzesc satul.

— Bine, dar *30 Muscel* a plecat. Cum ai rămas aci?

Sare ca ars:

— Cum a plecat? Eu n-am primit ordin de retragere.

— Și cum păzești tu satul? Nu te atacă ungurii?

— Și dacă, mă iau după ei cu focuri.

— Dar sașii nu te văd?

E mirat.

— Să mă vadă? Le dau foc la sat.

Oh, întîmplări ale războiului, care aduceți un pluton întreg să cucerească un sat, păzit de un singur soldat!"

Au mai apărut fragmente în *Tiparnița literară* (an. II, nr. 6—10, iulie-octombrie 1930, p. 4—13), sub titlul *Drum cu occluri la Odobești* (vezi cap. de note, p. 356); în *Facla* (an. IX, nr. 381, 27 octombrie 1930, p. 3), sub titlul *Ultima noapte de dragoste, întîia noapte de război*. Textul fragmentului nu prezintă nici o deosebire față de cel din prima ediție (p. 237, r. 19 — p. 242, r. 14 din ediția de față).

Consemnăm, în continuare, deosebirile dintre ediția 1930 și 1955.

p. 11:	„Tomul întîi" (ed. 1930) în loc de „Cartea întîia" (ed. 1955).
p. 13, r. 5:	„ici colo" în loc de „ici și colo".
p. 14, r. 3:	„sentinele" în loc de „santinele".
p. 14, r. 13—14:	„catedrala albă, de piatră, a culmii Piatra Craiului" în loc de „domul alb al culmii Piatra Craiului".
p. 14, r. 15:	„tranșeu" în loc de „tranșee".
p. 14, r. 16:	„lup" în loc de „lupi".
p. 14, r. 27, 30:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 14, r. 31:	„și" în loc de „iar".
p. 14, r. 36:	„în timpul luptelor de la Predeal de mai tîrziu" în loc de „în timpul luptelor".
p. 15, r. 18:	„din zecile și zecile de combinații" în loc de „din zecile de combinații".
p. 15, r. 28, 41:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 15, r. 32:	„cari" în loc de „care".
p. 16, r. 3:	„masă" în loc de „masa".
p. 16, r. 5:	„obicinuite" în loc de „obișnuite".
p. 16, r. 7:	„cari" în loc de „care".
p. 16, r. 14:	„bună societate" în loc de „societate bună".
p. 16, r. 20:	„ezitare" în loc de „codire".
p. 16, r. 28—29:	„nu și-ar permite să aibă opinii cari «nu-l prind» cum nu-și permite să poarte la vîrsta lui" în loc de „nu și-ar permite să poarte la vîrsta lui".

p. 17, r. 1:	„constrîngere" în loc de „silnicie".
p. 17, r. 27:	„cari" în loc de „care".
p. 17, r. 28:	„tînăr autor francez" în loc de „tînăr francez".
p. 17, r. 31:	„pasiune" în loc de „patimă".
p. 17, r. 34:	„iubirei" în loc de „iubirii".
p. 18, r. 7:	„grije" în loc de „grijă".
p. 18, r. 8:	„Surîd căpitanului călduț" în loc de „Surîd călduț căpitanului".
p. 18, r. 17:	„din cauză că" în loc de „din pricină că".
p. 18, r. 20:	„cari" în loc de „care".
p. 18, r. 25:	„sticlă" în loc de „sticla".
p. 18, r. 29—30:	„ca să nu trădez" în loc de „să nu trădez".
p. 19, r. 1, 17, 23, 24:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 19, r. 11:	lipsă „sau".
p. 19, r. 11:	„granată" în loc de „grenadă".
p. 19, r. 17:	„Sunt" în loc de „sînt".
p. 19, r. 18:	„neobicinuit" în loc de „neobișnuit".
p. 19, r. 23, 24:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 19, r. 32:	„să găsească" în loc de „ca să găsească".
p. 20, r. 4:	lipsă „o".
p. 20, r. 34:	„un pyton încolăcit și împăiat" în loc de „o cobră încolăcită și împăiată".
p. 20, r. 36:	„obicinuit" în loc de „obișnuit".
p. 20, r. 37:	„trebuia să irumpă" în loc de „trebuia să răzbească".
p. 21, r. 6, 19:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 21, r. 9:	„M-am întors cu tot corpul" în loc de „M-am întors dintr-o dată cu tot corpul".
p. 21, r. 18:	„peisagiile lunare" în loc de „peisajele lunare".
p. 21, r. 27:	„exercițiu" scris cu litere cursive.
p. 21, r. 27—28:	„această privire că e" în loc de „că această privire e".
p. 21, r. 32:	„cari" în loc de „care".
p. 22, r. 10:	„adineaori" în loc de „adineauri".
p. 22, r. 12:	„continui" în loc de „continuu".
p. 22, r. 14:	„și cel ce" în loc de „sau pentru cel ce".
p. 22, r. 16:	„M-a enervat atîta sărăcie de spirit" în loc de „M-a scos din sărite atîta sărăcie de spirit".
p. 22, r. 20:	„cari" în loc de „care".
p. 22, r. 23:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 22, r. 24:	„adineaori" în loc de „adineauri".

p. 22, r. 25—30: „Și totuși el nu bănuiește nici acum, cît de mult această izbucnire a mea e un istovitor și amar pro domo“ în loc de „Și totuși el nu bănuiește nici acum, nu poate da la o parte perdeaua care-mi acoperă sufletul, ca să știe ce răni sînt acolo, cît de mult această izbucnire a mea e un istovitor și amar «pro domo»“.

p. 22, r. 31: „ușe“ în loc de „ușă“.

p. 22, r. 37—38: „suferințe intolerabile“ în loc de „suferințe de neîndurat“.

p. 22, r. 38: „cari“ în loc de „care“.

p. 22, r. 41: „să admiți“ în loc de „să primești“.

p. 23, r. 2: „cari“ în loc de „care“.

p. 23, r. 6: „iar amesteci, iar ai doi litri de apă și sare?“ în loc de „amesteci iar și iar ai doi litri de apă și sare?“.

p. 23, r. 16: „sentimente refuzate“ în loc de „sentimente refulate“.

p. 23, r. 17: „multă vreme“ în lcc de „îndelungă vreme“.

p. 23, r. 18: „subt“ în loc de „sub“.

p. 23, r. 21, 26, 27: „obicinuiești“ în loc de „obișnuiești“.

p. 23, r. 25: „loaial“ în loc de „loial“.

p. 23, r. 34: „Orice iubire e un caz de monoideism“ în loc de „Orice iubire e ca un monoideism“.

p. 23, r. 39: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 23, r. 41: „cu un stilet“ în loc de „ca un stilet“.

p. 24, r. 13—14: „dacă unul încearcă imposibilul“ în loc de „dacă unul dintre amanți încearcă imposibilul“.

p. 24, r. 17: „cari“ în loc de „care“.

p. 24, r. 20: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 24, r. 21: „întunerec“ în loc de „întuneric“.

p. 24, r. 27: lipsă „Mușchii feței îmi sînt contractați“.

p. 24, r. 32—34: „Pleacă fără să spuie o vorbă, după ce îmi strînge cu prietenie mîna“ în loc de „Pleacă fără să spuie o vorbă, dar ghicesc în strîngerea de mînă o nedumerire, o prietenie descurajată parcă“.

p. 25, r. 3: „putusem“ în loc de „puteam“.

p. 25, r. 8—9: „Era o suferință neînchipuită“ în loc de „Era o suferință de neînchipuit“.

p. 25, r. 13, 24: „cari“ în loc de „care“.

p. 25, r. 14: „singuratece“ în loc de „singuratice“.

p. 25, r. 15: „secretă“ în loc de „tăinuită“.

p. 25, r. 19: „Cînd zic secretă“ în loc de „Cînd zic «tăinuită»“.

p. 26, r. 3: „ca să nu fie nevoit să ne ajute“ în loc de „ca să nu fie nevoit, cine știe, să se înduioșeze și să ne ajute“.
p. 26, r. 10: „secretă“ în loc de „tăinuită“.
p. 26, r. 14: lipsă „unde mă numise un fost prieten al tatei“.
p. 26, r. 21: „oacheșe“ în loc de „oacheșă“.
p. 26, r. 26: „înlăcrămați de albaștri“ în loc de „înlăcrămați albaștri“.
p. 26, r. 28: „perine“ în loc de „perne“.
p. 26, r. 38: „chiar cînd nu-mi plăcea“ în loc de „deși nu-mi plăcea“.
p. 27, r. 2: „adînc“ în loc de „mistuitor“.
p. 27, r. 4: „cari“ în loc de „care“.
p. 27, r. 4: „confirmau“ în loc de „adevereau“.
p. 27, r. 7: „pe care o promiteau oricui în treacăt“ în loc de „cu care îmbiau pe oricine, în treacăt“.
p. 27, r. 8: lipsă „cine știe“.
p. 27, r. 10: lipsă „tocmai“.
p. 27, r. 13: „înflorea incomparabil“ în loc de „înflorea fără seamăn“.
p. 27, r. 14: „sălbatec“ în loc de „sălbatic“.
p. 27, r. 21—22: „care făcea să fie adorată de camarazi“ în loc de „Izbutea să fie adorată de camarazi“.
p. 27, r. 33: lipsă „acum“.
p. 28, r. 1: lipsă „despărțiți“.
p. 28, r. 8: „nevesti-mei“ în loc de „nevesti-mi“.
p. 28, r. 9: „prietenelor și prietenilor noștri“ în loc de „prietenilor noștri“.
p. 28, r. 12: „Sfîntul“ în loc de „Sfîntu“.
p. 28, r. 13: „A fost“ în loc de „Au fost“.
p. 28, r. 24—25: lipsă „și încălzitul, căci era foarte friguros“.
p. 28, r. 26: „a cărei“ în loc de „a cărui“.
p. 28, r. 30—31: lipsă „fiindcă mobila era lăcuită castaniu și se stacojise, iar scaunele, reci și înalte“.
p. 28, r. 32: „mesii“ în loc de „mesei“.
p. 29, r. 36: „Îl găseau“ în loc de „Găseau“.
p. 29, r. 37: lipsă „că fusese“.
p. 29, r. 37: „cari“ în loc de „care“.
p. 30, r. 10: lipsă „Răspică domol silabele cuvîntului filozofie“.
p. 30, r. 15—17: lipsă „Rostea «amor» cu gura rotundă, de parcă ar fi fost numele cremei de curățat nasturi“.
p. 30, r. 24—25: lipsă „Și întorcîndu-se, cu obrajii aproape căzuți, ras de tot, către figura uscată și negricioasă“.

p. 30, r. 30:	„influențat" în loc de „înrîurit".
p. 31, r. 11:	„ceteam" în loc de „citeam".
p. 31, r. 26:	„trimes-o" în loc de „trimis-o".
p. 31, r. 27:	„trimete" în loc de „trimite".
p. 31, r. 31:	„cari" în loc de „care".
p. 31, r. 39:	„dar" în loc de „cînd".
p. 32, r. 1—2:	„fără să mă mai pot stăpîni" în loc de „fără să îmi pot tescui în mine nemulțumirea".
p. 32, r. 5:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 32, r. 8:	„capabil" în loc de „în stare".
p. 32, r. 9, 11:	„nevestii" în loc de „nevestei".
p. 32, r. 12:	„cu o cocoașe" în loc de „cu cocoașă".
p. 32, r. 14—15:	lipsă „Mai ales cu paranteza știam eu, și știau toți, la ce fac aluzie".
p. 33, r. 16:	„nevesti-mei" în loc de „nevesti-mi".
p. 33, r. 19:	„spînzurați" în loc de „spînzurat".
p. 33, r. 28:	„promis" în loc de „făgăduit".
p. 34, r. 16:	„închiriase" în loc de „cumpărase".
p. 34, r. 26:	„discuție extrem de vie" în loc de „discuție întărîtată, vie".
p. 34, r. 32:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 34, r. 32:	„cari" în loc de „care".
p. 34, r. 34—35:	lipsă „greoi, cu obrajii mari, căzuți".
p. 35, r. 4—5:	„în podul palmei" în loc de „podul palmei".
p. 35, r. 6:	„preferit" în loc de „preferat".
p. 35, r. 21—22:	„Nu... nu... nu văd" în loc de „Nu... nu văd".
p. 36, r. 1—2:	lipsă „de o mînă întărîtată și fricoasă".
p. 36, r. 23:	„arată" în loc de „arătă".
p. 36, r. 31:	„apasă" în loc de „apăsă".
p. 36, r. 41:	„logicei" în loc de „logicii".
p. 37, r. 2:	„cetit" în loc de „citit".
p. 37, r. 12:	„cetitorii" în loc de „cititorii".
p. 38, r. 9:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 38, r. 22:	„atîtea" în loc de „cîteva".
p. 38, r. 28:	„și ei" în loc de „iar ei".
p. 39, r. 9:	lipsă „crîncen".
p. 39, r. 20:	„subt" în loc de „sub".
p. 39, r. 29:	„politicei" în loc de „politicii".
p. 39, r. 31:	„luptă" în loc de „lupta".

p. 39, r. 33: „zgîlțîna“ în loc de „zgîlțîia“.
p. 39, r. 34: „și senzația“ în loc de „iar senzația“.
p, 39, r. 40: „licheururi“ în loc de „lichioruri“.
p. 40, r. 6: „țigarea“ în loc de „țigara“.
p. 40, r. 13: „subt“ în loc de „sub“.
p. 40, r. 15: „licheur“ în loc de „lichior“.
p. 40, r. 16 „chestiunei“ în loc de „chestiunii“.
p. 40, r. 25: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 40, r. 38: „frumuseței“ în loc de „frumuseții“.
p. 40, r. 39: lipsă „și că a preferat totuși viața alături de mine“.
p. 41, r. 27: „îi“ în loc de „îmi“.
p. 41, r. 34—35: „unii plecați mai de acum 10—15 ani“ în loc de „unii plecați încă de pe acum zece-cincisprezece ani“.
p. 41, r. 35: „streinătate“ în loc de „străinătate“.
p. 41, r. 39: „eu“ în loc de „îmi“.
p. 42, r. 14: „grije“ în loc de „grijă“.
p. 42, r. 16: „purtare“ în loc de „putere“.
p. 42, r. 26: „cari“ în loc de „care“.
p. 42, r. 30: „tăvălită“ în lcc de „tolănită“.
p. 42, r. 37: „heringi în vin“ în loc de „heringi cu vin“.
p. 43, r. 6: „cum o să mai“ în loc de „cum să mai“.
p. 43, r. 9: „grije“ în loc de „grijă“.
p. 43, r. 18: „de cărți“ în loc de „cu cărți“.
p. 43, r. 23: „biurou“ în loc de „birou“.
p. 43, r. 24: „Citește-le“ în loc de „Citește“.
p. 43, r. 30: „n-are“ în loc de „nu are“.
p. 43, r. 35: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 43, r. 37: „întindea mănușa“ în loc de „întinde mănușa“.
p. 43, r. 39: „mănușă“ în loc de „mănușe“.
p. 44, r. 1: „atît“ în loc de „așa“.
p. 44, r. 2, 6, 7: „portefeuille“ în loc de „portofel“.
p. 44, r. 8: „biurou“ în loc de „birou“.
p. 44, r. 18: „înfășcă“ în loc de „înșfăcă“.
p. 44, r. 32: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 44, r. 37: „mult mai general“ în loc de „mai mult general“.
p. 45, r. 5: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 45, r. 5: „cei ce“ în loc de „cei cari“.
p. 45, r. 14: „vroiau“ în loc de „voiau“.
p. 45, r. 17: „înflorită“ în loc de „înflorit“.
p. 45, r. 25: „fabricei“ în loc de „fabricii“.

p. 45, r. 38:	„fabricelor“ în loc de „fabricilor“.
p. 46, r. 5:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 46, r. 5:	„așa-i“ în loc de „asta-i“
p. 46, r. 13:	„mîinele“ în loc de „mîinile“.
p. 46, r. 22:	„trimes“ în loc de „trimis“.
p. 46, r. 34:	„un milion de lei“ în loc de „un milion și jumătate de lei“.
p. 46, r. 35:	„în ultima zi“ în loc de „la ultima zi“.
p. 46, r. 41:	„un milion jumătate“ în loc de „un milion și jumătate“.
p. 47, r. 13:	„Camerii“ în loc de „Camerei“.
p. 47, r. 26:	„eu duc“ în loc de „eu o duc“.
p. 47, r. 34:	„cumnată-meu“ în loc de „cumnatu-meu“.
p. 48, r. 4:	„jucător la curse“ în loc de „jucător de curse“.
p. 48, r. 17:	„creind“ în loc de „creînd“.
p. 48, r. 36:	„nevestii-mele“ în loc de „nevestei mele“.
p. 49, r. 7:	„biurou“ în loc de „birou“.
p. 49, r. 13:	„familiar“ în loc de „familial“.
p. 49, r. 15:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 49, r. 18, 41:	„subt“ în loc de „sub“.
p. 49, r. 20:	„complectă“ în loc de „completă“.
p. 50, r. 2—3:	„material prim“ în loc de „materie primă“.
p. 50, r. 4—5:	„A! trebuit să se facă o comandă în Germania de vreun milion de lei“ în loc de „A trebuit să se facă o comandă de vreun milion de lei în Germania“.
p. 50, r. 11:	„vagoanele“ în loc de „vapoarele“.
p. 50, r. 19:	„biurou“ în loc de „birou“.
p. 50, r. 28:	după „Acesta a cîștigat partida“ continuă „A treia zi erau la biurou amîndoi asociații... Domnul Ziegler a răsuflat ușurat cînd i-a văzut.“
p. 50, r. 33, 39:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 51, r. 23:	„Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 51, r. 25:	„muzicei“ în loc de „muzicii“.
p. 51, r. 38:	„hai?“ în loc de „hi?“ (greșeală perpetuată).
p. 51, r. 38:	„desfă sacul“ în loc de „dăsfă sacul“.
p. 52, r. 6, 8:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 52, r. 11:	„pe d. Nae“ în loc de „pe Nae“.
p. 52, r. 19:	„venea telegrama“ în loc de „veni telegrama“.
p. 52, r. 20—21:	„rechiziționate-n“ în loc de „rechiziționate în“.
p. 52, r. 30:	„lucrul la moșie“ în loc de „muncile la moșie“.
p. 52, r. 38—39:	după „Lumînăraru“ continuă „lat, cu mustața lipitoare, neagră pe buza groasă“ în loc de „Călca mărunt,

	deși era lat în spate, și avea mustață, lipitoare neagră pe buza groasă".
p. 53, r. 13:	„fabricei" în loc de „fabricii".
p. 53, r. 21:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 53, r. 23:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 54, r. 2:	„Domnule Gheorghidiu, habar n-am de uzină" în loc de „Habar n-am de uzină".
p. 54, r. 16:	„pricepeai" în lcc de „pricepi".
p. 54, r. 22—23:	lipsă „Și-a pus, căci acum asta îi devenise tic, iar, ochelarii negri".
p. 54, r. 29:	lipsă „cu un gest suspendat o clipă".
p. 55, r. 17:	„sunteți" în loc de „sînteți".
p. 55, r. 29, 30:	„grije" în loc de „grijă".
p. 55, r. 30, 34:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 55, r. 34—35:	„să amendezi oameni" în loc de „să amendezi niște oameni".
p. 55, r. 37:	„grije" în loc de „grijă".
p. 56, r. 1:	„Suna" în lcc de „Sună".
p. 57, r. 11:	„perină" în loc de „pernă".
p. 57, r. 21:	„absurd sfat" în loc de „sfat absurd".
p. 58, r. 1, 2, 4, 17, 24, 26:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 58, r. 14:	„copilul cu capul zdrobit" în lcc de „copilul zdrobit".
p. 58, r. 20:	„cetitorilor" în loc de „cititorilor".
p. 58, r. 23:	„e o bestialitate" în loc de „e bestialitate".
p. 58, r. 33:	„obicinuit" în loc de „obișnuit".
p. 58, r. 41:	„advocat" în loc de „avocat".
p. 59, r. 5—8:	lipsă „Luminăraru e gînditor, întreabă aproape absent de ce s-o fi strîns lume în fața Cercului Militar și pe urmă, uitînd de toate întîmplările parcă, și de cînd servise țuica în șorț de lacheu, murmură înduioșat".
p. 59, r. 9:	„Ce om de inimă, murmură înduioșat Luminăraru" în loc de „E om de inimă, domnule. Ai văzut ce prăpădit era?"
p. 59, r. 17:	„care trîntiți" în loc de „unii trîntiți".
p. 59, r. 17:	„care pe scaune" în loc de „alții pe scaune".
p. 59, r. 18:	„care în picioare" în loc de „destui în picioare".
p. 59, r. 20:	„foarte politicos" în loc de „politicos".
p. 59, r. 23—24:	„a vreunui medic celebru de boale nervoase" în lcc de „a unui medic celebru de boli nervoase".

p. 59, r. 39: „uşe" în loc de „uşă".

p. 60, r. 2—6: lipsă „De aceea ei amînă, ca profesioniştii care vor să pară că au clientelă, cît mai mult, lasă să se îngrămădească lumea, şi încă de pe scara automobilului, cînd sosesc, se întreabă cu îngrijorare dacă e plină sala de aşteptare".

p. 60, r. 23—27: „Nu era nici o grabă, se discuta scăzut politică, se spuneau anecdote" în loc de „Într-un hol şi un salon cu lumina gălbuie ca de candelă, cu mobila bogată, dar comună, deşi erau ici-colo portrete de familie şi fotografii, se discuta scăzut politică, se spuneau anecdote".

p. 60, r. 28: „Se discuta" în loc de „Se vorbea".

p. 60, r. 33: „ţigare" în loc de „ţigară".

p. 60, r. 38: „anume apoi" în loc de „apoi anume".

p. 60, r. 41: „uşe" în loc de „uşă".

p. 61, r. 23: lipsă „om".

p. 61, r. 31: „care poate dispune" în loc de „care dispune".

p. 61, r. 35: „subt" în loc de „sub".

p. 61, r. 36—41: lipsă „orice drame în zona superioară. Tragediile sînt aci în gradul «luptei pentru existenţă», căci viaţa, infinit mai uşoară ca în Apus pentru cei mediocri, ca şi pentru canalii, e neînchipuit de grea pentru oamenii de merit şi pentru cei care vor să rămînă cinstiţi, decît oriunde, în lume".

p. 62, r. 5: „aşa că a izbutit" în loc de „aşa încît a izbutit".

p. 62, r. 24, 32: „sunt" în loc de „sînt".

p. 63, r. 8—9: „viitorul apropiat al ţării, lipsa oricărui moment de îngrijorare" în loc de „viitorul apropiat al ţării nu-i da nici o umbră de îngrijorare".

p. 63, r. 18,26, 33, 34: „sunt" în loc de „sînt".

p. 63, r. 9: „desconsiderarea oricărei măsuri de prevedere" în loc de „era foarte mare şi nici o măsură de prevedere".

p. 63, r. 20: după „mari" urmează „fără indulgenţă".

p. 63, r. 20—21: lipsă „atunci cînd e vorba de soarta colectivităţii".

p. 63, r. 27: „unu" în loc de „una".

p. 63, r. 37: „falşă" în loc de „falsă".

p. 65, r. 2:	„cari" în loc de „care".
p. 65, r. 4–5:	„să-ţi spuie" în loc de „să spuie".
p. 65, r. 14:	„obicinuia" în loc de „obişnuia".
p. 65, r. 24:	după „metafizice" urmează „Cred că lectura a făcut impresie prin mobilitatea, aerul degajat şi claritatea expunerii".
p. 66, r. 13:	„perinile" în loc de „pernele".
p. 66, r. 30:	„resfrîntă" în lcc de „răsfrîntă".
p. 66, r. 31:	„perine mari" în loc de „perne mari".
p. 67, r. 18:	„Neliniştea" în loc de „Nelinişte".
p. 67, r. 22:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 68, r. 7:	„să" în lcc de „să-i".
p. 69, r. 8:	„pe umerii rotunzi" în loc de „pe umerii rotunzi şi cruzi".
p. 69, r. 11—15:	lipsă „E mirată, aşa cum se miră profanii că filozofia se ocupă de lucruri care lor le par excesiv de simple, căci nimic nu pare mai simplu decît o axiomă".
p. 69, r. 33:	lipsă „cei".
p. 69, r. 35:	„grije" în loc de „grijă".
p. 69, r. 39:	„Am cetit" în loc de „Am citit".
p. 70, r. 2, 28:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 70, r. 4:	„complectă" în loc de „completă".
p. 70, r. 23:	lipsă „Nu putem cunoaşte nimic adevărat".
p. 70, r. 39:	lipsă „al lor".
p. 71, r. 8—11:	„— Ascultă... şi iar îşi arăta ameninţătoare dinţii albi" în loc de „— Ascultă... şi iar îşi arată ameninţătoare dinţii albi, dintre care doi din faţă, de sub buza roşie de sus, puţin mai laţi, ca două minuscule petale, îmbietoare, de floare de cireş".
p. 71, r. 19:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 71, r. 24:	„ochii mari" în loc de „ochi mari".
p. 71, r. 36:	„subt" în loc de „sub".
p. 72, r. 1, 29, 32:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 72, r. 7:	„energia" în loc de „energie".
p. 72, r. 13:	„crede" în loc de „credea".
p. 72, r. 21—23:	lipsă „Şi o privesc cu o prefăcută desconsiderare. E foarte atentă şi nu ia în seamă nimic."
p. 72, r. 35:	„grije" în loc de „grijă".
p. 73, r. 1:	„descopere" în lcc de „descoperă".
p. 73, r. 2:	„sunt" în loc de „sînt".

p. 73, r. 12: „subt“ în loc de „sub“.

p. 73, r. 13, 15: „plapomă“ în loc de „plapumă“.

p. 73, r. 18: „Spui“ în loc de „Spun“.

p. 73, r. 19, 33, 41: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 73, r. 22: „a perinilor, subt lumina lămpii“ în loc de „a pernelor, sub lumina lămpii“.

p. 73, r. 37: „Descartes care credea“ în loc de „Descartes credea“.

p. 73, r. 39: „lumei“ în loc de „lumii“.

p. 74, r. 4: „rațiunei“ în loc de „rațiunii“.

p. 74, r. 8: „cari“ în loc de „care“.

p. 74, r. 18, 24, 34, 36: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 74, r. 25—26: „virajurile rațiunei“ în loc de „virajului rațiunii“.

p. 74, r. 37: în ed. 1955 lipsă (greșeală perpetuată) „David Hume tăgăduiește spiritul“ (text 1930).

p. 74, r. 39: „în realitate“ cu litere cursive.

p. 75, r. 7: „Sunt“ în loc de „Sînt“.

p. 75, r. 19: „o creație a simțurilor“ în loc de „creație a simțurilor“.

p. 75, r. 25, 39: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 75, r. 26: „cînd eu știu“ în loc de „cînd știu“.

p. 75, r. 41: „lumei“ în loc de „lumii“.

p. 76, r. 5: „minței“ în loc de „minții“.

p. 76, r. 9: „dinlăuntru“ în loc de „dinăuntru“.

p. 76, r. 15: „lumii întregi“ în loc de „lumii-ntregi“.

p. 76, r. 23: „aceleași regule“ în loc de „aceleași reguli“.

p. 76, r. 29: „cetind“ în loc de „citind“.

p. 77, r. 13: „gură frumoasă“ în loc de „gura frumoasă“.

p. 77, r. 19—20: „circomflexe“ în loc de „circumflexe“.

p. 77, r. 36: „mescioară-n cap“ în loc de „mescioară în cap“.

p. 77, r. 39: „subt“ în loc de „sub“.

p. 78, r. 3: „cu toată truda și sforțările ei“ în loc de „cu toată truda ei de zvîrlugă“.

p. 78, r. 15: „se vîngolea“ în loc de „se vînzolea“.

p. 78, r. 18: „cristalin“ în loc de „cristalină“.

p. 78, r. 21: „strîmtoare“ în loc de „strînsoare“.

p. 78, r. 27: „subt“ în loc de „sub“.

p. 78, r. 33: „înverșunarea ei“ în loc de „înverșunarea împotrivirii“.

p. 78, r. 34: „apropiat iar gura“ în loc de „apropiat gura“.

p. 78, r. 36: „un miez viu de fruct“ în loc de „un miez bun de fruct“.

p. 79, r. 1: „cioburi“ în loc de „țăndări“.

p. 79, r. 13—14: „petrecut brațul“ în loc de „trecut brațul“.

p. 79, r. 15: „strînsura“ în loc de „strînscarea“.

p. 79, r. 16: „întinderi molcome“ în loc de „răsuciri molcome“.

p. 79, r. 22: „trupul tînăr“ în loc de „trupului tînăr“.

p. 79, r. 22: „era palidă“ în loc de „era lînced albă“.

p. 79, r. 23: „durerea din ea“ în loc de „durerea dospită din ea“.

p. 79, r. 23—24: „oferind între dinți garoafa însîngerată a buzelor“ în loc de „oferind între dinți, întinsă, garoafa însîngerată a buzelor“.

p. 79, r. 29: „mătușe“ în loc de „mătușă“.

p. 79, r. 31: lipsă „creștea“.

p. 79, r. 32—33: „deodată învăpăiată, șoptit și cald în ureche vorbe fără șir“ în loc de „deodată învăpăiată și năvalnic rumenită, năucit și cald în ureche“.

p. 79, r. 35: lipsă „Pînă la minunea din urmă a îmbrățișării“.

p. 80, r. 3: „Aleele“ în loc de „Aleile“.

p. 80, r. 4—5: „trimesese“ în loc de „trimisese“.

p. 80, r. 7: „În vremea“ în loc de „Pe vremea“.

p. 80, r. 9: „aveau“ în loc de „avea“.

p. 80, r. 12—24: lipsă „Avea obraji cu limpezimi de ou de porțelan, ochii negri, mari ca niște clasice migdale, sprîncenele drese, subțiri și ușor ridicate spre tîmple. Nasul, mult depărtat de gură, dar legat de ea printr-un suav șănțuleț, abia lămurit, era tot așa de fin și sigur desenat ca și buzele, cum îi erau, dealtfel, toate trăsăturile, și dădea o ușoară semeție întregii figuri. Un *grain de beauté* totuși, în stînga, deasupra gurii înroșite închegat, îmbia cu oarecare familiaritate. De aproape de tot însă, tăriei accentuate a trăsăturilor îi corespundea o frăgezime prea molatică, nesigură, a cărnii, ca la floarea crescută la întuneric. Probabil din cauza nopților nedormite, sau, cine știe, era poate bolnavă.“

p. 80, r. 29: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 80, r. 33: „Vasilică“ în loc de „Iorgu“.

p. 80, r. 35: „Baluri, sărbători în familie“ în loc de „Sărbători în familie“.

p. 80, r. 40: „subt“ în loc de „sub“.
p. 81, r. 1: „din acestea“ în loc de „din acesta“.
p. 81, r. 21: „Dealtfel, aproape chiar“ în loc de „Aproape chiar“.
p. 81, r. 39: „cari“ în loc de „care“.
p. 81, r. 40: „cămașe“ în loc de „cămașă“.
p. 82, r. 3: „care-i prindeau mîinile“ în loc de „care prindeau mîinile“.
p. 82, r. 6: „Era“ în lcc de „Părea“.
p. 82, r. 25: „înstreina“ în loc de „înstrăina“.
p. 82, r. 30: „pasiunei mele“ în loc de „pasiunii mele“.
p. 82, r. 36: „ceti“ în loc de „citi“.
p. 82, r. 38—39: „Am desfăcut-o cu silă de mine însumi“ în loc de „Am desfăcut-o cu grabă și cu silă de mine însumi“.
p. 83, r. 2: „v-am trimes eu 180 lei“ în loc de „v-am trimis eu, înainte, 180 lei“.
p. 83, r. 6: „obicinuit“ în loc de „obișnuit“.
p. 83, r. 6: „cunoscuserăm“ în loc de „cunoscusem“.
p. 83, r. 7: „advccat“ în loc de „avocat“.
p. 83, r. 13: „el le făcea“ în lcc de „le făcea“.
p. 83, r. 20: „trebuie“ în lcc de „n-ar trebui“.
p. 83, r. 23: „persoana treia“ în loc de „persoana a treia“.
p. 83, r. 23: „cari“ în loc de „care“.
p. 83, r. 24, 38: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 83, r. 24: „vorbele cu cari“ în loc de „vorbele cu care“.
p. 83, r. 28: „subt“ în loc de „sub“.
p. 83, r. 31—32: „decît să bănuiască“ în loc de „decît doar să bănuiască“.
p. 84, r. 6: „atît“ în lcc de „atîta“.
p. 84, r. 16: lipsă „ori“.
p. 84, r. 19, 27: „cari“ în loc de „care“.
p. 84, r. 20: „subt“ în loc de „sub“.
p. 84, r. 35: „obicinuiți“ în loc de „obișnuiți“.
p. 84, r. 37: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 85, r. 4: „obicinuiți“ în loc de „obișnuiți“.
p. 85, r. 4: „cu“ în loc de „în“.
p. 85, r. 7: „contul“ în lcc de „folosul“.
p. 85, r. 8: „amîndorora“ în loc de „amîndurora“.
p. 86, r. 4—5: „Rezematǎ de noi doi căci fotoliul mașinei nu era prea larg, nevastă-mea era de o voie bună primăvăratică“ în loc de „Rezemată de noi doi, nevastă-mea era de o voie bună primăvăratică“.

p. 87, r. 21—22: „ca o convenție între corespondenți cari, fără să se cunoască, își dau un *rendez-vous*" în loc de „ca o convenție între cei care își scriu, fără să se cunoască, își dau un *rendez-vous*".

p. 87, r. 24: „de abia" în loc de „abia".

p. 87, r. 34: „Sunt" în loc de „Sînt".

p. 88, r. 3: „feminității" în loc de „feminității".

p. 88, r. 4, 5: „cari" în loc de „care".

p. 88, r. 13: „Sunt" în loc de „Sînt".

p. 88, r. 14, 16: „subt" în loc de „sub".

p. 88, r. 18: „strein" în loc de „străin".

p. 88, r. 35: după „lumea" continuă cu „și întîmpinați cu reproșuri vesele pentru întîrziere".

p. 89, r. 17—18: „să nu simtă" în loc de „să simtă".

p. 89, r. 24: „nici nu erau" în lcc de „nu erau".

p. 90, r. 23: „tomnatece" în loc de „tomnatice".

p. 90, r. 30: „iubirei" în loc de „iubirii".

p. 90, r. 35: „subt" în loc de „sub".

p. 91, r. 4: „vrcit" în loc de „vcit".

p. 91, r. 17, 19: „sunt" în loc de „sînt".

p. 91, r. 24: „ușuratec" în lcc de „ușuratic".

p. 91, r. 27: „cari" în loc de „care".

p. 91, r. 30: „subțiratecă" în loc de „subțirică".

p. 92, r. 6: „mesii" în loc de „mesei".

p. 92, r. 8: „nevestii mele" în lcc de „nevestei mele".

p. 92, r. 34, 36: „sunt" în loc de „sînt".

p. 93, r. 4: „lacrămile" în loc de „lacrimile".

p. 93, r. 6: „subt" în loc de „sub".

p. 93, r. 23—25: „dar peste cîtva timp purta numele meu, ea, pe care nu-l purta nici una din surorile mele" în loc de „dar peste cîtva timp ea purta numele meu, pe care nu-l purta nici una dintre surorile mele măritate".

p. 93, r. 33: „majestos" în loc de „maiestuos".

p. 93, r. 34: „grije" în loc de „grijă".

p. 93, r. 36: „pînă acum trei zile" în loc de „pînă acum cîteva zile".

p. 93, r. 39: „Sunt" în loc de „Sînt".

p. 94, r. 1: lipsă „e".

p. 94, r. 1: „nici o" în lcc de „vreo".

p. 94, r. 8: „consecințe" în lcc de „consecințele".

p. 94, r. 17: „de neînvins prin nimic" în loc de „de neînvins".

p. 94, r. 36:	„mari și albaștri" în loc de „mari albaștri".
p. 95, r. 8:	„complet" în loc de „complect".
p. 95, r. 10:	„obicinuiește" în loc de „obișnuiește".
p. 95, r. 14—15:	„subt cămașe" în loc de „sub cămașă".
p. 95, r. 15:	„și neizbutind" în loc de „...neizbutind".
p. 95, r. 21:	„practici" în loc de „practic".
p. 95, r. 38:	„dintre" în lcc de „din".
p. 96, r. 29:	„cari" în loc de „care".
p. 96, r. 32:	„obicinui" în lcc de „obișnui".
p. 97, r. 13:	„obicinuite" în loc de „obișnuite".
p. 97, r. 27:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 97, r. 33:	„parmalîc" în loc de „parmaclîc".
p. 98, r. 10:	„cari" în loc de „care".
p. 98, r. 33:	„streine" în loc de „străine".
p. 99, r. 35:	„Mi-era atîta silă" în loc de „Mi-era silă atîta".
p. 99, r. 38:	„măcar" în lcc de „chiar".
p. 100, r. 5:	„nu cumva eu greșesc" în lcc de „nu cumva greșesc".
p. 100, r. 13:	„surîs" în loc de „rîs".
p. 100, r. 26:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 100, r. 35—37:	„Avea însă acum certitudinea acelor miniștri care respectînd cu sfințenie litera legii" în loc de „Aveam însă acum certitudinea ca a vinei unor miniștri care, respectînd cu sfințenie litera legii, își permit orice, chiar cele mai veroase afaceri".
p. 101, r. 7:	„tăgăduie" în loc de „tăgăduială".
p. 101, r. 15:	„strein" în lcc de „străin".
p. 101, r. 20:	„are" în loc de „au".
p. 101, r. 25, 31:	„perna" în loc de „perina".
p. 102, r. 11:	„Ea între mine și el" în loc de „Era între mine și el".
p. 102, r. 16:	„de pieptul meu" în loc de „pe pieptul meu".
p. 102, r. 22:	„duioșie" în loc de „preferință".
p. 102, r. 30:	„înspăimîntată" în loc de „înspăimîntătoare".
p. 102, r. 34:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 102, r. 38:	„tournoi" în loc de „timpuri".
p. 102, r. 39:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 102, r. 40:	lipsă „eu".
p. 103, r. 38:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 104, r. 3:	„strein" în loc de „străin".
p. 104, r. 8:	„voluptuoși" în lcc de „voluptoși".
p. 104, r. 8:	„sunt" în loc de „sînt".

p. 104, r. 15: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 105, r. 1: „nevesti-mei" în loc de „nevesti-mi".
p. 105, r. 2: „biurou" în loc de „birou".
p. 105, r. 4—5: „pe lîngă o altă femeie" în loc de „pe lîngă o femeie".
p. 106, r. 4: „biurou" în loc de „birou".
p. 106, r. 6: „ceteau" în lcc de „citeau".
p. 106, r. 19: „cari" în loc de „care".
p. 106, r. 19: „sunt" în loc de „sînt".
p. 106, r. 33: „grije" în loc de „grijă".
p. 107, r. 8: „însă flirt" în loc de „flirt".
p. 107, r. 18: „ca fizic" în loc de „fizic".
p. 107, r. 21: „vecinei" în loc de „vecinii".
p. 108, r. 25: „nevasta-mea" în lcc de „nevastă-mea".
p. 108, r. 35: lipsă „cu sufletul".
p. 108, r. 40: „streine" în loc de „străine".
p. 109, r. 3: „adeverită" în lcc de „adevărată".
p. 109, r. 5: „nevesti-mei" în lcc de „nevesti-mi".
p. 109, r. 29: „tristeță" în loc de „tristețe".
p. 109, r. 34: „nicăiri" în loc de „nicăieri".
p. 110, r. 15: „și mi-era" în loc de „și-mi era".
p. 110, r. 18: „sunt" în loc de „sînt".
p. 110, r. 19: „consultat" în loc de „consultant".
p. 110, r. 21: „nicăiri" în loc de „nicăieri".
p. 110, r. 34: „vroia" în loc de „voia".
p. 110, r. 36: „înlăuntru" în loc de „înăuntru".
p. 111, r. 16: „A, nu, e din pricina" în loc de „Sau, nu e din pricina".
p. 111, r. 24: „înspre strada" în loc de „pe strada".
p. 112, r. 26—27: „nu au poate sens" în loc de „nu are sens".
p. 113, r. 9: „albăstriu" în loc de „albăstrui".
p. 113, r. 10: lipsă „cum e uneori cerul senin".
p. 113, r. 11: „liniile pure, apoi pe umeri un fel de pelerină" în loc de „liniile desenate, pure, punea apoi pe umeri".
p. 113, r. 12: lipsă „poroasă".
p. 113, r. 13: „ca scrobeala" în loc de „ca vopseala".
p. 113, r. 23—24: „păduri negre" în loc de „păduri îndesate".
p. 113, r. 24: „diversitate" în loc de „felurime".
p. 113, r. 25—26: „felurile de verde" în loc de „apele și asemuirile de verde".
p. 113, r. 27, 35: „sunt" în loc de „sînt".

p. 113, r. 31—32: „majestate senină" în loc de „maiestate senină".
p. 114, r. 4: „convins gesticulează" în loc de „gesticulează convins".
p. 114, r. 6: „sunt" în loc de „sînt".
p. 114, r. 16: „de-aia" în lcc de „d-aia".
p. 114, r. 17: lipsă „și scrijelat".
p. 114, r. 28—29: „în portțigaretul de trestie" în loc de „în țigaretul de trestie".
p. 114, r. 30—31: lipsă „vîrînd degetul mare, printre arătător și mijlociu".
p. 114, r. 32—33: lipsă „și-și lățește buzele".
p. 115, r. 2: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 115, r. 12—13: lipsă „Și ridică brațele, apoi le lasă să cadă, uimit și dezgustat".
p. 115, r. 15: „cari" în lcc de „care".
p. 115, r. 18: „sunt" în loc de „sînt".
p. 115, r. 21: „pînă-n" în lcc de „pînă în".
p. 115, r. 27: lipsă „exclamă îngăduitor".
p. 115, r. 29—30: lipsă „și dîrz".
p. 115, r. 31: „armii" în loc de „armei".
p. 115, r. 36: „Nu-l cunoașteți" în loc de „Nu-l cunoști".
p. 115, r. 40: „advocat" în loc de „avocat".
p. 116, r. 17: „sunt" în loc de „sînt".
p. 116, r. 27: „personagiu" în loc de „personaj".
p. 116, r. 34: „cetit" în loc de „citit".
p. 117, r. 7: „subt" în loc de „sub".
p. 117, r. 24: „falșă" în loc de „falsă".
p. 117, r. 36—41: lipsă „Tribunele înțesate — în cele rezervate doamnelor unele elegante stau chiar pe trepte, nemaigăsind alt loc, iar în cele ale bărbaților unii se sufocau, atîrnați chiar de stîlpi — au răsunat și ele de hohote".
p. 118, r. 2: lipsă „pentru".
p. 118, r. 6: „cîștigată de guvern" în loc de „cîștigată pentru guvern".
p. 118, r. 10—17: lipsă.
p. 118, r. 22: „Dar nu țin" în loc de „Dar țin".
p. 118, r. 37—39: lipsă „cu mîna dreaptă ridicată, cu pumnul strîns, cu mîna indicatoare de pe afișe".
p. 119, r. 7: „schimbat tonul" în loc de „schimbat iar tonul".
p. 119, r. 14: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 119, r. 18: „tonul" în loc de „vocea".

p. 119, r. 19—21: lipsă „și scanda fraza cu mîna îndoită paralel cu pieptul, cu cotul ridicat, dar zvîcnind arătătorul intens, în afară".

p. 119, r. 23: „Camerii" în lcc de „Camerei".

p. 119, r. 33—35: lipsă „(și aci arată, silabisind, cu degetul, înapoi, ca și cînd comandanții ar fi cam în lături și la spatele lui)".

p. 120, r. 9—11: lipsă „în timp ce claxonul își cerea drum printre vehicule și pietoni".

p. 120, r. 15: „adeseori" în loc de „deseori".

p. 120, r. 15: „sunt" în loc de „sînt".

p. 120, r. 25: „Dar simțeam nevoia acum" în loc de „Dar nevoia acum".

p. 120, r. 25: „țiu" în loc de „țin".

p. 120, r. 26: „înfluența" în loc de „înrîurirea".

p. 120, r. 27: lipsă „pentru că".

p. 120, r. 30: „strein" în loc de „străin".

p. 120, r. 30: „cetit" în loc de „citit".

p. 120, r. 41: „sunt" în loc de „sînt".

p. 120, r. 41: „adese" în loc de „adeseori".

p. 121, r. 4: „cari" în loc de „care".

p. 121, r. 7: „adaoge" în loc de „adauge".

p. 121, r. 8, 33: „sunt" în loc de „sînt".

p. 121, r. 21: „și" în loc de „iar".

p. 121, r. 27: „vroia" în loc de „voia".

p. 121, r. 37—38: „și cu îndîrjire" în lcc de „și îndîrjire".

p. 122, r. 1: „de a o face" în loc de „de a face".

p. 122, r. 4: „cari" în loc de „care".

p. 122, r. 6: lipsă „și amabilă".

p. 122, r. 7: „subt" în loc de „sub".

p. 122, r. 7: „veciniciei" în loc de „veșniciei".

p. 122, r. 8: lipsă „sec".

p. 122, r. 11: lipsă „să beneficiezi de infamiile ei".

p. 122, r. 15—17: „Anișoara, ducînd cu grație aproape de ochi, mioapă, o agendă din cele de dinainte" în loc de „Anișoara, ducînd, mioapă, cu grație, aproape de lornion și de punctul negru de frumusețe, din obraz, o agendă dintre cele de dinainte".

p. 122, r. 25: „amîndouă" în loc de „și una și alta".

p. 122, r. 28: lipsă „Anișoara trimise mașina, și..."
p. 122, r. 28: lipsă „amîndouă".
p. 122, r. 29—30: lipsă „prin mulțimea din care făceau parte acum, dar nu erau la fel cu nimeni".
p. 122, r. 30—31: „stcfă cenușie" în lcc de „stofă de culoarea migdalei".
p. 122, r. 34: lipsă „de o vreme".
p. 122, r. 36: „sunt" în loc de „sînt".
p. 124, r. 3: „făcea" în loc de „făcuse".
p. 124, r. 7: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 124, r. 13: „lucruri foarte vagi" în loc de „lucruri vagi".
p. 124, r. 14: „pentru ora 1 $^1/_2$" în loc de „pentru 1 jumătate".
p. 124, r. 25: „sunt" în loc de „sînt".
p. 125, r. 5: lipsă „îi".
p. 125, r. 13: „să fie în vis" în loc de „să fie vis".
p. 125, r. 22—23: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 125, r. 30: „aventurei" în lcc de „aventurii".
p. 125, r. 37: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 126, r. 1: „sunt" în loc de „sînt".
p. 126, r. 8: „cari" în lcc de „care".
p. 127, r. 8 lipsă „maniac".
p. 127, r. 13—14: „să admit o serie de remanieri sufletești" în loc de „să admit remanieri de ecuații întregi sufletești".
p. 127, r. 15: „obicinuit" în lcc de „obișnuit".
p. 127, r. 24: „frumoșii copii streini" în loc de „frumoși copii străini".
p. 127, r. 38—39: „scene clasice, populare" în loc de „scene excesiv patetice, durabil aplaudate".
p. 128, r. 7: „aceea" în loc de „ceea".
p. 128, r. 27: „subt" în loc de „sub".
p. 128, r. 40: lipsă „un".
p. 128, r. 41: „livid" în loc de „palid".
p. 128, r. 41: „moment" în lcc de „clipele".
p. 129, r. 18: „să nu gîndesc" în lcc de „să nu mă gîndesc".
p. 129, r. 25—26: „Dar începeam de cînd mă aflam în baie" în loc de „Dar începeam acest exercițiu impus cînd mă aflam în baie".
p. 129, r. 27: „înserieze" în lcc de „însăileze".
p. 129, r. 34: „momeală" în loc de „răgazuri".
p. 129, r. 35: „dar" în lcc de „însă".
p. 130, r. 17: „advocatului" în loc de „avocatului".

p. 130, r. 36—37: „exageram buna dispoziție" în loc de „exageram încă veselia mea altoită".
p. 131, r. 6: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 131, r. 12: „Umerii formau opunere" în loc de „Umerii se afirmau tari".
p. 131, r. 35: „amabilă" în loc de „abilă".
p. 132, r. 4: „subt" în loc de „sub".
p. 132, r. 11—12: „zvîrleau" în loc de „azvîrleau".
p. 132, r. 17: „ca un lemn" în loc de „ca de lemn".
p. 132, r. 21: lipsă „cu mîna arcuită".
p. 132, r. 39: lipsă „de a zdrobi".
p. 132, r. 40: lipsă „frămîntat".
p. 133, r. 2—4: „Cauți, crescînd în exasperarea spasmului, durerile și bucuriile trecute, frumusețea luminoasă a fericirilor trecute" în loc de „Cauți, crescînd în exasperata, în smintita înșurubare, durerile și bucuriile trecute, frumusețea luminoasă a fericirilor trăite".
p. 133, r. 7: lipsă „răvășită".
p. 133, r. 8: „o ființă dragă" în loc de „femeia dragă".
p. 133, r. 12—13: lipsă „vorbe deșuchiate, ca niște măști smulse".
p. 133, r. 38: „sunt" în loc de „sînt".
p. 134, r. 1: lipsă „cu o lumină jucăușă în ochi".
p. 134, r. 38: „direct în tutungerie" în loc de „direct la tutungerie".
p. 135, r. 10: „sunt" în loc de „sînt".
p. 137, r. 11: „dar" în loc de „iar".
p. 137, r. 11: „trupul bine pătruns" în loc de „trupul pătruns".
p. 138, r. 10: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 139, r. 3: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 139, r. 5: „poftă de o glumă" în loc de „poftă de glumă".
p. 139, r. 5—8: „Am luat bilete pentru doamna argintie, pe alți cai decît mi-a cerut, hotărît, dacă pierde, să restitui suma de la mine" în loc de „Am luat bilete pentru doamna argintie pe alți cai decît mi-a cerut, hotărît, dacă vor cîștiga caii ceruți de ea, să-i plătesc de la mine, puțin dealtfel, căci erau favoriți".
p. 139, r. 20: „nobleță" în loc de „noblețe".
p. 139, r. 24: „obicinuit" în loc de „obișnuit".
p. 139, r. 25: „sunt" în loc de „sînt".
p. 140, r. 7, 14, 15: „sunt" în loc de „sînt".
p. 140, r. 8: „complectezi" în loc de „completezi".

p. 140, r. 13: „intelectual" în loc de „intelectuali".
p. 140, r. 16: „de treabă" în loc de „cumsecade".
p. 140, r. 25: „E adevărat" în loc de „E și adevărat".
p. 140, r. 33: „adineaori" în loc de „adineauri".
p. 141, r. 31: „drojdia de amărăciune" în loc de „dorința de amărăciune".
p. 142, r. 12: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 143, r. 2: „streini" în loc de „străini".
p. 143, r. 5: „adaog" în loc de „adaug".
p. 143, r. 23: „mai albaștri" în loc de „mari albaștri".
p. 143, r. 34: lipsă „Mă privește lung".
p. 143, r. 36: lipsă „surîde".
p. 144, r. 3: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 144, r. 11: „turbură" în loc de „tulbură".
p. 144, r. 27: „majestos" în loc de „maiestuos".
p. 144, r. 31: „să se poată rezema de ele clienții" în loc de „să se poată rezema clienții de ele".
p. 145, r. 1: „orientalilor și a raselor inferioare" în loc de „levantinilor ori a specimenelor inferioare".
p. 145, r. 16: „Prezența ei" în loc de „Prezența femeii".
p. 146, r. 13: „matematicei" în loc de „matematicii".
p. 146, r. 29: „sunt" în loc de „sînt".
p. 146, r. 31: „resfrîntă" în loc de „răsfrîntă".
p. 147, r. 3: „să-i sărut ei mîna" în loc de „să-i sărut mîna ei".
p. 147, r. 17—18: „războiul care a venit" în loc de „războiul care va veni".
p. 147, r. 38: „scrisoare" în loc de „scrisoarea".
p. 147, r. 40—41: „pe cheia dorită" în loc de „pe cifrul dorit al unei taine".
p. 148, r. 5: „sau, dacă vrei" în loc de „dacă vrei".
p. 148, r. 13: „sunt" în loc de „sînt".
p. 148, r. 26: „îndelungă" în loc de „îndelungată".
p. 148, r. 31: „De ce să ne împăcăm?" în loc de „De ce să ție să ne împăcăm?"
p. 148, r. 33: „sunt" în loc de „sînt".
p. 149, r. 10, 13: „sufere" în loc de „suferă".
p. 149, r. 24: „un gest" în loc de „acest gest".
p. 149, r. 37: de două ori „sunt" în loc de „sînt".
p. 150, r. 2, 9, 18: „sunt" în loc de „sînt".
p. 151, r. 26: „pe o petiție" în loc de „o petiție".

p. 152, r. 3:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 152, r. 7—8:	lipsă „gros, cu fața mare, ștergîndu-și de vin mustața groasă și scurtă".
p. 152, r. 16—18:	lipsă „Și-a ales o scobitoare, a pus-o între dinți și apoi a măsurat liniștit farfuria cu brînzeturi".
p. 152, r. 30:	„jumătate din ea" în loc de „jumătate din cuprins".
p. 153, r. 2:	„cetească" în loc de „citească".
p. 153, r. 5:	„leneșe" în loc de „leneșă".
p. 154, r. 3:	„turbure" în loc de „tulbure".
p. 154, r. 15:	„regimentul 5 de vînători" în loc de „regimentul 5 vînători".
p. 155, r. 7:	„lîngă" în loc de „după".
p. 155, r. 27:	„sergenți majori și cu sergentul de la popotă" în loc de „sergenți de la popotă".
p. 155, r. 38:	„subt" în loc de „sub".
p. 155, r. 40:	„au" în loc de „i-au".
p. 156, r. 8:	„Dîmbovicioarei" în loc de „Dîmbovicioara".
p. 156, r. 23:	„grije" în loc de „grijă".
p. 156, r. 24:	„obicinuit" în loc de „obișnuit".
p. 156, r. 27:	„trimes" în loc de „trimis".
p. 156, r. 28:	„mesii" în loc de „mesei".
p. 157, r. 14:	„biurourile" în loc de „birourile".
p. 157, r. 15:	„vrea" în loc de „voia".
p. 157, r. 18:	„eroice" în loc de „patriotice".
p. 157, r. 21:	„cetite" în loc de „citite".
p. 158, r. 4:	„întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 158, r. 5:	după „încă ochii" urmează „Ațipise tocmai pe la șapte, cînd m-a trezit din somn Dumitru".
p. 158, r. 8:	„cămașe" în loc de „cămașă".
p. 158, r. 26:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 158, r. 26:	după „cel bun" urmează „— Deh ! domnule. Și tace din nou. — Domnule căpitan... Duminica seara sunt aici."
p. 158, r. 35:	„învinge" în loc de „irumpe".
p. 158, r. 37:	„grije" în lcc de „grijă".
p. 159, r. 5:	„umed" în loc de „apos".
p. 159, r. 16, 37:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 159, r. 18:	„prăpăstiilcr" în loc de „prăpastiilor".
p. 159, r. 20:	„zilei" în lcc de „lunii".

p. 159, r. 24: „catedrală gotică" în loc de „dom gotic".
p. 159, r. 27: „complectăm" în lcc de „completăm".
p. 160, r. 2: lipsă „întreagă".
p. 160, r. 7: „trupul copt" în loc de „trupul plin".
p. 160, r. 11: lipsă „cu coatele lipite de șolduri".
p. 160, r. 17: „cămașe" în loc de „cămașă".
p. 160, r. 20: „subt" în loc de „sub".
p. 160, r. 24: „sălbatec" în lcc de „sălbatic".
p. 160, r. 30: „Sîntă Mărie" în loc de „Sfînta Mărie".
p. 160, r. 33: „Sîntă" în loc de „Sfîntă".
p. 160, r. 36: „sunt" în loc de „sînt".
p. 160, r. 36: „uluc" în loc de „uluci".
p. 161, r. 3: „coșulețe pline".
p. 161, r. 4: lipsă „pline".
p. 161, r. 6: „fruntași" în loc de „frumoși".
p. 161, r. 16: „cultivarea păstrăvilor" în loc de „creșterea".
p. 161, r. 19: „buștenii" în lcc de „bușteni".
p. 161, r. 19: lipsă „la".
p. 161, r. 21: „nebunia acestei organizări" în loc de „nebunia organizării".
p. 161, r. 25: lipsă „nesfîrșit".
p. 161, r. 28: „care lungi" în loc de „carele lungi".
p. 161, r. 30—31: „trei bușteni meniți căratului" în loc de „trei trunchiuri de brad menite căratului".
p. 162, r. 8: „sunt" în loc de „sînt".
p. 162, r. 12: „Paște" în loc de „Paști".
p. 162, r. 13: „primăvăratecă" în loc de „primăvăratică".
p. 162, r. 23: „amiazi" în loc de „amiază".
p. 162, r. 27: „șivoaie" în lcc de „șuvoaie".
p. 162, r. 36: „priveliștei" în loc de „priveliștii".
p. 162, r. 39: „grădinei" în loc de „grădinii".
p. 163, r. 24: „atrofiare" în lcc de „atrofiere".
p. 163, r. 25: „molatecă" în loc de „molatică".
p. 163, r. 25: „cari" în loc de „care".
p. 163, r. 26: lipsă „semeț".
p. 163, r. 27: „catefelați la pipăit" în loc de „catifelați".
p. 163, r. 27: lipsă „mai dulci la pipăit".
p. 163, r. 29: „sunt" în loc de „sînt".
p. 163, r. 32: „molateci" în loc de „molatici".
p. 163, r. 33: „dulce" în lcc de „dragă".

p. 163, r. 39: „monedă“ în loc de „monetă“.

p. 163, r. 41: „țigare“ în loc de „țigară“.

p. 163, r. 41: „vîrful unei lungi porttigarete“ în loc de „vîrful unei țigarete“.

p. 164, r. 13: „perine“ în loc de „perne“.

p. 164, r. 13: „se ghemuia“ în lcc de „se înghesuia“.

p. 164, r. 16: „țigare acum“ în loc de „țigară ca acum“.

p. 164, r. 18: lipsă „ar fi făcut“.

p. 164, r. 25: „resimțea“ în loc de „simțea“.

p. 164, r. 34, 39: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 165, r. 3: lipsă „importantă“.

p. 165, r. 19—20: „De pildă, să merg în picioare subt ploaia de gloanțe, singur în picioare pe tot cîmpul cu oameni culcați“ în loc de „De pildă, să merg în picioare pe tot cîmpul cu oameni culcați“.

p. 165, r. 21: „benoclul“ în loc de „binoclul“.

p. 165, r. 30: „subt“ în loc de „sub“.

p. 166, r. 18: lipsă „spre“.

p. 166, r. 30: „și în care“ în loc de „în care“.

p. 166, r. 30: „vecinic“ în loc de „veșnic“.

p. 167, r. 13: „streinătate“ în lcc de „străinătate“.

p. 167, r. 14—16: „Mi-a reproșat apoi o mulțime de gesturi nedelicate din trecut, jignirile pe care i le-a adus mama cu neînțelegerile ei, a făcut profeții în ceea ce privește purtarea familiei mele“ în loc de „Mi-a reproșat apoi o mulțime de gesturi nedelicate din trecut, jignirile ei, a făcut profeții în ceea ce privește purtarea familiei mele“.

p. 167, r. 19: „ușe“ în loc de „ușă“.

p. 167, r. 38: „față-n față“ în loc de „față in față“.

p. 168, r. 2: „liqueur“ în loc de „lichior“.

p. 168, r. 5: „cenușiu“ în loc de „de culoarea nisipului“.

p. 168, r. 6—7: lipsă „Cu mustața mică, neagră, cu obrazul ras proaspăt și pudrat, cu mersul elastic, atrăgea luarea-aminte a tuturor“.

p. 169, r. 31: „curmezișe“ în loc de „curmezișă“.

p. 169, r. 35: lipsă „cu cuvertura ieftină și perna prea mică“.

p. 170, r. 8, 12: „ușe“ în lcc de „ușă“.

p. 170, r. 10: „vream“ în loc de „vroiam“.

p. 170, r. 23: după „Voi veni la noapte" urmează „E înalt, greoi și cu o autoritate plictisită".
p. 171, r. 1: „sunt" în loc de „sînt".
p. 171, r. 5: „cădea" în loc de „coborî".
p. 171, r. 9: „femeei" în loc de „femeii".
p. 171, r. 13: „adineaori" în loc de „adineauri".
p. 171, r. 15: lipsă „de îndîrjit și exasperat".
p. 171, r. 25: „strimt" în loc de „strîmt".
p. 171, r. 32: „cămașe" în loc de „cămașă".
p. 171, r. 33: „sunt" în loc de „sînt".
p. 171, r. 39: „e-nchisă" în loc de „e închisă".
p. 172, r. 1, 7: „sunt" în loc de „sînt".
p. 172, r. 8: „mătușe" în loc de „mătușă".
p. 172, r. 20—21: lipsă „Mai mult ca oricînd pare pictată pe smalț".
p. 172, r. 23: „femeei" în loc de „femeii".
p. 173, r. 8: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 173, r. 9, 29, 35: „sunt" în loc de „sînt".
p. 173, r. 19: „Păpușei" în loc de „Păpușii".
p. 173, r. 20: „subt" în loc de „sub".
p. 173, r. 37: „jăratec" în loc de „jăratic".
p. 174, r. 2: „jos" în loc de „scund".
p. 174, r. 7, 39, 40: „sunt" în loc de „sînt".
p. 174, r. 7: „spaliere" în loc de „paliere".
p. 174, r. 35: „soldat" în loc de „militar".
p. 175, r. 11: „țigarea" în loc de „țigara".
p. 175, r. 12, 30; „sunt" în loc de „sînt".
p. 175, r. 24: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 175, r. 29: „subt" în loc de „sub".
p. 176, r. 2, 7, 12, 14, 17: „sunt" în loc de „sînt".
p. 176, r. 21: „Mîndrulița de la munte" în loc de „Mîndruliță de la munte".
p. 176, r. 27: „cari" în loc de „care".
p. 176, r. 28: „pe mulți" în loc de „mai mulți bărbați".
p. 176, r. 31—32: „voluptate slavă" în loc de „voluptate străveche".
p. 176, r. 38: „o frățietate în amar" în loc de „frățietate în amar".
p. 177, r. 11, 17: „sunt" în loc de „sînt".
p. 177, r. 14: „subt" în loc de „sub".

p. 178, r. 5:	lipsă „tămîioasă".
p. 178, r. 11:	„simțuri" în lcc de „simțiri".
p. 178, r. 13:	„sunt" în lcc de „sînt".
p. 178, r. 14:	„resfrînte" în lcc de „răsfrînte".
p. 178, r. 20:	„strein" în loc de „străin".
p. 178, r. 36:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 178, r. 37:	„sentinele" în lcc de „santinele".
p. 179, r. 11:	„pofta de vorbă" în loc de „poftă de vorbă".
p. 179, r. 25:	„sprițuri" în loc de „șprițuri".
p. 179, r. 31:	„spriț" în loc de „șpriț".
p. 179, r. 32:	lipsă „trecînd și pe urmă".
p. 180, r. 5:	„aibe" în loc de „aibă".
p. 180, r. 11:	„pișcă-l" în lcc de „pișcă".
p. 180, r. 27:	„întunerec" în lcc de „întuneric".
p. 180, r. 28:	„țigare" în loc de „țigară".
p. 180, r. 28:	„rosiatecă" în lcc de „rosiatică".
p. 181, r. 1:	„certitudinei" în lcc de „certitudinii".
p. 181, r. 1:	„imensă" în loc de „dîrză".
p. 181, r. 17:	lipsă „pe gît".
p. 181, r. 22:	„subt" în loc de „sub".
p. 181, r. 35:	„poienele" în loc de „poienile".
p. 181, r. 38:	„țigare" în lcc de „țigară".
p. 182, r. 17:	„sulimenite" în loc de „sulemenite".
p. 182, r. 18:	lipsă „și"
p. 182, r. 18:	„cazul" în loc de „datul".
p. 182, r. 22:	„teamă ca să" în loc de „teamă să".
p. 182, r. 23, 36:	„sunt" în lcc de „sînt".
p. 182, r. 29:	„e un tip" în loc de „e un tacîm".
p. 182, r. 39:	„adineaori" în loc de „adineauri".
p. 183, r. 1—2:	lipsă „Și gîndul îmi aleargă ca o suveică, în urzeala posibilităților".
p. 183, r. 13:	„obicinuit" în loc de „obișnuit".
p. 183, r. 14:	„subt" în lcc de „sub".
p. 183, r. 19:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 183, r. 31:	„Baremi" în loc de „Barem".
p. 184, r. 17:	„spune" în lcc de „spunea".
p. 184, r. 20,21:	„cămașe" în lcc de „cămașă".
p. 184, r. 30:	lipsă „cu".

p. 185, r. 1–2: „de aici" în loc de „de mine".
p. 185, r. 13: „îi e plecat" în loc de „ei e plecat".
p. 185, r. 14: „Trimete" în loc de „Trimite".
p. 185, r. 17—18: „Bărbatul vine de dimineață de tot, citește scrisoarea și cînd vine și ea, îi face un scandal imens" în loc de „Bărbatul vine de dimineață de tot, îi face un scandal imens".
p. 185, r. 19: „nevestii sale" în loc de „nevesti-si".
p. 185, r. 25: „vrea" în loc de „voia".
p. 185, r. 37: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 186, r. 5: „voi mai putea apuca" în loc de „voi mai apuca".
p. 186, r. 6: „aș putea să mă întorc, ar fi crima și simțeam" în loc de „aș putea să mă întorc, și simțeam".
p. 186, r. 8, 26: „sunt" în loc de „sînt".
p. 186, r. 9: după „mă întorc" urmează „acasă".
p. 186, r. 11: „țăsături" în loc de „țesături".
p. 186, r. 17: „peisagii" în loc de „peisajele".
p. 186, r. 27—28: „aceleași cuburi pline dar alteori romburi erau goluri cu muchii adîncite" în loc de „aceleași romburi erau goluri cu muchii adîncite".
p. 186, r. 41: „ca de candelă" în loc de „ca de o candelă".
p. 187, r. 2: „singurateci" în loc de „singuratici".
p. 187, r. 14: „asta" în loc de „aceasta".
p. 187, r. 15: „țigarea" în loc de „țigara".
p. 187, r. 15—16: „la lumina chibritului" în loc de „la lumina roșiatică a chibritului".
p. 187, r. 22, 23: „sufere" în loc de „suferă".
p. 187, r. 39: „nevesti-mei" în loc de „nevesti-mi".
p. 188, r. 5: „ochii-n" în loc de „ochii în".
p. 188, r. 19: „subt" în loc de „sub".
p. 188, r. 22, 31: „sunt" în loc de „sînt".
p. 189, r. 9, 17, 25: „sunt" în loc de „sînt".
p. 189, r. 22: lipsă „dură".
p. 189, r. 22: „vecinicie" în loc de „veșnicie".
p. 189, r. 23: „molatec" în loc de „molatic".
p. 189, r. 24: „nevesti-mei" în loc de „nevesti-mi".
p. 189, r. 35: „subt" în loc de „sub".
p. 189, r. 37: „aici" în loc de „aci".
p. 190, r. 4, 6, 23, 28: „sunt" în loc de „sînt".

p. 190, r. 5: „aceste“ în loc de „acestea“.
p. 190, r. 11: lipsă „violetă“.
p. 190, r. 22: „zănatec“ în loc de „zănatic“.
p. 190, r. 24: „masagii“ în loc de „masaje“.
p. 190, r. 35: „aici“ în loc de „aci“.
p. 191, r. 4, 6, 12: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 191, r. 17: „La compania 12-a“ în lcc de „La compania a 12-a“
p. 191, r. 19: „Ziua lu Marin Dumitru“ în loc de „Ziua lui Marin Dumitru“.
p. 191, r. 21: „Subt“ în loc de „Sub“.
p. 191, r. 22: „viorist“ în loc de „violonist“.
p. 191, r. 28: „aci“ în loc de „aici“.
p. 191, r. 37: „s-apropie“ în lcc de „se apropie“.
p. 192, r. 1: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 192, r. 9, 25: „regele“ în loc de „rege“.
p. 192, r. 17: „crispant“ în lcc de „crispat“.
p. 192, r. 37: după „chiar al regelui“ urmează „Ofițerii s-au plictisit acum: hai, șterge-o de aici“.
p. 193, r. 13, 31: „Sunt“ în lcc de „Sînt“.
p. 193, r. 26: „Gregoriade“ în loc de „Grigoriade“.
p. 193, r. 39: „mutarea de la a 11-a...“ în loc de „mutarea de la a II-a...“
p. 194, r. 3—7: „Și-a înnebunit oamenii și ofițerii cu servitatea lui. Știm tot regimentul că în memoriul lui chiar comandantul cel mare al regimentului, speriat de atîta disciplină, a scris că socoate că primul glonț al companiei a 11-a va fi pentru comandantul ei“ în loc de „Și-a înnebunit oamenii și ofițerii cu severitatea lui, chiar comandantul «cel mare» al regimentului, speriat de atîta disciplină, a scris că socoate că primul glonț al companiei a II-a va fi pentru comandantul ei“.
p. 194, r. 11, 41: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 194, r. 11: „adaogă“ în loc de „adaugă“.
p. 194, r. 35: „răzbciul“ în lcc de „răzbci“.
p. 194, r. 40: „taberii“ în loc de „taberei“.
p. 195, r. 36: „La ora 5 $^1/_4$“ în loc de „La ora 5 $^1/_2$“.
p. 195, r. 37: „La ora 5 $^1/_2$“ în loc de „La ora 5 $^3/_4$“.
p. 196, r. 10: „pcstală“ în lcc de „poștală“.
p. 196, r. 12: „petec“ în loc de „petic“.

p. 196, r. 13:	lipsă „cît lumea“.
p. 196, r. 17:	„plutonul întîi de la a noua?“ în loc de „plotonul I de la a 9-a“.
p. 197:	„Tomul II“ în loc de „Cartea a doua“.
p. 199, r. 13:	lipsă „ca o febră uscată“.
p. 199, r. 15:	„subt“ în loc de „sub“.
p. 199, r. 21:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 200, r. 8—9:	lipsă „și își urmează ața gîndului din el“.
p. 200, r. 11:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 200, r. 21—22:	lipsă „cu mînuțele căzute jos“.
p. 200, r. 35:	„dom sublocotenent“ în loc de „don sublocotenent“.
p. 200, r. 36:	„strein“ în loc de „străin“.
p. 200, r. 39:	lipsă „care stă în lcc“.
p. 201, r. 2, 17, 21:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 201, r. 28:	„au fost acolo“ cu litere cursive.
p. 201, r. 30:	„imposibilități“ în loc de „gesturi“.
p. 202, r. 6:	lipsă „Mă“.
p. 202, r. 6:	„magazia cu armament“ în loc de „magazia de armament“.
p. 202, r. 24—25:	lipsă „(gătite, în gîndul celui ce le-a frămîntat acum o oră, pentru altfel de oameni și altă seară)“.
p. 202, r. 34, 37:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 202, r. 40—41:	„șchiopătînd pe alt drum de bolovani“ în loc de „șchiopătînd pe alt drum, un drum de bolovani“.
p. 203, r. 2, 7:	„Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 203, r. 10:	„cum“ în loc de „ce“.
p. 203, r. 28:	„XY“ în loc de „XR“.
p. 203, r. 29:	„crînduială“ în lcc de „crdine“.
p. 203, r. 36:	lipsă „și rămîn unde îi pun, sleiți“.
p. 204, r. 1—2:	„Daca-au pornit și ei?“ în loc de „Dac-au pornit în același timp cu noi, și ei, din întuneric?“
p. 204, r. 3:	„Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 204, r. 7:	„subt“ în loc de „sub“.
p. 204, r. 16:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 204, r. 26—28:	„Într-un tablou strein văd în clipa asta limpede și departe de ai mei pe nevastă-mea, amantul ei, dar n-am timp să privesc“ în loc de „Într-un tablou străin, în golul minții, văd în clipa asta limpede și departe de ai mei pe nevastă-mea, amantul ei, dar n-am timp să mă opresc, să-l fixez, ca să privesc“.

p. 204, r. 35: lipsă „plesnite".

p. 204, r. 41: „Zarii" în loc de „Zarurile".

p. 205, r. 1: „s-au întors" în loc de „s-a întors".

p. 205, r. 2: „pe loc" în loc de „în loc".

p. 205, r. 5: „nu au nici voința" în loc de „nu au voința".

p. 205, r. 8: „suntem" în loc de „sîntem".

p. 205, r. 9, 36: „XY" în loc de „XR".

p. 205, r. 12: „dincolo" cu litere cursive.

p. 205, r. 20: „cenușe" în loc de „cenușă".

p. 205, r. 28: „sentinela" în loc de „santinela".

p. 205, r. 30: „nemerit" în loc de „nimerit".

p. 205, r. 31: „avangardei" în loc de „avangărzii".

p. 205, r. 33: „adineaori" în loc de „adineauri".

p. 205, r. 34—35: lipsă „și cînd n-ar fi fost așa: cum nu văd nimic, de pildă".

p. 205, r. 37—38: lipsă „de parcă s-ar fi dat la o parte o perdea".

p. 205, r. 39—40: „Iau o distanță de o sută, două de metri" în loc de „Iau o distanță la o sută, două de metri".

p. 206, r. 1: „Sunt" în loc de „Sînt".

p. 206, r. 2: „întunerec" în loc de „întuneric".

p. 206, r. 7: lipsă „dibuit".

p. 206, r. 15,35: „sunt" în loc de „sînt".

p. 206, r. 18: „Întreb dacă" în loc de „Îi întreb dacă".

p. 206, r. 21—22: „E în întunerec toată" în loc de „E moartă și ghemuită în întuneric toată".

p. 206, r. 29: lipsă „îl luăm călăuză".

p. 206, r. 32: „Îl luăm și înaintăm" în loc de „Îl luăm și pornim înainte".

p. 206, r. 35: „imaginei" în loc de „imaginii".

p. 206, r. 38—39: lipsă „și fără întîrziere".

p. 206, r. 39: „ezită" în loc de „șovăie".

p. 207, r. 5: „subt" în loc de „sub".

p. 207, r. 6—7: „O pădure ghicită de o partea și de alta a drumului" în loc de „O pădure mijită, mai mult ghicită, de o parte și de alta a drumului".

p. 207, r. 10—11: lipsă „de parcă sîntem în pragul altei lumi".

p. 207, r. 19: „flacărilor" în loc de „flăcărilor".

p. 207, r. 23: „întunerecul" în loc de „întunericul".

p. 207, r. 25: „priveliștei" în loc de „priveliștii".

p. 207, r. 26: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 207, r. 32: lipsă „plutind larg".
p. 207, r. 40—41: lipsă „în lămurirea focului".
p. 208, r. 1, 2: „sunt" în loc de „sînt".
p. 208, r. 2: „XY" în loc de „XR".
p. 208, r. 5: lipsă „de belșugul de vederi și".
p. 208, r. 12: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 208, r. 12: lipsă „Voi ști mai tîrziu că".
p. 208, r. 14: „subt" în loc de „sub".
p. 208, r. 23: „Din urmă vine pe șosea căpitanul" în loc de „Din urmă vine pe lîngă oameni căpitanul".
p. 208, r. 28: după „un grup" continuă „Sunt doi răniți aduși de camarazi de-ai lor. Pe urmă alt grup."
p. 208, r. 32: lipsă „localizat".
p. 209, r. 15: lipsă „lungite".
p. 209, r. 24, 29, 33: „sunt" în loc de „sînt".
p. 209, r. 28—29: lipsă „siluitor".
p. 209, r. 41: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 210, r. 7: „Cu voce palidă" în loc de „Cu vocea palidă".
p. 210, r. 22: „sunt" în loc de „sînt".
p. 211, r. 4: „așa cum insuportabilă mi-era" în loc de „așa cum de neîndurat mi-era".
p. 211, r. 5, 6: „sunt" în loc de „sînt".
p. 211, r. 7: „la față" în loc de „în față".
p. 211, r. 9: „cari" în loc de „care".
p. 211, r. 10: lipsă „iscînd, în lumina focului, forme dedublate".
p. 211, r. 12: „suntem" în loc de „sîntem",
p. 211, r. 14: „XY" în loc de „XR".
p. 211, r. 16: „sunt" în loc de „sînt".
p. 211, r. 18: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 211, r. 18: „scăzut" în loc de „coborît".
p. 211, r. 33: lipsă „din XX".
p. 211, r. 33: „Sunt toți abătuți" în loc de „Sînt toți cu sufletele îndoite".
p. 211, r. 36: lipsă „abătut".
p. 211, r. 40: „degajată" în loc de „desprinsă".
p. 212, r. 12—13: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 212, r. 15: „companii" în loc de „companii".
p. 212, r. 16, 18: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 212, r. 20: „sunt" în loc de „sînt".

p. 212, r. 22: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 212, r. 30: „șevrou" în loc de „șevro".
p. 212, r. 33: „Mă întreb" în loc de „Mă întreabă".
p. 212, r. 37: „Trecem" în loc de „Călcăm".
p. 212, r. 40—41: „după ce am trecut-o" în loc de „după ce am alergat prin ea".
p. 213, r. 7—8: lipsă « Primii răniți în acest război ».
p. 213, r. 31: „sunt" în loc de „sînt".
p. 213, r. 34: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 213, r. 39, 40: „cari" în loc de „care".
p. 214, r. 2, 6: „sunt" în loc de „sînt".
p. 214, r. 10, 29, 38: „cari" în loc de „care".
p. 214, r. 11: „aceștia" în loc de „de aci".
p. 214, r. 13: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 215, r. 1: „care-și" în loc de „care își".
p. 215, r. 16: „scădere" în loc de „strîngere".
p. 215, r. 29: lipsă „acum".
p. 215, r. 36, 38: „sunt" în loc de „sînt".
p. 216, r. 3: „cetit" în loc de „citit".
p. 216, r. 9: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 216, r. 9, 31, 37: „sunt" în loc de „sînt".
p. 216, r. 11: „se înăbușe" în loc de „se înăbușă".
p. 216, r. 13: „Lăsa-ți" în loc de „Lăsa-ți-ne".
p. 216, r. 15: „blondă" în loc de „bălaie".
p. 216, r. 17: „viu" în loc de „vin".
p. 216, r. 20: lipsă „Va fi năucitor".
p. 216, r. 22: „se lasă-n genunchi" în loc de „se lasă în genunchi".
p. 217, r. 8: după „în urmă" continuă „Mă scol și alerg înainte, urlînd iar".
p. 217, r. 15, 22: „sunt" în loc de „sînt".
p. 217, r. 15: „răniți" în loc de „rămași".
p. 217, r. 18: „mustață" în loc de „mustața".
p. 217, r. 35: lipsă „Gheorghidiu era pe «lista pierderilor», crede-mă".
p. 217, r. 38—39: „Sunt trimes să-i aduc prizonieri" în loc de „Am poruncă să-i aduc prizonieri".
p. 217, r. 40: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 218, r. 2: „Suntem ca pe o insulă" în loc de „Sîntem sus pe munte ca pe o insulă".
p. 218, r. 11: „Fruntea înaltă" în loc de „Fruntea lui înaltă".
p. 218, r. 13: „compănii" în loc de „companii".

p. 218, r. 25: „adineaori" în loc de „adineauri".
p. 218, r. 39: „sunt" în loc de „sînt".
p. 219, r. 7, 37, 38, 39: „sunt" în loc de „sînt".
p. 219, r. 13: „catedrala înaltă de 2400 de metri" în lcc de „domul gotic de stîncă, înalt de 2400 de metri".
p. 219, r. 18: lipsă „Ca înălțime absolută".
p. 219, r. 18: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 219, r. 20: lipsă „înălțați".
p. 219, r. 25: „lanțuri" în lcc de „lanțul".
p. 219, r. 30: „oameni" în lcc de „bre".
p. 219, r. 37: „subt" în lcc de „sub".
p. 220, r. 5, 8, 15, 16: „sunt" în loc de „sînt".
p. 220, r. 7: lipsă „Opriți-i".
p. 220, r. 8: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 220, r. 26: „Oameni" în lcc de „Oamenii".
p. 220, r. 40: „lupte" în lcc de „luptele".
p. 221, r. 1—2: „Mai tîrziu ordonanța și oameni de la aprovizionare" în loc de „Mai tîrziu ordonanțele și oamenii de la aprovizionare".
p. 221, r. 7: „sentinelă" în loc de „santinelă".
p. 221, r. 8: „subt" în loc de „sub".
p. 221, r. 9: „vecinicie" în loc de „veșnicie".
p. 221, r. 10: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 221, r. 13: „șevrou" în loc de „șevro".
p. 221, r. 16—20: lipsă „Atît de mare e depărtarea de cele întîmplate ieri, că acestea sînt mai aproape de copilăria mea decît mine cel de azi, așa cum se micșorează distanțele satului tău de cătunele vecine, cînd ești departe de tot în orașul străin, cu altă lume".
p. 221, r. 22: „tot atît de îndepărtat" în lcc de „cu adevărat".
p. 221, r. 26: „sunt" în loc de „sînt".
p. 221, r. 29: „ceasuri mai sunt" în loc de „ceasuri sînt".
p. 221, r. 30: „și văd încă pe ai lor" în loc de „și văd pe ai lor".
p. 221, r. 30 lipsă „care nu mai sînt ai lor".
p. 221, r. 38: „postală" în loc de „poștală".
p. 222, r. 13: „sunt" în loc de „sînt".
p. 223, r. 3, 41: „sunt" în loc de „sînt".
p. 223, r. 14: „advccat" în loc de „avccat".
p. 223, r. 20: „adaogă" în loc de „adaugă".
p. 223, r. 28: „suntem" în loc de „sîntem".

p. 223, r. 36, 40: „cămașe“ în loc de „cămașă“.
p. 223, r. 37: „șevrou“ în loc de „șevro“.
p. 224, r. 2, 22: „cari“ în loc de „care“.
p. 224, r. 8: „a Marii“ în loc de „A Mariei“.
p. 224, r. 17: „chiar astă seară“ în loc de „chiar în astă-seară.“
p. 224, r. 26—27: lipsă „vag uimit că în urmă, în liniștea lor, sînt oameni care au legături cu noi“.
p. 224, r. 30: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 224, r. 32: „Toți credeam“ în loc de „Toți credem“.
p. 224, r. 40: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 225, r. 4: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 225, r. 18: „cearceafuri“ în loc de „cearșafuri“.
p. 225, r. 20: „miriștei“ în loc de „miriștii“.
p. 225, r. 21—22: lipsă „cu adevărat“.
p. 226, r. 3: „Suntem“ în loc de „Sîntem“.
p. 226, r. 16: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 226, r. 18—19: „impuse de Corabu sentinelelor și celor ce îl aprovizionează“ în loc de „impuse de Corabu celor ce îl aprovizionează și posturilor de veghe“.
p. 227, r. 1: „Vulcanul“ în loc de „Vulcan“.
p. 227, r. 4: în ed. 1955 lipsă (greșeală perpetuată din ed. 1942) „bocind că de îndată ce satul a fost părăsit“ (text 1930, 1931).
p. 227, r. 5: „cari“ în loc de „care“.
p. 227, r. 10: „ne-au văzut“ în loc de „ne-a văzut“.
p. 227, r. 13, 23: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 227, r. 19: „semn“ în loc de „îndemn“.
p. 227, r. 26: lipsă „e“.
p. 228, r. 1: „chilimbarului“ în loc de „chihlimbarului“.
p. 228, r. 2: „ochii lungi ca prunele verzi“ în loc de „ochii ca niște prune lungi, verzi“.
p. 228, r. 4: „albăstriu“ în loc de „albăstrui“.
p. 228, r. 21: lipsă „izmenit“.
p. 228, r. 23: „subțire“ în loc de „subțirel“.
p. 228, r. 29: „la mine“ în loc de „la nimeni“.
p. 228, r. 31: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 228, r. 38: „surîde cu buzele semețe, roșii“ în loc de „surîde semeț, cu buzele roșii“.
p. 229, r. 1: „înspre“ în loc de „însă, spre“.
p. 229, r. 6: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 229, r. 8: „perchiziție“ în loc de „percheziție“.

p. 229, r. 15: lipsă „tîrît".
p. 229, r. 18: „sentinele" în loc de „santinele".
p. 229, r. 23: „strimt" în loc de „strîmt".
p. 229, r. 28: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 229, r. 28: „subt" în loc de „sub".
p. 229, r. 30: „focuri" în loc de „focurile".
p. 229, r. 35: „subt" în loc de „sub".
p. 230, r. 12: „Rămîi" în loc de „Rămîn".
p. 230, r. 26: „e" în loc de „este".
p. 230, r. 32: „Vulcanul" în loc de „Vulcan".
p. 230, r. 37: „ordinul" în loc de „ordin".
p. 231, r. 3: „aci" în loc de „aici".
p. 231, r. 4: „tehniciani" în loc de „tehnicieni".
p. 231, r. 4: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 231, r. 22: „N.-E." în loc de „nord-est".
p. 232, r. 2: „rețelele" în loc de „rețele".
p. 232, r. 3: „subt" în loc de „sub".
p. 232, r. 7: „sunt" în loc de „sînt".
p. 232, r. 10: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 232, r. 13: lipsă „cînd rîpos".
p. 232, r. 23: „spre extraordinara noastră surprindere" cu litere cursive.
p. 232, r. 24: „complect" în loc de „complet".
p. 233, r. 2: „asemeni" în loc de „asemenea".
p. 233, r. 3—4: „încălecărei" în loc de „încălecării".
p. 233, r. 4: „subt" în loc de „sub".
p. 233, r. 6: „e" în loc de „este".
p. 233, r. 12: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 233, r. 13—14: „ne pune însă pe gînduri" în loc de „ne pune pe gînduri".
p. 233, r. 22: „uimitoare" în loc de „umilitoare".
p. 233, r. 28—29: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 233, r. 37: „sunt" în loc de „sînt".
p. 234, r. 3: „fund" în loc de „fundul".
p. 234, r. 8—9: „și cu mîna acoperindu-și mustața și gura" în loc de „acoperindu-și cu mîna mustața și gura".
p. 234, r. 10, 13: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 234, r. 14, 21: „sunt" în loc de „sînt".
p. 234, r. 19: lipsă „la".
p. 234, r. 19: „o fi trecînd ele noaptea" în loc de „o fi trecînd noaptea".

p. 235, r. 2: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 235, r. 6—7: „marchitani evrei“ în loc de „marchitani“.
p. 235, r. 9: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 235, r. 17: „arestează-le acolo și lasă un post“ în loc de „arestează-le și lasă acolo un post“.
p. 235, r. 20: „acum“ în loc de „acu“.
p. 235, r. 21, 22: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 235, r. 22: „sentinelă“ în loc de „santinelă“.
p. 235, r. 24: „nopței“ în loc de „nopții“.
p. 235, r. 26: „dedesupt“ în loc de „dedesubt“.
p. 235, r. 27: „putem“ în loc de „pcate“.
p. 235, r. 39: „harta“ în loc de „hartă“.
p. 236, r. 4: lipsă „Reiau înfiripat“.
p. 236, r. 21: „să-i mărturisesc“ în loc de „să mărturisesc“.
p. 237, r. 35: „ție“ în loc de „țină“.
p. 237, r. 39: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 238, r. 4: „căngi“ în loc de „crăci“, greșeală perpetuată pînă în ed. 1955.
p. 238, r. 9: fără „palid“.
p. 238, r. 19: „desprețuitor“ în loc de „disprețuitor“.
p. 238, r.39 — p.239, r.1: lipsă „printre case tăcute, stinse, ca locuite de stafii“.
p. 239, r. 5: „înainte să prindă ele de veste“ în loc de „pînă nu prind ele de veste“.
p. 239, r. 16—17: lipsă „Ce pipăie, ce văd, ce simt acum, în clipele astea?“
p. 239, r. 22: lipsă „viu de tot, sperios“.
p. 239, r. 32—33: „E altă lume“ în loc de „E un alt tărîm, la poarta căruia sîntem“.
p. 239, r. 40: „Numai din față“ în loc de „Numai în față“.
p. 240, r. 5—8: „Lămurim în fața noastră culmea amfiteatrului înalt, care păzește vadul“ în loc de „Lămurim în fața noastră culmea amfiteatrului înalt — cu copaci, pășuni, case — care păzește vadul și care se creează acum din nou, din neantul nopții și al necunoscutului“.
p. 240, r. 11: „aveam“ în loc de „avem“.
p. 240, r. 14: „dintre ei“ în loc de „dintre noi“.
p. 240, r. 15: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 240, r. 19: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 240, r. 35: lipsă „lîngă două sălcii“.
p. 240, r. 39: „obicinuit“ în loc de „obișnuit“.
p. 241, r. 1: lipsă „pe pămînt“.
p. 241, r. 14—15: „Compania doua“ în loc de „Compania a doua“.

p. 241, r. 41:	„subt" în loc de „sub".
p. 242, r. 3:	„subt" în loc de „sub".
p. 243, r. 1:	„era de acum" în loc de „era acum".
p. 243, r. 3:	„strade" în lcc de „străzi".
p. 243, r. 4:	„cetăți" în loc de „cetate".
p. 243, r. 18—19:	„începe răpăială și soldatul năvălește pe ușe" în loc de „începe o răpăială de focuri și soldatul năvălește pe ușă".
p. 243, r. 22:	„ușe" în loc de „ușă".
p. 244, r. 6:	„zăvorite" în loc de „zăvorîte".
p. 244, r. 8:	lipsă „ca în niște temnițe".
p. 244, r. 9:	„clasicul" în lcc de „știutul".
p. 244, r. 16, 17, 18:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 244, r. 23:	„înghemuit" în loc de „înghesuit".
p. 245, r. 2:	„verzi" în loc de „verzui".
p. 245, r. 4:	„Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 245, r. 6:	„Pe cine se potrivește" în loc de „Pe cine se împotrivește".
p. 245, r. 8, 12:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 245, r. 16:	lipsă „și e în rezervă la divizie".
p. 245, r. 17:	„plimbă" în loc de „schimbă".
p. 245, r. 18:	„pe la fiecare" în loc de „pe fiecare".
p.245, r. 30:	„praf alb de munte" în loc de „praf de munte".
p. 245, r. 35:	„morței" în loc de „morții".
p. 245, r. 39:	„nu-mi mai rămîne" în lcc de „nu-mi rămîne".
p. 246, r. 2, 25:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 246, r. 4:	„roșiatec" în lcc de „roșiatic".
p. 246, r. 7:	lipsă „dintr-o dată".
p. 246, r. 15:	„moșoroaiele" în loc de „moșuroaiele".
p. 246, r. 20—21:	„Călărețul se apropie tot mai mult ritmic, în trap bătut, aplecat pe cal" în loc de „Călărețul se apropie tot mai mult, legănat în șea, săltînd în trap bătut, aplecat pe cal".
p. 246, r. 22:	lipsă „dintre copaci, din lumea lor".
p. 246, r. 34:	„dumnezeiești de frumoase" în loc de „dumnezeiesc de frumoasă".
p. 246, r. 37:	lipsă „oprește totul în mine ca un zbor întins".
p. 247, r. 1:	„sunt" în loc de „sînt".

p. 247, r. 1: lipsă „îl așteaptă".

p. 247, r. 9—14: lipsă „Ar fi trebuit să numesc doi oameni care să-i apară dintr-o dată înainte și să-l prindă, fără să-l omoare, dar răspunderea mi s-a părut prea mare și, mai ales, ar fi dat impresia că eu evit, pentru mine, pericolele, pe care le impun altora. Am luat de aceea și eu o armă, în mînă, și acum..."

p. 247, r. 17: „Cum va fi?" cu litere cursive.

p. 247, r. 20: „obicinuit" în loc de „obișnuit".

p. 248, r. 29: „sunt" în loc de „sînt".

p. 249, r. 4: „vro" în loc de „vreo".

p. 249, r. 6: „cari" în loc de „care".

p. 249, r. 14: „vaită" în loc de „vaietă".

p. 249, r. 35: „Dămnule ofițer" în loc de „Domnule ofițer".

p. 249, r. 37: „spioană" în loc de „șpioană".

p. 249, r. 40: „doarme" în loc de „rămîne în sat".

p. 250, r. 11, 27: „sunt" în loc de „sînt".

p. 250, r. 13: „leaotă" în loc de „liotă".

p. 250, r. 28: „și-mi bîjbîie, mormîie" în loc de „și bîjbîie, mormăie".

p. 250, r. 40: „trunchiul putred de jgheab"în loc de „trunchiul de jgheab".

p. 251, r. 2: „ca un bici" în loc de „ca bicele".

p. 251, r. 3: „satul" în loc de „ulița".

p. 251, r. 5, 39: „sunt" în loc de „sînt".

p. 251, r. 19: lipsă „tihnit".

p. 251, r. 28: „suntem" în loc de „sîntem".

p. 252, r. 6: lipsă „iar".

p. 252, r. 12, 13: „XY" în loc de „XR".

p. 252, r. 23: „trimes" în loc de „trimis".

p. 252, r. 25: „uscat dispreț" în loc de „dispreț uscat".

p. 252, r. 35: „stradă" în loc de „uliță".

p. 252, r. 36: „sunt" în loc de „sînt".

p. 253, r. 3—4: lipsă „iar cînd ajung pînă la noi, aci, li se pare că s-a aventurat".

p. 253, r. 5—p. 255, r. 29: după „În zilele următoare reluăm plimbările și discuțiile" în ed. 1930 textul are următoarea structură:

„Popescu găsește că războiul nu e prea grozav. Sunt de acord cu el. Viziunea de sînge și foc, mii de cadavre culcate în grămezi, ca lemnele în depozit,

încîlcite lupte corp la corp, ape înroșite, nu le-am întîlnit pînă acum...

— Desigur că vor veni. Războiul ăsta a cunoscut ceea ce se numește retragerea strategică. Am impresia că ei s-au ferit de orice luptă serioasă, că n-au angajat cu noi decît ariergarda, cîteva regimente acolo.

— Nici n-au mai multe... S-a sfîrșit cu războiul' ascultă-mă pe mine, stăruie din nou Popescu.

Nu știu de unde vine impresia de plimbare duminicală, poate unde nu suntem în avantposturi, poate unde ne așteaptă o masă bună, cu vin bun.

Orișan, cu mîinile la spate și fața lungă, de englez, intervine cu bun-simț:

— Eu nu vă înțeleg? De ce dați importanță unei lupte, după proporțiile ei? Înțeleg să facă asta cei de-acasă, dar s-o facem noi?

Popescu e nedumerit.

— Nu înțeleg unde vrei să ajungi...

— Ascultă, Popescule, ce deosebire e pentru noi că murim într-o luptă cu mii de mii de obuze și cu mii de cadavre, sau nimeriți cînd stăm la masă de un singur obuz?

— Ei, cum o să fie totuna?

Intervin și eu, surprins de justețea observației:

— Sigur!... pentru soldatul din prima linie nu există «luptă uriașe» sau «luptă neînsemnată».

Mai intervin și alți camarazi, care sunt pasionați de apariția paradoxală a afirmației.

— Pentru cei din țară, sigur că nu e același lucru, dar pentru noi e altceva, reia Orișan.

— Ei, asta-i!

— Nu mai încape îndoială... Ascultă-mă, să-ți dau un exemplu. Cînd noi ceteam în gazetă despre «accidentul» din gara cutare, că un frînar a fost omorît, iar altuia i s-au retezat picioarele, abia de ne aruncam ochii pe cele cîteva rînduri care relatau întîmplarea. Dar cînd ceteam pe o pagină întreagă «Catastrofa de cale ferată de la Cîmpurile» atunci eram îngroziți, ceteam fără oprire detalii senzaționale.

Și Orișan reia argumentarea mai cu pasiune.

— Pentru frînarul mort și pentru cel cu picioarele retezate e totuna, dacă alături de ei au mai murit atîtea zeci. Ei aceleași senzații le-au încercat. Și dacă ar fi fost sfîrșitul lumii, cu planetele ciocnite, același lucru ar fi fost pentru ei.

Popescu și ceilalți din camarazi au devenit gînditori. Ne atrage luarea-aminte un grup care se ceartă și ne apropiem. Doi soldați întind de un sas bătrîn, negricios, cu fața uscată și mustăți stufoase. Vor să-l aducă la regiment.

La întrebarea comandantului mitralierelor, căci sunt oamenii lui, ei ne lămuresc că sasul a vrut să împuște pe un român, care e, dealtfel, și el de față.

— A vrut să-mi fure mașina de cusut, domnule ofițer, uite, de-abia i-am smuls-o.

Mașina e, într-adevăr, corp delict între ei.

— A scos revolverul să mă împuște, domnule comandant.

Sasul lămurește că numai așa i-a lăsat mașina cel care vrea să i-o ia.

Judecata ofițerului e scurtă.

— De ce porți revolver, de ce n-ai predat revolverul? duceți-l la divizie.

Cineva remarcă, în treacăt că nu s-a dat ordin să se strîngă armele și discuția veche e reluată pasionat, căci Popescu pare obsedat.

— Nu poate să fie, dragă, totuna. Să compari, să zicem, bătălia de la Verdun, cu lupta de la Olt a noastră?

Orișan e furios, dar cum niciodată nu ridică tonul, îi e aprinsă numai privirea.

— Dragă, sigur că pentru Istorie, sau pentru străinătate, sau pentru gazetele și lumea de-acasă nu se poate compara ce-a fost la Olt cu Verdunul...

Reiau și eu antrenat.

— Sigur... Absolut... Nici chiar pentru noi, batalionul trei, care am intervenit în urmă și am avut numai cinci-șase oameni pierdere. Dar pentru compania a doua, care a fost surprinsă de mitralieră în

apă și înjumătățită din cîteva pîrîituri, cred că lupta a fost ca pentru orice companie angajată la Verdun. Închipuiește-ți răniți luptînd cu valurile toată noaptea. O patrulă care luptă cu o forță superioară și e bombardată precis cu un singur tun luptă tot atît de greu ca pe Somme...

Întăresc cu amintiri din descrieri.

— Dealtminteri am cetit că grozăvia luptelor de acolo stă în faptul că doi oameni izolați într-o groapă de obuz trebuie să lupte neștiuți de nimeni cîte-o noapte întreagă. Exact cum luptă unele patrule de-ale noastre.

Păreau că s-au convins, dar iar reiau, aproape indignați că erau pe cale să admită o absurditate.

— Fugi, dragă, se compară riscurile pe care le ai într-o bătălie mare, cu o bătălie ca aceea de la Bran?

Un soldat ne cheamă la popotă, dar discuția continuă și acolo. Popescu ne denunță căpitanului, care s-a așezat la masă, că susținem o absurditate. Orișan reia energic.

— Domnule căpitan, e sau nu, totuna pentru cel angajat într-o bătălie, dacă e vorba de o luptă cu efective mari, ca la Verdun, sau de o luptă cu efective mici?"

p. 255, r. 33, 35:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 256, r. 6, 10:	lipsă „semnul".
p. 256, r. 15—17:	lipsă „și așez pe masă cu un gest secundar furculița cuțitul, solnița, ca și cînd aș vrea ca ordinea aceasta să-mi pregătească pe cea din gînd".
p. 256, r. 25—26	„companii" în loc de „compănii".
p. 256, r. 26:	„ca batalionul" în loc de „că batalionul".
p. 256, r. 30:	„Aici" în loc de „Atunci".
p. 256, r. 31:	„Și" în loc de „Iar".
p. 256, r. 34:	lipsă „din nou".
p. 256, r. 38:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 257, r. 4:	„participau" în lcc de „participă".
p. 257, r. 6:	„eunuci" în loc de „eunuc".
p. 257, r. 9:	„streine" în lcc de „străine".
p. 257, r. 17:	„XY" în loc de „XX".

p. 257, r. 19: „că pierdem jumătate“ în loc de „pierdem jumătate“.

p. 257, r. 23: lipsă „ei“.

p. 257, r. 28: „căci“ în loc de „că“.

p. 257, r. 32: „efectiv“ cu litere cursive.

p. 257, r. 35: „suntem“ în loc de „sîntem“.

p. 258, r. 3: „la noapte“ în loc de „în noapte“.

p. 258, r. 4: „vostru“ în lcc de „nostru“.

p. 258, r. 6, 26: „subt“ în lcc de „sub“.

p. 258, r. 11—12: lipsă „Popescu se întoarce ușor spre dreapta, ca și cînd s-ar feri de ceva nevăzut și pe urmă ridică umărul“.

p. 258, r. 25: „cu companiile“ în loc de „cu trei companii“.

p. 258, r. 29, 30: „sunt“ în lcc de „sînt“.

p. 258, r. 39: lipsă „poruncitor“.

p. 259, r. 3: „Sunt“ în loc de „Sînt“.

p. 259, r. 9: în ed. 1955 greșeală de tipar „înghețat“.

p. 259, r. 12, 34: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 259, r. 16: „ccpilărcasă“ în lcc de „ccpilărească“.

p. 259, r. 29: „amenințîndu-ne cu pumnii, huiduindu-ne, înjurîndu-ne“ în lcc de „amenințîndu-ne“.

p. 259, r. 30: lipsă „mea“.

p. 259, r. 36—37: „în fața“ în lcc de „pe dinaintea“.

p. 260, r. 14: „adineaori“ în loc de „adineauri“.

p. 260, r. 21: lipsă „cercetează“.

p. 260, r. 39: lipsă „care a rămas de capul lui acolo“.

p. 261, r. 3—4: „artileriei noastre“ în loc de „artileriei românești“.

p. 261, r. 5: lipsă „chiar“.

p. 261, r. 11: „nereușind“ în loc de „neizbutind“.

p. 261, r. 17, 18: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 261, r. 18: lipsă „alte“.

p. 261, r. 37—38: „Suspectez întunerecul, pădurea toată, nesfîrșirea din care nu văd nimic pînă la capătul lumii“ în loc de „Privesc bănuitor, fără să văd nimic, întunericul, pădurea toată, nesfîrșirea pînă la capătul lumii“.

p. 261, r. 38: lipsă „Îmi simt inima ca un mic cheag“.

p. 262, r. 6: „Suntem“ în loc de „Sîntem“.

p. 262, r. 7: „Trimet“ în loc de „Trimit“.

p. 262, r. 12: „sunt“ în loc de „sînt“.

p. 262, r. 14: „șevrou“ în loc de „șevro“.

p. 262, r. 15: lipsă „înseilat“.

p. 262, r. 18: „Niculai" în lcc de „Niculae".
p. 262, r. 24: „o senzație" în loc de „o asemuire".
p. 262, r. 25: „iar simt" în loc de „simt iar".
p. 262, r. 28: „pe urmă" în loc de „după aceea".
p. 262, r. 33: lipsă „puțin zănatic".
p. 262, r. 34: „băiete" în loc de „băieți".
p. 262, r. 36: „sunt" în loc de „sînt".
p. 262, r. 39: „vecinicie" în loc de „veșnicie".
p. 262, r. 40: lipsă „căci pulpele au ceva zgrunțuros și zdruncinat în ele".
p. 263, r. 3: „subt" în loc de „sub".
p. 263, r. 8: „veciniciei" în loc de „veșniciei".
p. 263, r. 9: „probabil trebuie" în loc de „e cu putință".
p. 263, r. 12: „obicinuite" în loc de „obișnuite".
p. 263, r. 15: „adaoga" în lcc de „adaugă".
p. 263, r. 21, 34: „sunt" în loc de „sînt".
p. 263, r. 26: „sunteți" în loc de „sînteți".
p. 263, r. 31: „salvatoare" în loc de „mîntuitoare".
p. 263, r. 41: „umflată" în loc de „împăiată".
p. 264, r. 5: lipsă „De".
p. 264, r. 7: „și" în loc de „iar".
p. 264, r. 8: „înfățișază" în loc de „înfățișară".
p. 264, r. 13: „sublocotinent" în loc de „sublocotenent".
p. 264, r. 14: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 264, r. 23: „răchite" în loc de „răchiți".
p. 264, r. 35: „fripturei" în loc de „fripturii".
p. 264, r. 38—41: „Ridicăm privirile mirați de focurile astea de aici, dar un locotenent de la cartier ne lămurește continuîndu-și masa" în loc de „Tresărim toți, căci, desprinse de voința noastră, trupurile au încremeniri sperioase, nejudecate, la orice zgomot care amintește de luptă. Un locotenent de la cartier ne lămurește rostul focurilor aci, continuîndu-și masa".
p. 265, r. 3: lipsă „Tresărirea a trecut ca o undă, dar gîndim acum și".
p. 265, r. 7: „mîni" în lcc de „mîini".
p. 265, r. 10: „trimes" în loc de „trimis".
p. 265, r. 12: „sunt" în loc de „sînt".
p. 265, r. 14: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 265, r. 28: lipsă „și jigărit".

p. 265, r. 34–35:	„nu mă va trăda" în loc de „nu mă trădează".
p. 265, r. 40:	„girase" în loc de „gira".
p. 266, r. 1:	„obicinuiţi" în loc de „obişnuiţi".
p. 266, r. 6:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 267, r. 3:	„Ştim" în loc de „Ştiam".
p. 267, r. 21:	„Subt" în loc de „Sub".
p. 268, r. 4:	lipsă „cu buruieni al".
p. 268, r. 15:	„lungirea" în loc de „lungimea".
p. 268, r. 23:	„petec" în loc de „petic".
p. 268, r. 31:	„streine" în loc de „străine".
p. 268, r. 33:	„suntem încolonaţi" în loc de „ne tălăzuim încolonaţi".
p. 268, r. 35:	„întunerec" în loc de „întuneric".
p. 268, r. 38—40:	lipsă „Căci punctul culminant al războiului mondial îl constituie atacul german de la 15 iulie 1918, prăbuşit odată cu ultima capacitate ofensivă germană, în Champagne".
p. 269, r. 7:	„dooomnul" în loc de „domnul".
p. 269, r. 8:	„întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 269, r. 9:	lipsă „şi trecută".
p. 269, r. 9–10:	„mai i se ştie începutul" în loc de „i se mai ştie locul de început".
p. 269, r. 13:	„obsedantă grije" în loc de „sîcîitoare grijă".
p. 269, r. 16:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 269, r. 31:	„întunerec" în loc de „întuneric".
p. 269, r. 37:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 270, r. 3:	„întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 270, r. 9:	„indulgenţă" în loc de „îngăduinţă".
p. 270, r. 15, 27:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 270, r. 19–20:	„halucinare" în loc de „halucinaţie".
p. 270, r. 30:	lipsă „cu chibzuială".
p. 271, r. 1, 11:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 271, r. 5:	„transform" în loc de „prefac".
p. 271, r. 23:	„tot" în loc de „totul".
p. 271, r. 25:	„Trimet" în loc de „Trimit".
p. 272, r. 5:	„sus pe dîmb" în loc de „pe dîmb".
p. 272, r. 26:	„Niculae" în loc de „Nicolae".
p. 273, r. 5—6:	„spre continua noastră nedumerire" în loc de „spre neîntrerupta noastră nedumerire".
p. 273, r. 7:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 273, r. 14:	„petec" în loc de „petic".

p. 273, r. 23: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 273, r. 39: „subt“ în loc de „sub“.
p. 273, r. 41: „nedumerit“ în loc de „necontenit“.
p. 274, r. 4, 8, 12, 22: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 274, r. 15—16: lipsă „măturînd în fața ei“.
p. 274, r. 17: „Suntem“ în loc de „Sîntem“.
p. 274, r. 19, 38: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 274, r. 32: „petec“ în loc de „petic“.
p. 275, r. 1, 32, 33: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 275, r. 15—16: lipsă „ridicînd, ca niște brazi, pămînt negru“.
p. 275, r. 20: lipsă „spintecînd năprasnic pe sus aerul“.
p. 275, r. 35: „rîpei“ în loc de „rîpii“.
p. 275, r. 40: „30/17 septembrie 1916“ în loc de „17/30 septembrie 1916“.
p. 276, r. 2: „rîpei“ în loc de „rîpii“.
p. 276, r. 10: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 276, r. 11—14: lipsă „E o schimbare de sus în jos, ca și cînd ar fi căzut tîmpla cerului și jumătate din priveliște s-ar fi răsucit ca într-un ochi bolnav, ca într-o oglindă, dintr-o dată întoarsă“.
p. 276, r. 21, 23, 31: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 276, r. 26: „deosebită“ în loc de „deosebit“.
p. 276, r. 35: „și“ în loc de „iar“.
p. 276, r. 41: „costișe“ în loc de „costișă“.
p. 277, r. 3: „perină“ în loc de „pernă“.
p. 277, r. 3: „Suntem“ în loc de „Sîntem“.
p. 277, r. 4: „subt“ în loc de „sub“.
p. 277, r. 7: „cari“ în loc de „care“.
p. 277, r. 9, 41: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 277, r. 28: „dacă să te oprești“ în loc de „să te oprești“.
p. 277, r. 32—33: „alt sistem“ în loc de „altă socoteală, cu grijă potrivită“.
p. 278, r. 4—6: lipsă „Pămîntul fărîmițat, țîșnit în sus, cade acum, cu întîrziere, în ploaie pe noi“.
p. 278, r. 9: „cari“ în loc de „care“.
p. 278, r. 10: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 278, r. 10: „subt“ în loc de „sub“.
p. 278, r. 29—33: „Mi-e totul indiferent parcă. Toată voința mi s-a consumat în convulsiuni. Vin fîsîituri de gloanțe și mi se par ridicule și parcă departe de simțurile mele,

acum amestecate cu exploziile de obuz" în loc de „E un fel de nepăsare parcă, mai curînd un soi de nesimțire. Toată voința mi s-a consumat în convulsiuni. Vin fîsîituri de gloanțe și, așa, amestecate cu exploziile de obuz, mi se par ridicule și parcă departe de simțurile mele".

p. 278, r. 37: „acum" în loc de „acuma".

p. 278, r. 39: „Niculai" în loc de „Niculae".

p. 279, r. 2: „suntem" în loc de „sîntem".

p. 279, r. 3: „parcă" în loc de „pare-se".

p. 279, r. 5: „adineaori" în loc de „adineauri".

p. 279, r. 7: lipsă „prevăzînd".

p. 279, r. 11, 13, 16, 36: „sunt" în loc de „sînt".

p. 279, r. 12: „Acum" în loc de „Acuma".

p. 279, r. 12: „nu mai îmi vine" în loc de „nu îmi mai vine".

p. 279, r. 17: „Așa mă simt și eu acum" în loc de „Așa, descheiat de toate, mă simt și eu acum".

p. 279, r. 17—19: „Abia dacă îmi dau seama că oamenii au obrazurile murdare de pămînt sau de funingine" în loc de „Nu mai îmi dau seama dacă oamenii au obrazurile murdare de pămînt sau de funingine".

p. 279, r. 23—24: lipsă „cu fața stinsă, cu mustața căzută și colțurile gurii înspumate".

p. 279, r. 26—27: lipsă „și obuzele trec pe sus de tot, ca o uruială de vagonete".

p. 279, r. 30: „de" în loc de „la".

p. 279, r. 34—35: lipsă „Urechile vîjîie înnebunite și fără întrerupere, chiar acum, cînd obuzele nu vin în noi".

p. 279, r. 36: „Acum" în loc de „Dar iată".

p. 279, r. 37—38: lipsă „acum înțelegem bine".

p. 279, r. 39: „Nădăjduiam" în loc de „Nădăjduim".

p. 280, r. 7: lipsă „de".

p. 280, r. 9: „cari" în loc de „care".

p. 280, r. 12: lipsă „căzînd și rupînd totul".

p. 280, r. 15: „și cu" în loc de „printre".

p. 280, r. 18: lipsă „cu urechile plesnite".

p. 280, r. 20—21: lipsă „și e neasemănat lucru această rupere din vederea morții".

p. 280, r. 22:	„Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 280, r. 24:	lipsă „arzătoare".
p. 280, r. 27:	„rîpei" în loc de „rîpii".
p. 280, r. 31:	„pernă" în loc de „perină".
p. 281, r. 6:	„deși e o vatră subt mal" în loc de „înghesuiți într-o vatră sub mal".
p. 281, r. 11, 23:	„Niculae" în loc de „Nicolae".
p. 281, r. 20, 25, 26, 38:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 281, r. 27, 36:	„grije" în loc de „grijă".
p. 282, r. 9:	„legătura" în loc de „legătură".
p. 282, r. 24:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 282, r. 24:	„timpul" în loc de „timp".
p. 282, r. 34:	lipsă „cît un turn".
p. 282, r. 36:	„cari" în loc de „care".
p. 282, r. 40:	„Pătru" în loc de „Petru".
p. 283, r. 1, 5, 14:	„Măriei" în loc de „Mariei".
p. 283, r. 4:	„cum un obuz" în loc de „un obuz".
p. 283, r. 10:	„mamă ... mamă" în loc de „mamă ... ma ...".
p. 283, r. 11:	lipsă „vîjîitoare".
p. 283, r. 15, 31:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 283, r. 16:	„Haide" în loc de „Haideți".
p. 283, r. 19:	lipsă „artileria inamică".
p. 283, r. 25:	„firul" („tirul" în ed. 1931) în loc de „ținta".
p. 283, r. 25:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 283, r. 27:	„obicinuiți" în loc de „obișnuiți".
p. 283, r. 39:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 283, r. 40:	„subt" în loc de „sub".
p. 284, r. 2, 16, 18:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 284, r. 12:	„pimniță" în loc de „pivniță".
p. 284, r. 30:	„grije" în loc de „grijă".
p. 284, r. 35—38:	lipsă „(L-am întrebat mai tîrziu, cu o inexplicabilă neînțelegere, de ce a și semnat bilețelele și mi-a răspuns, cu bună dreptate: Ca să nu credeți că e vreo cursă a nemților)".
p. 284, r. 39:	„obicinuită" în loc de „obișnuită".

p. 285, r. 11: „E" în loc de „Era".
p. 285, r. 12: „soarele e viu și lumina albicioasă" în lcc de „soarele și lumina albicioasă".
p. 285, r. 23: „domnu maior" în loc de „domn maior".
p. 286, r. 1, 20: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 286, r. 10: „pe rănițiì" în loc de „rănițiì".
p. 286, r. 17, 39, 43: „sunt" în loc de „sînt".
p. 286, r. 29: „cetit" în loc de „citit".
p. 286, r. 31: „subt" în loc de „sub".
p. 286, r. 32—33: lipsă „mii de obuze de toate calibrele, menite să spulbere tranșee și adăposturi".
p. 286, r. 34—35: lipsă „adică nu erau de-a dreptul și individual văzute de observatorii lor, cu toate că, dealtfel, tirul era verificat de aeroplane, și cît de cît".
p. 286, r. 36: „iar noi în adăposturi" în loc de „ne găseam în adăposturi".
p. 286, r. 36: „Și" în loc de „Iar".
p. 286, r. 38: „subt" în loc de „sub".
p. 287, r. 1: „sunt" în loc de „sînt".
p. 287, r. 30: „complect" în loc de „complet".
p. 287, r. 36—37: „maiorul de Jarotzki" în loc de „maiorul Jarotzki".
p. 287, r. 47: „după-amiazi" în loc de „după-amiază".
p. 288, r. 24: „Subt" în loc de „Sub".
p. 289, r. 19: „subt" în loc de „sub".
p. 289, r. 31: „sunt" în loc de „sînt".
p. 289, r. 31: „neobicinuite" în loc de „neobișnuite".
p. 291, r. 6: „au" în lcc de „am".
p. 291, r. 12: de două ori „sunt" în loc de „sînt".
p. 291, r. 14—18: „Căpitanul, îngăduitor și femenin, mă potolește cu prietenie, uimit și bucuros cînd mă vede întors din valea, unde mă lăsase" în loc de „Căpitanul îngăduitor și feminin, mă potolește cu prietenie, uimit (ca un țăran care a vrut să rătăcească prin oraș un cîine și îl găsește, aproape de casă, sub dricul carului), dar sincer bucuros cînd mă vede întors din valea unde mă lăsase".
p. 292, r. 2: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 292, r. 4: „întîiele" în loc de „întîile".
p. 292, r. 5: „nevestii" în loc de „nevestei".

p. 292, r. 7—8:	„iar ser˃iciile regulamentului" în loc de „serviciile regulamentului".
p. 292, r. 9:	„complectări" în loc de „completări".
p. 292, r. 12—13:	„de bagaje" în loc de „cu bagaje".
p. 292, r. 19:	„cetit" în loc de „citit".
p. 293, r. 2:	lipsă „ca".
p. 293, r. 17:	„lucrurile așa cum sunt" în loc de „lucrurile cum sînt".
p. 293, r. 20, 33, 34, 40:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 293, r. 21:	„în fiecare seară, mamă" în loc de „în fiecare seară".
p. 293, r. 24:	lipsă „mov".
p. 293, r. 25:	„care m-a uimit" în loc de „m-a uimit".
p. 293, r. 33:	„biroul mic american" în loc de „biroul american".
p. 294, r. 13:	„celalt" în loc de „celălalt".
p. 294, r. 25:	lipsă „pe".
p. 294, r. 29:	„le-am privi" în loc de „le-am fi privit".
p. 294, r. 33:	„costa" în loc de „costă".
p. 294, r. 34:	„complectează" în loc de „completează".
p. 294, r. 35:	lipsă „crezînd că glumește".
p. 295, r. 1:	lipsă „cu dispreț".
p. 295, r. 2:	lipsă „mereu".
p. 295, r. 2:	„mătasă" în loc de „mătase".
p. 295, r. 2:	„trimet" în loc de „trimit".
p. 295, r. 5:	„gros" în loc de „gras".
p. 295, r. 7:	„trimes" în loc de „trimis".
p. 295, r. 8	„sunt" în loc de „sînt".
p. 295, r. 15:	după „bolnav" urmează „măcinat de tuberculoză, condamnat definitiv".
p. 295, r. 24:	de două ori „sunt" în loc de „sînt".
p. 295, r. 28:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 295, r. 29:	lipsă „mai".
p. 295, r. 33:	„aci" în loc de „aici".
p. 295, r. 38:	lipsă „cu".
p. 296, r. 6:	după „umpluți" urmează „îi face bucătarul companiei ca acasă".
p. 296, r. 7, 12, 27:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 296, r. 9, 16, 26:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 296, r. 18:	de două ori „sunt" în loc de „sînt".
p. 296, r. 32:	după „veselie" urmează „care".

p. 296, r. 33: „cari" în loc de „care".
p. 296, r. 34: „sunt" în loc de „sînt".
p. 296, r. 38: „Dom sublocotenent" în loc de „Domn sublocotenent".
p. 297, r. 6: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 297, r. 7: „fragment de bucurie care" în loc de „chiot de bucurie".
p. 297, r. 14: „lasă-n" în loc de „lasă în".
p. 297, r. 16: „grije" în loc de „grijă".
p. 297, r. 26, 28: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 297, r. 28: „tot în acelaşi costum ofiţeresc" în loc de „tot în costumul ofiţeresc".
p. 297, r. 31: „Săntă Măriei" în loc de „Sfîntă Măriei".
p. 297, r. 33: „ezită" în loc de „se codeşte".
p. 297, r. 34: lipsă „într-o eventuală luptă".
p. 297, r. 41: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 297, r. 41: „subt" în loc de „sub".
p. 298, r. 14: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 298, r. 15: „şevrou" în loc de „şevro".
p. 298, r. 20: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 298, r. 21: „ţigare" în loc de „ţigară".
p. 298, r. 22: „parcă" în loc de „fără îndoială".
p. 298, r. 24: „drumul se vede, ocoleşte" în loc de „drumul ocoleşte".
p. 298, r. 24: lipsă „el".
p. 298, r. 27: „sens" în loc de „noimă".
p. 298, r. 29—30: „întunerec" în loc de „întuneric".
p. 298, r. 34, 39: „sunt" în loc de „sînt".
p. 299, r. 4, 10, 11: „sunteţi" în loc de „sînteţi".
p. 299, r. 12: „cămaşe" în loc de „cămaşă".
p. 299, r. 13: lipsă „ca".
p. 299, r. 14: „regăsim" în loc de „regăsirăm".
p. 299, r. 18: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 299, r. 22: „pe altă parte" în loc de „într-altă parte".
p. 299, r. 29—30: „Noroc că şi artileria merge tot aşa de încet ca şi noi" în loc de „Oare artileria merge tot aşa de încet ca noi?"
p. 299, r. 40: „subt" în loc de „sub".
p. 300, r. 6: „sus sunt călări" în loc de „sus călări".
p. 300, r. 13: „cum" în loc de „acum".
p. 300, r. 15: „vecinicie" în loc de „veşnicie".

p. 300, r. 19—20: „mă anunță" în loc de „îmi anunță".
p. 300, r. 24: „întunerecul" în loc de „întunericul".
p. 300, r. 27: „însă" în loc de „încă".
p. 300, r. 34: „cari" în loc de „care".
p. 300, r. 35: „suntem" în loc de „sîntem".
p. 301, r. 1: „lipită rece" în loc de „lipită cu clei rece".
p. 301, r. 1: „șevrou" în loc de „șevro".
p. 301, r. 7: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 301, r. 8: „rece" în loc de „înghețată".
p. 301, r. 10: „vîlcelușe" în loc de „vîlcelușă".
p. 301, r. 17: lipsă „plouate".
p. 301, r. 22: lipsă „de".
p. 301, r. 22: „ei fac" în loc de „el face".
p. 301, r. 24: „probabil" în loc de „după cît se pare".
p. 301, r. 38: „pășuni" în loc de „pășune".
p. 302, r. 4: lipsă „Dimiu".
p. 302, r. 5: „nu crede că aud" în loc de „crede că nu aud".
p. 302, r. 6: lipsă „cu".
p. 302, r. 12: „sunt neîntrerupte" în loc de „sînt întrerupte".
p. 302, r. 14, 23: „sunt" în loc de „sînt".
p. 302, r. 15: „suntem" în loc de „ne găsim".
p. 302, r. 17: „trombe" în loc de „trombele".
p. 302, r. 20: „Niculae" în loc de „Nicolae".
p. 302, r. 25: lipsă „să trecem prin el".
p. 302, r. 27: „rîcăie" în loc de „rîcîie".
p. 302, r. 37: „Suntem" în loc de „Sîntem".
p. 302, r. 38: „moartea" în loc de „moarte".
p. 303, r. 1: „Căzute lîngă tine" în loc de „Năruite lîngă mine".
p. 303, r. 1: „sunt" în loc de „sînt".
p. 303, r. 4: „cădere" în loc de „dezlănțuire".
p. 303, r. 5: „te știi scăpat" în loc de „te găsești scăpat".
p. 303, r. 11: „Sunt" în loc de „Sînt".
p. 303, r. 11: „în plin cîmp de bătaie" în loc de „în plină bătaie".
p. 303, r. 21: „suntem pe pășunea largă" în loc de „sînt și ei pe pășunea largă".
p. 303, r. 37—40: „Căci nici pe departe nu e acea ploaie de gloanțe prin care se spune că trebuie să pleci la război" în loc de „Constat, așa pentru mine, cu gratuitate în clipele acestea de moarte, că nici pe departe nu e

acea «ploaie» de gloanțe prin care se spune că trebuie să treci la război".

p. 303, r. 41: „cînd sunt mai sus" în loc de „cînd gloanțele trec mai sus".

p. 304, r. 1, 28, 30, 33, 37: „sunt" în loc de „sînt".

p. 304, r. 3: „izbind pereche" în loc de „izbesc pereche".

p. 304, r. 25: „vîlcelușii" în loc de „vîlcelușei".

p. 304, r. 26: „se strigă în scîncete" în loc de „se strigă înapoi".

p. 304, r. 32-33: „Mult mai la dreapta" în loc de „Mult la dreapta".

p. 304, r. 36: „cetire" în loc de „citire".

p. 305, r. 1: „cunoaște altfel cu ceea ce cunoștea" în loc de „cunoaște altfel ceea ce cunoștea".

p. 305, r. 3: „vîlcelușe" în loc de „vîlcelușă".

p. 305, r. 3: lipsă „de oameni".

p. 305, r. 9: lipsă „E o răpăială asurzitoare".

p. 305, r. 16: lipsă „ca".

p. 305, r. 22: „azi" cu litere cursive.

p. 305, r. 31: „iarba" în loc de „iarbă".

p. 305, r. 33: „Ceilalți" în loc de „Inamicul".

p. 305, r. 37: după „îndîrjire" urmează „indignat".

p. 306, r. 7: lipsă „dat".

p. 306, r. 14, 21: „sunt" în loc de „sînt".

p. 306, r. 21: „Sîsîiturile" în loc de „Fîsîiturile".

p. 306, r. 21: „pe deasupra noastră" în loc de „dar pe sus".

p. 306, r. 22: „vîlcelușe" în loc de „vîlcelușă".

p. 306, r. 28: „alți zece-douăzeci de metri" în loc de „alți douăzeci de metri".

p. 306, r. 30-31: „Desigur" în loc de „Fără îndoială".

p. 306, r. 32: „din gloanțele" în loc de „dintre gloanțele".

p. 306, r. 38: „chiar lîngă urechile mele" în loc de „lîngă urechile mele chiar".

p. 306, r. 39: lipsă „chiar".

p. 306, r. 40—41: „de cîteva ori" în loc de „căci îmi sparge urechile".

p. 307, r. 6: „groapei" în loc de „gropii".

p. 307, r. 8: „vîlcelușe" în loc de „vîlcelușă".

p. 307, r. 10: lipsă „iar".

p. 307, r. 12: lipsă „În sfîrșit".

p. 307, r. 12: „face iar semn" în loc de „fac semn".

p. 307, r. 14, 39: „sunt" în loc de „sînt".

p. 307, r. 17:	„Sunteți“ în loc de „Sînteți“.
p. 307, r. 18:	„atîrnat“ în loc de „atîrnă“.
p. 307, r. 23—24:	lipsă „cu un aer“.
p. 307, r. 31:	lipsă „acum tare“.
p. 307, r. 38:	„suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 308, r. 15:	„suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 308, r. 18:	„țiu“ în loc de „țin“.
p. 308, r. 29:	„aceste“ în loc de „acești“.
p. 308, r. 36—37:	„După un sfert de oră sunt scăpat“ cu litere cursive.
p. 309, r. 11:	„Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 309, r. 17:	lipsă „plină de sînge, și“.
p. 309, r. 21:	„sus acum sunt“ în loc de „acum sînt sus“.
p. 309, r. 23—24:	„se deschide acum spre o altă lume“ în loc de „se deschide de astă dată spre o altă lume“.
p. 309, r. 31:	„ștofă“ în loc de „stofă“.
p. 309, r. 34:	„cari“ în loc de „care“.
p. 309, r. 35:	„sunt“ în loc de „sînt“.
p. 309, r. 39:	lipsă „un reper“.
p. 310, r. 2:	lipsă „confruntînd“.
p. 310, r. 6:	„strein“ în loc de „străin“.
p. 310, r. 10, 14:	„Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 310, r. 15:	lipsă „el“.
p. 310, r. 19:	„ambulanța-automobilă“ în loc de „ambulanța-automobil“.
p. 310, r. 20:	„Neîndemînatec“ în loc de „Neîndemînatic“.
p. 310, r. 27:	„ci de la“ în loc de „de la“.
p. 310, r. 29:	lipsă „el“.
p. 310, r. 31:	„obicinuit“ în loc de „obișnuit“.
p. 310, r. 32:	„ale“ în loc de „a“.
p. 310, r. 35:	„Nici“ în loc de „Nu“.
p. 310, r. 36:	„nici“ în loc de „în“.
p. 310, r. 38:	lipsă „dar“.
p. 310, r. 40:	lipsă „să vreau să ucid“.
p. 310, r. 41:	lipsă „cînd mi l-am confirmat“.
p. 311, r. 1:	„germană“ în loc de „inamicului“.
p. 311, r. 1:	lipsă „mie ca român“.
p. 311, r. 4—5:	„partea a doua“ în loc de „partea doua“.
p. 311, r. 5—6:	lipsă „cînd eram uneori apostrofați din tranșeele apropiate“.
p. 311, r. 11:	lipsă „național“.

p. 311, r. 14: „de se întoarce spre mine“ în loc de „ca să-l fac să se întoarcă spre mine“.
p. 311, r. 16—17: „reputația“ în loc de „pretenția“.
p. 311, r. 17: „curagioși“ în loc de „curajoși“.
p. 311, r. 31—32: după „atac“ urmează „fără îndoială“.
p. 312, r. 1: „atunci“ în loc de „de data asta“.
p. 312, r. 9: „aci“ în loc de „aici“.
p. 312, r. 16: „dacă“ în loc de „că“.
p. 312, r. 28: „neobicinuit“ în loc de „neobișnuit“.
p. 312, r. 37: „pe frig și pe ploaie“ în loc de „pe frig și ploaie“.
p. 312, r. 38: „octomvrie“ în loc de „octombrie“.
p. 312, r. 40: „cari“ în loc de „care“.
p. 312, r. 40: „dată“ în loc de „oară“.
p. 312, r. 42: după „prizonieri“ urmează indicația bibliografică: *Istoria românilor pentru întregirea României* ***1916-19***, p. 308, 310, 311.
p. 313, r. 19: „suntem“ în loc de „sîntem“.
p. 313, r. 26: „aș fi eliberat“ în loc de „aș fi fost eliberat“.
p. 313, r. 31: „regulele“ în loc de „regulile“.
p. 313, r. 40: „iar“ în loc de „din nou“.
p. 314, r. 5: „subt“ în loc de „sub“.
p. 314, r. 15: „sunteți“ în loc de „sînteți“.
p. 314, r. 23: „adăogăm“ în loc de „adăugăm“.
p. 314, r. 38: după „aceleași“ urmează „greșeli“.
p. 315, r. 8: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 315, r. 35: lipsă „noastre“.
p. 316, r. 7: „cetit“ în loc de „citit“.
p. 316, r. 14, 28: „sunt“ în loc de „sînt“.
p. 316, r. 21: lipsă „apoi senină“.
p. 316, r. 21: lipsă „mereu“.
p. 316, r. 23: „întunerec“ în loc de „întuneric“.
p. 316, r. 29: „La miezul nopții“ în loc de „Tîrziu de tot“.
p. 316, r. 31: „Sunt“ în loc de „Sînt“.
p. 317, r. 1: „aducea“ în loc de „ducea“.
p. 317, r. 12: „frunzare“ în loc de „frunze“.
p. 317, r. 12: lipsă „rămase“.
p. 317, r. 20—21: după „parcă“ urmează „i-aș vedea nu direct ci într-o oglindă. Nu m-am gîndit la nimic, făceam parcă un soi de siestă după zbuciumul zilelor de luptă.“
p. 317, r. 24: „liberi“ în loc de „libere“.
p. 318, r. 4—5: lipsă „pentru dormit“.

p. 318, r. 11:	„cari" în loc de „care".
p. 318, r. 19:	„toate" cu litere cursive.
p. 318, r. 35:	„perine" în loc de „perne".
p. 318, r. 38:	„streină" în loc de „străină".
p. 319, r. 1:	„streină" în loc de „străină".
p. 319, r. 3:	de două ori „strein" în loc de „străin".
p. 319, r. 8:	„streini" în loc de „străini".
p. 319, r. 10:	„încă" în loc de „însă".
p. 319, r. 15:	lipsă „ca".
p. 319, r. 27, 29, 33:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 319, r. 27:	„complect" în lcc de „complet".
p. 319, r. 30:	„din regiment" în loc de „de regiment".
p. 319, r. 31:	„cetit" în loc de „citit".
p. 319, r. 33:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 320, r. 3:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 320, r. 7:	„darmite" în loc de „darămite".
p. 320, r. 8:	„subsioară" în loc de „subsuoară".
p. 320, r. 18—19:	„litere caligrafice" în loc de „litere caligrafiate"
p. 320, r. 23, 41:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 320, r. 36:	„acea" în loc de „aceeași".
p. 321, r. 3:	„teoretic" cu litere cursive.
p. 321, r. 6, 16, 34:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 321, r. 9:	„poate că" cu litere cursive.
p. 321, r. 13:	„irevccabilul întîmplării reale" cu litere cursive.
p. 321, r. 14:	„Sunt" în loc de „Sînt".
p. 321, r. 17:	„plăcută" în loc de „de îndurat".
p. 321, r. 24:	după „medic excelent" urmează „activ".
p. 321, r. 31:	„Surîdem" în loc de „Surîdeam".
p. 322, r. 1:	„aici" în loc de „aci".
p. 322, r. 14:	„baterii de obuziere de 150, 90 de tunuri de cîmp" în loc de „tunuri de cîmp".
p. 322, r. 17, 34, 35:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 322, r. 26:	„șofeur" în loc de „șofer".
p. 322, r. 40:	„morței" în loc de „morții".
p. 323, r. 3:	„suntem" în loc de „sîntem".
p. 323, r. 9—28:	lipsă „Peste cîteva zile, în comunicatul oficial e totuși o floare de bucurie. Trupele noastre au luat Muntele Roșu, făcînd prizonieri, capturînd mitraliere și material. Știm că pe acolo s-a retras regimentul

nostru. Îi arăt lui Orișan bănuiala că nu poate să fie străină de Corabu asemenea ispravă. El surîde, cu îndoială. Peste alte cîteva zile însă, un rănit, abia sosit, îmi întărește presupunerea. Dorind să se distingă neapărat, dornic de înaintare, cu ambiție de general napoleonian, și simțind mai ales că ar putea muri, inutil, căpitan, a comunicat diviziei că dacă i se dă comanda unui batalion, e gata să cucerească Muntele Roșu. După oarecare codeală, oferta a fost acceptată și căpitanul Corabu a izbutit să dea acea floare comunicatului nostru. Dar i s-a luat imediat comanda... împrumutată. A doua zi însă, muntele a fost din nou pierdut... Acum căpitanul Corabu a primit... ordin să-l cucerească iarăși. Mă întreb, cu gîndul prelungit, melancolic, ce ar însemna pentru armata noastră să i se dea acestui ofițer o comandă mai importantă."

p. 323, r. 29:	„Cînd e și el mai bine" în loc de „Cînd Orișan e mai bine".
p. 323, r. 36:	„Niculae" în loc de „Nicolae".
p. 323, r. 37:	„Vasilică" în loc de „Iorgu".
p. 323, r. 39:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 324, r. 5:	„grădinița de flori" în loc de „grădină de flori".
p. 324, r. 13:	„cari" în loc de „care".
p. 324, r. 23:	„Niculae" în loc de „Nicolae".
p. 324, r. 26:	„N-aveam" în loc de „N-avem".
p. 324, r. 33:	„nevestii" în loc de „nevestei".
p. 324, r. 39— p. 325, r. 1:	lipsă „iar casele de piatră cenușie".
p. 325, r. 5:	„iluminată" în loc de „luminată".
p. 325, r. 13:	după „dezbrac" urmează „singur".
p. 325, r. 20:	„iar" în loc de „și".
p. 325, r. 26:	„trimeată" în loc de „trimită".
p. 325, r. 27:	„dinlăuntru" în loc de „dinăuntru".
p. 326, r. 40:	„molatec" în loc de „molatic".
p. 326, r. 40:	lipsă „toropește trupul și".
p. 326, r. 5:	„nor" în loc de „nour".
p. 326, r. 10:	„sunt" în loc de „sînt".
p. 326, r. 12:	de două ori „sunt" în loc de „sînt".
p. 326, r. 27:	„și fără alte obositoare obligații" în loc de „și fără obositoare obligații".
p. 327, r. 12:	„Vasilică" în loc de „Iorgu".
p. 327, r. 32:	lipsă „mai".

CUPRINS

Lector: MARGARETA FERARU
Tehnoredactor: POMPILIU STATNAI

Bun de tipar: 2 XII 1978. Tiraj 5100 ex. legate 1/1. Coli ed. 28,42. Coli tipar 31.

Tiparul executat sub comanda nr. 2023 la
Întreprinderea poligrafică „13 Decembrie 1918"
str. Grigore Alexandrescu nr. 89—97
Bucureşti
Republica Socialistă România